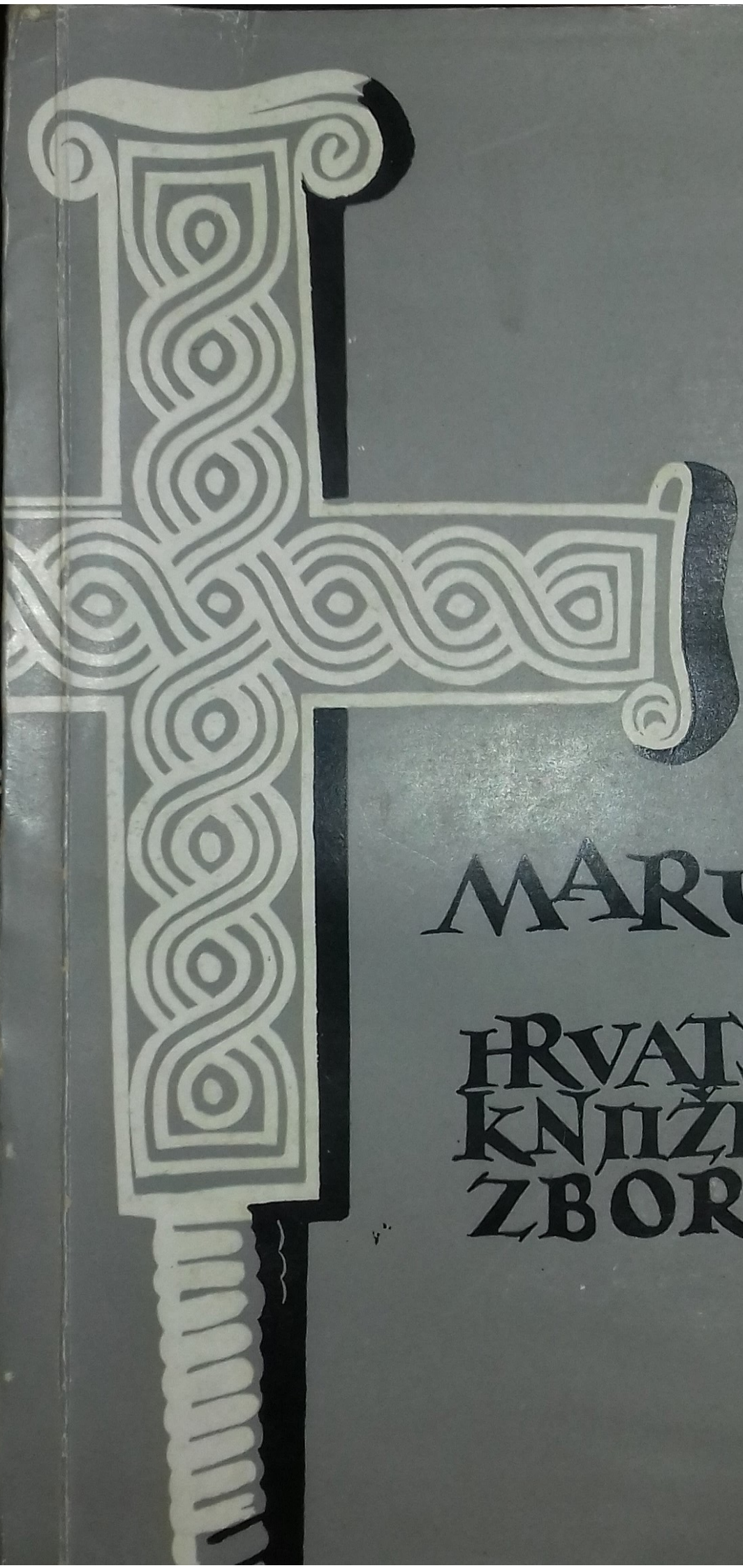

MARULIĆ

HRVATSKI KNJIŽEVNI ZBORNIK

20268

Hrvatskoj književno-kulturnoj tradiciji je svojstveno da se od vremena do vremena pojavi književni, kulturni ili povijesni zbornik. Opravdanje takvih izdanja sadržano je u samoj punini tradicije i njenom iskonskom značenju. Vitalnost duhovnog života jednog svjesnog naroda očituje se i u pojedinačnim i u zajedničkim ostvarenjima. Stoga je dosljedan njegov izraz u zajedničkim nastupima. Ovaj je Zbornik samo karika u zajedničkom naporu trajnog uspona na ljestvici naše izvorne misli i kulture.

Zbornik, dakle, ne predstavlja izraz jedne književne grupe, niti je izdvojeni izražaj naše vjekovne misli. Hrvatska književnost i kultura, povijest i prosvjeta uopće ne mogu biti monopol pojedinaca ili grupa. Sve što je istinski naše, nedjeljivo je.

Shvatljivo je da su istinski predstavnici književnosti i kulture u Hrvatskoj uvijek bili povezani uz životvorna ognjišta, gdje su iskrenim nastojanjima željeli i nastojali dati prilog zajedničkoj stvari. Brojnost plodnih ognjišta trajno je svjedočila o vječnoj životnosti našeg narodnog genija.

Ideja o jedinstvu u mnogostrukosti potvrđena je još jednom kad se pred sto godina (16. siječnja 1868.) rodila zamisao o osnivanju Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima u Zagrebu (Sada HKD sv. Cirila i Metoda). Stoljetna povijest ovog Društva dokazala je da se hrvatska kultura, prosvjeta, književnost i povijest mogu i moraju graditi zajedničkim silama. Nije to konkurencija Matici hrvatskoj, Akademiji, Književnom društvu i sličnim ustanovama već samo raširivanje kruga djelatnih i ustrajnih stvaralaca i radnika koji će shvaćajući značaj namrle baštine solidno graditi sadašnjicu i time osigurati budućnost. Zato su pod okriljem ovoga Društva radili i stvarali i mnogi istaknuti književnici i kulturno-prosvjetni radnici.

U ovu zgradu našeg stoljetnog djela ugrađuje se i Književni zbornik »Marulić«. Imena zastupana u Zborniku pokazuju da su hrvatski pisci i književnici uočili sve ove aktivne impulse i prišli ostvarenju zajedničkom voljom i nastojanjem. Zastupljena je starija, srednja i mlada generacija, svaka sa svojim osebujnim karakteristikama.

Svi oni koji budu nepristrano listali Zbornik zapazit će da iz njeg odiše duh hrvatske književno-kulturne baštine koju simbolizira ime Marka Marulića, vjernost suvremenim težnjama književnih i kulturnih nastojanja, te napor da se na utrtim stazama nacionalne baštine gradi uvijek vrijedno i novo.

Uredničkí odbor

»MARULIĆ«
HRVATSKI
KNJIŽEVNI
ZBORNIK

MARULIĆ

HRVATSKI KNJIŽEVNI ZBORNIK

POVODOM STOTE
GODIŠNJICE OSNUTKA

IZDALO HRVATSKO
KNJIŽEVNO DRUŠTVO
SV. ĆIRILA I METODA

ZAGREB
1868 - 1968

UREDIO REDAKCIONI ODBOR

OMOT I CRTEŽE IZRADIO JOSIP MARTINKO

TISKARA EPOHA, ZAGREB, SAVSKA C. 122

1968.

Makso PELOZA

»HISTORIJSKI OPIS HRVATSKE« PREDAN GRGURU XVI 1834.

1. Položaj Sv. Stolice i Crkvene Države. Odnos Rima i Beča

1830./31. g. bila je revolucija u četiri evropske zemlje: Francuskoj Belgiji, Poljskoj i Italiji.

Oko te godine postaje za Crkvu sve aktuelnija problematika pojave slobodarskih pokreta u Evropi. Dok na čisto ustavno-političkom terenu svi ti pokreti imaju mnogo zajedničkog (borba za parlamentarnu demokraciju i nacionalnu slobodu), na crkveno-političkom ima među njima mnogo nijansa: od Iraca, koji potpuno respektiraju slobodu Crkve, preko Belgije i Francuske sa pojavom jake liberalno-katoličke struje, Poljske, Ugarske i katoličke Njemačke sa relativno jakim liberalnim elementom, do otvoreno anticrkvenog stava protestanata Pruske (pitanje mješovitih brakova na pomolu) talijanskog liberalnog građanstva (Mazzini) i španjolskih revolucionera[1]). Što se tiče poštivanja slobode Crkve bila je Hrvatska tada najbliže Irskoj, tj. koncepciji irskih boraca za nacionalnu slobodu, premda na diametralno različnim ustavnopravnim pozicijama i u jednako tako različnim socijalno-ekonomskim prilikama.

U obrani slobode i pozicija Crkve u Evropi i Crkvene Države u Italiji Sv. Stolica se diplomatski oslanja u ovo doba na Metternicha, austrijskog državnog kancelara, čuvajući prema njegovim principima i metodama naglašenu rezervu[2]. Vrlo su poučne za to instrukcije Državnog tajništva bečkim nuncijima i izvještaji bečkih nuncija ovoga vremena kao i uzajamne optužbe bečkog nuncija na austrijskog ministra policije Sedlnitzkog i austrijskog ambasadora u Rimu na rimske vlasti zbog otvaranja diplomatske pošte. Nakon pobjede revolucije u Francuskoj i Belgiji 1830., u Španjolskoj 1833. i u Portugalu 1833./34. sazrijeva u Rimu od 1827. g. dalje sve brže tokom tridesetih godina misao uspostave direktnih diplomatskih dodira sa novim južnoameričkim nezavisnim republikama[3] i likvidiranja u tim zemljama na temelju patronata priznatih i via facti uzurpiranih prava monarha iberskog poluotoka.

U diplomatskoj borbi za normaliziranje crkvenog života na cijelom katoličkom području evropskog i južnoameričkog kontinenta u ovoj

delikatnoj fazi ubrzanog laiciziranja javnog života i sužavanja mogućnosti nesmetanog pastoralnog djelovanja Crkve Sv. Stolica se ogledava za prokušanim saveznicima.

2. Položaj Hrvatske i njezino unutrašnje stanje

Na požunskim saborima 1825/27., 1830. i 1832/36. u oštroj borbi između ugarske državne ideje i bečkog centralizma, pojačane novim elementima tadanjeg evropskog parlamentarizma, mladog mađarskog liberalnog nacionalizma tendencijom za ograničenjem prava katoličkog bračnog druga i katoličke djece mješovitih brakova u Ugarskoj (kraj već uvedenih jozefinističko-liberalnih udžbenika na teološkim i pravnim fakultetima i virtualnih pravnih pretpostavki za uvođenje civilnih matica u monarhiji), zatim za ukidanje kmetstva i konfesionalnog zakonodavstva Hrvatske (uskrata građanskih prava protestantima), stvara se osjećaj istodobne ugroženosti habsburške monarhije, hrvatskih municipalnih prava i pravnog položaja katoličke Crkve u monarhiji. Političko predstavništvo u županijama ograničava se na defenzivu do hrvatskog sabora od 11. XI 1832. koji je — pod utjecajem novog »ilirskog« strujanja u hrvatskom javnom životu — formulirao ustavnopravne i teritorijalne zahtjeve Hrvata: obnova banske vlasti i povratak Vojne Krajine, Rijeke i Dalmacije pod bansku vlast, ostajući kod latinskog službenog jezika.

Hrvatski narodni preporod bilježio je međutim 1827./32. intenzivno, a nakon toga do 1837. sporadičnije znatne uspjehe: stvaranje potpuno formiranog kružoka narodnih preporoditelja sa književno-kulturnim i političkim idejama u neprestanom sazrijevanju, kontakti sa ostalim slavenskim kulturnim radnicima. Da spomenemo samo znatnije dokumente: Gajeva »Kratka osnova horvatsko-slovenskoga pravopisanja« 1830., Josipa Kuševića »De municipalibus juribus et statutis regn. Dalm. Croat. et Slav.« 1830., Štoosova »Nut novo leto!« 1830./31., Josipa Kundeka »Reč jezika narodnoga« 1832., Derkosova rodoljubno-jezična knjižica »Genius patriae super dormientibus suis filiis« 1832., i politički spis grofa Janka Draškovića »Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućim zakonotvorcem kraljevinah naših« koncem 1832. sa ciljem okupljanja svih austrijskih Južnih Slavena u jednu političku cjelinu pod imenom Velike Ilirije sa službenim »iliričkim« jezikom (= štokavski govor). Prema tome raspoloženje u Hrvatskoj već 1832[4]), ako i nije bilo ofenzivno, bilo je programatski defenzivno: 15. VI 1834. Gaj dobiva već dozvolu za izdavanje političkih novina i literarne revije. Staleži, ostajući na starim pozicijama obrane hrvatskog ustava, žestoko brane hrvatsko zakonodavstvo i u urbarskom (što po našem mišljenju već nije bilo suvremeno[4a]) i u protestantskom pitanju. U 1835. g. »Novine« i »Danica« osvajaju kajkavsku, a od mjeseca siječnja 1836. i ostalu hrvatsku »ilirsku« publiku. Otvaranje čitaonica u svim većim mjestima,

priprema za uređenje tiskare (dozvola 7. VI 1837.), uređenje hrvatskog kazališta i osnivanje učenog društva zaključkom sabora daju čitavom ovom gibanju i hrvatskom javnom životu nove oblike i vidike.

Sv. Stolici nije bila izbjegla važnost Hrvatske kao samostalne državne tvorbe i Hrvata, kao narodnosne skupine tradicionalno vjerne katoličkoj Crkvi, za učvršćenje pravnih garancija slobode Crkve u habsburškoj monarhiji. Hrvatski je sabor — uz ugarski — bio već za Josipa II. moćno oružje kočenja[5] i kasnije ograničavanja djelovanja njegovog državno-crkvenog sistema koji je sada — duboko potresen — išao prema svojoj postepenoj likvidaciji (1848. i 1855.).

Službu bečkog nuncija vršio je od rujna 1832. do 11. VII 1836. Pietro Ostini, nadb. Tarza, onaj isti koji je bio apostolski internuncij upravo u vrijeme jednako znamenitog požunskog sabora 1825./27. i to od 4. II 1824. do siječnja 1827. Između ove dvije Ostinijeve misije bio je nuncijem Ugo-Pietro- Spinola, 1831. kardinal a u doba predavanja našeg rukopisa izvanredni komesar u Bolonji. Nasljednik Ostinijev bio je mladi Ludovico Altieri, nadb. efeški, od 11. VII 1836. do 21. IV. 1845. Ovi su crkveni diplomate bili stekli dobro poznavanje odnosa snaga u monarhiji, poznavanje ličnosti, spretnost relativnog utjecanja na vladine saborske faktore i rutinu informiranja Državnog tajništva Sv. Oca u Rimu. Triput tjedno išli su redoviti izvještaji (dispacci) iz Beča, a uz to još i izvanredni nakon važnijih događaja, plus svako toliko sintetičke analize općeg položaja Crkve u monarhiji — čitave pravne rasprave, od 30 i više stranica.

Hrvatsko-slavonski episkopat toga vremena nije mogao efikasno održavati normalne dodire sa nuncijaturom i Sv. Stolicom, koja tim putem nije mogla biti uredno informirana o sudbini Crkve u Hrvatskoj. Zagrebački biskup Alagović (1829./37.), rodom Slovak, bio je u Zagrebu djelomično izoliran. Usprkos jozefinističke zabrane, koju je i ovih godina Metternich pismeno ponovio nunciju i pojedinim biskupima monarhije, ipak je Alagović održavao dosta redovitu službenu i drugu korespondenciju sa nuncijaturom. U srpnju 1835. bio je i osobno kod nuncija u Beču, te mu predložio za papinsko odlikovanje grofa Petra Karla Sermagea, člana banskog stola, za velike zasluge u održanju katoličkog karaktera Hrvatske stečene na hrvatskom saboru 1832. i — pod utjecajem njegova govora danih uputa hrvatskim poslanicima — na požunskom saboru 1832./36. Tom prilikom zove nuncij Alagovića u izvještaju Državnom tajništvu od 26. VII 1835. »Il buon Vescovo di Zagabria«.[6] — 1834. g. imenovana su tri ostala hrvatsko-slavonska ordinarija, i to: 23. VI Mirko Ožegović senjsko-modruški, istog dana Gavro Smičiklas križevački vladika, a 30. IX Josip Kuković bosansko-srijemski.[7] Senjska biskupska stolica bila je prazna od 6. V 1833. iza smrti biskupa Ivana Krst. Ježića, križevačka od 30. VII 1830. nakon smrti Konstantina Stanića, a đakovačka od 13. IV 1834. poslije smrti Pavla Matije Sučića. — Novi križevački vladika poznavao je svoju dijecezu. Novi senjski biskup, kao

zagrebački svećenik, bio je homo novus u svojoj. Kuković je bio već ranije đakovački kanonik i generalni vikar. U to vrijeme, prije 1852., bile su zagrebačka, senjska i modruška i bosansko-srijemska biskupija sufragani kaločkog nadbiskupa, a križevačka ostrogonskog; prema tome nisu mogle formulirati neku zajedničku ocjenu općih crkvenih problema Hrvatske i Slavonije, niti njihovih rješenja. Čitava ova nepovezanost i diskontinuitet, posebni problemi svih ovih dijeceza i završni oblik tadanjeg jozefinističkog pritiska na Crkvu i kler davali su crkvenom životu Hrvatske pečat rastrganosti i nestabilnosti.

Relationes i pohodi biskupa ad limina u ovo doba potpuno su zabranjeni za sve habsburške, dakle i hrvatske zemlje. Jedino biskupi šalju redovito početkom svake godine odn. kad bi ga štampali svoj dijecezanski šematizam u dva primjerka bečkoj nuncijaturi: jedan za Sv. Oca, drugi za nuncija.

Već 1. VII 1832. imenovan je Juraj Haulik velikim prepozitom zagrebačkog kaptola i priorom vranskim. On ostaje u Beču i dalje kao referent za crkvene poslove Ugarske državne kancelarije, čovjek povjerenja cara i nuncija, za razliku od drugih savjetnika za crkvene poslove kod pokrajinskih vlada redovito zadojenih jozefinizmom. Imenovan je od cara 8. V 1837. zagrebačkim biskupom, kao prvi u monarhiji nakon postignutog dogovora između Sv. Stolice i bečke vlade o obligatnoj prethodnoj konzultaciji Sv. Oca u tom pitanju[8], te na vlastitu molbu bio zaređen za biskupa 10. XII 1837. od nuncija Ludovica Altierija[9]. Vrlo bi bilo instruktivno za hrvatsku crkvenu i kulturnu historiju potpuno osvijetliti ulogu, koju je kasniji prvi zagrebački nadbiskup u ovoj fazi odigrao u odnosima Hrvatske i Sv. Stolice. Vjerojatno da riječi Josipa Kuševića, savjetnika i referendara Ugarske dvorske kancelarije, svjedoka u kanonskom procesu za Haulikovo biskupsko imenovanje na bečkoj nuncijaturi 28. VI 1837., izrečene o dotadanjem radu samog Haulika, imaju nešto više značenja od obične protokolarne učtivosti: »Episcopus Zagrabiensis magnum semper in politica etiam Regni illius Negotia influxum habuit, ut hunc in futurum etiam in Sacrae et profanae reipublicae emolumentum retineat, intererat talem nominare Episcopum, qui fiduciam publicam eminentibus qualitatibus suis mereatur — quas Incolae Partium illarum in Illustrissimo Domino Episcopo suspecturi sunt«[10]. Pogotovo pak za kasniji njegov rad.[11]

Nuncij Ostini imao je u Hrvatskoj kontakta i sa drugim osobama kao grofom Mihalovićem, a Altieri je podržavao veze sa grofom Lavalom Nugentom, od 1840. zapovjedajućim generalom varaždinsko-karlovačke Krajine, i njegovim sinom Albertom[12]. U Ugarskoj su podržavali veze u ovom predmetu sa Ivanom Ladislavom Pyrkerom, nadbiskupom u Egeru (Erlau)[13], Josipom Lonovicsem, od 1834. biskupom čanadskim[14], grofom Ivanom Keglevićem, glavom prve grane ugarske linije te plemićke kuće hrvatskog porijekla, koji je 1839./43. nuncijaturu izvještavao o toku radova požunskog sabora[15].

Moramo istaknuti, da pred vrhovnim faktorima bečke vlade i provincijskom birokracijom, zastupnicima jozefinske koncepcije, ove kontakte nisu dobro gledali, budući da je službeno za austrijsku vladu bečki nuncij bio lišen svake vanjske jurisdikcije[16].

Papinski konzuli[17] u hrvatskim primorskim i dalmatinskim gradovima imali su samo ograničeni trgovačko-pasoški djelokrug.

Iz svega navedenog proizlazi, da je Sv. Stolica i u problemima unutrašnjeg hrvatskog zbivanja kao i hrvatsko-austrijsko-ugarskih odnosa, zbog konkretnih zadataka garantiranja slobode Crkve u monarhiji, u skladu sa novim pokušajima provedenim u drugim zemljama[18], osjećala potrebu dobivanja — mimo službenih austrijskih vladinih izvora — direktnih kritičnih informacija od kompetentnih, ozbiljnih, Crkvi odanih osoba.

3. Austrijska intervencija u Italiji

Nakon smrti pape Pija VIII. i 63-dnevnog konklava, iz kojeg izlazi 2. II 1831. izabran Grgur XVI., i nakon neuspjelog pokušaja ustanka u Rimu u prosincu 1830.[19], dolazi od 4. II do 26. III 1831. do ustanka i proglašenja republike u pokrajinama Crkvene Države Romanji, Markama i Umbriji, i u vojvodinama Modeni i Parmi. Istog proljeća osniva Mazzini u Marseju revolucionarnu organizaciju »Giovane Italia«. Samo pomoću intervencije austrijske vojske u ožujku 1831. mogla se uspostaviti papinska vlast u Bolonji i sjevernom dijelu Crkvene Države i ona legitimnih vladara u spomenutim dvjema vojvodinama. Punih sedam godina traje austrijska okupacija ovih zemalja, da ih tek u studenom 1838. napusti. Mržnja protiv stranaca (tedeschi) postaje u to vrijeme vrlo jaka. 10. II 1832. biva zabranjen ulazak u Crkvenu Državu brošuri: Misley: »L'Italie sous la domination autrichienne«[20].

27. XI 1831. bilo je više austrijskih oficira od pape odlikovano redom Sv. Grgura Velikog, a nekoji Hrvati mimoiđeni smatraju se pogođenima[21]. Organiziraju se dvije švicarske pukovnije[22], a 16. III 1833. vraćaju se natrag neki hrvatski bataljoni[23]. Između Državnog tajništva i austrijske ambasade u Rimu odvija se brojna korespondencija u vezi sa poznavanjem efektivnog stanja trupa svih vrsta oružja u službi tadanje rimske vlade i u vezi sa ekonomskim izdržavanjem austrijske intervencije, rokovima i modalitetima plaćanja rimske vlade[24]. 26. XII 1834. npr. dolazi do ultimativnog zahtjeva bečke vlade preko glavnog komandanta austrijske vojske u Italiji za isplaćivanje zaostalih 66.360 for.[25].

Kao kod svake okupacije i ovdje dolazi neizbježivo do efektivnih i protokolarnih manifestacija prijateljstva, do incidenata, pregovora, optužbi, pomirenja i premještanja. Evo nekoliko glavnih činjenica o hrvatskim krajiškim jedinicama: o. 20./25. X 1834. po nalogu komande Armije 1. bataljon lagane hrvatske pješadije, koji je držao posadu u Legacijama

(= današnja pokrajina Romanja, oko Bolonje) mora se vratiti u domovinu, te će biti bezodvlačno zamijenjen drugim carskim bataljonom iz Ferare[26].

U srpnju i kolovozu 1835. dolazi do sukoba između hrvatskog majora, komandanta mjesta u Riminiju i tamošnjeg poručnika karabinjera, koji završava isprikom prvog[27]. Između švicarskih i austrijskih vojnika dolazi sredinom rujna 1835. do sukoba, prema tvrđenju bolonjskog prokomesara krivnjom hrvatskog oficira, komandanta mjesta Ravene; odlukom generala Puchnera ovaj biva premješten, a Državno tajništvo želi znati kamo će biti prekomandiran, da ga mogne ubuduće nadzirati preko karabinjera[28].

Zbog prividnog primirenja revolucije nakon provođenja reorganizacije političke uprave u 4 Legacije prema planu kard. Spinole, izvanrednog komesara, od 25. VI 1833[29], gen. Puchner provodi inspekciju raznih mjesta u Romanji (lipanj 1835.)[30], a gen. Salis traži za sebe vrhovnu komandu papinskih trupa u Legacijama[31]. Državno tajništvo raspušta ujedinjenu komandu majora de Gregori u Bolonji, a njemu podložne jedinice podređuje austrijskoj generalnoj komandi u Bolonji i papinskoj generalnoj komandi u Rimu[32].

Msgr. Francesco Capaccini, zamjenik (sostituto) državnog tajnika, javlja 27. VIII 1835. bečkom nunciju, da Nj. Svetost traži da razgovara sa knezom Metternichom o povlačenju austrijskih četa iz Crkvene Države.[33] Međutim već 16. IX javlja Državnom tajništvu pukovnik Freddi, predsjednik izvanredne komisije za suzbijanje političkih pobuna, iz Forlija, o sastanku revolucionera u »Trattoria del Sole« u Ravenni[34]. A 16. XI 1835. javlja grof Luigi Alborghetti, papinski gener. konzul u Milanu, nakon razgovora s grofom Radetzkim, glavnim komandantom austrijske vojske u Italiji, da se ne pomišlja na pretpostavljenu izmjenu garnizona u Legacijama[35]. Takvo stanje traje do povlačenja austrijske okupacione vojske iz Crkvene Države i francuske iz Ankone u studenom 1838.

4. Hrvatska u očima tadanje rimske i talijanske javnosti
Kolera u Italiji

Talijanska javnost upoznala je ovih godina Hrvate i Hrvatsku preko krajiških okupacionih četa, koje su sačinjavale dobar dio austrijskog ekspedicionog korpusa u Italiju, a još više preko epidemije kolere (»Cholera Morbus«), koja se 1832. g. prvi put u historiji pojavljuje na talijanskom tlu[35a], kamo je stigla sa Istoka morskim i kopnenim putem. Dobar dio spisa Državnog tajništva od sredine 1831. do 1835. govore o sanitarnom kordonu i preventivnim zdravstvenim mjerama za brodove, pošiljke, poštu i putnike, koji su u Crkvenu Državu stizali sa Istoka: kopnom, iz Hrvatskog Primorja, Dalmacije, Albanije, Napulja i

Marseillesa; odluke, informacije, žalbe (stranih diplomata), ublaživanja i ponovna pooštravanja kordona[36]. Markiz Carlo Antonio de Maffei, papinski konzul u Trstu, javlja Državnom tajništvu 25.XI 1831., da se pojavila kolera u dva sela nekoliko sati udaljena od Senja[37], 4. XII da je u tim selima ogulinske pukovnije umrlo 9 vojnika, ali da u nijednom drugom dijelu Hrvatske bolest nije napredovala[38]; 10. I 1832. novi izvještaj o Hrvatskoj[39], 19. I dostavlja kopiju dopisa riječkog guvernera, koji demantira postojanje kolere u Hrvatskoj[40]; 17. II javlja prestanak epidemije u Hrvatskoj, opadanje u Ugarskoj i skoro potpuni prestanak u Beču[41]; 2. III. ponovno šalje utješne vijesti iz Hrvatske o koleri[42].

23. XII 1831. austrijski ambasador dostavlja Državnom tajništvu pritužbu guvernera Ugarskog Primorja (= današnje Hrvatsko Primorje) u vezi s nekim zdravstvenim odredbama, koje je izdala S. Consulta[43], a 14. V 1832. traži modifikaciju rigoroznih zdravstvenih mjera za pošiljke iz Ugarskog Primorja[44]. Duga borba traje i za one iz Dalmacije[45].

Još 22. VIII 1835. zanima se Državno tajništvo (minutant Luigi Armellini kod kard. Antonija Domenica Gamberinija, državnog tajnika za unutrašnje poslove, da bude određen rok završetka kontumacije austrijskog ambasadora u Civitavekiji. Javlja da će troškove kontumacije platiti vlada po odredbi Nj. Svetosti[46].

Ovi su događaji djelovali na čitavu talijansku javnost, crkvenu i profanu. Znamo, da u Crkvenoj Državi nije civilna uprava bila rastavljena od crkvene, nego da su neke kongregacije rješavale samo crkvene poslove, a neke mješovite. Sv. Kongregacija konzistorijalna, Koncila, Propagande i Propagande za Istočnu Crkvu imale su sada puno posla iz Hrvatske sa onim pitanjima, aktuelnima u Hrvatskoj, koje kanonsko pravo kao causae majores stavlja u njihovu kompetenciju. Predugo bi nas odvelo izlaganje ovih pitanja, pa to ostavljamo za drugu priliku. Navodim samo još neka pitanja, koja su značajno utjecala na formiranje shvaćanja rimskih vlasti o Hrvatskoj: poteškoće s nasukanim i nastradalim brodovima na našoj obali; strah rimskih vlasti od kriumčarenja soli i duhana iz austrijskih zemalja (dakle i Hrvatske, pogotovo Rijeke) na obale Crkvene Države[47]; proces pred Vojnim sudom Ilirije (doduše u Ljubljani, ali u Italiji to nisu razlikovali od Hrvatske) protiv generala Zucchija zbog pronevjere u Crkvenoj Državi[48]; molba vlasti Crkvene Države 24. VI 1832. austrijskom caru, da odredi tvrđave carevine najbliže turskim granicama (tj. u Krajini) za zatvaranje političkih zločinaca Crkvene Države[49]. Vjerojatno je u vezi s ovim posljednjim prolaz transporta talijanskih političkih kažnjenika kroz Hrvatsku, koji opisuju Imbro Tkalac i Dragojla Jarnevićeva[50].

Ako svemu rečenom dodamo trgovačke, financijske, sudske i pomorske transakcije rimskih dikastera i građana Crkvene Države sa hrvatskim i ostalim habsburškim zemljama, onda možemo zaključiti, da su preko svih ovih dodira Sv. Stolica, Crkvena Država i talijanska javnost

mogle uočiti ne samo tolike pozitivne i neke negativne strane hrvatskog karaktera i hrvatske crkvene, kulturne i političke situacije, nego i posebnu važnost Hrvatske za sudbinu Crkve idućih decenija, punih nepoznavanja i bojazni, protiv kojih su katolička svijest hrvatskog naroda i hrvatsko konfesionalno zakonodavstvo pružali toliko garancija i nada.

5. Ličnost auktora našeg rukopisa

Kapetan Maksimilijan Purkertt «šef oficira Krajiške Vojne Uprave u službi Nj. C. K. A. V. «, sudjelovao je u okupaciji Bologne do oko 25. X. 1834.[51], bio je nakon toga u službi u Glini[52], a svibnja—srpnja 1839. u Novoj Gradiški. Izjavljuje se dobrim katolikom.[53] Svoja pisma od 5. X. 1834., 4. V. 1839., i 17. VII. 1839.[54] piše francuski. Premda vrši relativno odgovornu funkciju u Krajiškoj Vojnoj upravi i u Bolonji, biva — možda zbog neraspoloženja svojih komandanata (upor. slučajeve oficira Milonopula[55] i Maštrovića[56]) — mimoiđen kod papinskih odlikovanja austrijskih oficira. Njegovi osvrti na ovo, i inzistiranje kard. Bernettija 1834.[57] i Lambruschinija 1839.[58] na potrebi inicijative i suglasnosti bečke vlade za odlikovanje, odaju stav nezadovoljnika prema komandi, a možda i situaciji u Krajini, dakle prema Beču. Da li je bio zahvaćen »ilirskim« strujanjem? Ne znamo (v. o tome konac t. 9.). Svakako nije bio diplomatski dorasao zapletenosti rimsko-austrijskih odnosa i težini hrvatskog položaja, kako ćemo to vidjeti niže (t. 6. i 7.). — Da li je njegovo prezime identično sa »Pyrker« tadanjeg nadbiskupa u ugarskom Egeru, budući da biografija vlastitih imena u ovo doba varira, pogotovo u potpisivanju pisama na stranim jezicima? Koliko za generalija toliko i za pojedinosti biografije moći će se vjerojatno u Zagrebu naći izvora sa iscrpljivijim podacima.

6. Predaja prvog primjerka rukopisa u listopadu 1834

Predavanje prvog primjerka Purkerttovog rukopisa »Descrizione storica della Croazia« u listopadu 1834. g. uslijedilo je ovako.

Dopisom Divis. 2a No. 6560 od 20. X 1834.[59] javlja Msgr. Domenico Lucciardi, prokomesar u Bolonji, kardinalu-drž. tajniku Tomi Bernettiju, da mu je — prigodom predstojećeg odlaska hrvatskih četa iz Legacija — kapetan šef oficira hrvatske Krajiške uprave uručio historijski opis svoje zemlje, u namjeri da tim izvrši poklon iz poštovanja Sv. Ocu. Prezadovoljan da može izaći u susret spomenutom oficiru, Lucciardi pripravno dostavlja u tu svrhu Bernettiju u prilogu rukopis zajedno s pismom, kojim mu je bio popraćen.

U svom popratnom (francuskom) pismu bolonjskom kardinalu-komesaru Ugu-Pietru Spinoli, pisanom u Bolonji, ali datiranom već u Glini

(»en Croatie«) 5. X. 1834.[60], Purkertt ističe, da poznavajući stvarne izraze naklonosti i prijateljstva, koje su rimske vlasti kao što i narod podložan Sv. Stolici u svakoj prilici pokazali prema carskim četama, koje su pripadajući vojnim granicama austrijskog carstva postale posadom sve do ovog trenutka u jednom dijelu zemalja Nj. Svetosti, potpisani ima čast dostaviti Nj. Uzoritosti kratki opis zemlje, gdje se nalaze, i upravnih zakona, po kojima se vladaju, spomenute vojne granice carstva, u kojima se ovaj čas nalazi ratu vična armija od 60.000 ljudi, koloniziranih na zemljama uzduž međa prema Turskoj. — U ovom času povratka graničarskih četa u svoju domovinu izražavaju ove svoje osjećaje zahvalnosti za pažnju i brigu iskazane im u zemljama Sv. Stolice, u provincijama povjerenim upravi kard. Spinole, te ga usrdno moli, da dostavi Sv. Ocu Papi priloženi opis, napisan isključivo u tu svrhu, da istakne zahvalnost carske graničarske pukovnije, kojoj pripadaju čete što se vraćaju.

Sam rukopis ne nalazi se s originalom Lucciardijevog dopisa i prilogom Purkerttovog pisma, s kojima je putovao iz Bolonje u Rim.

Na ovu pošiljku Msgra Lucciardija odgovara kard. Bernetti svojim dispacciom No. 23227 od 25. X. — Pov.[61], da je Sv. Ocu predan historijski opis Hrvatske, koji mu je preko Lucciardija uputio kapetan Purkertt. Ovlašten je povjeriti Lucciardiju, da ovaj svojim pismom auktoru samog spisa saopći posebno zadovoljstvo, kojim se je Sv. Otac udostojao primiti, koliko ovaj njegov književni proizvod toliko i osjećaje o kojima govori u popratnom pismu.

Međutim, već 24. X. upućuje Lucciardi kard. Bernettiju drugi dopis Divis. 2a No 6646 — Pov.[62], kojim mu javlja, da mu je nakon njegovog dopisa od 20. X. br. 6560, kojim mu je popratio historijski opis Hrvatske, dobiven od kapetana Purkertta, general Anton Puchner, komandant austrijskih trupa u Crkvenoj Državi sa sjedištem u Bolonji, kojemu je slučajno stvar spomenuo, izrazio svoju bojazan koja se u njemu pobudila, da bi spomenuti kapetan mogao imati neugodnosti, što je poduzeo taj korak mimo redovite kolotečine. Stoga ga potaknuo, da zamoli Nj. Uzoritost, da za kratko vrijeme odgodi uručenje poslanih listova Nj. Svetosti, u koliko još ima za to vremena. Ovim uredovnim činom ispunjava želje g. generala, pridržavši sebi da se kasnije vrati na ovaj predmet.

Na ovaj Lucciardijev dopis odgovara Bernetti dispacciom No 23327 od 28. X. — Pov. [63]: »Iz sadržaja mog dispaccia, kojim sam Vas obavijestio o zadovoljstvu, koje je izrazio Sv. Otac kod primanja historijskog opisa Hrvatske, djela G. kapetana šefa Uprave četa Austrijske Vojne granice, mogla je dosad opaziti Vaša Presvijetlost, da se nikakva šteta ne može dogoditi pošiljatelju, čega se opravdano boji G. Gen. Puchner. To bi se bilo moglo desiti, kada bi Sv. Otac u ime ovog dara bio podijelio njemu kakav javni znak svog vladarskog priznanja. No Sv. Otac čvrsto ostaje na stanovištu, da ne prilazi vršenju takvih čina bez prethodnog, izričito i poimenično izjavljenog, odobrenja c. i kr. Dvora u Beču. — U svakom slučaju Vaša Presvijetlost može osigurati G. Gen.

Puchnera, da neće nitko doznati ni sa strane Sv. Oca, niti s moje strane što se je ovdje zbilo u predmetu spomenutog spisa«.

Na Armellinijevim konceptima obaju odgovora Državnog tajništva Msgru Lucciardiju stoji vlastoručna zagrada i sigla »FC« zamjenika državnog tajnika Msgra Francesca Capaccinija, koji je koncepte pregledao i dao svoje odobrenje prije njihovog pisanja na čisto.

7. Predaja drugog primjerka rukopisa i korespondencija u svibnju—srpnju 1839

Dok se *dokumentacija našeg predmeta za g. 1834.* nalazila pohranjena u Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato — Esteri, u staroj (1833./47.) rubrici br. 89. »Legazione di Bologna«, a sada se nalazi u novoj (iza 1848.) br. 165 »Unioni e Società Sospette. Delitti politici« (ali de facto obuhvaća mnogo širi sektor unutrašnje uprave), Busta 190 fasc. 1 pod naslovom »Bologna«, *druga polovica istog predmeta iz god. 1839.* nalazila se u istom arhivu i fondu, ali na sasvim drugom mjestu — protiv svih arhivističkih principa tj. u staroj rubrici br. 166 »Uffici a favore de' Particolori«, a sada se nalazi u novoj br. 224 pod istim naslovom, Busta 371 fasc. 4 pod naslovom »Ufficii a favore de Privati«. —

1839. g. stvari su protekle ovako.

4. V. 1839. piše kapetan M. Purkertt iz Gline (»en Esclavonie«), kamo je bio primješten u istom svojstvu, izravno »A Son Eminence la Cardinal Secretaire d'Etat du Saint-Siège« tj. sada kardinalu Luigiju Lambruschiniju, pismo[64] u kojem spominje, kako je 1834., dok je prva austrijska Banska graničarska pukovnija služila kao posada u nekim dijelovima zemalja Sv. Stolice, imao čast predati Delegaciji (morao bi reći Legaciji — M. P.) u Bolonji opis naroda, koji sačinjavaju austrijske Vojne granice prema Turskoj, otkuda potječe ova pukovnija, i opis njihove vlade. — Pretpostavljajući da taj opis, obrađen u tom smislu, prilično zanimljiv zbog jednostavnosti i lojalnosti opisanog naroda, nije stigao do Sv. Oca ili njegovog ministarstva, pisac uzimlje sebi slobodu u svojstvu tadanjeg šefa nacionalne uprave spomenute graničarske pukovnije, da podastre drugi primjerak Nj. Uzoritosti, u času kada su sve strane čete napustile zemlje Sv. Stolice, primivši počasne znakove, kao obilježje visoke dobrotvornosti, na kojoj su imali sreću sudjelovati. — Pismo je registrirano u Protocollo Segreteria di Stato pod No 11985 od 16. V. 1839. s ovim regestom (»Oggetto«) predmeta: »trasmette un prospetto dello Stato Pont.«. Zadnje dvije riječi predstavljaju zabunu protokoliste, zbog nepažnje ili nepoznavanja francuskog jezika, a preuzete su iz trećeg retka protokoliranog pisma. Pod rubrikom »Risoluzione« (Rješenje) u protokolu piše: »10. Lug. gli si ritorna« — gdje opet — kako ćemo odmah vidjeti — ne odgovara ni datum, niti su navedeni — kao redovito

— funkcionar Državnoga tajništva, komu je povjerena bila redakcija odgovora (»Remissione«) — u ovom slučaju Armellini, niti destinatar — bečki nuncij.

Kard. Lambruschini piše 8. VI. 1839. povjerljivo pismo, bez broja u Državnom tajništvu, br. 726 primljenih pisama bečke nuncijature[65], Ludovicu Altieriju, bečkom nunciju, u kojem mu javlja, da je kapetan M. Purkertt, šef, kako se sam označuje u svom pismu njemu upućenom, Uprave graničarske pukovnije u Novoj Gradiški, ponovno uputio Nj. Svetosti rukopisni svezak ukrašen slikama, koji govori upravo o graničarskim pukovnijama, njihovom osnivanju, uređenju i službi. — Ne zna kako on još nije dobio prvi takav rukopis, što mu ga je poslao, kad se sa svojom pukovnijom povukao iz Legacija, a on tj. sadanji kardinal-državni tajnik se bio pobrinuo da mu ga dostavi u mjesto otkuda mu je tada bio pisao. — Sv. Otac stoji nepokolebivo na opravdanom stanovištu ne primiti ništa ni od koga, ako sam Sv. Otac ne bi bio prije toga obavješten o namjeravanom daru, i ako ne bi unaprijed dao svoj pristanak da ga primi, a što g. kapetan Purkertt nije učinio ni prigodom prve, ni prigodom druge pošiljke svog sveska. — Mora stoga dostaviti nunciju drugi od spomenutih rukopisa, da ovaj nađe načina povratiti ga svom auktoru, bilo gdje se ovaj sada nalazio, a o čemu će mu tamošnje Ministarstvo rata moći sigurno dati točne podatke. Bit će dobro da nuncij znade i to da je Purkertt izvršio svoju drugu pošiljku pismom datiranim 4. V. 1839., iz grada Nova Gradiška. — Ako bi pak slučajno isti g. kapetan ustrajao na tome, da mu se Sv. Otac udostoji oprostiti propuste u obaveznim znakovima poštivanja, te ipak primiti poklon što mu ga Purkertt nuđa, neka bude nuncij već sada unaprijed upozoren, da mu uskrati u tu svrhu svoju suradnju, uvjeren da Sv. Otac nije sklon primiti dar čisto vojničke prirode, koji mu se poklanja sa zainteresiranom svrhom. — Minuta ovog dispaccia, pisana Armellinijevom rukom, sačuvala nam je korekture učinjene na primitivnom tekstu, koje samo pojačavaju već prvotnu rezerviranost i strogost Državnog tajništva prema auktoru rukopisa i naglašuju lojalnost prema bečkim vlastima.

18. VI. vraća bečki nuncij Altieri u prilogu svog pisma br. 651[66] drugi primjerak rukopisa Purkerttu u Novu Gradišku, te veli: »Kad je Vašem Gospodstvu od Nj. Uzoritosti Kardinala-Državnog Tajnika bio vraćen Vaš rukopis, koji raspravlja o graničarskim pukovnijama, a koji ste namjeravali darovati Nj. Svetosti, izvršio je on samo naloge iste Nj. Svetosti, koja u načelu ne prima takve posvete od bilo koga. Ako se je pak spomenuti Uzoriti Gospodin začudio na ponovnu ponudu uz ponovljenu pošiljku istog rukopisa usprkos prvotnog negativnog odgovora, može se jamačno pretpostavljati, da se V.G. neće začuditi na ponovni povratak ostajući Nj. Svetost dosljedna i stalna kod prvom prilikom zauzetog stanovišta. — Budući da je stoga sa strane više puta spomenutog Uzoritog Kardinala-Državnog Tajnika meni povjerena ne samo poruka spomenutog stanovišta, nego i dostava predmetnog rukopisa, u ime izvrše-

nja Višeg naloga dostavljam ga zajedno s ovim pismom, iz kojeg ćete moći dovoljno shvatiti sve što Vam se u ovom predmetu moralo priopćiti.«

Tri dana kasnije, 21. VI., među 7 dispaccia nuncija Altierija Državnom tajništvu (br. 701-707) o aktuelnim pitanjima tadanje unutrašnje austrijske i ugarske situacije i međunarodne crkvene politike, nalazi se i dispaccio br. 705[67]. Dok ostali tretiraju jedan centralni predmet, ovaj obrađuje preostalih 5 raznih pitanja, doduše drugostepene važnosti, ali značajnih za crkvenu politiku i politiku Crkvene Države, i to ovim redom: 1. pokušaj bijega kažnjenika iz zatvora »Carceri Nuove« u Rimu; 2. (tekstualno) »Rukopis Gosp. Kapetana Purkertta već sam proslijedio istome sa popratnim pismom o odnosnom predmetu, u skladu sa uputama V. Uz. saopćenima mi u štovanom dispacciu bez broja od 8. t. mj.«; 3. jurisdikcionalne granice između Crkvene Države i Toskane; 4. odlazak nadvojvode Alberta, sina nadvojvode Karla, u Petrograd; 5. ravnodušnost koju je ruski veliki vojvoda, za vrijeme svog boravka u Londonu, pokazao prema francuskom otpravniku poslova na engleskom dvoru.

Na pismu bečkog nuncija Altierija od 18. VI. odgovara Purkertt svojim iz Nove Gradiške od 17. VII., registriranim u bečkoj nuncijaturi pod br. 787 primljenih pisama[68], iz kojeg se vidi, kako ovaj graničarski oficir ostaje ustrajan u iznošenju svog stanovišta. Potvrđuje primitak pisma od 19. VI. i priloženog rukopisa, te naglašuje da mora istaknuti Nj. Preuzvišenosti, da nije nipošto imao namjeru podastrijeti spomenuti rukopis u svojstvu pisca ili književnika, te izvršiti takvu posvetu Nj. Svetosti, nego da je takav postupak kao član vlade austrijske granice i kao dobar katolik smatrao svojom dužnošću i pitanjem uljudnosti, te se tako naći u istom položaju poput drugih graničarskih oficira, koji su imali sreću proboraviti neko vrijeme u zemljama Sv. Stolice, ponuditi kratki opis austrijske graničarske nacije i njezine vlade; oboje značajno pod mnogim vidicima. — Svijestan male vrijednosti takvog svog skromnog rada, njegova bi sreća bila potpuna u slučaju kad bi se Nj. Svetost ili Nj. Uzoritost Državni Tajnik bili udostojali prihvatiti ga, ne očekujući nikakvog znaka naklonosti, jer — uzevši u obzir propise svoje vlade — on ne bi bio mogao dobiti ništa drugo do li ono čime je Nj. Svetost nedavno odlikovala više drugih šefova i oficira carskih četa. — Na kraju navodi izraze obzirnog ispričavanja. —

Time završava diplomatska prepiska u vezi s Purkerttovim rukopisom »Descrizione storica della Croazia«.

8. Obrazloženje postupka Državnog Tajništva 1839

Iz integralno citiranih svih dokumenata u vezi s prvim predavanjem rukopisa u listopadu 1834. i druge grupe dokumenata u vezi s kasnijom dostavom kopije istog rukopisa od svibnja do srpnja 1839.

vidimo odmah da je između ta dva vremena morao nastupiti nekakav jaki preokret. Kardinal — državni tajnik Toma Bernetti odstupio je 20. I 1836., a na njegovo je mjesto bio 19. I 1836. imenovan kard. Luigi Lambruschini[69]. Promjena je nastupila pod utjecajem Metternicha koji nije gledao dobrim okom Bernettijev pokušaj oprezne emancipacije Crkvene Države i Crkve od Metternichovog tutorstva, crkveno priznavanje novih republika u Južnoj Americi i upoznavanje pučkih pokreta u Evropi mimo tadanjih legitimnih vlada[70]. U okvir tih posljednjih Bernettijevih nastojanja ulazi i radosno primanje prvog Purkerttovog rukopisa u Bolonji listopada 1834. Šteta da u Vatikanskom arhivu nema podataka o pripremnim dodirima za ovaj diplomatski potez. Možda postoje u bolonjskom Archivio dello Stato među dokumentacijom tadanje bolonjske Legacije? — Vodeće ličnosti Državnog tajništva imale su 1834. još i posebni razlog za dobivanje ovih informacija: svaka okupirana zemlja hoće poznavati snagu, moral pučanstva i vojske svoga okupatora, pa logično i Crkvena Država, koja je u svojoj koncepciji imala služiti kao garancija nezavisnosti poglavara univerzalne Crkve. — Međutim, austrijska okupacija Crkvene Države prestala je studenoga 1838.

Sva nesreća bila je u tome što bolonjski prokomesar Msgr. Lucciardi nije mogao — ili možda nije htio? — pismeno obavijestiti Purkertta da je Grgur XVI. s posebnim zadovoljstvom primio njegov rukopis i osjećaje zahvalnosti hrvatske graničarske pukovnije u Bolonji, kako mu je bio povjerio Bernetti svojim pismom No. 23227 od 25. X — Pov. Možda je tome kriv Purkerttov odlazak iz Bolonje već između 20. i 25. X. Nakon toga nalazio se on sada na teritoriju austrijske policijske kontrole koju je vršio grof Sedlnitzky, ministar policije i predsjednik cenzure. Sv. Stolica nije više nikako mogla doprijeti do njega povjerljivim putem.

Purkerttovo pismo od 4. V 1839, poslano redovitom poštom, sigurno je otkrilo — ili se bar to mora najozbiljnije pretpostavljati — Sedlnitzkovoj cenzuri[70a] tok veza između Purkertta i Sv. Stolice od 5. X 1834. dalje: o tome se moralo dakle povesti najozbiljnijeg računa, kad znamo da su čak i neka pisma upućena od kardinala-državnog tajnika bečkom nunciju stizala prije u kopiji na stol Metternichove radne sobe negoli u nuncijaturu. To pismo od 4. V 1839. objektivno ispada kao žestoka samooptužba i optužba Sv. Stolice u predmetu primanja izvještaja s područja austrijskog carstva, mimo znanja i odobrenja tada nadležnih Purkerttovih vlasti. Subjektivno, vidi se, Purkertt o svemu tome nije imao ni pojma. Prijetila je opasnost diplomatskog konflikta između Sv. Stolice i bečke vlade kao i znatne kazne kapetanu Purkerttu zbog prekršaja disciplinskih i diplomatskih principa sa strane jednog austrijskog podanika, i to još vojnog lica. Trebalo je, dakle, spašavati što se spasit dade. Pismo kardinala-državnog tajnika Lambruschini bez broja od 8. VI 1839. — Pov., u bečkoj nuncijaturi zaprimljeno pod br. 726, kao i pismo bečkog nuncija Altierija Purkerttu br. 651 od 18. VI upućena su prema tome podjednako svojim adresatima kao što i indirecte ministru policije

Sedlnitzkom i Metternichu, kojima je trebalo — uz kopiju Purkerttovog pisma od 4. V 1839. — dostaviti na stol i što efikasniji demanti.

Minutant Luigi Armellini, isti koji je redigirao dvije minute u vezi s ovim predmetom za gore citirana pisma No. 23227 od 25. X 1834. i No. 23327 od 28. X 1834., dobio je bio sada nalog: »Si riassuma« (bilješka — Capaccinija ili Lambruschinija? — na Purkerttovu pismu od 4. V 1834.) tj. neka ponovo uzme fascikle o postupku u listopadu 1834., te pripravi pismo bečkoj nuncijaturi o tom predmetu. Mora se priznati da je majstorski izveo povjerenu mu zadaću. Vidjeli smo već gore s obzirom na Purkertta odbojni ton tog pisma od 8. VI 1839., koji onda preuzimlje i bečki nuncij u svom pismu Purkerttu od 18. VI. Armellini tretira Purkertta kao Državnom Tajništvu potpuno nepoznata čovjeka, koji »per quanto si qualifica nella sua lettera . . . «. Prebacuje težište nesporazuma na sporedne točke: problem neispunjenja protokolarnih formalnosti, traženja odlikovanja mimo bečke vlade i navodno potpuno vojnički karakter rukopisa. U tom pismu stvar s formalne strane izgleda privatnim poslom kapetana M. Purkertta. Ali restrictio mentalis nalazi se u ovom tekstu: non so com' egli non abbia per anco ricevuto il primo consimile manoscrito che mi mandò allorchè ritirossi col suo Reggimento dalle Legazioni, e che io presi cura di *rimettergli nel luogo dal quale egli allora mi scrisse*«. Sa »egli allora mi scrisse« misli se na Purkerttovo pismo od 5. X 1834. upućeno bolonjskom kardinalu-komesaru Ugu-Pietru Spinoli; premda formalno datirano »Glina«, prokomesar Lucciardi u svom pismu Državnom tajništvu No. 6560 od 20. X 1834. veli da mu je to pismo s rukopisom Purkertt predao u Bolonji prije odlaska kući. Kard. Lambruschini morao je, dakle, poslati rukopis — iza primitka Purkerttovog pisma od 4. V 1839. pa do 8. VI 1839. — natrag u Bolonju. U Bolonji bi bio prvi rukopis i ostao, ako se nije u originalu vratio u Vatikan.

Na pismo Državnog tajništva bez broja od 8. VI 1839. — Pov., registrirano među primljenim pismima bečke nuncijature pod br. 726, odgovara Altieri svojim br. 705 od 21. VI (v. gore), iz čijeg karaktera se vidi da predmet rukopisa kapetana M. Purkertta nije samo privatni posao tog poštenog hrvatskog oficira.

Ako je ova naša (javnosti pristupačna) dokumentacija potpuna, tj. ako o ovom predmetu nema još drugih dokumenata u fondu Sv. Kongregacije za Izvanredne Crkvene Poslove (S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari), onda bi ovime interpretacija čitavog slučaja bila zaključena.

Koja je bila kasnija sudbina i gdje bi se danas mogli nalaziti prvi i drugi primjerak Purkerttovog rukopisa »Descrizione storica della Croazia«? — Purkerttovo pismo od 5. X 1834. nalazi se u arhivu Segreteria di Stato-Esteri, Rubrica 165 Busta 190 fasc. 1° »Bologna« u kopiji, a moralo bi tu stajati u originalu, kako veli Lucciardi u pismu Bernettiju od 20. X 1834. Vjerojatno je original zajedno s originalom prvog primjerka rukopisa (vraćenog iz Bolonje iza 8. VI 1839?) bio i ostao do danas deponiran u arhivu Kongregacije za izvanredne crkvene poslove. Tako misli i P. Vincenzo Monachino, dekan i profesor Fakulteta crkvene historije Gregorijane, zaključujući iz samog karaktera rukopisa i doba njegovog postanka. — Drugi bi primjerak morao stajati u obiteljskom arhivu.

Važno bi bilo da se što prije pronađu oba primjerka našeg teksta i stave na raspolaganje znanstvenoj javnosti, teksta spisa koji se Grgur XVI s »posebnim zadovoljstvom udostojao primiti«.

9. Tekst rukopisa

Pisan je vjerojatno francuskim jezikom, kao i tri poznata Purkerttova pisma, premda je auktor tokom tri i po godine boravka u Bolonji morao naučiti prilično talijanski.

Naslov rukopisa »Descrizione storica della Croazia« označen je u regestu protokola i na samim dopisima Lucciardijevim od listopada 1834. od protokoliste Segreterie di Stato.

Opseg rukopisa mora iznositi najmanje desetak stranica, jer ga Lambruschini 8. VI 1839. naziva »fascicolo« (svezak; svežanj).

Sadržaj rukopisa, prema riječima samoga auktora, jest: »courte description du pays où se trouvent, et des Lois administratives d'après Lesquelles sont gouvernés les susdits Confins militaires de l'Empire« (pismo od 5. X 1834.); »description des peuples qui forment les Confins militaires de l'Autriche du coté de la Turquie dont ce Régiment tire son origine, et celle de leur gouvernement«, i dalje »la simplicité et loyauté du peuple« (pismo od 4. V 1839.). Dakle rasprava o zemlji, pučanstvu i njegovoj katoličkoj svijesti, folkloru i upravi Vojne Krajine. Djelo historijskog karaktera, a ne traktat o njezinim vojnim uredbama. To proizlazi i iz naslova rukopisa, postavljenog kao regest sa strane službenog funkcionera Državnog tajništva — protokoliste. Sam Purkertt bio je upravni, a ne operativni oficir po službi, te mu je obrađena materija i po struci morala biti bliža negoli vojna strategija i taktika. Tek indirekte: zbog svog vojnog rezervoara od 60.000 ljudi, i zbog državnopravnih zahtjeva hrvatskog sabora za ujedinjenje hrvatsko-slavonske Vojne Krajine s ostalom građanskom Hrvatskom, ova rasprava morala je nedvojbeno potcrtati važnost Vojne Krajine za moć Austrije u Evropi, prema Turskoj i ugarskim nezadovoljnicima.

Možemo obrazloženo pretpostaviti da je u spisu obrađena stvar u hrvatskom patriotskom smislu, obrađujući Vojnu Krajinu kao hrvatsku zemlju koja virtualno državnopravno pripada Hrvatskoj, možda i s kakvim ekskurzom na opće hrvatske prilike i odnose, budući da se ambijent u kojem je u Bolonji rukopis nastao u dva dopisa prokomesara Lucciardija kardinalu-državnom tajniku nedvojbeno karakterizira

kao hrvatski: »Battaglione dell' Infanteria leggiera de' Croati«[71]; »Truppe Croate«[72].

Interesantno bi bilo vidjeti stanovište auktora i prema drugim pitanjima: zapostavljenost Krajine, odnos katolika i pravoslavnih u Krajini, odnos Hrvata prema njemačkim oficirima i Beča — u koliko su ta pitanja u rukopisu obrađena.

10. Zaključak

Kapetan Maksimilijan Purkertt je umro, a da vjerojatno nije nikada dospio doznati da je njegov rukopis od 5. X 1834. Grgur XVI ipak s »posebnim zadovoljstvom« primio. — Zanimljivo bi bilo doznati je li imao kakvih poteškoća nakon svoje korespondencije između 4. V i 17. VII 1839. sa strane svojih pretpostavljenih vlasti.

Naša citirana dokumentacija, nastala u Bolonji, Rimu, Beču, »Glini« i Novoj Gradiški, ulazi kao značajna epizoda u vjekovne srdačne odnose između Hrvatske i Sv. Stolice, te potvrđuje odanost Hrvata poglavarstvu univerzalne Crkve i brigu Sv. Stolice za Hrvatsku u onoj formulaciji kako su je konkretne prilike u pojedinim razdobljima dozvoljavale. Naravno, ovdje obrađeni odnosi postojali su među ljudima, a ne među čisto spiritualnim bićima kao što su anđeli, et propterea nihil humanum vel saltem nihil contingentis, tunc temporis vigentis, ab eis alienum esse puto. Činjenica gorke pilule koju je — ni kriv ni dužan — morao progutati Purkertt, dokaz je neobične težine prilika u kojima je tada živio hrvatski narod.

A njegov rukopis »Descrizione storica della Croazia« ostaje prvorazrednim dokumentom publici juris (s obzirom na destanatara) iz doba hrvatskog preporoda, možda jedinim preporodnim diplomatskim dokumentom, koji je odigrao skromnu ,ali za nas značajnu direktnu ulogu u crkvenoj međunarodnoj politici u deceniju »slobode« 1830./40., a kao paradigma i upozorenje na zbivanje u Hrvatskoj — ako ne i snagom argumentacije samoga teksta — vjerojatno i kasnije. Zanimljivo bi bilo npr. proučiti u Vatikanskom arhivu je li imao kakva utjecaja u vrijeme diplomatske borbe za osnivanje zagrebačke nadbiskupije 1845./52., najznatnijeg hrvatskog crkvenopolitičkog uspjeha 19. stoljeća[73]. Međutim, možemo već sada ustvrditi da je, zajedno s ostalim za Hrvate pozitivnim elementima, mogao samo doprinijeti stvaranju iskrenih simpatija nuncija Altierija i nasljednika mu Michela Viale Prelà (lipanj 1845. — 28. IX 1855.) za hrvatsku stvar.

U svakom je slučaju važan za našu crkvenu historiografiju i kulturnu povijest.

(Odlomak iz oveće radnje u pripremi »Odnosi Hrvatske i Svete Stolice pod Grgurom XVI 1831—1846«.)

BILJEŠKE

(ASV = Archivio Segreto Vaticano. — SdS = Segreteria di Stato = Državno Tajništvo Sv. Oca. — ANV = Archivio Nunziatura di Vienna. SdS i ANV nalaze se u ASV).

1) cf. rezultate radova u seminaru P. Paul Droulersa »De Sancta Sede et 'libertate' in variis nationibus circa annum 1830.« na Fakultetu crkvene historije Gregorijane u Rimu.

2) cf. ANV voll. 256 C—D, 275, 276, 280 — 280 G passim.

3) cf. P. Leturia, Gregorio XVI y la emancipación de la América espanola, u Gregorio XVI. Miscellanea commemorativa, II. Roma 1948., str. 259 i dalje.

4) cf. Franjo Fancev, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790—1832) u »Grada za povijest književnosti hrvatske« JAZU knj. XII., Zagreb 1933. str. VII i dalje, str. 221—315.

4a) cf. jednako mišljenje nuncija u ANV vol. 275 515 od 15. IV 1846.

5) cf. F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1916. str. 227—229, 243, 254 i passim.

6) ANV vol. 276 392/138. od 26. VII. 1835.; cf. i vol. 275 408 od 21. VIII. 1835., zatim: ANV vol. 273 1251 od 18. VII. 1835 1269 od 8. VIII. 1835., 1295 od 20. VIII. 1835., 1319 od 5. IX. 1835., 1326 od 10. IX. 1835., 1437 od 18. XII. 1835 — Vol. 274 1598 od 20. IV. 1836.

7) ASV Acta Camerarii Sacri Collegii S. R. E. Cardinaium vol. 59 f. 373; ib f. 375; ib. f. 408.

8) O tome potpisani priprema posebnu studiju.

9) ANV vol. 280 292 od 22. XII. 1837.

10) ASV Proc. Consist. vol. 239 f. 571.

11) cf. ANV vol. 280 B 703/336 od 21. VI. 1839. primljen u SdS 13114/6.

12) ANV vol. 275 412 od 4. IX. 1835.; vol. 280 B 786 od 29. IX. 1839. i 832 od 22. XI. 1839. u SdS 16135/1; vol. 280 C 1058 od 11. IX. 1840.

13) ANV vol. 271 980 od 5. XII. 1834.; vol. 280 254 od 10. XI. 1837.

14) ANV vol. 281 S — bez unutrašnje numeracije — od 3. IV. 1845.

15) ANV vol. 281 G 1241 od 28. II. 1840.; vol. 281 H 1768 od 8. XII. 1840.; vol 281 O iza 3237 od 18. IV 1843.; vol. 282 A 573 od 6. III. 1839.

16) cf. ANV vol. 276 136/40 od 1. IX. 1833. — Cf. F. Maass, Der Josephinismus — Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760—1850. IV. Band Der Spätjosephinismus 1790—1820, u »Fontes rerum Austriacarum« Österr. Akademie der Wissenschaften in Wien, Österr. Geschichtsquellen II. Abt. Diplomataria et Acta 74. Band, Wien-München 1957, 3. Kapitel: Der Kampf gegen die Vollmachten des päpstlichen Nuntius (1803—1804) str. 52—74 i dokumente u vezi s tim pitanjem.

17) Dubrovnik (konz.), Kraljevica (vic-konz.), Labin (konz, agent), Rijeka i Bakar (konz.), Rovinj (konz. agent), Senj (vice-konz.), Split (vice-konz.), Šibenik (vice-konz.), Trst (konz.) i Zadar (konz.).

18) cf. misiju poslanu od državnog tajnika kard. Consalvija u osobama Msgra Muzija i kan. Mastaija, kasnijega pape Pija IX., u Čile. V. P. Leturia, El viaje a America del futuro pontifice Pio IX, 1823-25, u Xenia Piana (Miscellanea historiae pontificiae, 7), Roma 1943, str. 369—444. Cf. gore bilj. 3).

19) G. M. Cacciamani, Storia del Conclave di Papa Gregorio XVI (15 dicembre 1830 — 2 febbraio 1831), Fano 1960, str. 8—11.

20) SdS 16978 od 13. II. 1832.

21) SdS 13457 od 3. XII. 1831.; SdS E 600 od 26. III. 1832.
22) SdS AE 76 od 16. III. 1833.
23) ib.
24) SdS 3115 od 6. VI. 1833,; 3860 od 29. VI. 1833.; 9705 od 30. XI. 1833. i dalje.
25) SdS 25084 od 28. XII. 1834.
26) SdS 22201 od 20. IX. 1834.
27) SdS 33568 od 20. VII. 1835.; 33709 od 25. VII. 1835.; 33955 od 3. VIII. 1835.; 34224 od 6. VIII. 1835.
28) SdS 36543 od 21. IX. 1835.; 37672 od 26. IX. 1835.; 37923 od 6. X. 1835.
29) SdS 3793 od 27. VI. 1833.
30) SdS 31584 od 2. VI. 1835.
31) SdS 34259 od 7. VIII. 1835.
32) ib.
33) SdS 35238 od 28. VIII. 1835.
34) SdS 36390 od 19. IX. 1835.
35) SdS 38989 od 20. XI. 1835.
35a) Enciclopedia Italiana Treccani, sv. X. (Milano—Roma 1931) str. 723 d.
36) Samo nekoliko spisa o predmetu: SdS 6060 od 7. VII. 1831.; 7409 od 2. VIII. 1831.; 10290 od 29. IX. 1831.; 10466 od 2. X. 1831.; 31810 od 19. I. 1833. 28345 od 13. III. 1835.; 28598 od 21. III. 1835.; 34211 od 6. VIII. 1835.; 38610 od 5. X. 1835.
37) SdS 13392 od 2. XII. 1831.
38) SdS 13899 od 11. XII. 1831.
39) SdS E 50 od 14. I. 1832.
40) SdS E 125 od 27. I. 1832.
41) SdS E 350 od 24. II. 1832.
42) SdS E 454 od 9. III. 1832.
43) SdS 14658 od 25. XII. 1831.
44) SdS E 1036 od 15. V. 1832.
45) SdS 2827 od 27. V. 1833.; 3189 od 8. VI. 1833.; 17787 od 10. V. 1834.; 28186 od 6. III. 1835.; 28973 od IV. 1835.; 33866 od 31. VII. 1835.; 38460 od 31. X. 185.; 38866 od 17. XI. 1835.; 39049 od 26. XI. 1835.
46) SdS 35206 od 27. VIII. 1835.
47) SdS 26054 od 25. I. 1835.; 26791 od 16. II. 1835.; 28170 od 5. III. 1835.
48) SdS 21097 od 12. VIII. 1834.
49) SdS E 1843 od 7. VIII. 1832.
50) V. I. Tkalac, Uspomene iz Hrvatske (1749—1823. 1824—1843), Zagreb 1945. str. 77-81. — Dragojla Jarnevićeva u svom dnevniku I. knj. 15, 1 arak — prema bilješki 29) u predašnjem izdanju Tkalca, str. 308.
51) Cf. njegovo pismo kard. Spinoli od 5. X. 1834.
52) Prema lokalnoj antidataciji na istom pismu.
53) Njegovo pismo od 4. V. 1839.
54) Cf. niže sva tri pisma u prijevodu.
55) SdS E 600 od 26. III. 1832.
56) Nikola Maštrović, general u Italiji, 1849. g. naglo umirovljen od Radetzkog, zbog straha od konkurencije. V. »Znameniti i zaslužni Hrvati 925—1925«, Zagreb 1925. str. 180.
57) SdS 23327 od 28. X. 1834.

58) SdS bez broja bečkom nunciju od 8. VI. 1839.
59) SdS — Esteri, Rubrica 165, Busta 190 fasc. 1°.
60) Kopija se nalazi ib.
61. Minuta se nalazi ib.
62) Original ib.
63) Minuta ib.
64) SdS — Esteri. Rubrica 224, Busta 371 fasc. 4° u originalu.
65) ANV vol. 281 E 726 u originalu.
66) Ib. vol. 282 A 651 u kopiji.
67) Ib. vol. 280 B. 705 u kopiji.
68) Ib. vol. 281 F 787 u originalu.
69) G. De Marchi, Le Nunziature Apostoliche dal 1800 al 1956, Roma 1957, str. 9—10.
70) V. gore bilješke 3 i 18.
70a) ANV vol. 275 563 od 8. VII. 1836.; vol. 280 125 od 28. IV. 1837.
71) Čf. Divis. 2a. No. 5827 od 15. IX. 1834. u SdS zaprimljeno pod br. 22104 od 17. IX. 1834.
72) Cf. id. No. 6560 od 20. X. 1834. — (V. gore bilj. 59).
73) Cf. F. Šišić, Kako je postala zagrebačka nadbiskupija (11. dec. 1852.), u »Starine« JAZU knj. 40., Zagreb 1939. str. 19.

Gabrijel GLAVNIK

ZNAČAJAN ARHEOLOŠKI NALAZ U HERCEGOVCU

U svibnju 1964. g. preuzeo sam dužnost upravitelja Rkt. župe Hercegovac, u dekanatu i općini Garešnica.

Da bih mogao izvršiti svoju dužnost u ovoj graničarskoj župi, s naročitim problemima, ispitivao sam stanovništvo ovog kraja. Čitav, naime, taj kraj naseljen je poslije izgona Turaka iz Slavonije doseljenicima iz raznih krajeva, jer je u teškim borbama s Turcima, odkad su ovi 1544. g. zauzeli Garić, u stvari bio bez stanovništva — pusto razbojište.

Naročito me zanimalo ime mjesta — Hercegovac. Moje ispitivanje starih Graničara, jesu li njihovi pređi porijeklom iz Hercegovine, pa prema tome i ime mjesta Hercegovac, naišlo je na protivljenje. Oni su tvrdili da ime mjesta zavisi o nekadašnjem posjedniku ovog kraja grofu Hercegu. Ja sam njihovu tvrdnju poricao. Tražio sam da mi dokažu postojanje sjedišta toga grofa, tragove dvorca ili utvrđenja.

Na ovaj moj zahtjev odgovarali su da tragovi postoje, i to na velikom predjelu oranica, zvanom Sipovi. Te oranice zasijane su raznim kulturama i neobično plodne. Pričali su mi da je tu iskopano i izorano u prošlosti raznih predmeta — cigle, obrađenog kamena, suđa, novca, stakla, kipova, te raznih metalnih predmeta. No sve su to neki ljudi odnosili u gradove.

Na ovakvo pričanje zamolio sam ih da pripaze prigodom obrade zemljišta. Ako što nađu, neka mi pokažu.

Dne 12. rujna 1966. g. u obitelji Milana Grbašića, čije zemljište zadire u središte Sipova, pokazali su mi metalni novac, nađen iste godine za kopanja kukuruza. Novac nosi lik Imperatora, jasni, s jasnim natpisom: Hadrianus Augustus (117—138. g.). Iza nekoliko dana pokazan mi je novac Antonina Pia (Faustina Senior, 141. g.), koji je već prije nađen na tom predjelu.

Ovim potaknut, pošao sam osobno pregledati Sipove. Iznenadila me velika količina krhotina rimske cigle, te ostataka rimske žbuke i to, na velikom području. Pregledavajući dvorišta domaćinstava, čiji se posjedi nalaze na Sipovima, zapazio sam oveće komade i ćitave rimske cigle. Posjednici Sipova vadili su tokom vremena ciglu koja im je smetala na oranicama te njom popločivali dvorišta, svinjce i staje!

O svemu tome sam dne 23. rujna 1966. g. obavijestio Konzervatorski zavod Hrvatske u Zagrebu. Obavijest je iznenadila stručnjake, jer ova

ustanova nije imala nikakovih podataka o postojanju rimskog ili drugog starog objekta na tom području, ali predmeti, koje sam predočio, nisu dozvolili protivljenje. Zato je odmah o svemu obaviješten Arheološki muzej Hrvatske u Zagrebu. I njih je obavijest iznenadila.

Dne 30. rujna 1966. stigli su stručnjaci Arheološkog muzeja Hrvatske dr. ing. arh. Aleksandra Faber i prof. Branka Vikić. Na terenu i okolici ostali su dva dana. Na samim Sipovima ustanovljeno je postojanje rimskog objekta velikih razmjera, ali je također u bližoj okolici svraćena pažnja na dosad neregistrirane ostatke starina, i to: Ladislav, Velika Trnovitica, Veliki Zdenci, Palešnik i slučajno, Kolo kraj Česme (nedaleko Velikog Grđevca). Svi ti objekti, a također još drugi, na području između Daruvara, Garešnice i Bjelovara, sačinjavaju neku cjelinu.

O nalazu i objektima obaviješten je muzej Moslavine u Kutini. To područje pripada njegovom djelokrugu.

Prvih dana mjeseca listopada stigli su na ovo područje službenici muzeja Moslavine; direktor S. Degoricija i stručni arheolog prof Dragica Iveković. Teren su pregledali i ponijeli prve primjerke cigle u Kutinu. Zaključeno je da se što prije izvede probno iskopavanje. To se obavilo pod nadzorom D. Iveković 18. 19 i 20. listopada, 1966.

Ovo, iako samo probno iskopavanje, daje dokaze da se tu nalazio rimski Castrum. Iako je cigla u glavnom odstranjena, može se ipak rekonstruirati oblik građevine. Kanali temelja ispunjeni su otpacima ruševine. Duboki su oko 120 cm. Ima još mnogo cigle na dubini 30—50 cm. Izgleda da je ta cigla ostatak popločenja unutrašnjosti objekta. Na vanjskim stranama temelja, odnosno zidova, nailazi se na izljeve olova, valjda bacanog sa zidova. Nađeni su fragmenti obrađenog kamena, krhotine raznog suđa, stakla, a na samih 25 cm. dubine nađen je kratki rimski mač. Iskopano je postolje okruglog stupa, zidanog od kamena i živog kreča, promjera 60 cm. To je vrlo značajno, jer to je tipični način rimskog zidanja kamenom — Opus Spicatum — u obliku klasa pšenice.

Iskopavanje je obustavljeno, ali je odlučeno da se ono provede u većim razmjerima kad se pruže mogućnosti.

Do sada pregledana cigla nosi u glavnom četiri tipa oznaka: utisnuta sitna dječja noga, unakrsne crte tri i dvije iz kuta u kut, pravokutne šare i konjska potkova.

Ostali gore navedeni objekti u bližoj okolici za sada nisu posebno ispitivani. Ipak radi informacija napominjem:

1. Veliki Zdenci: objekt je od Sipova udaljen oko tri km, prema istoku. Nalazi se uz rječicu Ilovu. Prema povjesnim izvorima mjesto je od 12. stolj., ali u glavnom kao građansko naselje, važni trgovački centar. U 14. stolj. to mjesto ima pet crkvi. Tu je 20. siječnja 1478. g. održan hrvatski sabor, koji je prema uputama kralja Matije Korvina raspravljao o obrani Hrvatske od Turaka. Taj sabor postavio je kapetanom kraljevstva kneza Petra Zrinskog, kome je povjerena obrana Hrvatske od nadiranja Turaka. Poznato je da je taj Petar Zrinski u lipnju 1478.

razbio 20.000 turskih konjanika, koji su se s bogatim plijenom vraćali, prodrvši i pljačkajući do Kranjske. Danas postoje vidljivi ostaci vanjskih utvrđenja, obranbenih kanala i unutrašnjih utvrđenja. Postoje čak i ostaci tri unutrašnja utvrđenja. Jedno nosi naziv Siget. U narodu kola priča da je tu bila sigetska bitka. Područje unutar utvrda i izvana puno je ljudskih i životinjskih kosti. Našlo se raznih novaca, među ostalim i zlatnici. Prema provjerenim podacima, pred 40 godina, nađene su i knjige; tri komada pergamena i rukopisi s inicijalima. Nažalost, nepoznavanjem nalaza mnogo je zlatnika prodano. Knjige su također odnesene u inozemstvo. Zna se tko je bio glavni izvoznik toga, ali sam obaviješten da je krajem 1966. g. umro u okolici Brna. O ovom objektu moglo bi se još mnogo reći, ali za sada dosta!

2. Kolo kod Česme: Danas livada, a dijelom šikara s nekoliko ovećih stabala. Ovaj objekt nosi potpune oznake Avarskog ringa. Krajem 1966. g. prvi put sam ga vidio. Izveo sam nekoliko pretraga kopanjem. Odmah sam naišao na krhotine suđa, metala i građe od nabijane i pečene zemlje. Upravo danas, kad ovo pišem, imao sam priliku razgovarati s vlasnikom tog zemljišta, umirovljenim nastavnikom iz Zagreba. On mi je ispričao da se to zemljište u njegovu djetinjstvu oralo. Sjeća se da je njegova majka našla zlatnik u Kolu — središtu. Isto se sjeća da se na prvom opkopu Kola nalazilo suđa, strelica i drugog starinskog oružja. Sve je to, kao nekorisno, uništeno.

3. Ladislav: Nedaleko istoimenog mjesta, a od Sipova sjeverno, udaljen oko tri kilometra. Ovaj objekt otprilike je u sredini između Sipova i Kola kod Česme. Oblik daje dojam Avarskog ringa. O njemu ne mogu nešto kazati, jer nije provođeno probno kopanje.

4. Velika Trnovitica. Od Sipova zapadno oko šest kilometara. Iako za sada još nije posebno ispitivana, smatram da bi ispitivanje dalo dragocjene rezultate. Ima rimskih tragova, ali je važnije drugo. To je nekada bila pavlinska opatija. Još danas postoji opatski štap, a prsten je za vrijeme rata izgubljen. Prema izvjesnim indikacijama ovo bi bila najstarija pavlinska opatija kod nas. Njena prošlost sezala bi u vrijeme prije tatarske provale 1242. g. kada je zapravo tom provalom uništena. U kasnija vremena je doduše obnavljana, ali u manjem razmjeru. To bi moglo značiti da je zapravo ovdje kolijevka pavlina. Povijest pavlina smatra svojim osnivačem kanonika iz Ostrogona, ali iza Tatara. Ispitivanja bi nas možda dovela do saznanja da je ostrogonski kanonik bio samo restitutor reda uništenog tatarskom provalom.

5. Palešnik: jasni tragovi nizinskog utvrđenja, čiji su temelji još danas opkoljeni vodom nekadašnjih zaštitnih kanala. Udaljen je od Sipova oko četiri km prema jugu. Na padinama, koje se spuštaju prema tom utvrđenju, izorava se razni građevni materijal, valjda ostaci nedalekog naselja.

I ovom objektu trebalo bi posvetiti posebnu pažnju. Smatram da je usko vezan s imenom bana Ivana od Paližne, priora Vranskog, te njegovog brata Pavla, zagrebačkog biskupa. Usput samo napominjem da mnogi, pa i povjesničari, pogrešno shvaćaju pojam — *prior vranski.* Povezuju ga s Vranom (Vransko jezero) u Dalmaciji. *Priorat vranski* — vitezova Isusovaca u stvari je područje današnjeg Pakraca. Palešnik je u toj okolici.

Nakon ovog, nazvao bih, materijalnog pregleda, želim reći nešto za objašnjenje Naslova. Na to me potiče studij, doduše kratki, povjesne literature, za koju smatram da ima veze ili da se odnosi na Sipove i opisanu okolicu.

Literatura:

Gj. Sabo; Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, — Zgb. 1920.
Bösendorfer: Crtice iz Slavonske povijesti . . . — Osijek, 1910.
Dr. fra J. Jelenić: Povijest Hristove crkve, III. knjiga, — Zagreb 1928.
Dr. J. Butorac: Popis župa Zagrebačke biskupije od g. 1334., — Zgb. 1944.
Znameniti i zaslužni Hrvati 925—1925, — Zagreb, 1925.
N. Klaić: Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva. — Beograd, 1965.
N. Klaić: Marginalija uz problem doseljenja Hrvata. — Ljubljana, 1966.
Putzgers: Historischer Schul-Atlas. — Leipzig, 1931.

I. RIMSKI TABOR U PANONIJI

Je li možda golemi rimski tabor, središte panonskih legija, osnovno uporište »Limesa« od Ptuja do Osijeka, pa i dalje?

Gj. Sabo napominje postojanje takovog objekta u okolici Daruvara, ali ističe da mu srednji vijek nije ostavio tragova. On napominje, također, činjenicu, da nije nigdje, osim u Sisku, našao rimsku ciglu. Nigdje nije našao Opus spicatum, rimski kameni zid u obliku klasa ili riblje ljuske.

Ovdje nalazimo jedno i drugo, a osim toga objekt velikih dimenzija. Za takav objekt, ne izravno borbeni, nego više u stilu kasarne za obuku vojske, ovdje su povoljne prilike. Bio bi u sigurnoj pozadini, na raskrsnici cesta Ptuj—Osijek i od Drave (Virovitica) za Sisak. Kraj je neobično plodan, ne oskudijeva vodom, nije izložen nepogodama. U slučaju opasnosti, imao je povoljnih uvjeta za obranu.

Kako je takav objekt mogao pasti u zaborav?

Val seobe je krenuo. Limes je probijen. Cilj svih grupacija seobe bila je Italija i Rim. Te grupacije išle su otvorenim saobraćajnicama. Ovaj objekt našao se u središtu razornog vrtloga. Tu činjenicu potvrdio bi nam možda čitav sistem — možda opsjednih — avarskih ringova u okolici.

Rekognosciranje toga objekta dalo bi nam posve druge poglede povjesnih zbivanja evropskih, a naročito naših.

II. AKO JE CASTRUM, DO KAKVIH NAZIRANJA DOLAZIM?

1. Robijašnica kršćana

Objekt je mogao biti podignut u razdoblju cara Trajana. Za njegovo podignuće i uzdržavanje trebalo je radne snage.

Poznato je da je Panonija bila robijašnica kršćana. Mnogi su bili u kamenolomima. Vojnici panonske legije dobro su upoznati s kršćanstvom, skloni mu, a mnogi od njih i odrešiti pripadnici. Tu je uključen i oficirski kadar (Juraj, Florijan, Sebastijan itd.).

Mnoštvo kamena iz Sirača i Garića, na terenu gdje kamena nema, moglo bi nam mnogo kazati. — Cigle sa svojim oznakama, pa i one s konjskom potkovom (možda pripadnika kulta Mitre, koji su bili također progonjeni), možda su ostaci njihovog Credo — Vjerujem, ako i trpim.

U kasnije vrijeme: Martin ,rođen u Panoniji, vojnik ,odnosno kadet u panonskoj legiji, kad napušta vojništvo, povlači se — in spinas — gdje započinje pustinjački život. Onima, koji su mu se pridružili, daje pravilo Pavla pustinjaka? Nije li možda Velika Trnovitica kolijevka Pavlina kod nas?

2. Seoba Hrvata još uvijek neriješen problem

Ni najnovija studija Nade Klaić, kako i sama priznaje, ne daje objašnjenje doseljenja Hrvata.

Ispitivanje Sipova i okolice možda bi nas usmjerilo da ostavimo sadašnje putove ispitivanja toga problema i nađemo pravi put. Kako to zamišljam?

Hrvati, odnosno južni Slaveni općenito, prema Porfirogenetu dolaze u sklopu Avara, ali su od njih podjarmljeni. Car Heraklije im daruje zemlju Avara, jer su mu pomogli Avare slomiti. Područje između Save i Drave obiluje ostacima avarskih ringova. Naročito smatram važnima one oko Sipova, možda opsjednih, kako sam gore spomenuo.

Trostruko čitanje Porfirogenetovog teksta — Bagibareias, Babigareias, Baioures — možda bi bilo svedeno na pravo čitanje.

Prošle je, naime, godine otkriveno da se stoljećima krivo čitao tekst — Perpetuus comes de Berzence. U stvari je: Perpetuus comes de Gerence. — Možda i Porfirogeneta krivo čitamo. Analogno onoj pogrešci možda bi trebalo čitati — Garigareias, što bi značilo iza Garić planine.

Ovakvo rješenje zamišljam iz slijedećih razloga. Koncentrirana grupa Slavena u vrijeme Avara na ovom području poslije uništenja Avara moli cara Heraklija dozvolu da se proširi preko Save do mora, na ionako opustošeno područje. Dobivši dozvolu, sedam plemena te grupe zaposjeda novo područje. Ako se opredijelimo i za čitanje Babigareias, ostajemo na istom. Ne treba lutati za postojbinom Hrvata iza Karpata. U pozadini Sipova postoje brdski skupovi Velika i Mala Babja Gora.

3. Glagoljica u Hrvatskoj

Glagoljica je najdragocjenija kulturna tekovina Južnih Slavena i Hrvata, kako to kaže Nada Klaić u najnovijoj studiji o glagoljici, ali — dodajem — i naš naročiti naučni problem. Nitko, koji je god taj problem razrađivao, na koncu nije bio zadovoljan svojim rješenjem. Kako je ona ovamo dospjela. Ovo nije područje djelovanja Ćirila i Metoda. Kako se ona zadržala na periferiji Hrvatske, na pragu Italije i latinske Dalmacije?

Smatram da smo rješenje toga problema također tražili krivim putom. Tražili smo ga bez poznavanja njezinog uporišta!

Iako su Ćiril i Metod pozvani u Moravsku, mi znamo da im je glavni zaštitnik bio Panonski knez Kocelj.

Iz dosadašnjeg, da tako kažem — kodificiranog — povjesnog shvaćanja, mi pravo ne znamo područje Koceljeve države. Navikli smo je stavljati u područje Blatnog jezera u Mađarskoj. Zbog toga glavinjamo u rješenju pitanja glagoljice.

Usudio bih se istaknuti, da smo ovakovo shvaćanje posudili, ako ne i kopirali od Mađara, koji su nas htjeli lišiti našega.

Činjenicom Sipova, te, doduše kratkim, studijem, dolazim do novih ideja.

Prema dr. J. Jeleniću knez Pribina, otac Koceljev, kad je prognan iz Njitre, nalazi zaklonište u donjoj Panoniji, u području rijeke Slobоštine. To područje zahvaća i današnji Jasenovac kod Novske, zapravo današnju Ilovu. On je kršten na rijeci Traguši (Trebizi). U leno dobiva od kralja Ljudevita njemačkog Blatni posjed, koji naseljava nedalekim kajkavcima. Tu gradi gradove, podiže crkve. Jedan od tih gradova je Mosapurg. Kocelj je nasljednik svoga oca Pribine. Gdje je Traguša — ne znamo. Ne znamo ni točno za Blatni posjed, njegovu kneževinu, ali se kaže da ga blatnim čini rijeka Zala. Iako danas Mađari sve to prezentiraju oko Blatnog jezera, Sipovi bi nam možda ukazali put drukčijem shvaćanju.

Dobro mi je poznato područje Jasenovca. Znam da se blatno Lonjsko polje prazni kanalom Trebež u Savu. Nije daleko od Trebeža Kraljeva Velika, danas selo, a nekad važno mjesto. Prema Jeleniću Pribina je nedaleko mjesta krštenja podigao Veliki Grad, na barovitom području. Lonjsko polje ne čini barovitim samo Lonja, nego i rijeka Zelina, koja se u starim dokumentima naziva Zala. Pribina se pojavljuje oko 830. g. Nije li on možda dobio u leno dio države Ljudevita Posavskog, poslije njegova poraza? Kako tim područjem vlada i Kocelj, to bi značilo da su Ćiril i Metod, a pogotovo Metod, dobar dio života i rada proveli ovdje.

Postoje čak indicije. Čazmanski kaptol, koji je činjenica, ustanova zagrebačkog biskupa Stjepana II. Babonića, naročito je interesantan kao ustanova. Mi mu znamo datum postanka, ali razlozi postanka su

nejasni. Zagrebačku biskupiju osnovao je kao novu ustanovu kralj Ladislav. Ona je čak, pravno govoreći, ilegalno osnovana, jer odobrenje za osnutak daje protupapa Honorije. Ustanovljenje je kasnije legalizirano, ali biskupi nailaze na neposlušnost i to baš na ovom području. Prema nekim auktorima kolovođe otpora su svećenici, koji se u bogoslužju služe narodnim jezikom. Legalizirana nova biskupija striktno provodi reformne odluke Rima; grupa protivnika nove biskupije ne pokorava se tome. Odlučan korak da se uvede red, poduzeo je biskup Stjepan I. Iako je imao na raspolaganju i vojnu silu, nije postigao uspjeh. Stjepan II. Babonić čitav problem rješava drugim putom, naročitim kompromisom.

Za uništeno, vojnim operacijama, gradi novo — današnju Čazmu. To je novo prebivalište preostalih protivnika, ali povlašteno. Ustanovljen je Kaptol, u neku ruku biskupija, ali bez vlastitog biskupa. Zajednički biskup je zagrebački.

Koju biskupiju bi zapravo prećutno predstavljao taj kaptol?

Nisu li to možda Metodovi učenici i njihovi sljedbenici? Metodovom smrću njegovo je djelo propalo. Njegova biskupija, u stvari nasljednik Sisačke (sv. Kvirina), nije više popunjavana. Poslije je na tom području uspostavljena nova — Zagrebačka. Metodovi učenici ostali su — kako kaže poslovica, čardak ni na nebu ni na zemlji. Jedni, pod vodstvom Klimenta, otišli su u krajeve, odakle su i došli. Drugi, iz ovih krajeva, uporno su nastavljali Metodovo djelo. Ustanovom Čazmanskog kaptola njihov za nas dragocjeni rad prestaje. Izbrisani su i svi tragovi na čitavom području pod jurisdikcijom Zagrebačke biskupiję. No glagoljica je ostala na području Hrvatske izvan jurisdikcije Zagrebačke biskupije i Splitskog nadbiskupa.

Interesantna je također činjenica, prastaro štovanje Ćirila i Metoda u Hercegovcu, gdje se slavi kao drugorazredni blagdan župe. Ispočetka sam i sam mislio da taj blagdan u župi ima svoje porijeklo u uvođenju štovanja ovih svetaca u vrijeme pape Leona XIII., te općenitog gajenja Slavenske misli u drugoj polovici prošlog stoljeća. Bio sam u to uvjeren i zbog činjenice, što je ova župa graničarska, što znači uspostavljena sređivanjem Slavonije nakon izgona Turaka.

No jednog dana sam se iznenadio. Pregledavajući arhiv i knjižnicu župe, zapazio sam da je prvi misal štampan u Veneciji 1718. g. Taj je mogao biti u upotrebi tokom XVIII st. jer drugi je štampan također u Veneciji 1807.

No onaj prvi ima posebni dodatak misa vlastitih zaštitnika, koji je štampan u Gracu 1678. g. U tom dodatku, na slobodnoj stranici tintom i rukom ubilježena je misa u čast Ćirila-Metoda — kao vlastiti blagdan mjesta, i to 11. ožujka. Ovo bi štovanje prethodilo kasnijem odobrenom i službenom. Nema li ono svoju osnovicu u nekoj tradiciji? Iako nije ostala glagoljica, njihovo djelo, možda je ostala uspomena na njih u štovanju!

4. Što bi mogao biti današnji Hercegovac u prošlosti?

Danas je Hercegovac tipično graničarsko selo. Poslije rata prilično je napredovao. Doskora će biti na važnoj novoj saobraćajnici: Barč, Virovitica, Grubišno polje, Garešnica, Kutina. Ta saobraćajnica se upravo izgrađuje. Stanovništvo mu je trostruko: Graničari (naseljeni nakon izgona Turaka iz Slavenije), Česi doseljenici unatrag sto godina, te novi doseljenici nakon ovog rata iz raznih krajeva Hrvatske.

U selu postoje još prve nastanbe graničara, udomaćenih poslije izgona Turaka.

Kakva bi mu mogla biti prošlost i odakle ime?

Ako su Sipovi onaj nelokalizirani do sada Castrum, onda bi otkrićem značenja Sipova dobili smjernice za rješenja brojnih nepoznanica.

Kralja Kolomana sprečava dvanaest župana da ne ubere sve plodove pobjede nad Petrom Svačićem. Rezultat njihova pothvata je Pacta Conventa 1102. g. Hrvatskom, iako je zajednički kralj, upravlja Herceg.

Na čelu tih župana bio je Petar Mogor iz Mogorgrada. Gj Sabo spominje postojanje Mogora u okolici Palešnika, ali napominje da od njega nije ništa ostalo, pa mu se zato ne može ustanoviti lokalitet.

Mogorevići su i kasnije uticajni, ali svatko će odmah istaknuti da su oni prekosavsko plemstvo, pogotovo, jer su posjednici Ključa u Bosni, a i u rodbinskoj su vezi i s Kotromanićima (Tvrtko).

Ne bi li Sipovi unijeli novo poimanje o svemu?

Nije li Pribinin Mosapurg taj nestali Mogorgrad? Mogor je kao i mnoga druga pretežno nizinska utvrđenja, doživio svoje uništenje provalom Tatara 1242. g. Znamo da je Kralj Bela nastojao donekle rekompenzirati postradale, ali pod uvjetom da podižu gradove na brdinama. Nisu li i Mogorovići tako prešli drugamo. Značajno je promotriti grbove našeg starog plemstva. Grb Mogorovića nosi oznake valovitog žitnog polja, obasjanog vedrim nebom. Kad ga pogleda poznavalac ovog kraja, odmah prepoznaje u grbu ovo područje.

Mogor se spominje, zameće mu se trag, a onda se opet pojavljuje kao središte moćnog vlastelinstva; Slobošćine, Vlatkovine ili Slobošćina sv. Ivan. To se zbiva krajem XIV. i početkom XV. stoljeća. Na tom području pojavljuju se naše znamenite povjesne ličnosti: Ivan Paližna, braća Horvati, Stjepan Lacković. Poznata je njihova međusobna povezanost, ali i povezanost s kraljem Tvrtkom. Oni su redom banovi — hercezi. Poznata nam je njihova sudbina zbog pothvata protiv udovice kralja Ljudevita. Njihovom propašću pada važnost ovog vlastelinstva, dok konačno netragom nestaje.

Dublji studij povjesnih izvora, uz činjenicu Sipova, možda bi nam donio dragocjeno objašnjenje sudbine Mogora.

Već sad je zamišljam ovako: Mogorovići nisu nakon Tatara obnavljali uništeni Mogor, nego su prema Belinim direktivama podigli Ključ. Ženidbom Ljudevita Anžuvinca Ključ je predan, kao Jelenin miraz, Lju-

devitu. To je učinjeno sporazumno. Potomci Mogorovića, a to su u stvari Paližna, Horvati, Lacković, dobivaju u zamjenu pradjedovinu — Mogorgradske posjede, a uz to i dostojanstvo hercega, postaju banovi.

Možda ovdašnji Graničari imaju pravo. Mjesto je nakon izgona Turaka dobilo ime po hercegu, ali ne po grofu, nego po dostojanstvu onih kojima je pripadalo Mogorgradsko vlastelinstvo. Njihova imena, jer su bili čuvari i branitelji svoga naroda i njegovih prava, pasti će u zaborav promjenom naziva mjesta.

5. Veliki Zdenci — možda slavni Siget?

Ovo mjesto nedaleko od Sipova spomenuo sam u početku. Poznato je iz najstarijih izvora. Do danas nosi iskonsko ime. Razvijalo se kao trgovište. Izčeznućem Mogora, Zdenci postaju jakim utvrđenjem. Još danas vidljivi su tragovi tih utvrđenja uz rijeku Ilovu, i to tri, međusobno povezana. Već sam istakao činjenicu da ovdje ima brojnih znakova teških borbi. Jedno od tih utvrđenja nosi i danas ime Siget.

Da ne ponavljam prije rečeno, prelazim na kombinaciju u vezi sa Sipovima. Ako su Sipovi bili Castrum, Zdenci su mogli biti građansko naselje uz Castrum. Tu je mogla biti i tvornica cigle. Tu se palio i kreč. Još do nedavna ljudi su iskopavali zalihe kreča pradavne krečane. Ako nije baš posve sigurno da je današnji lokalitet Sigeta ispravan, ako je to sporno pitanje, onda bi mu dao lokalitet ovdje. Zato je potreban poseban studij, za koji do sada nisam imao vremena ni prilike. Ipak to spominjem da svratim naročitu pažnju.

Obaviješten sam da su razni ljudi, osobito unatrag pol stoljeća, nekontrolirano čeprkali ovim područjem, pabirčili razne predmete te ih otpremali u nepoznatom pravcu. Mnogi od njih bili bi dragocjenost naših muzeja, ali i dragocjeni materijal za poznavanje povjesne stvarnosti. To se događalo u prošlosti, ali zbiva se i u sadašnjosti. Stanovništvo Velikih Zdenaca ima rodbine širom svijeta. Oni dolaze u posjete, a ide se i njima u posjete. Nađeni predmeti u takvim zgodama pronalaze put u inozemstvo. Mi smo time teško oštećeni!

Pregled, objašnjenja i kombinacije završavam uz slijedeće primjedbe.

1. Za današnjeg povjesničara — da se tako izrazim — u iznijetom mnogo je diskutabilnog. I sam bih tako rekao da se nisam susreo s dosad nepoznatim, te malo ispitivao inače poznate izvore. Ali sam svjestan da je to premalo. Svjestan sam da je potreban dugotrajni naučni i ozbiljni rad. Potreban je i veći broj ljudi, a također i sredstva da se taj rad može obaviti.

2. Poznata je činjenica da nitko nije ozbiljnije istraživao povijest područja između Save i Drave. Pogotovo nitko se nije stručno zainteresirao za ovo područje: turske karaule ili uporišta protiv Turaka. U

isto vrijeme pažljivo istražujemo Dalmaciju i područja do nje. To je rentabilno. Tu nalazimo vrijedne muzejske predmete.

Ne poričem vrijednost toga istraživanja, ali želim naglasiti, također, potrebu istraživanja ovog područja. Zar nije to ono područje, koje je podnijelo najveća razaranja — najveće žrtve. A to područje možda je naša kolijevka? Da nije bilo Čankija, Mađara — Bösendorferove Crtice iz povijesti Slavonije u stvari su prijevod Čankija — o ovim krajevima ne bismo možda imali nikakovih podataka. Svrha ovog članka jest: potaknuti stručnjake da svrate pažnju na ovo područje. Trebalo bi registrirati zapažene lokalitete starina, te povesti istraživanja. Zatim bi trebalo provesti analizu pisanih povjesnih izvora (Smičiklasov Zbornik), te pretražiti arhive. Povjesna zbivanja teško je objasniti ispravno ako nam važni lokaliteti nisu poznati.

Zvonimir MILKOVIĆ

NOĆU

Opet kiša stiže;
Što bje daleko
Posta bliže,
Pristupa
Ko da kuca
Sjena.

Svakidašnjost je izmijenjena;
U drugom ritmu,
S drugim zvucima,
Šumovima,
S drugim dasima,
U svježini.

S hitrim sličicama,
S mlakicama,
S kosim zamasima —
Što bje daleko posta bliže,
Noću stiže
K zametnutim radostima.

OPET KIŠNI DAN

Danas je dan, kad sivost plaho visi
Vrh krovova, a tiha kiša pada —
Od rana jutra pada, pa se sada
Malko ustavila... Sad kod kuće ti si,

Jer danas je dan kad se rukopisi
Čitaju sabrano, i kad se nada
Približi, pa se iz pretpodnevna sklada
Javljaju želje i novi obrisi.

Danas je tako tih dan, tako mio,
I lomi odsjeve koje bih htio
Kao nešto netvarno dohvatiti.

Danas je dan, kad je u polusjeni
Sve oko knjiga, slika. Može biti
Da je to napjev dana već u meni.

Zvonimir MILKOVIĆ

JUTRO UZ PJEV DVAJU SLAVUJA

Bukve tvore taj staklen svod nad hladom
Posred gore. Slušam: u lišću mladom
Zov traži, traži i sjetniji biva —
Pa se odvaži, divne opsjene sliva.
Sebe sam dao toj zeleni zraka.
Ćurlici su biserje čarobnjaka.

Od rana dana pjev slavuja traje:
Dok tu počne, drugdje već ćurlik staje.
K deblu sam stao. Samo sluhom, vidom
Slazim — kao sjen Pana šumskim bridom.
Svjež dah giba granu i sebe njiše.
U začuđenju ... šuma tiše diše.

Silvije SACHER

STRAH

Što potresa srca?
Rasap, bol, il slutnja zla?
Kruna od inja?
Biserje znoja?
Križevi glineni
na pozadini večernjega neba?
Sumrak atoma?
Brzina, živci, dah?
Čelik — i golemi strah...

Petar GRGEC

JESENSKI PEJZAŽ

(iz ciklusa »Vidici kroz prozor«)

Ovaj je jesenski dan
klicanje djeteta koje se divi:
raskošan barokni san
na slici čudesnoj živi.

Devet se uznika sad
u sobi tijesnoj veseli,
sav je zaboravljen jad,
sunce kroz prozor nam veli:

»Moja ste dječica svi,
zrake vam kristalne s obzorja gode,
jednaki za me ste vi
kao i ljudi slobode.«

Zlaćan i rumen se list
blista na suprotnoj obližnjoj gori.,
(pejzaž što Božji ga kist
jedini znade da stvori).

Čokoti uz brdski put
narodnim ruhom su zaodjeveni,
narančast, grimizan, žut
na njima vez se šareni.

Goblen se plastičan sja
krošnjama mladoga žutog hrastika:
uzbrdo uzlaze dva
divska neobična lika.

Poznajem pavlinski znak:
uz mudrog hrvatskog pisca se Tita
uspinje Matijaš djak,
misli što čovječje čita.

Tamo gdje sljemena luk
oblakom janjeće vune se rubi,
čeka orkestarski zvuk,
zbor dobrodošlicu trubi.

ZELENI JURAJ

Motto:
Došel je došel, Juraj zeleni

Za dan ovaj sjajni Bogu hvala budi,
usjevi se rosni njivama zelene,
plamti plavo nebo, plamte moje grudi,
uresom su mliječnim bašče iskićene.

I u vrtu našeg tužnog ovog doma
već perunikino šepiri se cvijeće,
ali tratinčica, skromna selska moma,
šapće vani: Nema bez slobode sreće!

Svako drvo posta kadioničarom:
obučeno svjetlom zelenom roketom
kadionik njiše s upaljenim žarom,
oblak kada sipa prema nebu svetom.

Iznad polja ševa diže se visoko,
javlja sviralicom od sunčanih žica:
Prirodo i ljudi, uperite oko
tamo gdje se javlja vitez svjetla lica.

Jablanovi znadu tko to k nama ide,
glede u daljinu gdje se cesta praši,
na prste se dižu da što bolje vide,
kako Zelen Juraj k nama s pratnjom jaši.

Jaši Zelen Juraj konja hitra bijela,
čudotvornom šibom raskršća se tiče,
kuda prođe poljem uz grad i uz sela,
život jače buji, nova radost niče.

Petar GRGEC

IZ CIKLUSA SONETA »BIJEG U DJETINSTVO«

LXXVII

Iz Ferdinanta crkva pozdravlja me.
U Kalinovcu zvonik sivobjeli
ko prsten spram neba uprt, čedno veli:
K visini srca! K svjetlosti iz tame!

»Hej! Hej! Hej!« kličem. Cjelov svemu dajem:
ravnici, šumi, crkvama i suncu,
sjenokošama, gorskomu vrhuncu,
sve volim, stiskam dječjim zagrljajem.

Polagano se spuštam hrastu dolje.
Čudesa vidjeh. Pun sam dobre volje.
Naslutio sam čar zemaljskog raja.

Al' iznenada udivljenje gine,
vidici blijede, donijeti s visine,
na zemlji svađa čeka me i graja.

CCXXV

Gle, to je Drava! Naša Drava lijepa!
Ne može je se nasititi duša,
na suncu svuda silna se pjenuša,
u iskrice se svjetlost nad njom cijepa.

Dolazi jaka, s izvora daleka,
neobuzdana, obijesna, duboka,
s puno krasota, a bez stalna toka,
hrani se snagom potoka i rijeka.

U ustreptalom malom srcu svome
osjećam kako sitan sam pred njome,
ona ko divska bivolica diše.

Na valove bih lego nabubrene,
pustio bih da me neman njiše,
al nestalne se plašim ćudi njene.

Stanko DOMINIĆ

V GORNJEM GRADU

Posvećeno pok. župniku sv. Marka Dr. I. Erjavcu

Denes, gda znikel dalko prek Save
S hižam visokim novi je grad,
Ti si kak starec tu ostal na bregu,
Preživel zla sakojačka, krvave rate i glad.

A senek te vulice tvoje, hiže i cirkve
Još pune su senja i misli kaj greju.
Lotrščak turen, Kamenita vrata
I Mati Božja, kaj prošnja naših stiša nam žeju.

I ti lampaši črni, krovi i zidi stišnjeni, tesni,
Saborov davnih nam šepčeju dane.
Kak jesme da jesme, nikom ne dame,
Da srce nam Griča kucat prestane.

Tu dvor je Zrinjskih, tu skonjčan je Gubec
I zate, ti si nam hrvatske zemlje,
Kak svete Veronike krvavi rubec.

Znam, kaj zdihavlju tvoje vulice stare.
Nek drugi se štima, al takvih nigde na svetu ni,
I dok novi nam Zagreb v buke i nemiru spi,
Tu Šenoa, Matoš, — kesno v bludečim nočim —
Kuči po spuščenim kapkim.
I bisera suza je v očim.

Karlo JURISIĆ

FRANJEVAČKI SAMOSTAN U ZAOSTROGU I OSTAVŠTINA STARCA MILOVANA

(O petstotoj godišnjici dolaska franjevaca u Zaostrog: 1468—1968)

Među ostalim hrvatskim samostanima franjevački samostan Svete Marije u Zaostrogu svojim položajem, poviješću i značenjem ze vjeru i domovinu ima istaknuto mjesto.

Smješten u Makarskome primorju nasred ogromne prirodne pozornice, koju stvaraju zaostroško polje i tri brda: od zapada vječno zelena Plana (259 m), od istoka kršni Viter (770 m), od sjevera biokovski obronci Rilić-planine s brdom Šapašnikom (917 m) — tu »na obali morskoj, na granici sedam kraljeva od davnih vremena« (kako ga tajinstvenim izrazima prije tri stoljeća opisuju ljubuški Turci s imamom Mustafom na čelu) iz šume stoljetnih hrastova, borova, čempresa, kostela, maslina i mirisnih agruma diže se sa svojim golemim zgradama samostan Gospe Zaostroške kao glavni akter duge povijesne drame ne samo malenoga, a drevnoga Zaostroga, nego i cijeloga Gornjega primorja i Neretve, pa i većega dijela zemlje Hercegove.

Kao što ne znamo za prve početke mnogih spomenika na svijetu, tako isto ne znamo tko je ni kada je osnovao taj drevni samostan pod Viterom. Uza sve to mi danas pouzdano znamo da su taj stari Marijin samostan godine 1468., dakle tačno prije 500 godina, naselili franjevci Bosanske vikarije, kada je poslije pada katoličke kraljevine Bosne (1463) jedan njihov dio bio prisiljen, zajedno s narodom, da bježi prema moru i potraži bolja i sigurnija zakloništa.

Bjegunce su rado primili tamošnji hrvatski plemići Jurjevići—Vlatkovići, koji su uvijek bili odani »braći fratrom svete Crkve katoličanske, vire rimske, reda svetoga Franciška«, i smjestili ih u pusti »samostan svete Marije u Krajini pod Zaostrogom«, što su ga zbog straha od Turaka bili zauvijek napustili njegovi prijašnji gospodari — pustinjaci sv. Augustina.

Zaostroški su pustinjaci kroz pola milenija svoje povijesti svoj samostan mnogo puta obnavljali, povećavali i poljepšavali, naročito poslije prirodnih ili povjesnih katastrofa i promjena kao, na pr., poslije kandijskoga rata (1645—1669) kada su ga Turci bili zapalili, zatim posljednji put u ove naše dane nakon poznatog potresa (1962).

IVAN MESTROVIC: ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ (1960.)

koji je za taj drevni samostan bio zaista katastrofalan, ali su ga doskora skoro iz temelja obnovile ruke naših mladih bogoslova.

Tokom svoje duge povijesti zaostroški je franjevački samostan bio žarište vjere, kulture i kršćanske uljudbe. Naročito u doba skoro dvjestagodišnjega robovanja Turcima (1492—1684) taj je samostan našem sitnom puku bio svjetlo u tami, utjeha u jadu. O tome obilno svjedoče stotine turskih i kršćanskih dokumenata koji se čuvaju u njegovu arhivu; o tome, među ostalim, svjedoči i stari natpis, majstorski klesan našim jezikom i pismom (starom hrvatskom ćirilicom ili bosančicom), što se ponosno koči nad ulazom u današnju samostansku crkvu, a glasi:

OVU CRKVU POSVETI GOSPODIN FRANCEŠKO BALIĆEVIĆ BISKUP BOSNE, POŽEGE I BIOGRADA NA POČTENJE SVETE GOSPOJE PROSINCA NA 8. GODIŠTA GOSPODNJIH 1589.

Crkva »Svete Gospoje« (tako su je i muslimani s poštovanjem zvali!) u doba turske vladavine bila je nadaleko poznato kršćansko svetište, pa ju je kao takvu njemački isusovac Vilim Gumppenberg uvrstio u svoje ogromno djelo »Atlas Marianus« (München, 1672), u kojemu on opisuje tisuće Marijinih svetišta po cijelome ondašnjem svijetu.

Stoljećima je svijet dolazio ovoj crkvi, naročito na Gospine blagdane, kada bi se kod samostana držali veliki i nadaleko poznati sajmovi. Pošto u novije doba zapravo i nema sajmova, donijet ćemo ovdje kratki opis iz pera jednog očevica prošloga stoljeća, kada su bili na svome vrhuncu:

»Dosta svieta okuplja se priko velike nedjelje, za sve velike blagdane i Gospine svetkovine, a najveće za Gospu od Angjela i Veliku Gospu, u koje dvi zgode drže se veliki sajmovi ili derneci. Mi vidjesmo poglavite sajmove po Dalmaciji: u Kninu, Drnišu, Vrhlici, Vrhpoljcu, Solinu i Trilju; tamo je veće prometa i buloga, motljavine, prodaje i nereda; ali u Zaostrogu sve je tiho i mirno, sve razmjereno i uređeno, živani prometi i veseli sastanci. Razlikost svieta i oblika različnih u običajah, u nošnjih, u ponašanju. Poredani na obali dućani, prepuni svakoga platna, ruha, uresa i nakita za svaku porabu različitog svieta, a između njih upravan, širok put i po njemu tiha miljevina puka iz svega Primorja od Brela do Baćine, iz Hvara, Pelješca i Neretve, iz Vrhgorske, Ljubuške i Imotske krajine; različitih nošnja i oprava riedko se gdje vidi kao u ovih prigodah u Zaostrogu.

A morska obala okitčena brodovi svakoga kalupa i oblika, okolica napuna vesela svieta po mjestih razređenih za krčme, za igre i za prijateljske sastanke; razdieljena na buljuge plemena, rodbine, prijateljstva i poznanstva; žamor puka, odjek pjevanja, sviranja i

igranja — sve to najednom hvata oko kao na dlanu, pokaziva jedini prizor komu kod nas prilična neima. Sutradan sve je mirno i pusto, svak se svojoj kući dielio, ter Franovački samostan sam se bieli u veličajnoj svojoj samoći.

Dobri i pobožni puk Primorja tako mirno i uredno u svakoj zgodi se ponaša, da nikad ili odveć rietko dogodi se koja neprilika pri ovakih sastancih, po čemu dokaziva svoj uzgoj duševni, koga su poglaviti čimbenik Franovci, njihovi pastiri i upravitelji u svih zgodah i nezgodah života.« (Iz rukopisa fra Stjepana Zlatovića, Monografije 12 samostana, Arhiv samost. Sv. Lovre, Šibenik.)

Jest, iza rijeka toga mnoštva, što je kroz pola milenija hodočastilo Gospi Zaostroškoj, stoji zaostroški fratar: učitelj, odgojitelj i vođa svoga naroda. A veliko je mnoštvo znanih i neznanih fratara stoljećima prolazilo kroz taj samostan, u kome su mnogi od njih našli i svoj zadnji »koimeterion« — svoje počivalište.

Arhivski dokumenti su nam sačuvali imena četrdesetak starješina zaostroškoga samostana iz doba turskoga ropstva, a to znači četrdesetak junaka: od fra Pavla, »ćafira«, (1495) i fra Blaža, »kuštoda i baš-boga« (starješine) toga samostana (1498), pa do fra Andrije Jurišića (1669) i fra Ivana Burića (1686). Iz starih uspomena znamo i za dva zaslužna brata Kačića—Žarkovića: provincijala Bosne Srebrene fra Luku (1617—1620) i prvoga biskupa obnovljene makarske biskupije, a nekadašnjega profesora u Napulju i Zagrebu, fra Bartula († 1645). Naša je domaća povijest zabilježila imena fra Pavla Kačića—Barišića, začetnika oslobođenja Vrgorca (1690), filozofa fra Bone Krilića († 1778), neobičnoga pisca—sveznadara fra Luke Vladimirovića († 1788) koji je već pred 200 godina pisao da treba u Pločama graditi luku; zatim u prošlome stoljeću popularnoga pjesnika i pisca fra Ivana Despota († 1886) i dr. Na polju etike i kršćanske savršenosti istakli su se mnogi članovi zaostroške samostanske obitelji, a mi ćemo spomenuti imena samo nekih, koji su mučeničkom smrću dokazali »ljubav od koje veće nema« (Iv., 15, 13): fra Grgur od Zaostroga, koga Turci oko 1524. g. usmrtiše kod Konjica (franjevački ga red časti 18. X); fra Petar Grubković 1570. g. umoren na otočiću Osinju; fra Blaž Stipurinović, koga Turci živa zguliše, te dva mlada kapelana kršćanske vojske u Neretvi: fra Jozo Tvrtković i fra Petar Matić, koji jedan za drugim 1685. g. pogiboše od Turaka kao žrtve svoga poziva.

*
* *

Franjevački je samostan Zaostrog, međutim, i kod nas i u svijetu najviše poznat po najistaknutijem svome članu *FRA ANDRIJI KAČIĆU MIOŠIĆU* (1704—1760), »Starcu Milovanu«, koji je do danas ostao

najpoznatiji hrvatski narodni pjesnik i povijesna osoba, kojoj je zahvalni narod podigao ponajviše spomenika kod nas: u Makarskoj (1890), Zagrebu (1891), Zaostrogu (1890 i 1959), Prčanju (Boka Kotorska, 1956) i Bristu (1960).

Fra Andrija se rodio i krstio (17. IV 1704) na duhovnome području zaostroškoga samostana u selu Bristu. U tome je samostanu učio prvu knjigu kod ujaka fra Šimuna Tomaševića; tu je obukao redovničko odijelo. U Zaostrogu je kao mladi lektor predavao tri godine filozofiju. U istome samostanu je proveo zadnje i najdragocjenije desetljeće svoga života, tokom kojega je dovršio i dao u tisak sva svoja književna djela: na latinskome djelo o logici (Elementa peripathetica, 1752), a na hrvatskome »Razgovor ugodni« — glasovitu »Pismaricu« (prvo izdanje 1756. g. sa 41 pjesmom; drugo izdanje 1759. g. sa 137 pjesama) i prozno djelo »Korabljicu« (1760), sve štampano u Mlecima. Kačić je neko vrijeme bio i gvardijan zaostroškoga samostana. U njemu je umro i pokopan, i tu mu se sačuvalo najviše uspomena. Zato je zaostroški samostan dobio naziv *Kačićev samostan.*

Stoga ćemo i mi ovdje prigodom rijetkoga jubileja zaostroškoga samostana posebno progovoriti o najznačajnijem predstavniku njegove povijesti — o Starcu Milovanu, i to baš o njegovoj ostavštini u njegovu samostanu, jer je širim slojevima najmanje poznata.

Kada mi je 1949. g. bila povjerena uprava Kačićeva samostana u Zaostrogu, znajući za skore Kačićeve jubileje (1954.—250. godišnjica rođenja; 1956.—200. god. Razgovora; 1959.—200. god. II izdanja Razgovora; 1960.—200. god. Korabljice i pjesnikove smrti), bila mi je jedna od glavnih briga pretražiti knjižnicu i arhiv kako bih ustanovio što je nakon dva stoljeća još ostalo od Starca Milovana u njegovu samostanu. U tu sam svrhu dvaput pregledao sve knjige zaostroške knjižnice, koje sam kao posljedicu rata našao na tri goleme hrpe. I ni na jednoj knjizi nisam našao potpis pjesnikov! Ipak sam se jednom poveselio, ali doskora i razočarao, kada sam u potpisu na jednoj knjizi ustanovio da se radi o istoimenom fra Andriji Kačiću Miošiću, također iz Brista, koji je umro 55 godina nakon smrti Starca Milovana (1815).

Dakle, ni na jednoj tiskanoj knjizi u biblioteci Kačićeva samostana nema njegova potpisa, po kome bismo mogli zaključiti, da se taj filozof, pjesnik i ljubitelj knjige služio njome. Sigurno je da se služio mnogim starijim knjigama zaostroške biblioteke. Služio se njima koliko i guslama. A zašto nije na knjigama u svojoj upotrebi napisao i svoje ime, svoj »ex libris«? — Siromah je bio Starac Milovan, siromah i nadasve skroman.

Uza sve to sačuvala su se vlastita djela fra Andrijina u nekih dvadesetak primjeraka: filozofsko djelo »Elementa« u 19 primjeraka; 1 primjerak II izdanja »Razgovora« oštećen, ali sadržajem cjelovit, zatim

»Korabljica«, također u jednome primjerku, ali jako oštećena. Nosi potpis nekoga Andrije Vrsalovića. U navedenome primjerku »Razgovora« naknadno je umetnut list s originalnom Kačićevom pjesmom o junačkom podvigu Ante i Bože Radimira iz Dobrote, naime o njihovu okršaju s Turcima na moru (14. VI 1758), što je ujedno posljednja poznata Kačićeva pjesma.

Prvo izdanje Kačićeve »Pismarice« (1756) nije se sačuvalo u njegovu samostanu. (Danas su poznata samo tri primjerka, i to sva tri nepotpuna: Zagreb (Sveučilišna), Cavtat (Bogišić) i Brod (Brlić—Mažuranić). Pa ni od brojnih izdanja Razgovora i Korabljice, što su izišli poslije Kačićeve smrti pa do 1949. g. nije se sačuvalo nijedno, osim izdanja »Razgovora«, Zagreb, 1889.

Pogrešno bi bilo misliti da ta činjenica očituje nehaj zaostroških franjevaca prema djelima svoga velikoga subrata, dok ta činjenica upravo znači obratno: i fratri i narod su kroz dva stoljeća tražili, čitali i čestom upotrebom trošili i upropašćivali Kačićeva hrvatska djela tako da je pravo čudo kako se sačuvao i onaj jedini primjerak »Razgovora« (1759), što ga je 1959. Jugoslavenska akademija stručno restaurirala i tako mu osigurala daljnje trajanje. A da je u slučaju Kačićevih hrvatskih djela bilo više ljubavi nego nehaja, svjedoči na svoj način i spomenuta činjenica da su se Kačićeva latinska »Elementa« sačuvala u 19 primjeraka, od kojih je polovica doprla do nas nerazrezana! Ljude je, naravno, više zanimala pjesma i tečna proza iz »Korabljice« negoli fra Andrijina filozofija na latinskome.

Kačićeva ostavština bolje je sačuvana u arhivu, odnosno u rukopisima, negoli u knjižnici njegova samostana, ali i ona je veoma skromna. Skoro sve možemo na prste izbrojiti. To su slijedeći rukopisi:

1. *Upis krštenja* Antuna, sina Bartula Miošića i žene mu Mande, dne 17. IV 1704., za koje su krštenje Kačićevi životopisci Kolendić i Eterović utvrdili, da se odnosi na fra Andriju Kačića Miošića (Matice krštenih Podaca—Brist, I, 165).
2. *Vlastoručno Kačićevo bosaničko pismo*, što ga je 19. II 1753. iz Graca pisao fra Luki Vladimiroviću u Opuzen. U tome jedinome Kačićevu pismu iz zaostroškoga arhiva plemeniti auktor posreduje u korist bližnjega, te za mir i slogu među ljudima.
3. *Samostanski računi* za vrijeme Kačićeva gvardijanstva (17. VIII 1753—22. VIII 1754), pisani također ondašnjim domaćim pismom — bosančicom.
4. *Mnogobrojni fra Andrijini potpisi* u knjigama izrečenih sv. misa za vrijeme njegova boravka u Zaostrogu, gdje se nalazi i njegov posljednji potpis 25. XI 1760.

Eto, to je sve što je ostalo od rukopisa Starca Milovana u njegovu samostanu Zaostrogu.

Ipak, sačuvalo se još nešto! Jedan dragocjeni dokumenat, pisan treći dan nakon smrti Starca Milovana u njegovoj vlastitoj sobi u samostanu Zaostrogu — popis Pjesnikovih osobnih stvari.

Dokumenat je pronađen sasvim slučajno. Dne 11. VI 1955. nakon jutarnjih dužnosti u crkvi došao sam uzeti zajutrak. Pošto taj srećom nije bio gotov, da ne gubim vrijeme, ušao sam u biblioteku i arhiv, koji su prigodom Kačićeva jubileja 1954. g. ponajviše potporom Jugoslavenske akademije bili smješteni u pristupačnije i ljepše prostorije iz Kačićeva doba. Izvukoh jednu manju neuglednu bilježnicu i na njoj zapazih na talijanskom jeziku natpis: prihodi i rashodi samostana Zaostroga 1759. Pa to je Kačićevo doba! I tu se govori o stvarima, koje su nakon smrti pojedinih redovnika ušle u zajednički samostanski imovnik. Na petoj strani čitam, skoro ne vjerujući vlastitim očima, čitam dokumenat pisan latinicom, dvojezično: prve četiri crte talijanski, a dalje hrvatski. Taj dokumenat, koji je odmah slijedeće godine objavila Jugoslavenska akademija (Građa za povijest književnosti hrvatske, 27, Zagreb, 1956), s prijevodom talijanskoga dijela i u današnjemu pravopisu glasi kako slijedi:

»Dne 17. prosinca 1760.

Ovdje bilježim što je nađeno u sobi nakon smrti mnogopoštovanoga oca fra Andrije Miošića, jubilarnoga profesora, koji je umro 15. rečenoga mjeseca:

Gusle i gudalo	br. 1
kamiš i lula	br. 1
štap	br. 1
klobuk stari	br. 1
pudre stare	br. 1
svijeća od stakla	br. 2
tunike raspale	br. 1
habit od raše stari	br. 1
vrčina	br. 1
faculet stari	br. 1
škarpe raspale	br. 1
filarine raspale	br. 1
libara od sumula	br. 50

Popis osobnih stvari preostalih nakon smrti najpopularnijega hrvatskoga narodnoga pjesnika izvršio je i napisao tadašnji mladi zaostroški gvardijan fra Bone Kosović—Kudrić († 1813), rodom iz Zaostroga. U naslovu se ističe dan, kada je starješina stupio u pustu fra Andrijinu ćeliju, da obavi kratki popis siromašnoga inventara umrloga redovnika u samih 13 točaka, tako značajnih za Starca Milovana. To je bilo treći dan poslije Pjesnikove smrti, koja se — kako je to utvrdio najbolji Kačićev biograf fra Karlo Eterović — zbila 14. XII 1760., u nedjelju u po-

noći tako da je fra Andrija osvanuo mrtav u ponedjeljak 15. XII pa je popisivač uzeo ovaj datum za oznaku smrti u svome popisu.

Popis sadrži isključivo osobne stvari kojima se Pjesnik za života služio i koje nakon njegove smrti uđoše u zajedničku svojinu braće, dok — naravno — izostavlja nabrajanje ostalih predmeta sobnog namještaja (krevet, sto, sjedalica i dr.), što je sve već bilo uključeno u redoviti samostanski imovnik.

Prva točka popisa: gusle i gudalo! Nije bez razloga što je popisivač na prvome mjestu zabilježio omiljelo narodno glazbalo — to najveće bogatstvo i glavno zanimanje slavnoga narodnog rapsoda, premda u tome času gvardijan nije ni slutio veličinu uloge, koju su te gusle po rukama i djelima Pokojnikovim već tada bile zacrtale u kulturnu i nacionalnu povijest Hrvata i ostalih Južnih Slavena, pače kasnije i Zapadne Evrope, kako je to neobično prodornim pogledom u novije doba najbolje zapazio i izrazio mladi naš učenjak Ivan Pederin (isp. TELEGRAM, 31. ožujka 1967, 10—11). Da je to znak, on bi se jamačno bio pobrinuo, da se to dragocjeno blago sačuva za daleku budućnost, a ovako su već davno propale kao i svi predmeti u našemu popisu. (Ne smijemo zbog toga kriviti ni fra Bonu, ni ostalu Kačićevu subraću, jer onda nije bilo doba muzeja, ni različitih zbirki kao danas. Sličnu su sudbinu doživjele ostavštine i drugih velikana naše dalje prošlosti.)

Dakle, Kačić je ne samo pjesnik nego i pjevač—guslar, i to bez sumnje vrstan, pa ovo otkriće ide svakako u prilog tvrdnji Franje Kuhača († 1911), kojom Starca Milovana ubraja »među najvrsnije i najodličnije pučke naše aiode—guslare«. Također ni s povijesnog, ni s idejno-umjetničkog stajališta nije pogriješio Meštrovic († 1962), kada je kip fra Andrije Kačića zamislio i ostvario (1953) tako da ga je prikazao kao franjevačkoga monaha kako u stavu narodnoga guslara podvitih nogu sjedeći na zemlji sjetno i zanosno pjeva uz gusle.

Zatim u popisu slijede: kamiš i lula, po čemu možemo zaključiti, da je Starac Milovan i pušio.

Dalje: štap, stari klobuk i raspala obuća (škarpe i filarine) svjedoče da je Kačić mnogo putovao i pješačio u traženju narodnoga blaga, »kadno se z guslam skitaše od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara«, kako sam o sebi ističe u »Najposlidnjim razgovorima«.

Svijeća od stakla (u izvorniku: »svića od cakla«), dakako na maslinovo ulje, bilo je u Kačićevo doba u domaćemu pokućstvu Makarskoga primorja bez sumnje rijetkost, i taj je jedini izvanredniji predmet služio Pjesniku za književni rad u kasnim noćnim satima u zaostroškoj tišini.

Ostatak odjeće — sve staro i raspalo. Habita je imao samo dva: u jednome je ukopan, a drugi »od raše« (vrsta dubrovačkoga sukna) ostao je braći iza smrti. Točno kako propisuju redovnička pravila!

Popis počinje s guslama, a svršava s knjigama: »libara od sumula«, tj. 50 komada Kačićeve neprodane logike (»Elementa«).

Iz našega dokumenta izbija potresno siromaštvo Starca Milovana: čitav osobni inventar od samo desetak bezvrijednih predmeta. U navedenoj knjižici sačuvano je svega sedam sličnih popisa osobne ostavštine poslije smrti pojedinih redovnika koji su ili kao župnici ili kao kućni članovi pred smrt pripadali zaostroškomu samostanu. Kačićev je popis najkraći i po sadržaju najmanje vrijednosti. Kod četvorice se od njih spominju i cekini ili neki dugovi, koji su im pripadali, ukoliko su bili župnici i kao takvi samostalni ekonomi, dok u popisu samostanca Kačića o kakvom novcu nema ni spomena!

Uz ostale naslove koje su vlastita djela i naša znanost pridali Starcu Milovanu: filozof-skotista, pisac, pjesnik, narodni guslar, učitelj mnogih hrvatskih velikana (Mažuranića, Preradovića, Milana Pavelića, Meštrovića i dr.), preteča evropskoga romantizma itd., — na temelju navedenoga popisa njegova osobnoga inventara, koji odiše potresnim siromaštvom, možemo fra Andriji Kačiću, vjernome sinu Asiškoga Siromaška, pridati još jedan epiteton: »hrvatski Diogen«, kao što je sigetski junak nazvan »hrvatskim Leonidom«.

U duhu vremena i u skladu sa suvremenim nacionalnim i kulturnim težnjama zaostroški su franjevci 1954. g. u svome samostanu osnovali »*Arhiv fra Andrije Kačića Miošića*« sa svrhom da sakupi sve što je u vezi s Kačićem. Taj Kačićev arhiv danas posjeduje osim gore spomenutih spomenika također preko 30 komada različitih izdanja Razgovora, desetak Korabljica, preko 300 primjeraka znanstvene i beletrističke literature o Kačiću, desetak uljenih slika, album sa stotinjak različitih fotografija i dr. (Ovom prilikom preporučamo Kačićev arhiv u Zaostrogu svima rodoljubima širom Domovine i svijeta!)

Ovaj člančić o hrvatskome Diogenu i njegovu samostanu završimo sa slijedećim stihovima, koje su Kačićeva braća 130 godina poslije njegove smrti uklesali u mramornu ploču i postavili na ulazu u samostansku crkvu u Zaostrogu nad zajedničkom franjevačkom grobnicom, u kojoj počivaju tjelesni ostaci najistaknutijega franjevca iz 500—godišnje povijesti samostana pod Viterom:

Pokoj tebi, Starče Milovane,
Koji rodu Pismaricu dade,
S Korabljicom da mu vida jade,
Dok mu zora boljeg dana svane.
Hladnu ploču, što ti kosti skriva,
Haran narod pobožno celiva.

Ivo BALENTOVIĆ

ZEMLJA

Ilja je zastao na uvratinama svoga kukuruzišta. Pogled mu je lutao po zelenoj plohi, obuzimala ga tuga i stezalo nešto u prsima, ruke su mu visjele niz tijelo kao slomljene. Sve misli bile su mu upravljene zelenoj njivi i sve su se slivale u jedno pitanje: njivo, zar ću te izgubiti?

Oko njega tišina, duboka i zloslutna.

To je ta zemlja iz koje je ponikao; zemlja, koja hrani plodove, šume, trave; zemlja na kojoj su kuće, grobovi, putovi i šikare; zemlja, koja je natopljena znojem i krvlju, a izmiješana česticama pradjedovskog praha; zemlja, koja ga je oduvijek zanosila i sav je prožet i obuzet njome; zemlja između šume i rijeke, zemlja proljetna, u klijanju, bujna iza kiše mirisna i opojna, prekrivena raskošjem titravoga zelenila ...

Polako je krenuo kraj kanala, s mislima. U njemu se nešto kidalo, drobilo, on kao da hlapi, mijenja se, popušta. Gubi se u mekoći, u neotporu, nekako je mamuran, snen, pun zbrke i maglenog sivila.

Korača, a noge mu prirasle za zemlju. Razmišlja. U svijesti mu iskrsava lik mladića koji mu je neki dan sa smiješkom na usnama rekao:

— Agrarna je tu, čiča. Spremi se za diobu.

— S kime? — pravio se neupućen.

— S državom, znaš, smijuljio se mladac.

Ilja je blenuo u njega, zinuo, stajao na mjestu nepomično kao kip. I tek uneke je smogao snage da otvori usta:

— I uzet će mi zemlju?

— Samo jedan dio, čiča. Ono što ti je ionako suviše.

— Aaaa — iz njega je šikljao nekakav mrtvi zvuk, nešto kao mumljanje, bespomoćnost, jad, razočaranje.

— Slušaj — rekao je poluglasno nasmiješeni mladić, i oči mu pri tome sjale bezbrižnošću i vedrinom. — Do sada si uživao u zemlji, u mnogo zemlje, a je li ti trebala tolika površina, to je posebno pitanje. Obrađivao si zemlju mučeći se, starinski, površno. Od sada ćeš raditi malo drugačije. I malo više. Pa ćeš imati za sebe sasvim dosta. I za prodaju. I za porez, čiča. Imat ćeš stručnu pomoć, savjete, eto. Nemaš razloga da se mrštiš i psuješ zakon koji te pogađa.

— Znam, znam — mrmljao je Ilja. — Ali ti ne shvaćaš koliko mi je svaka njiva prirasla za srce. I da ja zemlju volim. I da će me to pogoditi, slomiti, znaš ... A zakon je, veliš, valja mu se ponizno pokloniti. I smijuckaš se k tome, a kako je meni, he, to se tebe ne tiče.

— To ti je život, čiča — odvrati mladić. — Valja se rastajati i od onoga što najviše voliš. A tu je zajednica, narod, vidjet ćeš, tvoj život će biti drukčiji, puniji, bolji.

— Prestar sam ti ja, sinko, da te shvatim. Meni je bilo dobro i ovako kako sam do sada živio. Ja nisam tražio bolje. Ne treba meni novotarije.

— Vremena se mijenjaju — uvjerljivo će mladić. — Pomiri se, čiča, i prilagođuj, jer staro ode!

— Ode. Vidim — Ilja je teturao ulicom, mrmljao u sebi, znojilo mu se čelo. A u krčmi Ican poseočar stao ga bockati, izazivati:

— Odoše velike njive, posjedniče!

— Odoše! — srdio se Ilja i ispijao rakiju. Ruka mu je lako podrhtavala. — A šta ti to meni? Ti se veseliš, je li?

Pa nije da se veselim, ali, eto, nije mi ni krivo — smijuljio se.

— Bježi mi s očiju, dangubo! — Gutao Ilja ljutnju i zurio pred sebe u pocrnjeli, ispljuvani pod.

— Teško ti je, znam — nastavljao Ican. — Ali čemu se žalostiti? Ostat će ti dosta. Previše si, brate, imao. Ono od pokojnog Ivše dopalo ti onako — na brzinu. A i bez Ivšine zemlje mogao si lijepo živjeti.

— Eh, i ti nešto znadeš, golaću! Ja sam staroga dohranio i doslužio. Komencija nije otimačina.

— Znam. Starac je umro i čist račun. Samo ipak, nekako ji na brzinu otišao. Hehe, sjećam se ja toga, moj druže, a sjeća se i ci elo selo.

— Čega se sjeća selo?

— Ivše i njegove smrti.

— Što: njegove smrti: Reci, reci do kraja!

— Bože sačuvaj! Ništa više neću reći — povlačio se Ican. — Već sam izlajao suviše.

— A ti onda zaveži i gledaj svoja posla! — muklo mu je odvratio Ilja.

— Zavezujem, druškane, kao prakatur zvono na Veliki petak. Ali dodajem još ovo: agrarna stiže upravo u zgodan čas.

— U redu — pljucnuo je Ilja. — Došla, pa došla. I smrt dolazi nepozvana — nevoljko je mrmljao i htio da odagna sjećanje na Ivšu. Istresao sadržaj čokanja na dušak.

Isteturao je na ulicu teškim, olovnim korakom. U njemu je šumjelo nešto mučno, teško, usudno. Preko cijeloga dana. Kroz svu besanu noć. I sada — još uvijek je šumjelo.

Koračao je njivom. U hladu je zastao, zaljubljeno zurio u zelenilo, uzeo je poveliku grudu i mrvio je rukama, ćuteći jednako bol i nesreću. Sjetio se i svojih trvenja sa ženom koja teku od onoga dana kad se po-

čelo šuškati o agrarnoj reformi. I jučer je s njome vodio takav jedan britki, sumorni razgovor.

— Ode nam zemlja, čovječe — hukće i uzdiše Marga.

— Ode — kaže Ilja i smrknut zuri pred sebe.

— A ti samo tako: ode. I ništa više.

— A što se tu može, ženo?

— Možeš im barem skresati u brk ono što ih ide.

— Krešem, pa šta od toga. Bio sam nekoliko puta u općini, ali nema hasne od toga. Ne koristi. Mogao bih zbog jezika dospjeti i u buvaru.

— Eh, eh! — uzdiše Marga. — Nekada su glave padale zbog jedne brazdice.

— E, nekada — mrmlja Ilija. — Bilo, pa prošlo. Danas je drugo.

— I ti si se time pomirio, čovječe?

— Pa što treba raditi, reci?

— Što? Eto, da negdje malo podmažemo, ha? — Žena utanji i priti-ša glas. — Da nekoga podmitimo? Evo, imam još nekoliko velikih dukatića na dnu škrinje. Da tutneš kojega u ruku nekome od tih sadašnjih, pa da uznastoji nešto . . . Znaš već kako mislim.

— Ništa to ne koristi, ženo.

— Kako »ništa«?

— Tako.

— A nekad se s novcem sve moglo!

— E nekada, da!

— Pa zar zbilja nema pomoći?

— Nema.

Žena zašuti. I zuri pred sebe odsutno i sneno, blijeda i bespomoćna, nalik na voštanu lutku.

On tada odmahne rukom, poguri se, uvuče glavu među ramena i zamakne u dvorište, među sprave i oruđa i ondje nešto kvrca, struže, pili, samo da razbije brigu, da otjera jad, da zatomi i zagluši huk koji je u njemu.

Sad je na svojoj njivi. Osjeća klonulost u nogama. Polegne u hladu i složi obje ruke pod glavu. Svjetlost sunčana mu udarila u oči, on žmirka, kašljuca, udiše miris zemlje i raslinstva, upija u sebe boje što se smiješe sa žbunja i drveća, miluje pogledom travke, cvjetiće, češljugovinu s čašicama iz kojih se napajaju zvjerčice i kukci, sve mu se ziba, treperi, hvata ga neki prozračni polusan, oči mu se sklapaju i pred sviješću mu je cijela njegova prošlost, živa, budna, prisutna, pa on u nju uranja, luta godinama što se smrviše, odroniše, odoše u nepovrat . . .

Kad se dijelio od oca, rasplamsala se svađa zbog Duboke mlake. Želio je tu njivu. Ali, otac zaintačio, ne da. I stariji brat se ustobočio, opire se. Jedino majka bila donekle uz njega. Otac ljutit zbog diobe i bratske nesloge, najprije kolebao: uz kojeg sina da pristane, kojemu da se prikloni. Više se srdio na Ilju zbog njegove ćudi, zbog očite njegove pohlepe, a i zbog Marge, jezičave i prkošljive. Stari se najzad opredijelio

starijemu sinu. Ali u diobi on je imao glavnu riječ. Bio je jak, koštunjav, a veoma strog i opor. Iskren je doduše bio, pa što mu na um, to i na drum, lupao šakom o stol, rakiju pio iz oke, i u srdžbi mlatio konje u staji držalicom vila, a Duboku mlaku nije dao — iz inata.

— Šta si se upeo sinko — govorila Ilji mati. — Dobio si više nego što ti pripada. Brat ti je u svemu popustio. Stari te je sve do sad volio, lijepo ste se slagali, a sad si se s njime ščepao kao da ti nije roditelj i othranitelj.

— Dali ste nam dolove i urvine! — Palacnula jezikom Marga na te materine riječi. — Ono ste nam dali što ne valja!

— Ne griješi duše snaho — doviknula joj stara.

— Ona je u pravu. Izvarali ste me! — Lupio je Ilja šakom u starinski stol.

Naišao otac i obuzet vatrom, viknuo:

— Ne lupaj mi šakom ispred nosa, da ti groma tvog balavog!

— Lupat ću i sjekirom! — povikao Ilja.

Otac zgrčio šaku, ispravio stas, a visok i jak, makar u kasnim godinama. I povikao:

— Dioba je gotova! Nitko više ni riječi!

— Nije gotova! — ciknula Marga.

Stari joj prišao, opalio pljusku, a zatim izišao u dvorište.

Ilja poletio za njim zgrčenih pesti i spreman na tučnjavu. Derao se:

— Dioba nije gotova! Hoću Duboku mlaku! — Od muke mu se upotilo čelo, znoj mu se slijevao niz lice.

Otac se ustumarao, uzmahivao rukom, psovao.

Ilja stao pred njega, bili su kraj ambara, ovdje riječ po riječ, pa se zgrabiše za guše. Stari bio okretan, pa se Ilja našao na tlu, ali hitro skočio na noge, pograbio pola opeke i bacio je prema ocu, gađajući ga u glavu. Promašio za pedalj. Stari ga otada zamrzio i nosio ranu na duši sve do smrtnoga časa. Ostali su zavađeni, nepomireni.

Ilja odselio na stan, pod šumu. U selu čekala okućnica i obrastala korovom. Tri godine kirijao, rastezao crijeva vozeći iz Gaja hrastove klade u taninsku tvornicu kraj Save, a četvrte podigao kuću, ovisoku zidanicu, s koje danas već opada žbuka i ruši se crijepovlje.

Sve je prohujalo, pomisli ljutit. Danas je čudan samome sebi, smiješan i izgubljen kad god se sjeti kakav je onda bio. Na nož bi jurišao u one dane da osvoji ili obrani brazdu. Sve se mijenja u životu. Sve prolazi, juri, nestaje. To netko iza njega govori da ga ozlojedi, otruje. A on je otrovan, gnjevan, prepun nemoćnog bijesa koji mu kida živce i muti noćni počinak.

Sjeća se on svoje nekadanje žustrine i svoje žestoke ćudi, svojih procesa i sudova koje je za preoranu brazdu godinama vodio. Susjed Franja preorao među na Dugoj njivi. Preorao kradom, lopovski, zasjekao u njegovo, u srce ga ranio. U krčmi se sreli, pićem bili ošamućeni, skresali u lice jedan drugome sve što je na nebu i na zemlji, a zatim se

tužili, natezali, izvodili komisije, mjernike, spiskao čopor svinja, toliko potrošio i Franja, i na koncu izašlo da je Franja u pravu, brazda je njegova, jer nekad, tko zna kada, ova brazda bila je ukradena preoravanjem.

I tada se pojavila željkovana prilika. Djed Ivša Surkin i njegova baba ostali sami u kući, na posjedu od deset jutara dobre oranice. Djed bio prgav, zanovjetljiv, pušio krdžu danonoćno, a rakiju pio cijeli dan lakomo i halapljivo. Baba bila krhka, slabašna, mala, sama kost i koža. Ona će brzo umrijeti, računao Ilja. Oboje su na pragu groba. A kad ode baba, djedu će davati malo poveći obrok špiritusare, i to će ga sahraniti. Uzeli starce na komenciju, načinili ugovor u općini, Ilja povećao posjed, a komenciju već prve godine zakinuo za trećinu, bilo mu je žao dati prema pogodbi.

— Da ne griješimo duše? — plašila se Marga.

— Ne lupetaj, ženo.

— Baba nas proklinje. Da nas ne stignu kletve?

— Ne bojim se, ženo. Stara je zlobna, pizmena, krivo joj je što je ostarila. Duša joj je već na jeziku.

Baba bila uporna, žestoke ćudi, dolazila, bunila se, tužila Ilju općini, a Ilja krišom poslao bilježniku prase i tužba ostala u ladici.

Od muke i jada baba pala u krevet, a Marga joj uskraćivala liječenje, govoreći u sav glas:

— Manje više za jednu staru babuskaru.

— Samo da krepa što prije! — Uzvikivao Ilja u krčmi glasno i otvoreno.

Upravo tih dana rodio im se Tunja.

Baba izdahnula s kletvom. Sahranili je s prikrivenom radošću. Na karminama samo što ne zapjevaše. Ali djed ostavši sam, gorko se rastužio, zabrinuo, pio manje, kanda mu se otvorile oči.

— Prokletnici proždrljivi! — Vikao je. — U grob ste otjerali moju staru, pa jedva čekate da i ja zaklopim oči! Bezdušnici! Prokleti bili!

Zahtijevao je izvršenje ugovora o komenciji u tančine. Svađao se za svaki zakinuti oborak žita, za svaki kilogram utovljenog svinjčeta. Potegao tužakati, odlazio bilježniku, ali ovaj primao Iljino mito i starca otpravljao s prijetvornim savjetima da se smiri, da će on već posredovati, da će stvar urediti. Djed se nije time zadovoljio. U krčmi se sastao s Franjom, Iljinim susjedom, pa se njih dvojica zbližili, šuškali, rakijom se častili, smislio djed da razvrgne ugovor s Iljom pa da se dade Franji na komenciju. Podnio zahtjev za razvrgnuće ugovora.

Tek tada se Ilja zamislio, otišao u grad advokatu i zatražio savjet, a ovaj proučio stvar pa mu jednoga dana poruči:

— Djed ima svjedoke da si ga varao u daći, stvar nije jednostavna, moglo bi doći do razvrgnuća ugovora. Ali ti ne žali troška, a ja neću truda, pa da stvar okrenem u tvoju korist.

Nezadovoljan odgovorom i cijelim zapletom, nekoliko dana prije sudske rasprave, Ilja svratio k djedu i pokušao da ga opet pridobije, da ga smiri, nudio mu rakije, novaca, obećavao kule i gradove, samo da od tužbe odustane.

— Nema pomirenja — kresao djed, a oči mu sijevale munjama.

— Zato — rekao je djed — što nisi čovjek, niti poštivaš čovjeka. Gramziv si, lakom, cijeli svijet bi strpao u svoju torbu. Pohlepan si za zemljom, za blagom, za svime, kao da ćeš njive na onaj svijet ponijeti. Nećeš brate, nećeš ništa ponijeti osim poderanih gaća na sebi. I kad te polože u jamu, metar široku i dva dugačku, imat ćeš zemlje pune labrte . . . .

— Bolje bi bilo da se predomisliš — uporno je nastojao Ilja. A u njemu kuhao bijes i ogorčenje.

— Neću! — tjerao djed svoje. — I nemoj uzalud trošiti riječi i oko mene obigravati.

— I baš si smislio da se uortačiš s Franjom?

— Nije to ortakluk, nego ću s čovjekom sklopiti novu pogodbu, a on će od tebe sigurno biti pošteniji.

— Pa zašto, djede Ivša, zašto to?

— Opet ti tvoje »zašto«? — Jedio se starac. — A već sam ti rekao. Babu ste mi u grob turili prije reda. Lijekove ste joj zakidali, radovali ste se, kad je sirota izdahnula. I mene bi se htjeli što prije otarasiti. Pa jedva čekate da krepucnem, da mi zapalite svijeću pokraj uzglavlja, vidim to po tebi, iz očiju ti viri nezajažljiva želja da me što brže nestane.

Uvidio Ilja da je djed tvrd, nepopustljiv i svega ga obuze divlja pomama.

— I baš nikako nećeš da odustaneš od suda?

— Neću.

— Je l' to tvoja posljednja?

— Jest!

— Dobro! Na sud ćemo, pa kud puklo, da puklo!

Bili su sami. A večer nad selom. Mrak sve gušći. Samo je starinski sat tiho kucao na stijeni.

— Još jednom te pitam — Ilja će prigušenim glasom iz koga je šibao neobuzdani bijes.

— Rekoh ti, pa me više ne gnjavi!

— Eh, da ti tvoga . . . — provalilo iz Ilje. — A da te sada tu . . . da te pričepim uz taj duvar, znaš . . . i Ilja uzdigao ruke, a u njemu zahučala bura, nastupilo pomračenje, ludilo.

— Razbojniče! — povikao djed Ivša u strahu, vidjevši ga kako mu se primiče sav u razjari.

Ilja mu prilazio smrknut, s ledom u strašnim očima. Noć postajala gušća, sjenke tmastije, pijevac negdje zakukurijekao, sat se na stijeni stišao. Pritajili se glasovi, a Ilja pograbio starca razgranatim crnim rukama i stao ga gnječiti. Bacio ga na tlo, stjerao u pod, a pred očima mu

njive, Ivšine njive, i na njima ustalasano žito, kukuruzi, šećerna repa, žuta ploha olaja u cvatu, plavilo lana i konoplje. Obnevidio, podivljao, s mrakom ispred očiju, s divljom snagom u pobješnjelim rukama i u sebi svemu.

Izišao kao pijan, posrćući. Bez kajanja i zebnje, stigao kući i mirno rekao ženi:

— Uredio sam staroga. Taj se neće pojaviti na sudu. Idi, pa vidi što je s njim.

Marga se snebila. Prekrižila se, a kroz nju sjeknuo bodež strave.

— Šta kažeš, čovječe? — prostenjala je plačno. — Šta si uradio s Ivšom?

— Ništa — rekao Ilja ravnodušno. — Malo sam ga propustio kroz ruke.

— Da ga nisi? . . . O, nesretniče!

— Mislim da je živ — reče Ilja.

— Oh, kako si teško sagriješio, čovječe! — uzviknula žena i udarila u plač zbog straha i neizvjesnosti.

— Zbog zemlje sam to učinio! — zagrmio Ilja, a sav se pretočio u taj stravični uzvik. — Morao sam! Razumiješ li, drukčije se nije moglo. Zbog zemlje bih pobio cijelu regimentu. Gladan sam i žedan zemlje, razumiješ li?!

Marga pohita k djedu, našla ga je na zemljanom podu, s krvavom pjenom na ustima. Oči su mu bile otvorene, zalivene jezom, stroge i studene, pune prezira i optužbe, od čega se stresla i osjetila drhtavicu.

Hitro ga je uredila, i stavila u krevet, pomela i pospremila sobu, zatim zovnula žene iz susjedstva, kukajući da je djedu pozlilo, da ne može govoriti, da je zanijemio, jer je sigurno na smrtnom izdisaju.

Djed je ležao nepokretan četiri dana i premda je kolutao strogim, prestravljenim očima, nije mogao niti pomaknuti rukom, niti otvoriti usta.

— Ubio si ga — rekla je žena Ilji na uho, videći da je djed na samrti.

— Zar ja? — tobože se čudio Ilja. — Jesi li ti luda? Ubio se sam, jer je htio da mi otme zemlju koju sam već prisvojio, zavolio i uključio u svoj posjed.

— Ubio si ga — žena je ponovila.

Ilja stisnu šaku i bubnu ženu u leđa, tako da se srušila pod starinski stol.

Petog dana djed je bio mrtav, a šestog ga sahraniše na groblju pored njegove stare.

Nedugo iza toga Marga legla na porodiljsku postelju. S mnogo muka rodila kćerku i tom zgodom se sjetila kletvi Ivšine babe, pa još ležeći iza porođaja, rekla Ilji:

— Čovječe, moramo se čim prije ispovijediti. Bog vidi i zna što smo sagriješili, poslat će nam kaznu.

— The — nasmijao se tvrdo Ilja. — Bog? Kao da on nema pametnijeg posla, nego da stalno misli na nas. Budi ti, ženo, bez brige, zemlja je sada naša, a to je važnije od svega ostaloga.

Selo u početku šuškalo, nagađalo, naslućivalo od čega je djed Ivša umro tako iznenada, ali kroz neko vrijeme sve je potonulo u sivilu zaborava.

Ali ponekad, eto, djed Ivša se javlja pred Iljinim očima.

Ilja se prene iz misli, protrlja oči kao iza sna, digne se i zapali cigaretu. Krene njivom.

I sada, zastajkujući ispod bijelog topolnika, odmarao je oči na srebrnom titravom lišću visokih krošnji, prateći pticu u lijetu, svrnuvši oči na mrava koji se sunčao na vrhu lelujave travke, šetajući zatim pogledom preko oranice koja je pripadala njegovom susjedu Franji.

Oni se bijahu tek prividno pomirili, više radi svijeta, dočim je kod obojice tinjala stara mržnja, još od onih dana kad su se parničili zbog preorane međe.

U Franje četiri sina, mislio Ilja, a trojica već otišli sa zemlje, krenuli na zanat.

— Dalekovidan si, komšija — govorio mu Ilja s porugom kad su se iza pomirbe sreli jednom pod tim istim topolama. — Sinove si otisnuo u bijeli svijet, a njive ti obrastaju korovom. I da ti ovi današnji »agrarci« pola posjeda ne progutaše, morao bi zemlju zasaditi šumom.

— Nisam dalekovidan — odgovorio Franja — ali sam preslabašan da se suprotstavljam onome što život donosi. Prošli su oni dani kad se za prokletu brazdu godinama sudove vodilo, a brat na rođenoga brata potezao nadžak.

— Prošli su — priznao je Ilja. — Ali sinove si poslao da postanu bjelosvjetske fukare.

— Moji sinovi će postati majstori, nadam se barem. A za četvoricu nisam bome zemlje niti imao.

— Hm da — progunđao Ilja. Možda si u pravu. A možda i nisi. Netko ipak mora ostati na zemlji i rvati se s prirodom. Ne znam je li to najbolji izlaz: okrenuti njivama leđa, pa strugnuti u majstoriju. Nije to, brate, junački . . .

— Junački, ili nejunački, u duhu je vremena. A ja bih želio da mi djeca žive bolje nego što sam živio ja.

— Svatko ima svoju glavu — zaključio Ilja. — Kako si tko prostre, onako će leći.

— I ja tako velim — promrmljao Franja.

Ilja progutao pljuvačku. Zapalio cigaretu. Pušeći, koračao i govorio:

— E, moj Franja, blago tebi kad si takav kakvi si. Ja sam drukčijeg kova. Moja zemlja, to sam — ja. I kad nestane zemlje, nema više ni mene.

— Vjerujem ti — odvrati mu Franja. — Ali čuo sam gdje ti sin kašljuca, tvoj jedini sin, sitan je još i nejak, zašto ga ne liječiš dok ne bude kasno?

— Bio sam s njime kod doktora.

— Pa?

— Traži da ga pošaljem na liječenje, nekuda, u neki sanatorij. A ja za to nemam novaca. To je skupo. Općina mi košulju svukla s leđa. Otkup, obaveza, porezi, nameti, vrag i sotona, znaš već! Ne mogu, osiromašio sam, neka sve ide do sto vragova!

— Prodaj jutro oranice, još će ti dosta ostati od agrara. Spašavaj jedinoga sina . . .

— Ne mogu. Prije bih dao da mi ruku odsijeku, nego da od ovoga što je preostalo — otkidam.

— Spašavaj ti dijete — rekao mu Franja i otišao preko njive.

Još u toku godine dječak se razbolio, legao i pored svih suza i uzdisaja — umro. Udarac je Ilju ošamutio, bacio u beznadno stanje neizvjesnosti. Ostao je bez jedinoga nasljednika. Na grobu dječakovom zabjelasao se spomenik od bijeloga mramora. Kad su postavljali kamen, Marga se gorko rasplakala.

— Držiš se za pametna čovjeka, a veće budale od tebe još nisam vidjela. Da si novac što si ga zbubao u taj kamen dao za liječenje maloga, mogao je i danas biti živ. A ovako . . .

— Da — skrušeno je priznao Ilja. — Budala sam. Pobudalilo me ovo mudračko vrijeme. Ali ne zaboravi, ženo, da sam prije bio drugi čovjek, a danas sam drugi. Nego, pokaži se ti, pa ćeš nam roditi još jednoga sina . . .

— Ako, ako! — rekla je žena naškubivši usne i suzprežući suze. U tome trenu bacio je pogled na nju: učinila mu se ružna, ostarjela i oronula.

Teturao je njivama.

Razmišljao je na kojoj strani da pronađe izlaz iz teškoća u koje je zapao. Činilo mu se, da je zapao u glib, da mu noge tonu sve dublje, a on ih čupa, čupa . . . Uzalud. Tlo je suviše glibovito. Na njemu je bio neki teret, na mahove bi zaškripao zubima i osjetio potrebu da nekoga slisti, uništi, zdrobi, samo da mu odlane.

*

Život ide. Teče. Giba se. I mijenja. Ilja u njemu. U danima koje ne shvaća i koji drobe staro i donose novo — drugo, drukčije.

U krčmi ostaje dugo u noć, pije rakiju, pravi kisele grimase umornom maskom lica, premješta težinu tijela s jedne noge na drugu, sati teku, glasovi se spliću, bruje, dimovi se motaju, rakija se niz grlo slijeva, ali brige — brige ostaju.

Jesen je i večer donese tamu, laku jesenju maglu, hladan popuh vjetra, a njemu šum, bespuće, sjetu. Zna, čeka ga žena ,konji ržu, treba ih nahraniti i napojiti. On stoji .Ne miče se. Smrknut i poguren polagano pije, sluša razgovore oko sebe, mrzovoljno odvraća na slučajne i nevažne

upite i primjedbe, a na zabadanja odgovara resko, nakostrušeno, s grubošću.

Uvijek je sam. Sam sa sobom. U sebi. S mislima koje su mutne, muljevite. Teške.

Kukuruzi su obrani i strništa preorana. Njega bole križa, zglobovi, peče ga nedaća života. Njive slabo urodile. S proljeća, kad je bacio sjeme, u njegovom kukuruzu pojavio se uspor, podzemna voda, Sava sjeme, u njegovom kukuruzu pojavio se uspor, podzemna voda, Sava bila ravnobrega, a kad se povukla u korito, sjeme istrulo i poniklo gdje-koje. Nešto presijavao, a nešto nije mogao. Sam je. Sa ženom i nejakim djetetom. Nema zamjene, ni pomoći. Nikoga. Jesen došla hitro. Ljeta nije ni bilo. Kiše lile u vrijeme i u nevrijeme. Nagazio se blata. Natrpio oskudice. S mukom nabavljao duhan, a za rakiju otkidao od onoga što je trebalo za život u kući. Zbog toga je postao pognutiji. Teret mu na plećima. Jesen ga ispunjava tugom, a kad se u večer počnu javljati sumorne magle, on bježi u krčmu i ovdje polako pije, cmrljuga, zuri u čaše i boce, prisluškuje razgovore, rakijom brigu razbija . . .

Desi se, pa se prene. Nečija ruka se pojavi i povuče ga za rukav. Mala Marija. Kćerka. Djevojčica se rodila nedugo iza sinovljeve smrti. Probudi ga dijete iz tmurnih misli. Zagleda se u njeno mliječno lice, u krupne pametne oči. Djevojčica je nalik materi. Stoji pokraj njega i motri ga, a on se gane, raznježi i sagiba do njene glave. Nježno joj kraj uha prošapće:

— Poslala te mama, dušo dadina?

— Da. Poslala me.

— Evo ti novaca — kaže — i posiže u džep, daje djetetu papirnatu novčanicu, miluje joj među kuštravu kosu. — Idi ti kući, a dado će brzo doći.

— Ja ću čekati — kaže dijete i ne miče se.

— Idi ti. Ja ću već doći — kaže Ilja i postaje nestrpljiv.

— Ja ću te čekati — ponavlja dijete.

— Tako te podučila stara — mrmlja ispod otrcanog brka, plaća piće, uzima dijete za ruku. — Hajdemo, čedo — kaže, i skupa polaze kući.

Kad se okišalo, Ilja se vrtio po kući, krunio kukuruze, cijepao drva, ili se svađao sa ženom. Često bi zastao u kuhinji, sjeo na svoju pradjedovsku stolicu i uzeo malu Mariju na koljena. Jednom je tako zapitao:

— A šta ćeš ti biti kad dorasteš, Marija?

— Gospođa — reče dijete bez premišljanja.

— Gle! A nećeš biti seljanka kao mama?

— Neću.

— Pa zašto?

— U mame je traljava suknja, a ja to ne volim. Ja ću ići u školu, pa ću imati puno lutaka, bombona i veliku kuću.

— Auuu! — vrti Ilja glavom i kiseljkasto se smiješi. — Ti si dobro smislila. A pravo i veliš, čedo. Postati seljanka, ovakova kao majka, to

je zbilja glupavo. Ovakovi seljaci kao što sam ja, to su neznalice i nazadnjaci. Takvi će, sinko, što reče netko, u muzej, znaš li. A ti budi gospođa, pa živi, uživaj, veseli se . . .

Ženi se obraćao s prijekorom:

— Zašto hodaš takova? U ormaru imaš pet novih sukanja.

— Nije mi više do gizde — otresala se Marga. — I sve drugo nam je otraljavilo. Ono što je u ormaru, to čuvam za blagdane. Nećeš mi više kupiti novo . . .

Korio ih je zbog djetetovih riječi — da neće biti seljanka kao mati.

— Valjda je ti tako učiš?

— Ja? — Žena se srdito snebivala. — Zašto bih ja tako učila? To ona čuje od druge djece — na sokaku.

Ilja drži toplu djetetovu ruku u svojoj gruboj hrapavoj šaci. Misli: ona će ući u taj današnji život, u te narogušene dane, u to novo, u to što ja jedva donekle razumijem. Ona će živjeti drukčije od svoje majke, od svoje babe, od svoje prababe . . . Ona neće ni znati kako smo mi živjeli kad smo bili djeca i kad smo bili mladi. Pa već i kao odrasli. Nitko joj to neće pričati. A i čemu? Zar je važno da čuje i da zna? Zar nije bolje da ne zna?

Ostavi dijete i dugo sjedi podnimljen na rubu stola. I ne gledajući na ženu, mrmlja poluglasno, kao za sebe:

— Sin nam je umro, siromašak. A koliki bi sada već bio, tugo moja . . . Ova će u školu, u grad po svoj prilici, ognjište će se ugasiti, neće se znati ni da smo bili na tom temelju gdje smo sada i gdje ćemo se još koji dan micati.

— E, život! — uzdahne Marga i zuri tupo pred sebe u zamusanu stijenu.

— Život, da — Ilja promrsi s ironijom. — To je sve što ti znaš. Uzdisati. Pomirenje, a meni to predbacuješ. Klonuće, a meni zuckaš ispod nosa da sam se srozao. Bilo bi dobro, ženo, da bar ti budeš malo življa i oporija.

— Ja? Umjesto tebe?

— Pa umjesto mene, nego šta!

— Ja nisam muško.

— A jezik ti je junački.

— Budi ti kako treba, pa ću i ja biti bolja. Ovako propadamo, nazadujemo . . .

— Propadamo, ali još nismo sasvim propali.

— Propast ćemo ako tako nastaviš.

— Kako to — tako?

— Tako: s pijančevanjem.

— Ne lupetaj koješta!

— Ne lupetam ja, jer ono što kažem, istina je. Zašto si se odao piću? Zašto?

— Zašto?! — Ilja je vrludao ćor-sokakom nedoumice. — Život se

ruši. Prolazi. Zemlja mu je nekada bila jedini san. A sada? . . . — Odmahne rukom. Pljucne. Pogladi brke. Nježno pogleda malu Mariju. — Zbog tuge pijem — reče — zbog čemera ovdje — i rukom pokazuje na prsa. — Shvaćaš li ženo?

— Shvaćam — veli Marga. — I vidim kako si se izgubio — sasvim. Pamet ti se preokrenula, ishlapila, što li.

— Istina je — priznaje Ilja. — Ja ti dođem nekako kao mrtav čovjek. Tobože živim, dišem, ali u meni je umro onaj nekadanji Ilja. Onaj, što je pomamno vriskao u kolu za pokladnih dana. Onaj, što je u krčmi nož u stol zabijao . . . što je prignječio staroga Ivšu . . . Ženo, sjećaš li se toga? Grijeh je to bio veliki. Ali zbog čega? Zbog zemljice, majčice! Moli se, ženo, kruniči, Bogorodici se obrati, vapi za oproštenje grijeha mojih i svojih.

— I ja tako mislim, čovječe — gotovo šapuće Marga. — Trebalo bi platiti koju misu za djeda i babu, pokoj im bio dušama.

— Plati! — kaže Ilja.

— Prestani piti, pa mi daj novac!

— Prestat ću, ako je baš na tome zapelo.

Marga uzdiše. Ljušti krumpir i šmrca. Oči su joj pune tamnih sjenki.

— Propast ćemo do temelja — bugari žena. — A ti novac rasipaš na rakiju.

— To mi je sve — kaže Ilja. — To što popijem. Šta imam od života?

— A šta imam ja?

— Onda i ti pij.

— Sram te bilo! — skoči Marga obuzeta srdžbom. — Umjesto da se trgneš i da kreneš naprijed, ti si se zapustio, predao piću, okrmeljivio i okrastavio, pa kukaš kao neka stara babuskara.

— Imaš ti pravo — odgovori Ilja pomirljivo. — Zbog zemlje sam uvijek glavu gubio. Tako i sada. A eto, razmišljam ponekad o svemu tome što se vrti u meni i oko mene. Zemlju su mi uzeli, posjed prepolovili, ali, na koncu, tko može zemlju uzeti? Zemlja je i dalje tamo, gdje je oduvijek bila. Zemlja se ne može preseliti, ne može se jesti, ne može se oteti. Mi smo sada tu, sutra nećemo biti, a zemlja će ostati vječna . . . Tako mislim, pa mi odlane. Onda opet kažem: — nije tako. Treba ovaj život proživjeti kao čovjek, kao gospodar, kao vlasnik . . . Hm. I opet onda ono: a čemu vlasništvo i sebičnost? Čemu? Zar zato, što je to u ljudskoj naravi?

— Čuj što ću ti reći — obazrivo će Marga. — Trgni se, radi, bori se, otimaj se, ne predaji se, nisi još didak, makar da te rakija ruši i nemilo podgrizava.

— Ne mogu, ženo, ono što ne mogu. — U glasu mu suze. Plačna žica mu drhti u grlu. — Shrvalo me nešto, neko klonuće . . .

— Treba biti muškarac, delija, radnik, orač i kopač, treba koračati s vremenom . . .

— Pa eto, ženo, koračaj. Pokaži mi svojim primjerom kako to treba — koračati.

— Ja? — žena duboko uzdahne. — Ja ne mogu nikome pokazivati primjera. Ja sam otpjevala svoju pjesmu. Ali mi je žao kad pogledam ovo dijete. Kako li će jadnica proći u životu?

— Kako? — Ilja se muklo zakašlje. — Kako? — Zaklima glavom. — Bolje nego ti. Nek bude živa i zdrava. Nemamo ih desetoro. Ona je sama, pa će u školu, u život, u ono što naiđe... A mi ćemo otići u nepovrat. S tuge, s brige, s čemera. Tuga me grize, ženo. I bijes, što sam nemoćan. Slab sam, jadan, ne mogu se ničemu suprotstaviti. Ne mogu. Zato pijem, da tugu razbijem, štono veli ciganska pjesma. Eto. Valjda me barem donekle razumiješ.

— Razumijem te i ne razumijem. Postao si mlitavac. A trebao bi biti hajduk — kao nekada.

— Znam. I ništa ne znam. Lud sam. Imaš luda čovjeka. Ludu. Eto, lijepo priznajem: postao sam luda.

Njihov razgovor nabuja, preraste malu kuhinju, riječi odzvanjaju, udaraju na prozorska okna. Dijete ostavi lutku, pogleda najprije oca, pa zatim mater. Kaže:

— Eh, što ne volim kad tako vičete.

— Pametno kaže dijete — priznaje Ilja. — Ne valja dizati prašinu.

Krene u dvorište. Tumara. U štali baci po naviljak grahorice svakome konju, kravi, junčiću. Gazi po mokroj travi, zaviruje u pokisle krošnje drveća. Misli su mu tamne. Gotovo crne. Osjeća odronjavanje života i prazninu dana u kojima traje. Plaši se noći i počinka, nailaze snovi: čudni, fantastični. Trza se i budi, utvare u njemu i okolo njega, priviđa mu se djed Ivša kao neka bijela sablast. Pali cigaru. Kašlje, nariče u sebi bezglasno što je slabić i mlitavac, ne prepoznaje se više, osjeća se mrtvacem, nesmirenom dušom, pati u sebi, rasplače se često puta u tami, suze mu navru i on ih briše, šmrca, jaduje...

Jesenje večeri se odulje. I svađe u njima postaju duge i žučljive. Dijete ode u sobu, na spavanje, a Marga se na Ilju ustremljuje žaokama, bockanjem, predbacivanjem.

Jedno veče kiša vani lila i selo bilo u snu, u mirovanju.

— Razmišljala sam tako — reče Marga tiho — kako smo ogolili i obosili.

Ilja protrne. Požali što nije u krčmi. Pogleda ženu, i uočivši njen blijedi, mršavi lik, zagleda se u pod pred sebe. Umorno tek promrmlja.

— Znam. Pusti to...

— Hm? — Žena žmirne očima i šibne ga pogledom probuđene srdnje. — Znam da ne voliš razgovor o tome. Ali eto, razmišljala sam zašto je to kod nas tako, a kod nekih je ipak malicko bolje... Eno ti Ive Bartolova. Čovjek je nekako udesio. Otima se. Ima u kući kruha i ruha. A mi? Već dvije godine nismo uhranili svinjčeta, postimo, oskudijevamo, za porez će otići i ovo bijede što još imamo, a ti ništa ne poduzimaš. I

kao da si zbilja pobudalio. I ne znaš drugo nego samo kukati. A dokle tako?

Ilja zijevne. Lijeno se protegne. Promumlja bezvoljno, poluglasno:

— Rekla si: Iva Bartolov? On je mlađi od mene. Čovjek je još u snazi. A moja snaga prolazi... Mene je sve ovo dotuklo — do temelja.

— Postao si mlitonja — zaključuje žena. — U tome je nesreća.

— Nije, nego u onome zbog čega sam takav postao. Prije nisam takav bio.

— Nisi. Bio si cijeli stovrag.

— Pa što da radim, ženo?

— Zavrni rukave, pa malo bolje prioni poslu.

— Pa radim, budalo. Zar sjedim u plišanoj stolici?

— Radiš, ali to nije dosta.

Ilja plane.

— Znam! Znam da nije! Ni za opstanak nije dosta ono što ja danas uradim. Morao bih postati storuk... Ali ja više ne mogu. Propao sam, potonuo, svega mi je dosta.

— A dijete? — prošapće žena sa suzama.

— Dijete, da. — Ilja se stiša i zastane. — Znam. To me i boli. Kamo sreće, da ga nemamo. Blago onome tko je na vrijeme umro.

— Zdvajanje nam ništa ne pomaže. Nekada smo bili dobro stojeći. A vidi sada ovih došljaka kako se probijaju i snalaze. Tvornica, da. Mjesečna plaćica, jeste. Eh, da nam je barem kakva mjesečna plaćica!

— Mi smo za penziju, ženo!

— Samo tko će nam je dati?

— Nekada smo imali stado goveda, čopor svinja...

— Imali smo, da.

— A sada smo osiromašili ko crkveni miševi.

— Osiromašili smo. Šta se može.

— Eh, šta! — uzviknu Marga. — Zar ćemo sjesti u budžak, pa plačući čekati smrt! Treba nešto poduzeti. Malko se vremenu prilagoditi... Vidiš li, neki dobro prolaze.

— Dobro prolaze oni koji su meni nekada skidali kapu.

— E, vidiš — tužno će žena. — Jesi li razmišljao o tome? To ti je kao neka smjena, šta li je. Sad ćeš ti njima skidati kapu.

— Ja?! Nikad! Pa makar ne imao kruha!

— Eto — zaintači žena. — Prkos. Prkošljivcu ne može biti dobro.

— Nekad je moglo, ženo.

— Nekad je moglo, ali danas ne može.

— A vidiš li, kako se neki mladi ljudi snalaze. Kažu da im je bolje nego njihovim očevima kad su bili mladi.

— Možda im je i bolje. Ja ne znam. Ja sam pobudalio.

— Pa i jesi — veli žena s očajem. — Postao si drugi.

— E, dobro da si to konačno uvidjela.

— Ali to nije dosta. To nije izlaz.

— Pa gdje je izlaz?

— Rekoh ti: snalazi se, prilagođuj, ugledaj se u pametnijeg od sebe.

— O, ženo, ženo! — viče Ilja. — Postala si veliki mudrac. Govoriš kao advokat. Ali uzalud. Od mene neka nitko ništa ne očekuje.

Bila je noć. Vani se čuo vjetar. Padala je kiša. Razgovor je zamro. Osluškivali su šum kiše i na mahove urlik jesenjeg vjetra. Ilja je sjedio, huktao, uzdisao, uporno pušeći, gutao je pljuvačku i zirkao u ženino mršuljavo lice. Obuzimalo ga neko ganuće, sjeta, osamljenički jad. Sažali mu se žena. Brižna je i jadna. Na njoj pohabana odjeća. Uhvati je za ruku, a istog trena sjeti se davnih dana — mladosti koja je prohujala ...

— Ti dakle veliš — poče tromo i otežući — da ipak nešto pokušamo?

— Ja mislim da bi se dalo. Malko živnuti, zgrabiti se u koštac s ovim što nas je shrvalo ...

— U koštac — prošaptao je zureći u dimove svoje cigarete. — Tako veliš? E, pa ženo, ne govoriš ludo. Moram se malko probuditi. Pa da nešto stvorim, da nekako isplivamo ...

Žena živnula, a lice joj trenutno zasjalo nadom.

Vani je tekla noć. I jednako padala kiša.

— Moramo misliti na dijete — rekla je tihim, gotovo bezbojnim glasom i jedva suspregla suze.

— E, moramo — potvrdio je Ilja i pogledao ženino izmučeno lice spazivši kako na njemu titra još uvijek tračak prozračne nade. — Ne boj se — reče — i ne kukaj! — Još sam ja živ čovjek i još u mojim žilama teče vrela krv. Izvući ćemo se mi iz ovoga, ženo, vidjet ćeš. — A u njemu, u nutrini, muklo je ozvanjao šum kišne noći i jesenjeg vjetra i glas se neki iskradao iz njega, pretočen u misli koje su govorile suprotno od onoga u što je uvjeravao ženu: isprazno brbljaš, Ilja. Isprazno, isprazno, isprazno. To su nade. To je noćna tuga. To je očaj i traljave varke.

— Izvući ćemo se — govorio je glasno ženi, i premda se osjećao kao davljenik koji napinje posljednju snagu da se dočepa obale, ipak je nazrijevao u dnu svoga bića vrutak snage koji se budi, koji je prisutan i u koga tog trenutka stade čvrsto vjerovati da će ga dići.

Ivan BACH

ZLATARSKI RAD F. EMPLMANNA U PAZINU

U obilju zlatarskih djela sačuvanih u Istri nalazi se velik broj domaćih radova, koji su na izložbi »Umjetnička obrada metala naroda Jugoslavije« u Beogradu 1956. dostojno predstavljali umijeće istarskih zlatara.[1] Prolazeći Istrom naići ćemo također na djela stranih majstora, od kojih su neka veoma vrijedne umjetnine i zaslužuju posebnu pažnju.[2] Ovdje bih prikazao jedno od rijetkih sačuvanih djela gradačkih zlatara druge polovine XVII stoljeća, jedino takve vrsti na području Istre, a koliko mi je dosada poznato i u čitavoj Hrvatskoj. Ono je štoviše jedinstveno i u sklopu povijesti zlatarstva Austrije. To je jedini do danas očuvani rad zlatara Franza Emplmanna, o kojem na području Austrije postoje samo pisani podaci.

Uopće su djela gradačkih zlatara druge polovine XVII stoljeća, koja su ostala sačuvana do naših dana, rijetkosti. Ona su posebno zanimljiva i zbog toga, što su to najstariji žigosani radovi štajerskih zlatara. Premda je već od godine 1571. bilo propisano da zlatari na području Štajerske moraju stavljati određene žigove na svoja djela, majstori su se ustručavali da to čine, jer je propis određivao veoma visok postotak srebra u slitini kojom su se proizvođači smjeli služiti.[3] U kasnijim odredbama pooštravali su se propisi upravo zbog toga što ih se zlatari nisu držali, no postepeno je ipak smanjivan dopušteni postotak srebra, tako da su napokon u drugoj polovini XVII stoljeća majstori počeli stavljati određene žigove na svoje proizvode. Najstariji do sada poznati štajerski zlatarski žig potječe iz godine 1673.

Povodom 150-godišnjice štajerskog zemaljskog muzeja Joanneuma u Grazu posvetila je ta ustanova osobito intenzivan studij upravo povijesti domaćeg zlatarstva i uopće zlatarskih djela u Štajerskoj a koja su nastala u Grazu, Beču, Salzburgu ili u kojem inozemnom zlatarskom središtu, pa je priredila godine 1961. u Grazu izložbu »Zlatarska umjetnost u Štajerskoj«.[4] U katalogu te izložbe navedene su mnoge predradnje koje su omogućile dokumentiran prikaz ove teme. Istaknuto je, među ostalim, kako su rijetka djela koja se sa sigurnošću mogu pripisati najstarijim štajerskim zlatarima. Iz XVI stoljeća jedino su radovi Hansa Zwigotta dokumentarno utvrđeni i sačuvani.[5] Zatim tek iz posljednjih decenija XVII stoljeća, kad su se majstori pridržavali propisa o žigosanju radova, ima nekoliko djela koja svjedoče o umijeću štajerskih zlatara.

Takva je na pr. čaša u obliku malenog badnja, odnosno kace, kakvom se služe učinjači kože. Izvedena je od srebra, visoka svega 10 cm, a služila je cehu učinjača kože u trgovištu Weiz kod Graza. Datirana je 1673. godine i nosi žigove Štajerske i zlatara Balthasara Zwickla.[6] Sličan pehar izradio je za isti ceh majstor Johhan Martin Hiller otprilike u isto vrijeme.[7] Nekoliko radova Johanna Friedricha Strohmayera sačuvano je iz vremena potkraj XVII stoljeća: pehar s poklopcem, visok 13,5 cm, koji se čuva u zbirci Joanneuma,[8] pa ciborij iz 1694. godine, koji je služio i kao pokaznica, a nalazi se u istom muzeju,[9] dok nešto mlađi ciborij iz vremena oko 1700. godine, čuva neka štajerska crkva, koja je željela da se njeno ime ne objelodani.[10] Antependij gradačke dvorske crkve bio je pripisan istom majstoru.[11]

U nizu tih veoma rijetkih sačuvanih djela gradačkih zlatara druge polovine XVII stoljeća posebno značenje ima stari stijeg (labarum) bratovštine Majke Božje iz pazinske župne crkve, koji se čuva u Dijecezanskom muzeju u Pazinu. Taj znak je uspravno ovalna oblika i s obje strane jednako ukrašen. U ovalnom okviru s cvijećem od iskucana srebra i s izmjenično šiljatim i vijugavim zrakama prikazan je u sredini reljefno iskucan lik Bogorodice na kugli, oko koje se ovila zmija. Oko Bogorodice je trak s nizom zvijezda. Kraj Bogorodice su likovi sv. Dominika i sv. Katarine Sienske. Sv. Dominik drži u desnoj ruci grančicu ljiljana, a lijevu je stavio na prsa. Ispod plašta kraj njegovih nogu viri glava psa, koji drži u zubima baklju, a ispod toga je knjiga. To su uobičajeni emblemi sv. Dominika, jer je latinski naziv za dominikance: dominicanes igrom riječi doveo do tumačenja da su oni Domini canes tj. Gospodovi psi, poslušni sluge Božje. Sv. Katarina ima u ljevici raspelo, a desnicu je spustila. Znak je izveden poput mnogih renesansnih i baroknih drvorezbarenih takvih procesijskih oznaka, sačuvanih u crkvama južne Hrvatske, tako da je središnja skupina bez pozadine, prozračna. Zlatar je nastojao da ta skupina bude jednaka s prednje i stražnje strane, no jer nema pozadine, a grančica ljiljana se s vremenom zacijelo većim dijelom okrhala, strši na obim stranama iza leđa sv. Dominika gornji dio raspela sv. Katarine, pa se izdaleka pričinja kao da i sv. Dominik drži raspelo.[11a] — Rupica kraj Bogorodičine lijeve ruke upućuje da je tu vjerojatno bila učvršćena krunica, jer je bratovština bila Majke Božje od presv. Ružarija. Motiv ružarija je simbolično prikazan i u ovalnom vijencu oko čitave skupine, no vjerojatno je — kao na mnogim sličnim onodobnim prikazima — bila i u ruci Bogorodice krunica,[11b] — Čitav znak nalazi se na bakrenom držku s kruškolikim nodusom, na kojem je aplicirano lišće. Ispod nodusa je zapis: Praeposito Illmo et Revmo D: Jacobo Rapetio Abbato ac L. B. a Kaiserfelt ac Perilli D: Martino Rapitio sodalitatis rectore. 1696.

Visina znaka zajedno s držkom od bakra iznosi 89,2 cm, a širina 43 cm. Na znaku su utisnuta dva žiga, od kojih je jedan uspravno ovalan i u njemu je prikazan lijevo okrenut štajerski konjoglavi panter s dva

ZNAK PAZINSKE BRATOVSTINE MAJKE BOŽJE
(Jedna strana)

ZNAK PAZINSKE BRATOVSTINE MAJKE BOZJE
(Druga strana)

repa, kako se uspravio na stražnjim nogama. To je kontrolni žig Štajerske u obliku, koji je značajan za posljednje decenije XVII stoljeća.[12] Drugi žig je tzv. imeni žig zlatara, koji je izveo to djelo. Taj je u položenom ovalu s inicijalima F E. Prema istraživanjima Joosa[13] tada je u Grazu radio srebrnar Franz Emplmann, pa se taj žig zacijelo odnosi na njega.

Znak pazinske bratovštine nastao je, kako veli zapis na njemu, godine 1696, kad je bio prepoštom[14] Jakob de Rapicio, opat i barun od Kašćerge,[15] a rektorom bratovštine Martin de Rapicio. Vjerojatno će daljnja istraživanja razjasniti zašto su naručitelji tog znaka angažirali gradačkog majstora. O srebrnaru Franzu Emplmannu zna se da je bio rodom iz Rennbergla kod Kölna, da je učio zanat kod gradačkog zlatara Antona Schlättera, a 5. V 1868. oženio se majstorovom kćerkom Marijom Katharinom. Bio je starješina (predstojnik, Obervosteher) gradačkog zlatarskog ceha od 1699. do 1701. Umro je 9. II 1707.

Taj novootkriveni Emplmannov rad iz 1696. svjedoči da se taj majstor može dostojno uspoređivati sa svojim suvremenicima, i razumljivo nam je da je njegov ugled opravdao izbor za predstojnika ceha.

O djelima njegova učitelja Schlättera govore samo pisani podaci. Ističu se među ostalim bakreni i pozlaćeni ukrasi na oltaru crkve karmelićana u Grazu iz 1673. godine, no ni ti nisu sačuvani.

Koliko mi je poznato, taj znak pazinske bratovštine je zasada jedino sačuvano djelo gradačkog zlatarstva druge polovine XVII stoljeća u Hrvatskoj, a možda i na području čitave Jugoslavije. Vjerojatno će daljnja istraživanja otkriti i koje drugo djelo tog kruga osobito na području Slovenije, no sudeći po tome, kako je malen broj radova starih štajerskih majstora ostao sačuvan u njihovoj domovini, nema mnogo nade da će se naći veći broj spomenika gradačkog zlatarstva u Jugoslaviji. U XVIII stoljeću gradačko je zlatarstvo doživjelo lijep razvoj, pa je iz tog razdoblja ne samo u Austriji nego i kod nas sačuvano dosta spomenika umijeća gradačkog zlatarstva XVIII stoljeća.

Znak pazinske bratovštine ostat će vjerojatno i ubuduće jednim od najrjeđih i osobito zanimljivih radova gradačkih zlatara posljednjih decenija XVII stoljeća.

BILJEŠKE

1. U katologu izložbe »Umetnička obrada metala naroda Jugoslavije kroz vekove, knj. I, Beograd, 1956, sl. 49, 59, 63, knj. II, str. 29, br. 285, 287, str. 30, br. 289, str. 31, br. 309, str. 36, br. 349, 350, str. 37, br. 354, str. 18, br. 365, 368, 369, 372, str. 42, br. 411, 412, str. 47, br. 467, 468, str. 48, br. 470, 471, str. 49, br. 485, 486, 487, str. 51, br. 507, str. 52, br. 508, str. 67, br. 708.

2. U časopisu »Peristil«, Zagreb, 1957, str. 202—103: Antependij oltara crkve sv. Eufemije u Rovinju, izrađen godine 1777.

3. Tkalčićev zbornik, sv. II, Zagreb, 1958, str. 258—259.

4. Katolog der Sonderausstellung Goldschmiedekunst, 19. Juni — 6. August 1961, Kunstgewerbemuseum am Landesmuseum Joanneum in Graz.

5. U navedenom katalogu (ovdje bilj. 4) str. 14, br. 48, 49, i sl. 18 i 21.

6. U navedenom katalogu (ovdje bilj. 4) str. 22, br. 124. Usp. u istom katalogu na str. 21, br. 123, kalež s tri aplicirane anđeoske glavice, također rad zlatara Baltazara Zwickla.

7. U istom katalogu, na str. 22, br. 125

8. U istom katologu, str. 22, br. 130

9. U istom katalogu, str. 23, br. 139, sl. 45

10. U istom katalogu, str. 24, br. 149.

11. *Josef Joos,* Das steirische Goldschmiedehandwerk bis ins XIX. Jahrhundert. U časopisu »Kunst und Kunsthandewerk«, Wien, god. XXI, 1918, str. 61, sl. str. 63. Joos je u tom članku obradio i naprijed spomenuta djela drugih gradačkih zlatara druge pol. XVII stoljeća, vidi str. 59—61, sl. na str. 55, 58, 59, 63.

11a. Najljepše zahvaljujem dru Dragutinu Nežiću, biskupu pazinskom, koji je za objavu ovog predmeta Dijecezanskog muzeja ne samo dao izraditi fotografije obiju strana znaka, nego je i upozorio na različitosti izvedbe, koje se ističu na svakoj strani: »Lice sv. Dominike je ljepše i jasnije na strani *a* kao i kapuca oko vrata. Krak križa kod sv. Dominika je do ramena na *a*, dočim na *b* je dalje od ramena Dominikova, a bliže ramenu je križ sv. Katarine Sijenske na *b*. To je tako nužno izišlo, jer je majstor morao obje strane tako jednu na drugu nasloniti da se točno pokrivaju.« Upravo dr Nežić me je upozorio na taj zlatarski rad prigodom mog posjeta Dijecezanskom muzeju, koji sadrži i niz uspomena na djelovanje Društva sv. Ćirila i Metoda u Istri.

11b. O razvitku moljenja krunice i o udjelu u tome sv. Dominika odnosno dominikanaca usp. *Karl Künstle,* Ikonographie der christlichen Kunst, I, Freiburg im Breisgau, 1928, str. 638 ss. Vidi također u drugom svesku tog djela na str. 182 ss. prikaze sv. Dominika s ljiljanom a na str. 378. podatke o slici Sassoferrata u rimskoj crkvi S. Sabina, gdje je prikazana sv. Katarina, kako prima krunicu od djeteta Isusa.

12. Kunst und Kunsthandwerk, Wien, god. XXI, 1918., str. 333.

13. Kunst und Kunsthandwerk, Wien, god. XXI, 1918., str. 62.

14. Pazinski župnik ima naziv prepošta iz vremena kad je bio na čelu pazinskog svećeničkog zbora (kaptola). *T. i V. Ujčić,* Pazin, 1953, str. 23.

15. Istarski biskupi imali su barunska prava nad nekim područjima *(Ujčić,* nav. mj.). Kašćerga je mjesto u sjevernoj okolici Pazina, a nekoć se zvalo Padova. Odatle je i poznati naš slikar Anton s Padove, koji je prvom polovinom XVI st. radio u Istri. *(Ujčić,* nav. dj. str. 83—84).

August ĐARMATI

NIKAKO RIJEČI ...

Nikako riječi izražajne naći
Za srž dubokih zbivanja bez mjere,
Ponorom duše da bi mogo zaći,
Tajanstvom, gdje se čudno carstvo stere.

Uzalud misli pjesnicima streme,
Ljepote nove za Kolumbom žude,
Riječi su naše preslabe i nijeme
Da sve izraze i zanos probude.

Da sjeme, koje dubinama raste
I stremi skrito u poletu tajnom,
Dignu, da prhne lijetom, poput laste
I stigne tako kraju zavičajnom.

U BLIZINI NAŠOJ ...

U blizini našoj neka srce kuca,
Ispružene ruke stalno nekog traže,
Tu pokraj nas neko prestrašeno muca,
Jer ne čuje riječi što bodre i snaže.

Ne uskraćuj osmjeh prolazniku, neka
Teška patnja nađe utjehu, kad grca,
Ne puštaj da neko pred vratima čeka,
Koji traži, možda, samo malo srca.

Nek utjehom zvone doviknuti glasi
I osvježe nadu, već odavna svelu,
Tko zna kog će tvoja nježna riječ da spasi
I kome će suzu obrisati vrelu ...

Mirko VALIDŽIĆ

TAJNA BIJELIH KROVOVA

Krovovi bijeli moga dragog grada,
nosite mi radost djetinjih čeznuća
u kopreni bijeloj ljiljanskoga saga.
Ah, kako divno miriše nevinost
i sklada tihu uspavanku sreće
nečujnim dahom ispred svakoga praga.

S prozora moga Zagreb gledam stari,
kroz maglicu sivu tek nazirem malo
krovove bijele slavnog Griča-grada.
Ko divan san mi prošlost časna rudi
i priča o slavi hrvatskoga roda,
u kojoj junaštvo sa žrtvom se sklada.

U rascvalom srcu motrim katedralu,
tornjeve njene i krov bijeli plahi
koji krunom kruni vitezove duha.
Kamo god mi pogled odmiče i žuri
po Donjem gradu, na Mirogoj, Sljeme,
svugdje bijela slika nevinoga ruha.

RAZGOVOR SA ŽIVOTOM

Čudan
zagonetan ljudski život
mučno teče
i klonuća brojna krije
dok brzacom hitrim
niz slapove strme
u nepovrat pada
vječan šumom nedorečena glasa.
Užiže nam samo
kobnu
želju za nečim
i što nikad postići
mogućno nije!
Teško je, teško
biti
u trajnom raspeću
i izdisat beznadno
prikovan dušom i tijelom
između neotesanih
prometejskih klada.

Ako vječnosti krunu
na svom nema čelu,
kakvu nam utjehu trošnu
u studenom peharu nuđa,
dok mjesečevim ruhom
stazu trnja ovija
u usponu uz vrletne hridi,
iza kojih
u pupoljcima ranim
sramežljivo cvjetaju
nade i čeznuća.

ŽUBORI NESTAŠNO RIJEKA

Žubori nestašno rijeka
što provire plahunjavo
kroz naše ocvalo polje.
Žubori uvijek svoju staru pjesmu
i dah nosi procvalih nada.
Žubori ustrajno i noću i danju,
dok nečujno uspava zabodeno kolje.

I ide ustrajno naprijed
poput vodiča koji poznaje prolaze
kroz gorske vrleti i poljske staze.
Nikad se ne obazire natrag
i ne pita za minule dane.
Stidno se provlači dalje
i ne pozdravlja one koji joj ususret slaze.

Dokle će teći ustrajno tako,
to ona ne može znati,
jer vidike nema jasne a ni oči.
Pripila se ona uz zemlju,
njen je zagrljaj krijepi.
Za uzvrat prolazi tiho,
a žednu utrobu njenu miluje,
životvorne dariva joj moći!

Petar KREML

U JESENJE JUTRO

Anti Jakšiću

Otužno jutro u kom lišće žuti,
Sve miruje pod nebom sive boje,
Ko da je okvir u kom moji puti
Osame idu u susret tuge moje.

I dok je sad sve tiho, mirno, tužno,
I dok na cesti jedva tkogod ide,
Sve ono što je u životu ružno
Sad naša srca još jasnije vide.

Svatko se žuri, da se negdje skrije:
U sobi, kući, bilo gdje pod krovom,
Da zabavi se mišlju, knjigom novom,

Da pobjegne sad sam od sebe sama,
Čekajući da jesenska se tama
Vrh njega, grada, svega posvud slije.

NOĆNA KIŠA

Tišinu sad kiša kucanjem kapi
Dira, kao da nešto šapće i zbori,
Da li to noć u tami priča
O sutrašnjoj sigurnoj zori?

Il možda sve tuge cijeloga grada
U kapima kiše, što pada sada
Ulaze tiho u ljudske snove
I bude misli na radosti nove?

Tko će to znati u ovoj noći,
Tko će naslutit to u samoći!?
A kiša ta priča i nikog nema

Ni da je čuje, ni da sprema
Te šapate, što se šire duž grada
Dok kiša pada, pada, pada...

Radovan GRGEC

U ČASOVIMA BOLI I TUROBNE SAMOĆE

U časovima boli i turobne samoće
kad srce obuzme čama,
misli u glavi se lede,
tjeskoba obuzima mene,
a nade proždire tama.

Neizvjesnost siva i pečal uspomena
i jecaj slomljene volje
gorčinom okrutne tuge
ispunja svaki atom
sputane mladosti moje.

I dok se drugi ljudi pod udarcem života
od crne boli guše
i, gledajući u smrt,
proklinju hudu sreću
u očajima duše,

ja dižem oči svoje iz strašnog ovog mraka
nad sjajnih zvijezda jata
gdje Ti svemogući vladaš
u blistanju sunaca
i odsjevima zlata.

Tek sada, vječni Bože, kad skršio si mene,
upoznah svoju zloću.
Tek sada, vječni Bože,
kad spreman ja sam na smrt,
živjeti počet hoću.

U časovima boli i turobne samoće
kad srce obuzme čama,
razbijaš crne misli,
a duša moja mlada
od svetog sijeva plama.

Radovan GRGEC

PRONUNCIAMENTO

Svijetla kruno, bajko slavna!
U tvom grobu stanac kamen
krije kršne lavove.
Na tvom zlatu prošlost davna
budi zapretani plamen,
odsanjane plave sne.

Čuj sad ovaj vapaj strasni!
Primi, primi zavjet časni
ranjenoga plemena.
Usud danas pjeva za nas
pjesmu novog vremena.

Svijetla kruno, znače drevni
bune naših djedova,
ime našeg ponosa.
Starim sjajem opet sijevni,
budi vladar na tom groblju
gdje iz stare priče niče
sjeme svetog prkosa.

Ostat ćemo vjerni tebi
ako budeš vjeran sebi
i očuvaš naše sne.
Ako budeš prava glava,
hrabri branič naših prava...
A ako ne, znaj onda ne!

Zoran HUDOVSKY

O MUZIČKOJ KULTURI ZAGREBA OD XI DO KRAJA XVII STOLJEĆA

Srednji vijek

Među utvrđene gradove kakvim je obilovala srednjovjekovna Ugarska, spadao je bez sumnje i Gradec, današnji Gornji grad, čije se ime u službenim latinskim ispravama spominje kao »Grech« i »Grecense castrum.« Dok je još u XII stoljeću sjedište županije, Gradec nakon provale Tatara (1241.) dobiva od kralja Bele IV tzv. Zlatnu bulu, kojom ga je ovaj uzvisio na »slobodni kraljevski grad«. Svaka takva povelja donosila je građanima neke povlastice. I upravo povlastice dobivene Zlatnom bulom bile su temelj gospodarskom i kulturnom napretku Gradeca. Osim toga, one su privukle i mnoge strance, pretežno Nijemce, Mađare i Italijane, koji su ovdje našli svoju novu domovinu te se ubrzo asimilirali sa domaćim stanovništvom.

Sudeći po povijesnim dokumentima, svakodnevni život u Gradecu odvijao se na gotovo isti način kao i u ostalim tadašnjim sredovjekovnim gradovima. Stoga možemo zaključiti da je i muzika, kao sastavni dio svakodnevnog života, igrala značajnu ulogu.

Glavni izvori, iz kojih crpimo podatke o srednjovjekovnoj muzici i muzičarima Zagreba, su gradski spisi, tj. spisi gradskog poreznika, sudski spisi, zemljišne knjige i drugo.[1] Iz njih doznajemo mnoge zanimljive stvari o tadašnjim muzičarima i muzičkoj praksi.

Već u XIV stoljeću spominju se svirači koji su se bavili svjetovnom muzikom. Biskup Augustin Kažotić (1303.—1322.) u jednom pismu opisuje tadašnje svečanosti, na kojima su sudjelovali i svirači, pa se tuži da narod, u pijanom stanju, često pjeva ružne pjesme te u kolu »vragometno pleše«.[2] Istodobno javljaju se i joculatori, tj. putujući svirači i plesači koji obilazeći sela i gradove provode nemiran, skitalački život. Među njima bilo je i žonglera, koji su skupa s družinom muzikanata nastupali po sajmovima, vojničkim logorima i prenoćištima hodočasnika, priređujući predstave u kojima je uvijek bilo i po nekoliko muzičkih tačaka.

Socijalni položaj tih muzikanata bio je vrlo težak. Vlasti su ih smatrale opasnim skitnicama, a crkva je u mnogima od njih vidjela »pomoćnike đavla«, jer su često pjevali pjesme slobodnijeg pa i nećudorednog sadržaja. No, oni su ipak bili gotovo nezamjenjivi kod procesi-

ja, različitih svečanosti i ostalih javnih manifestacija. Pogotovo ih je narod rado primao. Bez njih nije moglo biti gozbe, plesova, svatova ni drugih zgoda. Muzikanti su uz to širili i novosti, pa su tako u neku ruku vršili funkciju putujućih novina.

Putujući svirači najviše su njegovali instrumentalnu muziku, svirajući na instrumentima kojih je u srednjem vijeku bilo razmjerno mnogo. To su uglavnom bile različite vrste rogova, trombona, trubalja i flauta, lutnja i njoj srodni instrumenti (cithara, quinterna i dr.), vielle ili viole, timpani i dr. No, usprkos tom relativno velikom izboru, muzičari su se pretežno usmjerili na drvene i limene duhačke instrumente, a manje na gudačke.

U naše krajeve putujući svirači došli su uglavnom iz njemačkih zemalja i Ugarske, što se može zaključiti po njihovim instrumentima i njihovim hrvatskim nazivima. Takav je primjer i »zvegla«, sinonim za »Kernspaltflöte«.[3]

Karakteristika je zagrebačkih srednjovjekovnih svirača, putujućih i stalno nastanjenih u Gradecu — parničenje. Sud u Gradecu zasjedao je dva puta tjedno, utorkom i petkom, tj. na dane poslije redovitih sajmova na kojima su se obično zbivali događaji što su predstavljali predmet nečije tužbe. U većini slučajeva igrači i svirači su tuženi i to najviše zbog fizičkih napada, ličnih obračunavanja i psovki sa tako bogatim sadržajem kakvim se invencija današnjeg psovača ne može usporediti. Tako je već Jake, prvi igrač koga spominju spisi imao 1335. sudski spor radi tučnjave.[4] No, ni ostali igrači kao Ivan, Myke, Vido, Dragan i Clemens koji su 60-tih godina XIV stoljeća boravili u Zagrebu ne razlikuju se mnogo po predmetima sudskih rasprava od Jakea.

Uz navedene igrače u Zagrebu je u to doba živjelo i nekoliko svirača za koje sa sigurnošću možemo ustvrditi da nisu bili putujući, već stalno nastanjeni u gradu. Dokaz nalazimo u spisu gradskog poreznika za 1368, gdje je zapisano da je u kući mesara Petra stanovao flautist Kusak koji je te godine platio 20 den. poreza.[5] Iz istog izvora saznajemo da je u kući Ivana Obramkonisa stanovao flautist Ivan, a kod udovice Pause neki Emricus. Oni su sigurno materijalno slabo stajali pa su te godine platili svaki samo po 10 den. poreza.[6] Da ti flautisti nisu bili tako bezopasni, vidi se po flautisti N. koji je upao u stan udovice Ivane i tamo je izudarao. Kazna je bila simbolična: svega nekoliko novčića morao je platiti udovici i sucima.[7]

Osim spomenutih flautista živjela su u to doba na području Zagreba tri svirača na citari: Endre, koji se spominje prilikom kupoprodaje zemlje, Tade, koji se 1390. morao zakleti zbog nekog bambusovog pruća, i Jakuš, koji se 1394. navodi u jednoj ostavinskoj raspravi.[8] Uz njih ima podataka i za trubača Nikolu.[9]

Zanimljiva muzička ličnost XIV stoljeća bio je Nikola, orguljaš crkve sv. Marka. On je ujedno i prvi orguljaš koji se spominje u Zagrebu, a čini se i u našoj zemlji uopće.Dosad se obično smatralo da je bio sve-

ćenik, no to ne stoji.[10] Njegovo ime nalazimo u spisima iz 1359. kad je na sudu imao zakazano ročište protiv krojača Tome.[11] Od tada pa do 1363. sud je redovito imao posla s njim. Nije bilo godine da barem dva do tri puta nije bio pozvan na raspravu. God. 1363. dobio je čak dvanaesti poziv. U većini slučajeva bio je tuženi, dok su tužitelji bile uglavnom žene. Stanovao je s nekim Demetrijem u kuriji negdje između današnje Demetrove, Mletačke i Opatičke ulice i Markova trga. Iz rashoda gradske općine za 1362. može se zaključiti da on tada još nije bio gradski činovnik, kao što će to biti slučaj s orguljašima u XVII stoljeću.

Tko je bio nasljednik Nikolin, ne može se ustanoviti. Veoma manjkavi spisi gradske općine u narednih 60 godina ne spominju ni orgulje ni orguljaša. Kako su orgulje došle u Gradec, također nije moguće utvrditi, s obzirom da sačuvani računi datiraju tek od 1362. No, valja pretpostaviti da se radilo o malim prenosivim orguljama tzv. portativu.

Prvi organist crkve sv. Marka, koji se spominje nakon Nikole, bio je Matija Judas. Njegovo ime nalazimo u spisima dva puta: 1443. kad je osuđen da plati ženi Sebastijana Soldinara 20 pensa što ju je osramotio, te tri godine kasnije, kad nije pristupio jednoj raspravi.[12] To su ujedno i jedini podaci o orguljašima kod sv. Marka u XV stoljeću. Što se samih orgulja tiče, poznato je da je 1472. neki Stjepan Bertun bio osuđen na smrt vješanjem zbog krađe olova na sviralama.[13] Taj podatak navodi nas na zaključak da se vjerojatno radilo o orguljama većim od onih na kojima je svirao Nikola. Uslijed pomanjkanja jačih dokaza, to ostaje samo pretpostavka.

Broj svirača u XV stoljeću veći je nego u XIV, iako zbog manjkavosti spisa mnoge pojedinosti nisu sasvim razjašnjene. Jedini citarista, koji se spominje, je Matija (1431).[14] Njegova žena Ana nije se suviše odlikovala moralom, što je možda i razlog da mu 1447. supruga nije više Ana, već neka Helena. Osim njega, spisi spominju i više flautista od kojih se većina ne bi mogla pohvaliti uzoritim životom i poštenjem. Tako je Klement bio 1414. zatečen u krađi, dok je Đuro s jednim čovjekom razbojnički napao nekog Grgura. No, bilo je i iznimaka. Paulus de Gora prvi je svirač za kog se zna da je ušao u Gradski savjet. Godine 1473. između 25 izabranih, po broju dobivenih glasova bio je sedmi po redu. Tri godine kasnije ponovo je biran. On je u srednjem vijeku čini se ujedno i jedini muzičar kojemu su građani Gradeca iskazali svoje povjerenje. Uz spomenute instrumentaliste spisi spominju i trojicu trubača: Nikolu (1427), Tomu (1451), koji je ujedno vršio funkciju zvonara crkve sv. Marka, a to znači da je bio gradski službenik, i Paulusa (1461).

Kao srednjovjekovni grad i Gradec je imao svog bubnjara (tympanistu). Prvi se spominje Georgius, koji je 1446. kupio četvrtinu jedne kuće. Kako u kupoprodajnom ugovoru stoji »naš novi sugrađanin« znači da se tek tada doselio u Zagreb. Po svemu sudeći zarađivao je dobro, jer je već iduće godine kupio veliki vinograd.

Iz prednjih, relativno oskudnih, podataka o sviračima i svjetovnoj muzici, nije teško zaključiti da je Zagreb u srednjem vijeku imao prilično bogat muzički život. Ne smije se kod toga zaboraviti da je to bila tek varošica sa stotinjak kuća. U odnosu na druge srednjevjekovne gradove u ovom dijelu Evrope, Zagreb može biti ponosan svojom svjetovnom muzikom koja je bila zastupljena sa toliko svirača.

XVI stoljeće

U XVI stoljeću muzika se u Zagrebu sve više njeguje, što zaključujemo po brojnim historijsko kulturnim podacima. Zahvaljujući prvenstveno ekonomsko-političkoj situaciji, Zagreb i na kulturnom polju počinje zauzimati sve značajniju ulogu. Međutim, u sjevernoj Hrvatskoj zbili su se događaji koji su se odrazili i u muzici, iako s njom nisu bili u direktnoj vezi. Društvene trzavice, pritisak feudalaca i crkve na seljake, neprijateljstvo između vlastele i vladara nije pogodovalo kulturnom razvoju. Umjetnička muzika na taj način nije mogla imati onog poleta kao u primorskom području Hrvatske, gdje su uvjeti bili daleko bolji. Tako je i muzički život sjeverne Hrvatske, zbog svojih specifičnih prilika, bio u XVI stoljeću potpuno drugačiji nego u primorskom području Hrvatske, Italiji ili Austriji.

U to doba značenje pojedinih gradova biva sve veće. Među njima se, kao kulturno središte sjeverne Hrvatske, sve više isticao Zagreb. Osim toga treba spomenuti da su se zbog najezde Turaka u njemu smjestili i mnogi velikaši iz drugih krajeva. Otada započinju i feudalci, kojih ranije u Zagrebu gotovo i nema, u većoj mjeri sudjelovati u kulturnom životu grada.

Sačuvani ostaci muzičke kulture Zagreba iz XVI stoljeća isključivo su s područja duhovne muzike. Svjetovnu muziku zastupaju svega nekoliko svirača, no njihov broj mora da je svakako bio veći. Dok je, naime, gotovo do kraja srednjeg vijeka oznaka zanimanja služila stanovnicima Zagreba i kao prezime, u XVI stoljeću taj običaj sve više nestaje, pa stanovnici uzimaju obična, katkad i veoma čudna, prezimena. Na taj način otežano je naknadno otkrivanje svirača, pogotovo onih kojima sviranje nije bila jedina profesija. A upravo je takvih bilo dosta.

Teško je ustanoviti jesu li pojedini muzičari bili u gradskoj službi, iako se to s obzirom na neke druge naše gradove (Dubrovnik, Ljubljana) može pretpostaviti. Posebno se to odnosi na duhače, koji su kao članovi gradske straže bili istodobno i gradski službenici. No, kako ih grad nije baš najbolje plaćao, razumljivo je da su tražili zarade i izvan svojih službenih dužnosti.

Najbrojniji su u XVI stoljeću citaristi. Godine 1532. spominju se Johannes i njegov sin Georgius. Dvije godine kasnije, Georgius, također

citarista, tužio je sudu pisara Jakoba da mu je nanio tjelesnu povredu. Kako je tužba bila dokazana, pisar je morao odraditi Georgiusu deset nadnica, a sucima platiti 100 dinara. Da su se i obrtnici bavili muzikom, dokazuje i slučaj citariste Petra, koji je bio krojač. On se 1577/78. pardoničio zbog nekih nekretnina s brijačem Stjepanom. Osim njih treba spomenuti i citaristu Antona, koji je 1551. sa šestoricom svojih sugrađana pred opasnošću od provale Turaka postao plaćeni vojnik.

Od svih dosad spomenutih svirača trubač Nikola bio je najbezobzirniji. Godine 1532., s nekim svojim drugovima, novčano je kažnjen, jer je zajedno s njima pretukao sedlara Ivana. Nezadovoljni presudom žale se kralju koji određuje da se cijeli slučaj ponovo ispita. Dva mjeseca kasnije, nakon što je viši sud preispitao cijeli slučaj, po kojem se može vidjeti loš karakter i pokvarena mašta trubača Nikole, potvrđena je kazna nižeg suda. Ništa bolji nije bio ni trubač Filip, koji je 1564. prijetio nožem i veoma pogrdnim riječima napadao nekog Mihajla.

Zbog nestašice izvora teško je reći u kojoj je mjeri tok renesanse već dotakao te muzičare. Možemo samo pretpostaviti da ih i unatoč vanjskim zaprekama nije potpuno mimoišao. To potvrđuju i renesansne komedije koje su se tokom XVI stoljeća izvodile u Zagrebu,[15] a u kojima je uvijek bilo i muzičkih tačaka.

XVII stoljeće

Na prijelazu u XVII stoljeće ušli smo, u stvari, u razdoblje baroka čiji se utjecaji u sjevernoj Hrvatskoj, kao uostalom i u Sloveniji, počinju osjećati tek u drugoj polovici stoljeća. Nastupom baroka duhovna muzika počinje gubiti svoj dominantni položaj, a u njenom se karakteru osjeća sve više koncertantni utjecaj. Nosiocem muzičkog djelovanja postaje plemstvo kojega u njegovim nastojanjima sve više pomaže građanstvo. To dovodi do toga da domaće tlo počinje bivati sve privlačnije za djelovanje raznih stranih muzičara.

Trzavice između velikaša i građana karakteristične su za život Zagreba toga doba. Vlastela, koja vrlo često nemaju osjećaj uže privrženosti prema samom gradu i narodu, razaraju pomalo unutarnju homogenost naselja što se očituje i u muzičkom životu koji ni izdaleka nije tako bogat kao u nekim gradovima Slovenije ili Dalmacije.

I u XVII stoljeću djelovalo je na području Zagreba više instrumentalista tj. trubača, bubnjara, »faifara« i dr. No, jesu li oni bili u službi gradske općine teško je pouzdano zaključiti. Gradski ih računi spominju samo povremeno. Ti instrumentalisti svirali su prilikom procesija i drugih crkvenih i gradskih svečanosti. Za svoje nastupe dobivali su od gradske općine nagradu. No, čini se da ti muzičari nisu bili osobito kvalitetni, jer su isusovci 1622. prilikom proslave kanonizacije sv. Igna-

cija i sv. Ksavera, pozvali »tibicines« iz Karlovca i »symphoniacos« iz Ptuja.[16]

Mnogo je, međutim, značajniji dolazak instrumentalnih muzičara iz Klagenfurta koje je 1631. pozvao Daniel Bastelius, rektor isusovačkog samostana, kako bi uveličao posvećenje crkve sv. Katarine.[17] Ti su instrumentalisti svirali u Zagrebu na svim prigodnim svečanostima, pa i u samoj crkvi. Kako se njihovo muziciranje svidjelo zagrebačkim velikašima i građanima, Celovčanima je ponuđeno da ostanu u Zagrebu što su oni i prihvatili. Isusovci su ih smjestili u svom sjemeništu, koje se do 1706. zvalo »seminarium pauperum studiosorum et musicorum«. Osim što su svirali na raznim svečanostima i literarno-muzičkim priredbama isusovačke gimnazije, oni su poučavali sjemeništarce u sviranju na različitim instrumentima. Poznato je, naime, da je 1678/79. veći broj sjemeništaraca učio kontrabas, violinu, trubu, orgulje i druge instrumente kao i pjevanje. Iako oni vjerojatno nisu bili direktni učenici Celovčana, nema sumnje da je njihov utjecaj bio od velikog značaja za daljnji razvitak muzičke kulture u Zagrebu.

O orguljama i orguljašima crkve sv. Marka postoji u Zagrebu nešto više podataka. Prvi datira iz 1614. kad je u gradskim računima zabilježeno da je orguljašu, kojemu se ime ne navodi, isplaćeno 89 for. što za godišnju plaću predstavlja izuzetno veliku sumu. Taj podatak ujedno dokazuje da je spomenuti orguljaš bio gradski službenik. Nije poznato kako je dugo vršio svoju dužnost, 1625. naslijedio ga je Georgius Bernardus. Ni za njega se ne može točno utvrditi kako je dugo bio orguljaš crkve sv. Marka, no činjenica je da 1632. biva namješten novi organist imenom Bernardus Monte. On je među sugrađanima bio veoma cijenjen, jer je već 1635. biran za gradskog tridesetničara.

Djelovanje Bernardusa Montea može se pratiti do 1650. kad mora da su se pokvarile orgulje, pošto do 1656. nema podataka ni o orguljama ni orguljašima. U vezi s tim treba istaknuti činjenicu da je gradski senator Martin Županić u ožujku 1650. putovao u Lepoglavu »zbog orgul«. No, nabava novih orgulja prilično se otegla, jer su stare bile istom u svibnju 1656. prenesene iz crkve sv. Marka u gradsku vijećnicu, povodom čega je perceptor nagradio nosače vinom. Po svemu sudeći, Monte je u međuvremenu umro ili se odselio iz Zagreba, jer je crkva tražila novog orguljaša.

Tko je sagradio te nove orgulje i kako su one izgledale nije poznato. No, nema dvojbe da su 1656. bile u crkvi sv. Marka postavljene, pošto je u drugoj polovici svibnja te godine došao na probu neki orguljaš koji je za svoje sviranje dobio vagan zobi. S njim čini se nisu bili zadovoljni, jer već dva tjedna kasnije svira orgulje »muškonovkin muž«. No ni on nije bio bolje sreće. Svirao je samo dva puta, a zatim mjesto stalnog orguljaša preuzima Georgius Lyubi koji na kraju godine dobiva plaću u iznosu od 14 for. 50 din. Kako je dugo Lyubi bio gradski orguljaš, nije moguće utvrditi. Međutim, 1669 u sačuvanim se gradskim računima spo

minje novi orguljaš Ignatius s godišnjom plaćom od 50 for. Mora da je obavljao svoju dužnost gotovo do kraja stoljeća, jer spisi ne spominju uz njega niti jedno drugo ime.

Uz orguljaše crkve sv. Marka treba spomenuti i koraliste koji kao gradski službenici s određenim godišnjim prihodom nisu pjevali samo na određene dane u crkvi, nego i kod drugih svečanih zgoda kao na primjer prilikom biranja suca, cehovskih proslava, sprovoda imućnijih građana i sl. Premda se sa sigurnošću može pretpostaviti da su koralisti pjevali u crkvi sv. Marka već i ranije (sjetimo se ambrozijanske himne »Te Deum laudamus« koja se već u XIV stoljeću pjevala prilikom inauguracije gradskog suca na Blaževo svake godine), poimence se spominju tek polovicom XVII stoljeća. Obično su na platnom spisku bila trojica ili četvorica. Prvi od njih bio je najbolje nagrađen, ali je ujedno imao dužnost da ostale uvježbava crkvene pjesme koje su se pjevale na određene blagdane.

Koralisti se u gradskim računima spominju gotovo tokom cijelog XVII stoljeća. Ukoliko se pjevači nisu mijenjali kroz dvije ili više godina, služba im se produživala bilješkom »Coralistae confirmantur«.[18]

Osim sv. Marka, orgulje je imala i crkva sv. Katarine. Koliko je dosad poznato, prvi instrument joj je poklonio prilikom posvete (1631) ban Sigismund Erdödy (1627-1639). Prema navodima kroničara,[19] te orgulje, tačnije pozitiv,[20] bile su majstorsko djelo i njima su se isusovci služili do velikog požara 1645. kad su izgorjele. Šest godina kasnije postavljene su nove. Njihov graditelj bio je isusovac (brat-pomoćnik) Gašpar Martin (1611 — ?), izučeni stolar i orguljar koga je provincijal radi gradnje novih orgulja poslao u Zagreb.[21] No, ni te orgulje nisu bile duga vijeka. Za požara 1674, kada je stradao i veći dio Gornjeg grada zajedno s isusovačkim samostanom i crkvom sv. Katarine, izgorjele su i orgulje Gašpara Martina. Imajući nakon toga velike troškove, isusovci nisu bili u stanju da se odmah brinu i za nabavu novih orgulja. Istom 28. IV 1688. rektor kolegija Ivan Despotović sklapa ugovor s ljubljanskim orguljarom Ivanom Fallerom. Prema tom ugovoru Faller je bio dužan da u roku od godine dana sagradi isusovcima velike orgulje uz cijenu od 1000 njem. forinti. Nešto nakon godine dana tj. 13. VIII 1689. Faler na ugovoru potvrđuje da je isplaćen za svoj posao.[22] Nove orgulje bile su očito dobre, jer mu zagrebački biskup Mikulić (1688—1694) još iste godine povjerava popravak orgulja u zagrebačkoj katedrali. Fallerove orgulje stajale su u crkvi sv. Katarine sve do 1830., kada je N. Rumpl iz Kamnika sagradio nove.

Osim isusovaca muziku su njegovale i klarise koje su se u Zagreb doselile 1646. Ubrzo nakon njihova dolaska sazidan im je samostan, isprva veoma siromašan. Tokom vremena, međutim, klarise se sve više bogate, a naročito od 1670. kad im je Leopold I dodijelio povelju kojom ih je oslobodio plaćanja svih nameta. Njihova je najveća zasluga bila

otvaranje prve ženske škole u kojoj su djevojke između ostalog dobivale i poduku iz muzike. Iako nema konkretnih podataka o muzičkom djelovanju klarisa, njihov inventar[23] u kojem se spominju 6 klavikorda, 3 violine, viola, violoncello (Bassett), par timpana i 4 kontrabasa (Nonnengeigen) dovoljan su dokaz da su imale mali komorni sastav koji je sigurno izvodio i djela tadašnjih suvremenih kompozitora.

Sumirajući još jednom navedene podatke o muzičkom životu Gradeca, odnosno današnjeg Gornjeg grada, nije teško zaključiti da je on morao ipak biti bogat. Utoliko je neshvatljivije da se u Zagrebu nije sačuvala ni jedna kompozicija svjetovnog karaktera nastala prije XVIII stoljeća. To se isto odnosi i na tabulature za orgulje ili koji drugi instrumenat. S obzirom da je Zagreb, kao uostalom i cijela sjeverna Hrvatska, bio stoljećima pod dominacijom susjednih država, ostaje nada da će se tokom daljnjih istraživanja možda ipak pronaći izvori u stranim arhivima, što je čest slučaj i na drugim područjima nauke i umjetnosti.

BILJEŠKE

1. Sudski spisi, kao gotovo najstariji sačuvani gradski spisi datiraju istom od 1355. Kako je Zagreb već 1242. postao »slobodni i kraljevski grad« s vlastitim sudstvom i upravom manjkaju ti spomenici pravnog značenja za više od 100 godina. To je i jedan od razloga što nema nikakvih konkretnih podataka o muzičarima XIII i prve polovine XIV stoljeća, iako ih je vjerojatno već i tada bilo.
2. Iva Kr. Tkalčić, Povjesni spomenici Zagreba I. Zagreb, 1889, p. CV.
3. W. Salmen, Der fahrende Musiker im europäischen Mittelalter, Kassel, 1960, p. 173.
4. Tkalčić, M. C. Z., sv. IV, p. 19.
5. Tkalčić, M. C. Z., sv. XI, p. 238.
6. Tkalčić, M. C. Z., sv. XI. p. 240.
7. Tkalčić, M. C. Z., sv. IV, p. 361.
8. Tkalčić, M. C. Z., sv. IX, p. 73.
9. Tkalčić, M. C. Z., sv. VI, p. 459.
10. Hudovsky Z., Nekoliko podataka o zagrebačkom orguljašu Nikoli, ZVUK 58. Beograd, 1963.
11. Tkalčić, M. C. Z., sv. IV, p .153.
12. Tkalčić, M, C. Z., sv. VI, p. 393 i 434.
13. Tkalčić, M. C. Z., sv. VII, p. 416.
14. Tkalčić, M. C. Z., sv. IX, p. 206.
15. Laszowsky. M. C. Z., sv. XIII, p. 61.

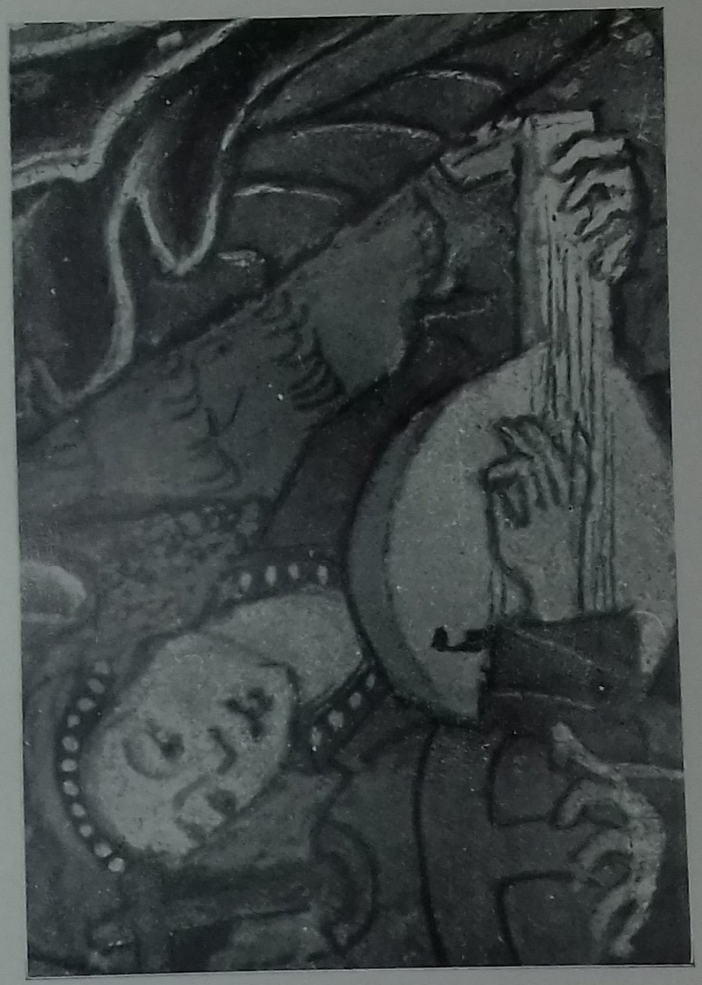

ANĐEO S LUTNJOM

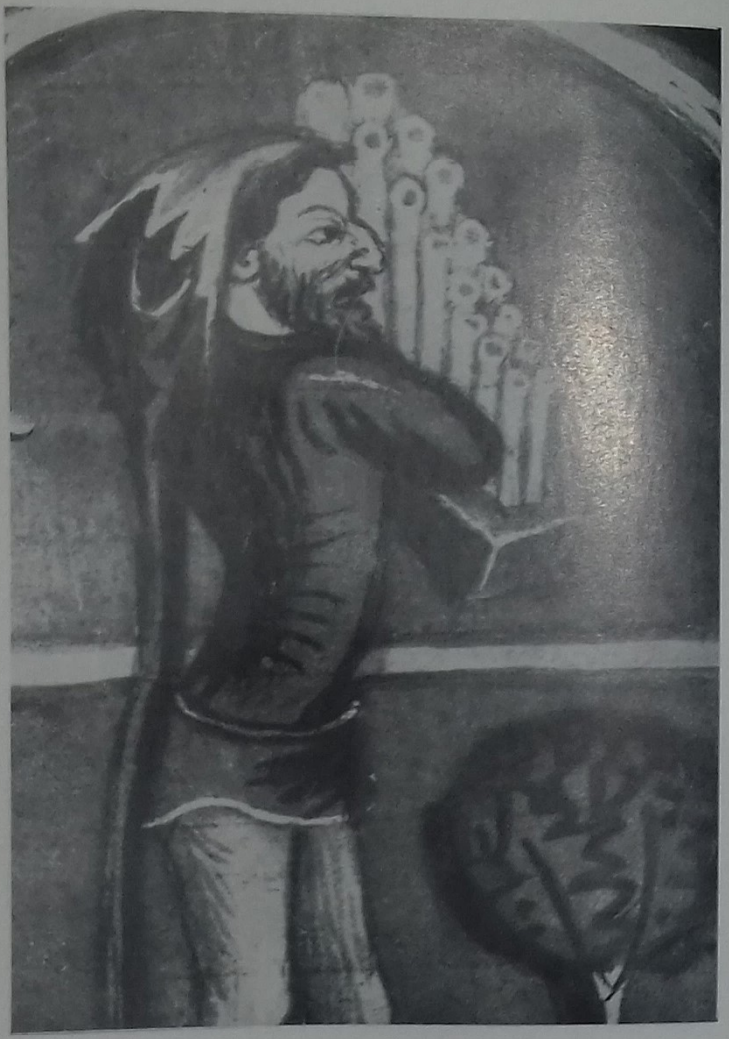

SVIRAČ NA PRENOSIVIM ORGULJAMA

16. Vanino M., Glazbene zaklade u XVII i XVIII vijeku za crkvu sv. Katarine u Zagrebu, SV. CECILIJA X, 1916, p. 157.

17. Hudovsky Z., die Tätigkeit der Klagenfurter Musiker während des 17. Jahrhunderts in Zagreb, CARINTHIA I, Klagenfurt, 1964, p. 309—311.

18. Izvor za sve navedene podatke nalaze se u L. Dobronić, M. C. Z., sv. XVIII i XIX.

19. Historia collegii societatis Jesu, in monte Graeco Zagrabiensiti I p. 79. Rukopis je pohranjen u tresoru Nacionalne biblioteke u Zagrebu.

20. Pozitiv su bile male prenosive orgulje, koje se nisu mnogo razlikovale od portativa.

21. Vanino M., »Isusovci i Hrvatski narod«, Zagrebački kolegij, p. 17. Djelo u rukopisu kod autora.

22. Original ugovora nalazi se u Državnom arhivu u Zagrebu između Acta Jesuitica irregesta collegii Zagrabiensis, fasc. 8, n. 100.

23. Goglia A., Komorna muzika u Zagrebu, SV. CECELIJA XXIII, 1929, p. 90. Original spomenutog inventara nisam, međutim, pronašao među spisima klarisa kako je to naveo Goglia.

Tomislav PRPIĆ

OD KRISTUŠEVOGA NAROĐENJA VITIJA

Uvod

Pater Gregor kapucin, ili obiteljskim svojim imenom Juraj Malevac, rođeni Slovenac-Belokranjac i adoptirani Hrvat, poput Vraza u XIX stoljeću i Vidrića u XX stoljeću, ide u red najistaknutijih kajkavskih pisaca u drugoj polovini XVIII stoljeća. Njegova je literarna produkcija opsežna i mnogostrana. On je retor-panegiričar »Trojverztna Marie Theresie, rimzke czeszaricze y aposztolzke kralyicze krepozt« te »Novoga preszvetloga biskupa pozdravyenye« (M. Vrhovcu), pa »Naizvisseneissi Johan Erdödii na viszoku banalzku chazt po Leopoldu izvissen«); on je novinar-publicist (»Nesztranchno vezdassnyega tabora izpiszavanye«, pa »Nagovarjanye szoldatov na vojuvanye proti Turchinu); on je i pjesnik »(Nebeszki pasztir pogublyenu ovczu ische«) i, ako ćemo, dramatičar (»Horvaczka od Kristussevoga narodyenya vitia). Ta je vitija njegovo posljednje i ujedno najbolje djelo. Već i ono samo osigurava autoru časno mjesto među piscima onoga vremena. S pravom dakle Vladoje Dukat u svojoj opsežnoj studiji »Pater Gregor kapucin (Juraj Malevac, kajkavski književnik XVIII. vijeka« (Rad 207, 1915), u zaključku same studije, žali što je taj pisac danas s nepravom posve zaboravljen, i to ne samo u širokoj javnosti već i kod nekih novijih literarnih historika. Ti ga historici ili jedva (Bogdanović) ili uopće ne spominju (Vodnik). Pa i sam Kukuljević, od starijih, ne spominje mu, u svojoj »Bibliografiji«, najboljega djela — božićnu vitiju. Uzrok će tome biti što je naša kajkavska literarna prošlost uopće pastorka većine naših literarnih historičara kojima je sav interes apsorbirala dubrovačko-dalmatinska literarna prošlost razmjerno velikih i blistavih koncepcija, ako i ne vazda jednake unutrašnje vrijednosti. Tako je ostalo nezapaženo kajkavsko biserje, sitno doduše, ali pravo. Da u ponajboljim djelima te ne goleme literature ima još i danas životne snage, dokazalo je uskrisenje »Grabancijaša«, »Diogeneša« i »Ljubomirovića« na sceni Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Prva dva djela uspjela su i bez glazbene potpore koju ima npr. »Dubravka«. Među takva životna djela, bez obzira na scenske mogućnosti, ubraja Dukat i Gregorovu vitiju.

Naziv »vitija«

Pater Gregor nazvao je svoj božićni dijalog »vitijom«. Za taj naziv Vladoje Dukat u spomenutoj studiji o Jurju Malevcu veli da je nema ni u Jambrešićevu ni u Belostenčevu rječniku, a znači »pjesma«, budući da pisac tu »nije pisao igrokaza, kako kajkavski književnici zovu dramu.« Pobliže nam Dukat ne veli kakvu upravo »pjesmu« označuje naziv »vitija«. Naziv taj nalazimo protumačen u Mažuranićevu »Pravno-povjesnom rječniku« sub voce vitij = rhetor, govornik; ss. prema Miklošiću vêtij; Daničićev rječnik ima samo potvrdu za adj. vetinski, iz staroga srpskog izvora. Ali riječ »vitiznanec« znači i »poeta, pjesmotvorac«. U Bibliogr. t. br. 676, 1722, spominje se tiskopis Jellačića Šimuna, kanonika zagrebačkog, s punim naslovom »Horvatske vitie dobro poželjenje, učinjeno banu Balaši prigodom njegove inštalatie na ovo dostojanstvo.« U Zagrebu po Jos. Karlu Kotče 1785. 4, str. 7. Ovdje je dakle »vitia« f. za pjesma, poësis, poema. Po tom ćemo razumjeti i naslove u dj. t. br. 525. »Horvatska od Kristuševoga narođenja vitija« od Gregora kapucina, o tom isp. i Dukat, Rad 207, str. 207 224. i d., osobito str. 239; zatim t. br. 1049. »Vitije i igrokazi«; u n. dj. t. br. 2585. »Za prijateljski spomenek pokojnoga Tomaša Mikloušića, vicejašprišta i plebanuša Jastrebarskoga izsluženoga vu kraljevskeh poglaviteh školah zagrebečkih *vitijanstva* navučitela, prvoga Horvatske zemlje v narodnem i dijačkem jeziku *vitiznanca*, koji 7. dana m. prezimca 1. 1833. iz ovoga sveta je preminul. Od jednega prijatela i znanca. Vu Zagrebu kod Fr. Župana 1833. 4. »Vitiznanec, m. treba da je rhetor, vitiznanstvo, n. rhetorica; ali riječi služe i za poëta i za poësis, ars poetica. Doduše dr D. Boranić nije u bibliotekama našao Jelačićev pjesmotvor, ali on me ljubezno uputio o ostalih »vitijah«, koje mi je označio, da su to sve sama »stihotvorenja«. A prema članku g. dra Branka Vodnika u »Omladini« mjes. febr. 1921. bio je Tomaš Mikloušić na arhigimnaziji u Zagrebu »profesor poeticae«.

Prema tome »vitija« je pjesma retorička, stihovani uzvišeni govor, panegirik. Znamo da je Gregor bio govornik — «reda kapuczinzkoga prodekator«, pa bi i njegova »laudatio funebris« pod naslovom »Trojverztna Marie Theresie rimzke czeszaricze y aposztolzke kralyicze krepozt vu vremenu mertvechkoga obszlusavanya tak od szlavne varmegyie kak od plemenitoga magistratussa« mogla nositi naziv »vitija«, da je pisana u stihovima.

»Vitijom« zove Ljudevit Gaj u »Danici« 1835. i Štosov »Kip domovine«. Sam Štoos citira Gaja na kraju svoje knjige »O poboljšanju ćudorednosti svetjenstva« 1848) kojoj je na kraju dodao svoju spomenutu pjesmu. Taj citat glasi:

»Ova iz glubine plemenitoga sèrdca zvirajuća *vitia* (carmen), koju naš gorepodpisani domorodni *vitnik* nekuliko ne dalje speljanu gospodinu Josipu Kuševiću ondašnjemu trojednoga kraljevstva meštru proto-

bilježniku, kakti velikomu domorodcu i početniku knjige: »De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae« dostojnim načinom alduval je, očituje milo skupa i zresno ćutenje pravično rastuženoga horvatskoga domorodca zvèrhu žalostnoga stališa predrage otčevine, vu onoj za naš naravski jezik i za našu narodnost kruto pogibeljnoj i dvojbenoj dobi. Na kuliko pak kip ov po živi istini zrisan je, to i vsu njegovu nutèrnju vrědnost najbolje spoznati priliku imal sem, kada bi ga bil jednoč isto leto 1831 vu Peštu (kakti diak) nekojem vrednem Bugarom na glas čital, koje premda od naše domovine u vsakom pogledu daleko oddružene Slavenske brate stara Horvatska Kraljica tak jako ganuše, da se med njimi dva navlastito poštuvani starci od suz, kojih nigdar zabil nebudem, zdèržati nisu mogli; ter ja sem jim na njihovu opet ponovljenu prošnju istu prekrasnu *vitiu* trikrat zapored čitati moral.

Ćutenja, koja onda moje sèrdce zavjimala su, vsigdar mi se povraćaju, kada ov kip pogledam, zato kaj berže pašćim se, da ga vu ovu našemu milomu rodu posvećenu knjigu spravim.«

To potvrđuje i značenje ruske riječi витие 'Drehen, Winden'; витиеватость 'Beredsamkeit'; витиеватый 'beredt'; витийский 'Redner'; витийственный 'rednerisch'; витийствовать 'schön reden'; вития 'Redner'; витой 'gewunden'; dakle upravo vitičasta, uvijena, svečana riječ.

I P. O. Morozov, u svojemu djelu Исторія русскаго театра до половины XVIII-го столетія, govoreći o drami „О Езекій, царе израильском" кіевскаго іеромонаха Исакія Хмарного, ističe u njoj школьное витийство і витийское художество, a samu dramu Езекій klasificira kao школьную драму."

Budući da taj uvijeni govornički stih čini stil poglavito školske drame svagdje, pa i u nas u Gregorovo vrijeme, to treba određenje naziva »vitija« upotpuniti kao »retorsku pjesmu školskoga tipa, poglavito isusovačkoga«. Povijest školske drame tijesno je naime vezana s poviješću isusovačkoga reda.

Sam naziv »vitija« živi u sličnom, iako ne u posve istom značenju, i u XIX stoljeću, samo što tu više nije vezan s pojmom školske drame i školskoga govorništva u pseudoklasičkom smislu, već ga je adoptirala romantika. Dragutin Rakovac izdaje g. 1832. »dramu« »Duh« i nazivlje je »dramaticha vitia, gospodinu Francu Vlassichu baronu itd., kada chazt bana vu kraljeztvu horvatzkom prijemashe dana 23. rosnjaka 1832«. Za Rakovčevu vitiju veli Vladimir Gudel, da »nije nikakva drama, u njoj nema ni traga razdiobi radnje u činove i prizore. Što više, u »Duhu« nema nikakve dramatične radnje, njezina zapleta i rasplета. To je na šesnaest stranica maloga formata u kajkavskom dijalektu sastavljena epsko-lirska pjesan, podijeljena u nekoliko lica — prigodna

alegorija, koja dira savremene političke i kulturne prilike.« (V. G. »Stare kajkavske drame, književna studija«, Zagreb 1900.) Što je ovdje rečeno za Rakovčevu vitiju, slaže se dakle uglavnom s citiranim riječima V. Dukata o vitiji Gregurovoj — riječ je o pjesmi u formi dijaloga, a ne o drami, jer ni Gregurova vitija nema podjele na činove i prizore.

Što u XVIII stoljeću, izuzevši Brezovačkoga, nema prave drame, bit će uzrok u općim tadanjim prilikama. To je vrijeme jozefinsko, centralizatorsko i germanizatorsko, vrijeme prosvijetljenog apsolutizma. Samo je taj prosvijetljeni apsolutizam Josipa II svijetlio njegovim narodima tek toliko koliko se to nije kosilo s interesima dinastije. Da je to prosvjetiteljstvo u rukama samodršca dekorativno, dokazala je i Josipova barokna saveznica Katarina II u Rusiji, koja se čak dopisivala s Voltaireom, ali je nakon velike francuske revolucije napustila svoju filozofsku i političku ideologiju; kad je s nje spala ta snobovska ljuska libertenstva, ugledali smo tipičnu rusku kaćiperku, bel esprit XVIII stoljeća. Ona je uvidjela da su papirnate ideje doduše zabavne, ali da su logične i stvarne konzekvence manje probitačne za nju i da je opasno igrati se vatrom ... Opasno je kad mnogo ljudi misli, još je opasnije kad mnogo ljudi govori, a najopasnije je kad mnogo ljudi radi. Živa riječ s pozornice djeluje nadasve atraktivno, pogotovo u nepismenu narodu kojemu je pisana riječ nepristupačna. Kolika je bila sloboda pisane riječi, vidi se odmah na prvoj strani Gregurove vitije, štampane u Zagrebu g. 1800, gdje se koči imprimatur budimskoga cenzora Josipa Bereševića. Čak u Budim mora ići na cenzuru ovakvo bezazleno djelce. Budući da vlast širokim slojevima toga naroda nije mogla prići s državnim jezikom, s jezikom njemačkim, koji je tom narodu bio, dakako, posve stran, to istoj vlasti nije bilo ni u interesu da podupire pozornicu s narodnim jezikom. Prave potrebe za hrvatskom pozornicom nije valjda ni bilo. Hrvatski narod identičan je sa staležima i redovima. »Status et ordines« jedini su politički i kulturni faktor. Plemstvo nema nikakva dodira s kmetskim narodom, u vrijeme kad ni vladaru nije do kraja uspjelo da dokine kmetstvo. Seljak još uvijek nije vlasnik zemlje. Jedino niže svećenstvo, koje je izišlo iz naroda, ulazi u narod i narodni književnici svi su gotovo od reda svećenici. Tako Vodnik i dijeli tu književnost građanske Hrvatske XVIII stoljeća u dvije vrste: religiozno-moralnu, pisanu na kajkavskom narečju, a namijenjenu vjerskom prosvjećivanju puka, i na znanstvenu, koja obuhvaća više grana znanosti (teologiju, historiju, geografiju, lingvistiku, fiziku), pisanu latinskim jezikom. (V. Povijest hrvatske književnosti, str. 356). Ne postoji tu dakle neka svjetovna književnost koja bi organski bila srasla s vremenom i koja bi bila odraz toga vremena. Uzalud ćemo tu tražiti odraz zbivanja u ostaloj Evropi. Ni Schiller ni Goethe u Njemačkoj, koja je već verterijanska, ni francuski enciklopedisti, ni Sheridan, i Swift (Gregor je doživio još i Byrona) nijesu ostavili

traga u kajkavskoj književnosti posljednjih dvaju decenija XVIII stoljeća. Tek u znanstvenoj književnosti ima koja zraka — eksjezuita i kanonik zagrebački Kazimir Bedeković izdaje g. 1758. u Zagrebu djelo »Exertatio Philosophica in primam Newtoni regulam«. Nastavlja se uglavnom rad iz prve polovine stoljeća, pa Gregor izdaje npr., nakon knjige Pavlina Ivana Krištolovca »Tomaš od Kempisa, Od nasleduvanja Kristuševoga« (1730), svoj »Duhovni kalendar iz pobožne knisicze Tomassa od Kempis vzet«. Dok s jedne strane Gregor piše svoju vitiju u tradicijama školske drame, koje se stari Iffland u to vrijeme jedva sjećao, k nama će s druge strane opet taj isti Iffland doći tek u prvom četvrtljeću XIX stoljeća s Mikloušićevom preradbom »Huta pri Savi« (Liebe für Liebe). Duh francuske revolucije doći će k nama preko Eckartshausena u drami »Vorurteil über den Stand und Geburt«, (Celovec 1778. i München 1779.) pa Lovrenčiću istom 1830. kao »Predsud zverhu stališa i roda« (u Varaždinu dakle sa zakašnjenjem od pola stoljeća.) Pa i ta mršava hrana daje se od vremena do vremena samo građanstvu, i to izabranom, Zagreba i Varaždina. Plemstvo je, dašto, putujući Evropom, primalo duševnu hranu iz prve ruke, ali je ta kultura, visoka i savremena, živjela ekskluzivno u palačama i kurijama. Čitav hrvatski narod bio je tada, može se reći, seljak, jer je glavni grad Zagreb g. 1788. imao prema popisu za poreznu reformu Josipa II 7000 stanovnika. (V. Šišić »Pregled, str. 294.) Biti književnikom - umjetnikom u toj sredini značilo je pisati za pojedince. Tome narodu je trebalo književnika - prosvjetitelja i pedagoga koji će mu se približiti na njemu blizak način. Još i g. 1822., prigodom izdanja »Rodbinstva« u Varaždinu, prema drami A. Kotzebue »Die Verwandschaft«, ispričava se Lovrenčić, u predgovoru, da nije zato »vzel visoki pisanja način«, jer su njegovi čitaoci za nj još »preslabi, da bi oni vre osvetlano govorenje poprijeti mogli, koje ga na to rekoć niti isti pismeni varošani pravo ne razmeju«, pa da se onda zbog toga ne samo odbijaju od hrvatske knjige, nego joj se još i podsmijevaju. (Citat iz spomenute pomenute Gudelove rasprave). Tempo života polagan je i novotarije dugo putuju, teško se udomaćuju, teško se i gube. Uz quasi nove literarne forme žive odjeci davno preživjelih. U tome se Gregorovo vrijeme ne razlikuje od vremena jedno stoljeće unatrag: pobožna poezija kajkavska iz druge polovine XVII stoljeća odraz je novolatinsko-njemačke iz konca XVI stoljeća, odnosno početka XVII stoljeća. (Tako stoje »Listi heroov« Gabrijela Jurjevića (1675) prema »Heroum epistolae« Jakova Biedermanna; »Zvončac« Matijaša Magdalenića prema »Himmelglöcklein« istoga patra; Magdalenićev »Plač smrtelnosti« prema »Posaunenschal« Rader-Niessovu; njegova »Rasipnoga sina historija« prema »De prodigo filio poema« Biedermanna. Ta pojava periferičnih zakašnjenja literarnih strujanja u nas traje do u konac prošloga stoljeća. Ta činjenica ipak ne izgleda tako teška za skromnu kajkavsku književnost u teškim i nepovolj-

nim vremenima, uzmemo li u obzir npr. bogatu periodu drame u Dalmaciji XVI stoljeća, koja je imala i veće uzore i šire i bolje uvjete afirmacije. Prema Creizenachu (Geschichte des neueren Dramas, II) »In Dalmatien beginnt die Einwirkung des italienschen Dramas schon um das Jahr 1500, früher als im irgendeinem anderen Lande. Die slavische Bevölkerung eignete sich die Kunstform der sacra rappresentazioni an, als diese Form in Italien den Höhepunkt ihrer Etwicklung schon überschritten hatte.«

Je li vitija umjetničko djelo?

Može li se dakle u toj perspektivi o Gregorovoj božićnoj vitiji govoriti kao o umjetničkom djelu uzevši u obzir utilitarističko značenje književnoga stvaranja njegova vremena? U prvom redu, jasno je da kod donošenja te klasifikacije ne možemo i ne smijemo gledati stvar svojim današnjim očima, već je moramo promatrati kroz historijske naočale. Za dramatičare krajem srednjega vijeka vrijedi, prema Creizenachu (Gesch. I, 4, 21) ocjena: »In allgemeinen hatten diese Dichter durchaus die Prätention, ein Kunstwerk zu schaffen; sie betrachten es bloss als ihre Aufgabe »déclarer par personnage«; to se ne može reći za Gregorovo djelo, premda ono nosi mnoge značajke te stare literature, kako ćemo kasnije vidjeti. Ako dr. F. Fancev (Nastavni Vjesnik, 1925. 113) može reći da »literarne crkvene drame Marka Marulića u Splitu, Mavra Vetranovića i Marina Držića u Dubrovniku, zatim oveći broj hvarskih prikazanja, poznatih i nepoznatih prevodilaca, pokazuju da crkvena drama nije bila samo crkveno-narodna potreba, već da se razvila u osobitu književnu vrstu naše umjetne književnosti«, onda i mi možemo, još i više za ovo Gregorovo djelo, dva stoljeća kasnije, pretpostavljati i umjetničke pretenzije. Sam pako pater Gregor htio je ovdje vjerojatno da dade djelo umjetničkih kvaliteta. U predgovoru svome »Nebeskom pastiru« izrijekom veli:« Ja nikaj nego szamo Duhovnu haszen, koy ova szkup zlosil jeszem, ischem«, ali u ovoj svojoj božićnoj vitiji nema te napomene. Ostala su mu pako djela izvan umjetnosti već po sadržaju.

Školski primjer nehistoričkoga gledanja pružio nam je Fran Kurelac. Opor je po svojoj prirodi i po svome jeziku, štokavac rodom i čakavac odgojem, pa nije ni htio, a valjda ni mogao da uđe u duh Gregorova izricanja. Zato je Kurelčev sud o Malevcu krajnje porazan. U članku »Hrvati i Slovenci« (»Runje i pahuljice, str. 35, Vodnikova izdanja »Odabranih djela za školu, knj. III. Zagreb, 1916.) Kurelac kaže doslovce: »Kapucin Gregor, sve onako krive pete, pod silu htio popeti se na vilinsku goru«. Da li je Kurelac poznavao Gregorovu vitiju, ne znam, jer ga spominje samo kao kroničara, no jedva da bi i u tom slučaju Kurelčev sud bio drugačiji. Danas mi gledamo na stvar drukčije. Otkriva-

mo staro, zaprašeno biserje i žalimo za uništenim spomenicima; za različne »restauracije« ljudi, koji su se »razumjeli u umjetnost« u doba naših otaca i djedova, imamo danas sarkastičan posmijeh. Da je tako vitija došla u ruke kojim slučajem Kurelcu, on bi vjerojatno bio postao naš literarni Hermann Bollè! Danas smo i tu umjetničku krizu prilično već prebrodili, pa Vladoje Dukat u spomenutoj svojoj studiji sasvim odlučno tvrdi, da »Horvaczka vitija smije stati pred oštri sud današnjeg estetičkog shvaćanja« (str. 224), unatoč tome što je djelce namijenjeno praktičnoj upotrebi pobožna čitaoca. Pa da promotrimo malo to Gregorovo djelo u svijetlu tih naših novih estetskih shvaćanja.

Hippolyte Taine u predgovoru svome djelu »Histoire de la littérature anglaise« ističe svoju poznatu doktrinu da su literarna djela manifestacije mišljenja i osjećanja neke rase u određenom momentu i u određenoj sredini. Umjetnik je dakle uvjetovan rasom, vremenom i sredinom. On je determiniran, posve u duhu tadanjega pozitivističkoga shvaćanja. Još romantici imali su o pjesniku-umjetniku više mišljenje. Puškinov pjesnik je prorok koji ide pred svojim vremenom, bez obzira na svoje vrijeme i, često, protiv svoga vremena. Puškinovo mjerilo ne možemo očito da primijenimo na tradicionalista Gregora. Ne možemo da primijenimo ni mjerilo Taineovo. Gregorovo djelo nije odraz njegova vremena. Njegova je vitija posljednji odbljesak prošlih stoljeća, sve onamo od srednjega vijeka lauda, devocija, proročkih i samostanskih igara, misterija i reprezentacija. Njegova objašnjenja ispod crte sadrže većinom dogmatsko-historička razmatranja katolička (o vremenskom razmaku od stvorenja svijeta do rođenja Kristova, o egzistenciji sibila i demona (prema Sv. Augustinu); o starcu Simeonu, kojemu je Bogorodica predala malog Isusa prigodom prikazanja u hramu); je li Simeon bio svećenik ili laik (prema Sv. Luci); o ličnostima triju Kraljeva — (prema Sv. Pismu). I tu je dakle jasna i naglašena apologetska nota sredovječnih *ludusa*. Ostala razmatranja tumače reminiscence na klasičnu starinu pogansku kojima su se rado služili i kršćanski pisci u literaturi srednjega vjeka.

Sa stajališta rasnih manifestacija duha ne bismo mogli posve otkloniti ovo Gregorovo djelce kao izraz narodne duše, ali bi svakako bilo presmjelo označiti ga kao specifično naše. Dobrodušan i poseban, naivni kajkavski humor, što ga ističe Dukat, posve je spontan i daleko od bilo kakvih folklorističkih tendencija. A i taj humor izbija samo mjestimice ispod tvrde kore pričanja historije i predaje, kršćanskog moraliziranja i općenitih mjesta. Takva su loci communes npr. apstrakcije i simboli: dani, mjeseci, godišnje dobi, dan, noć; personifikacije nebeskih tjelasa: sunca, mjeseca, zvijezda, planeta, intermediji te motiv prepiranja među njima. I Creizenach navodi tako u poglavlju u komičnoj drami sredovječnoj (Gesch. I, 6, 384) »die reichhaltige Streitgedichtsliteratur des Mittelaters, in welcher bald unpersönliche Wesen, wie

kliche Personen, die jedoch als Vertreter ganzer Gattungen gelten können.) Te motive pokazuje i poljski i ukrajinski vertep i školska drama, za koju kaže Morozov da je na prvo mjesto stavljala moraliziranje, Sommer und Winter, Wein und Wasser, Leinwand und Wolle, bald wird obično s pomoću alegorija i retoričkih paralela, pri čemu se na razvoj radnje nije gotovo nimalo pazilo. Pater Gregor u svojoj božićnoj vitiji ne odstupa od šablone, kako ju je značio Creizenach: (»Wir haben gesehen, dass die internationale lateinische Kirchenliteratur die Hauptquelle für die Mysteriendichter war. Demgemäss sind die Fälle verschwindend selten, wo sich noch erkennen lässt, dass ein Dichter etwas aus einer fremden Literatur entlehnte. Auf dem weiten Gebiete des kirchlichen Dramas ist bis jetzt in keinem einzigen Falle mit Bestimtheit nachgewiesen, dass ein Stück aus einer anderen Sprache in die andere übertragen worden wäre ... Wen auch mithin zwischen den verschiedenen Nationalliteraturen fast gar kein Austausch von Theatereffekte durch Tradition von einem Lande zu andern verpflanzt haben vor allem wohl durch die Geistlichen, die von Reisen oder vom Besuch fremder Universitäten in die Heimat zurückkehrten ... Aus dem obigen ergibt sich, dass die Uebereinstimmungen zwischen den geistlichen Dramen in den verschiedenen Ländern nur zum geringsten Teile auf internationale Entlehnung zurückzuführen sind. In der Hauptsache erklären sie sich aus dem überall gleichen Grundlage des kirchlichen Bildungsstoffes und der kirchlichen Weltanschauung. (Gesch. I, 359, 361, 363).

Gregorova pjesma ne odaje ni sredine. On ne spominje nijednog lokalnog našeg imena, ni toliko koliko mnogo ranija engleska komedija XVI stoljeća koja je zamijenila školsku dramu. U njoj dolazi kod Engleza Jack Pudding, kod Talijana Giovanni Maccaroni, kod Francuza Jean Potage, kod Njemaca Hanswurst, kod Holanđana Jan Pickelhering. Česi, za koje Creizenach veli da su jedini od Slavena sačuvali duhovnu igru iz srednjega vijeka, imali su svoga češkog vraga Vrbatu — čak u latinskom »ludus paschae«, a u Gregora dolazi samo jedno jedino narodno ime, i to u samom naslovu »horvaczka vittia«, po čemu znamo da je ona nikla u hrvatskoj sredini. Što on rado govori o lozi, berbi i vinu kao pravi hrvatski plebanuš, to opet nije specifično naš motiv, jer su takvi bili mnogi plebanuši i gvardijani po svijetu, za što govore poslovični reklamni plakati za pivo, vino i likere. Što notar vadi sablju da umiri bučne mjesece, dan i noć, kao u kakvoj Gregoru savremenoj varmeđijskoj restauraciji — kako veli Dukat — to opet ne mora biti politička slika spelifično naša, ako i jest naša. Isto vrijedi i za igre karata u »sesvečaku« (vallako, kvadril, lumbra, triset, halbercvelfe). Štoviše, u tom motivu kartanja vidi Fancev jak razlog mišljenju da se original tome djelu ima tražiti u njemačkoj literaturi, jer te igre inače kod nas nisu zabilježene. Sam Dukat vidi u tom motivu dragocjenu

kulturno-historijsku zabilješku o našoj građanskoj sredini XVIII stoljeća.

Razmotrivši tako ta tri glavna momenta Taineova kod patra Gregora, vidjeli smo da on nema nijedan od ta tri atributa književnika-umjetnika-stvaraoca, ili ne u dovoljnoj mjeri.

Estetska ocjena

Da vidimo sada kako će proći kapucin Gregor u svjetlu novijih teorija književne estetike, s obzirom na raniju tvrdnju da njegovo djelo ni danas nije mrtvo. Promotrimo u tu svrhu dvojicu reprezentanata talijanskih građanskih historičara, estetičara i kritičara, koji su ujedno reprezentanti dvaju smjerova, dviju oprečnih škola. Na jednoj strani stoji Adriano Tilgher sa svojom sociološkom koncepcijom povijesti umjetnosti, na drugoj Benedetto Croce koji zastupa kritiku historičko-genetičku.

Tilgher u uvodu svoje knjige »Studi sul teatro contemporaneo« formulira svoje stajalište ovako: Se arte è attività e creazione, cioè produzione di sintesi, non preesistente all' atto della sua produzione, segue che tanto v' ha d' arte in un opera che d' arte vuol essere detta, quanto di originalità o novità; ciò che in essa v' ha di non nuovo, di non originale, di vecchio, d' imitato o ispirato, consciamente o inconsciamente, da altre opere d' arte, corrisponde a momenti non di attività ma di passività e perciò non è arte.« Da pater Gregor dobrim dijelom prima, to smo iz dosadanjeg izlaganja dovoljno vidjeli: on prima između ostaloga ono najvažnije: gotov i izgrađen pogled na svijet. A što on daje? Samo jedno: već spomenuti kajkavski i njegov osobni humor koji izbija ne iz situacije, karakterizacije ili doskočice, nego iz pojedinačnih rečeničnih obrata, iz same riječi ili iz slike. Taj dobrodušni i naivni humor probija elementarno kroz inače posve narativni i deskriptivni tekst. U tome i jest sva originalnost djela i prema tome njegova vrijednost. Zato za nj vrijedi Tilgherova klasifikacija u daljnjem izvodu gornjega citata:« »Classificare, dunque, le opere d' arte in originali e non originali non si può: un opera d' arte in quanto tale è sempre originale, ed è opera d'arte nella misura esatta della sua originalità. E lecito, bensi distinguere opera d'arte di grande e opera d'arte di piccola originalità: nel senso che quelle danno vita a una nuova visione della realtà.«

Kapucin Gregor nije zvijezda prve veličine. On je mala zvjezdica, ali svjetlo joj je jasno i ugodno. Ako njegovo djelo i nije danas aktualno i savremeno, iako je ona »piccola originalità« u svojoj koncepciji, originalan je i aktualan njegov osobni humor i kajkavska dobrodušnost u cijelom djelcu, te spontanost i neposrednost izričaja na nekim mjestima. U toliko je i po Tilgheru, kojemu je originalnost ekvivalent savremenosti i aktualnosti, pater Gregor originalan, tj. savremen i aktualan. Gregorovo djelce, iako osamljeno u našoj kajkavskoj književnosti, ne čini u njoj epohe, jer opet prema Tilgheru »dal punto di vista della pura forma, della pura espressione, del puro stile non si può organizzare e costruire una storia dell'arte.« Uzmemo li u obzir cijelu literarnu produkciju kajkavsku u posljednja dva decenija XVIII stoljeća, koja po statistici Dukatovoj bilježi u svemu 76 knjiga najrazličitijeg sadržaja, između kojih su prava umjetnička djela samo obje drame Tita Brezovačkoga, vidimo da ni ona u cjelini ne tvori epohe. Zato je Gregorova vitija u njoj dragocjeno zrnce. A onda, nemojmo omalovažavati ni Gregorovu ideologiju koja, istina, nije revolucionarna, niti krči nove putove, te koja ovdje nije oportunistička kao u njegovim svjetovnim spisima, već je odraz njegove duhovne konstitucije. Njegova vitija nije artistička razbibriga za književne sladokusce. U tom će pogledu njegova božićna pjesma lakše podnijeti Tilgherov kriterij nego mnoge današnje beskičmene i bezidejne igrarije s umjetničkim pretenzijama, pošto smo već preboljeli larpurlartizam prvoga decenija ovoga našeg stoljeća. Evo toga Tilgherova kriterija: »Ogni critica suppone, esplicita o implicita, una generale visione del mondo e della vita, una concezione sintetica della storia dell' umanità. In ogni giudizio critico, per quanto umile, è implicita o esplicita tutta una storia dell' umanità e dell' arte. Avere un idea chiara del problema dei tempi nostri, di quella determinata ansia di creazione di un nuovo mondo che è il tempo nostro e gli conferisce un' impronta inconfondibile, è condizione necessaria, è presupposto indispensabile per fare della critica sul serio, per riconoscere il capolavoro se domani si presenterà. (Storia, 31). »Horvaczka vittia« nije dašto takav capolavoro, no mi autoru vitije ne možemo spočitnuti površnost u odabiranju sujeta — ta on tretira stvari vjerskog osjećanja, posljednje stvari koje muče i današnjeg čovjeka u revolucijama i kontrarevolucijama duhovnim i političkim. (Treba lučiti političku borbu od duhovne, jer je prva danas samo omjer snaga.) Humoristički ton ima tu da ublaži i zasladi težinu misaone pozadine koja nije doduše donesena, ali je evocira sama fabula i slika. Odlučivši se za takvu građu, pisac je dosljedno mimoišao sve socijalne probleme svojega vremena, što ih je rješavala svjetovna vlast, a rješavanje kojih patru nije moglo biti simpatično zbog libertinizma te vlasti koju nije mogao napasti, sve da mu je pogled i bio uprt na socijalne probleme.

Rezimiramo li na koncu Tilgherove izvode u njegovoj formulaciji na str. 34. spomenutog djela: »Il valore dell' opera d'arte è tutto e solo nella sua forma, nella sua espressione, nel suo stile, e cioè nella peculiarità, intensità, profondità, vastità della sintesi che la constituisce«, onda vidimo da ni taj visoki kriterij današnjice ne obara Gregorova djela, premda mu određuje skromno mjesto. Ako mu poreknemo i formu i stil i sintezu, ostaje u svakom slučaju ekspresija. Zar i današnjeg

čitaoca ne će zagolicati na smijeh npr. ono mjesto u vitiji gdje zemlja grdi planete javljajući im da je ona već odabrana da nosi Krista:

To chujuch planete, poberuszi plasche,
Namasuszi pete, vsisze nazad pasche.

Ili:

Oktobar:
Kad most v-glavu vudri onda vszaki huska,
Onda szu vszi mudri, opali nye puska!

Preostaje još da vidimo kako bi Gregorova vitija prošla kod Crocea, ideologa historičko-genetičke škole. U članku »La riforma della storia artistica e letteraria« u knjizi »Saggi di estetica« Croce veli: »Uffizio della critica è dare la caratteristica del singolo artista, della sua personalità e dell' opera sua, le quale convergono in uno.« Ovdje se Gregor oslobađa od mnogih prigovora: što njegovo djelo ne odrazuje njegovo vrijeme, pa u njega nema izraza nekog patriotizma u nacionalnom smislu, makar i lokalnog, kajkavskog, još manje izljeva socijalnog osjećanja u političkom smislu, a najmanje odraza borbe između bečke države i rimske crkve; što u njegovu djelu nema nikakvih novih koncepcija ili čak neke novu »visione della realtà«. Ovdje možemo sve to ostaviti po strani, jer prema Croceu: »L' opera d' arte è fuori del suo tempo e di tutti i tempi. Non si può fare storia dell' arte perchè, essendo fuori nel tempo, l' arte è fuori della storia. La critica deve contentarsi di saggi sparsi, di monografie isolate, consacrate ciascuna a delineare le caratteristiche e la genesi di una personalità estetica.« Ostalo bi dakle da promotrimo podrobno cijelo Gregorovo djelce za se. Ono obasiže 1068 stihova, a Dukat ga dijeli u dva dijela. Prvi je zamišljen dramski, a drugi epski. Prvi dio sačinjavaju prizori očekivanja rođenja Isusova, a drugi obuhvaća tri događaja: samo rođenje Isusovo, poklon pastira i dolazak kraljeva. Dukat je sklon da oba dijela nazove činovima (ako hoćemo da u vitiji gledamo scensko djelo), no meni se čini da bi se prvi dio mogao prije označiti kao predigra, jer nam daje tek uvod i donekle ekspoziciju. Nakon nje, u drugom dijelu, ili, ako ćemo, činu, slijedi, poslije kratke didaskalije, koja je tu kao neki prijelaz, odmah kulminacija — rodio se Krist. I kako se u predigri nižu prepirke između mjeseci, dana i noći, tako i u samom činu dolazi do prepirki između sijena i slame, te planeta među sobom. Dukatova rekonstrukcija scene vrlo je duhovita i ispravna, a ja bih joj, za suvremenu izvedbu, dodao samo još jedno lice, jednu novu ulogu: čitaoca. Gregorove didaskalije naime nijesu sve u osmercima, kako veli Dukat, nego ih ima i u dvanaestercima. Tako su neka lica u igri djelomice pantomimička (Bogorodica, kraljevi, pastiri), a umjesto njih onda može da govori didaskalija — čitalac. Glumac za tu ulogu mogao bi nositi masku Gregorovu, jer i u vitiji autor sam popraćuje razvoj radnje svojim razmatranjima. Isto bi se tako mogao poseban prizor udesiti kao uvod za početak igre gdje

budimski cenzor Berešević daje imprimatur Gregorovoj vitiji — što bi bila zgodna scenska ilustracija prve stranice Gregorove knjižice. Na onim pako mjestima gdje didaskalija propisuje pjevanje trebalo bi donijeti tekstove tih pjesama, i to naše narodne kajkavske božićne tekstove i napjeve. »Koruši« pastirski mogli bi biti naši seljaci Zagorci, Podgorci, Prigorci i Turopoljci u narodnoj nošnji, kao u božićnim jaslicama Vojte Braniša u crkvi sv. Blaža, u Zagrebu, analogno provansalskim seljacima u »noëls« meridionalne Francuske. Čitava stvar došla bi za današnju izvedbu u obzir samo uz glazbenu pratnju, podijeljenu u pojedine tačke, za glazbenu ilustraciju nekih mjesta koja to traže bilo izravno (korovi) bilo neizravno, po svome ugođaju koji je toliko važan Croceu. To vrijedi pogotovo za drugi čin, odnosno drugi dio, koji je gotovo pretežno pantomimički (mistère mimé Srednjeg vijeka). Inače bi djelo, kakvo jest, moglo poslužiti i kao podloga oratoriju, bilo vokalnom bilo instrumentalnom. Napokon, što se tiče reproduktivnih mogućnosti, Gregorov način vođenja lica u igri živo upućuje na — marionetsku scenu. Petar Gregor, po Dukatovu sudu, očitom uostalom, nije uopće mislio na scensku izvedbu, nego je htio da dade »pučku knjigu« za čitanje. Ipak su mu možda kod pisanja te pjesme i nesvjesno iskrsavale u pameti asocijacije na viđeno. Gregor je vjerojatno mnogo putovao, osobito po Austriji, pa je tamo mogao vidjeti takvo kazalište lutaka, ako ne i kod nas. Ako i nemamo potvrdu za javno takvo kazalište kod nas, privatnih je zacijelo bilo. Međutim, ja ovdje mislim na posebnu vrstu marionetskih igara o kojima govori Morozov u svojoj već spomenutoj historiji ruskoga teatra. On prikazuje kako su se te igre razvile iz tradicionalnog običaja građenja božićnih jaslica. Narod je uzeo iz crkve ne samo radnju nego i ostale slike Rođenja Kristova, kao poklon pastira, kraljeva itd., koje su se izlagale u crkvama u božićno vrijeme u posebnim sandučićima. Ako takav sandučić nije bio prevelik, može se pretpostaviti da su ga sami crkvenjaci naveče uzimali iz crkve i, noseći ga po selu, tumačili likove u njemu, za malen novac. To se i danas radi u Donjoj Austriji. Crkveni sluga unosio bi, u pratnji dvojice dječaka u crvenom, ministrantskom ruhu, u sobu sandučić koji se obično zvao »die Christschau«. Prednja strana toga sandučića skidala se, a otkrio bi se krajobraz s pastirima, kraljevima i poklonicima. U dnu te male scene budu jaslice u kojima Djevica Marija drži na rukama novorođenoga Krista. Nad jaslicama lebdi zvijezda i lebde anđeli. Mališi pjevaju, a crkveni sluga tumači. Kako su odatle nastale marionete, veli Morozov dalje:

„Съ дальнѣйшимъ развитіемъ вертепа, мѣсто неподвижной картины заняли въ немъ куклы, ими и представлялось Рожденственское дѣйство, с прибавкою народныхъ сценъ святочнаго пошиба. Потомъ актеры - люди школьники, поэтому - школьная комедія - независимо отъ вертепа, хора и интермедій. Польскій и

украинскій вертепъ представляетъ собою небольшой ящикъ или домикъ, раздѣленный на два яруса, изъ которыхъ верхній назначается для серезнаго дѣйствія, а нижній — для интермедій." (Vidi analognu Dukatovu rekonstrukciju!) I malo dalje, na str. 70. Morozov kaže: „. . . Напротивъ, разсказъ Евангелія о Рождествѣ Христовѣ, о событіяхъ его сопровождавшихъ, отличается совершенно эпическимъ характеромъ, такъ что его гораздо легче было воспроизвести въ виде маріонетной картины въ роде, напримѣръ, той какую видѣлъ въ Любскѣ Авраамій Суздалъскій, съѣмъ переработать въ драматическую сцену."

S formalne strane Gregorova vitija nije bez prigovora. Građa joj je neekonomično raspodijeljena. Prvi dio, zapravo samo uvod, opsežniji je nego drugi, glavni dio, bilo da je početni elan pjesnikov slabio prema svršetku, bilo da mu je, kako Dukat misli, motiv prepirke mjeseci bio osobito drag, pa se kod njega duže zadržao. Meni je prvo vjerojatnije, naime, da je pjesnik prema kraju postajao nestrpljiv i žurio se da pjesmu što prije svrši. To je vjerojatnije i zato što se osjeća da je pjesma napisana u jednom dahu. Inače bi Gregor iskoristio veće i lirske i dramske mogućnosti u bogatoj građi drugoga dijela. Naprotiv, on ovdje reducira čak jedno od glavnih lica — sv. Josipa, a ne donosi ni četvrtoga događaja, koji se obično dodavao božićnim igrama — smaknuće djece u Betlehemu — popularno »Herodešovo«. Taj posljednji privjesak — Dukat to dobro primjećuje — kvario bi atmosferu vedrine i humora vitije, pa je i to još jači uzrok što je autor djelo prije završio. Taj je dio izostao vjerojatno s još jednog razloga: »Herodešovo« nije u narodnim našim tradicijama vezano uz neke osobite i još žive običaje, pa bi dodavanje — osim spomenute disharmonije — oslabilo dojam silne tradicije u prikazivanju prijašnjih događaja kod čitalaca ili gledalaca. Konačno, sam čin smaknuća nevine dječice izlazi iz starog okvira samog »narodyenya Kristussevoga«, »horvaczke vittie« našega patra.

Pjesničke kvalitete djelca ograničene su već samom namjenom priprostom narodu. (To ne znači da i danas možemo za narod pisati manje vrijedno umjetnički, naprotiv, i narodu, kao i djeci, treba pristupati s ozbiljnim umjetničkim djelima, provodeći u njima samo posebnu psihologiju). Ipak je upravo ovako gledanje autorovo možda spasilo mnoga topla lirska mjesta i srdačan humor pjesme od hladne retorike »visokoga stila.« Gregorovo slikanje prirode, koje je istakao Dukat, poklapa se s minucioznim slikanjem u tadanjem likovnom svijetu. Gledanje pako na prirodu, u Gregora je isto kao i u našega seljaka. Zemlja mu je mila i draga i bliska ne samo s razloga čiste ljubavi za rođenu grudu nego i zbog koristi koju iz nje vuče. Taj drugi razlog još je i jači. Sam kapucin Gregor očito nije bio nikakav uglađeni abbé u rukavicama, nego rudimentaran i rustikalan gvardijan, »veteranus Divini Verbi Praeco«, građanin vjerojatno istom u prvoj generaciji.

Ipak, ako Malevčeva vitija, u osvjetljenju Croceove kritike, s jedne strane dobiva oslobađajući se tilgherovskih prigovora, ona kod Crocea gubi na drugoj strani. »Horvaczka od narodyenya Kristussevoga vittia« nije, naravno, takvo umjetničko djelo koje bi stajalo, po Croceu, izvan vremena i historije (ili čak iznad!), koje bi stajalo po sebi, tj. za sva vremena i za sve narode. Ona nije umjetničko djelo koje, prema Croceu, historija tumači, ali ga ne uvjetuje. Patra Malevca vrijeme i uvjetuje i tumači. I to, njegovo vrijeme. A u tom vremenu on je dao djela koja već brojem ispunjavaju prazninu, a vitija je ispunjuje vrstom i kvalitetom. Stoga njemu pripada istaknuto mjesto u povijesti kajkavske knjige u drugoj polovini XVIII stoljeća. To mjesto treba da mu utvrdi i osigura naša književna kritika i historija.

Ostaju još dva pitanja na koja valja odgovoriti. Prvo, da li je vitija originalno djelo, drugo, u koju upravo književnu vrstu ona ulazi?

Je li vitija originalna?

Na prvo pitanje Dukat ne može sa sigurnošću odgovoriti. Ipak je sklon mišljenju da tu nije riječ o preradbi, već o originalu. To svoje mišljenje argumentira time što iz vitije »izbija zadah domaće grude«. To ipak nije dovoljan argument, jer je Gregor taj »zadah« mogao dati i lokalizaciji. Jačom bi potporom Dukatovu mišljenju bili već naprijed citirani reci Creizenachovi prema kojima je internacionalna crkvena literatura glavni izvor piscima misterija i da nema primjera za prevođenje. Po Creizenachu zajednička se mjesta u svim takvim djelima svode na jednaku crkvenu građu i crkveni nazor o svijetu. Budući da je ovdje ipak riječ o djelu umjetnom, individualističkom, a ne o djelu kolektiva, to riječi Creizenachove ne moraju vrijediti i za taj slučaj. Dukat nalazi osobitu originalnost Gregorovu i u prizoru prepirke mjeseci, no to je, mislim, najslabiji argument. Takve prepirke alegoričkih lica, kako smo već spomenuli, zajednički su motiv, pa je prilično svejedno je li to Milost i Pravda kakvog moraliteta ili mjeseci u Gregorovoj vitiji. U Gregorovoj vitiji nema prepirke između kršćana i Židova, koje nalazimo u mnogim njemačkim igrama, a nema ni klasicističkih reminiscenca u motivu pravdanja, kao npr. u igri »Certamen Apollini et Sinai montis pro sepultura S. Catharinae, declamatio anno 1665. habita Monachii (rukopis Imp. Publ. Bibl. — sada Drž. bibl. u Lenjingradu). Tu se prepiru Apolon i gora Sinaj za mjesto ukopa sv. Katarine: Apolon traži da je pokopaju na Parnasu, jer je ona svijetlila znanjem i voljela društvo muza. Sinaj gora pako dokazuje da je treba pokopati na Sinaju, jer se svetica držala vjerno deset zapovijedi. Bez obzira na sve to, izravnih dokaza nemamo ni za ni protiv hipoteze o originalnosti. Spomenuo sam već ranije mišljenje, i gotovo uvjerenje prof. Fanceva da je tu riječ o preradbi, jer one igre na karte, koje se u pjesmi spominju, nijesu u

nas poznate, niti za njih znamo iz kulturno-historijskih bilježaka. Bilo kako mu drago, jedno je zajamčeno: da je autoru lebdio pred očima strani izgled — njemu kao rođenom Slovencu zacijelo njemački, jer pjes ma mu je reminiscenca na književnu vrstu koja je padala u prošlost. Za mišljenje prof. Fanceva, da bi mogao postojati original te božićne vitije u njemačkoj književnosti, nijesam nažalost mogao naći potvrde tragajući za njim u knjizi Karla Goedecke-a »Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung«. Ni u našoj sveučilišnoj, ni u metropolitanskoj knjižnici nijesam naime mogao pronaći, zbog usporedbe i provjere, ona njemačka djela koja bi tu eventualno dolazila u obzir, kao: »Ein schöne neue Comedia von der Geburt Jesu Christi unsers Heilandes und Seligmachers, jetzo zum ersten der Jugend zum besten in Druck verfertiget, gedruckt im Jahr 1693« Joachima Meiera (Goedecke III, 229); »Wienachten von dem verheissenen und erschienenem Kindlein Jesu«, Göttingen 1660« Georga Christopha Schwänleina (Geodecke III, 289); kantata Juliusa Tode (1733—1797) »Die Geburt Jesu Christi« (Goedecke IV, 117). Bude li tko bolje sreće, pa se u kojoj vanjskoj knjižnici namjeri na ta djela, treba da drži na pameti da su to djela protestanata koja katolički pater s bogoljubnih razloga, kao heretička, sigurno nije prevodio, no u njima bi možda bio trag koji bi vodio u katoličku Austriju ili Bavarsku, do analognih djela.

Što se tiče francuskih izvora, držim da bi bilo posve uzaludno tražiti ih npr. u spomenutim »noëls«, koji se nastavljaju i u XIX stoljeću kod pjesnika langeue d'oca. Ne možemo pretpostaviti da bi pater Gregor poznavao taj jezik, sve kad bismo i dopustili da se i bavio i francuskom knjigom — koja je tek u drugoj polovini prošloga stoljeća počela dobivati provansalska djela u prijevodima.

Književna vrsta vitije

Određeniji bi se odgovor mogao dati na drugo pitanje: kojoj književnoj vrsti pripada ovo djelo? Dukat ga svrstava i po formi i po sadržaju u »misterije ili reprezentacije, napose u onu vrstu misterija, što ih literarna historija okuplja pod imenom božićnih igara.« Inače on djelo zove poluepskim. Za Šafarika je vitija »ein, der unbestimmten From wegen, schwer zu klassifizierendes Gedicht«. Sam autor zove je jednostavno »vitijom«, tj. pjesmom, kako je naprijed izloženo. Međutim ta, Dukatova oznaka »misterij ili reprezentacija« preširoka je i prema tome suviše neodređena. Je li misterij i reprezentacija jedno te isto? Morozovu su nazivi repraesentationes, ludi, historiae repraesentande do XV stoljeća isto što u XV stoljeću misteriji, pa bi prema tome Dukatovo »ili« moglo imati doslovno značenje. Valjavcu su »representationes« — drame koje crpe građu iz crkvenog života, a ako se igra vrtjela oko kojeg vjerskog otajstva, zvala se i »mysterium. (V. Uvod u »Crkvena

prikazanja starohrvatska«, izd. Jug. Ak. Zagreb 1893). Kod Valjevca ima mo dakle već malu distinkciju između reprezentacije i misterija. No tu opet Valjavca ispravlja Creizenach koji na str. 162. svoje knjige (sv. I) izvodi riječ mysterium od crkveno-latinske ministerium, »d. i. vorschriftsmässig durchgeführte Handlung«. Zato on veli da bi bolje bilo pisati misterium, a za pisanje mysterium veli tu: »Zur Einbürgerung der gangbaren Schreibart hat der Umstand mitgewirkt, dass man bei dem Worte frühzeitig an die Geheimnisse des christlichen Glaubens, Menschwerdung und Erlösung dachte, die ja einen Hauptgegenstand lieser Spiele bildeten.« Prema Creizenachu otpada dakle ta distinkcija između reprezentacije i misterija, ali izlazi druga distinkcija. Na str. 331/2 svojeg »Nacrta« veli on o »sacra rappresentazione« XV stoljeća: »Durch einen merkwürdigen Umstand unterscheiden sich die Repräsentationen von den meisten Erzeugnissen der mittelaterlichen dramatischen Literatur. Sie waren dazu bestimmt von Knaben aufgeführt zu werden, die sich zu frommen Bruderschaften vereinigt hatten (reprezentacije kao »Isac und Ismael«, »Josef und seine Brüder«, »Der verlorene Sohn«, Der zwölfjährige Jesus im Tempel«, »Tobias und der Engel«). Die florentiner Repräsentationsbühne ist also, im Grund genommen, ein harmloses Kindertheater, und wenn wir schon bei anderen geistlichen Dramen auf die Anlegung eines eigentlich künstlerischen Masstabs verzichten mussten, so ist dies hier in noch höherem Grade der Fall. Der geringere Umfang ergab ganz naturgemäss daraus, dass es sich hier nicht um grosse städtische Feste handelte, an denen die ganze Bürgerschaft teilnahm, sondern um einem Zeitvertreib für halbwüchsige Jünglinge.« Prema tim skromnim, bezazlenim i kratkim igrama, misteriji su, po Le Verdieru (»Documents relatifs à la Confrérie de la Passion de Rouen«), velike drame potkraj srednjega vijeka u Francuskoj (Citat iz Creizanacha, I, 161/2). Te su se drame igrale kao velike svečanosti, često s golemim i skupocjenim aparatom. Hoćemo li da govorimo jezikom tzv. školske drame, kojoj su uzori u klasičnoj literaturi nosili naziv »comoedia«, mogli bismo Gregorovo djelo svrstati i među »comoediae« ili »comoediae sacrae«. Mogli bismo to učiniti pogotovu stoga što Morozov na str. 47/8 svoje »Istorije« veli:

„. . . под комедіей же понимали (въ XV. в.) большею частью эпическій разсказъ" (Dante!): а malo dalje opet: „иногда, если содержаніе пьесы заимствовалось изъ Библіи, она носила названіе »Comœdia sacra«."

Mogli bismo Gregorovu vitiju nazvati i »dijalogom« koji Morozov definira kao igru alegorijsko-moralnoga sadržaja. Svrstavanje Gregorova djela u rod misterija imalo bi opravdanja ukoliko školska drama ima dodira s misterijama, miraklima i moralitetima, prema kojima je ona samo prilagođavanje gotova sadržaja klasičnoj formi«, kako bi rekao

Morozov. A takvu školsku dramu imao je Gregor prilike da vidi i u zagrebačkom sjemeništu i drugdje. Poslužimo li se tom vezom kod klasifikacije ove vitije, onda ćemo doista naći zajedničkih momenata: i misterij srednjega vijeka i ova naša vitija pripovijeda, a Morozov na str. 4 »Istorije« veli da je misterij

„. . . даже и по хактеру своему чрезвичайно близка къ эпосу; средневѣковая мистерія только внѣшнимъ образомъ усвоила драматическій методъ, но дѣйствіе въ ней развивается вовсе не самостоятельно и крайне слабо. Это не болѣе какъ лицевія поясненія, илюстраціи къ эпическому разсказу, который и стоитъ на первомъ планѣ."

Sve u svemu, možemo reći da Gregorova vitija nije nikako reprezentacija, nije ni pravi misterij, nego njegova podvrsta iz reda »božićnih igara«, što joj je jedini tačan naziv.

Sam autor njezin, pater kapucin, nije sebi zacijelo razbijao glavu time hoće li dati djelo strogo stilsko i određene vrste. On na svoj posao nije gledao očima »literarnog historika«, niti je prema svojemu djelu imao distance. On je sav u svojemu djelu te je na nj gledao isto onako kako bi gledao puk kojemu ga je namijenio. A taj je puk jednako gledao u Austriji svoj »Christschau«, kao što je i puk u Ukrajini gledao svoj *vertep, jaselki* ili *šopki* i naš svoje jaslice. Forme i siže ji bili su čvrsta tradicija kojoj nitko nije istraživao podrijetla ni komponenata. Tako njegovo djelo nije nastavak tradicija srednevjekovnih obrednih igara koje je on mogao upoznati u Zagrebu. Pogotovu on kao svećenik mogao je upoznati u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižici »Missale antiquissimum« iz g. 1100., u kojem se zborniku nalaze naše najstarije, i ponajstarije uopće, božićne obredne igre, o kojima piše Fancev u članku »Liturgijske obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi« (Narodna starina X, 1925). Da se Gregor inspirirao na tom zborniku, imali bismo danas od njega tu vitiju zacijelo proširenu još i prizorima dolaska sv. triju kraljeva, a možda i nevine dječice.

Zaglavak

»Horvaczka od narodyenya Kristussevoga vittia« patra Gregora kapucina-Malevca nije ni bolja ni gora od gomile sličnih djela kojima su dale mjesta u svojim analima mnogo veće i bogatije literature nego što je naša, pa je trebalo i ovu jedinu kajkavsku božićnu igru, koliko je god ona »knjiška« (Buchdrama), oteti zaboravu — scenskom i muzičkom adaptacijom. To su i učinili Velimir Deželić sin, koji je Gregorovu vitiju »prepopeval«, i Božidar Širola koji je za nju »napisal mužiku«. Djelce je i izvedeno na pozornici. Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu 18. XII 1937. povodom proslave 200-godišnjice kanonizacije sv. Vinka, kao školska predstava učenica škola sestara Milosrdnica u Zagrebu. Stvar, međutim, zaslužuje umjetnički pristup obrađivanju koji će izaći iz okvira diletanske priredbe kakav je imala školska drama Malevčeva vremena. Na kraju bih usput napomenuo da i Malevčevo djelce »Nebeski pastir pogubljenu ovcu išče« čeka svojega skladatelja, jer predstavlja zahvalnu podlogu bilo za muzičko-scensko djelo bilo za uskrsni oratorij.

Literatura:

Vladoje Dukat: Pater Gregor kapucin (Juraj Malevac), kajkavski pisac XVIII. vijeka (Rad 207, 1915)

Branko Vodnik: Povijest hrvatske književnosti I. (Zgb 1900)

Vladimir Gudel: Stare kajkavske drame (Zagreb 1900)

Janko Barlè: Predstave kod zagrebačkih Isusovaca (Vijenac XXIII, 1897)

Gjuro Šurmin: Prilog hrvatskim prikazivanjima (Vijenac XXXIII, 1897)

F. Fancev: Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame. Novi prilozi za povijest hrvatske crkvene drame (Nastavni vjesnik 1925)

Liturgijsko-obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi (Narodna starina X, 1925)

F. Šišić: Pregled povijesti hrvatskoga naroda (Zagreb, 1920)

Crkvena prikazanja starohrvatska XVI. i XVII. vijeka (Jugosl. Akad., Zagreb 1893.)

W. Creizenach: Geschichte des neueren »Dramas«, Halle 1893

K. Goedecke: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, II. Aufl. Dresden 1884—1910, Bd I.—IX, Dresden 1913, Bd X

A. Tilgher: Studi sul teatro contemporaneo, Roma 1928

P. O. Morozov: Istorija russkago teatra do poloviny XVIII-go stoletija (Peterburg 1889)

Fran Kurelac: Runje i pahuljice, izd. (»Odabrana djela za školu, III. Zagreb 1916).

Ivan Zvonimir ČIČAK

TAJNA

O kako su bliski ovi treperavi
ponoćni nedostižni prijatelji
koji me pozdravljaju navirujući se
na ovaj i onaj rub oceana,
pričajući mi o divnoj nekoj
simfoniji Reda i Sklada.
Možda tamo negdje među njima
leži mjesto gdje dozrijeva Ljubav
u plodovima božanskog dara.
Hej, žmirkavi prijatelji, šapnite mi
iskreno mi šapnite,
tko i šta se nalazi tamo iza vas.

Ivan KUJUNDŽIĆ

GOSPODINE, OTVORI OČI MOJE

Pavlovu trku trčim godine mnoge,
i sada već osjećam klonulost, umor.
Svaki dan gledam kako su otekle moje noge,
a ruke su moje
još uvijek prazne.

Oči moje još i sad mjesto zbilje
gledaju fatamorganu
i zanose se njome... Dokle?
Bojim se, da ne progledaju kasno,
o sudnjemu danu...

Gospodine, otvori oči moje,
da stvari gledaju jasno,
usta, da slavu tvoju pjevaju glasno,
i srce moje, da te ljubi strasno...

Zvonimir REMETA

NEODREĐENA VJEŽBA

I.

I evo su došli ti časovi, posljednji, mali časovi, kratki i oprezni, koji su bili poput Jasne: nisu htjeli, da ga i večeras ne obađu, večeras, i tko zna više onda kada. Ah, trebalo je daleko ići, daleko, daleko... Drhtavi, kratki časovi, koji tako reći nimalo ne traju... Samo zaljuljaju srce tamo amo, tamo amo, a onda zbogom! Zbogom, Jasna!... Zar već ideš?... Da, da, kasno je...

Ali srce lupa, lupa, znaš...!

Večeras je dugo lutao između kuća, poznavao ih je sve i nije ih zaboravio. Naravno, tu je Jasnina kuća, a i druge kuće, on je prije odlaska htio da ih sve vidi, i da razgovara s njima. Znao je njihovu povijest. Za njega one nisu bile samo kamenje i samo nežive stvari... Ne, ne, ne može se baš točno kazati što su one bile za njega, što su one za svakoga, koji ih cio život svaki dan gleda... Pomalo apstrakcija, pomalo okvir bezbrojnih života, pomalo pejzaž, zar ne,... pa opet ne to, ne može se to kazati.

— Jasna!... govorio je on. Sve mogu razumjeti, ali život bez tih krovova, bez te defiguracije krajobraza, koju oni uzrokuju, bez tih kuća, koje su utonule u mjesečini,... zar ne pogađaš moju misao?... Čak mi ni život s tobom bez tog okvira ne bi bio potpun, dakle ni sretan!... Ne treba da krivo shvatiš! Ne, spusti ruku!... Ovaj modri čas treba da uđe i u tvoju dušu! Meni samo tako padaju na um misli, trebalo bi sada da sve to ostavim, da odem... Znaš...

— Ti me ne voliš?!

— Ooo!

— Ne! Ne! Vidim to dobro! Zar možda misliš ovaj čas na me?

— Što je ljubav?... Vjetrić, koji ide s predmeta na predmet!.. Sreća, koja lepršа, koja ne može da stoji na jednom mjestu, niti da se usredotočuje na jednom predmetu! Ona bi htjela da se naginje nad šume, nad neki zavoj obzorja, da pada u plavet neba, da gleda kukce u travi i mjesec, i ono tiho njihanje srca iznad predjela.! Da li to razumiješ, htjela bih da uđe u svaka vrata i klikće, i da se razgovara sa svakim krovom?... A to je zapravo samo zato, jer si ti tu i gledaš u čovjeka, Bože moj, kako ti gledaš!...

— Uvijek sanjaš! ... Ja mislim puno stvarnije! U meni nisu sve te stvari, samo ti! ... A vjeruješ, da je to dovoljno, da zauvijek budem sretna! ...

— Zauvijek?

Da, da, samo je to Jasna znala reći. Samo ona. Ona ... slabašne ruke, navikle na njegu; dobrota, koja dolazi iz sebe; te oči ... Taj blistavi odraz čela! ...

Lutao je usnulim predjelom, lutao i lutao ... Tamo daleko su raspršeni mali oblaci, nebeska stada, i dekoracije po obzorju. Tu negdje grad, kao velika misao, sa zadržanom kretnjom. A vjetar pomalo puše, i vode pomalo teku. I on sam ide, i mjesec ide, noć je. O, ogromno se bio promijenio Krsto Mrav!

— Samo Jasna! ... misli on.

II.

Kad je dobio poziv u vojsku, nije rekao ništa, sve je bilo jasno, sve se samo od sebe podrazumijevalo. Naprosto je pošao. Pošao je, kao i svi, i kad i svi, samo malo, malo drukčije. Razumio je on odmah duboki prizvuk one riječi »neodređena vježba«. I zamro je od zle misli. Eto, to je bilo. Objesio je ruke niza se, svoje duge ruke, svoje duge i mršave ruke, da da. I išao je. Teret je neba bio na njemu, i teret svega ostalog. Išao je pogrbljeno, a i majka je išla s njim. Mislio je ...

Mislio je:

Kad je rekao Jasni, ona ga je samo upitala, — kad ide. Sutra. Sutra? Da, sutra ... Jednostavno. U nje je sve bilo tako. Tiho, da ne bi vrijeđala ni upitom, ni glasom.

— Ujutro? ... začudila se ona.

— Da, ujutro!

Mislio je kako je ona tada sagnula glavu. Trenutak je odbio, i čuo se dubok jek. Ona se nije makla. Ništa ,nije se makla. U uspomeni tako stoji ona, a kraj nje je paradoks jednog ćutljivog trenutka, koji je bio možda bolan za oboje. A možda i nije bio. Bila je to mrvica, ta uspomena, ta šutnja, u kojoj su njene kretnje izgubile život, ali u zadnje se vrijeme takovim mrvicama i hranila njegova duša. Živio je od vjere da istina ne može imati dva lica, i da ono koje je Jasna pokazivala, odbacuje sumnjičenje. U svjetlucavom mraku njenih očiju mogao je vidjeti samo sebe. Kao utopljenu svjetiljku, malo uvrnutu, ali živu, — samo sebe. Stoga se ironično smješkao, kad su spominjali Valerijana Miluna.

— Milun? ... Ne! ... Ne poznaju oni Jasnu! ...

Nikako, nikako je ne poznaju.

Vratio se kući.

Noć je prosula mrak pred njega, ali je u njemu svijetlila njezina kosa i bjelina ruku, i tako je išao. Vidio je kako grad dolje leži, i nad

njim je čudo jednog lirskog raspoloženja, i nebo s pogašenim zubljama. U daljini svijetli okrajak oblaka mjesečevim svjetlom, i meko se svijaju linije obzorja. Tiho, tiho škripi pijesak, i on silazi, i staza ide s njim nizbrdo. U njemu gori jedna kosa, gori, gori, i on ne vidi ni nebo, ni ispreplетane linije mraka. Jasna! ... misli on.

Vratio se kući.

Mati bdije?

On počeka čas i tiho priđe vratima. Ne ču se ništa. Možda je samo lagani talas vjetra došao kao gost, pa su ga pozdravile sjenke trčkarajući po škriputavu parketu.

Kad je nakon trenutka očekivanja došao na sredinu sobe, ugleda na stolu poziv na »neodređenu vježbu«, koji nije tu bio ostavio. Tko ga je stavio tu? ... Bijeli kvadrat papira gorio je, svi zraci, koji su se odbijali od zidova, usredotočavali su se na njemu. Krsto sjede. Eh, Bože moj, mislio je on. Hoće li više ikada doći tu i sjediti? Hoće li ... no sad svejedno. No znao je on, što to znači, kad vojske izlaze na granicu, i kad se ljudi trgaju od svojih kuća da oni budu ta vojska ...

On pogleda stvari. Prošapta »zbogom«. Opipa hrbate knjiga. Novo odijelo visilo je još nenošeno. Fina tkanina zastora njihala se na prozorima i usklađivala se s nutrinom sobe. On odloži šešir i pogleda ga. Onda ga diže i opet stavi na glavu. Okrenu se prema zrcalu. Eto, tako je nekad izgledao Krsto Mrav, čovjek mlad i crn kao ugljen, jedinac u matere, čovjek, koji je uvijek pokušavao biti odsutan iz stvarnosti, i koji je bio nekoristan i sebi i drugima. Trag, koji on iza sebe ostavi, neće se stoga nigdje vidjeti, osim preko materina srca .. Tu stade njegova misao. Stoj!

On se okrenu. Otvori vrata.

— Ti? ... reče on.

— Čitala sam poziv! ... reče majka. Mislila sam, patit ćeš!

— Patiti? ... Hahaha! ... Zašto? ... Vidiš, ti patiš! Već su dva sata noći, a ti ni oka nisi stisnula! .. Zašto bih ja patio?

— Tako! Odlaziš, mislim ja! .. Ne možeš spavati!

Krsto:

— Tek sam došao! ... Da, da! ...

A onda je otvoreno pogleda, otvoreno i u oči:

— Ali nije tebi do toga! ... Ti svojim bdijenjem predbacuješ meni moje lutanje, sve to bježanje od kuće, Jasnu ...! Znam da još uvijek o njoj misliš! ... Znam da zlo misliš! ... Ali sve je to laž, što ti misliš! ... Ti nisi nikad vidjela njene oči! ... Što ti znaš o tome, mati, ti koja nigdje ne ideš, i slušaš samo ono što čaršija bruji pod tvojim prozorom? ... Što ti možeš znati?

— Mati nikad ništa ne zna! ... reče ona uvrijeđeno.

I ode. Bila je došla ponosno, tiho, a sad je isto tako tiho odlazila, pošto joj se ugasio glas. Ne, nije bila ni došla. Krsto je bio otvorio vrata i naprosto je našao. A bila je duboka noć, i samo je svjetlo lampe bilo kraj njih, i poneka mala plašnjica, i crna paučina, i zidovi, i pod.

Ode. U hodniku lagano zamriješe koraci. Jedna se vrata otvoriše i zatvoriše. U kvadratu, osvijetljenom od uvrnute lampe, odjednom bljesnu suhonjav, staračkl lik u iznošenoj haljini, slabašan, ali visok poput zrake, visok baš sada u noći. Krsto vidje pokret ruke koja je bila dignuta, i rukav koji se spuštao na oči. Plače?

Tada i on zatvori svoja vrata, polako i škripeći. No — već je bilo kasno. U sobu su već ušli štropoti, i ona bolna prikaza, koja je brisala oči. Polako, polako stade ona pred njega.

— Što hoćeš? ... upita on.

Što hoće? ... Ništa. Stajala je samo, samo je stajala, to valjda smije. Pomalo su se počele nazirati oči, koje su neobjašnjive muke, od izvjesnog gađenja, od odvratnosti prema toj koja ga i na taj način progoni...

Približi se stolu i jače odvrne lampu. Onda se okrenu. Svjetlo se odbi od zidova i opet stade pred njim. Svjetlo će protjerati priviđenja, mislio je on. Poče hodati sobom. Ali tada polako, polako poče hodati s njim i ona ruka brkajući mu misli. On se ponovno okrenu. Ah, to je prozor otvoren. Utvare su mogle tuda ući. Noć je puna priviđenja, mračna noć. Samo daleka šaputanja zvijezda. I vjetar. Vani se ništa ne vidi. Samo crne izohipse, crne gromade bez oblika, i vjetar koji bdije ... On zatvori prozor. Koja je dob? ... Duboka je noć, kad samo nebeski satovi otkucavaju, i kad se u dubinama svoda vrši smjena straža. On zatvori prozor, no tada poče u zatvorenoj sobi odjekivati njegova šumna misao, i oči se šum suza koje su padale ispod jednog rukava. O, Bože! ... pomisli on.

Čitav dan se hranio mišlju da će navečer naprosto leći, sabrano i bezbrižno i ujutro otići. Jedan mali kovčeg, dvije riječi oproštaja, i otići. A, eto, mati se vješala o njega čitavom težinom svoje tuge. Oprostila je i uvredu, i drske riječi, — sve će to ona već otplakati negdje tamo za svojim vratima — i sad je tu još samo tuga, s njom se ona vješa o njega. O, koliko je teže bilo otići iz života ,nego je on mislio.

Dvije riječi, i otići? ... Haha, kako je bio naivan! Ta, eto, mati ne da! ... Ona je ušla za njim u sobu i sad razgovara. Cijelu noć ona će ga gledati ispod mokrog rukava, kroz plašt suza, tako. Razgovarat će. Onda će i on razgovarat, morat će. U pažljivu obilaženju upotrijebit će bezbroj riječi, i govoriti o bezbrojnim stvarima, ali će zapravo misliti samo na jedno, na Jasnu ... Pa dobro, mati, šta imaš protiv Jasne?

Sjećao se jednog razgovora, koji su on i mati nedavno vodili, razgovarali su i razgovarali, i odjedanput je razgovor prekinut. Ali s time nije sve svršeno. Taj se razgovor sada svaku večer ponavlja, počinje i ponavlja, i gasi se tek u njihovu kasnom snu. Oni oboje misle i misle, a razgovor se nesmetano odvija u duši. Mati je vidjela Jasnu: da, da, nježna, lijepa, da , da ... ali nešto drugo je po srijedi. To je kći krčmarice, žene, koja je ... ne, ne kažem ništa! ... A onda, zar ne znaš za Valerijana Miluna?

— Valerijan Milun? ... Pa šta?

— K tebi je došla, pošto je već trebalo da se vjenča za nj! ... Dvije godine su išli zajedno, išli i upadali svijetu u oči, a sada bi trebalo vjerovati da se sve izmijenilo! ... Njemu je dušu dala!

— Nije ga voljela! ... Samo su razgovarali!

— Dušu mu je dala .!.!. Samo ih je kapris razdvojio, ali im duše hodaju jedna za drugom još uvijek. Da znaš! ...

— To je laž! ... povikao je Krsto. To je zavist! ... To je čaršija! ... A nitko nije došao nju upitati o tome!

— Mater joj je tako govorila!

— Ti to govoriš! .. Ti! ... To je sirota djevojka! Zato!

Nije bilo zato, ali sada su već bile pale riječi. Eh, kako je odjednoć nastala šutnja, zloslutna i koja razmišlja. Još su to bile samo riječi, koje su jačinom zaglušivale uši. Poslije, kad dopru do srca, bit će one nešto drugo. Uvreda. Taj glas! To negodovanje! Čak ta mržnja, s kojom on govori! ... To je svakako nukalo na razmišljanje, ali ... i na prkos. Prkosom ona odgovori u taj čas. Uspravi se, ušuti. Zatim ga šutnjom odgurnu od sebe. Možda ne baš samo šutnjom, nego i očima u kojima je on vidio da još gledaju Jasnu, i da za nju imaju na pregršt takovih riječi!

Taj razgovor, dakle, nije bio dovršen. Možda je mati bila zato došla ovu posljednju noć da ga dovrše? ... Stajao je nasred sobe. Svjetlo ga je sada vrijeđalo svojom jakošću. On ga uvrne. Tada naćuli uši. E, da, to noć ide ispod prozora. No ona ide bez šuma. Šumi negdje puno bliže, tu, uz njega. To je šum rukava, koji otire oči. To je šum staračkih očiju koje se sklapaju. »Mati je očito htjela da ga dovrši!« promrmlja on.

Tri sata.

Tiho otvori vrata. Na prstima pređe preko hodnika. Nagnu se.

Kroz ključanicu se vidjelo gdje gori žižak. Mati nije spavala. Ne, ni usne nisu spavale. Vidjelo se kako se miču. Bila je na koljenima.

Tada se on vrati.

A sada su išli.

Ovih nekoliko kilometara do stanice morali su preći pješke, jer više nije bilo konja da ih se zapregne. S ljudima su i oni otišli u vojsku. U ostalom imali su vremena. Imali su vremena i da misle. I on je mislio. A i mati je bila s njim, i ona je mislila. On je mislio na Jasnu.

Sjajne utvare dana oblijetale su oko njih. Njive, zabrani, živice, rijetke šume i nebo tekle su pored njih i s njima, mrsili su se u njihovim očima. Ponegdje dijete ili neodrasla djevojka uz volove, uz plug. Ponegdje tiho, tiho ... A onda bi i oni stali da odahnu. Mati bi stala. Tek onda bi stao i on. Da, on bi stao i odmah se odmaknuo. Nije htio da sukobljuje njene oči i da gleda kako ona otpuhuje.

— Eno Korijena! ... Čudno je to, vidiš, kuće su tu kao djeca: Ne umiju se dobro sakriti za grane! ... A onda te ledine! ... Gledaj, one idu sve do ceste! ... Tamo dalje je Tršće, Palež, Kamen ... ! Bože moj, koliki prostor, i sve samo trava! Trava, trava ,i gdje treba da je klas! .. Gdje će sve to završiti bez ljudi? ... Tko će preorati zemlju i spustiti sjeme?

Krsto nije odgovarao.

Išli su. Krsto je išao oborene glave. Da, da! . . govorio je on. Da, da! . . .

III.

Tu istu večer se ponovno vratio u grad. Bili su rekli da je odron na pruzi, i da se neće krenuti prije sutra. Mnogi su se vratili s njim.

Vratio se, a nikad se ne valja vraćati. Tako je odjednom bio nasred ulice.

Po nebu je večer razdvajala oblake. Bezbrojni sitni cirusi išli su hitrim korakom. Plovili su kao što plovi misao, a večer je stajala među njima i razdvajala ih.

Na ulici nije bilo nikoga. Možda u gradu više i nije bilo ljudi, ili su već bili zašli u kuće da sjede, da misle. Samo je Jasna bila tu.

Jasna?

Ona je došla iz njegovih snova, iz onih lepršavih snova, koji su ga besvjesna i sretna vodili natrag. Bila je nježna i sva bijela, a ruke su joj bile na srcu začuđenja. Večer je već treptala u njenim očima. Da, da, to je zaista ona. Ona.

Kraj nje je išao Valerijan Milun. Imao je štap u ruci i prevrtao ga. O, neka je sretno.

(Iz ostavštine)

Josip NAGY

DUBROVNIK

I.

Na južnom dijelu Jadrana, gdje prestaje dalmatinsko otočje, a širom se otvara morska pučina, gdje je Tomislavova kraljevina povukla svoju istočnu granicu, gdje se na strminama, koje bizantinski car Konstantin VII. Porfirogent u 10. v. naziva *lau*, podigao grad, po njemu Lausium, zatim Ragusium, Ragusa, Dubrovnik, a njemu nasuprot njegov prethodnik, grčko-rimski Epidaurus, današnji Cavtat, gdje se nastavljaju Boka Kotorska pa Albanija, na tom se području mediteranske oznake javljaju u nekom **zgusnutom** obliku.

Izraz »zgusnut« — Verdichtung — za južnojadranska obilježja upotrijebio je hrvatski učenjak pok. Milan Šufflay u svom djelu: »Städte und Burgen Albaniens hauptsächlich während des Mittelalters« — Gradovi i kule Albanije uglavnom u srednjem vijeku — koje je 1924. g. izdala bečka akademija. Ovim djelom i drugim raspravama Šufflay je zaokružio sliku šarenog, promjenljivog a podjedno i neprekinutog razvoja prilika na Sredozemnom moru, što su, prije i poslije njega, ocrtali francuski, engleski, njemački i talijanski pisci. Pred njima je iskrslo pitanje o trajanju helensko-rimske, antikne kulture, oplemenjene kršćanstvom na obalama ovoga mora. Srednji vijek preuzimlje i ujedno prerađuje ostatke staroga; preko srednjega vijeka kulturni život staroga prelazi u nasljedstvo novome.

Tome je sa svoje strane i na svoj način Dubrovnik pridonio svoj dio za sva četiri razdoblja svoje povijesti: bizantsko — od osnutka grada do 1205. g.; mletačko od 1205. do 1358.; ugarsko-hrvatsko od 1358. do 1526. i tursko, od 1526 do 1806. Ovi nazivi označuju pod čijom je vrhovnom vlašću stajao ili s kojom je stranom bio uže povezan. U Dubrovniku, na njegovu malenom prostoru odigralo se, naročito na kulturnom polju ono, što se zbilo čak na širokim područjima oko Sredozemnog mora. Nemoguće je zamisliti da antikna književnost ne bi ovdje, preko kršćanstva, oplodila hrvatsku.

Na razmeđu između kršćanskog i nekršćanskog svijeta, kulturno povezan sa Zapadom, svojim hrvatskim jezikom sa slavenskim svijetom, mnogostrukom trgovačkom djelatnošću sa Bliskim Istokom mala je Dubrovačka Republika bila uvijek odana i vjerna svemogućem Bogu,

Njegovu namjesniku i svetoj Crkvi. To je bila i smjernica djelovanja kneza — comes — koji je stajao upravi na čelu, zatim triju vijeća, koja su upravu sačinjavala: Velikog vijeća — Consilium maius — Vijeća umoljenih — Consilium rogatorum — i Malog vijeća — Consilium minus. »Bog, vrhovni začetnik svega« — Summus rerum conditor Deus — s osobitim se poštovanjem spominje na početku Gradskog statuta, koji je bio sastavljen 1272. g. a u 14. i 15. st. upotpunjavan novim odredbama.

Već 924. g. Dubrovnik je imao svoga biskupa; 1120. biskup postade nadbiskupom, i time prestade nad dubrovačkom crkvom vlast splitskog nadbiskupa. Podjedno nestade i upravna vlast bizantskog stratega, koji je stolovao u Zadru. Nadbiskupija potraja sve do 1828. godine.

Od 12. stoljeća Dubrovnik je sklapao ugovore o prijateljstvu, trgovini, plovidbi, zaštiti i pomoći s gradovima, gradskim i velikim državama u bližem susjedstvu i u dalekim stranama. Trgovina mu se proširila Balkanskim poluotokom, naročito u Bosni, Srbiji i Bugarskoj, na Crnom moru i u Italiji te doprla do Francuske, Španije, Engleske i Flandrije.

Prijateljske veze spasile su ga od pregnuća srpskih kraljeva Stevana Nemanje, Stevana Uroša I., Uroša II. Milutina, kneza Vojislava Vojnovića i župana Nikole Altomanovića. Sam je 1331. g. uspio izmiriti Uroša Dečanskoga sa sinom Stefanom Dušanom. Tada je Veliko vijeće svom zaključku dodalo: »Mir među njima ugodan je Bogu i svemu svijetu, a općini i Dubrovčanima veoma koristan«.

Podržavanje i jačanje veza sa stranim svijetom moglo je, po shvaćanju Dubrovčana, imati svoje pravo značenje samo uz uvjet da postoji čvrsto uvjerenje o poštivanju sporazuma. O tome su uvijek pružali dokaza, kako bi to isto mogli tražiti od svih strana ugovornica. Time kao da su prednjačili velikim silama 19. st., koje su isticale načelo: *»pacta sunt servanda«* — ugovore treba podržavati. — Nijedna se država ne može riješiti svojih ugovornih obaveza, osim pristankom svih strana ugovornica, a ugovori se mogu mijenjati samo prijateljskim sporazumom.

Nutarnji život bio je podređen vanjskom, a sređenost prilika u Republici bila je pretpostavka dobrim odnosima sa svijetom. Pitanja, koja su zasijecala u dobrobit grada i građana, trebalo je i teoretski obraditi. O tome je riječ u spisu Benedikta Kotrulji »Della mercatura e del mercante perfetto« — O trgovini i savršenom trgovcu — 1573. g. i Nikole V. Gučetića (Gozze) »Dello stato delle republiche secondo la mente di Aristotele« — O stanju republika po Aristotelovu poimanju — 1591. g.

Mohačka katastrofa 1526. g. i ustaljenje turske prevlasti u susjedstvu ne zatekoše Dubrovnik nespremnim. Temelj prijateljskim odnosima s Turskim carstvom bijaše postavio već za sultana Murata I. u 14. st. A u 15. (1442. g.) »Veliki gospodar amir sultan Murat beg«, a to je Murat II., obveza se da će poštivati sve povlastice Dubrovčana. Zajamči im punu slobodu kretanja i trgovanja u svojim zemljama i da u punoj slobodi vladaju sami sobom po svojim zakonima. Ovaj ugovor, svečano

ratificiran godinu dana kasnije, bio je temelj odnosima između Dubrovnika i Turske ne samo za trajanja turske vrhovne vlasti, nego sve do pada Republike.

Da je Dubrovnik spretnim diplomatskim pothvatima uspio da bude prva evropska država koja je na prikladan način stupila u vezu s Turskom i time ne samo polučio znatnu materijalnu korist, nego i na osobit način pridonio zajedničkoj stvari kršćanstva, sam je smatrao da to duguje božanskom nadahnuću.

Pored turske zaštite Dubrovnik ju je tražio i dobio od Francuske i Španije. Sklona mu je bila Engleska i još neke druge moćne države, naročito Sveta stolica.

U doba oko 1606.—1663. g., a vjerojatno i prije i poslije, Dubrovnik je slao papinskoj kancelariji u Rimu obavijesti o političkim prilikama u Turskoj. One pokazuju kako su njegovi poslanici u Turskoj bili točno obaviješteni. Slao ih je pod državnom odgovornošću, zbog turske vrhovne vlasti i veće sigurnosti, obično u dva primjerka i različitim putovima, preko Ancone i Napulja. Rimska ih je kurija visoko cijenila i prema njima udešavala svoje sudove o opadanju Turskog carstva.

Zbog ove mnogostrane naklonosti zavidnici su voljeli podrugljivo nazivati Republiku »sette bandiere« — sedam zastava — tumačeći tako skraćenicu S. B. (s. Blasius) na dubrovačkoj zastavi. Kao da se htjelo reći: Dubrovnik se, prema prilikama, okreće na sedam strana.

II.

Doba najvećeg porasta je 14. i 15. stoljeće. »Zlatni vijek dubrovačke književnosti«, koji predstavljaju Ivan Gundulić kao epičar, Ivan Bunić Vučićević kao liričar i Džono Palmotić kao dramatičar, pada u doba ekonomskog opadanja i političkog nazadovanja. Prije njih u »Piligrinu« Mavra Vetranovića odjekuje »Divina Commedia« Dante-a Alighierija, besmrtnog pjesnika kršćanstva, kako ga je nazvao dr. Kržanić u posljednjem broju Bogoslovske smotre.

Za burnih dana, kada je anarhija drmala Carigradom, kao u najcrnjim bizantskim danima, i kada je Islam odolijevao kršćanskoj najezdi od Dunava do Gangesa, Gundulić napušta svoju namjeru da prevede Tassov »Oslobođeni Jeruzalim« i potpuno se predaje veličanju triumfa kršćanstva. U skladu sa shvaćanjem Evrope u »Osmanu« su mu Poljaci i njihov vođa kraljević Vladislav najaktivniji elemenat u turskim prevratima.

Na sličan način u «Trublji slovinskoj« Vladislava Menčetića (1665.) odjekuje slava hrvatskog junaka Petra Zrinskoga. Samo što Menčetić nije bio onakav pjesnik, kakav je bio Gundulić. Baš zbog toga, što je on »krstjanin spjevalac«, kakvim se priznaje u predgovoru »Pjesnima pokornim« njegov se jezik i terminologija razvijaju u smjeru živoga narod-

nog govora i narodne poezije. Od njega su krenuli i drugi pjesnici 17. i 18. stoljeća i obrađivali motive iz narodne poezije. Najdalje je pošao Isusovac Ignjat Đurđević (Đorđić), koji je umjetničku poeziju rada povezivao s narodnom, a u predgovoru Uzdasima Mandalijene pokornice, pozabavio se pitanjem jezika i pravopisa.

U skladu s naporima ponosnog Dubrovnika da, za Mlečića, Ugarske i Turske, sačuva svoju slobodu i što se, u tom nastojanju, njegova diplomatska vještina digla na najviši stepen, stoji činjenica da je najveći dubrovački pjesnik u svojoj pastirskoj igri Dubravci ispjevao zanosnu himnu slobodi svog rodnog grada. U njoj čitamo stihove:

»Sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi
Ne mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti!«

a na tvrđavi sv. Lovrijenca natpis:

»Non bene pro toto libertas venditur auro«
(Sloboda se ne prodaje za sve blago ovoga svijeta)

Prema podacima u rukopisima Dubravka se prikazivala 1628. g., vjerojatno na blagdan Svetoga Vlaha, za koju je zgodu njezin sadržaj kao stvoren. Natpis na Lovrijencu bio je uklesan jedanaest godina kasnije. Teško se oteti dojmu o njihovoj uzročnoj vezi!

Za Dubravkom pošao je Palmotić svojim Pavlimirom. Da nije bilo Dubravke, možda ne bi bilo ni Pavlimira, a da nije bilo ni Dubravke ni Osmana, pitanje je, bi li bilo »Dubrovnika ponovljenog« Jakete Palmotića Dionorića, u kome se opisuje strahovit potres 1667. i oporavljanje Dubrovnika nakon te nedaće.

U doba hrvatskog narodnog preporoda 19. stoljeća ove i druge pjesnike istrgla je iz njihove uže dalmatinsko-dubrovačke sredine zagrebačka Danica u ispravnom uvjerenju da hrvatska novija književnost ima svoju tradiciju u dalmatinsko-dubrovačkoj. Ona je i temelj klasicizmu Ivana Mažuranića, koji je, pored Smrti Smail-age Čengića, ispjevao najbolju dopunu Gundulićeva Osmana. Kasnije je ovu književnost uvrstio u širok krug slavenske filologije naš veliki učenjak, moj nezaboravni učitelj Vatroslav Jagić, Varaždinac, kao i Ivan Kukuljević-Sakcinski, koji je izdavanjem historijskih izvora i svojim monografijama stvorio mogućnost daljnjem razvitku hrvatske historiografije.

Godine 1868. bio je Jagić u Dalmaciji, u Dubrovniku je proveo mjesec dana. Radeći neumorno od jutra do mraka u knjižnici Franjevačkog samostana sabrao je obilno gradivo za izdanje pjesama Šiška Menčetića, Džore Držića, Mavra Vetranovića-Čavčića, Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića u seriji »Stari pisci hrvatski« u izdanju Jugoslavenske akademije. O tom je sam napisao: »Književnik hrvatski, koji prvi put putuje u Dalmaciju ... i da nije sav put ni u jednu knjigu, bilo staru bilo novu zavirio, da nije ni pera jedanput zamočio, smio bi ipak po mojem uvjerenju reći, da se vraća kući s mnogo obilata iskustva, koje će se u svoj njegovoj potonjoj književnoj radnji vrlo korisno očitovati

Ili zar ne vrijedi premnogo za književnika, već sama impresija, kojom su se utisnula u njegovu dušu mjesta, prvi ljubimci njegova književnog zanimanja; mjesta, na kojima se zbivalo ono, što je glavnim predmetom njegovih studija?« Prvi dio svoje »Historije književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga«, koji je izišao godinu dana prije puta u Dalmaciju, a obuhvaća doba do 14. vijeka, smatrao je Jagić uvodom u povijest književnosti slijedećeg razdoblja, dakle u povijest dalmatinsko-dubrovačke književnosti. Nju nije dospio obraditi, ali je s njom upoznao slaviste u Odesi, Berlinu i Petrogradu (Lenjingradu). A u svom Seminaru za slavensku filologiju na Bečkom sveučilištu on, Konstantin Jireček i Dubrovčanin Milan Rešetar dali su jaka zamaha izučavanju dubrovačke političke, kulturne, književne i jezične povijesti. Četvrtom bečkom slavisti Vaclavu Vondraku stari dubrovački književni spomenici dobro su poslužili za rad na polju crkvenoslavenske književnosti i poredbene gramatike slavenskih jezika.

U bečkom slavenskom Seminaru temeljitu uputu u izučavanju književnosti stekli su Milorad Medini, Franjo Fancev, Petar Kolendić, Mihovil Kombol, Slavko Ježić, Ljubomir Maraković, a da ne zaboravimo Tomu Matića, koji u svojoj 93-oj godini još uvijek sjedi perom u ruci pokraj svog pisaćeg stola.

U krugu slavenske filologije poredbena povijest slavenskih književnosti odredila je dolično mjesto dubrovačko-dalmatinskoj uz Poljake Jana Kochanowskoga i Pjotra Skarga (1530—1612), koji su se, kao i Gundulić, smatrali oruđem svemogućeg Stvoritelja i oduševljavali za vjeru i domovinu.

Nakon filologije i poredbene književne povijesti dužnost nam je da Dubrovniku i Hrvatskoj odredimo mjesto u onom krugu književnog i umjetničkog stvaranja koje radije plodovima uma i srca nego pobjedama i spletkarenjem uspostavlja vezu između naroda i vjekova. Put ide od Homera do Eshila, od Eshila do Vergilija, od Vergilija do Dantea, od Dantea do Shakespearea, pa nadalje do Alessandra Manzonija, Victor Hugoa, Goethea, Schillera, Mickiewicza, Sienkiewicza, Puškina, Gogolja, Turgenjeva, Tolstoja, Dostojevskog pa do Petra Preradovića i Ive Andrića. Nisu ovo jedini predstavnici svjetske književnosti, niti bi ostali pisci bili samo »dii minorum gentium«; oni su zapravo u neku ruku kameni međaši u zajedničkom književnom stvaranju kulturnih naroda. Preko Dubrovnika dospjeli su do Hrvata na istočnoj obali Jadrana plodovi zapadnoevropske renesanse kao i drugih duhovnih pokreta u doba kad smo ih najviše trebali.

III.

Dubrovnik poznaje i peto razdoblje svoje prošlosti: Francusko doba od 1806. do 1814. Tada ga zaposjedoše Francuzi, zatim okupaciju pretvoriše u aneksiju, konačno ukinuše i Senat. Protiv toga glas protesta

digoše Turska, Rusija, donekle Austrija i Engleska. Protesti umukoše; jači bijaše glas topova, iz kojih su Rusi i Crnogorci udarali na grad. Oko grada se razvi oštra borba, u kojoj propade sjaj i bogatstvo Dubrovnika. Dođe nova francuska vojska, sukobi prestadoše, a stari dubrovački život stade lagano, ali sigurno umirati. Učesnik u tim borbama, maršal Auguste Marmont, duc de Raguse, primjećuje u svojim Mémoires: »C'est cette heureuse population à laquelle nous sommes venus enlever brusquement la paix et la prosperité«. (Došli smo da ovom sretnom narodu najednom otmemo mir i blagostanje). A francuski pisci zauzeće Dubrovnika, Dalmacije, Istre, Koruške, Kranjske i Hrvatske do Save opisuju obično pod naslovom: »Episode des conquêtes Napoléonniennes« (Epizoda napoleonskih osvajanja).

Dubrovčani su i ovoga puta, kao i za pređašnjih nedaća, pobožno klečali pred izloženim sv. Sakramentom.

Bečki kongres 1815. g., koji je sebi postavio zadatak da sredi sve ono što bijaše poremetila Francuska revolucija i Napoleonova nesuzdržljiva volja i prebujna mašta, isticaše načelo restauracije, tj. obnove stanja prije revolucije. Napustio ga je s obzirom na Dubrovnik i Veneciju: jednostavno ih je pridružio austrijskim zemljama. Nabrajajući sve ono, što će dobiti Austrija, lakonički se kaže, da joj se, uz ostalo, davaju područja koja su tvorila bivšu Dubrovačku republiku — les territoires ayant formé la ci-devant Republique de Raguse.

Četrdesetih godina 19. stoljeća u Dubrovniku se već bijaše ustalilo uvjerenje da je politika, koju je vodio u doba samostalnosti, sada anahronizam i da treba uspostaviti što užu vezu s narodom. Konačno je zaplovio strujom, kojom se kretao hrvatski narodni i vjerski život novog doba. Dubrovčanin dr. Miho Klaić bijaše, uz don Miha Pavlinovića, najodlučniji pobornik sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

Dok je iz političkoga života postepeno nestajalo onog, da tako rečemo, izrazito »dubrovačkog« duha iz doba republike, u književnosti se duže održao. Odatle ona elegijsko-patriotska crta, koja odjekuje u poeziji ne samo do 1848. g. nego se tamo i amo i kasnije susreće.

U svojoj Cvijeti pjeva Medo Pucić još 1856. g.:

»Sveti Vlaho, ti si nam jedina
i na kopnu i na moru dika,
Ti si ljubav, ti si čast istina,
Ti si prava sreća Dubrovnika«.

A zatim dodaje:

»Svakome se hoće nać lijeka,
Vlastelinu nikad do vijeka«.

Tin KULIĆ

DRŽIĆEV JUBILEJ

Rekoh jednom:

tragika je velikih ljudi što ih rijetko kada razumijemo i što treba da prođu stoljeća da se tek u zahuktalosti života iznenadno zaustavimo pred njima.

Njihova je tragika i u tome što im se odužujemo samo jubilarnim uspomenama, vješto skalupljenim riječima. Bojimo se njihove istine premda nas privlači njihova pojava i prisutnost u životu.

Možda je tragika i našeg Držića što mu danas prigodom jubileja prilazimo neposredno, intimno, izbjegavajući njegov osmijeh i prodoran pogled.

Jubilarno ga poštujući, intimno ga izbjegavamo . . .

Sin malenog naroda,

rođen u vrijeme raspjevane renesanse, koja je snažno zapljuskivala hrvatsku obalu,

dijete slobodnog i slobodarskog Dubrovnika, naše davne, stare hrvatske kulturne metropole,

Marin Držić je u potpunosti naš.

Nestašan i nemiran,

žedan i gladan,

nasmijan i tužan,

vječno dužan, a raskošno bogat osmijehom,

Držić je tipično čedo vremena u kome su se ljudske vrednote, zanos i dostojanstvo cijenile po znanju i umijeću.

* * *

Najveći dubrovački pisac 16. stoljeća bio je dramatičar Marin Držić (oko 1508.—1567.); imao je nadimak »Vidra«. Pripadao je građanskoj pučanskoj grani vlasteoske kuće Držića, koja se zvala u starini »Držimir« (Dersimir iz g. 1295), a i skraćeno »Drža« (Dersa, Dersia, Derxa); oblik Držić dolazi prvi put 1326. U 14. stoljeću javljaju se dvije građanske grane Držića, od one koju je osnovao Dživko, nezakoniti sin vlastelina Maroja, potječe i pjesnik Džore i sinovac mu Marin, dramski pisac. (Slavko Ježić: Hrvatska književnost; Zagreb 1944, str. 98).

No ipak valja ovdje primijetiti da se ne zna pouzdano dan i godina kad se u kući Marina Nikolinog Držića i Anukle Kotruljević rodio dje-

čak, šesti po redu — a bilo je i šest curica! — komu su nadjenuli očevo ime Marin.

Zašto baš takvo ime? Nismo skloni nagađanjima, ali sigurno ni roditelji, ni brojna obitelj nisu slutili da je novorođenče imalo biti najveći dramski pisac stare hrvatske književnosti, jedan od najvećih građana Dubrovnika, markantna pojava svoga vremena.

Držić je živio kao i svi građani njegove Republike: trgovao je, sudjelovao je u raznim poslovnim pothvatima svoje obitelji, pisao je stihove, bavio se glazbom. I konačno, kao mlad čovjek svoga vremena, maštao je i čeznuo za Anicama, Perama i drugim djevojkama kojima je pisao svoje »pjesni ljuvene.«

Nameće se pitanje: treba li o jubilejima nizati podatke? Možda je ipak ukratko potrebno dati presjek kroz nemirni život Držićev o jubileju njegove smrti ne odgovarajući na mnoga interesantna pitanja iz tog čudnog i neobičnog tijeka osobne povijesti.

U cjelini je Držićev život slabo poznat. G. 1526. spominje se kao klerik i opat, svećenik postaje oko g. 1550., a g. 1538. ide na studij crkvenog i građanskog prava u Sienu. Dubrovačka vlada dala mu je potporu od tridesetak dukata. I to je sve. Nije mu dala stalne potpore . . . Možda je sumnjala u uspjeh Držićevih studija? Punih sedam godina proveo je Držić u Sieni, divnom toskanskom gradu. God 1541. izabran je naš Držić za rektora konvikta Domus Sapientiae, postao je vicerektor sveučilišta. I Držiću je bilo donekle bolje: rektor je imao posebnu sobu, dvostruke obroke i dvije sluge! Godinu dana kasnije, god.1542. Držić je ukoren od sienskog redarstva što je gledao neku zabranjenu komediju u jednoj privatnoj kući. Od god. 1545. Marin Držić je opet u Dubrovniku. Tada se njegovo ime vezuje uz političkog pustolova grofa Kristofa von Rogendorfa, koji splektari protiv cara Ferdinanda I. S grofom putuje per cameriero u Beč, ali ga nakon tri mjeseca ostavlja. A godinu dana kasnije polazi Držić sa svojim grofom u Carigrad kao tumač. I opet ga napušta. Poslije nemirnog života Držić ostaje punih petnaest godina u Dubrovniku. To je ujedno razdoblje njegova rada, plodno i bogato, sadržajno razdoblje.

Sve ostalo što se spominje o Držiću jesu njegovi dugovi. Vječno je bio dužan . . .

Jedino iz g. 1566. sačuvani su u Firenzi memorandumi što ih je Držić upravio toskanskom knezu Cosimu I. i sinu mu Francescu. U tim spisima nastojao je Držić predobiti kneza za državni udar protiv dubrovačke republike, odnosno protiv vlastele, koja drži svu vlast u rukama. Držić tvrdi, da Dubrovnikom vladaju dvadesetorica nakaza, nenaoružanih, ludih i ni za što sposobnih. Pa ipak — spremanje urote bilo je naivno i knezovi mu nisu ni odgovorili.

Dodajmo još jedan siguran podatak: umro je 2. svibnja 1567. a pokopan je u crkvi sv. Ivana i Pavla u Mlecima.

Neizbježno je pitanje: je li otrovan, ubijen? Daleko je dopirala moć dubrovačkih gospara . . . Ili je umro — bolestan i iscrpljen? Tajnu o tome ponio je Držić sobom u grob.

* * *

Držić je pošao tragom prvih dubrovačkih pjesnika koje s puno poštovanja spominje. U mladosti je Držić pjevao ljubavne pjesme, stvarane u stilu prvih dubrovačkih petrarkista. To znači da nije otišao dalje od običnih pjesničkih shema, te u stihovima ima obilje uzdaha, suza, nemira. Svojim pjesmama je dao naslov Pjesni ljuvene, no bolje bi im pristajao naziv Pjesni razlike, jer među njima ima dramskih radova, elegija i dr. Jedan dio tih pjesama nastao je prije Držićeva odlaska u Italiju.

Nedavno su u antikvarijatu Matice hrvatske slučajno pronašli kompletnu knjigu pjesama Marina Držića, tiskanu u Veneciji god. 1607. Knjiga nosi puni naslov: Piesni Marina Darxichia viedno stavgliene smnosnim drusim liepim stvarmi. V Buezieh, MDC VII. Polak Frana Bariletta.

U vezi s ovim pronalaskom pročitali smo u dnevnoj štampi ovo:

»U knjizi se pored pastirske igre »Tirena« nalaze Držićeve »Pjesni ljuvene«, među kojima i spjev »Venera i Adon«, te poznata »Novela od Stanca«. Prvo izdanje tih djela štampano je u Veneciji 1551. god. Međutim, koliko je poznato, nijedan primjerak tog izdanja nije sačuvan. Od drugog izdanja, štampanog 1607. dosad su bila poznata svega dva primjerka: jedan se čuva u Vatikanskoj knjižnici u Rimu, a drugi u knjižnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.« (Vjesnik, 30. kolovoza 1967.)

O Marinu Držiću mnogo se kod nas piše, ali moramo, nažalost, primijetiti da se u tome često javljaju izmišljotine nikle iz namjere da se Držićev lik i djela prikažu onakvim kakve ih neznalački i tendenciozno zamišlja onaj tko piše, a ne onakva kakva su stvarno bila. To se u prvom redu opaža u vezi sa Držićevim svećeničkim zvanjem.

Marin Držić bio je, kako rekosmo, svećenik i vršio je svećeničku službu i u Dubrovniku i u Veneciji, gdje je i umro kao kapelan tamošnjeg nadbiskupa.

U sačuvanim podacima o njegovu životu ništa nas nigdje ne upućuje na to da bi on bio loš svećenik i da se bilo čime ogriješio o čast i dostojanstvo svoga staleža. Ni u svojim djelima nigdje ne dira ni u religiju, ni u crkvu, ni u svećenike, premda su komediografi njegova vremena, pa i njegov sugrađanin i suvremenik Nikola Nalješković, to vrlo često činili. (Jedna jedina šala na račun svećenika koji »pjevajući kruh zarađuju« sasvim je bezazlena.) Malo kasnije iznijet ćemo dokaz da se, naprotiv, u svojim djelima Držić očituje kao iskren i pobožan kršćanin.

Uostalom, da nije bio u najmanju ruku ispravan svećenik, zar bi ga jedan strani crkveni velikodostojnik bio primio u svoju službu?

Kad sve ovo uzmemo u obzir, moramo se zaista čuditi, kad čitamo da ga uporno nazivaju »svrzimantijom«, a redatelj Mladen Škiljan u svojoj »izjavi« pred premijeru »Dunda Maroja« (Večernji list, 10. listopada 1967.) tvrdi čak doslovce da je Marin Držić bio »poročan i, sve u svemu, sumnjiv dubrovački svećenik.« »Svrzimantija« je već i po Vukovu rječniku onaj koji odbaci svećeničko ruho, odnosno istupi iz svećeničkog staleža, a »poročan« je čovjek opterećen porocima, to svi znamo: ni jedno ni drugo ne može se primijeniti na Marina Držića koji je vršio i završio život kao aktivan svećenik, dakle nije nikada »svrgao mantiju«, a od svega onoga što o njemu znamo ništa ne svjedoči o nekim njegovim »porocima«. Znači da su gornje tvrdnje ničim nepotkrijepljene neistine, dezinformacija čitatelja i proizvoljno bacanje blata na lik jednog od najvećih hrvatskih, slavenskih i svjetskih književnika, a to je zaista vrijedno osude i moralo bi već jednom prestati.

O religioznosti Marina Držića svjedoči dovoljno njegova lirika koju neki nepravo pokušavaju potcijeniti, premda je Držić izrazit i velik pjesnički talenat.

Odmah u prvoj, u neku ruku uvodnoj, pjesmi svoje zbirke lirike («Pjesni ljuvene,« a već je Rešetar primijetio da bi im bolje pristao naslov »Pjesni razlike«) Držić ističe kako je spoznao da je sve ono što svijet ljubi prolazno i poziva čitatelja

> ... slidimo put višnje dobrote
> u kojoj vidimo sve vječne ljepote ...
> Zatoj noć odimo (ostavimo) svjetovne tamnosti,
> a sunce slidimo od višnje svitlosti,
> čim nam je dana moć po Božjoj milosti,
> prije neg nas smrtna noć obujmi mrklosti.

Isto tako i u dvadesetitrećoj pjesmi svoje zbirke Držić kori svijet koji po svojoj grešnoj naravi zanemaruje »dobra koja mu je Bog objavio«, pa poziva »slijepog čovjeka« da podigne oči k nebu, gdje vječni Bog prebiva, gdje se u rajskoj slavi vječni mir uživa i gdje nam sja naša prava svjetlost.

I dvije Držićeve pjesme »nadgrobnice«, spjevane prilikom smrti Flore (Cvijete) Šumičićeve, s kraja su na kraj prožete vjerom u Boga i u vječni život u kojemu je »nebeski vladar pripremio vjernima rajski stan i dan bez noći.«

Konačno, kad se dum Marinu udala sestra, on joj je spjevao naročito lijepu i osjećajnu pjesmu u kojoj je bratska nježnost protkana molbama Bogu da i nju i njezina druga obaspe svojim blagoslovom i zaštitom i pozivom mladencima da i sami sveto prožive svoj vijek i djecu odgoje u strahu Božjemu, slaveći uvijek Božje ime na ovom i na onom svijetu.

Upravo ova pjesma jedna je od najljepših u Držićevoj zbirci, jer se u njoj spontani osjećaj, duboko vjersko uvjerenje i bogat pjesnički izraz slijevaju u savršenu cjelinu, pa ona sama po sebi pobija tvrdnje da Držić nije lirik i da nam nije ostavio pjesama prodahnutih vjerskim duhom.

* * *

Posebno mjesto u povijesti hrvatske dramske književnosti pripada Marinu Držiću. Danas je sigurno da Držić nije imao posla ni s jednim crkvenim prikazanjem, premda su mu se neka prije pripisivala. Njegov je preteča u pastirskoj igri bio Vetranović, a u njoj i u građanskoj komediji vjerojatno i Nalješković. Ovaj je pisao komedije u stihovima, dok Držić brzo prelazi od stihova na prozu. I neka imena (Ljubmir, Radat) čini se da su preuzeta od Nalješkovića, koji je inače bio suvremenik Držićev, pa ga je pače i za dvadeset godina preživio.

Poslije povratka iz Italije i poslije neobičnih putovanja s grofom Rogendorfom, Marin Držić će napisati niz pastirskih igara i komedija, a jedini njegov prijevod bit će Euripidova tragedija Hekuba. Dakle: drama će biti književni rod u kome će se Držić u nepunih deset godina predstaviti dubrovačkoj publici s dvanaest djela za pozornicu. No sigurno to nije sve što je Marin Držić napisao.

Valja primijetiti u vezi s time da je u raspjevanosti renesanse i traganjima za neposrednim životom otkriveno stvaralaštvo latinskog komediografa Plauta. Njegove su komedije svojim temama i likovima, svojom tehnikom odgovarale raspoloženjima renesansnog čovjeka, pa su bile poticaj za stvaranje komedija novoga vremena. Ta plautovska komedija (commedia erudita) ima izvrsne predstavnike u talijanskoj književnosti (Ariosto, Bibbiena, Aretino, Machiavelli i dr.). U njoj se ponavljaju izvjesne tipične situacije i dolaze neka tipična lica: zaljubljeni i škrti starac (senex comicus), vojnik hvalisavac (miles gloriosus), mladi zaljubljenici; pedant, koji miješa u svome govoru jezike; pa zatim kurtizana, svodilja, obavezni sluge i sluškinje, koji bistrinom zasjenjuju svoje gospodare. Zapletena se radnja često rješava pomoću prepoznavanja, a omiljeno sredstvo komike ili zapletaja je preoblačenje, najčešće muškarca u ženu i obratno. Značajno je za plautovsku komediju veoma velika sloboda izražavanja, koja iz frivolnosti često prelazi u grubost.

No treba istaći još nešto.

»Ako ne drugdje, a ono za svoga boravka u Sieni imao je Držić prilike upoznati suvremenu talijansku dramu. Ondje se, na talijanskom tlu, od staroklasične dijalogizirane ekloge i svečanih mitoloških igara razvila idilična pastirska igra, u kojoj se pastir zaljubljuje u vilu (nimfu), nju mu pak nastoji oteti satir, i uz par neznatnih zapletaja, igra se sretno završava pjevanjem i plesom. Zapravo, glazba i ples, pjevanje i dekoracije imale su veliki udio u uspjehu te književne vrste, koja je zapravo preteča opere, ali nas jednostavnošću sadržaja više podsjeća na današnju operetu (Sl. Ježić). A u Sieni se stvorio i posebni tip »seljačke la-

krdije« — drama rusticale, u kojoj dolaze komični intermediji iz seljačkog života, čarolije, plesovi i viteške igre.

Držić je, koliko možemo utvrditi, preuzeo obadva tipa drame, prema tim uzorima stvarao je svoja djela. No odlučno treba odbiti pokušaje umanjivanja značenja ovoga našeg komediografa na račun njegove izvornosti!

Ako treba spominjati pojedinačna djela Marina Držića, onda je — prema M. Rešetaru — red kojim su nastajale njegove drame bio ovaj: možda 1547. *Pomet* (izgubljen u cijelosti); god. 1548. ili 1549. *Tirena*, prikazivana pred Dvorom, poslije 1548. *Grižula*, prikazivan na piru Vlaha Sorkočevića; valjda 1550. *Dundo Maroje*, prikazan u Vijećnici: poslije 1550. nastao je *Pjerin* (izgubljen). Godine 1550. ili 1551. izvedena je po drugi put *Tirena* i prvi put *Venera* na piru Vlaha Držića. U isto vrijeme, odnosno iste godine nastala je *Novela od Stanca* izvedena na piru Martolice Džamanjića. Godine 1554. nastao je *Džuho Krpeta*, izveden na piru Rafa Gučetića; *Skup* je nastao oko 1555., dok za ostale komedije: *Arkulin, Tripče de Utolče (Mande)* i dr. nema pouzdanih podataka, kojima u ovom trenutku raspolažemo.

Po književnim rodovima — četiri su djela pastirske igre: *Tirena, Venera i Džuho Krpeta*, to su ujedno i pirne drame u pokladno vrijeme. Prva pokladna igra je *Novela od Stanca*, a sva ostala djela su plautovske komedije.

Postojale su posebne družine mladih ljudi, koji su glumili u komedijama, najčešće za karnevalskih dana, za drugih svečanosti i pirnih gozbi. Mih. Kombol, oslanjajući se na Stjepana Gradića i njegov životopis Džona Palmotića, veli da je »bio stari običaj u Dubrovniku, da se mladež, i to napose vlasteličići, a napose mladi građani, udružuju u societates, kojima je bila zadaća brinuti se za pokladne zabave i kazališne predstave. Iz Držićevih prologa i aluzija u komedijama poznate su po imenima — osim »družine od Bizara«, koja je glumila Hekubu — tri takve družine: Pomet — družina, Garzarija i Njarnjasi.« (M. Kombol Povijest književnosti, str. 142—43).

* * *

Treba priznati da je najljepši primjer djela u kome se prepleću komika i realizam Držićevo djelo Tirena, inače obilato začinjena sentimentalno idiličnim detaljima. Dubrovčani su imali prilike vidjeti ovo djelo u dva maha: u veljači 1549. prikazana je »prid dvorom«, ali se tada zbog bure i studeni gledaoci razbježali prije svršetka, a drugi put je djelo prikazano u kući Vlaha Držića, siječnja 1551., u okviru svadbenih svečanosti. Inače, Tirena je tipična ekloga onoga vremena, sa zanosnom Tirenom, u koju se mnogi zaljubljuju »dobrovoljno ili ranjeni i protiv svoje volje od svemoćnog i neumoljivog Kupida.« Tirena sve odbija. Konačno, jedan je samo sretnik: Ljubmir, koji je zaslužio nagradu, jer je

u svih pet činova dokazao uzdasima, patnjom i vjernošću da ovu nagradu zaslužuje.

Radnja Tirene je ilustracija renesansne misli, stare koliko ljudski život, da ljubav sve pobjeđuje, svugdje dopire i do svakog stiže. Čitava je drama radost zbog svega što život može pružiti, zbog ljepote koja je »na taj svit dana za rados človika.« Mogao je čovjek Držićeva vremena uživati u bezbrojnim scenama, punim raskošnog smijeha i vedrine; u scenama kad seljaci raspravljaju o ljubavi, ili kad se bune protiv novotarija, kad govore o snahama, o brbljavim staricama. Simpatičan je odgovor mladog Dragića, koji nabraja vili što umije činiti:

> Umijem, gospoje,
> u dipli sviriti na počtenje tvoje
> i svračke puhati, i ptice ostale
> umijem hitati, velike i male;
> i umijem zapinat zecovom tonote
> i pod ploču hitat lisice meu plote.

U cjelini, ista strast povezuje sve ljude, razne dobi, u isto ljudsko i bratsko kolo, puno vedrine, silne želje za životom i za onim što on može pružiti.

Držić je cijenio Tirenu, a tiskanjem ove drame u dvanaestercima želio je od zaborava sačuvati jedno od najboljih svojih ostvarenja.

Ne ulazeći u analizu Venere i Adona te Plakira, treba se posebice zadržati na najvećoj Držićevoj plautovskoj komediji Dundo Maroje. Ova je komedija bila sadržajno vezana s Pometom, najstarijom Držićevom komedijom, na žalost, izgubljenom. To je smiješna povijest, u kojoj se govori o Dundu Maroju, starom i škrtom dubrovačkom trgovcu, koji je poslao svog sina Mara s pet tisuća dukata u Italiju za poslovima. Ali sin je novac potrošio s kurtizanom Laurom u Rimu. Konačno ga otac i u muško preobučena zaručnica Pere odvode kući. Motiv je u komadu opreka između škrtog oca i rasipnog sina.

U ovoj su komediji još tipična lica: Marov sluga Popiva, Laurina djevojka Petrunjela i Pomet, sluga Uga Tudeška. Osim ovih i drugih Dubrovčana doveo je Držić na pozornicu i lica iz drugih hrvatskih krajeva.

Stvarajući ovu svoju komediju, kao u ostalom i ostale, Držić se služio drugim djelima i posuđivao je ponešto od drugih pisaca. Ali od svega toga, on je stvarao svoj svijet, onako kako ga je doživio, vidio i prepoznao oko sebe. U tim su djelima prisutni njegovi Dubrovčani, njegovi sugrađani kojima se nasmijao.

Ocjenjujući Dunda Maroja u svojoj Povijesti hrvatske književnosti do Preporoda, napisao je M. Kombol da ova komedija u prvom redu zabavlja »nasmijavajući iznenadnim obratima i spletkama, duhovitošću i originalnim izražavanjem pojedinih ličnosti u mjestimično vješto pro-

vedenim dijalozima, ali i umarajući svojom predugom i zamršenom intrigom i nadmudrivanjem slugu.« (Str. 150)

* * *

U *Noveli od Stanca* stvorio je Držić djelo čiji je sadržaj uzet iz realnog života obijesne dubrovačke mladeži. U pokladnoj noći nagovore tri dubrovačka mladića Vlaho, Miho i Dživo hercegovačkog seljaka Stanca da se dade pomladiti od vila. Prilika za »novelu« je bila izvrsna. Mladići se prethodno dogovore s krabuljama, koje oko Stanca plešu, zatim »namrče« seljaka, ostrižu mu bradu, svežu otraga ruke i uzmu sve što je imao u bisazima, ali zato ostave novac. Kad se Stanac dosjeti jadu, bježi za njima vičući.

Ovo je djelo iz svakodnevnog života, bez mitoloških fikcija i idiličnosti. Sva je ova farsa puna vedrine, nestašnosti i dosjetljivosti. Prikaz dubrovačke mladosti i hercegovačkog seljaka je siguran i vjeran. Stanac i Dživo Pešica, dva najjača i najreljefnija lika, žive svojim punim životom. Pisac nije više imao razloga da se naslanja na tradicije stare klasične komediografije — stvarao je izvorno djelo, u kome je sve naše: ljudi, običaji, razgovori, dosjetljivost i govor. Vedri su mladići uspjeli pronaći skrivenu, daleku intimnu Stančevu želju, žudnju za mladošću. To im je bilo dosta da izvedu svoju »novelu«, a piscu je to pomoglo da stvori lik, koji se pamti i koji dugo živi.

* * *

Držić je nesumnjivo darovit komediograf. Radnja je njegovih komedija uvijek živa, dinamična, sva je u pokretima, u akciji. Ona je satkana od realnih pojava iz života, upravo od onih koje čovjeka otkrivaju u njegovoj komičnosti. Takva se radnja uvijek vezuje za ljude u trenutku, kada se njihove mane i nastranosti najizrazitije i najkomičnije manifestiraju:

Maroje nemoćno uzdiše kako mu sin raskošno rasiplje dukate na poklone i nakite kurtizani;

Marov ljubavni zanos i mladenačko postupanje s novcem stišava se pred iznenadnom pojavom očevom.

obješenjačka ludost i prijevara izazivaju kod Stanca želju za povratkom mladosti;

nespretni Tripče je ruglo i smijeh zbog nevjernosti upravo u trenutku kada je trebao objaviti nevjernost svoje žene.

Neočekivane i nagle promjene, nenadani preokreti, preoblačenja i nepredviđeni susreti — to su česta i efektna sredstva komediografa Držića.

Komika situacija i ličnosti pojačana je komikom izraza. Renesansa je voljela slobodnu riječ, napose, ako je mogla pobuditi smijeh. I zato je Držić učinio u svojim komedijama prave vatromete riječi, duhovito je slagao riječi u svome književnom opusu.

Imao je smisla za komiku i — srdačno se smijao.

Svima:

mladićima i starcima,

djevojkama i ženama,

škrcima i rasipnicima,

poštenjačinama i podlacima.

Svima: koje je susretao u životu, s kojima je dijelio ljepotu i raskoš renesansnog života.

Smijao se svima — možda i samome sebi.

* * *

Držić nam je vremenski dalek, ali ta je udaljenost u ovom trenutku beznačajna, jer je naš dušom i srcem, patnjama i pregaranjima i svojim — smijehom.

Čini mi se da je zapalio iskru iskrenog osmijeha, srdačnog i ljudskog.

Kao da je zapalio iskru velikog plamena srdačnosti i povjerenja, uvjeren da je smijehom mnogo bliži svojim suvremenicima.

Zato nam je drag: jer je bio naš i jer je našem čovjeku prilazio otvoreno, upozoravajući ga na pogreške, mane — duboko vjerujući da iskreni osmijeh može ljude približiti i — izliječiti.

Julije ŠOLTIĆ

ZAGREPČANIN MATOŠ O ZAGREBU I ZAGREPČANIMA

13. lipnja 1873. god. u žaru srijemskih ljetnih vrućina, u skromnoj školskoj zgradi u Tovarniku — ugleda zelenilo raskošnih srijemskih polja mali Gustl, sin tamošnjeg učitelja pučke škole Augusta Matoša. Možda je tihi ljetni povjetarac blago povijao sočne, još zelene pšenične vlati na prostranim susjednim poljima, a prve trešnje zacrvenjele se u krošnjama, raskošnima poput sukanja srijemskih djevojaka što idu na sajam ili žure put glavne široke ceste prema željeznici.

Tamo, dakle, mladi Gustl kao dijete udahnu prve mirise zemljine plodnosti i bogatstava iz njezinih njedara — taj kasnije neumorni putnik evropskih putova kome u žilama tecijaše i nešto bunjevačke krvi.

Već kao dijete, po premještaju svoga oca Augusta, postaje Zagrepčaninom. Tada još ne sluti da će osim okoline Jurjevske ulice, gdje se još onda zelenio krumpir i glavice kupusa — među kojima se s ostalom djecom igrao, uskoro doći u situaciju da spozna ne samo brzi rast arhitekture i ekonomije toga grada, nego i lice i naličje njegovih stanovnika. Gričkи dio toga grada, kojim pronese svoju mladost, postat će tako — poslije Šenoe što upravo izdahnu kratko vrijeme po Matoševu dolasku ovamo — poprištem njegovih prvih značajnijih životnih doživljaja. Tu je, kako veli, doživio prvu ljubav i prve batine. Tu se odvija znatan broj njegovih kasnijih priča i novela. Tu su se, poslije Šenoine Dore i Pavla i Grge Čokolina, izredali brojni likovi njegovih dobrih priča. Ovuda je, ovim vinorodnim usponom, prošao Žgaga »banov šogor«, tu je živovala u tada poznatoj krčmi frajla Ciga, tu se negdje, u rosi vrtne trave, nalazio i onaj jarčev kotac u kome se mladi Gustl sa svojim drugovima učio borbi s bikovima, tj. jarcima, odnosno jarcem s kojim se onako veselo i vedro vratolomno skotrljao iz svoje Jurjevske ulice u šareno zelenilo tuškanačke šume i njezinih ljubavničkih klicaja.

Tu prođe njegova mladost prije no što, po kazni vlastitih roditelja, upozna zlatne Smiljkine kose i njeno napuklo ludo srce kod svoga ujaka u Hrastovcu. Tako i nastaše njegovi prvi kajkavski stihovi: »Kaj da počmem, moja draga mati, smrt i betek — to je sinek tvoj . . .«

Ta zagrebačka, gričkа, gornjogradska, aristokratska i purgerska sredina pratijaše njegove gimnazijske godine, njegov drugi red iz latinskoga, njegovu đačku ljubav i mladost.

Ljude Zagreba, njegovu društvenu strukturu, njegovu duhovnu i interesnu podijeljenost i različnost u shvaćanjima otkrit će Matoš tek kasnije kao zreo čovjek i književnik, podijelivši Zagreb, taj »prokleti« grad na dva dijametralno oprečna dijela:

Na Grič, grad njegova djetinjstva, grad prošlosti i duha;

te na Donji Grad, grad trgovine i kramarskog sitno-filistarskog duha, grad bez duše, grad gruboga bezdušnog profita.

Tako su u duhu Matoševu egzistirala stvarno dva grada, dva Zagreba. A to je rezultat njegove beskrajne ljubavi prema ovoj zemlji i tome gradu i istovremeno mržnje prema društvenoj strukturi grada kakvu on nije želio. Idealni Matošev duh zamišljao je taj svoj grad, za njega kasnije godinama zabranjeni grad, mjestom bez eksploatacije, gradom-sjedištem i središtem naše narodne kulture, malim Parizom u našoj maloj zemlji — tu na strmim padinama Zagrebačke gore, na obali srebrne rijeke. Želio je Grič bez tuđinske vlasti, bez Khuena i Cuvaja, bez austrijskih i mađarskih neprijatelja.

Zato je, poput ptičice izgnane iz vlastitoga gnijezda, pjevao o gnijezdu bez sokola; zato se, kao drevni biblijski pokornik, sa suzom u oku uspinjao strmim gričkim padinama, sjećajući se najvećeg pjesnika toga grada Šenoe (koji, po njemu, reče da bude Zagreb — i bi Zagreb), pa Gaja i Vraza i ostalih naših velikana što svojim radom za narod ili svojom krvlju posvetiše te svete stope na Markovu trgu. U Šenoinu i narodnome duhu, penjući se uz ove kule i drevne zidine, on ugleda mučenički lik seljačkoga kralja i njegovu krvavu suzu što se prosu po tome historijskom kamenju:

» . . . i Mate Gupca suza,
ta žuhka suza,
slatka kao kaj!«

Ponajbolji dio njegove rodoljubive poezije, crpeći narodnu energiju iz drevnih kula i kamenova, poezija je starog Zagreba:

Saxa Zagabriae loquuntur! . . .

Ljubljaše ga i mrzijaše. Mrzijaše Hedervaryja što sjeđaše u »gnijezdu bez sokola«, njegove mađarone i njihove hrvatske sluge čankolize što ih onako žestoko opjeva već i Kranjčević. Mrzijaše žestoko, potpuno, bez smilovanja te tuđinske nasilnike. A najvećma one domaće Khuenove trabante, kao i naše donjogradske grajzlersko-filistarske sitne dušice, prodane i nesvijesne bogalje duha — na klimavim položajima. U tome i zbog toga postade doista »leo rugiens« (Tin) vlastitoga grada. Tu grubo materijaliziranu, hohštaplersko-majmunsku naslagu ljudi bez duha i osjećaja, te paprenjare i dnevne politikante ne mogaše podnositi njegov duh što se niz gričke padine tako nerado približavaše tome nevoljenomu sloju naše nesvijesne purgarije.

Don Quijote ljubavi svoga napola kao rodnoga grada, nije ga samo mrzio, naime njegov novonastali donji savski dio: on je kleo i psovao, jer je u tome realizam njegova duha pobijedio njegovo rodoljubno osjećanje. On je s neviđenom lucidnošću proniknuo sredinu u kojoj živi, uključivo i tzv. našu tadanju zagrebačku »intelektualnu elitu«. Sav njegov jed i satira slegli su se, dakle, prema Donjemu gradu, gradu kramara, birokracije, novinstva i jalove inteligencije. Veći dio njegova polemičkog djelovanja bio je usmjeren protiv kvazi-inteligentnih i poluinteligentnih shvaćanja te naše građanske sredine što je svoje rodoljubive fraze i emfaze pijano rasipala po tim donjogradskim krčmama i bunkerima. Iskreno i intuitivno Matoš je zapravo došao do porazne definicije socijalne strukture toga našega sloja.

Stoga je taj nostalgični pjesnik starih gričkih krovova sasuo ovakve oštre pogrde na tadašnje donjogradske ljude:

»Ne, mi volimo Zagreb, ali ne marimo Zagrepčanâ. Mi ne volimo Zagrepčane zbog Zagreba. Da je cijela Hrvatska kao četiri petine Zagreba, hrvatskog naroda ne bi više bilo!«

Ili: (X, 174.) »Streberovac, glavni grad zemlje Štreberije, najzanimljivije je mjesto na globusu. U Europi, taj grad ima od Europe tek kuće, pandure, beamtere, fiškale, konobare i razna noćna zabavišta.«

»Dolnji Štreberovac«: »Tu su redakcije, centar kafanske politike gdje liječnici misle da su Clemenceau-i, umirovljeni gimnaziste da su filozofi, a trgovački pomoćnici, pa urari i stolari, da su vođe narodni. Tu je Akademija, stideći se narodnog imena, pa Sveučilište, gdje osim talenata može svaki postati profesorom.« » Na maturi svaki je ateista a iza studija svakome je Bog trbuh.«

Napadajući žestoko tzv. hrvatsku elitu (XIV, 120.), pisao je ovakvim oštrim satiričkim stilom:

»To je ona Elita Hrvatska, što širi žargon bečkih Židova i berlinskih kaplara, nemajući pojma o narodu i o zemlji koja je rodi. To je ona hrvatska inteligencija, od koje bježi glavom bez obzira jedan Meštrović i Budmani, koja ima smisla samo za tuđinsku kulturu u formi romana Karla Maya i feljtona Max-a Nordaua, koja ne zna za izdanja književnika i naše Akademije i zbog koje je njemškutarski Zagreb postao mjestimice ruglo hrvatskog centra i polukulturno gnijezdo, živeći od otpadaka švapskih novina, od trača, a često i od najordinarnijih hohštaplerija, kako je baš g. Treščec to dobro u svom zagrebačkom romanu prikazao. To je ona Elita, kojoj je Europa u granicama Austrije i Njemačke, koja nema kontakta ni s pravim Zagrebom, a kamoli s narodom, sa seljakom. — Ona vajna elita, koja samo uzima, a nikad ne daje i koja smatra rad i trudni posao sramotom, a nehaj, anacionalizam, frivolnost, neznanje i parasitsku lijenost prerogativama aristokratizma. To je ona Talmi-elita, zbog koje Zagreb nema pravog hrvatskog salona, pravog hrvatskog društva, pravog »velikog svijeta« i prave aristokracije

narodne. Ta elita možda zna obući i nositi smoking, ali to zna i svaki konobar.«

Poučen teškim i gorkim iskustvom decenijama u svome životu, Matoš je ovakvim oštrim satiričnim stilom bičevao naše zagrebačko društvo, pišući to u Obzoru, u svibnju 1912. g., dakle dvije godine prije svoje smrti, sit i presit svih tih naših lažnih ekselencija i kvaziintelektualaca.

Govoreći o težnji da se Hrvatska evropeizira (XIV, 229.) Matoš kuka ovako:

»Što možete, molim Vas kod nas postići? U najboljem slučaju: osiguran stan, hranu, ženu i aboniran grob na Mirogoju. To je vegetiranje, ne život. Čovjek nije stvoren samo da jede, pije, spava, dobiva djecu i otegne papke. Čovjek nije stvoren da živi kao marva . . .«

U ovim Matoševim riječima kao da čujemo modernu jeku starih srodnih lamentacijâ prvoga gričevca Šenoe, koji je pisao da čovjek nije stvoren samo za krumpir. Visoki idealizam Matošev, s težnjom za jednim višim i duhovnim ljudskim životom, ovdje i opet ponovo jasno dolazi do izražaja, iako je sam bio silovito ograđen čeličnim žicama zaostalosti, neznanja i nemarnosti našega tadanjeg zagrebačkog društva.

Na drugome će mjestu govoriti (IX, 41.), kako u Zagrebu Hrvati služe samo kao činovnici, popovi, vojnici i radnici, a stvarne položaje drže samo tuđinci i naše prodane duše. Kaže da su mnogi zbog takve situacije postali očajnici ili cinici i rezultat je toga pojava mnoštva luđaka i samoubojica, zatim spleena i životne iznemoglosti.

Takve porazne dijagnoze ostavio nam je dakle Matoš o zagrebačkom društvu svojih dana, uoči prvoga svjetskog rata, pa je očito iz svega toga da njegova ljubav prema rodnoj zemlji i ovome gradu nije bila rodoljubno-retorskog karaktera, nego je on stvarno svojim pronicavim promatranjem uronio duboko u ponore našega tadašnjeg neizgrađenog društva. Ta činjenica samo povećava snagu njegove ljubavi prema vlastitoj zemlji i narodu, jer je samo spoznanje vlastitih zalâ dobar uvjet i onda ispravan put k postignuću višega cilja. S toga gledišta dobivaju svoje pravo značenje sve one brojne Matoševo rodoljubne pjesme, napisane s bolnim iskrenim osjećanjem prema svojoj zemlji, a ujedno i jedino tako možemo i razumjeti te bolne akcente u njegovim rodoljubivim stihovima. Bilo bi posve pogrešno misliti da je Matoš odbacivao Zagreb i Zagrepčane dok je na drugim mjestima onako visoko uzdigao drevni Grič. Uvidjevši silne i neoprostive mane i zablude svojih sugrađanâ, htio ih je liječiti bičem svoje satire i sarkazma, jer je to bilo što mu je u onoj tragičnoj situaciji preostalo.

Možemo sada predstaviti sebi toga modernog trubadura umjetnosti i ljepote koji je u jednoj takvoj nezahvalnoj sredini, posve pogrešno odgajanoj u staroj Austrijskoj carevini, prenosio kao baklju k novome putu velike evropske umjetnike iz druge polovice 19. stoljeća, kao što

su bili Baudelaire, Verlaine, braća Goncourt, Flaubert i brojni drugi. To je odista bio težak i nezahvalan posao, ali je upravo iskrena ljubav prema toj nesretnoj zaostaloj zemlji održala Matoša u teškoj borbi s neprosvijećenom i pokvarenom sredinom.

Tako je i opet jedno naše kulturno zakašnjenje ostalo da bude nošeno na leđima gotovo isključivo jednoga našeg jakog čovjeka, kao što se to dešavalo često prije i poslije njega, te se on, naravno, morao neminovno prerano pod tim teškim teretom tragično slomiti. (Umro je u Zagrebu 17. III 1914.)

(Iz ostavštine)

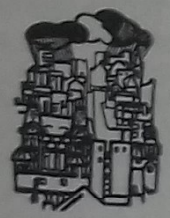

Sida KOŠUTIĆ

ZLATNI PAR

Odlomak iz neobjavljenog djela *Velika šutnja*

Ovo je odlomak iz posljednjeg, još neobjavljenog proznog djela Side Košutić, iz »Velike šutnje«. Za naš smo almanah odabrali jednu satiričnu epizodu, poglavlje koje nam je bilo prikladno izlučiti iz cjeline.

»Velika šutnja« nadahnuta je onim spoznajama koje naviru razmeđi života i smrti, prolaznosti i vječnosti. Djelo se sastoji iz niza razmatranja saopćenih u razgovoru između Znanca i Sugovornika, Pjesnika i Duše. Oni su se uputili na »berbu ljepote«, na bregove, na put do Smisla. Na kraju teškog puta Duša će spoznati sebe. No da bi se putem prepoznali Božji znakovi, Znanac savjetuje: »Ponesi sa sobom sjećanja na djetinjstvo, jer u njima se zrcali prasliika našeg nepatvorenog Ja.«

Još prije 35 godina zapisao je Lj. Maraković kako S. Košutić »ima naročitu snagu umjetničkog gledanja po kojoj ona baš ono što nas okružuje i što oko sebe gledamo vadi iz vremena, čisti od onoga što je nebitno i prolazno, od onoga što nas »zabavlja« i zanima, i onda ono što je bitno, svedeno na svoju jezgru i na unutrašnji bitak, povezuje sa sudbinom svojih lica, a po njima i s našom vlastitom sudbinom, sa sudbinom svijeta«.

Preko čitave galerije životnih oblika dovodi nas S. Košutić do spoznaje, kako — da se njenim riječima poslužimo — »život i smrt imaju svoje zakone, no svi ti zakoni nisu drugo do jedan jedini vrhovni zakon Ljubavi, s tisuću svojih ogranaka, koji su mnogoliki, često iznakaženi, no u njihovu doživljavanju, htjeli mi ili ne, nalazimo se uvijek pred vrhovnim zakonom koji se zove Ljubav«.

Sad je upravo ušao jedan zlatni par. Toga su i oni sami svjesni toliko, da se već odavna ne zovu po imenu, nego on njoj kaže »ti zlatna«, a ona njemu »ti zlatni«. Imaju i jednu kćerkicu, također zlatnu, koju vole do suza. Kako je već dvadeset godina najčešće zovu »naša kćerkica«, dogodi se dobroćudnima, da im taj običaj izleti pred nekim poznanikom s kojim se slučajno susretne na ulici zlatna ili zlatni, kad ide za svojim poslom. No na svijetu je tako, da neki njihov poznanik nema djece, a drugi ima sina. Zato se svaki od njih čudnovato začudi, kako to gospođa spominje »našu kćerkicu«, a da ne pocrveni. Ona se milo zagleda u čovjeka i najednom počne: »Znate, naša kćerkica mora biti sretnija od nas, to je dužnost pravih roditelja, što vi mislite o tome?« Zbunjene

su i neke žene, kad se susretnu sa zlatnim, a on, nakon nekoliko učtivih riječi, zapjeva: »Kad, znate, naša kćerkica... dođe u svijet... veliki svijet...« Svaka se zgrane. Potraje li razgovor duže, sve se dakako razjasni, jer uvriježena uvidi, da on govori o svojoj kćeri, koja se već rodila i prema tome ima rođenu majku. No dogodi se, da razgovor bude suviše kratak, jer uvriježena znanica odmah odluči pobjeći od tako nametljiva napasnika. Siromah čovjek ostane začuđen, kako ga to ljubazne gospođe iz čista mira najednom ošinu ljutim pogledom i bježe od njega, a jedna mu je čak zabranila, da je ikad još pozdravi na ulici; ona će, makar stotinu kola jurilo, prijeći na drugu stranu, bude li samo zamijetila, da joj dolazi u susret. On to nije mogao shvatiti. Stajao bi dugo na istom mjestu i razmišljao, što je rekao. No nije mogao dozvati u pamet baš ništa. Znao je samo to, da se ovaj maleni grad ne može zvati velikim svijetom i da će kćerkica mnogo postići, kad dođe u jedan strani grad. Zar su joj gospođe zavidne? Grom ih ubio, kakve su samo! Stajao bi tako, stajao dugo. Tada bi se najednom nježno udario u čelo, mahnuo rukom i krenuo dalje. To je njemu sinulo, kako on kao budala stoji i razbija sebi glavu zbog sitnica, tako nedostojnih njega! Ta on je zborovođa, učitelj pjevanja, sam je već uglazbio nekoliko narodnih pjesama, koje doduše svatko na prvi pogled može odmah razlikovati po naslovu, koji ima nekoliko riječi iz prvog stiha, ali njemu se vrlo teško snalaziti u njima prema naslovu, nego ih naziva opus jedan, opus dva, opus tri... sve do opus četrnaesti. Kad uveče, svim zanosom, odsvira na klaviru jedan opus, njegova zlatna, zaposlena pletenjem, viče iz kuta:

— Ti zlatni! Koji je to opus?

Zna ona, koji je, ali tako... milo joj je čuti. Katkad se on našali, pa kaže krivi broj svoga opusa. No ona odmah otkloni stupicu, da ispravi broj. Mogao bi je zaista probuditi u pola noći i pitati: »Opus tri?« — ona bi nepogrešivo odapela, da je to »Žito žela mlađahna djevojka«. Nikad se ne bi zabunila, a to je dokaz, da je i ona neobično nadarena. Koje onda čudo, da je i u djetetu razvijen velik smisao za glazbu! Mnoge su večeri proveli tako lijepo, kulturno: sve troje je pjevalo, a zlatni je ili sjedio za klavirom ili dirigirao. Onda bi opet njih dvije sjedjele u kutu na mekim naslonjačima, nešto vezle ili plele, dok je on sjedio za klavirom i slagao tonove. Tada bi najednom probo kosu sa svih pet prstiju, duboko uzdahnuo i zabacio glavu unatrag, pa se zagledao nekamo u strop. Zlatna je odmah znala, da je nastao čas i da treba očekvati opus petnaesti. Tada bi opomenula kćerku, neka bude posve, posve mirna. Ona bi poslušala, premda je slabo shvaćala što se to zbiva s njenim velikim ocem. Jednom joj je on sam razjasnio, da je to nerazjašnjivo isto tako, kao sve nejasne stvari na tom svijetu.

— Isto tako, dušice. To ti je kompleks... iz kojeg nastaje proces komponiranja, koji raste, raste zajedno s kompozicijom, što se upravo rađa. Razumiješ li?

— Da, tatice, razumijem.

Uvijek je kćerka sve razumjela, samo kad su joj lijepo razjasnili. A znali su i oni uvijek tako lijepo razjasniti, samo ako ih je mala pitala. Začudo je ona malokad pitala, no to su oni razjasnili sebi u međusobnom razgovoru, kad bi legli na počinak.

— Naša kćerčica se danas pravila nevješta, tobože! nasmijala bi se zlatna, dok se on samo smijuckao, da konačno reče svoju:

— Da, da! Tko je ne bi poznao! Upravo se pravi glupa, a to je sve od skromnosti i stidljivosti. Nego... što sam ono htio reći...? Ah, da! Ti zlatna, reci što misliš o njenu talentu. Meni se čini, da je vrlo bistra i pametna.

— No... o ...? A lijepa? Zar si slijep?

To bi bilo dosta da budu načistu i sretno usnu.

Onda je došao jedan novi dan u povijesti njihove sreće. Bilo je uveče. Povečerali su kokošju juhu od podneva i pečenu puricu, jer je bilo uoči kćerkina imendana. Bili su veoma veseli te su odlučili propjevati sve tatičine opuse na preskok: sad sedmi, sad deseti, sad prvi, a kćerčica je morala odmah pogoditi naslov prema stihu. O, kojeg li ushićenja! Mala je sve pogodila. Od velike sreće nisu se ni sjetili, da ona to sluša već osamnaest godina. Bili su jednostavno sretni. Kćerka je poskakivala, pa ciknula, pa vrisnula, a sve u pravo vrijeme, kad je to odgovaralo pojedinoj noti. Tako su to rekli: odgovara noti.

Ipak su najviše uživali, kad bi skočila u zrak. Tad se obično tako lijepo istegla, da ih je uhvatila prava milina. Ona je doduše za čitavu glavu viša od njih i nekako je uglata i koščata, ali kad bi skoknula i upravo se čarobno istegla, zatim obijesno udarila peticom o pod, oni samo da nisu zaplakali od miline. Ma prava krasota! Oboje roditelja pomislili su isto: kako li će biti sretan neki sretnik! Oni još ne znaju koji, ona to taji, što je njima razumljivo, kad znaju, da je dijete dobro odgojeno pa se stidi. Ne vrati li se dugo u noć kući, oni je potajice znaju iščekivati na prozoru, da bi uvrebali, kako izgleda pratilac, s kojim se ona oprašta pred kućnim vratima. No kako ih je bilo mnogo, uvijek drugi, nisu do danas sigurni, koji je pravi. Oni šute, ne pitaju ništa, da se ne bi ogriješili o pravila modernog odgoja, koji vrlo poštuje slobodan razvitak.

Kad su tako njih troje uveče pjevali i međusobno dokazivali sve sposobnosti glazbene nadarenosti, njihova kćerkica odjednom bijesno udari nogom o pod, razmaše se rukama kao da bi htjela rastjerati neki oblak, te stane vikati, da je njoj svega dosta, da će poludjeti, da mora pobjeći od kuće, a krivi će biti oni, samo oni.

Jadnici se ustrašili. Tko zna, dokle bi trnuli u svome zamiranju, da nije ubrzo djevojka sama izjavila, da se sutra — udaje.

— Pa ti si luda — vrisne mati ojađena. — Kako... najednom... i bez svake priprave...!

— Našalila se, he — he! odbije otac i mahne rukom.

Sad djevojka udari u smijeh. Podbočila ruke o bokove pa se stala savijati naprijed i natrag.

— Tatica je pogodio! zacikne, zatim lukavo pogleda i zaprijeti prstićem: — Ali to bi se jednog dana moglo dogoditi. Sad je još tajna. Zahtijevam, da tatica komponira jedno veliko djelo.

— Kakvo... no, kakvo, dušice? stane se on smijuckati i skakutati oko nje.

— Moderno, tatice, moderno. Narodne pjesme su dosadne i glupe... To je za pastire. Mene je stid, što ti ne komponiraš nešto veliko.

Mati i otac pomisle, da moraju ostati osupnuti nad tako samoniklim zapažanjima. Riječ po riječ i otkrije se, da njihovo nadareno dijete ima pravo.

Eto, tako je naoko započeo novi dan u povijesti njihove sreće. Čovjek se dao na stvaranje novoga djela u kojemu je uposlio sve instrumente jazz-orkestra. Stvaralački napori iščezavali su mu brže nego je i mislio, dionice su samo oživljavale u reljefnoj jasnoći — tako je on to nazvao: reljefna jasnoća — saksofon i bubanj upeli se iz sve snage, kako bi uvijek nadjačali ostale instrumente te uvijek, uvijek unijeli u dušu zabunu i izazvali golemo iznenađenje. O, kojeg li divnog stvaranja! Da je barem odavna započeo stvarati modernim muzičkim izražajem, ne bi dotjerao do opusa četrnaestog, i to jednog pastirskog opusa. Koliko se namučio, a ni za što! A sada, tek je počeo ostvarivati težnje suvremenog čovjeka, uopće nema trenutka, koji bi bio promašen pa bi naknadno trebalo nešto mijenjati. Ne! Svakom instrumentu odmah odgovara svaka visina glasa, koju zamisli. Neznalici bi se činilo, da je čitava kompozicija jedan luđački nesklad, da violine ciliču samo tako, klarineti pište samo tako, saksofon se podsmjehuje samo tako i bubanj lupa samo tako, kako već kojemu dođe, i sve zajedno zvuči kao stenjanje samih vragova, koji se muče u paklu. Da, to bi se činilo neznalici, svakome, tko još nije istančao ukus. No sklad prave jazz-kompozicije je upravo u tome, što se instrumenti suviše ne podvrgavaju tiraniji neke osnovne melodije. Čim bi se takva pojavila, recimo u prvoj violini, već moraju svi ostali instrumenti brzo skočiti svaki sa svojom melodijom, kako bi onu tobožnju osnovnu rastjerali. Tako ta divna igra instrumenata traje neumorno u čitavom djelu: tek se neka osnovna melodija pojavi — ne mora biti ni u prvoj violini, može je nagovijestiti i bubanj — odmah se uzbune svi instrumenti, naprave vašar — kako bi rekla neznalica — i bubanj se ustraši, smete ,te počne lupati. Taj trenutak smetenosti treba brzo iskoristiti. Zato se svi instrumenti stanu sad natjecati, koji će prevladati. Prema zakonu modernog sklada treba da ta čast pripadne saksofonu, koji se mekim glasom neumorno podsmjehuje. Kompozitoru se to podsmjehivanje posebno mili, razblažuje mu srce, koje najednom prokuca nesuzdržljivim osjećajem zaljubljenika, a njegova zlatna prikazuje mu se kao čarobno priviđenje iz vilinskih priča.

Čovjek je u tolikom naponu snage, da je sposoban s nekoliko riječi premlatiti sve muzičke klasike i njihove vjekove.

— Koliko je danas čovječanstvo naprednije, koliko je naprednije! Bože moj, koliko je naprednije! Ono su nekakvi dosadni kompleksi... nešto pobožnjačko... mrtvačko... sve samo u nekakvim suhoparnim razmišljanjima. Nikakva životna veselja... onog zdravog, jedrog veselja, koje oživljava srce! Jednostavno glupo doba, glupi kompleks zamračenih vjekova i gotovo!

Uz najbolju volju nije zlatna mogla razumjeti, što on hoće reći, jer je i ono pameti, što je osjećala u sebi, odmah netragom nestalo, čim je čula riječ »kompleks«, koja ju je uvijek veoma zadivila. U zlatnoj se istog trena propeo najuzvišeniji ponos te je postala svjesna neumrlosti svoga velikog supruga.

— Samo da si počeo prije! Kako bi već bio slavan, oh! otme joj se žalostan uzdah, no posve nepotrebno.

Suvremeni je kompozitor već za nekoliko mjeseci zgrnuo novih opusa na pretek, oni su ušli ne samo u sva zabavišta, nego i u onakva ozbiljna stjecišta otmjenog svijeta, koji radoznalo očekuje večernji sat, kad će se zaljuljati nebrigom saksofonskog smijeha.

Zlatni par sjeo je sada za svoj stolić. U ovo vrijeme nitko ne sjeda za taj stolić. Može ovamo nagrnuti ne znam koliko došljaka i tražiti mjesto kamo da sjedne, ali stolić će ostati nezauzet, jer svaki došljak bude opomenut na način, koji pokazuje, da bi bilo opasno povrijediti samosvjesnog kompozitora i njegovu gospođu. Dogodilo se, da je jednom neki posjetnik sjeo za taj stolić, a malo zatim — eto — njih! Čovjek je podigao takvu galamu, da je sve tutnjalo. Ne bi nitko očekivao, da je kadar tako planuti. Zaprepastila se, štoviše, i sama gospođa i samo ga ustrašeno umirivala. No, on je vikao sve dotle, dok nije izvikao sve, što mu je bilo na srcu: tu se izvode njegovi opusi, zbog kojih on nije ni jeo ni spavao, dakle žrtvovao je svoje zdravlje, sa zdravljem i sam život, da bi mogao druge razveseliti i narodu proslaviti ime, pa prema tome ima pravo, da odgovorne podsjeti na njihovu dužnost, da stolić sačuvaju za njega.

— Glupaci misle, da umjetnost ide kroz želudac i crijeva. Glupaci ne znaju, da ona nastaje... iz kompleksa rađanja... uh! Da ih grom ubije...!

Ljudi se naokolo malo nasmijali, malo nasmijuckali. Nitko mu taj istup nije upisao u grijeh. On je kompozitor i može sebi dopustiti da bude neobičan, ako mu se to prohtije. Međutim, zlatna je, čim su sjeli za svoj ugroženi stolić, opominjala čovjeka vještim znacima, neka se zaboga umiri, jer će inače ona umrijeti od stida.

— To nije... zlatni... dosta uzvišeno — šapne mu zamalo na samo uho.

— Ne znaš ti ništa... zlatna moja... ti si guska — promrmlja on mahnuvši rukom. — Pročitat ću ja tebi... kako su se znali muzičari naljutiti... vidjet ćeš onda da to još nije ništa... što sam ja učinio. Još samo jedanput... kažem ti, još samo jedanput, pa ću ja svima pokazati, što je pravi umjetnik i... prava umjetnost.

Do toga ipak nije došlo. Svakog dana dočeka ih njihov stolić. Oni lijepo sjednu i drže se kao sav otmjeni svijet. Gospodin voli malo prolistati neke papire s crtovljem, zadube se kao u samu smrt i nešto bilježi. Gospođa se igra s privjeskom, koji joj svjetluca na razgolićenim prsima, poteže ga po zlatnom lančiću, gleda naokolo. Pozna sve stolove, što znači, da zna svaku glavu po imenu i zanimanju. Kako je lijepo sjediti među tako učenim i otmjenim svijetom! Sve pršti od finoće i elegancije. A pršti i ona, to se razumije. Pršti i njen zlatni, isto se tako razumije. Njoj pada preko ramena kratki krzneni ogrtačić, a suprug je krasan u crnom odijelu.

Nisu baš visoka rasta, lijepo su uhranjeni, bistra čela, umna pogleda izvanredno finih kretnja, jer zlatna pazi ne samo na sebe, nego i na njega, da ne bi ispalo što nezgrapno i drukčije nego što vidi kod drugih. Pri tome dakako progovori i glas ljubavi za kćerčicu. Bili bi tako sretni, da je i ona ovdje, no pred nekoliko dana ih je ipak iznenadila te pobjegla na bračno putovanje s jednim zlatnim prijateljem, koji ju je toliko zavolio, da se je odrekao i žene i troje djece. Pa neka se dijete naužije, kad je već tako na svijetu, da svatko ide za svojom srećom. U lijepoj torbici čuva zlatna jednu dopisnicu, koju sad oboje čitaju te se ganutljivo smiješe. Tako su sad u mislima sa svojom kćerkicom i sa zlatnim zetom, koji je ugledna ličnost, poznat među učenim ljudima, jer je napisao nekoliko knjiga iz...

— Ti zlatni, kakve je ono knjige napisao...? Ne mogu se sjetiti.

— Hehe! Kao da sam ih ja čitao! Nekakve iz prirodoslovlja. Samo toliko znam. I sjećam se da sam ga vidio nekoliko puta. Misliš li ti, da će ta pripovijest sretno svršiti?

— Bože moj! A što mi možemo? Ako im dosadi, otvoren je put svakome. Ja i ne želim, da ti iskreno kažem, da oni ostanu u braku. Bolje slobodnoga, nego oženjenog, jer prva žena može samo zadavati neprilike. Samo šteta, šteta ... bi bila, kad je on tako ugledan.

— To i ja mislim. Izvukla si mi iz usta. Ti zlatna... hehe. A kad će već početi orkestar?

(Iz ostavštine)

Smiljan VELEBIT

ESTETSKI ODGOJ U POVIJESTI ODGOJNE DJELATNOSTI

Najviši kulturni odgoj u starom vijeku dostigao je grčki narod. Društveno-politički život i pravni odnosi, uspon arhitekture, slikarstva, kiparstva, glazbe, pjesništva i filofozije ostaju do danas nedostignuti ni u jednom dijelu svijeta, naročito u nekim područjima (kiparstvo, epika). Taj narod se brinuo za svoje naraštaje i nastojao je da mu potomstvo bude duhovno i fizički snažno, zdravo, lijepo i skladno u tjelesnom i duhovnom smislu. U Ateni se postavlja uzgojni ideal kalokagatije — (lijep i dobar).

Starogrčka književnost, slikarije i reljefi kao i filozofski pogledi filozofa govore nam o brizi starih Grka o odgoju djece. Već u roditeljskom domu uz roditelje dijete stiče mnoge lijepe vrline: nježnost, poljivost i poštovanje prema starijima, otmjenost i suzdržljivost, sposobnost u radu i stvaranju, sudjelovanje u javnom životu i upravi. U roditeljskom domu dijete sluša priče o herojima i slavnim podvizima svojih predaka, snazi i veličini polubogova i bogova, o kojima je govorila mitologija, a to je rasplamsavalo maštu i budilo osjećanje. U ćama su bili instrumenti (forminga, kitara, lira i aulos) uz koje se pjevalo, a uz pjesmu igralo, i tako se razvijao smisao za lijepo, za ritam i melodiju koji pitome srce i dušu. U Homerovim djelima, tu i tamo, susrećemo podatke o odgojnoj praksi i odgojnim idealima starih Grka. Novi naraštaji morali su biti bolji od svojih predaka. Prava je sreća »krasnu da dočeka starost« i da »odgoji svijetloga sina« (Odiseja XIX. 368.) Ahilova duša u hadu je sretna kad joj Odisej reče, da mu je sin ne sramoti očeve i rod svoj, odgovara: »S ovakvim neću srcem rod ti sramotiti, kako mi veliš«. Hektor moli za malog svog Astijanaksa »da bude dobar snagom i Ilijem vlada krepko, da rekne kogod: »Puno valjaniji taj je od oca«. Ima još stihova u Homerovim eposima u kojima se očituje roditeljska briga za djecu i poštovanje djece prema roditeljima.

Hekuba Hektorova majka, zaklinje sina da ne izlazi Ahilu na dvoboj. Penelopa jedva čeka sina Telemaha da se vrati. »Zaplače i svog milog obujmivši rukama sina, stane mu ljubiti glavu i obadva lijepa oka. Stane je jauk, pa mu progovori krilate riječi: »Tu li si, sunašce

drago, Telemaše«. Ima i lijepih primjera roditeljskog poštovanja — Majka je uvijek oslovljavana »gospođa majka«.

U ranim vjekovima grčke kulture odgojna djelatnost odvija se spontano u odnosu između starijih i mlađih, iskusnijih i neiskusnih, zrelih i mladih. Kasnije se odgojna funkcija sve više diferencira: roditeljski dom, pedagog, škola. Na grčkim vazama sačuvane su slike pedagoga i njihovih odgajanika, koje oni čuvaju od slabih utjecaja u igri, na ulici, pa čak i u školi kad ih prate i s njima sudjeluju na nastavi.

Stari Grci su organizirali dvije vrste škola: osnovnu i gimnaziju. U prvoj mladići uče čitanje, pisanje, muziku, računanje, a Aristotel se zalagao još i za crtanje. Kako vidimo još u djetinjstvu djeca su poučavana u glazbi i crtanju, a ove discipline razvijaju smisao za lijepo, za sklad ili harmoniju tonova i boja. U gimnaziji su učenici slušali gramatiku kojoj Aristotel daje vrlo važno značenje i za estetski odgoj, jer ova disciplina uvodi učenike u značenje i ljepotu izraza. Pored spomenute gramatike učenici još uče retoriku, filozofiju, aritmetiku, muziku, geometriju i astronomiju. Kako vidimo, muzika je priznata kao neophodna umjetnička grana i na drugom stupnju školovanja. Nije čudo, kad su o njoj najveći umovi — Platon i Aristotel imali tako divno mišljenje.

Kad je u IV vijeku prije Krista u grčke škole uvedeno crtanje, Aristotel je naglasio da se tom vještinom razvija poimanje ljepote, jer je slobodna i plemenita čovjeka nedostojno da vazda gleda na korist. Po njegovu mišljenju nastavom crtanja razvija se oko, to jest moć zapažanja lijepih moralnih oblika i smisao za plastiku.

Isto tako lijepo mišljenje Aristotel je imao i o muzici, koja je u dokolici hranila dušu i obogaćivala je, »jer život nije puko robovanje za svagdašnji opstanak, već i duševni užitak u ljepoti i ugodnoj zabavi«.

Muzici je ravnopravna disciplina-gimnastika. Prva razvija čuvstva, druga tjelesnu sposobnost i ljepotu. Muzika ublažava grubost i divljinu, koje bi nadvladale u čovjeku, ako bi se samo gimnastikom formirao, a potpun čovjek — ličnost — tek je onda oblikovan kada je duševno i tjelesno zdrav i osposobljen da živi za vrednote ljepote, istine i dobrote (Ovako misli Platon).

Slično misli i govori njegov učenik Aristotel, koji muzici pridaje i etičko značenje u odgoju pojedinca i društva. Dok se djeca zabavljaju igrom neka se bave muzikom. Neka sviraju, pjevaju i u tome uživaju. Ovdje vidimo kako Aristotel podvlači značenje aktivnosti a ne misli samo na slušanje muzike, jer »samo vršenjem neke vještine dolazi se do temeljita suda, i stoga treba da se mladi ljudi sami prihvate muzike. Kad zađu u godine i ostare, onda neka se toga prođu, ali neka nastavom, koju su primili u mladosti, budu sposobni da o muzikalnoj ljepoti pravo sude i da se tome dostojno raduju«. Pojam harmonije u muzici prenijeli su pitagorovci u svoj filozofski sustav. Svijet je osnovan na

broju i harmoniji, a kretanje u svemiru nazivahu tonovima. Koliko su Grci cijenili glazbu i pjesmu, dovoljno je navesti opet Platonove riječi: »Da koji helenski mladić neprestanim vježbanjem bude jači od bitke, da bude istinitiji od božanskog bića i mudriji od najmudrijega misirskog svećenika, mi bismo samo slijegali ramenima nad njim, ako ne bi imao i onoga, što se može da stigne jedino ranim primjerom i brižnom njegom s gimnastikom ujedinjene muzike.«

Uz glazbu stari Grci su cijenili isto tako i poeziju. Ona im je snažnim i lijepim riječima, poredbama, personifikacijama i metaforama predstavljala svijet u slikama. Homerovi eposi bili su knjiga nad knjigama za svakog Grka. U njima je sadržana grčka filozofija, historija, mitologija, težnje i nastojanja mnogih naraštaja. Ahil i Odisej su predstavnici dvostruke naravi grčke: junačke i borbene, zatim praktične i promećurne. Ovi eposi su izvori grčke poezije i grčkog stvaralaštva uopće. Mladići su ovim stihovima rasplamsavali svoju maštu, produbljivali svoja čuvstva, bistrili svoj intelekt i jačali svoju volju. »Čitanje i recitacije Homera zadahnula bi djecu jasnim promatranjem svijeta i obrazovala bi im smisao za ljepotu; lirika i pjevanje učahu mladež plemenitoj umjerenosti i harmoniji čuvstva, a drama joj pokazivaše veliko napredovanje historijskoga duha i moralne zakone, koje je filozofija uzdigla u misaonu svijest« (Dlustuš: Uzgoj drevnih Helena).

Posljedice ovog shvaćanja o sistematskom odgajanju mladih, uz temperamenat grčkog čovjeka, klimu i ekonomsko blagostanje atenske države, jesu neizmjerna bogatstva ostvarena u umjetničkim djelima: arhitekturi, kiparstvu, slikarstvu, keramici i pjesništvu. Uporedo s umjetnošću razvila se nauka i filozofija, zakonodavstvo i društvene ustanove.

I Rimljani se obogatiše tekovinama grčkog genija kada Grčku politički i vojnički oboriše i porobiše, ali ljudski duh ne može se pokoriti ni u okove sapet. Rimska osvajanja su baš proširila utjecaj grčke kulture na Bliski istok, sjevernu Afriku i u samu Italiju. Rimljanin, iako više praktičan i ekonomičan duh, pod blagotvornim zrakama vječne Helade zanosi se ljepotom. Pjesništvo, govorništvo, mozaik, portret dovinu se još jednom do takvog sjaja, da je vjekovima preko latinskog jezika osvjetljavao puteve evropske kulture.

Čežnja za pravdom i jednakošću ljudskoga roda povela je za sobom snage koje su najprije potresle, a onda i oborile robovlasnički sistem staroga vijeka. Tako na evropskom tlu kršćanstvo, sa svojom idejom da su svi ljudi jednaki pred svojim nebeskim ocem, osvaja robove i vraća im dostojanstvo čovjeka. Tada otpočinje novo razdoblje u svjetskoj kulturi, srednjovjekovlje. Stupovi srednjevjekovnog društva su crkva i feudalizam. Na ova dva faktora oslanja se i politička moć tadašnjih vladara. Kraljevske krune podjeljuje papa, a oružane snage kralju pri-

skrbljuju velikoposjednici. Filozofija, nauka i umjetnost nosit će obilježje ovoga vremena. Vjera je osnovna komponenta društva, i njoj će se pokoravati sva individualna stremljenja pojedinaca. Univerzalizam crkve, univerzalizam lat. jezika i univerzalizam jedne (skolastičke) filozofije uklopit će pojedinačno u opće, čovjeka u zajednicu, zemaljsko u nebesko. Ovaj svijet je prolazan, a vječni i pravi život je iza groba. Školstvo i umjetnost su u rukama crkve. Max Osborn u svojoj Povijesti umjetnosti, Zagreb 1934. str. 50. to vrijeme sažimlje ovako: »A novi ideal kršćanskoga doba: predodžba čovječanstva, koje vječno teži za nečim višim, koje vlastitim kušnjama i nutarnjim duševnim preporodom upravlja poglede k sve većoj ćudorednoj čistoći, i koje konačnu sudbu i zadnji cilj svoga opstanka nalazi ne na ovoj zemlji, nego na drugom svijetu, taj novi ideal, pred kojim je uzmaknuo ideal staroga svijeta — u mašti gledani uzorni lik tjelesno lijepog, a duševno uzvišenog, razvitog čovjeka — nužno je sa svojim etičkim i moralnim zakonima odredio i estetske pojmove«.

Tako srednjovjekovna estetika nosi pečat kršćanske filozofije, koja prauzor ljepote nalazi u samome Bogu. Ali, kao što su kršćanska filozofija i teologija gradile svoju idejnu zgradu na temeljima grčkih filozofa Platona i Aristotela, sa čijim spisima usklađuju stranice Sv. pisma srednjevjekovni-skolastički — filozofi, tako je i estetika nalazila svoj oslonac na pogledima klasičnih mislilaca. I ona je nadograđivana kršćanskim poimanjem svijeta i života. Problemima estetike bavi se već Sv. Augustin, zatim Sv. Bonaventura, Toma Akvinski i Duns Scotus, ali na stranicama ovih filozofa estetska pitanja su više usput doticana, a nisu sistematski razrađivana, jer u tadašnjoj filozofiji etička i socijalna pitanja su imala prvenstvo. To se odrazilo i u pedagogiji srednjeg vijeka. Naraštaji moraju biti formirani moralno — etički, dok je i estetsko obrazovanje bilo sporednijeg značenja. Ipak ne možemo tvrditi da umjetnost nije našla svoje mjesto u srednjevjekovnom društvu. Arhitektura, slikarstvo, kiparstvo i glazba poslužili su crkvi kao sredstvo za religiozni odgoj srednjevjekovnog čovjeka i tako sva umjetnost toga vremena nosi sakralni karakter — što će reći da slavi veličanstvo Božje i pripravlja čovjeka za drugi svijet.

Kao filozof i crkveni otac Sv. Augustin (354—430) se pored drugih pitanja pozabavio estetikom. U njegovim pogledima očiti su elementi grčkih filozofskih postavki. U svojem glavnom djelu »De civitate Dei« piše: »Omnis enim corporis pulchritudo est partium congruentia cum quadam coloris suavitate« — »Svaka se ljepota tijela sastoji u skladu dijelova povezanih s nekom dražesti boja«. Jedinstvo je osnovna komponenta ljepote, a ono je posljedica raznovrsnosti i raznolikosti bića i predmeta. Čista, apsolutna ljepota je sam Bog, a svijet — čitav svemir je emanacija Božje ljepote. Estetskih pitanja se dotaknuo i u izgubljenom djelu »De pulchro et apto«, gdje se približio Aristotelovom mišljenju, da je umjetnost oponašanje prirode. Za njeg je slika lijepa ako savršeno predstavlja predmet koji je naslikan i ako mu je potpuno vjerna. Pisao je i o glazbi i glazbenom odgoju onoga vremena u djelu »De musica«. I ovdje raspravlja o ljepoti i umjetnosti. Glas i melodija su mu faktori koji su skoro identični sa čuvstvima i doživljajima. Po uzoru na Aristotela uspoređuje ljepotu sa dobrotom i istinom. Estetski doživljaj mu je funkcija probuđene i uzburkane duševnosti — osjećanja-misli, volje. Ljudski duh je po prirodi aktivan, pokretan, zato može i tragične događaje učiniti lijepim i u njima uživati.

Sv. Bonaventura (13. v.) slijedi misli Augustinove. Pozabavio se subjektivnom stranom doživljavanja ljepote, a ova mu izvire iz proporcije, sklada, boje i svjetla. U istom ovom vijeku živi i piše najjači predstavnik filozofije Toma Akvinski. U svojem velebnom djelu »Summa Theologica« raspravlja o svim pitanjima čovjeka, života i Boga, pa se razumije da se zaustavio i na problemima ljepote i umjetnosti. Ove probleme tretira s objektivnog i subjektivnog stajališta. Tri su objektivna izvora ljepote: ljepota tijela, ljepota duše i ljepota Božja (apsolutna jedinstvenost, beskonačna postupnost i izvor svake druge ljepote). Subjektivnu stranu doživljaja ljepote izrazio je u već naprijed navedenoj misli »Lijepo je ono što godi očima« i »Nazivamo ljepšim ono što već samim shvaćanjem godi«. Za njega su obilježja ljepote: potpunost (integritas), skladnost (proportio) i jasnoća (claritas). Vrednote ljepote i dobrote približuje Aristotelovu shvaćanju, ali ih ne poistovjetuje kao što su to učinili Platon, T. Campanella i P. Claudel.

Duns Scotovi pogledi uklapaju se u sistem srednjovjekovne estetike. On se pozabavio problemom prirodne i umjetničke ljepote, kao što su se njima bavili i antički flozofi. Priroda stvara svoje lijepe oblike po određenoj (determiniranoj) nužnosti, a umjetnik stvara po svojoj slobodnoj volji. Tim pitanjem bavili su se Aristotel i Toma Akvinski. Umjetničko djelo je odraz racionalne, a ne animalne (nagonske) sfere. Pčela gradi saće, termiti grade visoke mravinjake, ali ne inteligencijom, već po nagonu ili instinktu. Kad govorimo o vrijednosti djela, onda ne gledamo na ono što prikazuje već na put kojim je nastajalo.

Svi predstavnici srednjovjekovne estetike bave se kozmičkom ljepotom, što su, doduše, već grčki filozofi razmatrali i kozmogoničari opjevali. Patristi su svemirsku ljepotu poimali kao odraz Božje ljepote. Bonaventuri je svemir »Carmen pulcherrimum«, a za Augustina je to lijepa pjesma koju komponiraju suprotnosti. »Ljepota se svijeta sastoji u tome, što su oprečnosti stavljene jedna do druge«. Za Tomu je ljepota svemira skladno sjedinjenje mnogovnosti u jedinstvu. Zato i zlo i ružnoća imaju svoje mjesto, jer kad ih ne bi bilo, umanjila bi se mnogovrsnost, a time i ljepota. Muzika nas osvaja kad se izmjenjuju konsonance i disonance.

Tako srednjovjekovna filozofija, na temelju antičkih zasada o estetskim problemima, gradi svoj svijet ljepote povezujući antiku sa kršćanstvom, osvjetljujući materiju religijom ,dovodeći u sklad zemlju s nebesima, tijelo s dušom, lijepo s ružnim, pojedinačno s mnogovrsnim. Ova filozofska gledanja odrazit će se i u pedagoškoj praksi estetskog obrazovanja toga vremena.

U formiranju mlađih kršćanskih naraštaja crkva je nastojala da djeluje što impresivnije, da prodire u srce i da svoj kršćanski pogled učvršćuje duboko u ljudskim osjećanjima, čemu će se pokloniti i razum i volja. Da bi to postigla, crkva se služi umjetničkim ostvarenjima. Arhitekti grade velebne hramove, slikari ih oživljuju kompozicijama slika prema sadržaju Sv. pisma. Obredi, naročito misa, poprimaju umjetnički oblik, praćeni pjesmom i glazbom. Iako je domovina glazbe kod istočnih naroda, ona se brzo zavičajila i na Zapadu i postigla visoku cijenu. Toma Akv. je stavlja na prvo mjesto onih sedam umjetnosti (septem artes liberales). U vrijeme prvih kršćana pjesme su zapravo bile molitve pune žara i zanosa, rasplamsane progonima i mučenjima. Kad je u 4. vijeku postignuta sloboda, crkvena se glazba razvija sve brže od psalmodija preko melodičkih skladbi do kasnijih umjetničkih velebnih ostvarenja (Händel, Bach, Beethoven).

Kako je svaki narod i svaki kraj, može se reći, unosio neke nove elemente u crkveno pjevanje, tako se liturgija obogaćivala, ali time se i udaljavala od propisanih i jedinstvenih crkvenih oblika. Zato papa Grgur Veliki izabra najljepše, najzanosnije i najdublje napjeve i objavi ih u zbirci Antiphonarium. Propisao ju je kao jedino vrijednu u liturgiji. Po njemu su nazvane gregorijanske melodije ili korali, koji postaše čvrsta osnova za dalji razvoj crkvene glazbe. Najprije osvojiše Irsku i Englesku, a za Karla Velikog Francusku i Njemačku, a najzad Španiju (11. v.) U sjevernoj Italiji, u Milanu biskup Ambrozije uvodi pjevanje psalama i himna po uzoru na Istok, tj. antifonički, što znači da u pjevanju himne ili psalma jedna polovina vjernika alterira s drugom, poput dvaju zborova, ili responzorno — kada puk odgovara svećeniku. Ambrozije je i sam pjevao himne pa ga jedni smatraju autorom »Te Deum-a«, dok to drugi propisuju Nicetusu iz Niša. Ambrozijsko pjevanje zadržalo se do danas na uskom području milanske dijeceze, a gregorijanski koral osvoji svijet i postade osnovicom crkvene glazbe, (višeglasje). Za razvoj crkvene glazbe u srednjem vijeku zaslužne su pjevačke škole (scholae cantorum). Zadatak im je bio njegovati crkveno pjevanje i predavati ga novim pokoljenjima i spasiti uzvišene korale od svih primjesa svjetovnih elemenata, naročito u vrtlogu seobe naroda. Takve glasovite škole bijahu u Rimu, St. Gallenu i Metzu.

I arhitektura srednjeg vijeka ostaje svjedokom velikog umijeća u svladavanju prostora. Bilo bi neozbiljno misliti da ti bezimeni majstori,

koji su stvorili ta čuda od kamena, nisu školovani. O tim školama povijest šuti, ali poneki zapis ipak nešto kaže o obiteljima kamenorezaca i klesara koji, usljed kršćanske skromnosti, ne uklesaše svoja imena na podnožje tih velebnih građevina.

Na temeljima grčke, rimske i etruščanske arhitekture izgrađuju se arhitektura srednjeg vijeka—istočnog—bizantskog i zapadnog romanskog tipa. — U ove građevine se uklapa mozaik i zidno slikarstvo. Onda se pomalo rađa gotika kao najvjerniji tumač vjerskog zanosa, filozofije i životne prakse podvrgnute zakonima nebesa. Kako bismo mogli drukčije protumačiti stvaranje tih velebnih djela, koja su trajala i po nekoliko stoljeća, ispod dlijeta čitavih naraštaja klesara. Divne li strpljivosti, ljubavi, preciznosti, smisla za ljepotu i sklad u tih preskromnih ljudi, koji su vezli te divne čipke od kamena u Rouenu, Strassburgu, Parisu, Beču, Ulmu, Reimsu, Kölnu i Chartresu. Dovoljno je spomenuti da ova posljednja spomenuta nosi 2000 skulptorskih radova i 7000 komada oslikanih prozorskih stakala. Rodin je shvatio tu veliku umjetnost francuskih katedrala, obilazio ih, učio, sanjao i divio se ljepoti okamenjene poezije pred kojom se i bezbožac mora prekrstiti kako reče jedan grafičar pred portalom kölnske katedrale pri posjeti naših grafičara Zapadnoj Njemačkoj: »Ja ne vjerujem u Boga, ali se ovdje moram od čuda prekrstiti«.

Rodinov učenik i poštovalac Antoine Bourdelle je poput svoga učitelja opijen ljepotom ovih brda od kamena, koja kriju dušu stoljeća i govore jasnije od svih povjesničara. »O, vi veliki ljudi, vašom se zaslugom misao uzdigla više od gore. Vaše katedrale, što se stupanj po stupanj uzvisuju sve više, uzdižu se kao potresne šume od granita, kojih su stabla i grane bile napučene priviđenjima. Pod vašim strašnim lađama Bog je sam podržavao vaše trijemove i naredio nebu da klekne. A sveukupna izradba, ponositost visokih pročelja, strogost pobočnih strana, točno, veličanstveno ravnotežje, smionost nanizanih lukova, sve je to takova žetva reda, a vaši su lukovi, vaše sumorne kule, vaša gradska vrata i vaši bedemi, takva vječna berba istine, da je tu — gorostas protiv gorostasa — ljepota pobijedila veličinu. Jest, ljepota je pobijedila veličinu«.

Ovi bezimeni velikani imali su izvrsno oko da zapaze život oko sebe i bogatu plemenitu dušu, da likove i događaje stvarnog života osvijetle božanskim sjajem i tako dadu biljeg neprolazne ljepote. »Oni nisu ništa izvještačili i namjestili, oni su samo osjećali svojom pučkom dušom, svojim radničkim srcem, svojim prirodnim duhom. Gledali su kako njihovi umiru, vidjeli su kako majke plaču, a kako je njihovo čitavo biće ostalo povezano s pukom i osjećalo opću bol, oni su svu ljudsku, živu bol isklesali iz kamena svojim istinoljubivim rukama, kako bi nam u nebeskim licima prikazali ljudsko srce«. (A. Bourdelle)

Ovaj veliki majstor je ispjevao zanosnu pjesmu ljepoti katedrala i geniju nepoznatih majstora, koji žive u ljepoti raskošnih portala, pred kojim je i naturalista E. Zola stajao osupnut snopovima ljepote i posvetio njihovim opisima mnogo stranica.

Srednjovjekovne katedrale dostojan su svjedok da je u srednjem vijeku poklonjena briga estetskom odgoju čovjeka, jer geniji koji su to djelo stvarali morali su se pripremiti za taj uzvišeni podvig.

U vrijeme Karla Velikog otvaraju se škole za odgoj plemićkih sinova, a pored drugih vještina i znanja, naročita pažnja je posvećena estetskom odgoju. Mladići su savladali sedam viteških umijeća i vrlina: jahanje, plivanje, rukovanje kopljem, borbu mačem, lov i borbu sabljom i sastavljanje i pjevanje stihova. Budući vitez je morao steći lijepe manire, morao je znati svirati koji instrumenat i biti upućen u pravila sastavljanja stihova, a sve je to bilo usmjereno da se slobodno vrijeme, plemenito ispuni. Nije čudo da je evropsko pjesništvo svoj početak baš imalo na viteškim dvorovima i da je odatle pošlo u svijet kao tumač probuđenih ljudskih čuvstava u vrijeme humanizma i renesanse. »Trubadurska je umjetnost (12 i 13. st.) izrasla iz osobitih prilika socijalnog, moralnog i duhovnog karaktera. Križarske vojne su slavile viteški mentalitet, koji je nakon vijekova ravnodušnosti počeo svraćati pažnju ženi i njezinim vrlinama«. (dr J. Andreis) Žena je postala predmet oduševljenja i inspiracije. Kult žene ne zahtijeva više junaka, već pjesnika i glazbenika. Koliko god je prevladavala šablona u opisima i kompozicijama, ali trubadurska poezija ipak sadrži pravih i čistih zrnaca poezije. Ako im se još doda i glazbena pratnja, kako su to trubaduri primijenili, onda možemo pojmiti da je estetski odgoj u srednjem vijeku zastupljen iako samo za feudalne sinove, dok se na selima razvija narodna poezija, narodni melos, narodni plesovi, nošnja, rezbarija i vez, što stoljećima napreduje negdje snažnije, negdje slabije, pod utjecajem urođenog ljudskog smisla za lijepo.

Razvoj trgovine i pomorstva uvjetuje cvjetanje gradova i jačanje novog građanskog društvenog sloja. Da bi trgovina i promet bolje i brže napredovali, bogati građani pomažu otkrića u prirodi i tako otpočinje nagao razvoj nauke i umjetnosti.

Bogatiji ljudi nastoje uljepšati svoje palače, a zato pozivaju umjetnike (arhitekte, kipare, slikare, svirače, pjesnike, glumce) da uljepšaju život njihovim obiteljima i prijateljima. Uzori su im grčki i rimski stvaraoci, koji su voljeli život, prirodu i ljude i tako ga do dna upoznali i ovjekovječili sebe u mramoru, stihovima i građevinama. Tako se rađalo novo doba humanizma i renesanse kada procvjeta smisao za lijepo više nego ikada u povijesti ljudske kulture. Od tada se u školi poklanja sve više pažnje umjetnosti — književnosti, glazbi i slikarstvu, o čemu svjedoče divna djela toga vremena.

Međutim, želja za sticanjem materijalnih dobara sve više potiskuje osjećanje za ljepotu i prvenstvo sve više daje ekonomici i produktivnosti materijala, pa je umjetničko bavljenje smatrano dokolicom, a umjetnici čudacima i neradnicima. Intelektualizam i prakticizam počeše ugrožavati ljudsko nastojanje za ljepotom i iz škola potiskivati predmete koji imaju cilj da u odgajanika bude čuvstvo za ljepotom, a tek u čisto umjetničkim školama ostavljaju mjesto umjetničkim disciplinama.

Pedagozi uočiše nesklad koji se odražava u likovima njihovih odgajanika zapuštajući jednu životnu vrijednost bez koje u ljudskom bivstvu nema potpunosti. Istina, dobrota i ljepota daju pravu puninu ljudskoj ličnosti, i ako ne služi bilo kojoj, čovjek ostaje torzo, nepotpuna ličnost. Zato na prelazu 18. i 19. stoljeća opet se javljaju zahtjevi da škola pokloni što više pažnje estetskom odgoju i da se mladi naraštaji upoznavaju sa tekovinama umjetnosti.

Bogo JAKOPIČ

SLOVENSKO RELIGIOZNO PJESNIŠTVO

U ovom pregledu ne namjeravam ocijeniti svu religioznu slovensku poeziju, ni na široko govoriti o pjesnicima, koji su stvarali takvu poeziju, nego ću reći nekoliko riječi o toj poeziji u toku razvoja slovenske poezije i istaknuti misao da je i ona bila sastavni dio velike zgrade slovenske poezije. U svojim izlaganjima ću iznijeti niz slovenskih pjesnika, koji su o svojoj poeziji više ili manje govorili u duhu religioznog pravca ili su vjerskim simbolima htjeli dopunjavati svoju ličnu poeziju. U svakoj poeziji ima mnogo različitih motiva i ideja. U čitavoj povijesti neke književnosti možemo pratiti ideje, koje su bile po svome utjecaju na poeziju jače i snažnije od drugih ideja. U slovenskoj poeziji bilo je nekoliko ideja i nekoliko literarnih pravaca. Među jake ideje, koje su pronikle u duhovnu atmosferu naših pjesnika i bile donekle izraz slovenske ljudske psihe, bila je i kršćanska, odnosno religiozna ideja. Ta ideja se javljala i po nekoliko puta kao odraz pjesnikovog nagnuća religioznom shvaćanju svijeta i života. Drugi pjesnici bili su različitog pogleda na svijet i na život, ali su u nekim svojim pjesmama upotrijebili vjerske rekvizite kao neki simbol, metaforu, jer sa takvim rekvizitom htjeli su biti što više shvatljivi prostomu narodu. Zbog toga neću u ovom pregledu govoriti o različitim pripadnostima nabrojenih pjesnika bilo kakvom filozofskom svijetu, nego ću prikazivati pojedine pjesnike samo u sklopu razdoblja bez kritičkog postupka, koji je značajan za analizu i ocjenu literarnih djela. Ukratko: prikazat ću ove pjesnike onako kao što sam ih sam doživljavao sa nekoliko kratkih kritičkih pogleda naših literarnih historičara. Zato neće nitko naći u ovom izlaganju kakvih poznatih »dubinskih« i »visinskih« zaleta, jer to nije moja zadaća u ovome prikazu. Ako bih htio dati takvu ili sličnu analizu, onda bi bilo potrebno mnogo više vremena i mnogo više truda uložiti u takav posao.

Vjerska misao je imanentna ljudskom biću. Ako listamo povijest, vidimo da su stari ljudi mnogo pažnje posvetili svome vjerskom životu zato što su religioznu baštinu primili od svojih pradjedova. Kod Slovenaca kršćanska misao živi od dana kad su Slovenci primili kršćanstvo. Jasno je da u to doba još nije bilo religiozne poezije i da su se naši preci dugo bavili osnovnim problemima kršćanstva. Ako pogledamo u naše prve zapise, koji su nam sačuvani iz srednjovjekovnog doba, onda možemo reći da je prva slovenska pjesma mogla biti poznata polovinom

15. stoljeća. (Naš Gospud je od smrti ustal, od njega bridke martre). Zatim je sačuvano nekoliko vjerskih pjesama začetnika slovenačke književnosti Primoža Trubara, koji ih je izdavao čak u pjesmaricama. Vrlo poznata pjesma tog doba je pjesma o Božjem rođenju, zatim imamo pjesmu, koju bismo mogli zvati »Jutarnja« (Minila je uže strašna nuč). Poznata je i pjesma »Blagor timu možu« (Beatus vir ...). Ova poezija je bila potpuno u stilu vjerske liturgičke pjesme, koja je kod Slovenaca imala značajnu ulogu sve do početka 19. vijeka. U doba protureformacije imamo nekoliko rukopisnih pokušaja, koji su nam sačuvani do danas. U to vrijeme bili su značajni stihovi Paglovca i o. Romualda. U to doba se gaji religiozna pjesma ili bolje stihotvorstvo, koje služi i vjerskim igrama 18. vijeka. Vjerske igre su bile vanredni događaj za naš narod, jer svjetovnih igara u to vrijeme kod nas još nije bilo. Vjerske ili pasionske igre su kod nas počele vrlo rano i možemo reći, da su bile i u srednjoj Evropi prikazivane među prvima. U doba prosvjetiteljstva gajio je nabožnu pjesmu tog pravca župnik Jurij Japelj (1744. do 1807). U tom smislu je produžavao pjesničke pokušaje svog prethodnika Ahacija Steržinara (1676—1741). Poznata je Japljeva pjesma »Pred Bogom na kolenih«. Pjesma je vrlo poznata i danas, jer se pjeva. Tako zaista u Sloveniji cvjeta vjerska pjesma od 16.—18. vijeka koja ima pravo obilježje liturgičke i vjersko simboličke (biblijske) poezije. Prema tome razumljivo je da ne možemo još mnogo govoriti, da ne kažem ništa govoriti, o vjerskoj misaonoj ili refleksivnoj poeziji. Takva poezija počinje tek krajem 18. vijeka, i to u vrlo skromnom broju i sa skromnim motivima. Tako nalazimo pokušaj takve pjesme u Vodnikovom Vršacu, gdje se Vodnik obraća prirodi i pokušava u kraljevstvu prirode naći svoj put do Boga. Ništa nas ne može iznenaditi misao što smo do tada imali poeziju punu biblijskih motiva i biblijskog sadržaja, jer nas u tom vjerno podržava činjenica da su u to vrijeme naši pjesnici mnogo prevodili knjige vjerskog karaktera i bili pod utjecajem te pjevali u tom pravcu. Za to imamo kod Japlja odlučnu potvrdu, jer je bio među književnicima, koji su surađivali na drugom prijevodu čitave slovenske Biblije. U vrijeme slovenskog romantizma možemo naći odličan primjer vjerske simbolike u Prešernovom Krstu pri Savici (1836.), gdje se Črtomir, junak epa, pri teškoj unutarnjoj borbi preobraća iz poganina u kršćanina. Ovdje je Prešern bio više nego majstor poezije, zato što nam je znao na vrlo efikasan način ocrtati tok samog preobraćenja. Nijedan književnik tada, pa ni kasnije, nije umio tako ocrtati jedan vjerski preokret u pjesmi. U to vrijeme imamo pjesnički almanah Kranjska Čbelica. Suradnici toga almanaha nisu bili dorasli Prešernovoj umjetničkoj snazi. Imamo nekoliko pokušaja vrlo skromnih pjesama župnika i suradnika Kranjske Čbelice Urbana Jarnika. Njegove pjesme su vrlo nedotjerane i malobrojne. Isto tako radi u to doba i župnik Peter Dajnko, koji je izdao nekoliko pjesama pod nazivom »Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajerskem (1827). Izdao je i crkvene pjesme.

Daleko značajniji u to vrijeme od ostalih pjesnika bio je slovenački biskup Anton Martin Slomšek (1800—1862). Pored nekih pjesama, koje je objavio u raznim vjerskim listovima, objelodanio je zbirku »Pjesme po Koroškim in Štajerskim znane«, a to je ujedno i prva slovenska svjetovna pjesmarica s melodijama. Slomšek je bio prilično dobar pjesnik, ako ga uporedimo s tadašnjim stanjem slovenske poezije (osim Prešernove), a naročito religiozno didaktičke poezije. Poznate su njegove pjesme, npr.: Pridno dete, Angel varuh, Kje je ljubi Bog doma, Bog za vse skrbi, u kojima je pokušavao davati neke katoličko didaktičke principe sa namjerom da našoj mladeži u srcu probudi moralnu odgovornost i moralnu čistoću. Etički momenat je kod Slomšeka vrlo jak.

Za vrijeme borbe za ustavno pravo protiv feudalaca i poslije godine 1848. u Sloveniji se javljaju vjerski listovi. Ali od godine 1848, nadalje ostaje osrednji slovenski katolički list »Zgodnja danica«. U tome listu pisali su različiti vjerski pisci, donekle su surađivali i pjesnici. Pored toga su se pjesme pojavljivale i u Bleiweisovim »Novicama«. Tako je izašao u njima i Prešernov Krst pri Savici. Glavni pjesnik »Novica« bio je Koseski. Njegove pjesme izražavaju na patetički način ideju — sve za kršćansku vjeru, dom i cesara. Ali njegove pjesme su bile vrlo utjecajne na ljude samo u njegovo doba. Nisu bile toliko snažne da bi njihova ideja mogla ostati kao povijesni dokumenat dobre poezije toga vremena. Matija Valjevec, koji je radio u to doba, objavio je nekoliko pjesama sa vjerskim sadržajem. Njegove pjesme su ispjevane po uzoru na narodne pjesme. Nekoliko pjesama religioznog sadržaja napisao je poznati slovenski pjesnik, kritičar i pisac Fran Levstik (1831—1887). Veoma lijepa pjesma, oda, koju je prepjevao po Deržavinovoj pjesmi »Bog«, sačuvana je među njegovim pjesmama. Motiv vjernog naroda, koji hodočasti na blagdan sv. Roka k njegovoj kapelici, ocrtan je u pjesmi »Na dan svetog Roka«. Levstik je u nekim drugim pjesmama pokušavao dati elementarne dojmove, koje doživljavaju naši ljudi u različitim prilikama. Njegov utjecaj dobro se očituje u stihovima epigona Josipa Cimpermana, koji je i sam objavio nekoliko pjesama vjerskog karaktera, a bio je mnogo slabijeg pjesničkog talenta nego Levstik (npr. Gospodova molitev, Molitev, Bog). I pjesnik 60. godina 19. stolj. Simon Jenko (1835—1869) katkad obrađuje vjerski motiv (V brezupnosti).

U poeziji Josipa Stritara (1836—1923) susrećemo vjerski motiv u pjesmi »Turki na Slevici«, koju je pjesnik objavio u prvoj zbirci »Pesmi« (1869.); ovaj motiv je pjesnik opjevao u svojoj pjesmi prema pričanju vjernika o turskoj najezdi na jednu crkvicu (Slevicu). Više didaktičko vjerskih motiva nalazimo u njegovoj omladinskoj poeziji, koja je po principu »dobro se nagrađuje a zlo kažnjava« puna takvih motiva. U njegovim zbirkama, koje su izašle u redakciji Mohorskog društva (Zimski večeri, Lešniki, Pod lipo, Jagode), mnogo se toga pronađe od pojedine do pojedine pjesme. 70-tih godina Stritar je izdao svoje čuvene Dunajske sonete, u kojima možemo vrlo lako pronaći simbolički karakter nekih vjerskih motiva. Stritar je bio u vjerskom pogledu nešto liberalniji kao i Levstik. U poeziji Stritarovog učenika Simona Gregorčiča možemo naći vrlo jake primjere lične i opće pjesnikove ispovijesti o problemima, koji odražavaju pjesnikovu dušu i njegov odnos prema Bogu. Bio je pjesnik bliz narodu i iz naroda, zato je htio biti i po ispovijesti svoga intimnog bola blizu narodnom vjerovanju u pravdu Boga-Stvoritelja. Iako je Gregorčič donekle bio pao u pesimizam, njegove su pjesme pune vjere i vjerskog zanosa, koji se naročito očituje u Oljki, Predsmrtnicama, Samostanskom vratarju, Jeftejevoj prisegi (zakletvi) i u spjevovima o starom pravedniku Jobu. I u Gregorčičevoj poeziji ima mnogo simbolike (Hajdukova oporoka, V pepelnični noči). Predstavnici zakašnjele slovenske romantike i romantičkog realizma su pokušavali unijeti u svoju poeziju mnogo vjerske simbolike i donekle prema svojoj ličnoj ispovijesti i vjerskih ispovjednih pjesama. Predstavnik slovenskog realizma Anton Aškerc (1865—1912) nije bio religiozni pjesnik, ali nekoliko puta je obrađivao vjerske motive i prikazivao ih kao narodnu vjeru u Boga i vječnost (Mutec Osojski, Mejnik, itd.). Krajem stoljeća imali smo u Sloveniji prilično jaku vjersku štampu. Tako su izlazili Zgodnja danica, Zora, Cvetje iz vrtov sv. Frančiška, Angelček itd. G. 1888. bio je u Sloveniji osnovan beletristički usmjeren časopis Dom in svet. Osnivanje ovog lista, zapravo literarne revije, bilo je veoma važno za daljnji razvitak slovenske poezije i proze. Međutim, jer u Mehničevom Rimskom katoliku nije bilo toga, pojedini slovenski religiozni listovi i časopisi gajili su u priličnom opsegu vjersku poeziju. Veoma je značajno surađivanje nekih naših tadašnjih mladih pjesnika slovenske moderne u vjerskim listovima (npr.: kod Angelčka). To su bili prvi pokušaji naših modernista za budući veliki rad. Tako imamo imena Keteja i Župančića, koji su pjevali u duhu ideja toga lista, to jest vjersko-didaktičke poezije. Kad je primio uredništvo Doma in sveta umjereni vjerski kulturni radnik dr. Frančišek Lampe i kasnije povjesničar umjetnosti dr Izidor Cankar, slovenski pjesnici su se zbližili i davali svoju suradnju u taj vjerski list. Još više se podigao ugled toga lista u vrijeme početka 20. vijeka, kad je list uređivao urednik dr. Izidor Cankar, odlični stilista i štovatelj umjetnosti.

Utjecaji Gregorčičeve, Stritarove i Levstikove škole su se u pjesničkom pogledu očitovali naročito kod njihovih učenika Pagliaruzzija, Gestrina i drugih. Ovi pjesnički epigoni nisu bili osamljeni. U Domu i svijetu i drugim listovima polako su se formirali novi pjesnički pripravnici Sardenko (Merhar), Anton Medved, Mihael Opeka, Ivan Hribar, a Finžgarova i Meškova početnička poezija nije bila daleko od njih. Najdalje možemo pratiti rad pjesnika Alojzija Merharja - Sardenka (1875—1942), kojeg možemo naći kao stalnog suradnika različitih vjerskih listova. Bio je pjesnik »marijanske poezije«, koja se posebno ističe i iz njegove pjesničke djelatnosti (Mater gaudeosa, Mater dolorosa itd.). Njegova pjesnička snaga nije baš najjača, ali ipak ima nekoliko motiva, koji su vri-

jedni da se o njima misli i skrene pažnja. Tako među njima ima, pored religioznih pjesama biblijske tematike i nekih vjerskih i didaktičkih snažnih pjesama s ciljem buđenja kršćanskog morala, (npr. Sveti trije Kralji). Obrađivao je i biografske teme iz života svetaca. U prvom svjetskom ratu izašla je njegova pjesnička zbirka Nebo žari, koju je narod primio kao pravu narodnu zbirku. U tom pogledu je bio Sardenko bez sumnje mnogo jači od svoga suvremenika dr. Mihaela Opeke, koji je izdao svoje pjesme pod naslovom Rimski verzi (1916.). Pogotovo je bio Sardenko mnogo melodiozniji i bliži narodnome duhu nego Opeka, koji je bio strogo retorički i intelektualistički. Obojica su izdali po tematici dosta bliske pjesničke zbirke (prim.: Sardenko-Roma, Opeka-Rimski verzi). Ljepota vječnog grada oduševila je obojicu i ispjevali su u čast tome spomeniku kršćanstva svaki po čitavu pjesničku zbirku. U red pjesnika ove literarne koncepcije možemo ubrojiti i Antona Medveda (1869—1910). Medved je svoje pjesme izdavao u Poezijama (prvi dio 1906. drugi dio 1909.), gdje je pokušavao na intelektualistički način, donekle sa ljudskom metaforom, rješavati neka važnija pitanja čovječjeg posmrtnog života. Njegova pjesma je djelimično još pod snažnim utjecajem starijih slovenskih klasika, a pokušava biti i modernističkom, barem formalno. U svojim Pretsmrtnicima nama pokazuje neke srodnosti sa starom školom (Prim. Gregorčič). Lijepa je pjesma koju je namijenio svome rano umrlom ocu, gdje se pjesnik sa bolom i tugom pita, zašto se njegov duh još upinje, jer je bolje onima, koji su već umrli. Bio je i talentiran dramatičar, koji nije ni to dovoljno iskoristio zbog teških duševnih i životnih depresija. Među spomenutima bilo je još nekoliko pjesnika kao i Matija Prelesnik, ali nije bio toliko značajan, da bismo morali o njemu davati podatke. Nekoliko riječi bi trebalo progovoriti o Ivanu Hribarju, koji je prilično mnogo pisao u početku, ali zbog negativne kritike prestao je pisati, jer njegova pjesnička zbirka (Popevčice miloga naroda) nije imala uspjeha, što je uistinu i zaslužila.

Osrednja slovenska književnost, koja se javlja sa imenima slovenskih modernista Keteja, Murna, Župančiča i Cankara, proslavila se sa motivima i metaforikom vjerskog karaktera, a i pojedinim pjesmama koje će narod još štovati godine i godine. Pjesnička djelatnost Josipa Murna (1879—1901) ima nekoliko vjerskih simbola, a manje vjeroispovjesnih pjesama (Pred Marijo I, II). Njegov prijatelj poznati pjesnik Dragotin Kette (1876—1899) proslavio se, među ostalim, i sa ciklusom pjesama »Moj Bog«. Ova pjesma je odličan primjer dubokog pjesničkog doživljaja religiozne predanosti svijetu imaginacije. Pjesmi je kumovao i utjecaj različitih filozofa i pjesnika (Maeterlinck). Kod mladog Župančiča, koji je ispočetka surađivao i u vjerskim omladinskim listovima, imamo više različitih simboličkih rekvizita, koji pjesniku pomažu pri umjetničkoj interpretaciji, ili kakve druge ideje, koje bismo mogli obrazložiti vjerskim narodnim osjećajem i obične folkloristike (Sveti trije kralji, Jurjevo). U kasnije doba u omladinskoj poeziji Župnačič jedan-

put izrazio misao o čovječjem povratku k Bogu (... vse je mračno, duh nam seva, k Bogu pota razodeva, Naše luči). Ne možemo osuđivati njegova religiozna shvaćanja, jer je Zupančić bio kao umjetnik i kao čovjek vrlo dinamičan i često je pravio zaokrete u svojim shvaćanjima života i svijeta (Ob Kvarneru).

U 20. stoljeću bili su nekako vodeći listovi Mladika, Dom i svijet i značajan Mentor. Među suradnicima Mladike susrećemo kao pjesnika i kasnijeg pisca Franceta Bevka (1890. —), koji je g. 1921. izdao samostalnu pjesničku zbirku Pesmi (Roža Marija, O Mariji in o Božjem Sinu) U vrijeme prvog svjetskog rata imamo još dva pjesnika, koji su izgubili život na Soči u toku prvog svjetskog rata. To su Jože Cvelbar i Franc Zbašnik (ml.). Ako pogledamo kakva je bila poezija u tom vremenu, vidimo da su još jaki utjecaji poezije 19. vijeka rukovodile mlade pjesnike, koji su polako tapkali za novim izrazom i tražili novu motivaciju vjerskih problema. Jože Cvelbar (1895.—1915.) je pored vjerskih motiva (Adventna konfesija, Adventni psalm, Večerni psalm, Velikonočni psalm, Svetonočni psalm) pokušavao pjevati u stilu narodnog izraza i vjerovanja. Njegov prijatelj Franc Zbašnik (Pesmi 1922. in Drobne pesmi 1922.) nije toliko stvarao u religioznom duhu (Vrnitev, Svetonočna). Na Zbašnika su utjecali Gestrin i Gregorčič, a Cvelbar se više ugledao u Ketteja i Župančiča. Kakve su bile prilike i kako je rastao tada u zanosnom suncu idealizma rod mladih pjesnika, kaže nam donekle i izjava kritičara ove generacije Frana Žarena: »Treba da idemo među narod, jer treba upoznati njegov život, slušati njegovu vlastitu riječ. Čuvajmo se materijalizma i dekadencije, koji su već pohodili ostale narode«. Tako kaže, da poezija, koja je izrasla iz rodne grude, daje plodove a tuđa ne može roditi.« (Prim. Jože Cvelbar, Zbrano delo, Ljubljana 1938; Ur. France Koblar). Tako su neki pjesnici ovog pravca pokušavali obilaziti »opasnost« socijalističke stvarnosti, koja je polako u to vrijeme otvarala putove k novoj preobrazbi svijeta. U to vrijeme pjeva i Leopold Turšič (... 1928.), koji pored nekoliko već poznatih narodnih motiva unosi u svojoj pjesničkoj zbirci (Tiho veselje) još nekoliko religioznih motiva »tražeći u svojoj pjesmi poniznom dušom Božju milost«. (Prim. Fran Koblar: Opombek pesničkoj zbirki Tiho veselje, Mohorjeva družba 1928). Pjesničke pokušaje nalazimo i kod dr. Josipa Debevca, koji nam je dao čuveno djelo, — čitav prijevod Danteove Božanske komedije i time mnogo pridonio usavršavanju naše prijevodne djelatnosti.

Kao suputnik pisca dr. Ivana Preglja bavio se pjesništvom i profesor dr. Joža Lovrenčić (1890.—1952.). Ima više vjerskih pjesničkih djela, npr. Očenaš (1915), Tri božje poti (1944.) itd. Kao epsko djelo historijskog karaktera je poznat njegov Sholar iz Trente. A za religioznu karakteristiku značajna je njegova djelatnost u tom pravcu što pjesnik u obliku jedne pripovijesti o Mariji ili o Bogu pokušava sabrati svoje lične odnose iz vjerskog doživljavanja. U pjesmi Očenaš, koja je izašla za vrijeme prvog svjetskog rata, pjesnik nam je u sedam molba Očenaša

iznio čitavu individualnu i opću patnju našeg čovjeka u toku prvog svjetskog rata s molbom da nas Bog sačuva od svakog zla. Nekoliko vjerskih motiva susrećemo ispočetka i kod Antona Debeljaka. U poeziji vrlo poznatog, nedavno umrlog velikog pjesnika Alojza Gradnika, naći ćemo mnogo čiste religiozne umjetnosti. Gradnik je bio na pozornici slovenske umjetnosti, možemo reći, čitavih 50 godina. Njegova poezija mnogo je izražavala osjećaj duhovne boli, a odjednom i neizmjernu sreću čovjeka kao Božjeg djela koji počinje svoj pravi život tek iza groba. (V zoreči jeseni, Molitev, Kmet govori Bogu, De profundis). Njegovo pjesničko djelo, koje je posvetio poznatom slovenskom umjetniku Rihardu Jakopiču (Bog in umetnik 1943.), puna je pojmovanja kakav mora da bude odnos umjetnika prema svom pozivu i zanimanju. Gradnikova poezija bila je u tom vremenu, kao što je donekle i danas, u redu naše religiozne poezije kao vesela novost. Po epigonima, koji su bili dugo vremena više ili manje gospodari u našoj religioznoj poeziji, Gradnikova poezija znači svjetlo, iako ona nije u potpunosti religiozna, već ima raznih motiva i rješava puno drugih životnih problema. Gradnik je mnogo prevodio. Njegovi prijevodi ne zaostaju mnogo, čak i ništa, za njegovom originalnom poezijom. Manje karakteristična od Gradnikove u tom pravcu, je poezija pjesnika i pisca dječjih igara Pavla Golia (1887.—1959.). Nekoliko nas pjesama podsjeća na vjerske motive i osjećanja (Magdalene, Veliki petek).

Pjesnici, koji su izdavali svoje pjesme između dva rata, okrenuli su se više u pravcu suvremenog ekspresionizma i njegovog izraza. Teško nam je sasvim odmjeriti položaj pojedinih pjesnika u odnosu na novi pjesnički izraz i formu. Isto tako nam je teško točno odrediti mjesto pojedinih pjesnika, kojih se djelatnost proširuje od slovenske moderne ili još prije sve do prestanka glavnog vala slovenskog ekspresionizma. Kao značajan pjesnik našeg ekspanzivnog ekspresionizma obično se citira Srečko Kosovel (1904. — 1926.). Kosovel je bio jedan od pjesnika, kojeg je zahvatila društvena stvarnost, okupirala ga, kako bi rješavao socijalna pitanja koja su snažno kucala na vrata društva. Kod Kosovela nalazimo pjesama, koje izražavaju vjersku misao kao neke tužaljke do samog Boga (Bog, Psalm). Od generacije pjesnika, koja se isključivo bavi vjerskom poezijom, možemo naći vrlo djelatnu uršulinku M. Elizabeto Kremžar, koja je u zanosnoj religioznoj pjesmi htjela izraziti svoje duboko osjećanje prema svome Stvoritelju, i to naročito u dvjema pjesničkim zbirkama (Iz moje celice I. 1916., II. 1923. i Slava sveti Hostiji 1935.). U svojoj religioznoj poeziji M. Elizabeta Kremžar naročito ispovijeda svoju ljubav prema Euharistiji i kao takva vrlo je popularna u vjerskom pjesničkom svijetu kao pjesnikinja euharistijskih pjesama (Vestalka, Evharistična daritev, To si ti, moj Jezus). Njezina pjesma najviše se pjeva, priređena je kao liturgička pjesma ili kao pjesma kod mise. Njezin suputnik u poeziji u smislu stroge religiozne poezije bio je franjevac p. Krizostom Sekovanič (OFM). Mnogo je surađivao u raznim

vjerskim novinama i revijama čak i kalendarima u vremenu između dva rata. Starijoj generaciji pjesnika možemo pribrojiti i pjesnike Vidu Taufer i Lili Novy. Vida Taufer († 1966.) bila je pjesnikinja jačeg i dubljeg vjerskog osjećanja nego njezina literarna suputnica Lili Novy († 1958.). Poznata je njezina pjesma o Križnom putu (Križev pot 1941). Lili Novy počela je književno stvarati već u kasnijima godinama svoga života i izdala g. 1941. svoju poznatu pjesničku zbirku Temna vrata. U toj zbirci nema naročito religioznih pjesama, ali jedna nas mnogo podsjeća (posljednja u zbirci), jer govori o velikoj »žetvi«, koja će doći na vrijeme od Boga Gospodara. G. 1928. bila je znamenita zbog izdanja — Slovenske religiozne lirike — u pripremi poznatog pjesnika Franceta Vodnika. Bez sumnje je bio to, bez obzira na životnu opredjeljenost naše kulturne javnosti, jedan dostojan događaj. France Vodnik je u tom zborniku pokušavao dati jednu umjetničku sintezu slovenske religiozne lirike od pjesnika Prešerna do vrhova slovenačkog ekspresionizma i novokatoličke poezije. U tom zborniku postoji niz različitih poznatih slovenskih autora, koji su bili već priznati od slovenske kritike kao istiniti pjesnici (Gregorčič, Prešern, Gradnik, Vital Vodušek, Kete, Joža Lavrenčič, Silvin Sardenko, Srečko Kosovel, Jože Pogačnik, M. Elizabeta, itd.). Svaki pjesnik toga Vodnikovog izbora imao je u tom zborniku mjesta za dvije ili tri pjesme, prema tome, kako je njegova poezija bila usmjerena i koliko je odgovarala umjetničkom kriteriju. Tome zborniku napisao je Vodnik i svoje obrazloženje, u kome kaže među ostalim i slijedeće: »Jer narod smatram organički, zbog toga gledam kulturu kao nedjeljivu cjelinu, koja kvalitativno i kvantitativno obuhvaća genijalnost slovenske zemlje, i zbog toga spomenutog nama mora biti kao svijet autonomnih vrednota uvijek netaknuta, pri sukobu idejnih razlika, gdje se nama otkriva metamorfoza slovenstva; zapravo ideja našeg naroda. Ta ideja bila je u najsvjetlijim razdobljima, uprkos pojedinih sitnih razmirica, religiozna.« Vodnik još na drugom mjestu kaže: »Bez sumnje je odnos slovenskog čovjeka prema religioznoj stvarnosti pesimističan, individualan i bogotražeći skoro u većoj mjeri nego religiozno idiličan, optimistički«. Vodnik sa spomenutim riječima iznosi svoj osobni pogled i donekle pogled slovenskog čovjeka na vjersku problematiku. Danas bismo teško mogli tačno opredijeliti stav našeg čovjeka u odnosu na imaginarni svijet i religiju uopće, jer su od tada prošla vremena i slovenska je publika još nešto skrenula u lijevo.

Nemoguće mi je ovdje potanko nabrojiti još mnogo pjesnika i verzifikatora, koji su stvarali i davali svoje pjesme na ogled publici u različitim vjerskim listovima, revijama i zbornicima, čak i kalendarima. Hoću reći, da je između dva rata bilo prilično mnogo vjerskih novina, revija i kalendara. (Cvetje, Domoljub, Dejanje, Križ na gori, Mladika, Dom in svet, Mentor, Razori, Moh. Kol., Glasnik, Vigred, Rast, Obiski, Lučka, Zamorček itd.) Nekoliko tih listova i revija imalo je prilično beletrističke i umjetničke karakter u pogledu izbora pjesničke i knji-

ževne građe. A još više je bilo novina, tjednika, mjesečnika i godišnjaka, koji su gajili naročito biblijsku, nabožnu i moralističku poeziju u vrlo jednostavnim oblicima i narodnim formama te jednostavnim jezikom. Zato nam je potrebno da pregledamo nekoliko boljih, umjetničko dotjeranijih pjesničkih primjera, koji se očituju u slovenskoj ekspresionističkoj poeziji između dva rata. Već smo spomenuli ime poznatog pjesnika Srečka Kosovela, koji ima i vjerske motive; trebalo bi nam još nešto vremena da se zaustavimo kod Mirana Jarca, koji je smjelo prešao od početne, donekle religiozno nadahnute pjesme, u smjer slovenačkog liberalnog ekspresionizma. Više nego Jarc i Kosovel, koji su bili pjesnici socijalnog pravca, pjesnici Anton Vodnik, Edvard Kocbek i France Vodnik bili su pjesnici našeg religioznog nastojanja.

Anton Vodnik (1904.—1965.) predstavlja vrlo značajno naš vjerski svijet, svijet nove katoličke poezije, koja je bila »na maršu«. Početne njegove pjesme (Vigilije 1922.) su pokazivale da se njegov životni put, i isto tako umjetnički put, diže u atmosferu vjerskog zanosa i to zanosa priprostog i mirnog, kazao bih idiličnog vjerovanja našeg čovjeka, koji uživa ne samo u ljepoti vjerskog obreda, nego i u samim vjerskim rekvizitima u kapelicama i crkvama. I posljednja njegova zbirka (Zlati krogi 1952.) upozoravaju na njegovu vjersku simboliku, koja je vanredno artistička i dinamična. U Srebrnom rogu, (1948.), koja je prva njegova poslijeratna pjesnička zbirka, pjesnik je stvorio nekoliko ratnih pjesama, u kojima se poklonio palima u prošlom ratu i zatim objavio još nekoliko takvih, koje su religiozno stremile do različitih svetaca, prikazanih u njihovim najkarakterističnijim crtama. Vodnik nije mistički pjesnik u pravom smislu riječi, nego nam njegova poezija otkriva svojstven pjesnikov pogled na rješavanje zemaljskog i nadzemaljskog problema.

Edvard Kocbek, iz protesta protiv angažiranja nekih skupina katolika u prijeratnoj svjetskoj situaciji na strani fašizma, skrenuo je u svojoj kulturnoj koncepciji ulijevo. Surađivao je u listu Dejanje. U svojoj pjesničkoj zbirci Zemlja (1934) pokušava na vrlo efikasan način prikazati obično čovječje vjerovanje, odnosno narodno vjerovanje sa naročitim naglašavanjem folklora. Kasnija faza njegovog umjetničkog stvaranja dokazala je da Kocbek pokušava naći u zemaljskoj zakonitosti vječnost i Boga. U posljednjoj zbirci Groza (1963.) daje publici još nekoliko motiva iz prošlog rata i ne ide dublje u vjersku poeziju, iako je ne napušta. France Vodnik je izdao 1931. svoju poznatu zbirku Borivec z Bogom, u kojoj nas upoznaje sa još nekoliko vjerskih motiva pored pjesme sa istim naslovom. Slijedeće godine izdaje svoju pjesničku zbirku sadašnji nadbiskup dr. Josip Pogačnik (Sinje ozare 1932.) Nekoliko pjesama je dobrih (Golgota, Trije zvonovi). U tridesetim godinama ovog stoljeća izdaje svoje pjesme i pjesnik Vital Vodušek (Pesmi, Lj. 1928.). G. 1933. pokreću suradnici kršćanskog socijalističkog glasila Dejanje svoj almanah sa nazivom Krog. Iste godine pojavio se zbornik Slovenska sodobna lirika u redakciji Rajka Ložara. Taj zbornik donosi

i nekoliko pjesama slovenske religiozne pjesničke generacije (Pogačnik, Vital Vodušek, Kocbek, Sardenko itd.). U to doba kulturni radnici su bili podijeljeni na desničare stvaraoce (Elizabeta Kremžar, Pogačnik, Sardenko itd.), i na pjesnike koji su pjevali i slali svoja ostvarenja u Dejanje (Kocbek, Vodnik, Brejc itd.) i predstavnike slovenačke poezije bez vjerske tematike, socijalističko usmjerene poezije (Klopčič, Seliškar, itd.). U ostaloj poeziji, koja je cvala po raznim listovima, imamo još pokušaje u smislu stare škole (Mali, Sardenko). Prije drugog svjetskog rata javiše se trojica pjesnika, koji su obećavali da će biti budući predstavnici slovenske vjerske poezije: Severin Šali, Jože Dular i Dušan Ludvik. Dvojica su izdali zbirke u godini 1940., a Jože Dular u g. 1941. Od spomenutih najviše se približio vjerskoj tematici Severin Šali (Slap tišine 1941). Šalijeva i Ludvikova zbirka (S potepuško palico 1940.), izašle su u izdanju slovenačkog literarnog kluba. Mnoge Šalijeve pjesme pune su jednostavne vjerske simbolike i vjerovanja (Molitvenik). Istodobno ima i Ludvikova zbirka nekoliko vjersko nadahnutih pjesama (Klici po Bogu). Pjesnici, koje sam ovdje spomenuo, izašli su iz škole prijeratnih pjesnika, sabranih oko časopisa Dejanje (Kocbek, Vodnik). Značajno je za ove pjesnike da su poslije rata većinom skrenuli u lijevo. U raznim kalendarima i revijama te vjerski usmjerenim listovima susrećemo ime slovenskog pjesnika Leopolda Staneka. Kažu da je i on literarni suputnik već spomenutih pjesnika, ali da je tražio nov izraz svojoj misaonoj poeziji. Njegov svijet je foklor i narodna pjesma, u što pjesnik unosi puno vlastitog osjećaja.

Uoči drugog svjetskog rata slovenska religiozna poezija većinom ostaje sa imenima, koja smo već spomenuli u razdoblju između dva rata. Tako u to doba pjevaju pjesnici desnog pravca i djelimično socijalno-kršćanski pjesnici, međutim pjesnici lijevog »krila« slovenske poezije skreću većinom revolucionarnoj i narodnooslobodilačkoj tematici. Kao vrh vjerske poezije tog doba možemo smatrati pjesničku zbirku »V ognju groze plapolam« i Sonetni venec Franceta Balantiča (1921—1944). Njegova predanost vjerskoj predsmrtnoj agoniji nadahnula je prekrasne pjesničke metafore i sklonila ga u umjetnički svijet jakih vjerskih osjećanja i razmišljanja. Zbog toga njegovu poeziju možemo svrstati u vrhove slovenske religiozne ispovijesti nakon 20 godina stvaranja. Naša literatura i naročito poezija vjerskog pravca nije imala snage da bi u toku posljednjih 20 godina dala kakvu veću novost u pravcu umjetničkog stvaranja.

Poslije rata naša je književnost zabilježila razmjerno malo pokušaja vjerskih ili vjersko didaktičkih pjesama, čak i motivi postali su dosta rijetki. Među istaknutiju poeziju vjerskog karaktera ili vjerske misli možemo ubrajati Vodnikove pjesničke zbirke sa naslovom: Srebrni rog (1948.) i Zlatni krogi (1952.). U Srebrnom rogu ima puno vjerskih motiva: Ženitnina v kani, Pesem ob jaslicah, Oznanjenje, Sveti

Doroteji, Pesem o angelu itd. U Kocbekovoj zbirci Groza (1963.) su srećemo još nekoliko vjersko simboličkih, a više misaonih pjesama (Pred bojem, Trije modri, Razpelo), koje nam govore o vrlo jakom utjecaju na pjesnika u doba narodnooslobodilačkog rata. Poznate su i pjesme međuratnog iseljenika Jožeta Vovka, koje su ispjevane i nadahnute vjerskim čuvstvima (Molitev na gori, Klic, Jate mojih ptic). Zbirka je izašla g. 1950. Ostale generacije pjesnika, koji su stvarali i izdavali pjesničke zbirke uoči drugog svjetskog rata imaju vrlo malo vjerske tematike, čak i vjerskih simbola (Cene Vipotnik;: Drevo na samem, n. pr. u pjesmama Na sestrinem grobu, Ostarela so leta; tako i drugi pjesnici).

Ako pregledamo ukratko čitav razvoj i »produkciju« slovenske religiozne poezije, možemo kritički reći slijedeće:

1. Slovenska poezija religioznog pravca razvijala se u prvim razdobljima književne tradicije (od 16. do 18. stolj.) u pravcu vjersko-liturgijske, biblijske i djelomično vjersko-refleksivne poezije.
2. U 19. stoljeću naša se poezija polako oslobađa naročito biblijskih i liturgijskih motiva u strogom smislu toga razvitka i pokušava pronaći sebi odgovarajući izraz i nove efikasnije simbole. U ostvarenjima ovih pjesnika, koji su bili dobri majstori jezika, postaje vjerska misao odraz ne samo govora, koji poznamo iz biblije, to jest, govora Boga čovjeku, nego ova poezija govori sad mnogo više o odnosu čovjeka i Boga.
3. Modernistička poezija vjerskog pravca mnogo se koristi vjerskim simbolima kao izrazom narodne psihe; i ostala poezija puno koristi vjerske simbole i vjersku metaforiku u cilju postizanja boljeg razumijevanja kakve ideje.
4. Nova katolička poezija u razdoblju između dva rata mnogo upotrebljava vjerske rekvizite i govori o odnosu njih i čovjeka, kojeg je u nekom smislu »zakačila zemlja«, pa istovremeno pokušava naći nekakvo rješenje u problemu i odnosu čovjeka i Boga. Pjesništvo tog doba mnogo iskorištava oblike, jezik i slike ekspresionističkog literarnog stvaralaštva.
5. Poslije rata vjerska poezija teško pronalazi svoje odgovarajuće mjesto u društvu zbog toga što je vjerska misao sadašnjem čovjeku djelomično postala tuđa, a još više zbog toga što sadašnja stvarnost teže rađa umjetničke talente, koji bi radili u pravcu vjerskog doživljavanja i bili izuzeti od utjecaja kojemu podliježu u svojoj okolini. Ali ipak se nadamo da će i ova kriza religioznog zanosa prestati i da će u tom pogledu biti jednom bolje.

S. Marija od PRESV. SRCA

U DANE BLAGDANA

U dane blagdana
kada su vode mirne
i lišće ne žubori na granama stabala —
ja čujem zvukove
iz Zemlje vječnosti.
I preda mnom iskrsne grad,
sav u svjetlosti,
i ja motrim njegove
zlatom optočene dveri.

A zvona zovu na svečanost
— na svadbu s Janjetom Božjim.
Ja sam još u dolini progonstva.
I dok osluškujem zvukove zvona —
srce se moje od bola
razdire nad vodama.
I ja pružam ruke za Zemljom svjetlosti,
i ja plačem
u dane blagdana.

BIJELI BISERNI SLAP

Teče bijeli i biserni slap,
vječno se obnavljajući
u svojoj ljepoti i svježini.

Uvijek kroz nove
kristalne oblike
odrazuje svoju krasotu.

I moj se drhtaj
mora pojaviti na površini.

da zablista u svjetlosti
i ljepoti boja.

S. Marija od PRESV. SRCA

IZ CIKLUSA »CVJETOVI MOGA DJETINJSTVA«

1

Zacvilit ću sa vjetrom,
zaplakat ću sa vrbama;
rasplest ću svoju tugu —
nad mrtvim bratom jablanom
što leži slomljen uz vodu.
Nad kojim više ne lete bijeli oblaci
niti ga motre zvijezde.

2

Kad je topot konjanika
nestao na drumu —
pošla sam bijelom cestom
u obasjanu noć.
Netko me je zvao . . .
Da li su me zvijezde probudile?
Da li je mjesec zastao . . . ?
Ili je ON zakucao
na moje okno?

3

Stajala si na pragu
očiju suznih
i gledala —
kako me bijela odnosi cesta . . .
Nisi me pokušala zaustaviti,
jer si znala
da me ne možeš zadržati.
Očiju suznih —
stojeći na pragu
gledala si:
kako me zauvijek od Tebe odnosi
— bijela cesta.

ŠUME BIJELI SLAPOVI

Šume bijeli slapovi,
šume u srcu mome
pjesmom.

Ruše se niz strme litice,
i njihove kristalne vode
blistaju na suncu,

blistaju na suncu
ko biseri.

Šume bijeli slapovi,
šume u srcu mome
pjesmom . . .

ZASTALA SAM NA UZVISINI

Zastala sam na uzvisini.
Preda mnom se sterala
snježna površina,

kao bijela haljina,
kao bijela haljina
moga djevičanstva.

I sva obasjana suncem
koje je izlazilo.

U mojim su zjenama
blistali kristali . . .

Jesu li to već obzorja
vječnosti?

Branislav ZELJKOVIĆ

MALOVJERNIK I HRIST

Bez tebe ne mogu spasiti čast svoga duha,
Ne uspijevam postiti niti dva tri dana.
Osloboditi se mržnje, a to znači: kruha.
Biti u suhom tijelu sloboda racvjetana.

O, Hriste, već sedam ljeta, sedam gladnih godina duše,
neprijatelj ne pušta k Tebi moje srce,
jalovo strnište na kom se njegovi sumpori i otrovi puše,
no u čijoj se tmastoj žetvi ukazalo i jedno Tvoje zlatno zrnce.

Premalo vjerujem u nadmoć njegova još maloga sjaja
nad čitavim ovim poljem, gdje se moji bližnji bezbrižno pletu,
podsmjehujuć se u dlan naivčini koji je zaopucao put raja,
a sve zato što neće zakone koji su temelj njihovu svijetu.

No ja prepuštam taj dosadni psik njima koji nađoše mjesto
u prolaznosti čija čvrstina ne traje ni doba pokladno.
To je za njih, a meni, kog nečistota misli muči često,
preostaju ili nebo ili teturanje jadno.

O, Hriste, ja Te zazivam, a ne vidim Te u stvari,
nit ko pojavu, niti kao tajnog Lara mojoj kući.
Sve je, što znam od Tebe: čas Tvoga prisustva, kad je moja glava
sličila žari,
i tren jedne noći, kad se probudih s čavlima, jaučući.

Nasilje nad sobom, kada Te htjedoh doseći svojim tijelom svojom moći,
otkrilo me u jobovsku plaštu kao ništavilo umiruće;
te očaran zlatnim teletom, kojega se još ipak klanjah zloći,
otad Te zazivam često sred moje puste kuće.

IZABELA

I

Romar pred pučinom ne znam što može sa mnom biti,
tek ćutim Tvoj divni, ognjeni svijet,
raspinjem se na križu i dosađuju mi Skiti,
u glinenoj sakristiji duše treperi Tvoj božanski cvijet.

Je li sat, kroz kazaljke, ukrstio naše pute,
ili je vidik doline naprosto širok bio,
pa zapazih Tvoje staklene, zamrznute ruke,
od kojih sam i na raskršću — okrilatio.

Ne moguć se oprijet o kažu donjih puteva, nit oblak žalni,
žeđač varljivih kiša sa kim se bratimio
i past ću baš pred Tvoj habit, kao rasklimani daždobran, ali
samo Tvoj bazaltni prsten šipke bi obručio.

Freska s oltara mladosti, sad sam morbidni mozaik,
uhodeć po boje u maglu, kad na zidu ionako neću mjesto,
a što sluti moja sjena na kreču, vidjet će tek posljednji laik
u prvoj ikoni Izabele koja uzađe na vječiti prijesto.

II

Sestro i majko, pozdrav od srca koje potonulo,
da izroni na koraljni sprud, te izroni u sulude vjetre,
u tmini čijih flotilja samo Tvoje oči, svjetionik, nepomično svijetle,
naginjuć na bure u podnožju lice tvrđe, oronulo.

Od brige, ne shvatajuć grijeha, zvijezdo zagledana u harmoniju,
sabrano dignutih šaka k zastavi Riječi prije pada,
kog gledaš razgovijetnije neg ja ovu školjku izrezbarena glada,
nasukanu na otočju gdje sluša i morsku i nebesku simfoniju.

No preveć prozirnu, s pučinom poznatu, neće je više zanijet ni maestrali,
al kaos vođenih stihija ne prepušta zato skladu Tvog tijela,
nit vrijednoj odluci žene, makar se zove i Izabela,
jer je čuo Tvoj uvriježen poklik svetom anđelu da spase zaliv.

Što ne može trubadur u luci, kog vlastite rane bole,
no zvucima čarobne harfe najsličniji zvoncima Pashe,
prostrt će opet cvijeće pred noge dugouhe mazge,
nadvisiv slavolukom vijence novog Ignaca Lojole.

III

Ja sam pun Pashe uz Tebe; ni jednoj takav ženik
od tajnih duša; po sebi tako čist nigda bio;
osjetivši, kroz Tebe, da sam gurnuti utopljenik
s jarbola koga sam nekoć pogrješno odmjerio.

Stvarnost, zadnja i strašna, u volji uma jasna
hodom po zlatnu deblu opasne ravnoteže,
od koje grubi mornari i danas bjesomučno bježe,
huleći nekrivo lice orfejskoga Božanstva!

I meni je bliska sumnja: drvo spoznanja — umjetno djelo
na palubi; nit gole daske mogu ikoga skriti;
no pošto si Ti, Madono, Ti, otkupljena Evo,
sužalno slegnula ramenom, pomislih, da može i biti.

I tad me zapanjio Razum, koji se javio krcat
strašne tajne prokletstva, koje od vječnosti trepti.
— Al ja bih morao reći, i kad bih ostao skeptik:
— Izabela, prestani, klonuh od Tvoga presvetog srca.

Josip BERKA

OČI, OČI, OČI . . .

Jedne se sjaje kao rosa,
biserna rosa u maju;
u njima skakuće radost djece
ko vesela ptica u gaju.

Druge su nekako zamišljene,
vuku ih daleki snovi;
u njima kao da galija čežnja
tiho i čarobno plovi.

Nekoje sijevaju munjama strašnim
što nose gromove, kiše;
pogledom kažu: Čuvaj nas se!
Tek to — i ništa više.

Al' ima očiju punih tuge,
u njima boli se gnijezde;
mnogo nam pričaju, u srce diraju —
blistajuć kao zvijezde.

IMA DANA . . .

Ima dana kad hodam sjetan
noseći tugu u očima.
A ljudi misle: on je sretan
i sanja o zvjezdanim noćima.

I dobro misle, jer moja tuga
često se rađa u noći,
kad nebo šuti, a zvijezde plaču
ko tajne svemirske oči.

Hrvoslav BAN

BLAGDAN U ČOVJEKU

Svjetlucajte jutros, breze, draguljima svoje kore!
Nebo raste modrinom, cesta putuje slutnjom.
Dijete jutros pogleda s ljubavlju djedove bore.
Noć, zastala za šumom, ode sa pokornom šutnjom.

Trčite u susret potoci bjelutkom okrunjeni!
Do trave spuštaju čelo stabala granati vijenci.
Istreptaše san iz oka zlatni jaglaci sneni.
Pršte iskrama srebrnim slapovi
bistrinom šume zdenci.

Tračnice koraka mojih nestaju trenom,
lanac strojeva i kotača pada sa mojeg tijela,
gle, suze još uvijek ima nad jadom i nad sjenom.
Još znaju osmijehom svitati nebeska jutra bijela.

Daj, sunce, da pročitam tvoja razumna slova:
mudrost odricanja, podijele s bližnjim dara.
Jutros se sebe ne bojim;
jutros me Otac svega što jeste, iznova
djetetom svojim,
bratom čovječjim stvara.

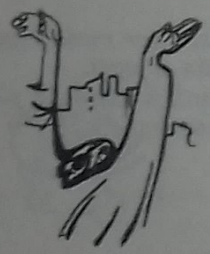

Matko MARONIĆ

MRTVI MLIN

Na visoku sam sagradio ga brdu,
da izložen bude vjetrovima svima.
Vidljiv iz daleka blista na suncu
krov njegov od sjajnoga lima.

Gradio sam noću, u tišini zvijezda,
poletom znanja i volje,
kako bih ljudima mljeo
brašno najbjelje, brašno najbolje.

Mrtvo mu sad kolo nad bezdanom visi
kao obješenik, spuštenih ruku.
Miruje mu žrvanj paučinom sapet,
u praznu grotlu miševi se tuku.

OBJAVLJENJE

Trenutak neki, vrijeme zarobljeno među kazaljkama,
svečani glas trube na putanjama oblaka,
pašnjaci preplavljuju bridove sivih kocaka,
trenutak neki, ganuće kretanja ispod zvijezda.

Stati objavljen vječnosti,
sa suncem bez sjena ispod zidova i stabala,
čamac na rijeci, krikovi divljih pataka,
putuj, putuj.

Zaborav kao križ nad uspomenama.
Olujni znak krvari na rukama,
prepustimo se trajanju, bez zastave.
Trenutak onaj ulazi u naše oči.

Neka je dan taj, neka je jednom samo.
Crveno polje i ognjevi rumenog žita,
vrbe kao osamljene djevojke u ogledalu rijeka,
zvono o golom vratu tornja,
ceste kao bezumni bjegunci,
ceste kao povratnici.

A iznad svega jutarnji glas ševe
što s vrha stabala pada na dlan ruke,
koja, umorna, otvara vrata
roditeljske kuće.

Mira PREISLER

NEMOJ DA MIMOIĐEM

Oče!
Nemoj da mimoiđem svjetla
koja sam srela.
Neko me opržilo,
Neko zasjenilo,
Neko zalilo dušu nezaboravnim svjetlom

Oče!
Nemoj da mimoiđem neprijatelje i mržnju
koju sam srela.
To me naučilo šutjeti,
To me naučilo zatajiti sebe,
To me naučilo poniznosti,
To me naučilo najvećoj zapovijedi ljubavi.

Oče!
Nemoj da mimoiđem ljubljene koje si nastanio
u mojoj duši,
koje sam srela.
Spoznala sam prolaznost,
Spoznala sam divno sjedinjenje po žrtvi u Tebi
Spoznala sam sve što jest, to si Ti i u Tebi
je sve.

Oče!
Nemoj da mimoiđem strance i nehajne,
koje sam srela.
Oni me naučiše ljubiti brata i sestru Krista
radi,
Oni me naučiše odricanju,
Oni me naučiše bogatoj samoći.

Oče!
Nemoj da mimoiđem . . .
Svi mi obogatiše dušu.
Hvala!

Juraj LONČAREVIĆ

POEZIJA ANTE JAKŠIĆA

(uz 35.-godišnjicu rada)

Život mi nije mnogo dao:
batinu i praznu vreću,
sarkazmom mi se nasmijao:
»Idi i traži sreću!«

I

Šokački pjesnik Ante Jakšić rodio se 22. travnja 1912. godine u Bačkom Bregu, zadnjem našem šokačkom mjestu uz mađarsku granicu u Bačkoj, kojoj je rano preminuli bunjevački pjesnik Aleksa Kokić pjevao:

Ravan plodna, bez kraja,
Mriši brazda, poljski cvit.
Nebo-plavo, puno sjaja,
Vedre pisme, sriće svit.

(Bačka)

Na potezu od Sombora, jednog od tri sjedišta hrvatskog naroda u Bačkoj, (Sombor, Subotica, Novi Sad) — pa uz Dunav, leži to mjesto. Preko livada, polja i voćnjaka, uz drvorede jablana i topola, vozi vas romantični vlak prema njemu:

Vlak drhće žurno kroz polja žitna,
i kao zmija za njim mili pruga
otvara jutro oči drijemne, sitne,
i ptica prhne pospana iz luga.

(Povratak u rodno selo)

— sjećat će se pjesnik te male željeznice iz ranih dana koja ga je nosila iz njegova mirna i pitoma mjesta u svijet i školu.

Dalje od Jakšićeva mjesta vlak ne ide. Preko granice, nepuna dva kilometra, ostaje još samo jedno mjesto u »Bajskom trokutu« gdje žive Šokci. To je Santovo, za koje kronika priča da su njegovi šokački stanovnici prešli u 19. stoljeću na pravoslavlje, samo da ne bi u crkvi morali moliti na mađarskom.

Zato dok su se Bunjevci kompaktno doselili samo u dva bačka kotara: Somboru i Subotici i između njih (Bajmok, Svetozar Miletić i Čonoplja), za to je vrijeme podjednaki broj (oko 20.000) Šokaca naseljen s jedne i druge strane Dunava u Baranji (Batina i Darda) i u Bačkoj (Bački Breg, Bački Monoštor, Sonta, Bač, Vajska, Bođani, Plavna i Bačko novo selo), zauzimajući tako dva baranjska i četiri bačka kotara.

To je svakako razlog da i danas Šokci žive u veoma dobro sačuvanim govornim i folklornim zajednicama, jer dobar dio stanovništva potječe uz doseljeničku struju nakon odlaska Turaka, još od onog prvobitnog stanovništva koje je naselilo taj teritorij u doba Velike seobe na Balkan.

Pjesnikovo rodno mjesto, Bački Breg, zvalo se još od davnine »Bereg«. Bilo je u prvo vrijeme pustara. Taj su naziv stavljali plemići uz svoju titulu. Mjesto potječe iz 14. stoljeća, a prvi popis bačke županije u 17. stoljeću, pokazuje da je mjesto imalo već 12 obitelji koje su imale slavenska prezimena. U 18. je stoljeću osnovana i prva župa sv. Mihaila.

Poetska je tradicija Bačke velika. Od prvog značajnog pjesnika Ante Miroljuba Evetovića u 19. stoljeću, pa sve do najboljeg bunjevačkog lirika prije rata Alekse Kokića, uz njegove Subotičane Antu Sekulića i Jakova Kopilovića koji i danas aktivno stvaraju. Ovima se pridružuje i »šokačka pjesnička grana« koju čine naš Ante Jakšić i rano preminuli i, na žalost, posve zaboravljeni lirik iz Bačkog Monoštora, najvećeg šokačkog sela, Stipan Bešlin, koji je u hrvatsku književnost ušao još 1939. pjesmom »Sombor« u kojem će gradu 1931. ugledati svjetlo dana prva Jakšićeva zbirka pjesama. Tom gradu pjeva Bešlin:

Glomaznost tornjeva, blistanje trave rosne,
pramovi mraka u krošnjama sanjaju.
Vršci su kuća sitni i blijedi
i u pjenušavo rumenilo uranjaju.

Ispričati Jakšićev život u svjetlu njegova rodnoga tla i kraja iz kojeg je potekao ima smisla za razumijevanje njegove poezije, koja u sebi nosi duboko usađene poetske slike bačke ravnice. Samo ne radi se tu o onoj vrsti utjecaja koji bi svatko mogao lako otkriti na jednostavan vizuelan način. Bačka ravnica i stalni motiv povratka njoj u Jakšićevoj poeziji nosi u sebi jedan poetski svijet kojem su duboka životna filozofija i pjesnikov pogled na svijet stalna prisutna podloga. To su već zarana otkrili u Jakšićevoj poeziji i neki kritičari. Tako dr Josip Andrić, Šokac i nestor bunjevačko-šokačke ideje u hrvatskoj književnosti još od prije rata, otkriva da u Jakšićevoj poeziji:

»Rodno selo, kuća, otac i majka vežu pjesnikovu dušu uz nezaboravljeni rodni kraj kojega on u sebi nosi s neobičnom snagom osjećaja i čežnje.«

Zato će biografska metoda istraživanja pjesnikova života i rada značiti mogućnost da njome otkrijemo njegova gledanja na svijet oko sebe i ljude u sklopu životnih okolnosti u kojima se Jakšić razvijao kao čovjek i pjesnik. Ona treba da otkrije one životne procese i situacije koje su dovele pjesnika do takva iskustvena svijeta, jer je to formiralo i njegovu poeziju. Tek na taj način takva će nam metoda istraživanja omogućiti da izađemo iz krute registratorske sfere, jer podaci dobiveni o pjesniku, neće imati više faktografsko već idejno i filozofsko značenje za razumijevanje njegove poezije.

Potrebno je na kraju dodati i ovo. Suvremena evropska nauka o književnosti, veoma oprezno dovodi u svojoj analizi književnika i njegovo djelo u međusobnu vezu, što je posve ispravno, budući da je umjetničko djelo svijet za sebe. Ipak takvo gledanje odnosi se u prvom redu na one produkte i predstavnike evropske književnosti, koji su mogli zahtijevati takav pristup. U našoj književnosti, u kojoj je odnos uzroka i posljedice imao daleko direktniji učinak nego u Evropi, istraživanje pjesnikova života imat će uvijek svoje određeno značenje.

No vratimo se konačno opet našem pjesniku.

Djetinjstvo je proveo Jakšić u svom rodnom mjestu. Šestororazrednu osnovnu školu završuje 1924. godine. Tada prelazi na učenje zanata, koji napušta i odlazi u sjemenište biskupa Budanovića u starom središtu bačke županije, gradu Baču. To je ujedno prva velika prekretnica u pjesnikovu životu, koja će otvoriti intimni proces zavičajne utjehe i vraćanja toplini i jednostavnosti domaćeg ognjišta, u pjesnikovu srcu. Ali nije to i jedini elemenat u njegovu razvoju. Duboke tragove u dječačkoj psihi ostavlja od najranijih dana, borba za život i siromaštvo u roditeljskoj kući. Tomu će se pjesnik često navraćati u toku svog rada. U tom kompleksu ranih briga i pretjerane dječačke ozbiljnosti, svijetlit će likovi njegovih roditelja, koji će mu kasnije u doba surovih iskustava s ljudima, donositi smirenje. Posebno će se tada isticati lik majke i njena simbolizacija za sve toplo, sigurno i neizmjerno ljudski vrijedno i blago. To će stvoriti osnovu kasnijeg Jakšićevog pjesničkog mentaliteta. Bijeg od svijeta u tišinu vlastite poezije srca i duše, samo je poetska simbolizacija i slika topline majčinog krila i povratka njemu. Čak bismo smjelo mogli nazvati cjelokupnu Jakšićevu poeziju, poezijom povratka u majčino krilo. Potvrdu za takvo gledanje nalazimo u bilo kojem primjeru iz pjesnikova rada:

»Majko, mi nijesmo krivi što smo premašili želje svojih roditelja jer su u nama procvjetale crvene ruže obmane i zatinjale strasti za ništavnom i toliko puta oplakivanom srećom i radi nje mimoiđosmo i njihove i svoje ciljeve... Život nas je zapljuskivao, i gdje smo mislili da će iznići cvijet, ozelenio se i pocrnio: trn! ... O, ja vrlo dobro znam da se ne možeš, majko, da načudiš mome rasuđivanju i poimanju svijeta i da u meni ne poznaješ ono nekadašnje tvoje dijete...«

Očev lik, koji je bio mlinar, javljat će se manje od majčinog, ali zato on uvijek znači dubinu života i prozrenje smisla patnje i siromaštva ovdje na zemlji:

Moj otac je bio siromah cijelog svoga vijeka,
Imo je žuljave ruke i uvijek isto odijelo,
Noću je radio mnogo: nosio džakove teške,
I žito sipao jedro u mlina crno ždrijelo!

I on je slušao šumor vode, vjetra i klasja,
Život je iskonskom snagom širio u njemu krila,
Opet je cvrkute čuo čilih, plašljivih ptica,
U dušu teko je život iz tajnih zemljinih žila . . .

(Moj otac je ponekad sjedio uz prozor
i čitao Sveto pismo)

Idila očeva lika javit će se zato jedino onda kad se opis bačke prirode uplete u rana pjesnikova sjećanja na njega:

A kada sunčani sjaj obasja drvena vrata
i ganut s ljepote kraja postaneš i sam pitom,
ugledat oca ćeš mog na pragu staroga mlina,
gdje gleda idu l' drumom kola krcata žitom.

(Mlin)

Ta dva lika, majčin i očev, jedan simbol nježnosti i zaštite, a drugi oličenje životne mudrosti i iskustva, postaju od najranijih pjesnikovih dana uporište njegove mlade duše i njegovih ranih poetskih snatrenja.

Inače dokumenti o pjesnikovu razvoju mogu se pronaći razasuti po svim njegovim djelima, i poetskim i proznim. U ovim je zadnjima pisac imao mogućnost da progovori o mnogo čemu što je kasnije formiralo njegove poglede. I bez obzira o čemu nam bude govorio, javljat će se uvijek isti dojam: teškoće i brige oko školovanja, razlike između siromašnih i onih »ispeglanih« u školi, nestrpljiva želja da prestanu biti teret u kući svojim školovanjem, obaveze i uskrate sestre koja ga uzdržava u gradu, sitne i svakidašnje nepravde u školi i na koncu razočaranje, jer i sa diplomom ostaje bez dekreta i ne može roditeljima pomoći. Sve su to misli iz njegova romana »Maturant«, gdje opisuje svoje rane dane. I ne samo to. Briga za životnu svakidašnjicu nije samo osobna u pjesniku. Ona se javlja uvijek onda kad ga misli navode na rodni kraj:

»Bijeda i sirotinja pritisnula je seljačke ruke, sada im je siromaštvo sestra, a nezadovoljstvo brat. Kretnje su im tiše i izgleda da se boje svoje sjenke. Porez ih je ispio, usjev slabo rodio, kiše su poplavile nadanja i želje skromnih srdaca i sada im je umor u pogledu i mislima . . .

Djeca pište kao gladna godina, majke ne smiju da ih otvoreno pogledaju nego ih zavaravaju šarenim lažima, djevojke zanemariše svoje lice i kose, momci nose pokrpane haljine i stide se sebe samih . . .

Zamukoše pjesme milopojke, snuždiše se kuće kao starice u zoru i crna slutnja slegla se nad selom.

Burazi škripe, blago strahom gleda prema, livadama, a jeziva večer silazi s brda da zakuca na vrata selskih kućica . . .

Vraćam se kući tužan i neraspoložen.

Školovanje je opet pritisnuto težinom odlaska od kuće, nestajanjem one tople obiteljske sredine iz života još nedavna djeteta. Stalna misao na nježnost majke i sestre, činit će smještaj u internatu još nesnošljivijim. Pjesnik je već tada seminarac. Prva četiri razreda gimnazije polazi u Subotici, a 5. i 6. r. prelazi u isusovačku gimnaziju u Travnik, dok je 7. i 8. dovršio u Somboru.

U tuđini doživljava pjesnik prva iskustva:

»Ovdje je sputano, stisnuto, pa ne vidim ni kako sunce zalazi. Tu su kuće visoke, čistina, ljepše nego kod nas na selu, ali sve nekako hladnije, iz njih odiše bojazan, nepovjerenje.«

Na koncu dolazi zaključak koji će se ugraditi jednom zauvijek u Jakšićeva poetska reagiranja na životnu stvarnost i život u kojem će pjesnik ostati vječno samac:

Ja nisam našao brata, ni sestre, ni oca, ni majke
u tuđem svijetu. Nema na tuđim poljima cvijeća,
Lažne su oholih ljudi odurne, ogavne bajke
Da u tuđem hramu i za nas gori svijeća . . .

(U tuđem svijetu)

Pa ipak kasnije kad budu prohujale godine, a pjesnikova kosa postane bijela, pored sve strogosti seminarskog života, pjesnik će se ipak navraćati na te dane. Bit će to dani sumnje i patnje, kad je posve nestajao sklad između pjesnika i svijeta. Tad će se pjesnik sjetiti dana kad je duša čista i mlada, disala svježinom prvih stihova. Ponovni povratak u djetinjstvo i nepovredivu čistoću prvih dana, vratit će i na pjesnikove usne zaboravljenu molitvu:

»Počimam i ja da se molim, ja koji sam već zaboravio molitvu. O, kako je bilo lijepo kada sam i ja nekada s njima s istim osjećajima, s istim željama i mislima klicao Gospodinu . . . Kako li je nekada bilo lijepo, i kao da mi neko reče, učini mi se da taj narod ima više smisla, da taj narod mnogo više razumije Boga od svih nas, koji smo zaplovili gradovima, da se odademo nauci i kulturi, ali gdje smo otrovali srce i dušu, gdje nam se počela da gasi i vjera . . .«

Nekako u isto vrijeme javlja se u travničkom sjemeništarcu želja za pisanjem. Bilo je to u piščevoj 17. godini. Jakšić se prvo javlja u šapirografiranom đačkom listu »Travničko smilje« 1929. godine.

I u tim ranim podsticajima, nagnućima k pisanju, u tim prvim impresijama bačenim na papir i složenim u stihove, u tim nježnim đačkim izljevima, nalazimo već sukob pisca i stvarnosti. Javljaju se i prve sumnje u pjesnički poziv. Ima li pisanje uopće smisla? Taj osjećaj, koji je pisac osjetio odmah u početku, ući će u filozofsku podlogu njegova zrelog rada. Umjetnost će tada tješiti pisca i ljude, davat će im Vjeru u duhovni svijet i njegove vrijednosti, brisat će patnje i svakodnevnu životnu težinu. Toj početnoj i neravnopravnoj borbi sa silinom života i materijalnih zahtjeva i potreba, koje su se javljale već u najranijim danima, suprotstavit će im se pjesnik krhkošću svojih prvih redaka. Zato se i javljaju sumnje:

»Janko je mislio, ima li zbilja smisla njegovo pisanje pjesama. Tko ima od toga ikakve koristi. Koga će zanimati, što ga muči i što ga boli, tko će se osvrnuti na njegove snove i na njegove uzdahe ... Ali u njemu je govorio neki glas da kroz vlastitu bol otkriva ljepotu duše i da čovjek mora osjećati potrebu za tom ljepotom.«

Pjesnik počinje surađivati u časopisima kojima šalje svoje prve lirske radove. Prva mu je tiskana pjesma bila »Kišna pjesma« u srednjoškolskom časopisu »Mladost« 1930. koji uređuje profesor Antun Barac. Uz Jakšićevo ime nalazimo ovdje i: Ivu Frola, Mirka Jirsaka, Ivu Kozarčanina, Vladimira Nazora, Olinka Delorka, Vladu Kovačića, Jeronima Kornera, Šimu Vučetića i Ivu Balentovića. Iz tog nam vremena potječu i prve poruke uredništva mladom pjesniku:

»Mater Dolorosa« je lijepa pjesma, samo je nešto razvučena. Stegnite je nešto i popravite neke nezgrapnije stihove, pa ćemo je štampati.«

Ulaskom u časopis »Luč«, godine 1932. koji je i bio osnovan u smislu Mahnićeva preporoda katoličke kulture u Hrvatskoj, Jakšić se priključuje najmlađoj generaciji hrvatskih katoličkih pjesnika. To su bili: Jeronim Korner, Ivo Lendić, Ivo Balentović, Aca Kokić i Mate Meštrović. Od tada pa sve do danas Jakšić će kao posve izgrađeni pjesnik surađivati gotovo u svim časopisima i listovima svog vremena: Krijesu, Obitelji, Hrvatskoj prosvjeti, Hrvatskoj straži, Nedjelji i u svim kalendarima od Danice, sv. Ante, Gospine krunice itd.

U isto će vrijeme ući Jakšić kao šokački pjesnik u časopise i listove vezane uz domaće područje. 1933. godine javlja se u »Bunjevačkom kolu«, »Subotičkoj Danici« i »Subotičkim novinama«, a kad je osnovano 1935. »Klasje naših ravni« u Subotici, postaje Jakšić uz pjesnika Kokića i Sekulića i još početnika Kopilovića, najistaknutijim pjesnikom šokačkih Hrvata u Bačkoj.

Paralelno s pjesnikovom suradnjom u listovima i časopisima, javljaju se i njegove prve zbirke pjesama, kojih do danas ima ravno devet. Između prve i zadnje je poetski raspon od 35 godina (1931—1966), što već samo za sebe dovoljno govori o pjesnikovoj produktivnosti.

U toku svog službovanja po provinciji javlja se Jakšić i u drugim regionalnim listovima. Tako ulazi u dalmatinske listove za vrijeme svog

službovanja kao mladi profesor na Badiji, a u bosanske, kao profesor u Tuzli:

Pred drugi svjetski rat njegovi prilozi ulaze i u »Hrvatsku smotru« i »Hrvatsku reviju«, zagrebačke časopise.

Pjesnički mu je rast intenzivan i prodoran. On postaje registracija svakog pjesnikova doživljaja. Uz polete mladosti i zanose duše, javit će se i prvi tragovi gorka okusa života. Podići će se sjećanja na studentske dane u Zagrebu koji su obilovali neimaštinom i stalnim odricanjem, kad je trebalo često dijeliti s kolegama i zadnje što se ima. Miris menzi, siromaških studentskih sobica i nadmene gazdarice koje ne vide svijet malih i siromašnih ljudi, sve će to ulaziti neprimjetno u psihu našeg pjesnika, postajući trajnim fondom njegove buduće pjesničke riječi. Spoznaje se tada počinju mijenjati. Prvi se idealni zanosi povlače u tminu pred životnim istinama. Suočen izbliza s ozbiljnošću životnih situacija i svakodnevnih briga, Jakšić piše u tišini svoje seljačke sobe ove ogorčene retke:

»Ovi mali, priprosti ljudi, koji su vječito siromašni, uprljani i gladni, ti ljudi su sve gledali kroz prizmu novca i za njih je novac bio sve. Miško je dobro vidio, da naš seljak nije tako idealan kao što ga u romanima opisuju, da je on mnogo lakomiji od bilo kojeg intelektualca i da nastoji na svaki način kako će se što prije obogatiti. I tek kad se obogati, budi se u njega i nacionalizam, tek tada postaje onaj »idealni« hrvatski seljak kojeg su izrešetali i izvarali svi političari, svi kaputaši!«

Ovi gorki navodi o našem narodu utisnut će se kasnije i u Jakšićev stav prema domaćoj inteligenciji, koja zatvorena u sebi, ne čini ništa da tom narodu pomogne da ne bude takav:

»Među našim intelektualcima« — pisat će još 1935. Jakšić — »mi imamo spremnih, stručnih i sposobnih ljudi, ali sa jednog šireg, društvenog stanovišta, to su neiskorištene snage. Ti ljudi služe samo sebi, oni su bez prave orijentacije, bez kompasa, bez socijalnog instinkta: razasuti a nepovezani, žive od naroda a da rijetko kad dolaze u prisni dodir s narodom, žive u eri potresa, a zaklanjaju glavu u pijesak. Žive u doba kad je socijalna akcija najnužnija, a oni te akcije nemaju.«

S tim u vezi javit će se piščeve misli o funkciji i društvenoj ulozi umjetnosti koju ne smije ni jedan pravi umjetnik zapostaviti u svom stvaranju. Dostojno mjesto života i njegovih problema u književnom djelu potvrđuje u istinskom umjetniku snage koje će otkriti čovjeku put k svjetlijim i plemenitijim stremljenjima ljudske duše, k onom savršenijem kompleksu duhovne stvarnosti, koja je zadnji cilj postojanja svega pa i umjetnosti:

»Čovjeka je potrebno izgraditi, i onaj koji ga izgradi, bit će najveći umjetnik i najveći dobročinitelj čovječanstva.«

Zato je književnost ta koja:

»će nam razotkriti zavjesu nad unutarnjim duhovnim sazrijevanjem našeg čovjeka, njegovim idealnim nastojanjima, koja su dignuta do umjetničkog izraza i koja će nam tako ljepotom i plemenitošću osvijetliti dušu, da osjeti jedan ljepši i bolji svijet, koji su skovali u svojoj poletnoj duši naši književnici, živeći često u bijedi, prezreni i zaboravljeni. . . .«

Istina je da je danas materijalni interes moderna vremena ugrozio osnovne ljudske duhovne vrednote, pa i potrebu književnog rada, jer se vjera u moral i u viši nadzemaljski život smatraju, u svijetu trenutnih interesa i užitaka, intelektualnom naivnošću. Ipak to ne sprečava umjetnika da nam dade sažetu definiciju svog shvaćanja ljudskih ideala:

»Prema izloženom, izgradnja čovjeka postizava se upoznavanjem vlastitih sposobnosti, upoznavanjem presudnih prekretnica povjesnog događanja, upoznavanjem svetih i divnih Božjih i prirodnih zakona, te nadahnjivanjem, kroz sve to, religijskog uvjerenja, koje će ukazati čovjeku na temelju vršenja njenih pozitivnih propisa, pravi smjer njegova djelovanja i njegova života.«

Zato, usuprot teških spoznaja još u prvoj fazi rada, pisac ne prekida vezu sa selom i s narodom. Nastoji ga dublje upoznati, osjetiti njegov život i potrebe. Piše o njemu. Upoznaje njegovu kulturu i običaje. Znat će se, kad to bude potrebno, i kritički osvrnuti na svoje Šokce. Možda je baš onda pjesnik osjećao najjaču povezanost s njima kad je govorio o njihovim manama:

»Šokci su veseljaci, ali spori i neodlučni, htjeli bi nešto, ali pristupaju pothvatima tek onda, kad ih netko stalno podsjeća i kada ih vodi i nagovara. Daroviti su i sposobni, ali nemaju u sebe dovoljnog povjerenja i sami sebe potcjenjuju.«

Sve će to konačno učiniti da ćemo i kasnije u pjesnikovu stvaranju osjetiti sublimiranu dragu domaću melodiju. Ona će neprimjetno ući u njegovu poeziju kao njen stalni psihološki osnov. Pratit će je u motivima i bojama neba, ognjišta, ptica, žita, sunca, jeseni i domaćeg krajobraza. Njome, baš, bit će jednom za uvijek dani formalni okviri i sredstva Jakšićeve poezije, pa i onda kad se gradska problematika bude nametnula piscu svom svojom snagom. Trag intimne osvijetljenosti i bačkog kraja ostat će i onda skriveni u njoj. Tematski se zato ta poezija neće nikad jako proširiti. Nikad to neće postati neki veliki svijet. U njemu će jedan pol nesumnjivo činiti domaća gruda, koja će izlaziti iz pišćeve potrebe da ostane vječno čisto dijete, dok će drugi pol u njegovoj poeziji izrasti iz naših dugih provincijskih noći koje su tjerale našeg pisca u svijet, trbuhom za kruhom. U tim časovima i noćima dugog životnog trajanja i patnje, njegova će poezija stalno tražiti daleki izvor domaćeg neba i utočište u domaćem obiteljskom krugu. Zato će opet negdje u predahu, u nekom našem zaboravljenom gradu, pjesnikovo srce osjetiti da još uvijek može voljeti. Ili je sve to iluzija koju briše noć.

Ostaje posustao pjesnik, zanesen, na čas novom nadom, da bi ubrzo za tim osjetio nemogućnost ostvarenja ideala:

Smiju se gusle i dršće zeleno lišće, i ruka
u ruci tvojoj se pruža, i željan sunca sam opet
opet voljeti mogu, probudilo srce se moje!

Al tebe za stolom nema. Gusle se cere i kunu.
Po stolu prolito vino. Jutro se jezivo budi.
I opet ulice, ceste, vlakovi, stabla i ljudi.

(Godinama prolazim)

II

Razmotrit ćemo najprije piščeve napise o pojedinim piscima, jer nam oni pored toga što pokazuju njegov ukus i ideale, daju mogućnost da pratimo, kako ih je pisac primjenjivao u konkretnoj poetskoj situaciji, kad je pisao o pjesnicima svoga vremena.

U napisu o Sudetinom stvaranju, u povodu 10-godišnjice njegove smrti (1937.), Jakšić je imao prilike da progovori o piscu koji će biti kasnije istican i kao njegov vlastiti poetski uzor. Zato slučaj pjesnika Sudete pokazuje njegovim životom i smrću, mogućnost da pjesnik u svom stvaranju otkrije duboke i gorke istine života i da ih pobijedi svojom vlastitom poezijom. Tada patnje na zemlji, poezijom duše, dobivaju, transcedentno značenje:

»I on je uvidio, da njegove boli nastaju u vremenu, da bi dolazio ovdje do neke sreće u prostoru, ali sreće ovdje za njega nema! On se mora osloboditi i prostora i vremena, dići se u čistu duhovnu sferu i ondje zasjati čistinom i ljepotom!«

Zato je Sudeta začetnik modernog katoličkog poetskog izraza u Hrvata, jer je u svojoj poeziji dao istinsku religioznost, pročišćenja i uzvišenja jednom velikom i savršenom biću — Bogu. To čini njegovu poetsku emociju produhovljenom i duboko misaonom, a to baš treba dati lirska pjesma. Osim toga, Jakšić je imao mogućnost da progovori o vlastitom shvaćanju religioznosti, što će kasnije ući kao idejna osnova za shvaćanje religioznog osjećaja u njegovoj vlastitoj poeziji. Sudetina religioznost nije apstraktna i otuđena od ljudi. Ona ne čini pogreške onih katoličkih pjesnika koji su religioznost izrazili u potpunoj odsutnosti ovog našeg života i njegovih problema. Zato je baš Sudetina poezija duboko ljudska! Ona prati čovjeka u njegovu ovozemnom trajanju i to daje poetsku i religijsku snagu Sudetinu stvaranju. Zato su Sudetine pjesme ljudske tople jer su nastale u priprostoj jednostavnosti osjećaja:

»U katoličkoj lirici Đuro Sudeta ide među prve s potpunim pravom, jer je pokazao kako se i o religioznim osjećajima može pisati umjetnički i kako je religioznost jednog bića viša i uzvišenija, što je bliža svakidašnjem stvarnom životu. On je produhovio svoj život, unosio je Boga u sve čega se doticao i radi toga je on pravi pjesnik života u koji je unosio Boga bez ikakvih predrasuda!«

Osim toga privlačnost Sudetine poezije leži za Jakšića i u putu do koji je ona prošla u svom razvoju, od sazrelih emocija, pročišćenih duhom, do njihova misaona sređenja u pjesme koje kao zaokružene cjeline, nose osnovnu pjesnikovu emociju i njezino rješenje. Taj isti put prolazit će i Jakšićeva poezija u svom stvaranju, pa se sva njezina problematika može svesti na to koliko je ona u tome uspjela. A ona je uspjela, u svojim najboljim primjerima, savladati sve povratne negativnosti umjetničkog izraza naše katoličke poezije i tako se staviti uz bok poeziji Đure Sudete.

Pritom treba još jednu stvar imati na umu.

U ovakvoj izgrađenosti religijskog i umjetničkog gledanja, u Jakšićeve se književne poglede nije više mogla smjestiti nijedna književna pojava ili pojedinac koji bi joj bili divergentni. Tako je bilo baš s poezijom njegova literarnog vršnjaka Dragutina Tadijanovića, koji je izdao svoju prvu zbirku: »Dane djetinjstva«. Jakšićev pogled jednom zauvijek, kao u Sudete, okrenut visinama, ostao je do danas isto tako i formalno zaokružen i dogotovljen u njegovoj poeziji, pored svih varijeteta unutar uvijek istog poetskog gledanja i osjećanja. Te su činjenice bile sudbonosne za ocjenu Tadijanovićeve poezije, koju je Jakšić nepravedno ocijenio i odbacio. Jednostavnost Tadijanovićeva izraza, jednom već primljena u Sudete, ovdje je odbijena, jer ne dovodi do one uzvišenosti koju traži duhovni pogled. Jakšiću se činilo da baš tu spiritualnost negira nova faktura Tadijanovićeve poezije, kojoj nedostaje svetost i ozbiljnost umjetničkog čina:

»Mislim, ako već ništa drugo, a ono svaki čitač lirike traži u pjesmi neko ugodno iznenađenje, koje se u njemu može pojaviti nenadanim otkrićem ljepote što je u njemu bila nesvjesno pritajena i sada ju je on odjednom našao u pročitanim stihovima kao neko ugodno otkriće.«

Osim svega toga, poezija mora biti i formalno savršena. Istina je doduše, da su naše riječi u stvari tamnice naših osjećaja i stanja i da nam ne daju da iznesemo vjerno sve ono što doživljavamo u sebi. Ali baš zato, jedino što možemo, to je da poeziji dadnemo što uzvišenije ruho, da bismo što dublje mogli nazreti njezinu bit. Baš to svojstvo ne posjeduje Tadijanovićeva poezija po mišljenju Jakšićevu. Njemu se činilo da baš te zahtjeve ona negira. Zato se i doima kao nedoživljena jednostavnost ili kao težnja da se na silu bude originalan:

»Neko može biti originalan, ali ako je ta, nazovimo, originalnost samo negacija već poznatih zahtjeva na polju izvjesne umjetnosti, ako ona nije kadra nadomjestiti ono što obara, nego ostavlja još poslije

svega prazninu, onda ta originalnost ne može značiti ništa pozitivno iako ona može biti dokument nečijeg ličnog nastojanja.«

Tako je kritika Tadijanovićeva poetskog početka, ponovo potvrdila Jakšićeve pozicije prema umjetničkom stvaranju i formalne korijene njegove poezije. Dakako, da sve što je ostajalo izvan toga, nije više moglo ući unutra. Zato je Jakšić svoju dosljednost u tom pravcu pokazao i onda kada je pisao o pjesnicima koji su mu idejno bili posve srodni. Takav je bio slučaj s Kokićevom poezijom o kojoj je Jakšić pisao povodom pjesnikove prerane smrti 1940. godine. Premda je danas bački pjesnik Aleksa Kokić, sigurno jedan od tvoraca modernog katoličkog poetskog izraza, Jakšić je i u njegovoj poeziji pronašao opasnost od pretjerane jednostavnosti, koja bi mogla povrijediti prave izvore njegova poetskog bića. Zato o Kokićevoj poeziji Jakšić veli:

»To je više prijateljsko vraćanje zemlji nego s unutarnjim preobraženjem izgubivši vjeru u smisao borbe na intelektualnom području, to je gledanje izvana, umjesto da ta zemlja i taj život progovore puninom tajnog začeća u zemljinim grudima. Deskripcija je potisnula dubinu, blagdanska slika patničko lice radnih dana!«

Strah od pretjerane jednostavnosti krije u sebi onu tradicionalnu retoričnost i uzvišenost bez koje nekad nije mogao biti katolički poetski izraz. To je svakako opteretilo i Jakšićeve poetske poglede kad je pisao o nekom drugome. I ne samo to, tradiciju tog opterećenja, po kojem se ljepota postiže samo velikim riječima i uzvišenošću, osjetit će Jakšić i u svojoj vlastitoj poeziji, u onim časovima kad bude ta ista retoričnost gušila iskreni pjesnikov izraz i emociju. Tad će pjesnik prijeći mnogim pojednostavljenjima, kontrakcijama i inovacijama u svom izrazu kojima će suzbiti vlastitu početnu retoričnost. Zasad u prvoj fazi te probleme kao da Jakšić još nije imao na umu. Zato on odbacuje težnju za onim svakidašnjim i vanjskim u poeziji koja može pjesnika dovesti do naivnosti, da ne vidi tada stvarne probleme onoga o čemu piše:

U pjesmi »Ljudi nizine« iznesena je suzdržljiva tuga i radost, u njoj je, možda namjerno, predviđena druga strana našeg čovjeka, strana koja otkriva svu našu lijenost, nemarnost, svu taštinu i bahatost bogatih sašara u kicoški dotjeranim čizmama.«

I na koncu pristupa Kokićevoj poeziji, Jakšić donosi svoj sud o poeziji kojem će ostati njegov poetski talenat vjeran do današnjeg dana:

»Ljepota pjesme nije u tome da izricanje osjećaja bude u ovom ili onom obliku pred nama izneseno, nego u tome da mi očutimo da je to izricanje od srca i prirodno, da je osjećanje nadahnuto plemenitošću i toplim pregaranjem.«

Sudbina Jakšićeve poezije u našem vremenu u vezi je s ovim davnim danima kad je formiran njegov pogled na umjetnost i poetski izraz. Njegova uporna dosljednost, koja je imala svoj utjecaj na tradicio-

nalno obilježje njegove lirike, učinila je svakako da se ona našla danas nepravedno po strani. Zato je vrijeme poezija Dragutina Tadijanovića, dobila svoje zasluženo mjesto u hrvatskoj književnosti. To ipak nije smio biti razlog da je kritika nakon rata prelazila posve ravnodušno preko Jakšićeve poezije koja se dalje razvijala čak i s pojačanim intenzitetom. Ona je i dalje bez obzira na pomodnosti i pravce ispovijedala dosljedno ideale koje je pjesnik nosio u sebi. To je dakako moglo povremeno davati njegovoj poeziji i ton koji nije bio uvijek jednako blizak modernom čovjeku, iako to ne znači da je sama Jakšićeva poezija ostajala uvijek ista, što je gotovo psihološki i umjetnički nemoguće. U nju su ulazili novi materijali, emocije i raspoloženja, koji su dalje u unutrašnjem smislu gradili njegovu poeziju. Sve bi to trebali imati na umu oni koji budu jednom kritički revidirali Jakšićevo poetsko stvaranje.

III

Jakšićevoj se poeziji može pristupiti i s obzirom na ono što su drugi o njoj mislili i kako su joj pristupili u vrijeme njezina nastanka i razvoja.

Dok su gotovo svi Jakšićevi kritičari bili jednodušni u ocjeni idejne podloge njegove poezije i dosljedna religiozna pogleda njezina tvorca, vrijednost same poezije različno su ocjenjivali.

Razlozi su za to bili višestruki.

Ali prije no što izložimo njihove stavove, treba imati uvijek jedno na umu kad se govori o Jakšićevoj poeziji. Njezin osnovni karakter nosi prodor u duhovne predjele čovjekova zemaljskog postojanja, u hermetične predjele naše vlastite duše. Osim toga, razvijajući se kao i sâm pjesnikov život, uvijek za sebe i u sebi, daleko od bilo kakve buke svijeta, Jakšićeva je poezija sve do danas ostala jednako nenametljiva i zatvorena u sebe.

Dakako da sve te činjenice nisu mogli imati na umu oni koji su pisali o Jakšićevoj poeziji u vrijeme kad je ona tek bila stvarana. Bila je to uostalom ponajviše tekuća kritika koja je pratila izlaske pojedinih Jakšićevih zbirki pjesama. Zato ona nije mogla imati uvid u cjelokupni karakter Jakšićeva stvaranja, što je danas i te kako moguće, nakon 35-godišnjeg raspona njegove poezije.

S druge strane, o nekim je Jakšićevim djelima pisano mnogo u srazmjeru s drugima koja su bila manje spominjana. Tako se dogodilo s Jakšićevom novelom »Marijom«, koja je doživljavala prikaze i davno poslije svog izlaženja 1937., kad je pjesnik imao već dvije zbirke pjesama za sobom. Vjerojatno, da popularnost »Marije« leži u njezinoj svojevrsnoj konstrukciji, zato što djeluje modernije od ostalih u Jakšićevoj lirskoj produkciji. Osim toga, u njemu su na lirski način kondenzirane

sve piščeve osjećajne projekcije prema dragom zamišljenom biću. To je dalo radnji priličnu dozu difuznosti zbog mnogih lirskih digresija. Sve je to moglo privući pažnju suvremene kritike.

Inače »Marija« djeluje kao ženski lik previše apstraktno i neodređeno. Ona je samo utjelovljenje pjesnikova senzibiliteta i lirske emocije. Valjda je i zato ostala previše blijeda i nedorečena kao lik. I njezina sudbina izlazi iz okvira one određenosti koju joj je pisac namijenio. No sve to i nije važno. Jakšić je u njoj imao mogućnost gledati projekciju svog vlastitog poetskog svijeta i prvih ljubavnih zanosa:

»Susreo sam je, kao što se susrećU zaljubljeni pogledi s naivnom djecom, koja pronose plave i bistre oči, u kojima spava dubina životnih pritajenja.«

Njihov susret ne znači ispunjenje želja i intimnog cilja. On je samo lirska mogućnost da pjesnik slobodno sniva i da se dublje zagleda u vlastitu uzbuđenu unutrašnjost, jer realizacija zbivanja, koja su i onako sva svedena na pjesnikovu emociju, i nije više važna. Tomu pomaže i tišina u pjesniku:

»Volim tišine, jer iz njih izviru svjetla mojih želja, u njima potapam i svoju rastuženost kad mi odnekuda naiđu kao različak plavi i osjetljivi dani o kojima u svojoj bilježnici ne znam ništa napisati.

O, ima časova, kada sam tako željan nekog bića pred kojim bih mogao otkriti sve zavjese nad svojim duhovnim dubinama!«

Takvim magličastim pjesnikovim lirizmom u duhovnom snatrenju bit će prekinut daljnji slijed događanja. Otvorit će se intimni svijet romantičke pjesnikove inspiracije. Neispunjeno rađa čežnju, koja tinja u pepelu sagorjelih misli i nadanja. To su izvori njegova pisanja. U pjesničkom snu gledat ćemo ono čega nema u stvarnosti. Zar nije još Shakespeare rekao, da je naš život od sna satkan:

»Pa ipak, kako je ponekad lijepo, kada se sjetim da su u meni sagorjele lijepe misli, velike želje, kao što uvenu veliki, bijeli cvjetovi, a da ih nitko ne ubere, nitko iz neposredne blizine, omiriše.«

I opet se u pjesniku javlja onaj stari grč o kojem je već jednom govorio: nemogućnost nalaženja izraza za vlastita poetska stanja:

»Htio bih da svu ljepotu osjećaja, svu svoju želju pretočim u nezgrapna slova na žućkastom papiru ... Ali kada napišem tako nekoliko redaka, kad ih pročitam i zagledam se u njih, vidim da su oni samo dim iza kojega se naslućuje plamen, da su oni ljubičasta magla iza koje se nazire svitanje jutarnjih svježih časova.«

Ovakvo svojevrsno otvaranje pjesnikova unutarnjeg lica omogućilo je mnogima da dublje upoznaju intimne ideje i pjesnikova skrivena nagnuća. Tako su mnogi došli i do tajnih poticaja njegova stvaranja. Neki su ih tada prihvaćali, a neki odbacivali već prema tome s kakovih su pozicija ocjenjivali Jakšićevo stvaranje. Neke od tih stavova smo isticali već dosad. Maraković se, na primjer, pitao, kako u katoličkoj poeziji

obući apstraktno u pjesničko ruho, drugi su osuđivali opet Jakšićev pesimizam sa stanovišta kršćanske nauke, treće su mučila umjetničko-formalna pitanja njegove poezije. Bilo je i onih koji su smatrali da je Jakšić mogao ostati zauvijek u domeni vezana stiha, od kojeg je pisac odstupao ne samo u najnovije vrijeme nego i ranije. Na koncu, neki su smatrali da je formalna strana njegova pjesništva, podređena sadržajnoj. Tako će pisati povodom 15-godišnjice pjesnikova rada, Marko Landekić, inače autor jednog od boljih pristupa Jakšićevu radu:

»Jakšićeva lirika ne donosi ništa naročito novo i neobično u izražajnim sredstvima, nego samo sadržajem... U cijeloj Jakšićevoj lirici dojmovi su isključivo sadržajnih sredstava, Jakšić nema pjesama napisanih radi fraza, oblika, stiha: rime i ritma. Nema čak ni pjesama intelektualističkog poticaja.«

Ipak i u tom kompleksu i tim sredstvima, Jakšićeva je poezija kao lirika religioznog nagnuća, uspjela savladati jaz koji je postojao u njoj samoj, a taj dolazi od težnje njezina karaktera općenitosti, koju je ona morala izraziti individualnim pjesničkim čuvstvima, ispunivši tako jednu od osnovnih zadataka lirskog izraza, prema Landekiću.

Bit će dakako i onih koji se neće složiti s takvom ocjenom. Za neke (Mate Meštrović) bit će Jakšićeva poezija konglomerat neprevladanih utjecaja, od sladunjavosti jednog Šantića, uglačanosti Dučića ili Milana Begovića i religioznosti Sudete ili Šopa.

Trebalo je zato čekati na daljnju pjesnikovu produkciju. Nizale su se Jakšićeve pjesme a s njima i zbirke, prateći Jakšića na njegovu osamljetnu putu po našoj provinciji. Slijedi vječna izmjena mjesta na tom putu: Travnik, Badija, Tuzla, Osijek, Bijeli Manastir, Sl. Brod, Gospić, Subotica, Karlovac i konačno valjda zauvijek Zagreb, u kojem je pjesnik živio još kao student, skupljajući prve pjesničke dojmove i doživljaje. Sada ponovno u Zagrebu, pjesnik će se sjetiti vlastite mladosti u tom gradu. Sve tadašnje boli i pregaranja neće više osjećati. Ostaju samo laka krila sjećanja:

Proljeće... Idem Tuškancem i vidim
na starom mjestu još je ista klupa.
Tu dvoje sjede. Sad se novo lišće
u sjaju sunca preliva i kupa.

(Poslije mnogo godina)

Osamljen, potisnut, prešućivan, prigrbljen brigama i dnevnim dužnostima, Jakšić ipak nije prestao pisati. Ostala je u njegovu srcu vječno mlada njegova poezija, neki možda davno zaboravljeni Tuškanac, neka aleja pod jesenjim pokrivačem, neko suzno oko ili otrgnut list kraj puta.

I poslije rata izlaze Jakšićeve pjesme uporno dalje. Njima potiče mlada krila da i ona počnu stvarati. Tako se stvara »Glas mladih« u Slav. Brodu. Surađuje u »Vidicima« i »Brodskim novinama«. Tu će sa-

stati svoje učenike, buduće pjesnike. Takav je bio Hinko Zlomislić koji je umro 1967. u tom istom Slavonskom Brodu, posvetivši jednu od zadnjih pjesama Novom Zagrebu. Tko zna, nije li i u njemu zasijala davna žica nekog davnoga Jakšićevog Tuškanca. U Gospiću uređuje Jakšić srednjoškolski list »Polet«, a 1953. ulazi u Removu »Liriku«, skupa s Borom Pavlovićem, Ivaštinovićem, Mađerom, Quienom i drugima. Vraća se i u Suboticu, u kojoj se nekad školovao. I ovdje surađuje u »Rukoveti« i »Hrvatskoj riječi«. Konačno ovdje u Zagrebu, surađuje u religioznim listovima i časopisima. To su: Glasnik sv. Antuna, Crkva u svijetu i kalendar Danica. U Zagrebu izdaje i zadnje tri zbirke pjesama. Još je mnogo toga ostalo u rukopisu (zbirke pjesama, proze i roman). Neke su mu pjesme i uglazbljene (Josip Andrić).

Na kraju, Jakšićevoj poeziji možemo pristupiti i još s obzirom na dva područja: lirsku produkciju njegova vremena i na značenje njegove poezije unutar suvremenog katoličkog poetskog izraza koji se stvarao u razdoblju između dva rata.

Pjesnik Ante Jakšić ušao je u poeziju pred drugi svjetski rat, kad je već jedna generacija pjesnika bila posve afirmirana i izgrađena (Vl. Nazor, A. B. Šimić, Cesarić, Sudeta, Krklec, Majer, Gervais, Balota i drugi) a druga se isto tako već uspjela gotovo afirmirati (Tadijanović, Delorko, Kušan, Vladisavljević, Vlado Kovačić i Jeronim Korner). Treću bi onda grupu činili pjesnici Jakšićeve poetske generacije: I. G. Kovačić, Grgur Karlovčan, Aca Kokić, Stjepan Jakševac, Mate Meštrović i drugi. Iza njih moći ćemo već nazrijeti pjesnike zadnje generacije pred rat, kao što je Jure Kaštelan, koji su se posve afirmirali tek nakon rata.

To razdoblje hrvatske književnosti između dva rata, karakterizira velika lirska produkcija i mnogobrojni i raznovrsni evropski utjecaji kojim je svima manje više bio cilj stvoriti formalno savršenu poeziju modernog senzibiliteta koja bi odgovarala čovjeku moderne civilizacije. Zato je nemoguće i pomisliti da bi Jakšićeva poezija pored sve svoje hermetičnosti, mogla izbjeći sve te utjecaje. Neke smo bili već prolazno i spominjali. Dok je Meštrović pokušao naći direktne poticaje u više pjesnika koji su Jakšiću mogli biti uzor, Landekić je nastojao prikazati Jakšićevu poeziju kao spoj Domjanićeva ljubavna tona i Sudetine religioznosti, ali tu tvrdnju nije, na žalost, mogao i dokazati.

Uostalom, već i sam generacijski prikaz te lirske produkcije, u koju je smještena i Jakšićeva poezija, govori dovoljno sam za sebe. Nešto od opće životne i poetske klime morala je preuzeti i Jakšićeva poezija. No, uza sve ono što smo već iznijeli u vezi Jakšićevih pogleda na umjetnost i njezinu svrhu, dva su faktora bila ipak odlučna za stvaranje njegove poezije. U prvom redu, to je njegov pjesnički mentalitet koji se razvio u suprotnosti prema svijetu vani, u tišini provincijskih kutaka i daleko od literarnih središta. Druga bi činjenica bila pjesnikova iskrena i uvjerena religioznost koja je duboka osnova cjelokupne njegove poezije.

Stoga je baš svrsishodnija sistematizacija Jakšićeve poezije unutar našeg katoličkog izraza između dva rata.

Uzor za takvu podjelu nalazimo u radu Ljube Marakovića, vodećeg katoličkog kritičara u nas. Još 1936. godine on je pokušavao izvršiti podjelu cjelokupne katoličke lirske produkcije u nas u 20. stoljeću.

Tako je i on uočio u tom izrazu tri osnovna tipa.

Prvi je tip izrazito religiozni i otvoreno katolički, jer je inspiriran psalmima i Svetim pismom. Njegovi su predstavnici Izidor Poljak i Milan Pavelić. Oni su unijeli u katoličku poeziju patetičan ton.

Drugu bi grupu činili oni pisci koji znače suprotnost prvoj, jer napuštaju otvoreni katolički ton u izrazu i njegovu patetiku, što opet ne znači da su zato manje katolički orijentirani. Unutrašnji mir njihova izraza i vjersku osvjedočenost, oni kriju u jednostavnosti svog izraza, u smislu za svakidašnje i neznatne stvari i u ljubavi za malog čovjeka-bijednika. Sve to daje poetsku ljepotu njihovu izrazu, a i djeluje na suvremenog čovjeka daleko sugestivnije od patetičnosti, kojoj je često bila u korijenu retoričnost, a ne iskreni osjećaji.

U tu bi grupu došla i Jakšićeva poezija, jer su njezini tokovi nadvladali početnu tradicionalnost i retoričnost u izrazu, pa je patetika prvih stihova, sve više ustupala mjesto prigušenosti izraza i udubljavanju u svakodnevne teme života. Jednostavnošću izraza koja je nastajala iz svakodnevne potrebe da se poetski reagira na svijet oko sebe, ona je donosila novi poetski govor modernom čovjeku. Ali zato Ideja nije u njoj ništa manje prisutna, premda ju je trebalo sve više otkrivati u mučnim situacijama i sukobima koje sâm život sobom donosi. Dakako da može pritom biti duhovni horizont ponekad zamagljen i suprotnim akcentima i raspoloženjima. Tako je bilo i u Jakšića. Tada bi otvorenu deklarativnost, zamijenio u izrazu mučan i elegijski ton, otežan problemima i svakodnevnom teškoćom života.

Baš to odbacivanje retoričnosti i pretjerano naglašene otvorene religioznosti u izrazu, osposobilo je našu katoličku liriku da se ravnopravno nosi s problemima života i da u njima nađe životnost svog izraza, a da ipak pri tom ne zamuti svoje duhovne izvore. Tom je posljetku morao prethoditi rad mnogih naših pisaca, od kojih su neki čak i nepravedno zaboravljeni, premda su u sferi katoličkog poetskog izraza tražili nove izražajne mogućnosti (Stipan Bešlin). Ili da na koncu uzmemo slučaj Alekse Kokića, koji je u svom izrazu uspio stvoriti izvanrednu harmoniju slika svoje domaće ravnice i moderne religioznosti, a da do danas nije dobio njegov pjesnički opus svoju znanstvenu obradu.

Po Marakovićevu mišljenju treću bi grupu u sistematizaciji katoličke poezije činila jedna, koja ima više »prelazni« karakter između spomenutih dviju grupa. Od prve je uzela otvoreniju religioznost nego druga, a od ove zadnje je opet preuzela sposobnost, da čak i gotove religiozne teme, propušta kroz filter vlastitih doživljaja, približujući se tako

ipak više drugoj no prvoj grupi. Njezini bi predstavnici bili Đuro Sudeta i Jeronim Korner.

Obje ove sfere Jakšićeve pripadnosti, i vremenu u kojem je stvarao i idejnoj orijentaciji pisaca u koje je spadao, ispreplitat će se u njegovu stvaranju. Na tom se međusobnom prožimanju i izgradila njegova poezija.

Nadalje, mnoge smo već činjenice i vanjske uzroke tog stvaranja uočili kad smo govorili o pjesnikovu životu. Oni su odredili idejni i poetski svijet Jakšićeve poezije i sfere unutar kojih će se ona kretati. Neke su nam se sfere pjesnikova rada nametale, već same od sebe. Sad nam preostaje jedino to da ih analiziramo u umjetnikovu stvaranju.

Psihološki korijeni Jakšićeva umjetničkog sazrijevanja nalaze se u prvoj sferi njegova rada, koja je vezana uz domaći kraj, rodnu grudu i njegove roditelje. Samo ta veza ima dublje značenje od bilo kakvog pjesničkog regionalizma ili jednostavnog rodoljublja. Dom i kuća imaju u Jakšićevoj poeziji značenje ruske »počve« — snage tla i iskonskog mirisa zemlje, transponiranog u suptilna pjesnikova poetska snatrenja. Ta je gruda dala Jakšiću život i prva iskustva kad se morao otisnuti u svijet, ona mu je bila utjeha u daljini, kasnije kad su došla prva razočaranja, on ih je pretočio u pjesme. Postao je intelektualac, školovan čovjek koji joj se nije više mogao vratiti iskonskom jednostavnošću osjećaja. Emocije su tada dobivale dublju crtu i sjetne boje. To je iznio pjesnik u svojoj pjesmi »Stranac« koju je napisao nakon mnogo godina:

> Izgubljeni su koraci moji u spletu gradskih ulica,
> u nebo više ne gledam
> prignječen brigom svagdanjom,
> i ne znam kako sunce rađa se
> nad šumom i nad poljima.

Povratak grudi našao je pjesnik ponovo u poeziji. U tom kompleksu zatvorenosti i vezanosti za grudu, iznići će likovi njegovih roditelja kao i onih koji su ostali doma. Duboka zatvorenost njegove lirike kasnije pred svijetom, nosit će u korijenu ovu duboku psihološku vezu pjesnika s rodnim tlom, u kojem je Jakšić skrio vrijednosti koje mu više nitko nije mogao oduzeti u životu.

Ova prva sfera Jakšićeva poetskog opusa javit će se na početku, ali i u zreloj fazi njegova rada, što je i razumljivo. U početku mu je rodna gruda bila uporištem u prvim koracima u život, a u zrelosti mu je ona ostala utjehom u tom istom životu.

Druga sfera pjesnikova rada djeluje zato u prvom redu u mladosti. To je sfera njegovih ljubavnih zanosa, koja se kasnije sve više pretvarala u svakodnevna intimna poetska pregaranja u vezi s teretom koji nam donosi život. Istina je da o ljubavi pjeva pjesnik i u naše vrijeme, ali izvornost ljubavnih zbivanja u pjesnikovoj duši treba dakako tražiti u

njegovoj mladosti, kad su ga njezine čari mamile svojim čarobnim svjetlom. Zato su u početku ritmovi življi i raznoličniji, sve dok se sve ne slije u gorka iskustva i u mudrost pun ton o nemogućnosti postizanja idealnog na zemlji. Javljaju se tada meditativnost i refleksije kao dio Jakšićeva poetskog bića. Ali se pjesnik ipak ne povlači iako je razočaran. On je pun suosjećanja za one koji pate. Želi da bi svakom bilo dobro i da svatko ostane dobar. Osobna je sreća pritom nevažna. Ljubavni zanos dobiva tada ton molitve Bogu:

Sačuvaj čistinu njenog kroz život budućeg puta,
da nikad očajem ne bi u propast napast je zvala,
nek dahom radosti bude puna joj svaka minuta,
jer ona tako je dobra i tako naivno mala!

(Molitva za njenu veselu mladost)

Ljubavni osjećaj doživljuje tada svoju evoluciju. On dovodi do religijskog osjećaja koji ljude produbljuje. Refleksivnost iz prve sfere Jakšićeva rada dobiva ovdje mogućnost da je izrazimo u patnjama ljudi, u nesrećama onih koji ne otkrivaju njezinu bit: da treba živjeti za drugoga. Zato je pjesnik sav zaokupljen brigom da ljudima pomogne, da obriše nevidljive suze i utješi razdrobljena gnijezda. To postaje pravi smisao Jakšićeve poezije:

Sad mislim na jesen, na djetinjstva dane,
što rane smijehom blaže,
na one koji su ljubili mnogo,
pa sada utjehu traže.

(Sad mislim)

Ljubav je za pjesnika najveći dar. On otkriva harmoniju naše duše i božanske sile vječnosti. Istina, da je ljubav prvih dana ustuknula kasnije pred ljudskim egoizmom i pred gramzivošću onih koji misle samo na sebe, ali je zato za uzvrat dobila crtu koju će pjesnik pronijeti u svom stvaranju sve do naših dana. To je religioznost koja je produhovila pjesnikove osjećaje iz mladih dana, davši im filozofsku dubinu i neviđeni humanitet. Tek se sada mogao završiti onaj proces koji je pisac naznačio u svom »Strancu«. Pjesnik se vratio samom sebi i svojoj duhovnoj osobi.

Zato treću sferu pjesnikova stvaranja treba promatrati u vidu religiozne ideje koja počiva u njegovim pjesmama, bez obzira na njihovu tematiku kao i na vremenite brige koje su mogle nekad i pomutiti na tren pjesnikovo srce. Zato ta sfera Jakšićeve poezije znači ono konačno smirenje u istini života koju ljudi obično ne vide. To je Jakšićevoj poeziji dalo posebnu crtu uz one dvije sfere kroz koje je prolazilo njegovo pjesništvo. Pjesnikova je religioznost svakodnevna i bez velikih riječi. Ona se u njemu posve prirodno razvija kao opravdana potreba u ovom našem životu. Zato isto onako kao što se spontano razvijala u

početku pjesnikova rada, ta će ista religioznost postati njezinom krunom, dakako ovog puta proćućena zrelinom života i godina. Zato i nema mogućnosti da, u Jakšićevu stvaranju, patetika zamijeni iskreni religiozni ton. Nju je pjesnik otklonio i svojevrsnim izborom motiva. Uz one koji su uzeti direktno iz religiozne sfere, za većinu njegovih pjesama možemo reći da su izbjegle otvorenu religioznost, kakvu inače nalazimo u njegovoj zadnjoj zbirci (»Pjesme o sinu čovječjemu«). U pjesniku spokojno počiva religiozni osjećaj, ma o čemu pjevao i govorio. Sjaj ćemo njegov naći i u onim stihovima koji bi najmanje upućivali na prvi pogled na to:

I dok su vriskala djeca od sreće kristalnim smijehom,
u ruci nosila poklon mnoga otmjena dama,
ko tuga koja nam siđe u zjene večernjih sati,
ona je sjedjela tužna i tako beskrajna sama.

(Dok su okna bila puna modrih leptira)

Jer tko će se iskrenije sjetiti osamljenih duša i ucviljenih srdaca, zaboravljenih malih ljudi do pjesnika koji donosi u sebi tiho ozračje i dubinu religiozne ideje!

* * *

Razvoj formalne strane Jakšićeva pjesništva nalazi svoju potvrdu u problematici spomenute tri sfere njegova rada, što čini potpuno povezanom formalnu i sadržajnu stranu njegova pjesništva.

Već smo imali prilike vidjeti kako je potreba, da se izrazi jednostavna pjesnikova religioznost, bila uzrokom biranja svakodnevnih motiva, u kojima je ta ista religioznost bila skrivena, kako bi se poetski izraz sačuvao od patetičnosti vanjske religioznosti koja više nije odgovarala današnjem našem čovjeku. Stih bi tada postajao smiren bez obzira u kojoj je formi bio stvoren. Uopće pitanje slobodne ili vezane forme Jakšićeva pjesništva, ne može se riješiti estetskim vrednovanjem, jer je i u jednom i drugom obliku pisac stvorio vrijedna ostvarenja. Jakšićev će stih dobivati uvijek nove kvalitete po svojoj unutrašnjoj dimenziji, pod providom vanjske nepromjenljivosti. To je mnoge zavelo na krive zaključke o njemu. Jednom će formalno savršenstvo uvijek iste forme (sonet) ukazivati na činjenicu da je pjesnik baš nju odabrao upravo zato, jer su pjesničke ideje i poetsko iskustvo postigli isto takav sklad i slivenost u njemu, kao i muzika soneta koja će tu harmoniju još jače naglašavati:

Proljeće knjigu mladosti otvara
i mjesto mrtvog živo cvijeće nudi:
Na sunce dođi i presretan budi,
jer sve što vidiš za tebe se stvara.

(Proljeće)

Ili će zato drugi put, u širokoj formi, refleksivnost pjesničke riječi, dobiti u slijedu stihova svoj puni zamah. Nazrijet će se tada onaj domaći kokićevski pjev ravnice, široki zamah polja i salaša naše drage bačke pokrajine- Stih će tada biti pomalo otegnut i elegičan, kako bi postigao intonaciju dalekog i širokog bačkog neba i izgubljenog čovjeka pod njegovim izduženim horizontom:

Jesen je pružila ruke da mrzle otrese grane.
Nad kućom oblaci prijetnjom prošlosti ozbiljno kruže,
U duši bivaju želje svitanjem obasjane,
Dok spomen o tebi mirno navire, odani druže.

(Prijatelju Ivanu Ciki Kohl)

Nekad će taj isti široki stih i njegov ritam značiti nešto posve drugo od smirenog pjesnikova stava prema životu. Tada ćemo u njemu osjetiti ono duboko uzbuđenje koje je znalo potresati pjesnikovo srce, nošeno nekad u kovitlacu života:

I odlazit će brodovi sa zastavama mladosti,
da ljepši život potraže u ozarenim snovima,
a ti ćeš nijema ostati za tešku zemlju vezana
i vrhu tebe hujat će razulareni vjetrovi.

(In memoriam Jelici Romić)

* * *

Konačno imali smo prilike vidjeti i prigovore koji su postavljani formalnoj strani Jakšićeve poezije. Najjači je bio onaj koji je smatrao da je baš formalna strana njegova pjesništva zapostavljena na račun sadržajne (Landekić). Drugi su Jakšićevu liriku smatrali previše jednoličnom, uvijek iste muzike i statičnom, jer nisu u njoj mogli pronaći nikakve vanjske inovacije. Do takvih se zaključaka dolazi dakako uvijek onda, kada se formalni kvaliteti nečijeg djela, promatraju izvan ostalih sfera koje su sudjelovale u njegovu stvaranju. Tada može doći do nesporazuma koje ni kritičar ne može više riješiti.

Mnoge stvari koje smo dosad iznijeli, o Jakšićevoj poeziji, morali bismo sada dovesti u neku cjelinu, da bismo objasnili formu pjesnikovih djela.

Vidjeli smo pjesnikov život, njegove ljudske muke i patnje, vidjeli smo i poetsko naslijeđe katoličkog izraza, koje je nekad i samom pjesniku zadavalo poteškoće, osobito onda kad je svoj izraz htio približiti svakodnevnom i suvremenom čovjeku. Javila bi se patetičnost koju je pjesnik tada morao savladavati, a to nije bilo uvijek jednostavno i lako. Sve nam je to govorilo o potrebi da dublje uđemo u Jakšićev pjesnički svijet i da ga shvatimo sa stanovišta njegova života i ideja koje je stvaralo pjesnikovo iskustvo mukotrpno stjecano u ovom životu. To smo

onda i učinili. Vidjeli smo što je Jakšić očekivao od poezije i što je smatrao da ona može dati čovjeku. Sve to nije nevažno kad ispitujemo njegovu poetsku formu. Na koncu, svemu tome treba dodati i pjesnikovu senzibilnost koja se uvijek navraćala na ono što bi ostavila, ili bi se pred svijetom povlačila u sebe, a pjesme su bile dokaz svega toga. Ne smijemo zaboraviti ni na priličnu tematsku istovrsnost i ograničenost njegove poezije. Sve je to uvjetovalo njegov izraz, koji je formalno i tematski ostao uvijek ustaljen i zato prividno nepromjenljiv. Ali ako vanjske granice njegova izraza nisu bile prelažene, to ne znači da je Jakšićeva lirka ostajala uvijek ista u sebi samoj. Kvaliteti su počivali duboko u njoj. Isto onako kao što je pjesnik filozofski mudro i smireno primao udarce života pod maskom prirodne nepromjenljivosti i uvijek iste tihe rezigniranosti, isto će se tako umjetnička forma njegove poezije natapati na uvijek novim kvalitetima pjesnikova unutrašnja bića. Tako će ona onda dobivati i svoju neprimjetnu transformaciju. Novi sudari u pjesniku i nove unutrašnje spoznaje, dovodit će prirodno i do inovacija u izrazu. Tada će prigovor o pjesnikovoj jednoličnosti postati sam od sebe prividan i neopravdan. Mnogi će novi akcenti u pjesniku, donijeti na vidjelo i sredstva da se oni izraze. Tada će sukobe i suprotna gledanja, grč života i tugu zbog okrutnosti ljudi, pjesnik izraziti u suspregnutosti i škrtosti vlastita izraza koji će dati njegovu stihu bolećiv i rezignatorski ton.

* * *

Prije završetka razmatranja Jakšićeve lirike, ne bismo smjeli zaboraviti da bismo njegovu poeziju mogli razmatrati i s obzirom na onaj fond riječi i pojmova koje je pjesnik upotrebljavao u svom izrazu, premda bi takva analiza tražila već posve zaseban pristup.

Varirajući uvijek istu i prilično ograničenu zalihu riječi u svom stihu, povezanih prividno istom muzikom, Jakšić je, kako smo vidjeli, mogao postati na vanjski pogled nekome i jednoličan.

Jakšićeve pjesničke slike potječu iz one tri sfere njegova rada.

Prva mu je sfera dala sliku prirode, doma i njegovih ljudi, koju je izražavao uvijek u istom slikovnom krugu i pojmovnoj vezi. Druga mu je dala sliku zanosa i ljubavi, svakidašnjih zbivanja utkanih u jednostavnost i prigušenost njegova života, kao i idealnih stremljenja k nebu, dok mu je treća dala biblijsku metaforiku i njezine slike. Pored svega toga rječnik u njegovoj poeziji nije velik. Njegov se raspon kreće od pjesnikova djetinja neba, mirisa prirode, zvijezda, sunca i ptica, pa sve do opet iste takve slike prirode, varirane samo u sumračnim raspoloženjima i noćima naše zagušljive provincije — u bojama jesenjeg neba i lišća. To bi bio ukratko slikovni svijet Jakšićeve poezije. Na prvi pogled, takvoj bismo se konstataciji morali pokoriti, jer joj ne bismo mogli ništa dodati. Sve je to ipak samo prividno. Uvijek iste slike nisu izlazile iz uvijek istog pjesnikova emotivna sklopa ni raspoloženja, pa zato nisu

mogle imati isti smisao. Slike iz jedne faze stvaranja dobivale bi posve druga smisao u drugoj. Slatka »PTICA« mladosti iz jednog razdoblja, postat će zato u pjesnikovim osamljenim danima preplašena »PTICA« koja je zalutavši pala na pjesnikovo srce:

Dok vjetar jeca sablasno u granju
i osamljena već se ruše gnijezda,
ona bi htjela raširiti krila,
ususret poći nebu punom zvijezda. *(Ptica)*

Ili opet gnijezda koja su nekad bila puna ptica u pjesnikovu srcu, sad stoje srušena na vjetru. Stabla ne pozdravljaju više nikog. Sve je u pjesmi zamrlo:

Bez mjesečine miruju
u gori
stabla ukleta.

Porušena su gnijezda ispod krovova,
i uzalud se proljeća
sa pjesmom ptičjom vraćaju.

* * *

I tako dođosmo do kraja našeg razmatranja. Probijali smo se kroz Jakšićevo poetsko djelo ne bez teškoća. Baš kao i nekad pjesnik koji nam je u njemu ostavio duboke treptaje svoje vlastite duše. Mučen sobom samim, ljudima oko sebe i idealima koje nije našao u ovom životu, Jakšić ipak nije prestao pisati. Vidjeli smo da je uporno pisao i onda kad su tonovi drugih pjesnika učinili njegovu poeziju prividno demodiranom i zaboravljenom. Takva je već bila sudbina mnogih pjesnika. Kad ih svi zaborave, tada se opet jednom otkrije da su oni nenametljivo živjeli u čistim srcima malih ljudi. Tako je bilo i s Jakšićevom poezijom koja nije nikad prestajala postojati za one koji su u njoj nalazili utjehu nakon bura i strasti, teških sudbina i čežnji koje im život nije htio ispuniti. Ona im je svijetlila, neprimjetno utkana u njihovo vlastito trajanje. Godine su tako prolazile, pjesnikovo je srce i dalje pjevalo i pjevajući se sve više grčilo i jecalo, dok se nije posve prigušilo, ostavljajući u pjesmama trag neke sjetne i nadzemaljske melodičnosti i profinjene tuge, koja više tješi no što bi mučila one koji još nisu spoznali istinu ovog našeg postojanja i naše ljudske prolaznosti.

A boli? Kako i sad mirno svijetle
u nekoj čistoj, prozračnoj čistini,
da bolje vidim kako život ruši
sve, koji idu iz tame k visini.

I sad kad znam za blagoslov tišine,
u kojoj ništa skriveno mi nije,
ja mirno gledam iz ove nizine
gdje bol se sreći, sreća bolu smije.

(Sad već znam)

I mi bismo još jednom rekli: kako u ljudskoj boli i njezinu uzvišenju svijetli neprolazna ljepota Jakšićeve poezije!

SLUTNJA

Na koraku svakom ima mnogo tajni
da nam usne dirnu svojim gorkim plodom.
Nekud tonu snovi i trenuci sjajni,
bol utjehu traži pod nijemim svodom.

I dok stabla žude uzdignuća čista
da sa grana skinu svu prolaznost tešku,
ja ne čekam nikog, i ne želim ništa,
sve je nekud prošlo u sažalnom smiješku.

Ali nakon mnogih umrtvljenih sati
kad se svježa tuga rastanaka stiša,
iznenada sunce na obzor se vrati

i u meni zlatna zasvijetli kiša.
I ja slutim da ću na proljetnoj cesti
neku dragu ruku i utjehu sresti.

ČITAOCU

I ti imaš svoju bol i svoju tajnu,
al ih stalno čuvaš ljubomorno za se.
I ja ne znam da li u tvom srcu sviće
ili ti se zvijezde u mislima gase.

Ti se bojiš, znadem, da sve rekneš i da
svijetu odaš tajnu svog smijeha i suze,
jer najljepšoj nadi sažalno se smije
onaj kome život varkom sreću uze.

O, možda bi bolje, mnogo bolje bilo
da pisao nisam za druge i za se,
da sam kao i ti promatrao kako
unutarnja svjetla pale se i gase.

I da sam ko oblak minuo visinom
slobodan od stiska gomila što gaze,
da sam kao žižak unutarnje slutnje
pronosio krišom san svoje ekstaze.

Ili možda ima smisla moja rima
kad u tebi nađe odjek moje tuge,
kad osjetiš da smo jednako u snima
čekali na sreću mnoge noći duge.

Jer kao što stablo grana se i rodi,
a da ne zna kome nosi radost ploda,
tako i ja puštam bol i nadu neka
srodnu ruku traže ispod hladnog svoda.

I kad život jednom podsiječe ti krila
i uvidiš jadnost i znanja i moći,
ti ćeš k meni prići, kroz sjaj moga bola
ljepšom cestom opet daljini ćeš poći.

PRED PJESNIKOVIM SPOMENIKOM

Sada ti ptice mirno slijeću po ramenima
u kljunu noseći miris zreloga žita i trave.
Pred tobom utihnu koraci, to zaljubljeni snivaju
kad se vodoskoci rascvjetaju
i kasne zvijezde se jave.

Jutrom zablista jezero svježinom sunčeva smijeha
i prema vinogradima opet
zelene staze se bude.
U visinama se zaustave vunasti modri oblaci
što noću nebeskim poljima
ko stada izgubljena blude.

U cvjetanju nižu se vrtovi okolo sakrivenih kuća,
niz cestu jablani gore u vedrom stoičkom muku,
na krovu zaljubljen golub pjesmu jutarnju guče,
u plavet se laste raskriljuju
iz nekih nevidljivih ruku.

Po pijesku, pognut od briga radnik zamišljen prođe;
uz vrisak goneći loptu,
nestašna jave se djeca,
tu blizu starica sjedne na klupu prekrivenu sjenkom,
jer oči slabije vide
i noga staračka kleca.

U granju žubori vjetar tajnu novoga zrenja
nosi plamenu čežnju preko šume i klanca.
Na tvome podnožju nađe zora putnika ranog
ili u stvarnost budi stražar nekog pijanca.

A jesen kad se javi i tugom dirne aleje,
i niski oblaci crne koprene poljima vuku,
niz tvoje kameno lice hladne suze se trune
i lišće svenulo pada na čelo, prsa i ruku.

I nema ptica da mirno na tvoja ramena slijeću,
zaljubljene je život brižnom odveo stazom.
I klupa sad je prazna. Ni smijeh se dječji ne javlja.

U tuzi vodoskok šuti. Stabla su osuta mrazom.
Ti mirno gledaš i šutiš. Godine tako se nižu.
Vrijeme daje i uzme zanose i ljepotu.
U parku si osamljen opet bez sunca i bez cvijeća
kao što si osamljen bio
nekada u životu.

MRTVOM PRIJATELJU

Sišao si tamnim stubama u tišinu mrtvoga grada.

Crnim krilima ptice
tvoj su prekrile svod.

Čudnom su drhtale jezom grane stabala noćnih,
ispod kojih je zamro
tvoj vječno umoran hod.

U sobi, gdje je do kasno izgarala voštana svijeća,
i gdje si u stihove često
pretvarao radost i bol,
pauk je kradom svoje tanke razapinjo mreže
i čudnim obasjan svjetlom
u tvoj je gledao stol.

U vazi dihalo još je u polju ubrano cvijeće,
iz kojeg s cvrkutom nježnim

vedro se proljeće smije,
sa zida te gledala ona koju si uvijek čeko,
a nikad došla ti nije.

I sada, kada me noga iz ljudskog izvede kruga,
u kojem nestaje brzo
naše ljubavi trag,
u polju zastanem negdje kao da opet ćeš doći
onako dobar i drag.

U oku djeteta nekog nedužnost prepoznam tvoju,
u vedrom cvrkutu ptičjem
tvoj čujem zanesen glas,
na stazi osjetim kako pod ranim jutarnjim suncem
o tvojim nadama šumi
u rosi obasjan klas.

U jesen, kada se smire pod vrtom nemirne vode
i tuga spomena davnih
opet boli i raste,
sve mi se čini da stojiš negdje pognut pod granom
i gledaš kako se gube
u sumrak posljednje laste.

I sve mi nijemim glasom o tvome prisustvu zbori,
i čujem kako uza me
nečujan hod ti ide,
al oči moje su slijepe od ovih svagdanjih stvari
i sad te ne mogu suzne,
ne mogu da te vide.

Veljko VUČETIĆ

MOLITVA

Isuse
molim te za ustrajnost
molim te za svetu čistoću
molim te za poniznost
oh molim te za nevinost
i podaj da svaka od ovih vrlina
ugodnim mirisom
osvijetli oltar Tvoj!

LJUBITI

Ljubiti
koje li tajne
zaista Te molim
za milost ljubavi
prave
da slomim sitna nespokojstva
i ugledam čisto prozračje
Tvoje ljubavi.

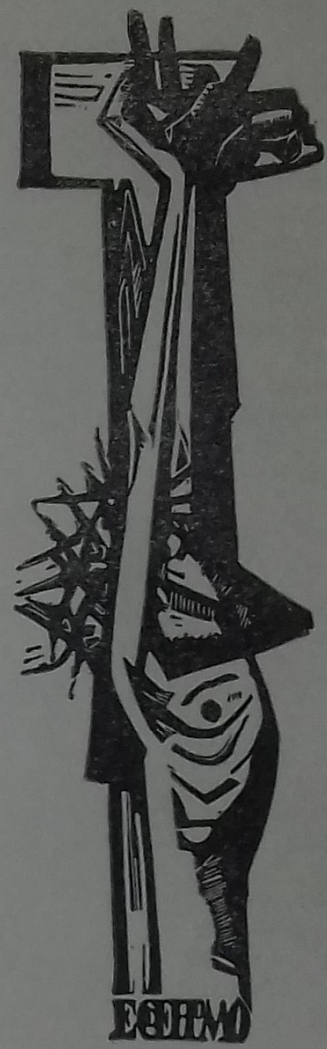

KLEČAO SAM PRED TAJNAMA

Klečao sam pred tajnama ovih pustošenja, klečao sam pred tajnama, pred ovim neznanim silama, pred anđelom koji je bdio i onda kad mene nije bilo; pred anđelom ili tuđim sklopljenim rukama koje su me u krilu svoje molitve vraćale u svoja nevina njedra.

Željko HABERSTOK

NOKTURNO MOJE SAMOĆE

Noć. Sam sam
na osamljenoj klupi
ispod starog drva
na pustoj stazi parka.
Mrak,
i ti Nepostojana uz mene
ljubljena...

Utopio sam se u tvojim očima
mraka
i fluidno podrhtavaju moja ćutila..
Ne znam da li sam ti rekao
da sam bio car
godinama
u carstvu snova.
A tebe sam moguće
volio i tada
u drugim ženama...

Dozvoli mi
da uberem dugu,
i jašeći na Pegazu
ispišem po nebu
tvoje ime...
Draga, dozvoli mi
da sunce pretopim u zrake
i ogrijem jadno,
zaleđeno srce sanjara...

Mato BLAŠKOVIĆ

SAMOĆA

Volim osamljeni stari bor
na hridi,
odakle se suton
na pučini beskrajnoj vidi.

U vedro veče,
kad pučina teče
i šumi kao neka
silna, modra rijeka,
ispod bora sjednem.

U gluhom miru gledam:
Na valu se plutača stara njiše.
Pod njom bruje otajni tonovi
kao neki silni podvodni zvonovi
sad jače,
sad tiše.

A kad suton razlije boje
na valu pliva boja ametista,
te sunčevo zlato preko mora blista
dok hridi i borovi očarani stoje.

Tad i meni je skromnom dato
da dragulje motrim i žeženo zlato.

Zatim
noseći u duši tonove i boje
uspinjem se uz brijeg —
u seoce siromašno svoje!

Mara ŠVEL

U KUĆI SAMOTNIKA

Dr Ljerki Stančić

Dežurna liječnica je pritisnula čelo na hladno staklo prozora i zagledala se u zimsku noć. Obavila je večernju posjetu kod bolesnika u neurološkom i psihijatrijskom odjeljenju, odredila sestri kome će dati sredstvo za smirenje, izvjesnu injekciju ili lijek.

... U sobi br. 12, u muškom neurološkom odjeljenju ležala su četiri bolesnika. Nerado je ulazila u tu sobu. Znala je, rijetko, tko iz nje izlazi živ. Izljevi krvi u mozak, teške skleroze, napadaji srčane kapi...

Jedan je od bolesnika udisao kisik kroz nos, drugi — lica bijela kao kreč, krupan i posvema sijed — disao je kratko i na mahove, a trećeg — starog, nemoćnog, sa zamagljenim pogledom, hranila je njegova uplakana, smežurana žena. Četvrti je ležao okrenut zidu.

»Ovaj neće dugo, — još dva-tri sata«, šapnuo je mladi bolničar, rumena lica. Kažiprstom je pokazao četvrtog.

Liječnica se tužno nasmiješila.

»Odakle znate, Tonček?«

»Kad kome pređem komadićem papira po otvorenim očima, a on ne trepne, onda je gotovo«, važno je uvjeravao Tonček.

U ženskom odjeljenju, u sobi br. 1 nije bilo bolje. Premršava, sitna bolesnica; dijagnoza: sclerosa multiplex — dobrodušno se smješkala. Zaboravila je. da su je prije podneva pokazivali studentima, kao tipičan primjer te bolesti. Druga, — dijagnoza: teška artheriosclerosa mozga — sneno je prstom šarala po zidu. Treća, nepomična, s bolesnom kičmom, — svađala se i pogrđivala četvrtu, jer cijelu noć hrče i kašlje. Peta je izdisala iza paravana.

No, to je već sve prošlo, kao i primanje hitnih slučajeva. Činilo se da bi noć mogla proteći prilično mirno, premda je bolnica tog dana bila dežurna.

... U prostranom bolničkom vrtu treperile su električne žarulje i mjestimično osvjetljivale crna stabla i golo grmlje. Tanak, blistav sloj snijega pokrivao je zemlju i krovove kuća.

... Grad uvijen u maglu pružao se pred njom s uličnim svjetiljkama i rasvijetljenim prozorima. Liječnici se činilo da iza svakog rasvijetljenog prozora vlada smirena sreća doma: negdje sjede oko stola roditelji s djecom koja dovršavaju zadaće. Možda iza visokog, usamlje-

nog prozora mansarde uče studenti ili gundaju pjesme uz pratnju gitare. »A zvali su ga Johny s gitarom« ... Negdje mlad, zaljubljen par šeće, a negdje sjede bake i pletu — pletu, — kao da im se žuri.

Zar je grad doista tako smiren? Zar u kavanama ne buči jazz? Zar nikog ne muči bol i tuga? Zar nije pijanac isteturao iz zagušljive krčme i ne posrće na klizavom asfaltu? Zar ne drhće negdje mati nad bolesnim djetetom dok u isto vrijeme oduševljeno mnoštvo sluša rezultat nogometne utakmice? Ili, — zar se gledaoci ne oduševljavaju nekim Wild West filmom, a prema groblju vozi crni, zatvoreni automobil nedavno umrlog? Ipak — liječnica je i nehotice razdijelila grad u dva dijela: — u prvi, — u kojem žive zdravi i zadovoljni, i drugi — u kuću samotnika, gdje u svakoj sobi, na svakom krevetu muči svoju fizičku ili psihičku bol osamljeni pojedinac.

Uzdahnula je i uprla pogled u tamno nebo. Skoro pun mjesec digao se visoko. Časom ga je prekrio oblačak, pa se činio kao blijeda udovica dopola prekrivena lica tamnim, prozirnim velom. Oblačić se odskitao, mjesec je promijenio lice. Činilo se da se podrugljivo, obješenjački smješka. No za nekoliko časaka bio je dalek, ozbiljan, bezličan.

Udaljila se od prozora i sjela uz stol. Skoro podsvijesnom kretnjom izvukla je iz džepa češljić i ogledalce. Začešljala je svoju crnu, malo valovitu, kratko podrezanu kosu i crvenim štapićem potcrtala usne.

»Slobodno«, rekla je, jer je netko pokucao na vratima.

Unišao je bolničar sa psihijatrijskog odjeljenja.

»Što je nova, Janko?«

»Veljko neće da se smiri. Hoda, puši, zadirkuje pospane bolesnike, izaziva svađu. Uporno traži da dođete.«

Liječnica je slegla ramenima: »Pa hajdemo!«

Spustili su se u prizemlje.

Veljko je bio mlad šizofrenik. Student umjetničke akademije. Tamne puti, crne kose, mršav. Doista je šetao po sobi i uznemiravao ostale.

Čim je opazio liječnicu, potrčao je k njoj.

»Jesi li došla, Nadice moja, plave oči moje?!«

»Hajde, Veljko, što je to opet? Zašto se ne smiriš i ne legneš. — I — nemoj pušiti u sobi«.

»Samo ti to meni lijepo reci. Nježno. Poslušat ću te, Nadice moja, plave oči moje ... «

»Molim te, Veljko, prestani, pa ja bih ti skoro mati mogla biti«.

»Ništa zato, Nadice moja, plave oči moje!«

»Lezi, molim te«, rekla je malo nestrpljivo.

»Danas sam ti narisao sliku, plave oči moje ... Da ti je pokažem?«

»Sutra, — i hvala ti, a sad lezi«.

»Dobro, samo ću još popušiti cigaretu, Nadice moja, plave oči moje«.

»Puši na hodniku, — hajde! — Laku noć!«

»Laku noć, Nadice moja, plave oči moje ... « čula ga je još na hodniku. Janko je zaključao za njom vrata.

Dok se penjala na prvi kat, zovnuo ju je Tonček:

»Onaj s broja 12 je gotov. Vidite, imao sam pravo«, rekao je pobjedonosno.

Pošla je za Tončekom u sobu br. 12. Dvojica su spavala, besvjesni je još uvijek udisao kisik, a četvrti je ležao smiren zauvijek.

Liječnica je često gledala umiranja. Evo, i ovdje je još prije kratkog vremena ležao živ čovjek. Jutros je još govorio, a sad se ispružio — tih, bez boli, bez osjećaja. Uvijek je smrt na nju duboko djelovala, sjećala ju je na prebrzu prolaznost, a uza sav prirodan proces činila joj se neshvatljiva, zagonetna, veličajna.

Tonček je stao navlačiti gumene rukavice da presvuče mrtvog.

»Nakon dva sata valja ga prenijeti u mrtvačnicu«, rekla je liječnica i pogledala na sat.

Vratila se u dežurnu sobu. Bilo je oko 10 sati. Ukopčala je električnu peć, šćućurila se u ugao otomana, zapalila cigaretu i prihvatila knjigu.

Nije prošlo ni pola sata, a Janko je pokucao na vratima:

»Hitan slučaj!«

»Odmah Janko«.

Sišli su opet zajedno u prizemlje, u ambulantu. Ondje je jedna žena stajala, a druga — postarija, — hodala po sobi. Gestikulirala je rukama i promuklim glasom govorila:

»Šta ste me doveli? ... Neću ostati ... Prevarili su me ... Neću, neću ... Srušit će se kula«.

»Umirite se, gospođo!« blago je rekla liječnica. »Što se dogodilo?... Sjedite! ... «

»Ne, ... ne, ne! Idem. Ne mogu više ... Pustite me ...

»Kamo ćete? Noć je .. Vani je hladno ... Možete se poskliznuti ... «, mirila ju je liječnica.

— »Moram ... U moju sobu dolaze ... Strašno ... Pred večer ... Stoje pored vrata ... Ne .. to nisu ljudi, ... Onda nestanu iza peći ... Vidim ih ... Nisam luda ... Ja sam kriva ... Nitko nije kriv ... Ali, noću dolaze oni ... dobri ... onda je kao nekad ... kao nekad ... Idem kući«.

Opet je pošla k vratima. Uhvatila je kvaku. Liječnica je potrčala za njom i zaključala vrata.

»Otvorite, ... otvorite ... !«, vikala je žena i lupala pesnicom po vratima. Tada se smućeno ogledala po sobi i premorena sjela na stolicu. Smirila se i buljila pred sebe.

Moglo joj je biti blizu 65 godina. Visoka i vitka. Krupne crne oči, lijepo svedene obrve i dugoljasto lice s ravnim nosom svjedočili su, da je ta žena morala biti lijepa. Prilično jake usne bile su ispucane ili u nervoznosti izgrižene.

»Tako vam je to, gospođo doktor, već deset dana. Nesuvislo govori, luta. — Sama je ... Neku večer sam je našla pored peći. Vratašca su bila otvorena, vatra je pucketala, varnice su vrcale. Smješkala se i šap-

tala ... kao da je pričala o nekim kulama ... Bojim se, može se upaliti Zapravo počelo je već i prije ... Tek ne u toj mjeri ... Na koncu, može nekamo zalutati i smrznut se. Tko zna ... Činovnica sam i nisam cio dan kod kuće ...« šaptala je pratilica bolesne.

Liječnica je prekine:

»Što ste bolesnici?«

»Sustanarka. Dozvolite, zovem se Maja Vabec.«

»Stanujete li dugo zajedno?«

»Ne. Dva mjeseca.«

»Zar bolesnica nema nikog svog?«

»Ne znam. Ne priča o sebi. Zakopčana je do vrata.«

»Kako se zove?«

»Eva Tadić. Govorila sam joj da se liječi. Ona očigledno slabi. A sve drugo? I večeras je izašla bez ogrtača. Teškom sam je mukom nagovorila da uđe u kuću. Usne su joj bile plave, cvokotala je zubima. Jedva sam je strpala u krevet. Pozvala sam liječnika. Dao joj je prašak i poslao u bolnicu.

Tiho su govorile, ali činilo se da su i vikale, bolesnica se ne bi na njih osvrnula.

Liječnica je po podacima debeljkaste pratilice upisala generalije o bolesnoj, a tada ju je gestama upozorila da ode. Bolesnica se nije osvrnula na odlazak pratilice, a liječnica ju je opet nekoliko trenutaka promatrala prije no što joj je pristupila. Stavila joj je ruku na rame:

»Kasno je. Valja reći ... odmoriti se. Sestra će vas odvesti u vašu sobu.«

»Neću. Idem kući. Hoću ... da lijepo sanjam. Doći će ... Svi me vole ... nisam onda sama ...«

»I ovdje ćete lijepo sanjati ... Smirit ćete se ...«

»Neću, neću ...« Tada ju je liječnica pomilovala po kosi:

»Hajdemo!« rekla je toplo.

Bolesnica se trgla. Jedva primjetno nasmiješila. Duboko je uzdahnula i smućeno pogledala liječnicu, a ova je ponovila:

»Hajdemo! I ja ću s vama.«

Bolesnica je ustala i pošla. U sobi je sjela na krevet.

»Tako! Poslat ću vam lijek, — i laku noć!«

Eva Tadić nije odgovorila, niti je pogledala za liječnicom. Prislubnula je, i oči su joj sjevnule kad je čula da se zaključavaju vrata psihijatrijskog odjeljenja.

Stubama prema prvom katu dva su momka nosila limeni lijes s poklopcem u obliku lûka. Hodnikom je odzvanjao metalni zvuk, jer su njime nehajno lupali po kamenim stubama.

Prošla su dva sata ...

Tonček je otvorio vrata sobe:

»Ps-s-s-t! Ne morate cio odjel probuditi.«

»Šta se praviš važan?!«, prigovorio je jedan, a drugi je momak nadovezao.

»Utvara si, da je doktor.«

Prihvatili su mrtvog za ramena i noge i stavili u lijes.

»Zima je stigla ... u mrtvačnici je kao u frižideru«.

Jedno je mjesto u sobi br. 12 ostalo prazno.

U bolničkoj sobi, slabo rasvijetljenoj plavkasitm svjetlom, dvije budne bolesnice promatrale su pridošlu. Htjele su s njom započeti razgovor:

»Odakle ste?«

»Jeste li iz Zagreba?«

»A što vam je?«

»Gdje stanujete?«

»Zašto ste tako kasno došli u bolnicu?«, pitale su naizmjence. Eva nije odgovorila.

Bolesnice su se značajno pogledale. Jedna je slegla ramenima, a druga se uvrijeđeno okrenula zidu. U sobi je bilo tiho, samo se je čulo teško disanje onih koje su spavale.

Eva je i dalje sjedila na rubu kreveta i buljila pred sebe. Najednom je ustala, pošla k vratima i htjela ih otvoriti. Vrata nisu imala s unutarnje strane kvaku. Uzdahnula je, pošla nekoliko puta po sobi i sjela na stolac pored vratiju.

»Dobro je da ste se konačno smirili«, rekla je zajedljivo ona koja ju je prva oslovila, a druga se okrenula i dobacila: »Zašto ne legnete? Zašto ne skinete opravu?«

»Zašto se ne presvučete?«, upitala je i dežurna sestra, koja je došla u sobu i pošla pram Eve. »Molim vas, samo malo«. Htjela joj je uštrcati injekciju. No u taj tren skočila je bolesna žena, oči joj se zasjale, a lice izobličilo. Nije mi ništa. Pustite me ... Idem kući ...«

Ogrnula je kaput, zgrabila kovčežić i torbicu.

»Ta kuda ćete?«, oštro je zapitala sestra. Htjela ju je zadržati, ali u bolesnoj ženi kao da se snaga potrostručila. Odgurnula je sestru i otela joj štrcaljku. Sestra pozvoni. U sobu je dotrčao Janko. Istrgnuo je bolesnici štrcaljku iz ruke, a tada ju je uz pomoć sestre prisilio da sjedne na krevet. Silom su joj uštrcali injekciju. Tad su čekali da počne djelovanje.

Dežurna liječnica nije mogla zaspati. Još je jednom obišla teško bolesne i sjetila se Eve. Pošla je ta vidi je li se smirila. Još uvijek je sjedila na krevetu.

»Lezite! Umorni ste«, rekla joj je tiho.

Nije odgovorila.

»Hajde, svucite se! Pomoći ću vam«, nagovarala ju je sestra, a Janko je smatrao da je suvišan pa je kliznuo iz sobe.

Liječnica se nagnula nad Evu. Opet ju je pomilovala po kosi:

»Hajdemo spavati. I ja sam umorna. Hajdemo, — mamice!«

Nešto je bljesnulo suludo, polusvijesno u očima bolesne. Sneno je uzdahnula:

»Umorni? I ja sam umorna.«

Zijevnula je i stala raskopčavati opravu. Sestra joj je dodala spavaćicu.

Noću se nebom navukoše oblaci. Kad dan svanu, nađe staze snijegom zametene. Gole su grane nosile bijele naslage, a na grmlju je ležao snijeg sličan lopticama lagana pamuka. Po ogradi od mrežaste žice uhvatio se mraz, pa se činilo kao bijela mrežkana čipka.

Dok su napolju krupne pahulje veselo igrale u zraku, — bolnica se budila s vonjom lizola, — hitrim koracima bolničkog osoblja, zveckanjem emajliranog posuđa u čajnoj kuhinji, uzdasima teško bolesnih, pripremanjem instrumenata, žurbom medicinskih sestara, polaganim koracima bolesnika koji su polazili u kupaonicu, i poluglasnom pjesmom djevojke u kuhinji, što je u lončiće ulijevala kavu:

»U jednoj zimskoj noći,
Gdje je visok brijeg
Smrznuo se potočić
i pokrio ga snijeg . . . «

Eva je u jutro primila drugu injekciju. Nije od nje zaspala, ali bila posvema ravnodušna. Pri jutarnjoj posjeti je nešto živnula. Smućeno je zahtijevala da je liječnik pošalje kući, jer nikog nema tko bi se brinuo za njezinu sirotinju. Uostalom, ona nema ni prava na besplatno liječenje u bolnici, a ne dozvoljava da joj se proda kućica . . .

»Govoriti ćemo još o tome«, reče odjelni liječnik pri odlasku.

Doručka se nije dotakla, a ni južine. Ne, — ona neće jesti. Ona nema prava jesti u bolnici. Osim toga mora hraniti nekoga, samo se ne sjeća koga. — Jest. — Valjalo bi na prozor staviti jelo.

Ostale bolesnice su je promatrale, i jedna drugoj gestama pokazivale, da se tu radi o ludi. Što više, dvije su odlučno rekle medicinskoj sestri da neće s njome biti u istoj sobi.

»Ne mogu ništa mijenjati bez odredbe liječnika, a i bolnica je prenatrpana«, odgovorila je odrešito sestra i obratila se Evi:

»Molim vas, hajdete sa mnom u ambulantu«.

Bolesnica se nije protivila. Pošla je za sestrom.

Liječnica Nada je izvijestila odjelnog liječnika o juče pridošlim bolesnicima. Među inim i o Evi Tadić. Nakon pregledbe, koju je bolesnica ponekad prekinula nesuvislom rečenicom, odjelni liječnik se složio s liječnicom u dijagnozi: akutna delirantna psihoza.

Bolesnica je sa sestrom izašla, a odjelni liječnik odluči:

»U takvim i sličnim slučajevima imali smo sa šokovima u najviše slučajeva dobre rezultate« . . .

Tako je Eva primala elektro-šokove. Prvog primi prilično mirno, ali pri narednim se bunila, vikala i branila.

Nakon što je primila desetak šokova, stanje joj se promijeni. Postade ljubezna u ophodnji s ostalim bolesnicama. Hodala je hodnikom i svaki čas dolazila u kupaonicu, prala ruke ili ispirala rupčić, a svakog namjernika pitala koliko je sati.

Prođe mjesec dana, a Eva nije više trčkarala u kupaonicu, niti ju je zanimalo, koliko je sati. Plela je čarapice za jednu malu bolesnicu ,koji put čitala, a postade opet šutljiva i povučena. U večer bi izašla u hodnik, stala u ugao i plakala. Nije jecala, samo su joj suze tekle niz izbrazdano lice. Često je mirno stajala, promatrala kretanje u bolnici i napeto slušala svaku riječ, uzdah i šušanj.

Liječnica Nada ju je promatrala. Stala bi i pored njezinog kreveta, pa je iz kratkih razgovora i čitanih knjiga zaključila da je Eva inteligentna . . . Osim toga, liječnicu je zanimala ta žena, koja se vraćala u stvarnost i zaboravila sve ono što je preživjela prije kratkog vremena, kao da je blizu prošlost zavio mrak.

Ali kakva je bila ta stvarnost? Što je toj ženi, kojoj se ne gubi izraz boli s lica i pretužan pogled?

* * *

»Mislim da bi Evu Tadić mogli premjestiti u neurološki odio. Mnogo joj je bolje, samo je pod izvjesnom depresijom.Možda će na nju dobro djelovati nova sredina i veća sloboda kretanja«, predložila je liječnica Nada na liječničkom sastanku.

I tako je Eva prešla u neurološki odio. Ni s kim se nije sprijateljila, a često je molila da je puste u vrt.Šetala je sama, ponekad bi stala pored bazena sa zlatnim ribicama, ili se zagledala u plohe vrta, zapretana snijegom.

Jednog predvečerja, kad je liječnica Nada bila opet dežurna, pozva k sebi Evu.

»Molim vas, sjedite! Moramo malo pripovijedati«, reče srdačno, a kada je Eva sjela, nastavi: »Nismo vas htjeli prije umarati ispitivanjem, a ipak suviše malo znamo o vama. Trebamo podatke za povijest vaše bolesti. Da vas ne teretimo pisanjem, ja ću sama zabilježiti«.

»Ako baš mora biti, . . . Molim, . . .« rekla je nevoljko.

»Sjećate li se — koje ste bolesti preboljeli u djetinjstvu?«

»Gnojnu anginu . . . . i . . . ospice . . . .«

»A kasnije?«

»U šesnaestoj bili su mi pojačani sinusi, u dvadesetoj . . . sam bolovala od kroničnog bronhijalnog katara, . . . da, — i u tridesetoj preboljela sam paratifus.«

»A u zrelim godinama?«

»Nešto mi sa srcem nije bilo u redu. Srce mi je jako lupalo, . . . i od tog se u meni budio strah. Ili . . . možda je od nekog straha srce lupalo. Ne znam . . .«

»A kako je bilo sa živcima?

»Govorili su da sam nekad bila preosjetljivo dijete... Mislim, — takva sam ostala čitav život... Često me mučila besanica... Uzimala i lijekove...« Nabrajala je isprekidano, polagano...

»Jeste li ikad liječili živce?«

»Nisam«.

«Oprostite, ali moramo znati nešto i o vašem životu. Jeste li udani?«

»Udovica sam«.

»Imate li djece?«

Eva pogleda liječnicu.

»Jedinca sina«,... reče, a oči joj se napune suzama. Htjede to zatajiti. Zaželje da joj se suze ne rune niz obraze. Ali — liječnica je dobro zapažala. Rekla je kao da tješi:

»I ja sam udovica. I ja imam sina. Vidite, slične smo sudbine.«

»I vi?... Teško je to«, rastužila se Eva, a tad nadoveza kao da htjede nešto popraviti:

»Koliki vam je sin?«

»Četrnaest godina. Već je pravi momčić«.

Eva se htjela nasmiješiti.

»Mogu zamisliti, kako se njime ponosite«.

»On je moja velika radost«.

Eva je pogledala liječnicu, ali ništa ne reče. Razgovor je zapeo. Tada će liječnica, da prekine šutnju:

»Bio bi očeva radost.«

»Oprostite, od kad ste udovica?«

»Već deset godina.«

Eva je uzdahnula:

»Kako je život krut.«

»Doista, često nije milosrdan.«

»A sada — sada živite za svoje dijete...!«

»I za svoje zvanje.«

»Nemate mnogo vremena za sebe.«

»Vrlo sam zaposlena.«

Eva se zamislila:

»Valjda tako mora biti.« Nastavila je kao da pita samu sebe:

»Može li se išta vratiti onome tko se je potpuno razdao?«

»Tko se razdaje, taj na to ne misli. Pa vi bi to bar morali znati«, zaskoči je liječnica.

»Ja?« ustrašeno je kliknula Eva. »A što vi znate o meni? Zagledala se u liječnicu i prešla dlanom po čelu: »Oh, kako sam zaboravna! Čini mi se da se ne poznajemo od jučer.«

»Često sam bila uz vas dok ste bili bolesni. Samo ste vi onda još bili malo zaboravni... Ali, — sad je u redu. Prošlo je.«

»Čudna bolest. Svijest kao zavijena maglom... Ipak,... ipak zar ne? Bili ste mi dobri. Možda se malo i sjećam. Samo časovitih slika.« Naglo se vratila na prijašnji razgovor.

»Rekli ste, da smo slične sudbine. Možda i jesmo. Samo ja sam došla do cilja staze, kojom — čini mi se — idete vi. Taj put nije dan svakoj ženi. Njime nas vodi nešto što je jače od nas.«

»Biste li mi htjeli ispričati — taj vaš put?«

»Ne volim pričati,... a zar vam ne bi i dosadilo naklapanje stare žene?«

»Naprotiv. Povjerenje pacijenata nas vodi do dobrih rezultata«, zaletjelo se liječnici.

Eva je skupila obrve i nabrala čelo. Rekla je:

»A — tako!«, a liječnica je brzo nastojala ispraviti.

»Ne samo zato. Nije samo to razlog što me zanima vaša sudbina.« Umiljato se smiješila: »Ako smo doista slične sudbine, onaj koji je došao do cilja, više zna... Napokon, možda je dobro katkad i povjeriti se.«

»Povjerenje je obično znak slabosti. Ispovijed ne olakšava uvijek dušu, a svojim iskustvom rijetko kad mijenjamo puteve drugih.«

»Ništa zato... ipak, molim vas, pričajte.«

Eva se zagledala kroz prozor u mračno oblačno nebo. Tišinu je prekidalo jednolično zrikanje zalutalog cvrčka... Liječnica je zapalila cigaretu prije nego što je Eva spustila glavu:

»Zar da vam doista pričam? Pa ne znam ni odakle bih počela.«

»Možda — od mladih dana. Tako bih vas voljela slušati.«

»Onda — ovako:

Bilo je ljeto.

Maturirala sam na zagrebačkom liceju i vratila se kući. Roditelji su mi živjeli u Osijeku. Otac je bio bogat trgovac. Bio je čovjek starog kova. Želio je da ostanem kod kuće i da se udam.

Imala sam starijeg brata. Bio je »poslovan čovjek«. Živjela sam bez ozbiljnih dužnosti. Malo sam pomagala u kućanstvu, vezla sam i kačkala fine čipke, bojila sam cvijeće na svili, svirala sam klavir i mnogo čitala.

Od Turgenjeva, Puškina, Ljermontova, Čehova pa do Tolstoja svaka je knjiga bila za mene molitvenik. Uz Ibsena, neke engleske i francuske pisce izgradila sam svoj imaginarni svijet.

U tom sam svijetu živjela, a uza sve, što se kasnije zbilo, taj svijet nije za mene nikad posvema nestao. Nisam se brinula da saznam zašto otac nije dozvolio da vršim neko zvanje. Da sam bila bolje upućena u situaciju, možda bi mi život pošao drugim putem.

Otac je pobolijevao i uskoro predao poslovanje bratu. Bratu su često dolazili prijatelji, a njihovi su se razgovori vrtjeli o dobiti i novcu — novcu i dobiti, o kartanju, lovu i ženama. Glasno su raspravljali u bratovoj sobi o poslovnim spekulacijama, smijali se i pričali paprene šale.

Nije prošla ni godina dana, a meni stao udvarati jedan od tih bučnih prijatelja. Razmetao se preda mnom svojim uspjesima u trgovini i lovu Zaprosio me. Odbila sam ga. Brat se ljutio:

»Šta bi ti nedostajalo, da se udaš? Bogat je i daleko će dotjerati. Pazi, prebirljiva gospođice! Jednog dana ćeš se pokajati!«

Ostala sam uporna, a brat je navaljivao:

»Druga bi bila sretna, ali naravno ti —! Nikad nisi ni pokušala ozbiljno misliti. Kad bih s njime, sa svojim zetom, radio, kad bi se naš kapital povećao — bili bismo prvi ljudi u gradu.«

Uvidio je da me ne može nagovoriti, pa uze sestru toga mog nesuđenog. Valjda da popravi situaciju i spoji dvije ugledne, trgovačke kuće.

Moja nevjesta, — Lili su je zvali, — bila je lijepa. samosvjesna, hladna, elegantna žena. Bila je inteligentnija od brata, a i ja sam osjetila njezinu nadmoć. Provodila je svoju volju, pa je u našem domu postalo sve drukčije, — modernije i hladnije. Otac je naglo slabio. Mama je samo o njemu vodila brigu. U to vrijeme, — a prviput sam se osjetila osamljenom u životu, — upoznala sam svog muža. Bio je mlad veterinar i posvema drukčiji od bratovih prijatelja. Volio je svoje zvanje, volio je mene i moj svijet — takav kakav sam ja proživljavala, volio je kao i ja zrak i vodu, tihe šetnje uz Dravu, kad je lišće na krošnjama mijenjalo boje i pahuljice snijega koje su zimi lepršale u sivom zraku i padale na smrznutu zemlju. Volio je životinje, — pa je valjda zato bio širokogrudan i prema ljudima. Zavoljeli smo se od prvog susreta. Petar se zvao, a bio je visok i vitak. Oči su mu bile toliko izražajne da se u njima odražavao svaki osjećaj. Pristala sam na njegov prijedlog da se čim prije vjenčamo i osnujemo svoj dom. Dogodilo se drukčije. Otac je iznenada umro. Skupila se rodbina i prijatelji. Puna kuća svijeta. Tada: izrazi saučešća i vijenci. Brat, u crnu odijelu, s besprekornom bijelom košuljom i crnom kravatom važno je hodao po kući i izdavao naloge.

Snaha je vodila brigu da crnina stigne na vrijeme, da vijenci budu skladno razmješteni oko odra, da se servira kava i konjak u susjednoj sobi i da poslije sprovoda rođake dočeka bogata večera na svečano prostrtom stolu. Srebrni pribor i kristal bio je izvađen iz ormara.

Mama se nije micala od mrtvog oca. Tiho je plakala i gledala nekamo u prazno. I pogled joj je bio ukočen i prazan.

Osjetila sam da sam suvišna i sama. Željela sam da je Petar uz mene. Ali, on je bio tih dana na terenu.

Nekoliko dana nakon očeva sprovoda slučajno sam čula kad je brat rekao snasi: »Samo da mi je znati, gdje je testamenat!«, a snaha nadoveza: »A što će biti, ako je stari umro bez testamenta?« Tada mi je sinulo mozgom da će se u našoj kući dogoditi velike promjene.

Desetak dana nakon očeva sprovoda pozvala nas je mama u svoju sobu. Iz ormara je izvadila zapečaćenu kuvertu. Brat i snaha značajno su se pogledali:

»Ovo je tatina posljednja volja«, rekla je mama. Predala je bratu kuvertu i obrisala suze s crno optočenim rupčićem.

Brat je oprezno otvorio kuvertu i glasno pročitao testamenat, po kojem bi se imetak imao razdijeliti na tri jednaka dijela. Srdito je bacio testamenat na stol. Snaha je podigla obrve i spustila pogled. Mama je začuđeno zatreperila očima.

»To ne može biti«, viknuo je brat. »Diobom bi se uništio imetak. Zar da ostanem bez egzistencije zato što sam radio i uložio u robu Lilin kapital?!«

»Molim te prestani«, zaplakala je mama.

»Ne uzrujavajte se, majko. Možemo o tome drugi put raspravljati«. hladno i uljudno je rekla Lili. Na to su oboje izašli iz sobe.

U kući je zavladao ledeni ugođaj. Mama je plakala, brat je bio namrgođen, a snaha rezervirana.

Pregovori su se nastavili slijedećih dana. Bez rezultata. Brat je tvrdio da nemam prava na jednak dio s njime (on je zarađivao, a na mene se samo trošilo), i da doista ne zna zašto bi se stvar komplicirala time, ako i nas dvoje uđemo u tvrtku. Testament je u najmanju ruku nepromišljen.«

»Bilo bi nezgodno kada bismo morali dokazivati da je pokojni otac bio senilan i na taj način pobijati testamenat«, rekla je snaha. U toj promišljenoj rečenici osjećala se uvreda i prijetnja.

»Doći ću do svojih prava makar i putem suda«, izravno je prijetio brat.

»Otac se još nije ohladio u grobu, a ti bi se već sudskim putem nagađao. Nisam ni sanjala da ću od tebe takva šta doživjeti«, zaplakala je mama.

»Molim, samo nikakve sentimentalnosti«», odrezao je brat.

»A što zapravo hoćeš?, izmoreno je upitala majka.

»Hoću da se imetak ne dijeli, a vas dvije ću isplatiti ako pristanete na moj prijedlog.«

Natezanja su se nastavila. Brat nije odstupio od svojih zahtjeva. Petar se nije htio uplitati. Govorio je:

»Moju ću ženu moći sam uzdržavati, a doista nisam surađivao u poslovima tvog oca, ni kapital u njegovu firmu ulagao.«

Situacija je bila nesnosna. Lili je i dalje bila učtiva i hladna, ali brat je vrijeđao mamu. Mene nije htio zapažati. Molila sam mamu da popusti i da se nagodi, a ona je kimala glavom.

»Ne borim se ja toliko za sebe, koliko za tebe. Oboje sam vas rodila i jednako voljela.«

»Nemoj se mama zbog mene uzrujavati. Petar ne računa ni na kakav kapital.«

»Ah, šta se zna što nosi dan, a što noć. Možda će ti biti potrebno . ..«

Konačno je mama popustila. Pristala je da preseli u našu malu kuću u sporednoj ulici, i da joj ta kuća ostane na doživotno uživanje. Nakon mamine smrti naslijedit ćemo je brat i ja.

Meni su odobrili opremu, pokućstvo i svotu novaca prilikom udaje. Brat se obavezao uzdržavati mamino kućanstvo, jer mu je tako lakše bilo nego da je isplati. Na sve je brat mislio i sve pismeno uredio.

Udala sam se pola godine nakon očeve smrti. Mama je odselila u svoju kuću, a ja s Petrom u Zagreb.

Osnovali smo topao dom.

Kad pomislim na to razdoblje svog života, čini mi se da je bilo jučer — ili nikad. Bili smo mladi. Razumjeli smo se. Voljeli. Kažu: mladi brakovi se moraju uskladiti. Naš je bio odmah usklađen. Ništa nije mutilo našu sreću.

Treće godine rodio nam se sin. Petar je bio brižan otac. Nad kolijevkom smo snovali budućnost svog djeteta.

Kažu — goleme sreće ne traju dugo. Kod nas se to ispunilo.

Našem sinu su bile dvije godine kad je izgubio oca. Razbolio se Petar na terenu jedne hladne, kišne večeri. Upala pluća je onda bila teško izlječiva.

* * *

Eva je uzdahnula i ušutjela. Glava joj se dublje spustila na prsa.

Cvrčak je utihnuo.

Liječnica je prihvatila cigaretu, ali je ne upali.

Da ju je Eva pogledala, opazila bi oko njezinih usana urezanu crtu bola i ukočen pogled.

Nije ju pogledala, jer je prevlada sjećanje, a liječnica je na čas zalutala u svoju prošlost.

Postojala je doista neka sličnost sudbine između nje i Eve. I njezin brak je bio kratkotrajan. Ni njezin sin se nije sjećao oca.

Kao što munja na tren osvijetli kraj u oblačnoj noći, njoj su dušom sinule dvije slike: večer kad se bez zlih slutnji rastala s mužem koji je hitno po dužnosti liječnika morao u susjedno mjesto bolesniku i zvono telefona što je probudi i da joj netko javi saobraćajnu nesreću u kojoj poginu mlad liječnik.

* * *

U hodniku zazvoni. Dugo, prodorno. Eva se trgla. Liječnica se vratila u stvarnost. Slušala je dalje:

»I vi ste slično doživjeli. Znate što znači izgubiti voljenog čovjeka. Kako je nepojmljivo ne čuti više njegov glas. Ovdje je bio, — ovdje... još kao da mu se osjeća dah, — a njega nema... Netko zvoni na vratima... On je! — Ne, njega više nema... Kako da to učinim? — Ne znam. — Pa pitat ću ga. Njega! — a njega više nema.Tu je lisnica, ura, knjiga koju nije dočitao. Čuvaš kao svetinju... No čemu sve ponavljati?...

Kako dalje podnositi život? Od čega živjeti? Trošila sam novac, koji mi je brat isplatio. Nisam se ni pitala šta će dalje biti.

Onda se razboli mama. Zvala me k sebi. Morila je briga za mene i malog. Pusto joj je bilo u samotnom domu. I brat mi je pisao. Javio mi da liječnici misle loše o maminoj bolesti. Predmnijevaju, da je carcinom. Mama to — naravno ne zna. Naglasio je da sam najpozvanija biti uz nju i da je njegujem.

Složila sam kovčege. Otišla s malim na groblje. Oprostila se s Petrom i otputovala.

Liječnici su imali pravo. O, pa nikad nas ne stiže samo jedna nesreća! Mama je slabila, bila je blijeda i prerano starica. Još je mjesec-dva bila na nogama, a tad je legla u krevet i nikad se više nije pridigla. Bdjela sam nad njom. Njegovala. Tješila. Bolovi su postajali sve jači. Moralo se prijeći na morfij. Štrcala sam joj injekcije sve obilnije i jače. Lagala joj da je lijek uspješan. Katkad mi je i vjerovala, a kad nije bila pod morfijem, gubila je nadu. Plakala je i govorila:

»Kako ću te ostaviti? Jadno moje, nezbrinuto dijete«. Mama je umirala kad su u njezinu malom cvjetnjaku cvale majske ruže, golubovi gukali na krovu, a moj se mali bezbrižno igrao na hrpi pijeska, pored grma jorgovana...

Sahranili smo je pored oca... I ovaj put je o svemu snaha vodila brigu. Bila sam joj zahvalna, jer mi je teško bilo i riječ izgovoriti od umora i žalosti.

Kad sam se toliko sabrala da sam opet mogla misliti, počela sam razmišljati o svojoj budućnosti. Znala sam, valja stisnuti zube i početi se boriti sa životom. No kako?

Jednog predvečerja, — a bilo je to oko mjesec dana nakon mamine smrti, — došao mi je brat u posjete. Donio je malom drvenog konja. Promatrao je dijete pri igranju, podigao ga na konja. Tada je sjeo uz mene.

»Znam, Eva, — nije ti lako. Morat ćeš započeti nov život. Kaniš li ovdje ostati — ili...?«

»Vratit ću se u Zagreb, — a onda ću gledati kako da uredim život ...«

»I bolje... Nije zgodno biti centar malograđanske pažnje... Ne bih volio da ovdje živiš. Na koncu, mi smo ugledna, bogata kuća... pa nam ne bi na čast služilo, da svijet govori kako nekim sitnim radom privređuješ za dnevni život... Ali, — što ćeš?! — Da si me poslušala i udala se za Lilinog brata...«

»Drago mi je, što nisam«, rekla sam uvriježeno. Brat se nije na to osvrtao, nego nastavi:

»Uostalom, imam kupca za maminu kuću. Ako je prodamo doći ćeš do izvjesne svote... Miraz si valjda potrošila.«

Pristala sam. Prodali smo kuću. Kupac je kupio i mamino pokućstvo..., a tada mi je brat rekao da uzmem sve mamino rublje i neka štedim svoje za stare dane. Još mi reče da je mamin nakit odnio k sebi, kad je mami pozlilo. Htio je da ga sa mnom podijeli, ali Lili misli da je to obiteljski nakit koji pripada predstavniku kuće, a on ne bi želio da se ženi zamjeri... Osim toga, snašao je sve troškove za vrijeme mamine bolesti, — pa i onaj za sprovod... »A onda i ti si, Eva, s Vlatkom usput ovdje živjela, i nisi svoga trošila skoro godinu dana. —«

»Dobro, Geno, — samo te molim, ne govori više... Ne mogu podnijeti«... Nešto mi se zgadilo. On je slegnuo ramenima:

»Uvijek si bila pretjerana, — ali pazi, — život nije sentimentalan...«

U večer prije nego ću otputovati, obila sam svu kuću. Oprostila sam se od ostatka maminog doma ... Vratila sam se u svoj stan. Doista, — samo pust stan, — a ja sam htjela da moj sin ima svoj dom ...

Eva je dlanom pritisla čelo. Sklopila je oči ...

»Umorni ste«, primjetila je liječnica.« Dobro bi bilo da legnete i da se odmorite.«

»Oprostite, — neka trenutna slabost.«

»Pa ćemo sutra nastaviti. I onako moram do bolesnika« ...

* * *

Nakon jednog sata vraćala se liječnica iz psihijatrijskog odjela. U prvom katu, u hodniku neurološkog odjela, stajali su neki lakše bolesni.

Dva muškarca u prugastim pidžamama smijali su se dosjetki koju je ispričao treći. Liječnica je u prolazu čula paprenu poantu.

Nekoliko mladića, na međi ženskog i muškog odjeljenja dobacivali su komplimente grupi žena, među kojima je stajala »Miss odjel«, dražesna ženica u širokom, šarenom kimonu. Jedan je tiho pjevušio: »O, Butterflay, ti krasna, mala ženo«. Umjesto »Miss odjela« histerično je reagirala mršava, ocvala djevojka, spuštenih, dugačkih pletenica:

— »Ah — šta! — Na nebu, kad dobri postanu anđeli, — svi ćemo biti jednako lijepi!« ... Zalepršala je rukama kao s krilima ...

Škiljavi Ivek, s dvije lijeve noge, obilazio je grupe i molio cigaretu, — ili bar opušak, a Šime s ukočenim koljenima pokušavao je koracati.

»Još četvrt sata, — ali onda molim — svako u svoju sobu!« prijazno je opomenula liječnica.

»U redu, u redu,« naklonio se onaj, koji je pričao dosjetku, uhvatio se za kuk i iskrivio lice, jer ga je uslijed nespretne kretnje zaboljelo bolesno mjesto.

Hodnikom se šetala Eva. zaogrnula se vunenom maramom, a na nogama su joj bile pustene papuče.

»Skoro vas nisam opazila. Zar niste legli?«, upitala je liječnica. »Možda vam nije dobro ...?«

»Ležala sam. Odmorila sam se ... »Mislim, — u koliko ne smetam, ako ne kanite leći ...«

»Dođite«, — otvorila je liječnica vrata. »Pa kad već tako kršimo propise bolnice, popit ćemo malo kave.« Stavila je džezvu na električno kuhalo i ukopčala struju ... »Sjednite, — molim vas!«

Za nekoliko časaka zabrujala je voda u džezvi ... Liječnica je usula kavu.

»Fino miriše, — zar ne? govorila je i stavila pred Evu fildžan.

»Izvrsno ... Osim toga, kava mi bistri mozak ... »Ali, — gdje smo ono stali ...?« Srknula je gutljaj.

»Kod odluke da osnujete novi dom.«

»Da ... I eto ... Kupila sam kućicu na periferiji ... Uredila sam dvije sobice i kuhinju, a tada se ogledah za poslom. Namještenje nisam tražila. Imala sam dosta smisla za šivanje. Sjetih se tvrtke u kojoj se moja oprema šivala. Otišla sam vlasniku i ponudila da šivam za njegovu trgovinu. Počela sam šivati, usavršila sam se u šivanju muških košulja. Od onda sam promijenila više poslodavaca, ali posao nisam mijenjala.

Živjela sam prilično osamljeno. Sin i posao, a večerom knjiga ispunjali su moje dane. Kad sam imala potrebu da se izjadam ili razgovaram, otišla sam na Petrov grob, — ili sam kasno u večer sjela pred maminu i tatinu sliku ...

Za sunčanih dana igrao se moj sin s djecom iz susjedstva u našem vrtiću. Koji put sam im i ja gradila kule od pijeska.

Kišovita siva predvečerja razvedravala sam i sinu i sebi pričama. Zimi je naš vrtić čuvao snjegović. I o snjegoviću se moglo lijepo pričati, — a moj sin je uvijek želio nove priče i nove slikovnice ...

»Hu, hu, hu«, — duhao je ledeni vjetar oko naše kućice ..., a moj sin bi se stisnuo uza me i gledao me uplašenim krupnim očima ...

»Vjetar puše, — sine ... Ne boj se ...«, a tada je obično slijedila priča o veselom konjiću ..

Kad je pošao u školu, prihvatila sam se nove dužnosti. Zajedno smo učili slova i risali kruške, jabuke, kuće ...

Jednog dana, kad sam se s njime vraćala iz škole, zapitao me iznenada:

»Mamice, zašto ja nemam tate? ... Sva djeca u školi imaju i mamu i tatu«.

»Dušo, tvoj je tata umro«, — rekla sam, — jer u tom času nisam bila spremna na njegovo pitanje.

»Pa zar ćemo ga naći na Mirogoju?«

»Ne, — ne možemo ga naći na Mirogoju?«

»Ne, — ne možemo ga ondje naći ...«

»Hoće li se vratiti?«

»Ne, dušo, on se ne može vratiti.«

»A kad bi mogao, da li bi se vratio?«

»Sigurno, jer nas je jako volio. Kad budeš velik, sve ću ti reći«.

»Slušaj«, prešla sam na drugi razgovor. »Naša susjeda ima malene zečiće. Bijele. Hoćeš li da ti jednog kupim? Ti bi ga mogao hraniti, a on bi trčao po vrtiću.

»Kupi, kupi mamice. Zečića, zečića, kupi!«

Tada smo otišli po zečića.

Od onda nisam malog više vodila na groblje ... Pa zar mu nisam sama rekla da ne možemo naći Petra ... Doista, — i ja sam ga jedva ondje naslućivala. Groblje mi je postalo pusto ...

Naravno, i Vlatko je prebolio dječje bolesti. Sad velim »naravno«, ali kad bi se razbolio, kad se tresao u groznici ili zažario od vrućice, trpila sam strašne muke ... Nisam mogla razumom prosuđivati je li i u

kakvoj je životnoj opasnosti... Osjećaji su meni gospodarili, — a napeti živci podražavali fantaziju do bolesti: zar nisu oni, koji su otišli zauvijek, — moji najdraži, nevidljivi, — htjeli odvesti i mog sina u nepoznato?... Eto, — onda su opet mrtvi postojali, a ja sam ih se pomalo bojala. Kad bi sin ozdravio, činilo mi se da mi ga je sudbina ponovno darovala. —

Napredovao je, — ali izdaci su postajali veći. Mada je stroj radio često kasno u noć, — ipak je moj život bio prožet strahom, neizvjesnošću, nekim unutarnjim drhtanjem. Hoću li izdržati? Tako je valjda onome tko dospije na santu, a ona ga nosi u vrtlog nabujalih, mutnih voda... Samo nitko nije znao za moje besane noći, niti za buđenja u praskozorje kad mi je srce žestoko lupalo.

Eva je opet ušutjela. Sabirala se za nastavak priče. Popila je kavu. Liječnica je zapita:

»Zašto ste baš košulje šivali? Zar vas ne bi više zadovoljavao kakav intelektualni rad?«

»Mislila sam, da se moram sva posvetiti djetetu pa sam se bojala da bi me svaki rad koji ne bi vršila kod kuće oduzimao sinu.«

»Zar to nije bilo pomalo krivo gledište?«

»To se danas i sama pitam.«

»A što je bilo onda?«

»Onda — onda su se izmjenjivala rascvjetana proljeća i bogata ljeta. Listopadi protkani zlatom i plavim maglicama. Snježne zime.

Sve dok nije osvanulo jedno osobito proljeće.

Voćke su kasno propupale, ali i rascvjetale preko noći. U sunčanom jutru naša je kajsija osvanula u bjelini kao mladenka.

Tog proljeća činilo mi se da je sunce zagrijalo i moje žile. Nakon dugog vremena počela sam se opet promatrati u ogledalu. Svidjela sam se sama sebi. — Modernizirala sam nekoliko oprava, stavila na njih bijele ogrlice...

Moj sin je u to doba dobio prve duge hlače. Bio je vitak dječak, a kosa mi kestenjasta, sjajna i bujna. Voljela sam s njime polaziti na šetnje. Bila sam ponosna na njega, a — pomalo i na sebe. — Prolaznici su nas promatrali, a — meni je to godilo.

Tog proljeća približio mi se jedan od mojih rijetkih znanaca. Poznavali smo se zapravo već dvije godine, no izgleda, da me nije prije zapazio...

Eva se nasmiješila:

»Valjda se i njemu činilo, da je proljeće osobito. Bez dogovaranja, sretali smo se često. Znala sam, više mu nisam bila ravnodušna. Ni on meni. Razgovarali smo o običnim stvarima, a razgovor nam je bio isprekidan, jer smo oboje na drugo mislili. Ruke su nam se teško rastavljale na rastanku...

Nemojte se smijati onome što ćete sad čuti, — jer i to spada u život žene...«

Jednog mlakog predvečerja, kad sam svršila poslovni obračun, pošla sam pješice kući. Na šetalištu pod platanama srela sam njega. Odveo me u kavanu. — O, kako dugo nisam bila u vrevi kavane u kojoj odjekuje glazba! Pili smo kavu i šutjeli..... Tada je položio svoju ruku na moju. Tiho, promuklo mi je rekao: »Eva, vi znate, kako mi je. — Ne mogu više tako!...« Nije lagao, to i danas znam. Nisam mu odgovorila. Spustila sam oči... Kasnije me pratio kući. Pred kućom sam stala. Kao da sam nešto očekivala. On je to osjetio. Privukao me k sebi... Svojim poljupcima probudio u meni zadrijemalo ženstvo... Ruka mi je drhtala dok sam otključavala vrata, — a — u sobi — kraj svjetiljke sjedio je moj sin uz knjigu. Skočio je:

»Mamice, gdje si bila tako dugo? Bojao sam se za tebe.«

Mojih usnica, koje su još gorjele od muškarčevih poljubaca, taknule su se svježe usne mog sina.

Tad sam znala: ne mogu, ne ću ni s kime dijeliti ljubav djeteta.

Nije bilo lako odlučiti, a još teže odluke se držati. Ipak sam još uzdrhtala odlazila na sastanke. Još me ustreperila svaka topla riječ, zaljubljen pogled i nježno milovanje, a onda sam se vraćala kući kao krivac.

Prvi put sam proživljavala nešto, čega moj sin nije smio znati, prvi put je netko stajao među nama. Stidjela sam se moje ljubavi i bila uvjerena da je on ne bi mogao razumjeti i da bi ga boljela. Nisam mogla tom čovjeku postati ženom, jer nisam vjerovala da bi itko mogao mom sinu zamijeniti oca.

I Petar kao da je negdje iz magle predbacivao.

Ne, nije moglo, nije smjelo biti. Ipak su do konačnog rastanka prošli tjedni i mjeseci. A kad sam ljubav odstranila iz stvarnog života, nisam je mogla izbrisati iz osjećanja. Boljelo je.

U to je vrijeme i Petrov grob bio zapušten. Mrtve sanje samo su mrtvi snovi.

Jesen je te godine bila duga, maglovita i kišovita. Tek treća zima donijela je polako mir i ravnotežu u moj život.«

»Zar nije postojalo baš nikakvo rješenje?«

»Zar ne shvaćate? Ja nisam mogla biti ničija tajna ljubavnica.«

Liječnica je kimnula glavom. Tako je to. Osjećaj nas vuče u prošlost, dužnost sapinje u sadašnjosti, a život vuče u život.

Eva je pričala dalje:

Prolazile su godine. Moj sin je postao momčić. Imao je prijatelje i »najboljeg prijatelja«. Promijenio je glas, narastao viši od mene. Volio je sport izlazio je i s djevojčicama. Čini mi se, prelazili smo iz razreda u razred uz stalno okretanje stroja.

Maturirao je. Upisao se na medicinu. Polako mi ga život uzimao, samo ja to nisam opazila, jer su me brige pritiskale. Izdaci su se opet povećali, a ja sam slabila. Kosa mi je sijedila, patila sam od od besanice, i za vrijeme sinovog studija iscrple su se sve zalihe. Prodala sam sav

nakit, sačuvan dio opreme. Sve što se dalo unovčiti, a nije bilo neophodno nužno. Sve osim Petrova sata i klavira.

»Hoću li izdržati, — hoću li izdržati?« drhtala sam svakog jutra.

U to je vrijeme govorio moj sin:

»Lijepa moja mamice, kako se mučiš! A ja sam ti sav na teret.«

»Nisi sine«, hrabrila sam ga ja.

»Znam, da jesam. — Ali još malo. Još koji čas i ja ću postati svoj čovjek. Sve ću ti vratiti. Odmorit ćeš se. I onda ćemo putovati. Tako dugo nisi nigdje bila. Da, imat ćemo novaca. I šta misliš, hoće li ti biti ljepše na moru ili u gorama?«

O kako sam željela širok horizont mora nakon uskog prostora, u kojem sam godinama radila. Moje umorne oči željele su zelenilo šuma.

Napokon se približavao za mene velik dan. Promocija mog sina. I ja sam tog podneva bila u sveučilišnoj auli. Ludo mi je srce lupalo kad su mladi ljudi stupili pred rektora. Kroz suze sam vidjela kako moj lijepi, vitki sin prima diplomu.

U ruci sam stiskala kiticu ljubica i mali omot. Petrov sat. »Ne, ne smijem plakati«, mislila sam »ne ću mu ništa reći. Poljubiti ga i pružiti sačuvan dar. Sve će on shvatiti. Ta to je dan njegove pobjede! I moje... Kako smo dugo čekali taj tren!

Moj sin se okrenuo i tražio očima. Zar me ne vidi? Zašto stoji?

Između onih, koji su žurili da prvi čestitaju, krčila si je put djevojka. U ruci je nosila kitu crvenih, jedva propupalih ruža. Pružila ih je Vlatku. Smiješila se i nešto mu govorila. Oči su joj sjale. I njegove. Stisli su si ruke, a tad su njegove oči potražile mene. Prišao mi je. Poljubio me. Promrmljala sam:

»Čestitam sine«, a ljubice i sat zaboravih.

Noćni je vjetar razderao oblake. Mjesec je žurio među bjelkastim i sivkastim krpama tamnim nebom. Eva ih je pogledom pratila.

S obližnjeg tornja otkucao je sat.

Cvrčak se odmorio i javio iz drugog ugla.

Bilo je vrijeme, kad bolesni počivaju, ali liječnica nije htjela prekinuti razgovor.

»Moj sin je odslužio vojni rok i staž. Tada je donosio plaću«, pričala je Eva dalje. »Moj stroj je češće stajao. Imala sam vremena i za razmišljanje.

Razmišljala sam kako moj sin voli djevojku, koju sam i ja zavoljela. Ali — u svakoj ljubavi, ma kako se ona činila altruistička, postoji više ili manje egoizma. I u najidealnijoj, materinskoj. Sasvim tiho javljala se u meni želja da zadržim sina još malo za sebe, da se odmorim, odahnem da pokušam zamisliti budućnost. A onda su se javili ponos i razum: nemam ga pravo zadržavati. On ima pravo na svoj život. Nije više dijete da mi se drži za suknju (a to me je u dnu duše boljelo). Hrabro sam se uvjeravala da bi svako ispoljavanje egoizma bilo rušenje onog što sam mu dragovoljno dala.

Pokušala sam fantaziji dati maha da nadopuni stvarnost. Umjesto dječaka imat ću sina i kćer.

Realni oblik dali su svemu mladi. I moja buduća snaha je promovirala, pa su odlučili da se vjenčaju.

»Je li ti pravo?«, u neprilici i smiješeći se upitao me sin.«

Tako je i Vera uselila u našu kućicu.

Uredila sam im veću sobu, kako sam najbolje mogla i znala. Mladi su se u nju uselili radosno i zadovoljno, ali nisu dugo ostali u našem malom domu.

Moj sin je bio sposoban i vrijedan, — mlada je žena uz to bila još ambiciozna i praktična. Obzirom na njihovu budućnost nije bilo loše, što je često stajao pod njezinim utjecajem.

Uskoro su mi rekli, — a ja sam dobro zapažala, koja je njegova, a koja njezina zamisao, — da je Zagreb prepun mladih inteligenata koji bi se teško odlučili mijenjati boravište, mada će pored ustaljenih, prominentnih imena rijetko koji postići išta nad prosjekom. Provincija s tvorničkim centrima i novim ustanovama naprosto zove mladost da okuša svoje sposobnosti i snage...

»Mislim — da imaš pravo, Vera«, izmaklo mi se, mada su oboje govorili.

Shvatila sam, pritiskao ih je uzan krug. Mladost je tražila široke horizonte.

Izabrali smo i poslali pokućstvo koje im je bilo potrebno za prvi početak.

Namještenja su im bila osigurana. U Bosni, — a meni se to činilo nepremostivo daleko...

Valjalo je prebroditi rastanak. Da čim manje na to mislim, uređivala sam stan onim što mi je preostalo. Sobe su ostale prilično prazne, ali mnogo je praznije bilo u mojoj duši.

Javljali su se često i opširno. Pogotovo sin, jer se iz djetinjstva priučio da svaki problem sa mnom rješava. Pisao mi je o svom radu, nastojanjima, neprilikama, uspjesima i brigama. Pitao me — što čitav dan radim, upozoravao, da ne zaboravim na šetnje... Vera mi je pisala o stanu, koji im je dodijeljen, a kasnije i o komadima pokućstva koje kupuju postepeno, kako mogu. Često je spominjala velike izdatke, kojih se nije moglo mimoići, a i naporan rad i odricanje da se postigne veći standard života.

Jedna je godina prošla od njihovog odlaska, a onda su mi javili da će na godišnji odmor. Odlučili su poći na more. A ja sam mislila... krivo sam mislila — da će kod mene ostati. Tek se navratiše k meni na proputovanju.

Kad je Vera otišla u grad, da nabavi kostim za kupanje, moj sin se ražalio:

»Mamice moja, — uvijek sam sanjao kako ćemo nas dvoje putovati, — a sada, kad bi se to moglo obistiniti, — sada — je drugačije«. Ma-

zio se kao dijete, koje je nešto skrivilo. To je bilo ljepše od ikakova puta.

Liječnica je zaklimala glavom: »Majke se usrećuju sitnicama koje im djeca pružaju. I moja je mama takva... Oprostite, — prekinula sam vaše pričanje... Molim.«

»Druge mi je godine sin pisao o svom eventualnom premještenju, a kako se to nije obistinilo, došao je te zime u Zagreb, jer mu se pružila prilika da kupi na otplatu »röntgen«.

Zabrinula sam se: »Mnogo je to novaca« ..., a on se nasmijao: »Tko ne poduzima, taj i ne uspijeva«. Nato navede razgovor na drugo. Pričao mi je o životu u Bosni i kako se ondje društveni život razvija u večer, jer su svi danju zaposleni. Vera voli društvo, — ljubazna je domaćica... Rekao mi je da zna biti umoran, da bi večer volio provesti u miru... ali... »Tada se sjetim naše kuće, mamice moja!« I o stanu mi je pričao, i kako su ga uredili... »Stan je lijep, — ali tko ima danas vremena da uživa u stanu ako želi da u svom zvanju postigne nešto više iznad prosjeka?... Tu imaš mnogo više mira, — i ne znam bi li ti se kod nas svidjelo...«

»Uostalom, ako ostanemo gdje smo, mogli bismo se početi dogovarati kako bismo riješili tvoje pitanje.«

»Dobro«, rekla sam, — i počela razmišljati kako bih se prilagodila njihovom kućanstvu.

— Kasnije su pisma postajala kraća i rjeđa... Iz kratkih rečenica dočaravala sam što su mi htjeli, a zaboravili pisati... Kad vijesti nisu stizale, uzrujavala sam se, plakala i sama sa sobom glasno razgovarala. Predbacivala sam sinu što se ne javlja. — Opravdavala ga pred sobom. Opraštala mu i pisala dopisnice. Na njih sam dobivala odgovore opet sa zakašnjenjem... »Oprosti, što se nisam tako dugo javio«... započinjao je svaki put... O svojim problemima mi nije više pisao.

Napokon sam se naučila na rijetka pisma, — a od sina sam mogla podrobnije o njima čuti samo onda kada je radi posla dolazio u Zagreb. Tada sam iz njegovog izgleda htjela više saznati nego što mi je pričao. Da li je zadovoljan? — Zdrav? — Smiren?... Opažala sam da je često premoren i prilično nervozan... No, što sam ja tu mogla promijeniti?

U osamljenom domu postajala sam i ja polako drukčija. Moji su se izdaci smanjili, — kućanstvo je pojednostavnilo, sin mi je katkad slao novaca. — Manje sam šivala...

»Zar niste nikad poželjeli posjetiti svoje mlade?«, upitala je liječnica...

»Poželjela jesam, — ali se nisam usudila ostaviti kuću. Osim toga, — ipak sam stajala u poslovnoj obavezi...

»Zar je doista bilo potrebno da još šivate?«...

»Nastojala sam da se koliko mogu sama uzdržavam. Bilo mi je žao da se moje dijete i zbog mene premara. U to vrijeme još sam mogla raditi, a imala sam i dosta vremena za razmišljanje... Suviše misliti ne

valja ni o sadašnjosti, a možda niti o prošlosti, kamo su me misli često vodile...

... Jer u dugim večerima kada se vlaga cijedila s crnih, ogoljelih stabala, a magla, gusta kao mlijeko, usporavala korake prolaznika, — ili zimi, kad je snijeg pršio sličan sitnim, bijelim, zamišljenim zvjezdicama, spuštala sam knjigu u krilo da odmorim oči...

... Sadašnjost bi nestajala da ustupi mjesto prošlosti... Činilo mi se... otac sjedi u dubokom naslonjaču i podiže pogled iznad naočara, — a sve to kao u magli... Mama je bila jasnija... Katkada se smješkala.. Više puta je bila zabrinuta,... prilazila bi prozoru kao što je i za života činila... Petar se vraćao u svijest,... nešto stariji nego što je bio sada naš sin... Katkad bi se kao u sanji stapao sa sinovima likom... Tada su se u magli dizali obrisi grada na Dravi... Nazirao se nekadašnji dom. Vrt za kućom bio je u cvatu... a u vrtu je, po uzanoj stazi, hodala nekadašnja, mlada Eva...

Prošlo i mrtvo se opet približavalo. Zar nisam godinama mislila na Petra? Siromah Petar! Tako nas je volio, — a mogao je samo u meni, u mojim uspomenama bivstvovati. Ispričavala sam se. Kome? Sebi ili njemu? — Šaptala sam: »Nisam te zaboravila Petre!... Nisam imala vremena...«

Moji su putovi opet bili upravljeni groblju.

Prolazili su dani, tjedni, mjeseci. Godina... dvije... U što sam tonula? Između snova i jave, — živih i mrtvih?...

Te predodžbe ipak su bile samo predodžbe, — prekidale su koji put i vedre misli:

Tamo daleko, — negdje iza planina — nalazi se dom mojih mladih. U tom domu postojat će jedna soba. Sve će u njoj biti što voliš, i na što sam se godinama priučila.... U njoj neću biti sama... Uz mene će biti moja unučad.

Liječnica je pozorno pogledala Evu. Pogled joj je lutao nekamo u bescilj dok joj je oko usana titrao smiješak.

»Bit će to mile, kuštrave glavice, — za sada još nerođenih. Hoće li biti djevojčice ili dječaci? Hoće li se igrati drvenim konjima, ili lutkama? Hoće li ih biti dvoje ili troje? Možda će biti dječak i djevojčica...

Plest ću im odijela, krpati čarapice. — Umivat ću ih kada budu uprljali ruke ili usta. Dječak se neće htjeti prati... Dječje su ruke mekane, ustašca naškubljena... U večer ću ih kupati, a kad legnu u krevet, pripovijedat im pripovijetke... Sjećam se mnogo priča... Na koga će biti slični? Možda će dječak biti sličan Petru. Tada Petar ne bi živio samo u mojim uspomenama...

... Na unučiće je valjalo čekati... Pa, zar se čitav život ne sastoji od iščekivanja?!

Željela sam saznati — što o tome misle mladi. Prilika se našla kad su došli jednom k meni prije neg će u inozemstvo. Radovali su se i užurbano spremali.

»Verice«, rekla sam snahi, kad smo ostale nasamo. »Zar nema ništa nova?« Pri tom sam mjerila njezin vitak struk.

»Kako ne bi bilo? Idemo u inozemstvo, a tad ću položiti doktorat. Povukli smo se iz društva, — u kući je mir kao u mišjoj rupi. Oboje radimo.«

Rekla sam da mislim na drugo. Na unučiće. Glasno se nasmijala:

»Strpi se! Ne kanimo imati djecu prije nego što bi im mogli pružiti bezbrižno djetinjstvo i udobno školovanje. Šta ima čovjek ako se do dvadeset četvrte godine mora svega odricati? Barem ti to dobro znaš.«

»Pa ja sam, ... ja mislim, pružila sve što sam mogla ...« mucala sam kao da se ispričavam.

»Naravno, majko. Ti si se žrtvovala. Nije lako šivanjem podići čovjeka. Samo da ste vi stariji realnije mislili i radili, bilo bi sve drukčije. — No — to je prošlost, — i čemu o tome razglabati?

Prvi put u životu sinulo mi da nisam bila dorasla situacijama u životu. Da sam znala drukčije postupati, da sam bila drukčije odgajana, — ali, — eto, ovako nisam mogla. Pa ipak, — zar sam sinu premalo dala, kad sam dala sebe i dom?

Vera je u kovčeg složila bijelu opravu i nastavila:

»Mislimo, bilo bi zgodnije, da više ne šivaš. To ne baca osobito svjetlo na nas. — Znaš kako je: dvoje intelektualaca. Ono nekoliko tisuća, koje su ti potrebne, mogli bismo ti mi slati ... Pa bi i drugu sobu mogla iznajmiti ...«

Sjetila sam se davnog razgovora s bratom. I on mi je rekao da bi ga smetao moj sitan rad. — No kako god bilo, imala sam razlog da i dalje šivam. Nisam vjerovala da su moji mladi ikad ozbiljno razmišljali koliko stoji i najčednije kućanstvo jedne žene. Bila sam preponosna da to tumačim.

Moj sin se vratio iz grada i stao slagati stvari u svoj kovčeg.

»Vera, — u deset ide naš vlak. Molim te, gdje je moj sivi pulover?... Okrenuo se k meni: »Vidiš mamice, tako smo uvijek u nekoj žurbi ... Lijepo bi bilo jednom se odmoriti u tvojoj oazi mira ... Vera, — jesi li stavila moje žute cipele u mali kovčeg? Da, lijepo je, ali i to je već preživjelo ... Idu godine ... Moramo nekako urediti.«

Kada su otputovali, razmišljala sam o isprekidanim razgovorima koje smo vodili. Doista mi smo polako postajali dva svijeta ... koja nisu imala mnogo dodirnih točaka.

Iznenadan događaj svrnuo je moje misli na drugo. Lili se razbolila. Brat ju je doveo u bolnicu. I oni su već bili u godinama i prosijedi. Morala se podvrći operaciji. Oporavljala se polako, a ja sam je s bratom redovno posjećivala. Žalila sam ih i razmišljala je li doista bilo vrijedno što su se toliko otimali za nasljedstvo.

U sobi s Lilom ležala je slabašna, blijeda žena. Bila je uskog lica i posvema sijeda. Nitko je nije posjećivao. Na stoliću pored nje nije nikad bilo cvijetka, naranče ni jabuka.

»Neka samotarka«, upozorila me Lili. »Bolničarka mi je rekla da je sama živjela, — a sada, — čini se, polako umire osamljena«. To je sve što sam o toj ženi saznala, a ipak sam s njome suosjećala. Nasmiješila bih joj se, kad sam prolazila pored njezinog kreveta i kimnula glavom, a ona bi razvukla usne što je, valjda trebalo da bude smiješak. I kad je Lili napustila bolnicu, ja sam razmišljala o usamljenoj, koja je ostala ležeći tiha i šutljiva ...

Mladi su otputovali kad su u našem vrtiću cvale đurđice, a vratili se kada je zalepršao prvi snijeg. Pričali su mi o večernjoj, vrtnoj zabavi u Trianonu, o Louvre-u, svetkovini cvijeća u Holandiji ... Sin je pričao o inozemnim klinikama, bolnicama, a Vera o muzejima, kazalištu, običajima i načinu života u stranim zemljama.

U predvečerje, dok sam sa sinom sjedila pored prozora, on je gledao u naš opustjeli vrt i spominjao svoje nekadašnje kule od pijeska.

Promatrala sam ga. Je li mi se samo činilo, da mu je oko usana zaigrao opor, meni tuđ smiješak dok je govorio:

»Sjećaš li se kako smo gradili kule od pijeska? Da, da« kimao je glavom: »na žalost kule od pijeska su jedno, a život je drugo.«

Iznenada je nervozno počeo razlagati kako smo voljeli našu kućicu, ali »došlo je vrijeme, da to uredim. Možda bi bilo najbolje da je prodamo.«

Upala sam mu u riječ:

»Ne, — nikako.«

»Ako ne ćeš, — dobro. Mogli bismo je iznajmiti. Tako bi ti došla do kakvog-takvog prihoda. Valjda ti je jasno da ipak valja da već jednom prestaneš šivati. Tebi to škodi, boli te kičma, — pa i godine su tu. Naravno, svota od najamnine ne bi ti bila dostatna. Ono što nedostaje, nadodat ću ...«

»Ta, bit će dosta. Znaš da mi mnogo nije potrebno.«

»Ne bih rekao«, protuslovio je. »Valja u prvom redu zaključiti kako bi bilo najbolje ... Nekada smo mislili da svoje stare dane provedeš uz nas. Danas mi se čini da to nije najpametnije rješenje.«

Trgla sam se i pogledala ga, ali on to nije opazio, jer je nastavio:

»Nije li i to nešto ... kao kule od pijeska? Ne vjerujem da bi ti godio naš užurban način života. Pa onda ... ti se s Verom doduše slažeš, ali tko zna, bi li se podnosile pod istim krovom? Možda bi jedna drugoj ogorčavale život, a ja ne bih znao kome da dam pravo. Vera i ja smo često o tome govorili i mislimo da bi ti ipak bilo najbolje u — staračkom domu. Uostalom, Vera ti može obrazložiti svoje mišljenje.«

Još je nešto govorio, ali ne znam što. Možda me je nešto i pitao, ali meni je bilo kao da me je netko udario kamenom po glavi. Čula sam mu glas, ali u meni je samo ječalo: »Kule od pijeska, ... kule od pijeska ...«

Osjetila sam kako u meni raste žalost i uzbuđenje. Suze su mi potekle, zatomljivala sam jecaj. Stala sam se tresti.

Vlatko me je zbunjeno i prestrašeno promatrao, a tad je pozvao Veru.

»Mama«, rekla je Vera mirno »čemu uzrujavate Vlatka i sebe? Njemu je zbilja potreban duševni mir za ozbiljan rad. Ništa vam nije rečeno sa zlom namjerom, a ako vam se naš plan ne sviđa, možemo tražiti i neki drugi izlaz.«

Kasnije?

Nismo više započinjali razgovor o mojem sređivanju. Mladi su moj nehat za to ocijenili kao staračku tvrdoglavost. Šutjeli su, a ni ja nisam govorila.

Iznajmila sam veću sobu da sebi osiguram bar neki stalni dohodak. Mijenjala sam stanare. Šivala sam i dalje, ali posao mi više ne ide od ruke. Oči popuštaju, kičma doista boli. Opet su me pratile brige za opstanak.

»Zar su zbilja bile potrebne?«

»Kako mislite?«

»Pa tu je ipak — sin«.

»Ne, ne, ne!«, branila se Eva. »Ne mogu«.

»Zašto?«

»Zar zbilja ne razumijete? Stojim nasuprot Vlatka, od kojeg je život izgradio novog čovjeka. Kad se vidimo, — a to nije često, — opažam na njemu uvijek nove promjene. Od plahog, umiljatog mladića razvio se samosvjestan muškarac. Od sina, koji je otvoreno, prostodušno pristupao materi, razvio se zakopčan šutljiv čovjek. Stoga sam počela slično misliti o Vlatku i Petru. Jednog mi je odnio život, drugog otela smrt. Obojica su bili povezani sa mnom samo na djelomičnoj stazi života. I još nešto: ja nemam snage da čujem ili izazovem bilo koju izjavu, koja bi i dalje mutila njegov dragi lik iz prošlosti«...

»A onda? Šta je bilo dalje?«

»Tonula sam u samoću koja me je pritiskala, gnječila.« Eva je spustila vjeđe: »... katkad bi dolazila kao sjena nepoznate, osamljene, tihe, bolesne starice. One koja je s Lili ležala u bolnici. Šaptala je jezive priče o pustoj starosti, o slabosti koja mora doći, bolesti, bolovima, bolnici... i... kako je strašno umirati sam i napokon biti bačen u limeni lijes kao smrznuta klada... i ukočenim očima čekati sprovodnu paradu u bolničkoj mrtvačnici.

Samoća je bila i slikar. Slikala je predmete i stvarčice koje su živjele od mog pogleda i dodira. Sačinjavale dom. Upozoravala me kako će postati bezvrijedne, razvučene i zabačene, čim mene ne bude. Crtala je zaboravljen put, koji će se gubiti negdje iza mene.

Činilo mi se da živim između dva maglenasta zida. Iza onog preda mnom naslućivala sam mog Vlatka, malog dječaka. Bojao se vjetra, koji je hujao kraj prozora, i gledao me pun pouzdanja krupnim, dječjim očima... Katkad je bio odrastao mladić... Čini mi se da je govorio: »Lijepa moja mamice, koliko se mučiš«...

A za mnom, iza drugog zida, bili su moji mrtvi. Mada ih je magla obavila, oni su se ipak sve jače ispreplitali sa stvarnošću. Kad sam napola spustila vjeđe, bili su pored mene. Kad sam posvema zatvorila oči, vrtio se preda mnom u crvenim kolutima plameni upitnik: veliko »zašto« mog života. Zašto? — bunilo se u meni. Zašto nisam bila realnija? Zašto mi život prolazi u strahu? Zašto nisam svoj život razvila tako da ga ništa ne može učiniti praznim i besciljnim? Samo jedno »zašto«? nije pitalo: Zašto sam rodila sina?

Konačno je upitnik postao živ. Neka ružna nakaza, koja se cerila i prijetila...

U pamćenju su mi ostali časoviti, nepovezani događaji i sni...

Sanjala sam vedre kajobraze, bistre vode, sunčana jutra, stabla s nježnozelenim, proljetnim krošnjama i — moje mrtve, koji kao da su živi i uvijek radosni i zadovoljni. U snu sam bila toliko smirena i sretna da sam, probudivši se, zatvarala oči u želji da dalje sanjam.

Zašto su ti sni bili tako jasni da ih se i danas sjećam kao proživjelih događaja?

Sjećam se i večeri, kad me je strava istjerala iz sobe. Bojala sam se. Suludi strah me obuzeo: što će biti dalje? Kroz gustu maglu kimala je mama zabrinuto glavom: »Ne možeš još k nama, jadno moje nezbrinuto dijete...«

Petar se smiješio s požutjele fotografije: »Doći ćeš... nije to teško«.

»Kamo?«, htjela sam viknuti, ali nisam mogla...

»U staračku dom«, ledenim smiješkom i ledenim pogledom odgovorio je Vlatko...

Tada sam istrčala u vrtić. Snijeg ga je poravnao. Sablasno se bjelasao u mjesečini. Kriknula sam:

»Mama! Petre! Vlatko!«

Nitko se nije odazvao, samo je tjeskoba ledenim prstima razdirala srce. — Onda — našla sam se u bolnici. Ne znam točno što se dalje događalo. Kasnije mi se činilo da se polako budim iz teškog sna.

»To je moja priča«.

Najednom kao da je oronula. Zgrbila se, ruke su joj mirno počivale u krilu.

U hodniku se nije čulo zvono ni koraci.

I cvrčak se davno smirio.

Samo je vjetar hujao, savijao golo granje i drmao prozorskim oknima.

Liječnica je neko vrijeme šutjela. Tad je mirno rekla:

»Sve bi to morali smatrati odsjekom života koji mora da se završi.«

»U tom odsjeku prošao je život«, gorko je rekla Eva.

»Život još nije prošao, a vama je mnogo, mnogo bolje.«

»Istina, realnije mislim. Moji mrtvi me neće više obilaziti. Nestao je avet-upitnik, nestali su lijepi snovi. Mrtvih više nema, a rastajanje sa živima je polako umiranje. Važno bi bilo da mogu to saznanje podnijeti i bez straha uranjati u samoću.«

»Nisam htjela prekidati nit vašeg pripovijedanja, ali čini mi se — vi zamjenjujete dva pojma: biti napušten i biti u samoći.«

»Kako?«

»Mislim, posljedica našeg modernog doba vreve i gužve jeste, da mnogi ljudi žive povučeni u sebe, sa svojim bolima, razočaranjima, osjećajima manje vrijednosti i nepovjerenja. Ne približuju se tuđim životima i problemima niti svoje dijele s kime. Jednom riječi: osjećaju se napušteni.

Na njima je da — koliko god čudno i nevjerojatno zvuči — napuštenost preobrazbe u samoću.

Istina, napuštenost nam je nametnuta, a samoću moramo tražiti i naći, — a to u današnjoj zaglušnoj životnoj buci nije lagano, ali je moguće.

A — mora se, jer napuštenost boli, samoća liječi, što više — usuđujem se reći — samoća stvara, samoća nas čini samostalnima. Zar nije skrajnji čas, da se i vi pokušate osamostaliti?«

Eva je odgovorila pitanjem:

»Zar smo samostalni, dok nas ljubav nekome vuče?

— »Pa, valjda i to ovisi o nama, jer svaka ljubav — traži pregaranje — i u svakoj — sami ste rekli, postoji malo egoizma. Valjalo bi poći između ta dva puta i naći mir i harmoniju.«

»Kako naći?«

»Mora se znati ispravno i sebe voljeti. Mora se htjeti oprostiti, a tek onda tražiti svoj put. Puteva ima mnogo, samo ih svatko i ne pokušava naći. Obično govorimo o »velikoj sreći«. Zar ona postoji, — osim trenutačnih zanosa? Koja nam se želja potpuno ispunjava? Pa ni dijete, — koje je dio nas samih — ne rađa se s onim svojstvima, kao što smo zamišljali i željeli. Ipak, postoje sitne, dnevne sreće. Netko ih nađe, ako pomogne bjednijima od sebe. Netko u prirodi ,ako pri tome ne bježi od sebe. Postoje rana jutra i cvijeće s krunicom rose, zelene livade, šume što šumore, bistre vode... Postoji umjetnost. Još nepročitane knjige, koje nas vode u zemlje fjordova ili u vrelu Afriku, približuju tuđim dušama, uče nas prodirati u njih. Glazba, koja podiže iz nizina i sitničavosti. Postoje čak i nesreće, koje oplemenjuju i pročišćavaju i vode miru. — Zašto se opet malo ne sprijateljite s klavirom?

Eva je pogledala svoje ruke s nabreklim žilama.

»Prsti mi više ne bi mogli prebirati tipke.«

»Pokušajte! Negdje su još spremljene note mlade Eve. Ima ondje laganih transkripcija. Griegova *Solvejgina pjesma*, Mozartova *Uspavanka*. Kako ono ide? »*Spi moj knežiću, spi...*«

»Nema više malog kneževića«, zakimala je Eva glavom.

»Ah, pa vi opet isto! Ali zar ne postoji odrasli sin, — koji i ne zna da ste bolesni?«

Eva se zgranula:

»Valjda mu ne kanite pisati«.

»Nikad se ne bih usudila uplitati u ono što spada samo na majku i njezino dijete«.

»Da mu i kažem, nikad ne bi bilo kao prije.«

»Ali, zato može biti drukčije. Sve se mijenja, i mi sami. I u životu sve odreda dolazi na pravo mjesto.

Eva je trgla ramenom.

»Ne vjerujete?«, upitala je liječnica.

»Zašto? ... Ta-e ... Malo je neprilično ... Samo sam se sjetila.«

»Što?«

»Jedne Čehovljeve novele.«

»Koje?«

»One, — o sirotoj starici, koja dolazi sinu mlinaru u pohode, a on za nju nema vremena. Šalje je natrag u grad i pruža joj dvogrivenjak.«

»Zar ste takav pesimist?«

»Ma — ne, — ne!«

»Ukoliko ipak jeste, onda — i to mogu biti kule od pijeska, a sve kule morate srušiti zato da uočite životno stvaranje vašeg sina, kome ste konačno vi dali kamen temeljac. Tek onda ćete moći nešto htjeti i nešto provesti. Samo htjeti moramo ono što se može uskladiti sa realnošću. I — šta ćete — ipak se mora sam uzeti ili ne uzeti. Život je grub i pun kompromisa.«

Liječnica je pogledala na uru:

»Kasno je. Prošla je ponoć.«

»Gluho doba ... !«

»Ili čas bliži zori.«

»Kako za koga.«

»Zašto ne bi i za vas svanuo novi dan?!«

»Stara sam.«

»Ne postoji razdoblje u kojem se mora u svakom pogledu ostariti.«

Eva se nasmijala. Ni podrugljivo ni tužno. Bio je to smijeh kojim se ne smiju teško bolesni.

»Doktorice, kad ste brže stekli ta iskustva?«

»Ne moraju to biti moja iskustva. Pa i vi znate da postoje mladi starci i obratno.«

Eva se uozbiljila:

»Ne znam što bih još mogla provesti.«

»Ako ne znate danas što hoćete, znat ćete sutra. Ili prekosutra.

Eva je ustala.

»Umorila sam vas, i skoro se stidim, što sam vam razotkrila dušu.«

»Zašto? Zar mislite da od vas nisam učila?«

»Mislim da s vašim nazorima ne ćete doći u situacije, u koje sam ja upala.«

»O gospođo Eva, tko zna, kamo će još mene život dovesti?«
A sad zaista — laku noć!«

. . .

U bolničkom vrtu nije više bilo snijega. Pupoljci su na grmlju nabubrili. Pretproljetno sunce izvlačilo je miris vlažne zemlje. U lanjskom, požutjelom travnjaku izbijali su crvenkasti končići mlade trave. Ribice u bazenu živahnule.

Eva Tadić je uskom, pošljunčanom stazom pošla vrtom, prema izlazu. Zastala je kod bazena, usmjerila pogled na krošnje stabala, a liječnica ju je s prozora promatrala kako polako odlazi.

»Hitan slučaj«, javio je Janko.

»Evo me odmah!«

Spustila se u ambulantu dok je Eva za sobom zatvorila bolnička vrata i neodlučno zatreperila očima prije nego što je pošla na suprotnu stranu užurbane, gradske ulice.

Kamo je pošla?

U novi život?

Ton SMERDEL

LEOPARDIJEV LIRIZAM

U tkivu raznovrsne i isprepletene lirske doživljenosti naša se mašta teško probija, kad se sukobi s Leopardijevom dubokom kontemplativnom imaginacijom. Amplitude doživljaja vrlo često osciliraju. To se isto događa i s poetskim rekreacijama, kad obično nastupa radosno otkrivanje najtačnijeg tumačenja pjesnikova ostvarenog izraza. Jedno je doživjeti u neobičnom sjaju drhtave i često zamagljene lirske vizije u pojedinim Leopardijevim pjesmama, na pr. **Proljeću, Himna Patrijarsima, Preporod, Sjećanja, Silviji** i u još nekima, a drugo je uspješno dati adekvatni izraz u svome jeziku onom nikad uvenulom sjaju i blistavosti rekanatskog liričara. Osim toga, trebalo bi da prevodilac Leopardijeve lirike dočara u riječi na svome jeziku ono što uho sluša ili je barem dobro čulo u samom izvorniku. Tako više puta iskrsava pri prevođenju pitanje osebujnosti Leopardijevih spontanih rima. Te nisu brojne, ali su upravo zbog toga teško ostvarljive u našem jeziku. Jer, ako ih pokušamo doslovno prevesti, uzmimo samo jedan primjer rime: t a l e - m o r t a l e, onda u svakom slučaju gubimo u našem jeziku rimu, a obrnuto, ako je želimo ostvariti, onda prepjevamo poetsku sliku koja odmah toga trena gubi svoju reljefnost i svježinu. Drugim riječima, ne prevodimo pjesnika Leopardija nego djelić njegova lirskog rječnika. A to nije pjesnik, to nije njegova lirska izražajnost uklopljena u organizam same pjesme, već Leopardi kome prevodilac nameće svoj doživljaj i gotovo patvorenu liričnost. S druge strane, sličan prevodilac vrlo lako može krivotvoriti zanos i izražajnu snagu pa i jednostavnost svježine koju otkrivamo u originalu. U cijeloj problematici oko prevođenja Leopardijeve lirike rima je samo djelomično trnovita staza. Ostaje još uvijek otvoreno pitanje, kako da uđemo u bit njegova izvornog ritma, kakav se javlja u nekim odama i pjesmama za koje nam se čini, samo na prvi pogled, da su bez unutrašnje organske ritmičke veze.

Budući da pjesnik sadržajno i oblikovno obrađuje pomoću nijansa svoje lirske doživljaje, mi moramo ući u taj splet sadržajnosti i oblikovnosti te prenijeti u svoj jezik barem jeku pjesnikove, ovdje Leopardijeve, izvorne elementarnosti. Jeka će utoliko biti tačnija i slušnija ukoliko je naše lirsko uho bude jasnije i određenije čulo. Zatim, u koliko uho bude čulo emanacije lirskih zamaha svih registara što ih je moglo čuti u originalnim riječima, u stihu ili stihovima neke pjesme.

Prevodeći Leopardijevu prozu (v. **Dijalozi i eseji,** izd. Zora 1961. str. 391) i liriku (usp. Leopardi, **Lirika-Canti**-Zagreb 1963. str. 176) i objaviv-ši ih prije nekoliko godina uvjerio sam se da je potrebno istaći da je taj pjesnik godinama intuitivno stvarao svoj izvorni lirski rječnik, dok je nje-gova spontana izražajna svježina samo katkada znala posustati. Od pjes-me **Beskrajnost,** napisane 1819., koja je na hrvatski do sada prevedena trinaest puta, do posljednje pjesme **Mjesečev zalaz,** spjevane 1837. — mi neprestano otkrivamo Leopardijeve inovacije u njegovu elementarnom lirskom izražavanju. Prvobitno otkriće lirskog sažetog izraza u pjesmi **Beskrajnost** podsvijesno se proširivalo i postupno dobivalo nove preo-brazbe. Tako je povezanost lirske tragičnosti jednako jaka u spomenutoj pjesmi kao i u nezaboravnom epitafu **Silviji.** Ode: **Himna Patrijarsima, Proljeću** i pjesme: **Brut Mladi** ili **Posljednja Sapfina** pjesma otkrivaju lirsku problematiku koju je Leopardi rano započeo. Ona se može okarak-terizirati osebujnim uronjavanjem u samu stvarnost. To zapažamo vrlo rano, već u dvjema pjesmama iz 1819.: **Nekoj teško bolesnoj ženi** i **Po-vodom smrti jedne žene.** Upravo u tim pjesmama naslućujemo neke bu-duće elemente iz poznijih pjesama kao što su **Aspazija** i **Žuka ili cvijet pustinje.**

Mladi je Leopardi, gotovo nesvjesno, prevodeći helenističkog buko-ličara Moshosa otkrio vrlo bogate lirske izražajne mogućnosti u svom zavičajnom krajoliku. U jednu riječ, otkrio je lirski realizam u krajoliku i njim je otkupljivao svoje usamljene šetnje, te, što je još bitnije, a što treba posebno naglasiti, više puta svoja očajna duševna stanja. Krajolik mu je pružio posebnu ravnotežu. Ipak, najznačajnije je da je Moshos bio taj koji je svojom iskrenošću u izrazu darovao osamljenom Leopar-diju, razumije se osobito onda kad ga je prevodio ili završio prevođenje njegovih idila — mnogo prave utjehe, pogotovo onda kad je počeo malo po malo uviđati da u filologiji, koja ga je do tada oduševljavala, neće uopće naći utjehu koju traži njegovo ojađeno srce. Tako je **sombre amant de la mort,** kako ga naziva Musset, pronašao vlastitu stazu i njom se uputio prema **Usponu** svoga lirskog raspeća.

Uz Moshosa na mladoga su Leopardija djelovali i dojmovi koji su nastajali poslije lektire stvaralački elementarnih prispodoba u Home-rovim epovima, osobito u **Ilijadi.** Za ovo imamo bezbrojne potvrde u pje-snikovu dnevniku **Zibaldone.** Ti su se dojmovi iz Homera poslije konta-minirali s dojmovima određenijeg daha, jer je trebalo pri samom prevo-đenju Moshosa ući najprije u elementarno, a onda odvojiti bukolično od opće lirskoga da bi se iznenada rodila lirska stvaralačka podudarnost u podsvijesti pjesnika kakav je bio Leopardi.

Podudarnost je izazvao pjesnik koji je svojom bukolikom stvorio nešto više nego što se to obično drži da je lirski stvorio. Upravo, ta je lirska podudarnost, između Moshosa s jedne i Homerovih prispodoba s druge strane, pjesniku otkrila njegovu stvaralačku autonomiju i na isti

način srodnost i neposrednost u doživljavanju prirode u svoj njenoj elementarnosti. Tako je Leopardi uvidio da je stvarnost njegova stvara-lačkog temperamenta na dobrom putu, spoznao je da bi jednog dana i bez drugih velikih mistagoga mogao postati potpuno samostalan.

Iz bezobличne magme lirskih doživljaja punih nemira rane mladosti kao i iz doživljenosti zavičajnog, rekanatskog, krajolika Leopardi je stvorio svoju lirsku magmu. Ona odsad stalno oplođava njegovu maštu. To što je dah pejsažne poezije iz nekih Moshosovih bukoličnih pjesama prešao u Leopardijevo stvaralaštvo, oplodio ga i osnažio da bi i on mo-gao razgobljenu lirsku povezanost, ali stvarno i duboko doživljenu, uskladiti u cjeloviti lirski sklad, — dokazuje i očituje njegovu izvornu stvaralačku maštu i imaginaciju.

U početku su neke harmonične cjeline iz najranijih Leopardijevih pjesama, iz tzv. **Idila** kao što su: **Beskrajnost, Mjesecu, Veče blagdan-skog dana, Sanja** i **Život osamljenika** pri prvom čitanju elementarno naivne, ali zato predstavljaju nov lirski izraz u talijanskoj romantici. Taj novi lirski izraz na neki način anticipira poznija lirska očitovanja koja susrećemo u nekim elementima poezije Carduccija ili čak Pascolija, pa sve do najjačeg predstavnika moderne lirike Montalea.

Moshos je u Leopardijevu slučaju bio doista dobar mistagog. Bio mu je neizravno lirski oslonac da ne bi posumnjao u svoje stvaralačke snage. Osobito se mora istaknuti da je Leopardi bukoličke elemente pre-nio u sferu misaone lirske doživljenosti i tako uvelike dopunio prvobitni Moshosov bukolizam. De Sanctis nastoji (**Studio su G. Leopardi,** Napoli 1923., s. 113. i d.) na neki način utvrdili potpunu Leopardijevu lirsku stvaralačku zavisnost o Moshosu, kad gotovo sve Leopardijeve **Idile** po-vezuje s **Petom idilom** helenističkog pjesnika. To se ipak ne može pri-hvatiti, ako pažljivije uđemo u Leopardijevu lirsku stvaralačku struk-turu. Možemo prihvatiti jedino ono što De Sanctis kaže na jednom mje-stu (s. 41) — **»da je motiv ili osjećaj o e Moshosove Idile (pete) duša izolirana u svijetu, čista od strasti i bezbrižna, pa je u svojoj samoći i smirenosti postala jedno s prirodom; ona u njoj živi i s njom se zado-voljava. Ovo je primitivan i jednostavan osjećaj. Taj se život u krilu pri-rode nikad ne osamostaljuje i ne otkriva kao ljudska ličnost, ne prelazi u sferu misaonosti i zaključivanja, ostaje bez inicijative i vlastitog po-kreta u vlasti impresija. Priroda je lijepa, jer čovjek u njoj uživa i nju osjeća; on uživa jer je promatra i tone u tu kontemplaciju. Prema tome, ovaj je osjećaj elementarna baza idiličke poezije; ona se nalazi zaista u tišini krajolika i u uživanju u prirodi. To je također rudimentarna osnova Leopardijeve poezije.«**

U ovom slučaju možemo samo djelomično prihvatiti ovu opću De Sanctisovu karakteristiku helenističke idiličke, a s tim i Leopardijeve poezije. Prije sam spomenuo Homera i istakao njegove blistave prispo-dobe koje su svojom izvornom jednostavnošću djelovale na Leopardija kad je počeo pisati pjesme; one su mu otkrile više negoli Moshosove

Idile, naročito njegova **Peta idila** kojoj bismo mogli dati naslov: **U tišini slušam kako more šumi.** Leopardi nije bio, kako to De Sanctis želi dokazati, neka **idilička ličnost (personaggio idilico, cit. dj., s. 117).** On je bio naprotiv pun unutrašnjeg života i vrlo borben; njegova je lirska duša od rane mladosti bila prepuna filozofskih preokupacija koje su tražile svoje neodgodivo rješenje. U tom smislu dovoljno je pažljivije pročitati njegovu prvu odu **Italiji.**

Odmah poslije pjesme **Beskrajnost** Leopardi je kao lirik prešao u stvarniji lirsko stvaralački napad, jer je počeo stvarati ode i pjesme s takvom intonacijom, a da se pri tome nije obazirao, da li je uho vremena sklono njegovoj lirskoj izražajnosti. Osebujni lirski dah prožima odu **Italiji,** dok potpuno drugačiji susrećemo u drugim pjesmama kao: **Proljeće, Preporod, Svemoćna misao, Subota na selu, Silviji, Tišina poslije oluje** i **Noćni pjev.** Ipak, sve ih dopunjuje ona gotovo u svojoj svježini i lirskoj dubini neopisiva muzička raspjevanost iz pjesme **Beskrajnost,** pjesme od petnaest stihova.

Intonacija lirske meditativnosti čini da je ista, ali s druge strane različita lirska dramatska doživljajnost svakoj od navedenih pjesama dala nove osebujnosti a i neko posebno samostalno lirsko obilježje. Zato su ode: **Italiji, Uz Danteov spomenik, Angelu Mai-u** pjesme u kojima je Leopardi otvoreno doviknuo u čemu bi trebala da bude povijesna vrijednost djelotvorne aktivnosti njegovih savremenika. U takvim lirskim ostvarenjima otkrivamo snažno zamišljene vizije u kojima lebdi pjesnikova snaga.

Leopardi nije pjesnik koji piše samo u svome vremenu, on je na prvom mjestu stvaralac koji evocira i anticipira budućnost. Ovo je jedan od vidova u kome možemo promatrati Leopardijev lirizam, da bismo ga onda kritički vrednotili. Ipak, potrebno je istaći da je on, upustivši se u novo kao stvaralac, pa oblikovavši svoj sadržaj i oblik, — vidio sebe kao pjesnika budućnosti. Od 14. lipnja 1837., tj. od dana kad je preminuo, pjesnik je Leopardi dugo čekao da se u talijanskom kolektivu priznaju kvalitete i oblike njegova lirizma. To **čekanje** ili **očekivanje** pupalo je dugo kao nevidljivi cvijet, a i pomalo sazrijevalo da se konačno pretvori u egzotički plod. Istina, mnogima su trnuli zubi kad su okusili taj plod, ali su ipak rijetki osjetili u njemu nove sokove i obnovljenu vitalnost životvornog lirizma kakav se krije u najboljim Leopardijevim pjesmama.

Ritam Leopardijeva osjećajnog života, ostvaren u najboljim izražajnim vrednotama, otkriva nam čas nadu, sad osjećaj čame i čak očaj, ali je uvijek usredotočen u stvarnosti zbivanja i proživljavanja te iste stvarnosti. Zaista, nije bilo lako pjesniku koji je nastojao prema prirodi svoga stvaralačkog temperamenta poći sadržajno i oblikovno vlastitim putem, kad je najprije morao uočiti da je i u romantizmu kao izrazito književnoj struji njegova vremena ostalo mnogo naplavine iz klasicističke nazovi poezije, pa tek onda odrediti nove putove lirizmu.

U tome je Leopardijeva lirska smionost, to je duboki smisao njegova iskrenog etičkog stava u poeziji i prozi. On je često, a to se zapaža u mnogim pjesmama, osjećao bolest i nedaće svoga vremena, pa se hrabro, iako pritajeno, rvao i borio s bolešću svoje epohe. I drugim su stvaraocima njegova vremena bili jasni simptomi te bolesti, ali je jedini Leopardi gotovo kliničkom objektivnošću ukazao koji je dio duhovnog organizma njegova kolektiva obolio i kako bi se on mogao izliječiti ili kako bi se moglo barem prividno pomoći tolikim bolesnicima uma i mašte

Uz lirske emanacije koje su nastale u krajoliku susrećemo u nekim Leopardijevim odama i pjesmama posebnu vrst diskurzivnog lirizma, **na pr.** u odama: **Proljeću, Himna Patrijarsima** i **Brut Mlađi.** Istom lirika **Posljednja Sapfina pjesma** unosi u njegov lirski registar snažan rascjep i otkriva nove naglaske. Ta lirika dopunjuje pjesmu **Beskrajnost.** Štoviše, te nove naglaske možemo nazrijeti već u odi posvećenoj **Angelu Mai-u,** kad pjesnik evocira likove Dantea i Tassa. Zatim, elemente iz **Himne Patrijarsima** susrećemo naknadno u nekim drugim odama i pjesmama. Pjesma **Brut Mlađi** suviše je meditativno vezana za Leopardijev lični ispovjedni naglasak, dok je **Posljednja Sapfina pjesma,** premda u istom raspoloženju i tonu, ipak uvjerljivija i pristupačnija. U to nas uvjerava sama konstitucija u lirizmu i dramatu dviju pjesama.

Lirika **Brut Mlađi** ide u okvir onih pjesama koje zasijecaju u antički krug. Takva je i **Posljednja Sapfina pjesma.** Ali, samo uspoređivanje dramatske tragičnosti ovih dvaju antičkih likova, upućuje čitaoca da je Leopardi našao i stvorio bolji i potresniji lirizam u evociranju Sapfine sudbine. Zanimljivo je da je pjesnik u izazivanju samoga tragosa ovih antičkih osoba svoje pjesme intonirao **preludijem** u kome čitalac doživljuje osebujnost sumornosti, jer ga pjesnik kroz kasni suton uvodi u noć u kojoj se odigrava Sapfino i Brutovo samoubojstvo. Ta noć i smrt protagonista spomenutih pjesama daju posebno autobiografsko obilježje tim pjesmama. U njima, što je glavno, otkrivamo pjesnikovu stvaralačku smjelost.

Od svibnja 1822., kad je napisao liriku **Posljednja Sapfina pjesma** do ožujka 1828. kad je spjevao poetsku **Poslanicu Karlu Pepoliju,** zaista nije dugo razdoblje, ali je u njemu sazrijevalo ono raspoloženje koje je ostvarilo stvaralački entuzijazam i svježinu za buduće pjesme onakve kondenziranosti kakvu imamo u pjesmi **Zbor mrtvaca (usp. Dijalog Fridrika Ruycha i njegovih mumija** u mome prijevodu: **Dijalozi i eseji** s. 128—9). Leopardijeva je misaonost u toj pjesmi poslije dobila nove konture, snažnije i odrješitije, osobito u nekolikim pjesmama kao što su: **Noćni pjev, O bareljefu, Uz portret, Žuka ili cvijet pustinje** i **Mjesečev zalaz.**

U tom razdoblju kraći predah čine sinfonijske pjesme **Preporod, Silviji** kao i plastično sinfonijski spjevane evokacije djetinjstva i rane mladosti: **Sjećanja, Tišina poslije oluje** i **Subota na selu.** One su stvaralački povezane s pjesmama **Beskrajnost, Mjesecu** i **Prva ljubav,** dok se peri-

ferno dodiruju s pjesmom **Život osamljenika** čija lirska dubina nije ni do danas dovoljno naglašena.

Skrivena epska elegičnost elegije **Consalvo** nekako je u sredini sinfonijske raspjevanosti spomenutih pjesama. Ona je pjesnikov lični dug romanticizmu. U njoj zapažamo neke tragove koji kao da zatomljuju pređašnju lirsku borbenost. Držim da je ona manje objektivna za poznavanje Leopardijeva lirskog psihograma, nego što je u izražajnoj cjelini jasnija atmosfera pjesme **Život osamljenika.** U njoj su usredotočeni lirski elementi, ako pođemo kronologijom Leopardijeva stvaralaštva, — iz mnogih kasnijih pjesama. Pojnaprije tu je izvorna, a ne Moshosova, doživljenost bukolike kakvu je pjesnik mogao doživljavati godinama kad je ljetovao na obiteljskom dobru San Leopardo blizu zavičajnog Recanatija. U njoj nalazimo sintezu erotskih nemira; čak najranijih. Zatim, u njoj su težnje i prikrivene slutnje koje je pjesnik poslije proširio dramatičnijim sadržajem u pjesmama **Noćni pjev** i **Aspazija.** Osim toga, ta pjesma otkriva svoje osebujne odjelite dijelove, jer je podijeljena na scene koje nisu u strogoj organskoj povezanosti, ali ipak čine impresivnu i imaginativnu cjelinu. Budući da je koncipirana u ispovjednom tonu a ne dramatski kao pjesma **Aspazija** ili prije toga **Sanja,** djeluje mnogo elementarnije. Može se na kraju reći da upravo ova pjesma svojom smirenošću prethodi uponorenoj viziji dramatske konstrukcije potpuno ispovjedne pjesme **Noćni pjev.**

Ta pjesma očito govori o misteriju svemira koji pjesnik osjeća na svoj način; u njoj nema retorike, a u biti je religiozno obojena, jer dodiruje najdublje probleme čovjekove egzistencije (M. Sticco, **La poesia religiosa del risorgimento,** 1940. s. 185). Premda u pjesmi Leopardi ne spominje ime Bog, ipak, sva ona pitanja koja on upućuje Mjesecu, nisu drugo nego osebujno traženje rješenja kontradikcija u životu i traženje smisla boli. Takav je njegov stav potpuno iskren, on trese ljudskom dušom, ali je na kraju i smiruje.

Prije autokonfesijske ode u sinfonijskoj raspjevanosti napuljskog krajolika **Žuka ili cvijet pustinje** otkrivamo lirsku borbeniju ispovijest u lirici **Samom sebi.** Ona svojom kratkoćom pokazuje privremenu pjesnikovu klonulost. Spjevana je u stilu i obojena misaonom atmosferom starozavjetnog Propovjednika. Poslije ju je pjesnik nadopunio, ali vedrije i protkao smislom humanizirane solidarnosti pjesmom **Žuka ili cvijet pustinje.** Kad čitamo pjesmu **Samom sebi,** onda nam se čini da je ona zadnji akord neke proosjecane, ali nikad do kraja napisane kompozicije. Možda je ona bila samo jedan takt a ne sazrela melodija; možda je njena sažetost bila uvjetovana životnim prilikama. Važno je za poznavanje Leopardijeva stvaralaštva što ta pjesma naviješta druge kao: **Svemoćna misao, Ljubav i smrt, Aspazija, O bareljefu, Uz portret i Mjesečev zalaz.**

Ova se organska stvaralačka povezanost u Leopardijevu sazrijevanju očituje malo po malo, ali samo onda ako temeljitije uđemo u rekreativno

doživljavanje njegove lirike. Vjerojatno se štošta i ne može na drugi način shvatiti u njegovu opusu, osobito u prozi, ako ne produbimo naše poznavanje njegovih lirskih preokupacija. One su uvijek najjasnije za čitaoca, ako mu pođe za rukom da pogodi upravo ono što se kao najjasnije sluti da je pjesnik htio izraziti.

Ako ukratko kritički razmotrimo satiričku odu **Palinodija,** posvećenu Ginu Capponiju, pa je usporedimo s odom poslanicom upućenom Karlu Pepoliju iz 1826., tad vidimo da gotovo nije bilo potrebno da se poslije ove posljednje ode pjesnik vraća na od prilike sličan motiv. Osim toga, i sam naslov **Palinodija** semantički otkriva neko svečano pjesnikovo odricanje bilo kakvog mogućeg progresa. Drugim riječima, pjesnik je zbog svog unutrašnjeg klonuća zatajio samoga sebe. Bio je to trenutni očaj i ništa drugo. Zanimljivo je da je uz pjesmu citat iz Petrarke: **Ništa ne koristi, ako uvijek tugujemo.** Zaista, kraj je **Palinodije** u nekom optimističkom raspoloženju, jer pjesnik u svojoj viziji vidi u oslobođenju domovine od tuđinske vlasti jedini izlaz u poteškoćama tadašnjeg savremenog talijanskog društva, a i samoga sebe. Ta nova generacija, koju on alegorijski naziva **bradatom,** donijet će slobodu i napredak ne samo Italiji već i ostaloj Evropi. I **Palinodija** i **Oda Karlu Pepoliju** objašnjavaju neke stranice Leopardijeve proze iz **Operette morali (Dijalozi i eseji).** Ipak, u odama je sve to rečeno na drugi način, lepršavije, duhovitije, premda iz njih probija neka ironija koja pomalo prelazi u mnogim stihovima u sarkazam. Zatim, obje spomenute ode pokazuju Leopardijevu lirsku klonulost. To je tim jasnije, ako ih usporedimo s pjesmom **Žuka ili cvijet pustinje.** U ovoj nema krzmanja da se izrazi ono što se misli. Borbenost je jasna, iako bi netko mogao reći da motto uz pjesmu uzet iz Ivanova Evanđelja: **I ljudi zavolješe većma tamu nego svjetlost** — govori o konačnoj pjesnikovoj rezignaciji.

U toj pjesmi ima dijelova koji svjedoče da je pjesnik htio naglasiti ono što je u pređašnjem lirskom očitovanju bio propustio ili hotimice zaboravio. Poslije misaone kantate **Noćni pjev** u spomenutoj **Palinodiji** osjećamo, kad je podrobnije analiziramo, tragičnu potresenost, jer nam je nakon čitanja jasna pjesnikova stvaralačka klonulost. Zato je Leopardi, uz veliki stvaralački napor, u kome ima mnogo tragosa hrabrog lirskog poleta, u sretnom trenutku napisao pjesmu **Žuka ili cvijet pustinje,** upravo pred smrt; bila je to oporuka kao i ona u simfoniji **Mjesečev zalaz.** U prvoj izravnija i jasnija.

Ako se za tren udaljimo od kanona Leopardijeva lirizma, kako je on predstavljen u izdanju **Canti** iz 1835. **(izd. Starita,** Napoli) u kome kao u pređašnjem nema nikakve posvete, — ili od Ranierijeva iz 1845. **(Firenze, izd. Le Monnier)** pa istaknemo dvije pjesme koje sam malo prije uzgred spomenuo i to: **Nekoj teško bolesnoj** ženi i **Povodom smrti neke** žene, mi zapravo u njima susrećemo zametak pjesnikove realističke vizije, ali produhovljenije i u lirskom dramatu zaobljenije u pjesmama: **O bareljefu** i **Uz portret.** U njima se može zapaziti kontinuitet nekog

posebnog stvaralačkog traženja; vidi se da je nemirni Leopardijev duh nastojao biti što sintetičniji u svojoj lirskoj predstavi stvarnog života. Nikada Leopardi nije postupao kao stvaralac koji živi u **kuli bjelokosnoj**, uvijek je bio stražar pred dverima istinskog humanizma.

Kao što pjesma **Beskrajnost** iz 1819. nije nastala odjednom, jer u svim kritičkim izdanjima Leopardijevih djela možemo pročitati prvobitni prozni sastav s istom tematikom — tako su i mnoge druge pjesme u svom emotivnom zametku već prije postojale kao bilješke u dnevniku **Zibaldone.** Istina, njihova je konačna sublimacija bila rad od nekoliko dana, premda je dozrijevanje stanovite lirske vizije trajalo mnogo duže. Ono što sam napomenuo za pjesmu **Beskrajnost** svakako je značajno, kad prilazimo Leopardijevim pjesmama želeći da ih estetski ocijenimo, jer je ta pjesma označila početak trajnog pjesnikova stvaralačkog osamostaljivanja. Zato ne bi ni pjesma **Brut Mlađi** bila tako zrela u svojoj meditativnosti da nije već prije pjesma **Beskrajnost** sintetizirala budući pjesnikov razvoj. U tim granicama fluktuira atmosfera pjesme **Osamljeni modrokos.**

Za svaku Leopardijevu pjesmu, bila ona oda s himničkim karakteristikama ili, štoviše, trenutačna lirska sublimacija — možemo utvrditi da je osjećaj uvijek bio njen stvaralački pokretač. U lirskom pogledu ovo je vrlo značajno, jer je Leopardi pisao iz srca sve ono što je doživljavao. To se desetljećima već prenosi na čitaoca i neprestano dobiva sve blistaviji sjaj. Poneke od njegovih pjesama imaju trajno sjajnu aureolu. Iako je pjesnik u nekim pjesmama prekidao lirski spontani tok pa prelazio u meditativnu dubinu, drugim riječima preplavio kraće evokativne slike zasjenjenom misaonošću koja nije uvijek jasna, to ipak cjelina nije nikad poljuljana u svom lirskom očitovanju. Ipak misao nije nikad potpuno minirala njegov spontani lirizam. Prema tome, misaona se Leopardijeva atmosfera u svojoj doživljenosti uvijek izražava u određenom trenutku, gotovo uvijek poslije prvobitne emotivne koncepcije. Uvijek je to bio trenutak najjasnije pjesnikove vidovitosti; u njemu su meditativne oscilacije neprestano prisutne i očite. Upravo one, uz diskurzivni lirizam, čine da su neke pjesme zbog svoje jednostavne dubine uvijek svježa i pobudna lektira.

Leopardi je naporno osjećao misaono putovanje između uzbuđene, često buntovne osjećajnosti i misli koja je trebala lirski definirati njegovu izvornu poetiku. Onda je razumljivo da je pjesnik vrlo rano, možda i nesvijesno, otkrio svoju poetsku formu. Možda se ona nametnula istodobno, kad je lirski sadržaj bio potpuno zreo. Ali zato u nekim pjesmama nema izgrađene misaonosti, nema meditativno zaokruženih cjelina. Često su stihovi ili strofe u obliku pitanja meditativno osamljeni. U nekim pjesmama s druge strane ima osebujnih **vokativa.** Ti počesto prelaze u **retorička pitanja.** To su kao udarac bubnjeva u nekoj simfoniji ili grmljavina koja navješćuje dugo očekivani plodonosni dažd. Ova su pitanja, na kraju, posljedica Leopardijeve lirske aposiopeze. Na taj je

način pjesnik otkupljivao sama sebe kao i svoj lirizam. Sve su to značajke pjesnika kome nikad nije bio cilj da lirikom ostvari neki samostalni filozofski sistem. Uvijek je na prvom mjestu nastojao osvijetliti svoja duševna stanja i ujedno neizravno pokretače svoga nadahnuća. Možda je upravo zbog toga i takvog lirski iskrenog stava veći dio Leopardijeve lirike pun neiscrpnih lirskih vrednota.

Njihova je glavna karakteristika, kao i cijele Leopardijeve lirike, da su uvijek misaono nenametljive. Zato mnogi stihovi drugih pjesama od postanka pjesme **Beskrajnost** sublimno sugeriraju neizrazivo koje je i sam pjesnik naslutio u svom unutrašnjem duhovnom metežu. Na taj nas način pjesnik čini dionicima svoga bogatog duhovnog života. Ima mnogo pjesama s takvim neobičnim osebujnostima u cjelokupnom Leopardijevu opusu. Osim toga, jednostavnost njegove pejsažne lirike omogućuje da i mi, očarani takvom evokacijom, uđemo u svijet vlastitih iluzija ili deziluzija pomoću pjesnikovih doživljaja. Štoviše, evokacije iz običnog života, a njih ima dosta u Leopardijevoj lirici **(na pr. Subota na selu, Život osamljenika i dr.)** unose nas u humanizirani realizam. Doživljaj krajolika u nekim Leopardijevim pjesmama omogućuje doživljaj iluzija, jer u takvim duševnim stanjima postaje u nama sve spremno za svježu emotivnu rekolekciju. **(Usp.** moju studiju: **Leopardijev lirski realizam, Filologija** 1963., **s. 145—158).**

Krećući se ovim stazama i upoznavajući oblikovanje Leopardijeva lirskog razvojnoga puta ulazimo u suštinu njegove lirske umjetnosti. Osobito je karakteristično da je pjesnik uvijek tražio neku lirsku izražajnu ravnotežu. Nikad nije suviše izrazio, uvijek je težio da između neizraziva i onoga što nije htio izreći bude stvarna a ne imaginarna ravnoteža, koja bi opet omogućila poniranje u sublimnost lirskih evokacija.

Ako je sadržaj Leopardijeve poezije uvijek bio, i samo to, zanos njegova srca, onda je lakše shvatiti postojanu umjetničku izdržljivost njegove lirike tokom decenija. Ako čitamo poemu **Noćni pjev** od četrdesetog stiha nadalje, osjetit ćemo da je pjesnik jedino na taj način mogao sublimirati svoje meditativno traženje i pomoću njega samu bit i suštinu lirike. Više puta samo neke, naoko nabacane riječi, prizvuci onoga što pjesnik nije dosanjao da bi bilo izrazivo, govore više negoli ispovjedni tonovi u pjesmi **Palinodija** ili **Žuka ili cvijet pustinje.**

Leopardi je uvijek ulazio u sferu djetinjske elementarnosti, da bi mogao razbiti depresivno osjećanje tragičke osamljenosti. Tako je slijedeći zov svoga srca ulazio u labirint svoje duše i srca te otkrivao nove putove onoga što je neizrazivo ili onoga što se istom može naslutiti, a sve to opet zavisi o osjećajnosti samoga primaoca takvih lirskih očitovanja.

Zbog značajki koje sam naveo u sklopu Leopardijeve stvaralačke kompleksnosti otkrivamo velike poteškoće, kad se pokušava njegova poezija prevesti na bilo koji jezik. U svojim osobnim poteškoćama često

sam se sjetio jedne Molièrove misli koji je rekao da **zbog tačnosti izraza treba žrtvovati bilo koju pravilnost, jer nas sama umjetnost mora naučiti kako ćemo shvatiti pravila da bi se mogli osloboditi pravila same umjetnosti.** Prema tome, **tačnost izraza** uvijek je ono što je najpotrebnije **tražiti** u lirici kakva je Leopardijeva. Ali ipak taj izraz mora teći ritmom koji bi opet morao biti najbliži izvorniku, a još i atmosferi pjesnikovih ugođaja. Zato je potrebno najprije proučiti pjesnikov rječnik, pa prilike u kojima su nastale pojedine pjesme; osim toga, treba skromno i pažljivo proučiti sve ono što su drugi o pjesniku pisali. Dug i trnovit put, ali jedini put! Učeći od drugih vrlo lako možemo ući u tačniju problematiku Leopardijeva lirskog izražajnog bogatstva. Ostaje još i proučavanje njegove gnomičke frazeologije; na tom putu pomoći će nam uvelike njegov dnevnik **Zibaldone.** Istina, njegovu je gnomičnost često teško izraziti ritmički. Znači, treba čekati nadahnuti trenutak. Gotovo stanje puno zanosa. Intuivni put je najsigurniji. Uzmimo za primjer pjesmu **Samom sebi!** Ona se može bolje razumjeti, ako je povežemo s pjesmom **Svemoćna misao,** osobito sa stihovima 117—122. I obrnuto. Osim toga, u takvom se radu javlja vrlo zanimljiva usporedba o lirskoj sublimaciji između pjesme **Beskrajnost** i **Samom sebi.** U prvoj je slutnja o životu, jer je pjesnikov vitalitet navijestio borbu vlastitoj misaonosti. Zadnji stih u pjesmi **Beskrajnost: I brodolom je meni omilio na tom moru** — očito otkriva Leopardijev stav prema sklopu pitanja koja je osmislio ili koja je tek naslutio. Tako je taj posljednji stih shvatio i preveo pjesnik R. M. Rilke: **Unter/Gehen in diesem Meer ist innig er Schiffbruch.** Rilke je ušao u atmosferu stiha pa i cijele pjesme, ali to je jedno, a drugo je dati ono što je pjesnik skriveno htio izraziti, naglasivši pri tome jasno svoj stav; tako se Rilke udaljio od Leopardijeve jednostavnosti.

Pjesma **Beskrajnost** nastala je u rodnom mjestu Recanatiju; bila je prva lirska i to zrela intonacija, dok je četiri godine pred smrt 1833. u Firenci, što je najvjerojatnije, napisao pjesmu **Samom sebi,** kad je bio izgubio za neko vrijeme svoju misaonu i doživljajnu ravnotežu, ali tad nije mogao ni vjerovati da će u Napulju napisati poslije nje još nekoliko pjesama u kojima će njegov lirizam biti tačniji, smireniji, ali i potresniji u svome tragosu. Iako je pjesma **Samom sebi** nastala kao pobuna protiv Sudbine koja mu je na okrutni način uskratila doživljaj velike ljubavi, kad se uvjerio da je njegova **Appassionata—Fanny Targioni Tozzetti** — bila mrtva kao biće koje je volio za sva oduševljenja njegova srca. Ipak se prevario. Smireniji je doživljaj nagrnuo u Napulju i tako je nastala pjesma **Aspazija (Ljubljena),** u kojoj se Fanny pojavljuje, kao što pjesnik pjeva, **slična božanskoj zraci u njegovoj misli.** Posljednji stihovi pjesme (106 **i d.**) dokazuju da je pjesnik postigao najveći stupanj osobne ataraksije. On je svoje duhovno stanje izjednačio s onim što ga na nas prenosi dobra glazba (**st.** 34—37 i 67—70). U prvim je stihovima ljepota udružena s glazbom, a u drugima je zvuk i ljudska riječ.

Uz spomenute značajke potrebno je kazati da Leopardi izbjegava opise u kojima ne bi bilo dramatskog elementa. Drugim riječima, tuđa mu je lirska retoričnost, jer je uvijek pisao kad su pjesme bile sazrele, premda ih je dugo nosio u sebi. Ipak, plameni vihor koji je pustošio njegovom dušom nije uvijek do pepela uništavao njegovo oduševljenje za životom ili sve varljive iluzije. Zato u brojnim lirskim evokacijama po koji put neka strofa ili pojedini stihovi rađaju neočekvane odjeke. U toj rezonanciji mi spontano naslućujemo ono što smo očekivali. Trzaji duše su vrlo vidni u mnogim pjesmama, ali sva ta tragičnost ne ubija zanosno previranje u duši bilo kojega čitaoca. Upravo obrnuto, naslućeni trzaj vremenom postaje poticaj za dublje traženje skrivenih istina u stvarnom i doživljenom Leopardijevom lirizmu. Tad dušu zaokupi jedan jedini osjećaj, a taj se očituje u našoj čežnji da postignemo ravnotežu u našem odnosu prema očitovanjima protuslovlja u samom životu; očituje se u našoj čežnji za vedrinom koja nam otkupljuje srce i duh kroz sve peripetije, pa činile se katkada one i nesavladive. Zato u Leopardijevoj lirici susrećemo iskreno nastojanje, ali oblikovano i lirski ostvareno da se iz doživljaja lirske evokacije pređe u sređeniju lirsku meditativnost. Njoj je uvijek temelj i okosnica, kako je zamislio pjesnik, u fino oblikovanoj slici, a ona je u trenutku, čujnom samo pjesniku, uzeta iz prirode.

Krećemo li se u doživljavanju Leopardijeve lirike u amplitudi evokacija kojima dodajemo prefinjenu meditativnost, mi smo ipak onda dospjeli tek na pola puta. Potrebno je svladati trnoviti put da bismo izbjegli nesvjestice koje nas u gibanju po amplitudi znaju iznenada napasti. One mogu biti trenutačne, ali su ipak nesvjestice. Kad nam uspije da i njih svladamo, onda će nastupiti prava ataraksija, lirska vedrina, u kojoj se možemo sjećati olujnih trenutaka. Baudelaire je dobro opazio da će uvijek u mnogostrukim umjetničkim ostvarenjima biti nešto što je vječno novo i što izbjegava pravila i analizu bilo koje škole. Tako se događa i s Leopardijevom lirikom. U tome je njena veličina, dubina i trajnost; u tome su isto tako neke poteškoće kad je nastojimo što tačnije doživjeti.

(XX esej iz knjige: »Poesis Leopardiana«)

Zvonimir WYROUBAL

SADRŽAVA LI LIKOVNA UMJETNINA SVOJU VRIJEDNOST SAMO U SVOJOJ LIKOVNOJ KVALITETI

Priča se da je neka bogata Amerikanka, kad je posjetila Picassov atelier u njegovoj vili na Azurnoj obali Francuske, upitala majstora ne boji li se kradljivaca i provale — vila je na osami, krcata je umjetnikovim djelima — a ta su od goleme vrijednosti. Picasso joj je odgovorio: »Nema opasnosti, ovakove umjetnine nije potrebno krasti, može ih svatko sam napraviti. Moja djela postaju vrijedna tek kad na njih stavim potpis, a ja ih ne potpisujem prije nego što ih prodam«. Druga neka bogata Amerikanka tražila je Picassa da joj proda jednu sliku i sama naznačila cijenu, što ju je voljna platiti. Kad ju je umjetnik pozvao u svoj atelier da sliku izabere, odgovorila je da nije potrebno da je vidi prije nego što je kupi. Ona kupuje i dionice Panamskog kanala, ali joj još nikad nije palo na pamet da ode pogledati kako Panamski kanal izgleda. Jesu li te anegdote istinite ili nisu, teško je znati. U svakom slučaju su moguće, a i vjerojatne su. Takve priče i anegdote, a ima ih dosta, o majstoru koji je, nuzgredice budi rečeno, sebe jednom zgodom nazvao javnim amizerom a svoja djela rebusima, nukaju nas da se upitamo u čemu je zapravo vrijednost umjetnine. Sadrži li umjetnina svoju vrijednost u sebi samoj, ili je ta vrijednost ovisna o nečemu što se ne nalazi u njoj, što je izvan nje. Bi li umjetnina, da nije potpisana i da se ne zna za ime autora, imala istu vrijednost kao da je potpisana nekim poznatim i priznatim imenom? Što potpis, ili ako potpisa nema, sigurno atribucija slici daje? Možemo li vrijednost umjetnine usporediti s vrijednošću što ju je imao novac prije nego što je došla u upotrebu papirnata novčanica, banknota? Novac je nekada zaista sadržavao svu svoju vrijednost u sebi. Ona je bila određena količinom i kakvoćom metala — zlata ili srebra od kojeg je bio skovan Lik na novcu i natpis su zapravo bili tek garancija tih kvaliteta, Opticaj mu je stoga prelazio granice zemalja u kojima je vladao vladar čjii je lik i natpis na novcu bio otisnut. Ima li isto tako i umjetničko djelo integralnu i apsolutnu vrijednost, vrijednost koja se nalazi u njemu samom?

U historiji su poznati slučajevi da je to pitanje postavljeno, iako možda ne izravno niti posvema jasno formulirano. No bile su to tek sporadične pojave. Umjetnina je u pravilu svoju vrijednost sadržavala

u samoj sebi jednako kao i metalni novac. Shvatljivo je i razumljivo da umjetnici obično nisu svoje radove ni potpisivali. Ime umjetnika nije bilo od neke naročite važnosti. Vrijednost umjetnine bila je određena likovnom kvalitetom. Razumljive su time i sve one majstorske radionice što su proizvodile mnogo veći broj umjetnina, nego što bi ih mogli stvoriti umjetnici, pod čijim imenom su djelovale, da su radili i dvadeset i četiri sata dnevno. Radovi tih radionica (Basano, Rubens itd.) nalazili su prodaju bez obzira na to jesu li ih izveli sami majstori ili njihovi pomoćnici. Tražila se uglavnom kvaliteta, a sve je drugo bilo sporedno.

Kakav stav mi danas zauzimamo prema umjetnini? Kako mi danas gledamo na umjetnost? Poznate anegdote o jednom od najvećih danas živućih umjetnika, što smo ih ispričali, a koje su posve vjerojatne, iako možda i nisu istinite, daju nam naslutiti da se naš stav prema umjetnosti radikalno izmijenio, i da na umjetnost posve drukčije gledamo nego što je gledao npr. renesansni čovjek. Danas, kad se individualnost i osoba autora nadasve naglašava, kao da ne stupamo u izravan kontakt s umjetninom, nego u prvome redu s umjetnikom, koji se redovito interpolira između umjetnine i promatrača. Čini se da je, kad pristupamo umjetnini, važan u prvome redu sam umjetnik, zatim smjer, škola, vrijeme nastanka umjetnine i mnoge druge okolnosti, koje su zapravo od posve sekundarne važnosti, a te ne samo da ne pospješuju prisan kontakt s umjetninom, nego ga možda i sprečavaju. Receptivna senzibilnost amatera, prisan kontakt ljubitelja umjetnosti s umjetninom prigušeni su i zamijenjeni hladnim promatranjem eksperta, poznavaoca umjetnosti. Pristupamo umjetnini s vanjske, formalne strane, pa nije čudo što nam sadržaj (ako ga ima) obično ostaje tuđi. Razumljivo je samo po sebi da takav stav prema umjetnini iako je danas, mogli bismo reći, općenit, nije bezizniman jednako kao što nije ni nov, a nije ni posljedak modernog, mehaniziranog doba. Bilo je već i u doba renesanse takvih »naprednih« ljubitelja umjetnosti.

Giorgio Vasari (1511.—1574.) u svom djelu »Vite dei piu eccelenti pittori, scultori ed architetti« spominje da je Michelangelo za mladih dana napravio mramorni kip kupida posve u antiknom duhu. Kip je bio zakopan u zemlju i poslije toga »otkriven« kao antikna skulptura. Brzo je našao kupca. Nabavio ga je kardinal San Giorgio, no kad je saznao da je to rad mladog Michelangela, koji u to doba nije još bio ni poznat ni priznat, tražio je da mu se novac vrati jer se osjećao prevarenim. Antikna skulptura anonimnog, već davno nestalog kipara bila mu je vrednija od rada živućeg majstora, ma kako on sposoban bio. Sama skulptura, koja je u biti ostala ista, bila mu je, prema tome, od sporedne važnosti. Novom atribucijom promijenilo se samo ime autora i — vrijednost kipa. Takav stav prema umjetnosti osudio je i sam autor, Vasari.

Pitanje ispravne ocjene vrijednosti umjetnine obično se pojavljuje u naročito drastičnoj formi prigodom pojava falsificiranih umjetnina starih majstora. U najnovije vrijeme, nakon drugog svjetskog rata, bilo ih je nekoliko. Afera falsificiranja srednjevjekovnih zidnih slikarija u crkvi sv. Marije u Lübecku, što ih je krivotvorio slikar i restaurator Lothar Malskat i afera o krivotvorenim slikama holandskog slikara Vermeera van Delft poznate su i široj javnosti iz dnevne štampe.

Godine 1945. optužen je nizozemski slikar Han van Meegeren da je za vrijeme njemačke okupacije Holandije prodao Göringu, ministru njemačkog Reicha sliku holandskog slikara XVII st. Vermeera van Delf »Krist i preljubnica« za ne malu svotu od 1,650,000 holandskih forinti. Time je počinio dvostruki delikt. Otuđio je umjetničko djelo, koje se po holandskim zakonima ne smije iz zemlje izvesti, i ujedno počinio ne manji zločin od prvoga — surađivao je s okupatorom. Natjeran u škripac Van Meegeren je od dva zla izabrao treće, zbog kojeg nije ni bio optužen. Izjavio je da prodana slika nije original nego imitacija, koju je sam napravio. Prema tome bi otpala krivica prodaje u inozemstvu slike koja se nije smjela izvesti, a njegova suradnja s okupatorom sastojala bi se zapravo u tome što je okupatora prevario. Van Meegeren je imao dosta muke dok je stručnjacima, najboljim poznavaocima holandskog slikarstva XVII st., dokazao da je sliku zaista on naslikao, i da to nije Vermeerov original. Uvjerio ih je tek kad je u zatvoru pred njihovim očima podvig ponovio. Na svoju žalost se time nije mogao opravdati, jer mu to nije bio jedini falsifikat. Izradom i prodajom »originalnih« umjetnina holandskih slikara XVII st. zaradio je preko sedam milijuna njemačkih maraka.

Mišljenja javnosti, jesu li te slike falsifikati, radovi običnog varalice, ili su to umjetnička djela genijalnog slikara koji ne zaostaje ni za najboljim majstorima holandskog XVII stoljeća, bila su podijeljena. Ako slikar uspijeva stvarati umjetnine toliko bliske stilu i duhu velikih majstora da ih ni najbolji svjetski poznavaoci umjetnosti ne mogu razlikovati od originala, nije li time dokazao da je jednako velik slikar i ne bi li prema tome i njegovi radovi morali imati jednaku vrijednost kao i radovi slikara za kojim se je povađao. Sam van Meegeren je sebe visoko cijenio i bio uvjeren da je bolji slikar od slikara koje je imitirao. Ni sudac, koji je proces vodio, čini se, nije bio suviše siguran u ocjeni počinjenog delikta — okrivljenog je osudio samo na jednu godinu zatvora.

Slučaj falsifikatora Meegerena nije, kako smo već rekli, usamljen. Danas je u opticaju velik broj imitacija mnogih priznatih velikih majstora. Cio sačuvani Rembrandtov opus, npr. sastoji se od nekih 300 djela, a govori se da se od tog njegovog do danas sačuvanog opusa u samoj Americi nalazi preko 2000. Rekord možda nosi francuski slikar

XIX st. Corot. Prema najnovijim procjenama samo u zadnjih dvadeset godina uvezeno je u USA preko 100,000 Corotovih »originala«. U najnovije vrijeme slike priznatih postimpresionista svih smjerova proizvode se upravo industrijski pa zbog toga u Parizu postoji odjel policije koji se bavi isključivo proučavanjem i otkrivanjem takvih imitacija.

Nećemo ovdje ulaziti u problem jesu li takve umjetnine falsifikati ili imitacije i da li slikar počinja neki prestup kad slika u duhu i stilu velikih majstora, ili on počinja delikt tek kad nastoji prodati takav rad pod imenom slikara za kojim se povodi. Nas zanima u prvome redu sama umjetnina i stav što ga opravdano možemo zauzeti prema takvoj slici. Je li tim van Meegerovim imitacijama mjesto u galeriji pokraj originalnih slika starih majstora, ili uopće ne spadaju u galeriju? Ako su u svemu na visini originalnih radova starih majstora pod čijim upliv om je slikar bio dok ih je radio, tako da ih ni najbolji poznavaoci i eksperti za staru umjetnost ne mogu lučiti od originalnih radova, možda bismo imali pravo da se pitamo zašto one ne bi mogle imati i jednaku vrijednost. Valja li nam kod ocjenjivanja vrijednosti umjetnine uzeti u obzir i historijski njezin aspekt? Može li slika biti vrijedna samo zato što je stara, ili joj starost tek dodaje neku vrijednost? Odgovor tome pitanju možemo možda naći u činjenici što postoji vrlo velik broj starih slika i kipova koje nitko ne cijeni iz jednostavnog uzroka što nemaju nikakve likovne vrijednosti a ni kulturno historijskog značenja. Donijeti u tom kompleksnom pitanju konačni zaključak nije lak zadatak jednako kao što nije bilo lako ni sucu u van Meegerenovom procesu donijeti osudu. Jedna godina zatvora za prevaru od preko sedam milijuna njemačkih maraka nikako nas ne može uvjeriti da je sudac u tu kaznu uračunao i falsificiranje.

Vermeerove slike su izvorni radovi originalnog slikara, dok su van Meegerenove tek imitacije, rađene u tuđem duhu i ne donose nam ništa nova ni originalna, tvrde neki kritičari umjetnosti. No, jesmo li baš sasvim sigurni da su novitet i orignalnost neophodne kvalitete umjetnine? Nećemo o tome ovdje raspravljati. Svako može o tom problemu imati svoje mišljenje, a da svi imaju pravo, ali je činjenica da neki od najpoznatijih i najpriznatijih povjesničara umjetnosti ne misle da je novitet i originalnost uopće bitan dio umjetnine. Gotthard Jedlicka napr. u monografiji u Toulouseu Lautrecu navodi Lautrecovu izjavu da mnogi slikari traže »novo« u uvjerenju da je novi način izražavanja dostatan da dade njihovim djelima umjetničku vrijednost. »Varaju se«, zaključuje Lautrec, »novo je rijetko bitno«. Jedlicka komentira tu Lautrecovu izreku riječima »Te riječi su jednostavne, a čini se, mogle bi biti i istinite«. Kod Bernsona u njegovoj knjizi o talijanskom slikarstvu renesanse nalazimo i ovakovih misli: »... po mom mišljenju može čovjek da bude umjetnik velikog formata, upravo genij, a da ipak ne gleda svojim očima, ili »... novost u umjetnosti nema gotovo nikakva značenja. Važi

samo unutarnja vrijednost«. Historičar Muther u svojoj poznatoj Povijesti slikarstva kaže na jednom mjestu da je umjetnost najveća kad je odjevena u najiznošeniju odjeću.

Samo je po sebi razumljivo da ovdje riječ »novo« nije mišljena bukvalno ni u običnom smislu te riječi. Svaki umjetnik, ako je zaista umjetnik, donosi nešto nova, pa i svaka pojedina umjetnina nam govori nešto nova. Bez toga ne bi imala nikakva opravdanja da postoji i ne bi ni mogla biti umjetnina. Zar bismo mogli naći čovjeka koji bi bio toliko nerazuman da nabavi više primjeraka jedne te iste knjige, ma kako autor knjige bio velik pisac, pa da ih redom, jednu za drugom čita. Govorimo ovdje samo o novitetu u načinu izražavanja, o originalnom stilu, novom gledanju na umjetnost, koje kvalitete današnji umjetnik u općoj utrci za originalnošću toliko traži.

Ovo nekoliko jednostavnim riječima izrečenih misli o nekim problemima umjetnosti o kojoj je danas uobičajeno pisati vrlo učenim, ali obično malo razumljivim stilom, nije izneseno s namjerom da te probleme riješe. Ta ne bi za to dostajala ni čitava knjiga. Umjetnost je suviše kompleksna aktivnost čovječjeg duha da bismo je mogli u nekoliko rečenica obuhvatiti nekim kalupima i formulirati nekim pravilima, pa poznata fraza da umjetnosti imade toliko koliko i umjetnika i da je, štoviše, i svaki promatrač na svoj način doživljava, sadrži možda nešto istine. Na probleme vrednovanja umjetnine može, možda, isto tako svatko na svoj način gledati. Ove su misli iznesene prije zato da o njima razmislimo. Nikada to nije bilo toliko aktualno kao danas, kad je previranje bezbroja mogućih i nemogućih pokreta stvorilo u umjetnosti tako kaotično stanje da se običnom čovjeku gotovo nemoguće snaći i orijentirati, i kad se umjetnine, kako se čini, stvaraju samo za vrlo tanak sloj inicijaniih.

Joja RICOV

SREDNJOVJEKOVNA SAKRALNA UMJETNOST HRVATA, MAKEDONACA I SRBA

Freske i minijatura

Motre nas stoljećima oči, iskre ljubavi i okrutnosti, posijane zidovima i apsidama nebrojenih katoličkih i pravoslavnih crkava u Jugoslaviji. Oči neumoljive koje ulijevaju strah i apsolutnu poslušnost, vječni autoritet. Oči dobrohotne i mile koje kazuju razgovor i milosrđe, nevinost i dobrotu.

U velikoj podjeli blokova srednjega vijeka teritorij Hrvatske, Makedonije i Srbije, most tisućljećima između Zapada i Istoka, zračen je iz dva središnja fokusa: Rima i Carigrada, s njihovim izdvojenim, ne samo interesnim nego i utjecajnim sferama u umjetnosti i kulturi: jednom zapadnjačkom, latinsko-benediktinsko-karolinškom, koja obuhvaća današnju Hrvatsku i Sloveniju sa zapadnim dijelom Bosne i Hercegovine; drugom istočnjačkom, gotovo posve bizantinskom, koja obuhvaća Makedoniju, Srbiju i Crnu Goru s istočnim dijelom Bosne i Hercegovine.

Naše kretanje slijedit će ovog puta pravac koji ide od jugoistoka k sjeverozapadu, s glavnim predasima na umjetničkim tačkama Makedonije, Srbije i jadranske Hrvatske. Nećemo dakle biti u stanju dobiti cjelovitu sliku, posebno u odnosu prema Sloveniji. Ono što nas zanima nije kvaliteta, to je bit koja se ogleda u jedinstvu, ne manje i u raznolikosti kako umjetničkih tako i kulturnih podataka.

No prije polaska — jedno temeljno saznanje: religiozna umjetnost u cjelini, pa prema tome i na izdvojenom sektoru fresaka i minijature u Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji — temi našeg izlaganja večeras — mogla bi se predstaviti u obliku artimetičke jednadžbe:

$$\text{religiozna umjetnost} = \frac{\text{humanizacija Boga} + \text{divinizacija čovjeka}}{\text{čovjek}}$$

Zamijenivši vrijednosti jedne i druge strane jednadžbe, mi smo odredili karakter, ne samo pojavu, svakog mjesta, epohe i stila u krilu vjerske umjetnosti.

Kršćanski Istok

Bizantska umjetnost, plod sinteze i razvoja grčke i rimske umjetnosti, ima duboke korijene u kršćanskoj umjetnosti u Jugoslaviji. Među njena prva svejdočanstva ide Eufrazijeva bazilika u Poreču (Hrvatska),

prva polovina VI stoljeća, koje mozaici svojom raskoši i svojom plemenitosti izraza mogu da izdrže usporedbu s najljepšima u Raveni. Sjećanja na primitivnu kršćansku umjetnost tu se miješaju s gotovo realističkim ukusom, nagoviještajući nov stil, jedno novo doba.

Carigrad, prijestolnica bizantinskoga svijeta, kozmopolitski je ali i duboko grčki grad, bilo po svome etničkom porijeklu, bilo po jeziku i tradiciji cjedinjenoj, nakon raskola kršćanstva, u kultu pravoslavlja. Nas ovoga momenta zanima nadasve onaj dio bizantinske umjetnosti koji teče od XI do XV stoljeća, razdoblje naime careva Komnena i Paleologa — reflektirano kroz umjetnost u Jugoslaviji. Oblasti presudnog i kontinuiranog utjecaja jesu Makedonija i Srbija, ali bizantinska tradicija s nezamjenjivom jadranskom interpretacijom dotiče, istini za volju, vrlo sporadično, indirektnim putem preko mora, i hrvatsku obalu Jadrana, od Istre do Crne Gore, sve do XIII stoljeća.

Glavni, rekao bih jedini prostor bizantske umjetnosti u Jugoslaviji jeste — crkva, Božji dom. S kupolom koju posjeduje crkva kao da nije do li simbolična slika kozmosa, neba koje vlada ali i štiti zemlju, sakralno mjesto bogoslužnih funkcija. Likovna umjetnost koja bi kao pedagoško i poučno sredstvo trebala pomoći vjernicima da bolje shvate i već na zemlji osjete (dožive) nebeski Jeruzalem, ima svoj duboko definiran teološki i liturgijski smisao. Ikonoklastička raspra, koja je poslije više od jednog stoljeća antagonizama završena pobjedom ikonodula 843, bilježi faktički trijumf ortodoksije kako u prijestolnici tako i u bizantinskim provincijama. Branitelji ikonografije, sada pobjednici, preciziraju značenje i ulogu slike koja je korisna iznad svega pismu budući da »oko brže od uha spoznaje stvari i uvjerava se u njihovu istinu«. Posvećujuću ulogu slike podvlači već Sedmi koncil u Niceji 787.: »Svatko koji štuje sliku, štuje osobu koja je u njoj predstavljena.« Za razliku od minijature kojoj je zadaća da ilustrira, prateći tekst u knjigama, ikona ili freska ima zadatak predstavljanja u punoj vrijednosti prototipa. Minijatura je značajem i upotrebom usko osobna, ikona i freska kolektivna.

Mozaici i freske ukrašavaju kupolu, svodove i apsidu, visoke strane zidova. Ekspresija vjere, slike, pored toga što su liturgijski komentar, bivaju i njegov simbolizam kao što su simbolizam i same arhitekture. Taj simbolizam koji već u VI st. s djelom Euzebija dijeli lica u kategorije, postavlja Krista sred kupole, prikazujući ga kao nebeskoga cara na prijestolju svemira. Oko njega vojska anđela, zatim skupine proroka, apostola, mučenika i biskupa visoko po zidovima, dok u apsidi trijumfira Gospa, medijum utjelovljenja, »štovana više od kerubina, slavnija od serafina, budući da je ona bezgrešno porodila Boga-Riječ«. Takav je dekor crkve kako ga opisuje Photius u jednoj propovijedi za vrijeme kraljevanja Mihajla III. Središnja ličnost, Krist, istovremeno je simbol uma kojem su podređeni svi drugi umovi, od Djevice do anđela i ljudi, biskupi i vladari, idealizirani namjesnici Boga.

U repertoaru dogodovština iz života Isusa i Marije stalni su prizori spasenja: Rođenje, Muka, Krštenje, Raspeće, Uskrsnuće (na bizantski način silaska u Limb), s odstupanjima koja nikada nisu korenita ni u obliku ni u sadržini.

Ilustrirajući putem slika povijest kršćanstva i pružajući je na zajedničko čitanje sa zidova, crkve se pretvaraju u vječno otvorene komentare Svetog pisma, čas više Novog, čas Starog zavjeta. Novi komentari liturgije, objašnjavaju evanđeoski ciklus koji započinje u XII stoljeću a svoj vrhunac doseže u doba Paleologa. Bogoslovi i propovjednici inzistiraju na boli »koja nadilazi svaku riječ«. Veliki bizantski mistik Simeon Novi podvlači značaj osjećaja nježnosti naspram poniznoga Krista koji trpi, u čijoj žrtvi mise Teodor Studit vidi prikazanje cjelokupne ekonomije našeg spasenja. To je klima u kojoj nastaje zidno bizantsko slikarstvo okrenuto sasvim k nebu. Vjerovanje u svetost slikâ dostiže pravu idolatriju.

Zbog ovih i drugih razloga, ne ignorirajući — naprotiv! — i one tehničke (freska je mnogo praktičnija i manje skupa od mozaika), zidovi crkava ispunjaju se po svoj njihovoj visini slikama koje predstavljaju evanđeoski ciklus uz druge motive Novog i Starog zavjeta.

Kakav je temeljni vid zidnog bizantskog slikarstva na teritoriju Makedonije i Srbije? Gdje su njegova mjesta rađanja, koji majstori?

Iz Makedonije stižu nam najstarija svjedočanstva bizantske umjetnosti u Jugoslaviji: Sv. Sofija Ohridska, prije 1056; Sv. Nikola Manastirski kraj Prilepa, 1095.

Ohridske freske, jedine te vrste u Makedoniji, stoje u uskoj stilskoj vezi s freskama Sv. Sofije u Solunu s jedne i Sv. Sofije u Kijevu s druge strane. Neposredno zapažanje: guste i duboke boje, uravnotežene kompozicije jedrih likova uključenih u spektakularnu arhitektonsku scenografiju. Nutarnji sadržaj: psihološki ekspresionizam, napet i djelotvoran u jedinstvu prizora *(Abrahamova žrtva)*. Krupni potezi koji ocrtavaju obrise i dionice lica junaka iščeznut će stoljeće kasnije, u kompozicijama Nerezijske crkve utemeljene 1164. od jednog člana iz porodice Komnena.

Upravo ovdje, u susjedstvu više-manje jednoličnih pokrajinskih središta Ohrida, Prespe i Kostura, rađa se jedan novi stil čuven po svome zasebnom realizmu dramatske ekspresije. Sagorjela i tankoćutna lica, ne više heroja već smrtnika zemlje *(Skidanje s križa)*. Umjesto prethodne strogosti, nesavitljivosti, sada prisustvujemo nježnosti i ljubavi s plimom mučnine u grlu. Govor Nerezi slikarski je manje ezoterična komunikacija, mnogo prisnija i neuporedivo više osobna. Drama boli *(Oplakivanje)* odvija se u stanju krajnje nježnosti i štovanja prema umrlome Isusu. Ljudski element nadilazi božanski i, ma da još uvijek u granicama jedne bizantske kaligrafije koja oscilira između simbola i grimase, ovdje bi mogao da započne razgovor o onome što oštrouman francuski

naučenjak, Gabriel Millet, definira bizantskom renesansom. Fenomen Nerezi, sličan onome Sv. Dimitrija u Rusiji i mozaicima iz Cefalua na Siciliji, djelima također bizantskih autora iz razdoblja Komnena, s ovom neobično jasnom percepcijom stvarnosti, s jednim daleko individualnijim tumačenjem i daleko većim ulaganjem istinskih ljudskih čuvstava, znači početak renesanse ne samo bizantske umjetnosti na periferiji carstva.

Posljednjih decenija XII st. jedinstvo stila karakterizira tek što ne sve makedonske i srpske provincije, budući da Nemanjići (dinastija iz Raške) gotovo u pravilu naručuju carske slikare iz Grčke. Kazališna koncepcija dramatskih efekata komnenskih majstora popušta malo po malo, poglavito nakon pada Carigrada (1204.) i tokom XIII i XIV stoljeća, više narativnim i plošnim tendencijama anonimnih iz pokrajine koji, budući nezavisni, izvan pokroviteljstva ne samo duhovnog ohridskoga vladike, rade slobodnije za kler, plemstvo i sitnu buržoaziju. Za njihove mogućnosti skromnih provincijskih mecena monumentalna zidna umjetnost bila je odviše i luksuzna i skupa.

Zidno slikarstvo u Srbiji, vezano za manastire dinastije Nemanjića, napaja se od samih početaka na makedonskim izvorima. Manastirske crkve, mauzoleji kraljeva, opetuju dobrim dijelom starije uzore, određujući često izraz budućih freskalnih ostvarenja. Primjera radi spomenut ćemo narteks Mileševe (oko 1235.) i njegov izravni odjek u crkvi Svetih Apostola u Peći (oko 1250.).

Atelje umjetnika nije privatan, on je kraljevski, vezan za dvor. Sastavljen pretežno od stranih majstora on nužno odražava stilističku raznolikost, utjecaje naime kako s jedne tako i s druge strane. Obilato to dokazuje već prvi period zidnog slikarstva u Srbiji, poznat pod imenom historijski sporne »Raške škole« koja ide od 1170. do 1300., a obuhvaća slikarske skladbe Sv. Đurđa Raskog, više primitivne i oslabjela nerezijskog ukusa; Sv. Bogorodice Studeničke koju prepoznajemo po njenu epskom obilježju te gruboj i nestvarnoj fizičkoj snazi likova; Mileševe koja spaja srednjevjekovne s antičkim elementima u podnošljivu koegzistenciju. Uočljivi su u ovom manastiru orijentalni i zapadnjački utjecaji jadranskog porijekla. Bizantska komponenta nabijena je duhovnošću *(Navještenje)*. Zraka svjetlosti simbolizira božji dah, dok Anđeo *(Uskrsnuće* — detalj), metafora pobjede, bitno odudara od portraita Vladislava *(Vladislav)*, srpskog kralja, utemeljitelja manastira, koji je izražen odmetničkom okrutnosti. To je lice iznenađujuće historijske optužbe i jedan od najsjajnijih dokumenata srednjevjekovnog realizma u Jugoslaviji. Neće biti suvišno upozoriti i na jedan podatak više tehničkog značaja: u Mileševu srećemo prvi put u makedonskome i srpskom zidnome slikarstvu pozlaćenu pozadinu prisutnu nakon toga u freskama sve do kraja XIV stoljeća.

Iz raškog perioda navodimo još crkvu Svetih Apostola u Peći, sjedištu patrijaršije, s njenim asketskim i monumentalnim likovima; manastir Moraču, izdvojenih kompozicionih i koloristićkih kvaliteta; na posljetku Sopoćane oko 1260.: svečan slijed blistavih viđenja *Smrt Marijina — tijelo Djevice leži u kovčegu; Krist prima njenu dušu.*

Prisustvujemo čudesnoj slikarskoj ozbiljnosti, definiranoj u emotivnom i psihološkom jedinstvu likova. Savršena ravnoteža između crteža i boje, dostojanstven ep humanizirane — nebeske hijerarhije. Duša se tvarno konkretizira u simboličkome liku djeteta ovijena u povoje. Heroji *(Apostoli u plaču)* — ova svakidašnja lica zbratimljena bolju u aktivnom prisustvu smrti? Ovi domaći seljaci u ulozi pastira?

Fenomen Sopoćani poslije onog Sv. Sofije Ohridske i Nerezi bilježi zacijelo najvišu točku ne više ortodoksno tradicionalnog, već naprosto heretičkog majstorluka bizantinske umjetnosti u Jugoslaviji.

Za razdobljem stagnacije, od zamaha Sopoćana do samog kraja stoljeća, slijedi razdoblje prijelaza između monumentalnog stila Duecenta i narativnog XIV stoljeća. Osnivač nove škole, istančane ali eklektičke, nazvane imenom srpskoga kralja Milutina, stranac je Astrapas, prevedeno s grčkog »čovjek nalik munji« *(Milutin)*. Imamo pred sobom divinizirano veličanstvo vladara u aureoli, vertikalu ispunjenu draguljima, živu od boja: portrait donatora, kralja Milutina. Prizren, Bogorodica Ljeviška, cca 1309.

Astrapasovu nakanu da sjedini renesansu Paleologa sa slikarstvom u Sopoćanima nastavili su sretnije ruke njegovi učenici Euthychius i Michael. Posljednji, koji je slikao narteksе katedrala u Prizrenu, Starom Nagoričinu i Gračanici, bio je velik poznavalac umjetnosti Carigrada i Soluna i najvredniji predstavnik paleološkoga stila na srpskom i makedonskome tlu. Razabiremo ovdje ritmičku stilizaciju sv. Ane, centralnog lika *Rođenja Bogorodice*, Studenica — Milutinova crkva, cca 1314. Nutarnji sadržaj: materinstvo, dramatska predanost trudovima. Lice djevojaka nameće, kako vidimo, neposredne reminiscencije na grčko slikarstvo i skulpturu.

I dalje u istoj crkvi i iz istog doba, prisustvujemo brižnoj ljubaznosti likova grupno raspoređenih u sugestivnoj mizansceni *Smrt Bogorodice* — jednoj od najboljih režija sakralne umjetnosti u Srbiji.

Nova arhitektura s početka XIV stoljeća, bogata lukovima i otvorima, zahtijeva drugačiju dekoraciju prilagođenu slobodnim površinama interieura punog sutonske atmosfere koja se ogleda i u chiaroscuru freski. Raspored prizora razvijenih u horizontali i popraćenih legendama, otkriva jednu izrazito literarnu zamisao epohe. Interes za narativnim ili teatarskim činom potiskuje onaj za likovnim koji će ponovo dobiti na svojoj vrijednosti sredinom XIV stoljeća, s preporodom umjetničkih centara u Makedoniji. Monumentalne freske toga razdoblja često podsjećaju na iluminirane rukopise prošlosti, svježe bojom i naivnosti.

Politički konflikt cara Dušana s Bizantom favorizirat će umjetničke veze s istočnom obalom Jadrana. Eto zašto slikari iz Kotora, majstor

Srđ *(Berba u vinogradu)* i njegovi suradnici slikaju manastir Dečane, arhitektonsko remek-djelo hrvatskog franjevca Vita, također iz Kotora. U širokoj slikarskoj ilustraciji više od dvadeset biblijskih ciklusa oni će ostaviti jedno od najvećih spomenika zidnog slikarstva u Srbiji. Četvrti decenij XIV st, cca 1335., detalj *Uništenja Sodome* — arhitektonski koloplet naprosto prekubističke morfologije.

Tendencije Dečana, uvezene iz Kotora, afirmirat će se tek nakon pomirenja grčke i srpske crkve, oko 1380, kad budu uspostavljeni odnosi ne samo između Carigrada i Srbije nego i između Srbije i Athosa. Na području Kosova i Makedonije djeluje u to vrijeme škola Jovana Metropolite, autora uz svoje učenike stilski duečentesknih freski iz manastira Sv. Andrije na Treski, cca 1389. Makedonski anonimci manastirskih škola dat će osjetno realistički pečat portraitima biskupa i pustinjaka u freskama Sv. Nikole. Ovaj zaseban psihološki realizam, često na granici gotovo karikature, pokazao je svoje korijene u Mileševi oko 1235; srećemo ga, premda drugačijeg, i u ikonama iz Hilandara i u freskama Dečana i Markova manastira, očigledno zapadnog porijekla.

Mitološki dah, predrenesansni više no helenistički, struji detaljem Alegorija Mora iz *Posljednjeg suda* u Gračanici, cca 1321. Skrenimo pažnju na prirodnost ženskog lica Alegorije i na verizam riba.

Ovaj proces udaljavanja od ishodišta, intenzivan kroz gotovo čitavo XIV stoljeće, ima se u prvom redu zahvaliti mecenatstvu lokalnih knezova i plemstva. Najveći pak dio djela iz Studenice, Gračanice, Dečana bilježi odlučan zaokret prema bizantskoj matici, vraćanje klasičnim uzorima. Pogled okrenut u prošlost pokazuje silaženje s vrhunaca Nereza i Sopoćana, ne samo umjetnički konformizam doba, nedvosmisleni poraz. Ovom zaokretu unatrag — do kojeg je došlo, pored antagonizama Istok — Zapad, pored odsutnosti novih genija, i zbog stvaralačke iscrpljenosti i nagovještaja osmanlijskih najezdi (od 1389. za više od pet stotina godina, uz manje prostorne i vremenske izuzetke, Turci će vladati Makedonijom i Srbijom) — trebao bi se pripisati ukus dekorativnog detalja, mekoputih likova izduženih i praznih, manirističkih *(Viđenje sv. Petra Aleksandrijskog* — Manasija, cca 1418).

Ta škola zvana Moravskom, posljednje razdoblje srednjovjekovne umjetnosti u Srbiji, neće donijeti nekih stilskih noviteta. Ona će odraziti samodopadnost i raffinement jednog umjetničkog kompromisa, slikarstvo usmjereno već nepovratno stazama dekadencije. Njena temeljna obilježja ostat će još dugo dekoracija i sentimentalizam. Radi se zapravo o simbiozi egzotičnih elemenata Istoka s izvjesnom bizantskom figuracijom gotičkog oplemenjenja. U susret vigiliji nacionalne katastrofe na Kosovu (1389.), u toku posljednjih decenija XIV i početka XV stoljeća niknut će još crkve Ravanice i Ljubostinje, Sisojevca i Kalenića, spomenute Manasije. Njihove freske, polihromne ali snuždene, odišu već onim elegijskim i kontemplativnim duhom koji će pratiti literaturu i umjet-

KRISTOVO ROĐENJE — detalj
Freska iz crkve sv. Krševana u Zadru, XII/XIII st.

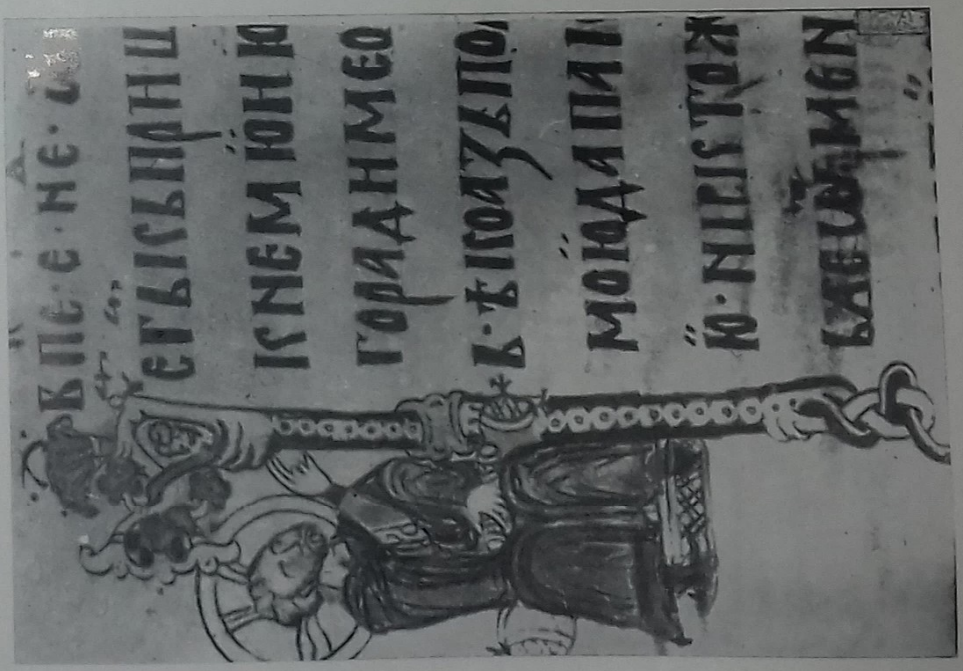

EVANĐELJE KNEZA MIROSLAVA — detalj
Minijatura inicijala s ćirilskim pismom, oko 1180.

ISTARSKA EVA. DJELO IVANA IZ KASTVA
Freska iz crkve sv. Trojstva u Hrastovlju, oko 1490.

SV. IVAN — DETALJ UZASAŠĆA
Freska iz crkve sv. Trojstva u Zminju, 1473.

nost u ugroženoj srpskoj državi despota Stefana Lazarevića sve do pada Smedereva, 1459.

Slijedimo kronološki ovaj govor u opadanju, od fatalizma likova iz Gračanice. 1321.: *Prorok Ilija sjedi u pećini: gavran mu donosi hranu* — hotimična stilizacija, hermetizam poteza, — do srednjovjekovnog aristokratizma u Dečanima (1335), u ukrasnoj scenografiji jednog apokrifnog života apostola: *Sv. Filip i eunuh kraljice Kandakije;* do primitivne ljupkosti pobožne i skromne *Svadbe u Kani*, Kalenić (1407—1413.) — pozor na središnji, neobično kompaktan trio kompozicije; do rustikalna bizantskog prijevoda *Sv. Mihajla arhanđela*, Manasija: tup ratnik, utučen i nijem — ispovijest malo kronika bezimenog iz vremena?

Relativno dobra slikarstva bilo je još u Makedoniji i Srbiji unutar tužnog perioda osmanlijskoga carstva, ali njegov kvalitet nije nikada dosegao vrhunce njegova predrenesansnog Duecenta koji je cvjetao na slavenskoj periferiji srednjovjekovnog bizantinskoga svijeta.

Kršćanski Zapad

Zidno slikarstvo na istočnoj obali Jadrana ima svoj začetak u X i XI stoljeću. U svojim prvim preromaničkim crkvicama (Sv. Križ u Ninu) Hrvati slikaju unutrašnjost ne bi li pružili kakvu takvu, pa makar i najskromniju iluziju raskošnih starokršćanskih bazilika s dragocjenim mozaicima Poreča i Ravene. Slikarije romanskoga stila u XII i XIII stoljeću s još uvijek postojanim ostacima jedne bizantoidne jadranske koncepcije ispunjaju prije apside, potom zidove uokolo. Koncem Duecenta, s miješanjem gotike, smanjuje se monumentalnost prizora s izražajnom snagom likova da bi se u XV stoljeću ustupilo mjesto gotovo neshvatljivoj redukciji sitnih i istančanih ukrasa. Obalne freske — djelo pretežno bezimenih autora vezanih dobrim dijelom za anonimne radionice ili škole vjerojatno uz samostane — bude asocijacije na različita središta zapadne Evrope, u prvom redu na Italiju. Najveći broj zidnih kompozicija stiže nam naime kao plod stoljetne suradnje među majstorima jedne i druge obale Jadrana.

U panorami relikata i razvaline, zavidnoj baštini Hrvata, načinjemo izlaganje sa Sv. Mihajlom, preromaničkom crkvicom u Stonu, kraj XI ili početak XII stoljeća. Njegove freske, raznobojni sag živa kolorizma od svoda do ramena vjernicima, nose posve drugačiji dah od onoga što ga imaju pravoslavne crkve Srbije i Makedonije, premda njegov donator, jedan od vladara Duklje, pobožno nudi na rukama crkvicu kako to čini car Justinijan u Sv. Sofiji Carigradskoj s plaketom Sv. Sofije, umjetnost Daphni iste epohe. Prizor *Istočnog grijeha* s aktovima Adama i Eve — opuštene i produžene dojke — upućuju na ranu romaniku tipičnu u ono vrijeme za svu freskalnu produkciju od Pirinejskog poluotoka pa sve do Velike Britanije. Ranoromanička je i podjela na pravokutne površine okružene biserjem i napetim vrpcama, plošni likovi fron-

talna položaja ili u profilu, kružići i točkice koji oblikuju mrežu. U obrisu likova koji je pojačan obojenom crtom, u stiliziranoj odjeći, u ukrasima — svugdje je očigledan linearizam rane romanike, nadasve onaj Katalonije i Pulja. Sv. Mihajlo u Stonu — kuboidno-dekorativni ekspresionizam pružen linearnim konstruktivizmom nekog davnog Grommaireova pretka *(Sv. Juraj)*, govorna čistota pokreta — *Anđeo vodi grešnika pred Posljednji sud.* To je pravi akt u hrvatskoj umjetnosti: mišići ruku i nogu stilizirani kao oklop, nalik aktovima Adama i Eve u španjolskoj fresci u Maderuelu (XII st.).

Crkva sv. Ilije u Lopudu, drugi spomenik rane romanike danas gotovo sav u razvalini, znatno odudara od fresaka u Stonu. Smirenija je, umjerena, miniciozne i oštre obrade.

Nakon tatarskog naleta u XIII st. i dvjestagodišnjih borbi (od XV do XVIII st.) između Mlečana i Turaka, koje zbrisaše do temelja preromaničke crkve kraljevskih samostana i vlastele iz unutrašnjosti, svjedočiti o zidnom slikarstvu ostalo je ono malo arhitektonskoga kamenja Sv. Križa u Ninu i Sv. Spasitelja na Cetini, spomenici rane romanike. Istoj porodici freski pripadaju relikti Sv. Donata, Sv. Lovre i Sv. Andrije u Zadru, vjerojatno iz XI i XII stoljeća. Drugi likovi svetaca divno se uklapaju u vrlo uzak prostor drevnih gradskih crkava.

Reprezentativna je dvoranica na prvom katu romaničkog zvonika Sv. Marije uz samostan benediktinki u Zadru, razoren za posljednjega rata. Njene freske, djelomično sačuvane sežu u početke XII st. To su croquisi euharistijskog lirizma i plebejske naivnosti *(Svetac, Vjernici).* Kao i drugdje u susjedstvu, one otkrivaju napore da se nadiđe onaj zaseban vid jadranske ikonografije nazivane obično bizantskom koja tinja sredinom XII st. više ili manje u cijeloj južnoj Evropi od Palerma do Venecije. To raspoloženje oplođeno prvim saznanjima o zapadnoevropskom romaničkom slikarstvu dirnut će, u crkvi Sv. Krševana u Zadru, koncem XII i početkom XIII stoljeća, dva sloja romaničkih, ne bizantskih fresaka komnenskoga stila kako ih je želio krstiti srpski naučenjak iz Beograda Svetozar Radojčić u izdanju Unescoa pod naslovom »Yugoslavie fresques medievales«, Pariz 1955, gdje ne postoji hrvatsko i slovensko srednjovjekovno zidno slikarstvo, freske Istre i istočne obale Jadrana. Tu, u Sv. Krševanu, javlja se rijetko figurativna kompozicija *Kristova rođenja*, proširena scenama *Navještenja i Poklonstva kraljeva* s dadiljama i djecom, s arhitektonskim krajolikom — vjerojatno Zadra, cvijećem i životinjama u prisnom jedinstvu stvorenoga: ekspresivan, naprosto silovit realizam *Kristova rođenja*, s anđelima u kojih je lice odraslih laika iz puka, ili onaj čudesan portrait mladića *(Svetački lik, Pastir).* Ostaci fresaka otkrivenih u devet zadarskih crkava svjedoče o njegovanju zidnog slikarstva u autonomnim općinama obale od Krka do Bara. Ovoj živoj umjetničkoj aktivnosti dali su najveći prilog domaći majstori s terena.

U Splitu (ali i u Baru i na mljetskom Jezeru) postoje tragovi vanjskih fresaka (crkvica Gospe od zvonika) a u XIII st. na peristilu Dioklecijanove palače, danas Trgu sv. Duje, »magister Andreas Buvina pictor de Spalato«, prema ljetopisu Tome arhiđakona, naslikao je lik sv. Kristofora, kršćanskog Herkula, zaštitnika mornara i putnika.

Dubrovnik gotovo iščezava iz panorame fresaka, ne zato jer nisu postojale već zbog toga što je najveći dio srednjovjekovnoga grada bio razoren u fatalnome potresu koji je 1667. zbrisao između ostaloga i zidno slikarstvo prelijepe Sv .Marije, nekadanje stolne crkve. Njene freske gotičkoga stila, vezane za ime Michele da Bologna, majstora i iluminirane knjige Dubrovačke katedrale (kraj XIII i početak XIV st.) — škola čuvenog talijanskog minijaturiste Francesca Bolognesea kojega je opjevao Dante u svojoj »Božanskoj komediji«. U istoj romaničkoj crkvi slikali su godinama prizore iz Starog i Novog zavjeta Antonio di Jacopo da Lucca, »pictor ecclesiae Sanctae Mariae de Ragusio«, s drugim mjesnim slikarima.

Sakralne ličnosti ulazile su u sastav fresaka Kneževe palače u Dubrovniku, gdje su dali svoj slikarski prilog domaći Bernard (polovina Trecenta), Joaninus (po dr Cviti Fiskoviću vjerojatno Ivan Ugrinović- prva polovina Quattrocenta, preciznije 1431), Matko Radosavić, Božidar Vlatković, Stjepan Zornelić i Pavao Basilij. Posljednja četvorica djelovali su pod izravnim utjecajem Lovre Dobričevića, majstora kasne gotike i jednog od najboljih hrvatskih slikara vremena.

Djelujući od Šušnjevice (Istra) do Bara (Crna Gora), dubrovački slikari bili su u tijesnoj vezi sa slikarima iz Kotora koji, kako rekosmo ranije, ukrasiše slikarijama manastir Dečane. Freske Sv. Tripuna, katedrale Kotora, uspoređene s freskama Dečana te drugih crkvi i kraljevskih zadužbina u Srbiji otkrivaju veze i utjecaj hrvatskih slikara, pored talijanskih i grčkih, na slikare srpskog kontinenta, posebno u XIV stoljeću.

Gotički stil koji se na hrvatskoj obali pojavio koncem XIII st. uzet će maha kroz XIV st. i u zidnom slikarstvu primorskih gradova, ublažujući oštrinu likova, smanjujući dimenzije prizora, nastojeći približiti crtež stvarnosti kretnje i obujma. Dokaz su za to romanička crkvica trogirskih benediktanaca, Sv. Marija od Brda na otoku Mljetu i sv. Luka na Braču. Najbolji gotički stil u panorami obalne freske svakako je onaj u djelu splitskoga slikara Dujma Vuškovića i njegova suradnika Ivana Pavlova (početak XV st.), koji ukrasiše freskama svod gotičkog ciborija Bonina da Milano u splitskoj stolnoj crkvi, prije mauzoleju Diokleci-jana. Tema: evanđelisti na prijestolju, kao u izrezbarenim poliptisima kasne gotike. Na zelenome i plavom polju njihovi simboli: vol i anđeo zlatnih krila, knjige i ptice. Ističemo renesansni afinitet, osobito u aktu mladića s mačem, detalj prijestolja evanđelista, i puerilnoj ljupkosti lica upravljena u budućnost.

Spomenimo u ovom pregledu *Golgotu*, njegovanu s pobožnošću u samostanu stonskih franjevaca (XV st.), *Gospu* s portala gotičke crkve

šibenskih franjevaca i *Mariju s djetetom* s portala Sv. Šime u Zadru. Radi se o freskama koje su zatvorene u okviru portalnih luneta gotičkih crkava i kuća iz XIV stoljeća.

Romaničko i gotičko zidno slikarstvo ušlo je u gorske crkvice Tirola i Pireneja, šireći se i po seoskim crkvicama Istre i unutrašnjosti Dalmacije (od XIII do XV st.), koje su mahom uništene za turskih i mletačkih pustošenja, zapuštene u bijedi i u razvalinama. Uščuvanije su međutim one obalnog područja i otoka koje su bile manje izložene ratovima i pljački. Upravo tu ukrštavaju se utjecaji evropskoga Zapada sa kopnom. Zaseban je primjer Boka Kotorska s freskama bizantskih obilježja u crkvi Gospe od Bijele (kraj XII, početak XIII st.). Ostatke romaničkog slikarstva treba još zabilježiti u crkvama sv. Ivana (Sužan) i sv. Jurja (Vrbnik), na otoku Krku, sv. Lovre na Cresu, sv. Damjana na Rabu, sv. Bartola kod Petrčana blizu Zadra.

Ne relikt već jedna cijela kompozicija, svečana i sugestivna u svojoj slobodnoj i rustikalnoj ekspresiji, pruža nam se sa zidova Gospe od Srime, poluotočića nedaleko Šibenika (kraj XII, početak XIII st.), gdje uz sv. Jurja zamjećujemo jedan faktografski detalj iz seoskog života, s nošnjom onovremenih seljaka *(Orač)*. Očigledno romanički stil zapadnoga tipa (talijanskog, francuskog i španjolskog) s istočnjačkim elementima u grčkim inicijalima imena Krista i Marije te kroju odjeće svetaca.

Ne zaboravimo ni bezimenog s kraja XII st. slikara župne crkve u Humcu Donjem, na Braču. Njegov *Deisis* bilježi još jedan, ne beznačajan dokument imperiuma Dei, prikazujući skromno više no mistično klanjanje *Pantocratoru*. Tu sve, izuzev gotička slova imena svetaca, ostaje čisto bizantinsko južnoitalskoga tipa. Bliži je međutim gotici *Deisis* Sv. Mihovila na Šolti koji je manje zatvoren u svome emotivnom tumačenju likova.

Neobičan je, kao pokušaj sinteze, bizantsko-gotički kompromis jedne, recimo ipak — ekumenske aspiracije bezimenog iz Dabra u Hercegovini, koji u katoličkoj crkvici sv. Bazilija kraj Stoliva spaja katoličku s pravoslavnom ikonografijom, pišući imena svetaca na grčkom i na talijanskome (druga polovina Quattrocenta).

Tragove gotike srećemo također u šipanskome Sv. Jurju i mljetskom Sv. Kristoforu; pored toga u crkvi sv. Gaudencija u Osoru, sv. Magdalene u Cresu, sv. Trojstva u Novom Vinodolu. U unutrašnjosti: freske u franjevačkoj crkvi na Visovcu, otočiću na rijeci Krki.

Gotički slikari koji su u drugoj polovini XV stoljeća radije no zid slikali ikone i drvene poliptihe, u XV i XVI st. ustupit će mjesto slikarima koji će freskama renesansno-baroknoga stila dekorirati Gospu od Zvirače u Trogirskome polju, apsidu Sv. Duha u Splitu, župsku crkvu u Trstenom i franjevačku blagovaonicu u Zadru s kompozicijom *Posljednja večera*. Srednjovjekovno gotičko slikarstvo svest će se međutim na male posvetne križeve, okrugle ili četverouglaste medaljone crkava duž obale. Nalazimo ih u brojnim varijacijama od Sv. Duha u Splitu do Sv.

Pelegrina u Kalima na Ugljanu pored Zadra (Tre i Quattrocento). Smanjeno u dimenzijama i spušteno često na razinu gole dekoracije ne neophodne u arhitektonskoj funkciji, gotičko slikarstvo silazi s portala i crkvenih zidova obale ustupajući mjesto renesansnoj umjetnosti stakla.

Kakav aspekt katoličkog zidnog slikarstva pruža međutim zapadni dio Hrvatske, obala i unutrašnjost istarskoga poluotoka?

Vjerojatno benediktinskog porijekla, ma da nadahnute isključivo kršćanskom doktrinom i prepune didaktike, istarske freske ne predstavljaju do li romane u boji, liriku i prozu analfabetskoga pučkog srednjeg vijeka. Eto zašto se u ikonografskom sustavu romanskoga stila, prisutnom i u stoljećima gotike, mogu slijediti zgode iz Evanđelja izražene jezikom posve ljudskim i od zemlje.

Po crkvama od Lovrana do Hrastovlja, galerijama freski, zaustavlja nas i hermetizira sakralna bizantoidna tipologija (Sv. Martin, Lovreč, XI st.) koja nas od romaničkih stilizacija, preko dekorativnih sustava i bizantskih oblika sljubljenih s romaničkima koji prevladavaju u XIII i XIV st, geometrijskim prijevodima krajolika nosi k dahu plastičke otvorenosti Giotta, k italo-venecijanskim utjecajima ranog Quattrocenta, sa šematskim i dekorativnim prevagama u Sv. Jeleni oprtaljskoj i lindarskom Sv. Križu.

Vrednovanje prostora i tijela, poglavito oko 1460. (stolna crkva u Pazinu i Sv. Trojstvo u Žminju), otvorit će mogućnosti za najplodonosnije razdoblje zidnog slikarstva Istre sa snažnim lokalnim obilježjem. Ovi poticaji zakašnjele gotike, koji dolaze pretežno iz Koruške i Tirola, bezimeni s kontinenta prevest će u monumentalne kompozicije, težeći grafičkom dekorativizmu i nekom konstruktivizmu više barbarske prirode, kojima će dati krajnje osobni pečat majstori Vincent i Ivan iz Kastva. Biježimo u letu epopeju što zidovima širom Istre cvjeta od dragućkih croquisa do rustikalnog poetskog infantilizma Butonige, od simboličke boschovske vizije — *Živi Križ*, Lindar, 1409, do visokoga likovnog realizma Barbana — ono lice seoske djevojčice-Djevice! — do psihološkog verizma *Židova*, ili onog dramatski ekspresionističkoga u *Borbi anđela*, (Sv. Nikola u Pazinu, oko 1460). Lupeži s *Raspela* Sv. Jurja u Lovranu (1470 — 1479.), — gramzivost i prezir.

Tu je bezazlena groteska *Judina poljupca* (Pićan), sublimni lirizam sv. Ivana, gotička prisnost »Poljednje večere« (Sv. Trojstvo, Žminj, 1471.). Dúge boja uz onu smionu simboličku personifikaciju Sunca — bonvivanta (Sv. Marija, Dvigrad, cca 1470 — 1484).

Trebat će uvijek istaknuti napose krajnje grafički konstruktivizam picassovske voluminoznosti u liku *Istarske Eve* Ivana iz Kastva, nedvojbeno najautentičnijega među hrvatskim slikarima epohe: kronika svakidašnjeg života s ribarom koji prodaje sipe i rakove — vrč, kruh, sir (Sv. Trojstvo, Hrastovlje, oko 1490.).

Pola stoljeća ranije od vedra i renesansnog Antona iz Padove (Antonio di Padova), Istranina iz Kašćerge (Sv. Rok, Draguć, 1529.), aristo-

kratski Vincent iz Kastve prinijet će veleban poklon Sv. Mariji na Škrilinah (Beram, 1474.) u svojim širokim skladbama povijesti Krista iz Nazareta — svijet posve bajoslovan i idilički. Ovdje buntovnička mizanscena *Mrtvačkoga plesa*, ironična i groteskna zajednica živih u neizbježnom jedinstvu s mrtvima.

Pored vladara jednakih podanicima, spomenimo kavalkatu, sveča no hodočašće *Poklonstva kraljeva* i blistavo *Navještenje*.

* * *

Središnja zračenja: katoličko-benediktinska iz Montecassina, bizantinsko-pravoslavna s Athosa. Jasan je posvud u rukopisima, od kojih je najstariji splitski Evangeliarum (VIII st.), proces koji ide od ukrasnog k opisnome, u zajedničkom cvjetanju srednjovjekovne umjetnosti od od XI do XV stoljeća. Vegetacijski motivi, fito i zoomorfni — maštovite varijacije! — u dekorativnoj funkciji. Inicijali koji služe kao okviri minijaturama (antifonari iz Franjevačkog samostana u Zadru, XIII stoljeće, ili psalteriji, također iz Zadra, XV st.), ne manje atraktivne invencije Blaža Jurjeva Trogiranina (Matrikula Bratovštine Svetog Duha u Trogiru) i fra Bone Razmilovića (Psaltir franjevaca na Poljudu), s usitnjenim naturalističkim pojedinostima.

Latinski rukopisi, kojih se najveći dio nalazi u posjedu Metropolitane Zagreba, sežu u XIII stoljeće. Iz njihova bogata repertoara navodimo remek-djela sitnoslikarstva u djelu Zagrepčanina J. H. Almannusa i čuvenog hrvatskog minijaturiste Julija Klovića kojega Giorgio Vasari smatra »Michelangelom u minijaturi« (Misal iz Topuskog, 1524—1526.), tvorca renesansnih idila koje otvorenošću krajolika, iako u vrlo skučenim dimenzijama i više od stoljeća ranije, nadmašuju poussine.

Iznenađuje i nepatvorena vizija *Golgote* (Misal sv. Kuzme i Damjana, Zagreb, XIV st.) u jednom gotovo impresionističkom rješenju »slike«. Treba istaknuti pored toga Avinjonski rimski misal (oko 1350.), divne poetske opise iz seoskog života u »Livre d'heures« (XV st.) te iz Kristove povijesti u »Breviariumu ducis Ercole I d'Este«, XVI stoljeće, pogrebnu grotesku knjige »Officum parvum ducis Alfonsi I« (XVI st.), djela Mattea da Milano, Tome od Modena i Cesarea delle Vieze.

Među latinskim rukopisima u Sloveniji bilježimo Kodeks 2 iz Ljubljane, prebogat i višebojan, iluminiran od Nicolausa, rustičnog i očaravajućeg kartuzijanskog »naivca« iz Bistre (1347.). Glagoljica — živa i djelotvorna od IX do XIX stoljeća — kao pismo i kao knjiga predstavlja posve izdvojen fenomen u prostoru evropske kulture tisućljeća: jedinstven izraz slova, inicijala, ukrasa i minijature. U Hrvatskoj ovo pismo dosiže najvišu svoju točku stilskog savršenstva, i zbog toga što je upravo tu najupornije njegovano među slavenskim narodima od Panonije do Makedonije, od Crnog mora do Jadrana: nezanječiv simbol nacionalnog i biološkog otpora u lice zavojevaču.

Svi rukopisi nose obilježja hrvatskoga glagoljskog ustava. Spomenimo Novakov misal (hrvatski knez sa Krbave), napisan — vjerojatno na teritoriju Like — 1368. Kao drugdje, i ovdje prevladavaju geometrijski motivi, grafičke stilizacije vegetalnih i florealnih oblika, pleterni ukras. Polikromija je siromašna: crno i crveno, kasnije i zeleno i žuto, rjeđe plavo. Inicijali i minijatura zapadnog podrijetla.

Ćirilski rukopisi (dobrim dijelom bizantinskoga izgleda): Miroslavljevo evanđelje, djelo Grigorija i Varcameleona (XII st.) i Čalničko s izražajnom pučkom stilizacijom. Iz razdoblja teratoloških rukopisa (»životinjska«, »monstruozna« ornamentika) treba istaći Bogdanovo evanđelje (XIII st.) i Evanđelje Crkoleza, zbog njihove zasebne fantastičke interpretacije. U djelima međutim raskošnoga Gramatika i popa Jovana (Makedonija) nadolaze motivi islamske dekoracije, »rumi-ornament« s karamfilom, tulipanom, ružom, uglavnom pravokutna geometrijskog oblika.

Zaključujući pasus o minijaturi, donosimo kao kuriozitet trenutka Rapski evangelistar s kraja XI stoljeća, najnovije otkriće (1965.) prof. Anđelka Badurine, franjevca glagoljaša u Zagrebu, pismo uglate beneventane. Evanđelistar je osebujan po svojoj neumaciji koja ide među prve u Jugoslaviji: *Gospa u molitvi*, s trolisnim križem na grudima; *Krst u uskrsnome slavlju*, sa zmajem (sotonom) u obliku osmice pod nogama; lik sa strane prikazuje *sv. Andriju; sv. Magdelena*. Ova figura iz Evanđelistara zalijepljena je na Gradual s kraja XIV stoljeća, s pismom gotičke minuskule: inicijal s figurativnom ilustracijom *Uzašašća*. Također s kraja XIV stoljeća, divni Psalterium minus, ponos Franjevačkog samostanu u Kamporu, i dalje na otoku Rabu: inicijal koji ilustrira psalam »Cantate Domino«; drugi koji ilustrira »Dixit Dominus« — boje biljne. Posljednja zanimljivost: Gradual iz XV st. s blistavim ukrasnim ostvarenjima inicijala.

Iluminirana knjiga Raba (Evanđelistar s dva graduala u posjedu Katedrale i Psalterium minus iz Kampora) sažima ukratko, moglo bi se reći, povijest kršćanske minijature u Jugoslaviji.

Paradoks koji nuka na razmišljanje (zar bez razloga?): koliko svjetla i koliko radosti za životom u ovim suhim pergamenskim listovima obasjanim — »tminama« srednjeg vijeka.

Završne refleksije

Pravoslavna umjetnost i katolička umjetnost: autoportrait dva odijeljena brata, nekada dvaju životnih poimanja, dviju civilizacija. Bizantinskog slikara kojeg zanima bit, ne izgled predmeta, i koji, naglašavajući razliku između svoje i umjetnosti Zapada, ostaje silom prilika vje-

ran nasljedbenim shemama, gotovo zaleđenim, nepromjenljivima. I zapadnog umjetnika koji, slobodan i pokretljiv, teži uvijek k realizmu, k potpunoj afirmaciji i vlastite poruke, vlastite ličnosti. Prvoga koji ne traži boje što oponašaju prirodu nego one što podcrtavaju nadnaravni značaj predmeta, duhovnost; i drugog koji s površine, iz vanjštine nastoji sagledati unutrašnjost, dubinu samu. Pojednostavljujući argument: vizuelna percepcija i zapažanje, odlike zapadne umjetnosti i u najbližim epohama (razdoblje na primjer impresionizma) zamjenjuje se na Istoku više ili manje nutarnjim prodiranjem u sadržaj. Umjetnika naime ne zanima toliko ono što vidi oko već ono osjeća duša. Tu je objašnjenje interesu koji postaje sve življi za bizantskom umjetnosti danas, koja se, iako pradavna, našla odjednom u susjedstvu modernog ekspresionizma i simbolizma, ulazeći, po nekim internim i stilskim aspektima (nezavisna i simbolička boja, produžene silhuete, izobličenja) u fenomenologiju ako li ne naprosto u njihovu umjetničku genealogiju.

Prenoseći razgovor na povijesni argument dviju umjetnosti, mogli bismo gotovo sa sigurnošću ustvrditi slijedeće: ništa se bitno novo nije dogodilo u pravoslavnoj umjetnosti u Jugoslaviji što ne bi bilo obilato već prije sadržano u ohridskim freskama: teatarski realistična ekspresija, ljubav za dramatskim, psihološko jedinstvo prizora. Razgovor dakle o evoluciji u umjetnosti rezultira više no sporna i neizvjesna stvar. Umjetnost je konstanta čovjeka. Razvoj u njoj postoji jedino u smislu kategorije stilova, u procesu njihova dozrijevanja, njihova usavršavanja u određenom pravcu. Slikarijama iz Altamire s pravom zavide najveći umjetnici današnjice, a tvorac slikarstva u Altamiri, znamo, čovjek je prethistorije. Vrhunac, s druge strane, nekog određenog stila bilježi istodobno početak njegova procesa involucije, njegova manirizma: u nizu drugih — još jedne nove akademije. Umjetnost, dakle, nije toliko pitanje stila koliko pitanje ekspresije kao vjerodostojna i sugestivna svjedočanstva o fenomenima života.

Što se pak tiče odnosa bizantinskog umjetnika prema sadržaju, neka mi bude dopuštena primjedba s područja više teološke nadležnosti: Bog nije strah, nije kazna. On je i naknada za patnje, nagrada za zemlju. Sudac, da, ali nadasve otac: ispovijeda to i molitva abc kršćanstva, kaja, kako kod katolika tako i kod pravoslavaca, glasi: »Oče naš koji jesi na nebesima.« I te kako drugo dakle nego car na sliku i priliku moćnika, apsolutista Zemlje, birokrat Svemira.

Katolički umjetnik, manje sklon predrasudama, tretira na vlastitoj razini i božanski sadržaj. On uključuje i folklorističke momente u svoj dijalog s Bogom, kao u Plominskom reljefu ili u fresci iz Vrbnika kada u drevnoj hrvatskoj crkvici sv. Jurja (XII—XIII st.) predstavlja Sveca s grančicom u ruci: »zelenog Jurja«, simbol proljeća. Žena pak s kokoši — detalj Bijega u Egipat (Beram, 1474.) — ilustrira, čak i u nošnji, povijest hrvatskih seljaka u vrijeme autora (Vincenta iz Kastva) i definira krajolik, ne Palestine ili Egipta, već krajolik Istre koja je njegova, sa

srednjovjekovnim gradovima zbijenim u zidine na vrhu zelenih brežuljaka.

Na sektoru minijature opet, glagoljski pisari iz Senja i Modruša, iz Vrbnika i Vinodola, Grobnika, Omišlja i Lindara, potpisujući iluminarne knjige, zakonike i misale, iznose na svjetlo dana svoje vlastito ime — historijski dokazi i porijekla — s izjavama na starohrvatskome: »početi biše te knigi pisat' ot Vida pisca z Omišla« (1396.); »da svrših' ta misal' ja pop' Tomas arhižakan' senski« (1456.); »to pisa pop' Petar i grešni pridevkom Fraščić ... v Lindare sedeći« (1463). A oni naknadni zapisi ugrebeni u freske diljem Istre: »Udri, Miho!« — Beram, usred prizora gdje sv. Mihovil nemilosrdno gazi đavla; ili onaj: »Daj i meni niki soldin, Miko, tako ti Boga!« — Rakotole, u sceni gdje sv. Nikola baca kesu zlatnika u kuću siromašnih djevojaka?!

Ima međutim točka u kojoj se dodiruju makedonska i srpska umjetnost (bizantinskog porijekla) i ona hrvatska (pretežno zapadnoevropskog no dobrano glagoljaških i bogumilskih shvaćanja): *Pastiri* iz Sopoćana s *Bogorodicom* iz Barbana, *Židovima* iz Pićana i Pazina, *Mrtvačkim plesom* iz Berama. To je onaj sretni trenutak prosvjetljenja savjesti u kojoj umjetnik, bio katolik ili pravoslavac, ignorira zapovijed i narudžbe, slijedeći ne tuđu već vlastitu volju, ispovijedajući život.

Susreti ove vrste na žalost nisu mnogi. Makedonska i srpska umjetnost, u cjelini, izuzevši vrsne stranice Ohrida, Nerezi, Sopoćana i još kojeg dragocjena lokaliteta, ostaje u sjeni vjekovne bizantinske tradicije, dogmatske i muzejske, daleke od života.

Ima li podataka koji dopuštaju poređenje, određujući bit u zrcalu analize?

Dvije fronte, dva mentaliteta. Ali gdje razdvajaju ideologije, ne samo jedan put — spaja umjetnost. Interesi se isprepliću. Elementi jedne ulaze u drugu i obrnuto. Sa svim tim, u širokim potezima, bez nijansiranja, ističući odrešito distinkcije nutarnjeg i stilskog sadržaja, mogli bismo izreći, glede dviju umjetnosti — pravoslavne i katoličke — u Jugoslaviji, slijedeća zapažanja:

Pravoslavna umjetnost u Srbiji i Makedoniji, snažnih i zasebnih bizantinskih i neohelenističkih akcenata, čini se, sve u svemu mističnijom, carskijom, apsolutističkijom; upoređena s katoličkom u Hrvatskoj i Sloveniji, zasebnih romaničkih, gotičkih i renesansnih akcenata: manje laičkom, manje narodnom.

Zagonetka više nego lice, ona odražava poseban dramatski ekspresionizam preveden u likovni stih Starog i Novog zavjeta.

Manje raznolika i manje bogata u načinima, srpska i makedonska umjetnost jeste, moglo bi se reći, grčka tragedija nacionalno-aristokratskoga ukusa, prijateljica dvora; hrvatska i slovenska umjetnost — crkveno skazanje pučkog, demokratskog ukusa, prijateljica polja.

Tamo scenoidan realizam, simbolički i ekspresionistički, ovdje renesansni realizam, faktografski i iluzionistički.

Makedonska i srpska umjetnost — stvaralački požar, nego vrijeme, bizantinske periferije angažirane i iskrene više od glavnog grada — jest, mogli bismo reći, umjetnost tipa, umjetnost svečanosti; hrvatska i slovenska: umjetnost karaktera, umjetnost intimnosti.

Ona tradicionalna, ova univerzalna.

Ona za vječnost, ova za svakidašnjicu.

Više zakon, a manje život, kršćanska umjetnost Istoka otkriva manju humanizaciju Boga, veću divinizaciju čovjeka; kršćanska umjetnost Zapada: veću humanizaciju Boga, manju divinizaciju čovjeka. Tko ima manje krivo u odnosu na stvarnost? Kruta ili ljupka? Akademska ili naivna? Jedna nedostižna, druga domaća. Jedna zatvorena, druga otvorena. Jedna ograničena, druga slobodna.

Malko nepravedni, možda, i možda odviše odsječeni. Ali govorimo o razlikama, a razlika je tu. Specificirana dalje u prilozima pa stoga i preciznija u određenju, pružila bi još slijedeće distinkcije:

Ona uglavnom statička, ova uglavnom pokret. Ona više aspiracija, ova više dokument. Ona ne uvijek retorika, ova ne uvijek lirizam. Ili, sumirajući odrešito sumu: ona zakonik, ova život.

Pravoslavnoj umjetnosti u Makedoniji i Srbiji treba priznati bolje stanje uščuvanosti zidnog slikarstva u Jugoslaviji; katoličkoj umjetnosti u Hrvatskoj i Sloveniji stilsku raznolikost. Lijepa prva kao što i druga. Domaći genij gdje je više prisutan?

Umjetnost ne podnosi rasne ni političke podjele: bila je i bit će uvijek opći fenomen čovječanstva. Ali ako trebamo razlikovati, dosljedni teritorijalnim ili etnografskim mjerama, Hrvatska je ta kojoj ide primat zbog njena snažnog preimućstva domaćih majstora. Dokazuje to, pored fresaka i minijature s imenima Vincenta te Ivana iz Kastva i Julija Klovića, ikonografsko i drugo slikarstvo od Blaža Trogiranina do Božidarevića i Čulinovića, do suvremenog Dulčića; kiparstvo i arhitektura od Radovana i Buvine do Dalmatinca i Meštrovića.

Ne dijalog, cezaro-papinski savez — cezaropapat! — što je upravo u ovom gradu imao svoj fatalni začetak u Ediktu Konstantina koji se proglasio, makar i ne službeno, »vanjskim biskupom Crkve« dvanaest godina prije no što je postao kršćaninom, rodio je zajednici Kristovoj raskol kršćanstva, lomaču Husa i Savonarole, osobne tragedije, ako i prihvaćene, »sina Pietra Bernardonea« i Alighierija, protest Luthera i mnoga druga zla, uzrokujući na hrvatskome tlu — pored istrebljenja kulture bogumila, kršćanske sekte u Srednjem vijeku, s krvavim ekspedicijama u toku dvjesta godina, — otpor glagoljaša, koji u Koncilu Josipa Roncallija dobiše potvrdu i konačno ostvarenje svoje velebne ekumenske inicijative tisućljeće prije.

Hrvatska koju su nazivali stoljećima — dok je to bilo potrebno i zgodno rimskim pontifeksima — »Antemurale Christianitatis« (Predziđe Kršćanstva), ostala je za više od trista pedeset godina polje vatre i mesa, fronta kršćanskog Zapada.

Iako isječena na komadiće i masakrirana od sviju, Hrvatska tvori integralni dio velike evropske zadruge umjetnosti i kulture, na ravnoj nozi sa zajedničkim srednjovjekovnim, renesansnim i baroknim središtima Zapada, kako u domeni likovnih umjetnosti (Radovan, Buvina, Laurana, Clovius, Dalmatinac) tako u onoj humanističke misli (Flatius — Vlačić, Lucius — Lucić, M. A. de Dominis) i literature (Marulić, Zoranić, Šižgorić, Držić, Panonius, Gundulić).

Velika kršćanska umjetnost u Srbiji umrla je kad umriješe njeni veliki mecene, kraljevi slobodne Srbije. Srpski despoti, iako u vazalskim odnosima s Turcima i protežirani od njih, nisu se nikada više našli u stanju da mogu importirati strane majstore, bilo to iz Carigrada i Soluna, bilo s jadranske obale.

Za razliku od Srbije, velika kršćanska umjetnost u Hrvatskoj, njegovana ne od kraljeva i za kraljeve nego od naroda i za narod, potpomagana od malih crkvenih zajednica vjernika zvanih »bratovštine«, živjela je još dugo i, praktički, nije nikad umrla, jer nije umro narod koji je bio i koji ostaje njen prvi autor, potrošač i mecena.

Rekli smo bili na početku:

$$\text{religiozna umjetnost} = \frac{\text{humanizacija Boga} + \text{divinizacija čovjeka}}{\text{čovjek}}$$

Sada bismo mogli sa sigurnošću zaključiti: bilo u jednom ili u drugom slučaju odvija se uvijek početna formula, uz prevladavanje čas prvoga čas drugog među članovima brojnika.

Religiozna umjetnost, kao i svaka druga: djelo čovjeka, prati, objašnjava i omogućuje čitati povijest. Danas kao juče, sutra kao uvijek.

Konzumirajući vrijeme, čovjek se sam konzumira. Zalaze naraštaji, jedući se međusobno, ne zalazi umjetnost ne zalazi Istina.

Ribarska lađa Isusa iz Galileje, oličena u pravoslavnoj i katoličkoj jurisdikciji, zapadnog i orijentalnog obreda i ekspresije, unatoč nevremenima, unatoč izobličenjima demonskim i ljudskim svoje duge povijesti, nastavlja — u perspektivama Vatikana Drugog — svoj pravac nikad brodolomni u moru i moje zemlje.

Njen jarbol i njena busola bio je i jest Križ, stvarnost Ljubavi, stvarnost Žrtve, stvarnost Otkupljenja. K njemu neka se vine postojana i naša misao, združena ove večeri s narodom iz Sukošana, koji kilometar od Zadra, u njegovu glagoljaškom pjevu — ekumenskom kroz stoljeća: »Gospodi pomiluj« — Smiluj se nama, Gospodine, smiluj nam se.*

(Veljače 1967.)

---

* Predavanje, uz projekciju dijapozitiva i magnetofonsku emisiju dionica pravoslavne i katoličke (glagoljaške i umjetničke) glazbe, održano, pod naslovom »Sakralna umjetnost u Jugoslaviji«, 10. ožujka 1967. u Auli Magni milanskog kazališta »Angelicum«. Tema ulazi u sklop sveslavenskog tjedna (7—19. III) posvećenog studiju i razmatranjima o slavenskoj sakralnoj umjetnosti: »Aspetti e momenti dell' arte sacra nei paesi slavi« (»Vidovi i trenuci sakralne umjetnosti u slavenskim zemljama«).

RASPELA

U zrelu klasja

Bila je kiša nad tajnama sjetve.
Izmučen vlagom i jesenjom tugom,
uz crne rime kandžije i kletve
dizo si ruke nad brazdom i plugom.

A sad je ljeto i klasovi zbiti
kriju ti tijelo dignuto bez ruha:
— a moja žetva, da l' će ona biti
barem ko crni zalogaji kruha?

U vrtu ruža

U jednom vrtu, obraslom u palme,
gdje ruže gore i tiho se zbori,
ti nekad siđeš i šapućeš psalme
uz resku pjesmu cvrčaka na kori.

Al ako netko u toj bašti spasa,
gdje kaplju ulja i pjevaju ptice,
ne živi, tada s rupcem oko pasa
sjediš pod križem i pokrivaš lice.

Tajanstveni sijač

Sijača u bijelom, sa uvojkom žutim,
što mu se rukavi do bokova šire,
već danima pratim i uvijek se mutim
da li mu iz kose to bodljike vire.

Ne znam dokle ću mu sjeći tužne pute,
al kad sa brazde tjera crne vrane,
o, sve mi se čini dok sakuplja skute
da mu posred dlana stare vidim rane!

U šikarju

Izgubio se put od vlažnoga pijeska
što k tebi se vero po šikarju plavu,
presušio potok ispod gustih lijeska
u kome si gledo svoju znojnu glavu.

U proljeće, možda, janje će ti doći
te zečić il srna, leptir sa slavujem,
ali nikad nitko neće ovud proći
na magarcu mirnu sa vinom i uljem.

Na groblju

Sa grobna drva, vrh savitih zmija,
danima gledaš samo dvore smrti,
tek kada vjetar te čemprese svija,
ugledaš more i moj gradić strti.

A onda opet svud križevi goli
s kojih su ljudi već skinuli mrtve,
dok tebe, Kriste, kog najviše boli,
sveđ složno dižu na ponovne žrtve.

U časovima sjetve

Opet se plašiš, kao ono davno.
Muče te slike tako znane oku:
ljudi i konji, nazubljeni alat,
ocat u vrču i ljestve o boku.

Nadaš se majci, povoju i vodi,
dok dolje gredom svrdao se vrti.
Zatvori oči i nikoga ne zovi:
ura je sjetve i minute smrti.

Na kišama

O, kako te šiba vjetar usred kiše,
napuštena od svih ko ruglo i smeće!
Da te barem daska s rasklimane niše
ne tuče po trnju što u mozgu peče!

Zaostale ljestve pod tobom još trunu
Da ih nježno dignem k tebi na raspelo?
Možda prođe netko pa ti digne krunu
i podmetne leđa dok odmoriš tijelo.

Na snijegu i ledu

Ljeti su ti pčele bok punile medom,
tom opojnom srži dubina i cvijeća,
a sad su ti usta gorka poput mliječa
i drvo gdje visiš već puca pod ledom.

Breza što je sjenu tud sterala zlatnu
sad sniva sva bijela u snježnome muku:
o, da je i tebi, kraj spuštenih ruku,
odahnuti malo na bijelome platnu!...

Na čovječjem putu

Bolje je što nisi od podatne tvari
oko koje vlažni lišaji se love,
jer bi jednom čavli poispali stari
pa bi došo netko i zabio nove.

Da si negdje u kapeli od granita,
imao bi kosu kao klasje žutu,
ali za ljepotu tvoju tko još pita
dok žedan visiš na čovječjem putu.

Mirko VALIDŽIĆ

ANTE STARČEVIĆ

Ante Starčević spada u mlađu generaciju hrvatskih likovnih umjetnika (r. 29. VIII 1933.). Njegov umjetnički izražaj i djelo kritičari i hrvatska javnost prate od 1957., kad je završio Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu i na Majskom festivalu u Zagrebu dobio nagradu za skulpturu.

Poput svakog bogodanog umjetnika i umjetnost Ante Starčevića označena je specijalnim komponentama, koje joj daju autohtoni izražaj. Potomak je integralne hrvatske ličke obitelji, koja izravno izbija iz starog debla Starčević. Nikao je u metropoli Hrvatske, u Zagrebu, i to u istočnom dijelu, na Peščenici, gdje je obiteljski duh neposrednosti, sivilo neobrađenih površina, tvornički dimnjaci i zelenilo prirode pružilo nadobudnom mladiću prve iskre inspiracije i realistički odnos prema životu i zbivanjima. Katolički pogled na život i zdrava životna filozofija poslužili su kao baza za ostvarenje onog što plodan duh u sebi nosi i želi ostvariti.

Starčević je odmah nakon gimnazije prionuo uz studij umjetnosti. Time je očitovao da je umjetnost njegov jedini izražaj. Mogućnost oblikovanja pružili su mu naši eminentni hrvatski umjetnici — majstori dlijeta, kista, grafike i zidnog slikarstva — Kršinić, Augustinčić, Hegedušić i Krizman. Vrsnost učitelja nije uvijek garancija uspjeha. Ali kad se spoji i nađe veličina učiteljskog zahvata i svestrani prijem sa strane učenika, onda je uspjeh osiguran.

Uz svestran studij na Akademiji pravi umjetnici ne ispuštaju iz vida ni studijska putovanja da se »osobno« upoznaju s vrhunskim ostvarenjima dosadanjih umjetnika bilo u domovini, bilo izvan nje. U tu svrhu, osim Hrvatske, Starčević je pažljivo obašao umjetnička djela Grčke, Italije, Austrije, Švicarske, Njemačke, Francuske i Engleske. Tek na taj način dozrijeva umjetnikov odnos prema nekadanjim korifejima božanskog izraza i odabiranje najsrodnijih uzora i stilova.

Prve godine nakon studija (1957—1962) bile su vjerojatno najplodnije u dosadanjem javnom nastupu kipara i grafičara Ante Starčevića. Spomenuli smo nagradu za skulpturu na Majskom festivalu u Zagrebu 1957. Već iduće godine nastupio je samostalnom izložbom u Zagrebu. Nakon toga izlaže s 15 Mladih u Zagrebu, Beogradu i Splitu. Pojavljuje se i na Bienalu u Rijeci 1960. Dvije godine iza toga priređuje samostalnu izložbu grafike u Zagrebu. Petogodišnji period bio je veoman plodan.

Ante Starčević sudjelovao je u zajednici s drugim našim umjetnicima na Analu u Poreču, Ljetnom Salonu ULUH-a i Zagrebačkom salonu. Osim na Hvaru svoja ostvarenja izlaže na kolektivnim izložbama u Ljubljani, Skoplju, Padovi, kao i na grupnim u Gospiću i Sarajevu.

Zanimljivo je primijetiti da je na Prvom ličkom analu 1966. dobio nagradu za skulpturu, a 1967. za grafiku. Kao da potomak kršne i junačke Like nosi zajednički osjećaj i umjetnički izražaj svoje krvne braće.

Od likovnih ostvarenja Ante Starčevića najizrazitiji su Otočanka, Ante Starčević, kardinal Stepinac, Matoš, Hrvatska majka, Krist (Srce Isusovo), portreti Marije, M. S., slikara T. H., Oca, spomenik Marijanu Badelu u Zagrebu i Sesvetama, reljef prof. Horvatu na Veterinarskom fakultetu, nadgrobni reljef djevojčice Požgaj na Mirogoju, Atleta, aktovi žena i djece, drveni torzo, mnoge glave, kuja, bizon, nosorog, konj, bik itd.

Već iz ovog sumarnog nabrajanja može se razabrati u kojem je smjeru orijentirana umjetnost Ante Starčevića. Čovjek i životinja — to su dvije najredovitije teme. I to zahvaćene realistički, živo, s ponešto robustne forme.

U prvom periodu svoje likovne stvaralačke aktivnosti (1957—1962) skulptura Ante Starčevića nosi na sebi biljeg najjednostavnijih oblika. Stvara u traženju arhajske forme, tj. čistih realnih oblika.

U posljednjim godinama (1963—1967) zapaža se kod Starčevića u likovnim ostvarenjima težnja za kristalnom formom (naročito Stari biskup), oblikovanje velikih ploha, posebno pronalaženje kontrastnih vrijednosti u konkavnim i konveksnim suprotnostima.

Uz kiparski izražaj Starčević naročito gaji grafiku. I to od početka pa dalje. I s mnogo uspjeha. Tematika je — oblikovanje mašte dječjih doživljaja. Tu su trojanski konj, cirkuski konji, harlekin, prodavačica ljubičica, ptica u padu, clown, akvarijum, koza, ruke itd.

U Starčevićevoj grafici osjeća se izraziti lirski pristup predmetu, ali kroz prizmu kipara koji kao da umjetničkim dlijetom izrezuje crtež u drvetu ili u nekoj drugoj čvrstoj materiji. U grafici Starčević ima za cilj: izvesti linijom likovnu grafiku i stvoriti vizuelni doživljaj naših poznatih čipaka i narodnih ornamenata, koji dobivaju nov sadržaj upravo lirskim elementom i kiparskim potezom.

Osim kiparstva i grafike, dvaju izrazitih umjetničkih područja na kojima je Starčević već do sada dokazao svoju umjetničku sposobnost i mogućnost zrelih ostvarenja, on se pomalo uvijek prihvaćao zidnog slikarstva, slikarstva na platnu i dekoracije. Njegov ogledni rad iz zidnog slikarstva kod prof. Hegedušića bila je freska, koja prikazuje sv. Anu. Freskom većih dimenzija ogledao se Starčević na fasadi samostana redovnica Službenica Malog Isusa u Zagrebu, Nova Ves 55, g. 1966. Izvedena je više u plakatnom crtežu, a ne u niansiranom prelazu iz boje u boju. Tretman je u stilu suvremenog oblikovanja.

ANTE STARČEVIĆ: OTOČANKA
Drvo, visina 153 cm, g. 1962.

JOSIP POLJAN: KRIST
Župna crkva u Preku, otok Ugljan

U posljednje vrijeme Starčević više nastoji izražavati se i kistom. To su uglavnom pejsaži ili pokušaji konstruktivnog lirskog slikarstva dječjih forma. Pejsaži su realistički zahvaćeni, a boje su više ugodnog, ne oštrog tona. Kod drugih zahvata dolaze do izražaja obje tendencije.

Iako dekoracija kod Starčevića nije neki naročiti spontani umjetnički izražaj, nego više uklapanje u životnu aktivnost dužnog osiguranja, ipak mnoga njegova ostvarenja u izložbenim paviljonima naših Velesajmova (Zagreb) i sajmova (Novi Sad, Skopje itd.) bila su na doličnoj umjetničkoj visini. Zato je bio često i tražen da uredi raznolike paviljone.

Posebnu granu Starčevićeve umjetnosti predstavlja sakralna umjetnost. To se zapaža već od đačkih dana. Spomenuli smo freske sv. Anu i sv. Obitelj na samostanskoj fasadi u Zagrebu.

Iz ovog područja treba naročito istaći uspjeli medaljon plaketu (30 × 25 cm) apostola sv. Andrije na križu i kip Srca Isusova, koji je odliven u bronci (2,20 m) i postavljen u crkvi u Koracima (Bosna). U sakralnom stvaranju Starčević ostaje kod svojih osnovnih načela; realistički pristup i arhajska forma. (Starčević žali što na ovom području nije u praktičnoj mogućnosti dati što više, jer hrvatski crkveni krugovi ne pokazuju veći interes za što dublja sakralna umjetnička ostvarenja. Protivno prošlosti).

Možda se statua A. Stepinca najbolje uklapa u skupinu Starčevićevih sakralnih dostignuća. Stepinčeva je figura ostvarena kao kristalna piramida ili kao toranj, koji se giba i daje dojam velikog oblika u prostoru. To je izraziti lik, posebno je detaljno izražena glava, a trup je najnužnije razrađen i uvučen u piramidnu neosjetnu formu, što daje izvanredan dojam.

Starčevićevi umjetnički radovi nalaze se u galerijama Zagreba, Dubrovnika, Gospića i Skoplja. Također i u privatnim kolekcijama bilo u domovini, bilo u Italiji, Njemačkoj, Austriji, Francuskoj i Sjedinjenim Državama Amerike.

Svaku Starčevićevu samostalnu izložbu, kao i sudjelovanje u kolektivnim i grupnim izložbama, kritika je popratila svojim pohvalama, primjedbama i zamjerkama. Likovna enciklopedija registrirala je ime i djela Ante Starčevića kao već afirmiranog likovnog i grafičkog umjetnika.

Uzmemo li u obzir da je Ante Starčević profesionalni akademski kipar i grafičar, koji se povremeno bavi zidnim slikarstvom i slikarstvom na platnu; ako se prisjetimo da se bavi dekoriranjem zbog životne realnosti i egzistencije, jer je otac troje djece; priznamo li da je period od 10 godina za mlađeg umjetnika ni prevelik ni premalen; sumiramo li rezultate i ostvarenja, onda možemo slobodno ustvrditi da je početak i nastavak — i plodno i vrijedno. Očekujemo nove izložbe, što zrelija vrhunska ostvarenja i šire područje inspiracije.

Time će još jednom biti potvrđeno da je umjetnički Genij Hrvatskog Naroda bio i ostao vječni neimar!

Stjepan KRCMAR

JABUKA

Bila je to zaista lijepa i zrela jabuka, bez dvojbe najljepša u ovom vrtu, onako crvena sa žutim prelivima izgledala je kao okrunjena suncem, prirasla o granu što se spustila preko vrtne ograde na ulicu, bestidno se nudila svima: i onima što su se u jutro još sneni žurili na posao, kao i onima što su se poslije podne umorno i zamišljeno vraćali kući. Bila je zaista divna i zamamna, tako zamamna da nije nikakvo čudo što su se mnogima izmakle riječi priznanja. I mnogi su ih izrekli, među njima i Ivan Ivančica. Jednog popodneva, pri povratku kući ova je zamamna jabuka izmamila priznanje i Ivana Ivančice:

— Lijepa je ova jabuka kao djevojka.

Pri tom se nije ni sjetio da je sličnu izjavu dao i za djevojku u kiosku kad je rekao:

— Lijepa je ova djevojka kao jabuka.

A taj je Ivan Ivančica bio šutljiv čovjek, šutljivac koji nije mnogo govorio, ne zbog toga što on ne bi znao ili ne bi htio govoriti, o ne, naprotiv, on bi veoma rado govorio da se nije plašio riječi, ali on ih se plašio, on je, naime, znao da riječi ne mogu nikad u punom svjetlu osvijetliti misao, da se misao nikad ne da potpuno sapeti u bakrene obruče riječi, zato ih je i izbjegavao. Uvijek je, naime, vjerovao da riječi imaju dvojaki smisao: jedan za onoga koji ih izgovara, a drugi za onoga koji ih sluša. Odatle onda i dolaze mnogi nesporazumi, zapravo svi nesporazumi. Stoga nije ni čudo što je Ivan Ivančica izbjegavao riječi želeći zapravo izbjeći nesporazume, pokatkad mu je to i uspijevalo i polazilo za rukom. U takvim slučajevima oči su mu znale zaiskriti posebnim sjajem i izgledale su kao da su se zvijezde nastanile u njima, ali, na žalost, to je bilo samo pokatkad. Više puta nije bilo tako, i onda kad mu to nije pošlo za rukom, onda se ispod njegovih pozlaćenih naočala sakrila tuga kao sitne suze. Iz istih razloga Ivan Ivančica nije mnogo govorio ni s djevojkom u kiosku iako je često prolazio pokraj njega — pa i onda kad su ga putovi vodili drugim smjerom — on je malo riječi izmijenio s tom djevojkom u crvenoj haljini sa žutim pojasom o struku. I te riječi, što ih je izgovorio, bile su obične riječi svakodnevna razgovora, pozdravne riječi, ali dok su riječi bile obične i svakodnevne, pogledi to više nisu bili, naprotiv, oni su bili nešto drugo, u njih je Ivan Ivančica ulio nešto drugo, njima je on htio dati drugi smisao, onaj koji su

za njega imale neizgovorene riječi i skrivene misli. Htio im je dati svoj smisao, da li je to bio i njezin, je li djevojka u kiosku ovim pogledima davala onaj smisao koji i on nije znao, zapravo nije ni mogao znati, nije mogao ni doznati.

Došavši kući tog poslijepodneva, on je ubrzo zaboravio na crvenu jabuku sa žutim prelivima. Za njega, istina, nije bila rijetkost da je zaboravljao ono čega se trebalo sjećati, nikad nije pravo znao zbog čega je to; da li zato da ne optereti svoj mozak, ili možda i zato da se sačuva od životnih nepogoda, ali, iako to nije znao, ipak je znao da je često nastojao zaboraviti, upravo se upornim ponavljanjem bježbao u zaboravljanju. Onda mu je to postalo navikom, zaštita od pretjerane preosjetljivosti, zato i sada, umjesto da misli o crvenoj jabuci, on je — zabavljen poslom oko kuće — radije razmišljao o svojoj budućnosti, onoj za koju je jamačno znao da je neće nikad ostvariti.

Sutradan u jutro misao o crvenoj jabuci ponovno je iskrsla u njegovoj svijesti, nekako iznenadno i neočekivano, vjerojatno ju je bila izazvala crvena sunčana zraka što se kroz prozor probila u sobu, a onda se od staklene čaše odbila u naočale Ivana Ivančice. Čim se ta misao pojavila, Ivan Ivančica je odmah odlučio da je zadrži u svijesti, da se pozabavi njome, ali to mu nije uspjelo, misao mu je brzo skliznula kao ljigava riba iz ruke i nestala u tamnoj i gustoj podsvijesti. Izgledalo je kao da su je bezdušno utopile malene brige, jutarnje brige oblačenjem.

Dan je već bio rasprostro svoje požutjelo platno, i iste slike stale su se redati jedna za drugom, iste i dosadne. To je znao Ivan Ivančica pa je zato — ne očekujući ništa novo — tromnim koracima izišao iz dvorišta na ulicu, zaista uvijek istu i uvijek dosadnu, možda i ne baš uvijek dosadnu, možda se to njemu samo tako činilo, jer se nije nadao nikakvim promjenama. Iako je priželjkivao uzbudljive događaje, nije vjerovao da će se oni i pojaviti, možda u stvari nije ni htio da se pojave, izgledalo je kao da negdje duboko u dnu svojeg bića osjeća strah pred njima, nešto što on nije poznavao odvraćalo ga od njih, zato je tvrdoglavim ponavljanjem i stvarao navike kao da je želio da ga one spase od nepredviđenih događaja. Čini se da je zbog toga i prolazio ulicom pognute glave kao da bježi pred nečim, možda i jest bježao, ali on to nije znao, on je samo mislio o tome kako su dani jednolični i dosadni i kako bi trebalo zatvorenim očima prolaziti kroz život, jer bi se možda tako izbjeglo mnogo toga što je sivo i bezbojno. Da, sigurno, izbjegla bi se, na primjer, ova ulica s istim kućama i s istim vrtovima, ovi ljudi s istim obrazima i mutnim očima, ovi pozdravi koji nikoga ne pozdravljaju, ovi osmjesi što samo sebe tješe, da, da, mnogo toga bi se izbjeglo. Ova želja za bijegom učinila je da je izbjegavao i ono što mu je moglo donijeti bar malo promjena u ove jutarnje sate. Izbjegao je tako i pogled na crvenu jabuku sa žutim prelivima što je visjela na dohvat ruke. Neumorno bulјeći u dno pločnika, on ju je mimoišao kao da je nema, kao da nije jučer izazvala njegovu pohvalu i začudila njega samog. Ali ipak jedan doživ-

ljaj nije htio izbjeći, nikako nije htio izbjeći susret s djevojkom u kiosku, to ne, zato je svako jutro i izišao iz tramvaja jednu stanicu prije samo da može proći pokraj nje, pokraj kioska u kojem je djevojka s crvenom haljinom i žutim prelivima pojasa. Istina, on mnogo ne očekuje od tog susreta, on nikad i nije mnogo očekivao, bilo mu je dovoljno da pozdravi ovu djevojku i da pogledom klizne po crvenoj haljini s pregibom u struku. Zaista već i to je bilo mnogo za njega, a kad bi ona još i rasula zvončiće smijeha oko sebe,pa kad bi onda jedan dopro i do njega, on bi bio sretan, zato je i ovo jutro bio sretan, nekoliko riječi i susret pogleda bilo mu je dovoljno, i k tome zvončić smijeha, jest za čitav dan mu je to bilo dovoljno, čitav dan je mogao od toga živjeti u zelenoj žabokrečini svojeg ureda, u nepromjenjivoj atmosferi uredskog posla, u rješavanju spisa, stalnom, jednoličnom i ubitačnom rješavanju spisa. A spisi su zaista bili jednolični, ni jedan spis nije mogao oživjeti ljude, ni one koji su ih pisali, ni one o kojima je pisalo u njima, jer svi spisi imaju svoju stereotipnu formu, i svi je se moraju pridržavati. Nitko ne može sebe unijeti u spis, i sve žalbe i sve jadikovke stješnjene su u formu kao neraskidiv okov, i kad bi pokatkad pokušavao iza forme spisa tražiti ljude, onda bi ga kolege ismjehivali, podučavali, govorili mu da je to nepotrebno, da to ne vodi ničemu, da je to uzaludan posao. A on ih je poslušao, morao je, zato sada žali za tim, žali i ništa više, zapravo ne ništa više, jer on ipak rješava spise, one spise koje je u dogovoru sa šefom pripremio prethodnog dana. I ovo je jutro odmah počeo rješavanjem spisa, odmah čim je došao, kao i svako jutro. Banalni razgovor, što su mu ga ponudili kolege, odbio je mirnim i ukočenim držanjem. Iako je soba bila prostrana i nekoliko je kolega radilo zajedno s njim, on je ipak osjetio da je sam, učinilo mu se kao da sama sebe sakriva pred znatiželjnim pogledima drugih, kao da se uvlači u oklop šutnje, jer tu je siguran, istina, ne sretan ali ipak siguran. U jedanaest sati uzeo je nekoliko spisa u ruke i dugačkim hodnikom pošao u sobu k šefu, upravo onako kako je to utvrđivala ustaljena navika, bila je to redovna konzultacija nadređenog šefa i podređenog činovnika, bilo je to nešto što je Ivan Ivančica smatrao da tako upravo i treba biti, iako je bio svjestan toga da bi i bez šefove pomoći mogao riješiti ove spise, on ipak nije htio to učiniti, zato što nije ni mogao zamisliti odnos nadređenog i podređenog bez traženja savjeta, za njega je traženje savjeta ulazilo u bit ovoga odnosa, i stvarno mu se činilo da je traženje savjeta određivalo smisao tom odnosu, zapravo određivalo njegovu egzistenciju. S druge strane traženjem savjeta Ivan Ivančica je nastojao smiriti svoju savjest, htio je olakšati teret odgovornosti koje se uvijek plašio, što više pred kojom je i strepio, pa baš zato je i išao redovno k šefu na savjetovanje, i kad bi došao, šef bi s nekom posebnom važnošću uzimao spis u ruke, jedan po jedan, pomno ga pročitao, i prije nego bi ga odložio, još je nekoliko trenutaka odmarao svoje oči na njemu, a onda bi ih naglo podigao, upro u Ivana Ivančicu, i malo zatim izgovorio što on misli o to-

me kako bi trebalo riješiti pročitani spis. Jasno da je Ivan Ivančica to jedva dočekao, s nekim olakšanjem je prihvatio šefovo rješenje, radosno potvrdio glavom i glasno izrazio svoje slaganje:

— Upravo sam i ja tako mislio.

Na prvi pogled ova je izjava značila povlađivanje šefu, bez dvojbe da je Ivan Ivančica ovim riječima povlađivao svojem šefu, omogućavao mu da i opet poraste u svojim očima, ali također nema dvojbe da su ove riječi krile u sebi i nešto drugo, one su za Ivana Ivančicu sigurno bile i znak olakšanja, ovim je riječima on zapravo pokazao kako je zadovoljan time što je odgovornost prebacio na nekog drugog, odvajkada je to bilo u njemu, i on je uvijek bio sretan kad nije morao sam na sebe preuzeti svu odgovornost, kad ju je mogao barem podijeliti s nekim drugim ako je već nije mogao prebaciti na nekog drugog, i tada se osjećao sigurnijim, činilo mu se tada da čvršće stoji na tlu obim nogama.

I ovaj bi dan sve bilo teklo svojim uobičajenim tokom da se nešto nije dogodilo, iznenadno i nepredviđeno, nešto što je u ovom polaganom toku rijeke izazvalo vrtlog, i to tako iznenadno da je i sam Ivan Ivančica ostao zatečen i zbunjen, kao mališan pred nečim što je prvi put opazio. Upravo kad je šef predano proučavao zadnji spis, pred očima Ivana Ivančice sijevnula je misao o crvenoj jabuci sa žutim prelivima, i to takvim bljeskom da je na tren morao zatvoriti oči, a kad ih je otvorio, sijevnula je odmah i druga misao, misao o djevojci u crvenoj haljini sa žutim pojasom, i za tili čas ova su se dva bljeska slila u jedan, obje su se misli povezale međusobno tako da su izgledale kao srasle u cjelinu, i tako povezane i ujedinjene zasjale su onda u novom ruhu i novom smislu. Ova jedinstvena misao stala se odmah svom silinom nametati Ivanu Ivančici i govoriti mu neka ubere crvenu jabuku sa žutim prelivima i neka je pokloni djevojci u crvenoj haljini sa žutim pojasom. Bila je to zaista nova i snažna misao, i obuzet njenom snagom i svježinom on je s naporom slušao zadnje upute šefa, a kako je bio zadubljen u ovu misao, on je i zaboravio izreći onu svoju poznatu formulu: upravo sam i ja tako mislio. Nije zato ni čudo što je to iznenadilo šefa. Bilo je to, vjerojatno, prvi put da mu ovaj pokorni službenik ne odaje priznanje, dužno i zasluženo priznanje, stoga je i bacio prijekorni pogled na njega u nadi da će nešto otkriti, ali ništa drugo nije otkrio već samo zrna znoja što su se skupljala na njegovu zamišljenom čelu kao što se kapljice kiše skupljaju na zatvorenom prozoru.

Omamljen od svega toga Ivan je Ivančica vraćajući se hodnikom u svoju sobu posrtao kao pijan, izgledalo je kao da je otrovan otrovnim plodom. Na sreću u hodniku nije nikoga susreo i nitko nije zastao za njim okrenute glave, ali kad je ušao u sobu, jedan dugi trenutak je ostao na ulazu prilijepljen uz vratnice, licem poput zemlje i očima koje su gledale preko ovog prostora, i ništa nije vidio, nije vidio ni začuđene i radoznale poglede svojih kolega, zaista ništa nije vidio, samo je osjećao svoje tijelo kako nemoćno stoji a najradije bi se stropoštalo na

pod. Nije znao ni kako se našao za svojim radnim stolom i kako je ukotvio glavu na nalakćene ruke, znao je samo da ga je nešto omamilo, ošamutilo, zato je uporno upirao svoje oči u jednu točku nasuprotnog zida, i u isto vrijeme osjećao je i radost i strah, radost zbog toga što će najljepšu jabuku darovati najljepšoj djevojci, a strah zbog nečeg što ni njemu samom nije bilo baš jasno iako je znao da se plaši. U ovom času ipak još nije mogao točno odrediti uzrok strahu, bio je pomislio da je to možda i zato što ga njegovi kolege obasiplju zastrašujućim pitanjima: što mu je, što se dogodilo, da li se posvadio sa šefom, što ga je toliko uzbudilo i zbunilo, a on nije ništa odgovarao, znao je da su ova pitanja postavljena samo kao zamka, trebalo bi da se na njih ulovi kao progonjena zvijerka i onda otkrije ovim lovcima radoznalosti, a on baš to nije htio, znao je on dobro kako svi žele prodrijeti u njegov intimni svijet i razodjenuti ga do gola. Zato ova pitanja i njuškaju kao lovački psi po njemu, i on se bojao neće li oni ipak uspjeti otkriti misao o lijepoj djevojci i crvenoj jabuci, što je zagospodarila njegovom sviješću, a ako uspiju, onda će je cerekajućim smijehom ogaditi i njemu samome, zato on ne bi nikako htio da oni otkriju tajnu koju ne želi nikome povjeriti, jer on dobro zna da je čovjek gospodar tajne samo dotle dok je ne otkrije drugome, a čim je otkrije, postaje njezin rob i nikad se više ne može izvući iz tog ropskog zagrljaja. Zaista, nikad više. Zbog svega ovoga i odlučio je Ivan Ivančica što prije uspostaviti ravnotežu u svojem duhu, povratiti masku ravnodušnog izgleda, jer maska ravnodušnosti odbija svu radoznalost, i sva pitanja, kao što oklop odbija izbažene strijele, odlučio je stoga prihvatiti misao što mu je poput sunca zasjala pred zamagljenim očima, mislio je da je odlučio ubrati crvenu jabuku i pokloniti je djevojci u kiosku. Ponadao se ujedno da će na taj način zatvoriti usta ovim izjedljivim znatiželjnicima. Uistinu, dosta je s tim pitanjima, ona postaju za njega sve opasnija. Što više, ona prelaze pomalo i u vrijeđanje, jer nekoga ispitivati o onome o čemu ne želi govoriti, i jest vrijeđanje. Ispitivati o tajnama koje krije i pred samim sobom i nije drugo nego nametanje, drsko i opasno nametanje koje ne vodi ničemu, jedino svađi, a to je upravo ono što on ne bi htio. Zato i nije čudo što je odgovorio glasno kao da njima odgovara, a zapravo je odgovorio samom sebi na jednu odluku za koju je mislio da ju je donio:

— Da, to ću i učiniti.

Njemi pogledi i besmisleni trzaji ramena njegovih kolega popratili su ove riječi, ništa nisu doznali i ostali su razočarani. Mogli su samo nagađati, to da, nagađati o tome što se dogodilo kao i o tome što će sada učiniti Ivan Ivančica, a to i jest upravo ono što ih je mučilo. Nagađanja su uvijek strašna i nikad sigurna, nikad određena, sve je to magla koja se širi, širi, i nigdje ne vidiš omeđeni prostor. Ivan Ivančica je naglo poprimio svoje uobičajeno uredsko držanje, smireno je nastavio svoj posao i više nije obraćao pažnju na začuđena lica kolega. Istina, nije to ni mogao, jer je kradomice sebi dočaravao sliku djevojke iz kioska u času

kad sva ozarena prima od njega jabuku sa žutim prelivima, a nakon toga je tu sliku okružio tužnim smijehom, jer ipak, ispod prividnog oklopa njegove vanjštine, negdje na dnu dubine, bujao je nemir i raslo nespokojstvo, a on je pomalo sve to osjećao, i što se više približavao trenutak izvršenja njegova nauma, to je postajao sve nesigurniji i sve uzbuđeniji. Jedva je dočekao dva sata pa da napusti ured, učinilo mu se kao da je pobjegao iz njega ostavivši iza sebe nezatvorena vrata i nedorečeni odgovor, a onda je vrt s crvenim plodom na ispruženoj grani kao na ispruženoj ruci bio sve bliži. I ne samo on, s njime je i strah bio sve jači i sve vidljiviji, i to nekakav čudan strah. Nije to bio onaj strah što se javljao svakodnevno pred šefovom sobom da bi nestao istog trena čim bi stupio u nju, o ne, to nije bio ni onaj strah što se javljao pri susretu s poznanikom s kojim se nije htio susresti, iznenadnom susretu na zavoju ulice kad crvenilo izbije na lice a iza sebe u ustima ostavlja gorak okus. Ne, ne, ovaj je strah više ličio onom strahu što ga je u djetinjstvu osjećao pred majkom kad bi ga korila drhćućim glasom, a nakon toga zajedno s njim plakala u kutu sobe.

Ulica s vrtom i s crvenom jabukom dočekala ga je sva u žaru, puna jesenjeg sunca, izgledalo je kao da uzdrhtala ulica očekuje događaj o kojem ništa ne zna. Najednom mu se učinilo da se ulica malo potresla pod njegovim koracima, i da je bolje ne misliti o onome što ima doći. Onda mu se opet pričinilo da korača po grumenima čistog zlata rasutog po asfaltu, činilo mu se... ali tada je najednom sve ovo maštanje prerezala nesmiljena zbilja, i to tako oštro da je strah stao kapati po tijelu. Već je, naime, bio ispružio ruku i jamačno bi bio i ubrao zrelu jabuku za djevojku u kiosku da ga nešto neočekivano nije zaustavilo, nešto što je provalilo u tijesne grudi i stalo stezati pluća sve jače i jače. Bile su to upale oči starog čovjeka, nemoćni pogled starca što je stajao tu u vrtu kao osušena grana, i on je vidio te oči, i nije znao da li te kamene oči gledaju divnu jabuku što se nudila prolaznicima, ili možda gledaju ovu ispruženu ruku što je posegnula za njegovom jabukom, ili možda ništa i ne gledaju i ništa i ne vide uzaludno tražeći prošlost koje više nije bilo, koje nigdje nema, i zato nije čudno da je uzaludno traži. Od svega toga ništa nije znao Ivan Ivančica, on je samo vidio starca kako tu stoji i stoji, i raste u njegovim očima, raste... i učinilo mu se da je već prerastao i sebe, i vrt, i njega, i još je uvijek rastao, i njegove su oči rasle, i to više nisu bile malene oči, isušene oči, one su bile sve veće i veće, i iz njih je izlazio pogled sve oštriji i oštriji, sve ozbiljniji i ozbiljniji, sve prijeteći i preziruć i. Iznenađen od svega ovoga Ivan Ivančica zastao je kao ukopan u zemlju, kao da ga je netko zašiljenim kolcem pribio o tlo, zastao je s kretnjom što je ostala visjeti u zraku i s očima što su bludile pučinom beskraja, i u taj je čas zaista izgledao kao strašilo ostavljeno u strništu. U jedan tren postao je u svojim očima smiješan samome sebi, smiješan i jadan, jer je najzad shvatio da je htio ubrati tuđu jabuku i tuđu jabuku darovati djevojci u kiosku. Kad je to shvatio,

odmah je zaželio brzim koracima pobjeći odavle, izvući se iz ove situacije u koju su ga uvalile starčeve oči, sakriti sebe pred svima onima koji ga nisu vidjeli i koji ga nisu gledali. Pomislio je u isti tren da bi bilo najbolje sakriti sebe i pred samim sobom, pred svojim stidom, pred svojim sramom, a za one druge, koji su ga vidjeli, najbolje bi bilo obući masku ravnodušnosti, jer ona ne obvezuje nikoga, samo je treba navući, samo je treba navući, a to nije lako, za to su potrebne izvježbane ruke i brzi prsti, spretni prsti i naučeni pokreti, potrebne su i nove misli i nove nade, jest i nove nade. Novu je misao odmah i izmislio ne bi li novom mišlju nadomjestio propalu nadu, pomislio je kako će sutradan na tržnici kupiti jabuku ljepšu od ove i pokloniti je djevojci najljepšoj od svih, ali iako je to pomislio, ipak nije mogao ovu misao zadržati dugo u svijesti, zato što mu ona nije ništa značila. Čim se pojavila odmah je spoznao da je neistinita i lažna, da mu ona neće moći smiriti uznemirene dubine i nacrtati ravnodušnost na licu, uvidio je da se kupljena jabuka ne može darovati djevojci, jer se djevojci ne daruje kupljena jabuka kao što se i jabuka ne daruje kupljenoj djevojci. Naime, kupljena jabuka ne može u mladoj djevojci izazvati iskru plamena što poput zvijezda pali nebo, isto kao što i ne može u srcu izazvati tajanstvenu nadu što svemir ispunja velikim smislom. To ga je ponukalo da odmah odbaci ovu misao, i to s gnušanjem i gađenjem, i dok je to učinio, u duši mu je ostala gola pustoš slična besplodnoj pustinji u koju utrčavaju divlji šakali tražeći nemoćnu žrtvu, pa kad se vratio kući, on zaista ništa nije nosio u sebi, ni jedna misao nije više živjela u njegovoj svijesti, ni jedan osjećaj nije više gospodario njegovim srcem. Sve je bilo potpuno prazno kao opustošeno. Zato i nije mogao ništa drugo učiniti, nego se bespomoćno baciti na ležaj ne bi li san prevladao svu tu prazninu. I zaista, budnost se brzo utopila u ljigavu masu tekućine, a vrijeme je na tren zaustavilo svoj hod. Bio je to i opet pokušaj bijega pred odgovornošću, još jedan pokušaj, ali uzaludan. Koliko pokušaja bijega u životu, kao da ljudi uvijek samo bježe, tko zna pred kim i tko zna pred čim, izgledalo bi da je čovjek samo zbroj pokušaja bijega, uspješnih i neuspješnih, tajnih i javnih, iznenadnih i unaprijed predviđenih. Pred drugim se i može pobjeći, ne uvijek, ali ipak može, ali pred sobom samim se ne može pobjeći, nikada, bijeg pred sobom je obmana, varka, to je iluzija koju sami sebi dočaravamo, i onda živimo u njoj. I što smo sposobniji stvarati veće iluzije, to ljepše živimo, ili nam se barem tako čini, znači prividno ljepše živimo, jer iluzije se jednom moraju razbiti, one su krhke kao porculanski cvijet i kad padnu na tvrdo tlo, one se razbiju, i bjegunac je tamo gdje je bio, gdje je započeo.

Kad se probudio, Ivan Ivančica je bio tamo gdje je započeo, uvijek na početku, kao u krugu, vrtlog u krugu, pred njim se ponovo isprsila misao o lijepoj djevojci i zreloj jabuci koju joj je htio pokloniti, ali sada više nije znao gdje će ubrati tu jabuku, uistinu to više nije znao jer je jabuka, što ju je htio ubrati, bila tuđa jabuka, a tuđa se jabuka

može darovati samo tuđoj djevojci, dakle upravo ono što on nije htio. Ubrati tuđu jabuku znači ukrasti jabuku, i to bi onda značilo ukrasti i djevojku, a ukradena djevojka bila bi tuđa i daleka, ona ne bi nikad bila njegova kao što nisu njegove ni daljine što se utapaju u tami bespuća. Ne ubrati pak tuđu jabuku, značilo bi ne moći je pokloniti divnoj djevojci što čeka u kiosku, jer on nema svoje jabuke i ne može ubrati svoju jabuku da bi je darovao svojoj djevojci. A što onda? Onda se treba odreći djevojke u kiosku i tu djevojku primiti kao tuđu djevojku što hladnim smiješkom otpozdravlja na tuđe pozdrave tuđih ljudi. Bio je to kovitlac misli, nemirni kovitlac, i sve opet ide od početka. Uzburkana svijest sličila je šipražju punom povijuša, bila je to guštara iz koje nema izlaza, jer ispremiješane povijuše zatvaraju sve putove, zato na čistinu zraka, na čistinu zraka, eto to su povici što bezglasno paraju pučinom njegove svijesti, ali uzalud, jer je nadošla noć ugušila sve izlaze, mrak je prekrio ne samo sobu već i tijelo ovog tridesetgodišnjeg čovjeka i stao se uvlačiti u njegovu dušu, u ovom času smrvljenu i ostavljenu od svih, kao bez nade. I što je najgore, on nije mogao ništa učiniti, zaista nije mogao ništa odlučiti.

Noć se vukla puževim koracima, bila je to razapeta noć, nategnuta kao šišmišev krilo između kratkotrajnih minuta čudnih snova i beskrajno dugih budnih sati, punih nemira i straha. Ivanu Ivančici se zaista na mahove činilo da pada u uski otvor, bez nade na dno, a onda mu se opet za trenutak učinilo da se uspinje grebenastim stijenama na zašiljene vrhunce, oštre vrhunce koji režu kao oštri noževi. Koliko puta je zato poželio ove noći da mu se bar netko nađe uz uzglavlje, netko tko bi mu mogao obrisati znoj sa čela i spustiti na nj poljubac, onaj koji blaži, koji smiruje. Ali... ništa, ništa, nikoga nije bilo, nitko nije dolazio, nitko da mu pomogne, nitko da ga spasi, s bolnim nemirom u sebi osjetio je da je sam i napušten, očajno sam, prokleto sam, i da ne može ništa učiniti da ne bude sam, i da ne može — ovako sam — ništa učiniti da donese sudbonosnu odluku, da odredi buduće tokove svojeg života, i to upravo sada kad mu se pružila prilika, šansa, životna šansa, sam i životna šansa, to ne ide zajedno, kod njega to uistinu ne ide zajedno, a on je tako živo znao kako bi nešto morao učiniti da ih poveže, da iskoristi svoju životnu šansu, da s a m donese odluku, ali nije mogao. Zaista nije mogao, ništa nije mogao već samo se koprcati u čađavoj bijedi očekujući zoru, zoru dana što su je već najavljivali pijetlovi u odlasku zvijezda, zoru bez nade, jer on još uvijek nije znao da li da ubere tuđu jabuku i pokloni je tuđoj djevojci ne bi li ipak tuđom jabukom osvojio tuđu djevojku, ili da ne ubere tuđu jabuku i ne ukrade tuđu djevojku u crvenoj haljini sa žutim pojasom oko struka što čeka u kiosku.

Jutro je dočekao osluškujući tugu u srcu, tugu bez zanosa, razlivenu tugu što je šumjela poput mutne rijeke i ulazila u sve kutove, zavlačila se u čitavo tijelo koje je kao isprebijana hrpa mesa visjela na njemu, zatim u neispavane oči koje su iskočile iz očnih duplji kao izgubljni biseri,

na mahove je osjećao i mučninu, teško podnošljivu mučninu, i nije znao hoće li moći izdržati današnji dan, bojao se da će morati sve priznati kolegama koji će ga zapitkivati, zadirkivati, zbog neprospavane noći, i nije znao što će im moći odgovoriti, znao je da im neće smjeti priznati, da im neće moći priznati, jer oni od svega toga ionako ništa ne bi razumjeli, samo bi ga zlobno zadirkivali i ismjehivali.

Kad je izašao na ulicu, osjetio je nesigurnost u koracima i tjeskobu u srcu, zato i nije čudo što je smeteno upirao oči u tlo ne bi li izbjegao nepotrebne upite, nijeme upite radoznalih prolaznika, ali ne samo njih, on je upirao svoj pogled u tlo i zbog toga da izbjegne pogled na crvenu jabuku u vrtu, kraj kojeg je trebalo proći. On se zaista bojao da je opet pogleda, mogla bi ponovno izazvati oluju u njegovoj duši, mogla bi ga zasramiti pred samim sobom zato što ne zna da li je želi ubrati ili ne želi, jer ona je tu zato da bude ubrana, jest samo zato da bude ubrana. Ali nije mogao izdržati, nije mogao izdržati a da ne baci makar i ispod oka pogled na nju, i kad je to učinio, ostao je iznenađen i začuđen, radoznao i uznemiren, uzbuđen i užasnut, jer crvene jabuke sa žutim prelivima nije bilo, već nije visjela o grani na dohvat ruke, i nije se bestidno nudila svima. Netko ju je ubrao, netko je ubrao s grane tu divnu jabuku umjesto njega. Ili možda za njega. Nije znao, u prvi čas ništa nije mogao shvatiti, sve mu je bilo nejasno i nerazumljivo. Bio je nesretan i stao je osjećati mržnju prema onome tko je ubrao jabuku, kao da je ukrao njegovu jabuku, ali onda je najednom osjetio olakšanje kao da mu je težak kamen spao sa srca. Toplina mira stala se uvlačiti pod kožu, osjećao je potom kako polako teče žilama zajedno s krvlju, na usnicama se pojavio sitni nabor smijeha. Jedva je pomislio na to da bi ovaj nabor smijeha imao biti znak zahvalnosti, zatim se ovaj smijeh odrazio u njegovim tužnim očima, učinilo mu se da je tako i moralo biti i da nije čovjek uvijek sam, pa ni onda kad izgleda da je najviše sam.

Mirjam PEHAR

KAO DIJETE

Dugo, dugo
plakala sam za tobom
kao dijete
za izgubljenom igračkom.

Dugo, dugo
tješila me mama
da ćeš se vratiti ti.

Jednog sam dana
srela čovjeka drugog.
Nasmiješila sam mu se
kao dijete igračci novoj.

Mirjam PEHAR

SJENA

Moja sjena živi,
ja je pratim,
trčim, hvatam, vrištim,
jer ona bježi s mog vidika.
Život je ostao na dlanu
u jednoj ruci,
misli se digle u vasionu,
tijelo je ostalo sapeto na zemlji,
uprljano blatom,
uz grohot neznanih ljudi
i jedan miran pogled
koji prati moju misao.

Josip M. JANKOVIĆ

NOĆ

Ciklame se kupaju u tami
zvijezde su pale u potok
(on pjevuši)
sanjivi mjesec drži luč
a krijesnice su isplele vijenac oko vrata
usnulom zecu lišće tepa snove.

ČEKANJE

Venu moja čekanja
dok kesteni dižu svijeće cvjetova.

Nikoga nema na stazi
što u moje grudi vodi.

Pupoljci čežnje uvenut će nerascvali.
Vlak kaska u blizini.
Na ruci vidim miris jorgovana.
Srce odbija kasne satove.

Josip M. JANKOVIC

MRTAV PAS

Sad leži pod zvijezdama
I ne zna da to su čavli od mjedi
kojima je probijen plavi baršun.
Skamenila su se njegova trčanja
Zatreptala kao čelično pero
Presjekli su se njegovi skokovi
Baš iznad plota po sredini
Laveži njegovi vise u krpama
Po suhim koprivama.

Uskoro će dan otvoriti svoje plave listove
I snijeg će biti plav...
A nebo će biti bijelo...
Neće pucketati žmirkanje u njegovim očima
Vjetar će njuškati umjesto njega
Sva kevtanja i cvilenja
postala su tutnjava muka.

POVRATAK

Dočekat će me pljesak
treptavog lišća mladih jablanova
Kos će se igrati žmurke
sa svojom niti pjesme
Seva će u visini saviti gnijezdo
Od srebrnih kliktaja zlatu.
Rijekom će ploviti osmijeh.
Dočekat će me trava
mekana poput dječjeg dlana
Ljubit će mi staza stopala
i neće mi reći: stranče!
Kad dođem
donijet ću proljeće pod pazuhom
I bit će sunčano jutro u kući moje majke

Gašpar BUJAS

KARINSKI TRIPTIH

I

Pustoš. Go Velebit. Bez ijednog duba.
Strmovite hridi. Alan. Usjekline.
Dug i širok zaljev. Uzduž morskog ruba
vijugava cesta, obronci i brine.

Ispod drevnog mosta Karinšnica tiha
u more se slijeva. Ušće usko, plitko.
Povečerje ljetno. Noćni lahor njiha
tamarinke guste i čempresje vitko.

Zaljev u sumraku. Mjesečevi prsti
spruženi na žalo morsku svilu suše.
pod brdom visoko blago granje brsti.
Svečan mir na moru. Nigdje žive duše.

Tvrd i sladak sanak. S okuke pri strani
iznenada kroz mrak Danica zasvijetli.
Od milja se trznu ptičica na grani.
Praskozorje. Prvi već se čuju pijetli.

Sviće. Noć pred jutrom ko bez glave bježi
niz zrmanjski kanjon. U spilje se skrila.
Sav se zaljev ljulja u sunčanoj mreži.
Dan na žalo slazi s velebitskog bila.

II

Velik zavoj ceste. Samostan na žalu.
Zidovi ga pašu još od davna vijeka.
S jedne strane vrata kao u acalu.
S druge mirno teče mala uska rijeka.

Avlija široka. Pod kostelom ploča.
Uz nju klupe stare za razgovor braće.
Bilo to po danu ili kad se snoća
na neznanca svakog pas u svežnji skače.

Davni oblik zdanja: kula na dva kata.
Zid nežbukan, čađav. Prozori maleni.

U sredini kloštar u formi kvadrata.
Lukovi mu niski lješkare u sjeni.

Gusterna duboka usred malog kloštra.
O, koliko iz nje izvuklo se sića.
Vijenac vas izlizan od pancira oštra.
Nad kišnicom nema zdravijega pića.

Krov od starih kupa. Ispod gnjilih greda
ćelije u bijelu bez uresnog znaka.
U njima su braća siromašnog reda.
Brižljivi čuvari drevnih ostataka.

III

Samostan i crkva. Još od turskog doba
isti zid ih veže. Građevina stara.
Ispod njenih ploča svud je grob do groba,
već usnulih davno karinskih fratara.

Uska i visoka. Stil gotičkog hrama.
Jednostavan portal. Obična rozeta.
Prozori opskurni. Mir. Tišina. Tama.
U njoj ništa nema što sabranost smeta.

Na oltaru velom zlati se mozaik,
Gospin kip za staklom zatvoren u niši.
Pred njim tiho moli sijed i visok laik.
Produljen u sjeni izgleda još viši.

Svod nakoso leži s dva protivna boka.
Uz pobočni oltar kandela se ljeska.
Po sredini visi pozlaćena čoka.
U čaši na stalku lumin titra, bljeska.

Mjesečina. Svjetlo popuzlo sa klupa.
U koru je netko na klecalo sagnut.
Zvonik s krovom starim sivosmeđih kupa
u rijeci se vidi strmoglavce nagnut. — —

Vijuganje ceste uz kosinu gustu.
Pod obraslim vrškom obronci i brine.
Pustinjska samoća. U zaljevu pustu
dvori male braće — spomenik starine.

Cvite ŠKARPA

MOJA LIRA

I

Imam liru jednu, na kojoj mi žica
Često pukne, pa sam tada mrk i tužan.
A htio bih da sam vječito ko ptica
Veseo i svakom da veselje pružam.

I svoj put ja imam. Ali taj moj put je
Trnovit. I uvijek vodi uzbrdice.
I nikad ne znam, gdje željkovan kut je,
U kom vječno zvijezde sjaju usred tmice.

S kojeg kraja svijeta, svemira i kamo
Vodi put moj, ne znam. Pa vječito lutam.
I lutajući uvijek ja osjećam samo
Kao da sam trajno nečim vezan. Sputan.

Neshvatljivo nešto mene trajno drži
U šakama svojim. I ne smijem da dahnem.
Kad god želim hlada, sveđ me sunce prži.
Kad god želim sunca, sveđ u hladu sahnem.

I nikada dostić za čim srce žudi.
I nikada doznat' cilja svome hodu.
I nikada, iduć putem, kojim bludi
Duh mi, dočekati željenu slobodu.

II

Stvarat' ja sam htio. I uvijek. Te pritom
Ne biti kô mjesec bez svog svjetla, koje
Oń prima od sunca dok sjaje nad žitom,
Već kô sunce, koje ima svjetlo svoje.

I stvarajuć uvijek htio sam da mogu
Postignut', što stvorim, da vječito traje,
Da tako u staranju budem sličan Bogu,
Koji kao sunce sam od sebe sjaje.

I tako i sada štošta želim, žudim,
Što nikad, oh, nikad dostignuti neću.
I uvijek po trnju hodam, gazim, bludim,
A sveđ sebe varam, da gazim po cvijeću.

I kad zanos zgrabi duh mi, te kô ptica
Veseo bih htio zapjevat' bar tada
Pjesmu nad pjesmama, odjednom mi žica
Pukne, i sav zanos moj odjednom pada.

I tako je lira za me križ, pod kojim
Ja sto puta padnem, da se stoput dignem
Pa da opet padnem i da putem svojim
Idući nikada do cilja ne stignem.

MASLINE

Od djetinjstva svoga naviknut sam bio
Promatrat i masline, kako pogrbljene
U kraju, gdje prve svoje sne sam snio,
Idu svojim stazam i uvijek zelene.

Tu uvijek, kad vjetar u krošnje im mirne
Bane, pa im grane, — te simbole mira, —
Svojom rukom lakom kadikada dirne,
Čini se, sam Anđeo da na harfi svira.

A skromne su, preskromne te starice stare
Po kozjim puteljcima mog mjesta rođenja,
Što ulje nam spremaju za glad našeg tijela!

I koje od vremenâ našeg otkupljenja
Po grobljima pune svjetlom sve oltare
Iz kandila ispred antiknih Propela.

BREZA I STURAK

Na dnu male šume ovijene mrakom
Stisla se pri kraju puta jedna breza,
Koja se rastaje sa posljednjim trakom
Sunca što se gasi, pa je hvata jeza.

Al' ipak je mirna. Čudno! I tu nema
Nitko, tko bi mi je mogao da muti.
Sve živo sad tu se na počinak sprema
I sna blagost tihu od nekuda sluti.

Pere DULČIĆ

LOZNO

I

Incipit lamentatio . . .

Ôboj, Loznô!	*Jao, Lozna **
Mojâ Loznô!	
Vãla zjô	*Uvala zjapi*
prêz lozjô	*bez vinograda*
prez gônoc	gonoc = *goniča*
ı zvônoc	zvonoc = *praporaca*
pũstih dôloc	doloc = *dolaca*
prõznih kôloc:	koloc = *kolaca (na kojima se suše mreže)*
prez mriž	
Na sûncu raspêtâ	mriž = *mrežâ*
ı žiljen sapêtâ	
stojîš	
ı dnêve brojîš	
Ni frîž	*Ni brazde*
da levût zarîže	levut = *vrsta ribarskog čamca*
ni skôns da bati jîdro	*ni udara (vjetra) da prebaci jedro*
nîko ne dvîže mrîže	
niko ne hîto slîdro	hito = *baca*
Ạ vãla sjô —	sjo = *sja*
Ôboj, Loznô!	
Sômo pûnte:	*Samo rtovi*
dvi dalêke rûke	
dvi nabrêkle žûnte	žunte = *žile*
u môre nasãrću	
pînidu i dãrću . . .	*pjene se i dršću*
Ko sê to arvê sa smãrću? . . .	
A Racũ niz lûke	niz luke = *niz zavoje na obronku*
ko tô škrabatô?	škrabato = *štropoće*
Bũcodu to bôte u grôte	*Buče li to valovi o hridi*
ol to mojê sãrce	
žõlôn ragatô? . . .	*žalom se kotrlja*

* Ribarska uvala ispod Brusja na otoku Hvaru

Ko znô
O, ko to znô
mojâ Loznô

Ni bôte ni sârca već nî . . .

bote = *vâla*

Kâleb nad nôn
sôm
inkantôn
snî

Galeb nad nama
sam
začaran (miran stav raširenih krila)

II

Notturno

Iz dubîn, iz mârklih tmîn
ŕiborih mŏrtvih ôči lampâju:
(zvîzdě na svodů?
sardêle u brodů?)
iz môra, iz zemjě, iz račićih i bočićih
iza kŏs i stîn —
sve jedôn za drůgin glavâju
kroz bŏre pasâju
kuće i stirâla obŏjdu
na žôlŏ dŏjdu i tŏt se inkantâju

ribara mrtvih oči sijevaju

... brežuljaka i dolinica
iza (živa) kamena i stijena
glavaju = *pomaljaju glave*
pasaju = *prolaze*
... i sterališta (mreža) pohode
žolo = *žalo* — inkantaju = *stanu začarani*

Nebo se u môre fundâlo
Zatambalisâle se ravnîce
(u njîma se bŏri smantâju)
Glavnjâju po odnů glavnjîce
More, more . . .
more je nebo abundâlo:
more i nebo
nebo i more u Loznů je stâlo

fundalo = *uronilo*
Zanjihale se ravnice (mora)
smantaju = *ošamute*
Svjetlucaju po dnu bakljice

abundalo = *preplavilo*

Svi su se porôdi iz pokŏja mâkli
u vičnosti tâkli:
Vrîme je fremâlo

porodi = *pokoljenja*

fremalo = *zaustavilo se*

A kroz mrôk
širôki se trôk
zvîzd i sardêl
iz tůstih budêl

mrok = *mrak*
trok = *trak*

budel = *vojga (mreže)*

kako srebrô tôči
toči
i toči
toči

Svu nôć iz dubîn
po vâli glavnjâju iz tmîn
ŕiborih mŏrtvih oči

III

Scherzo

Krilâta
kâlebja sajîta u môre je trîsla
(Ribe zanorîle
trôve ih pokrîle
škrâpe posakrîle)
Vâla je zjâlo stîsla

galebova strijela . . .
zanorile = *zaronile*
trove = *trave*

Na škĕrac se Zvizdůn cîri
kroz borôvo lîšće
a dârće mu po varšîćih brôdâ
svilâta . . .

Na scherzo se Sunce smješka
broda = *brada*

Po konŏlů more potancůje
frîškon bovôn zadarcůje
po žŏlů se s nâmin mîri
vŏjo i hlahlîšće

potancuje = *poigrava*
svježim povjetarcem zadirkuje
po žalu se sa mnom natječe
valjuška i hihoće

Iz grôn se čůške prênule
kuće se zabjênule
i sva se vâla
išenpjâla

Iz grana se ptice . . .
zabjenule = *zabezeknule*
zaglavinjala

Ko to dvîže sidra? . . .

Prêz timůnâ i prez jîdra
jîdrimo, kurîmo
ispod môdreg vôlta
Zvizdůn i jŏ i vâla
i Fŏr i Brŏč i Sôlta

Bez kormila . . .
. . . jurimo
volta = *svoda*
Sunce i ja i uvala
i Hvar i Brač . . .

A niko ne veslô
i niko ne šijô
na Galiji Spasênjo

O, već niko ne bi nos poznô
u modrinî Uznesênjo:
Zvidûn
i jõ
i mojâ Loznô

veslo = *vesla*
šijo = *vesla prema krmi (natrag)*

... nas prepoznao

TRI MIJE PUTA

Tri mîje pûtâ —
Trûtomo svâki dôn tri mîje pûtâ
z Brûsjo do u Fõr
s tovarčićen dõr
i još tri dâje mîje, têžje, uspetîje
s Fõrâ pudozgõr.

mije = *milje*
trutomo = *teturamo*
iz Brusja u Hvar
s magarčićem drva
daje = *dulje*
pudozgor = *uzgor*

O, komu bi ćjadin izjâdo svoje žâlosti
Tovâri su brîžni, starpjîvi, mućjîvi
tovâri nôsidu brîme nâše râdosti
i mûke i trûdih i znôja i žûjih:
(na svâki naš ûzdoh ča ga bôl zazovê
tovõr nos poglêdo i tûžno zarovê).
Ma svu nâšu tugû odrênemo dôma
a râdost raspârtimo u tûjih.

čjadin = *čeljade*
Tovari = *magarci*

uzdoh = *uzdah*
zarove = *zareve*

tujih = *tuđih*

Od poeštôta do sûlca
od likôrâ do spicijôrâ
priko svega Fõrâ
šôkomo tovâra kako mûlca
sve u velikoj brîvi
u spôzmi od boli
da raspârtimo darvâ
na pjâci ol rîvi
ol u tîsnoj kôli

Od gradonačelnika do suca
od liječnika do ljekarnika

šokomo = *tjeramo magarca sa: šol*
brivi = *jurnjavi*
spozmi = *grču*

koli = *ulici*

A tûgâ u nôn
kako mõrtvi zvôn
brêco po vâs dôn:

u non = *u nama*
kao mrtvačko zvono
breca cijelog dana

Bâčve prêz vînâ
kâmenice prez ûja
i têška cînâ
ča je dôškoš ol tûja

prez = *bez*

koju doživiš od tuđa (čovjeka)

O, rânjevih rûk, pribijênih nõg
od bûška i japjênice
kad u žûnte i zênice
ubrîzak brîzne sakrivênih snõg
za môć bôje lavurât ...

ruk = *ruku* — nog = *nogu*
od šikare i vapnenice
kad u žile i zjenice
snog = *snaga*
lavurat = *raditi*

O, Bože, Bože mõj, do kâd će to durât ...

Tri mîje pûtâ
trûtomo svâki dôn
z Brûsjo do u Fõr
s tovarčićen dõr
i još tri dâje mîje
têžje, uspetîje
s Fõrâ pudozgõr.

Ma kal dõjdemo gõrê
i obõjdemo dvõrê
svâ non se tûgâ u sârcu zatvõro: —
pod nôn môra širinâ
nad nôn nêba visinâ
živôt i râdost otvõro.

Mijo ŠKVORC

DUŠA FILMA I FILM DUŠE

Što su mislili Parižani izlazeći 28. prosinca 1895. iz »Indijskog salona« Velike kavane na bulevaru Kapucina br. 14? Vidjeli su nešto neobično: živu pokretnu sliku! Te zimske večeri prožeo ih je topli osjećaj da se rađa novo doba — »civilizacija slike«. Poslije mrtvih slika u spiljama Altamire, indijskih hijeratskih likova i egipatskih hijeroglifa, Platonove fantastične spilje i partenonskog skamenjenog friza; iza kineskih plesova sjena i Leonardovih vragolijskih crteža, iza lanterne isusovca Kirchera i prvih optičkih pokreta Belgijanca Plateaua, nakon Niepceova pronalaska fotografije i Edisonovih blistavih žarulja — rođena je i pokazana živa pokretna slika, vjerni otisak života, neslućena čarolija! Što je to na platnu? zapitkivali su se. Odakle i kako nadolaze skupine tvorničkih radnika i napola obučeni kupači? Kako je pošlo za rukom Augustu i Louisu Lumièreu da uhvate vlak u jurnjavi i vrtlara na poslu? Da li te slike doista žive? Imaju li zbiljsku dušu?

Pitanje se odonda nije ugasilo. Znamo da je glasoviti filmolog naših dana, Francuz Henri Agel, napisao o tome više knjiga. Jednu je naslovio: Ima li film dušu? Tko god zaroni u problematiku filma, mora nekako riješiti isto pitanje.

Film je, naime, čovjekovo djelo. Nosi neke čovjekove crte. Ima tijelo i dušu poput čovjeka. Predstavlja se izvana, progovara iznutra. Filmski stvaraoci — tehničari i monteri, mikseri i režiseri, scenski tonski i svjetlosni stručnjaci, i napokon sami glumci daju filmu i tijelo i dušu. I vanjštinu i sadržaj.

Da film »oživi i progovori« nije dosta kamera ni celuloidna vrpca. Treba za to mnogo novaca. Treba mnogo ideja, pripominje Claude. Čim svane u duši ili se preuzme odrugud neka tema, traži se njena razradba, scenario, »povijest koju ćemo snimati«. Tema nadolazi iz prirode, povijesti ili srca. Iz prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti. Iz realnog ili fiktivnog svijeta. Temu treba proučiti, uokviriti u kratki pregled, sinopsu; proširivati je tako da se točno uoče čvorišta drame i filmska apokalipsa zbivanja; prema knjizi snimanja hvataju se prizori, od njih nastaju čitave sekvence, filmska zorna poglavlja; pomoću mašinerija i tehnike travellinga i rakursa (hvatajući slike iz raznih daljina i uglova) stvaramo »filmskom brzinom« 24 snimke na sekundu, kako bismo psihološkim zakonima asocijacije i percepcije vanjskih podražaja dobili dojam suvi-

sloga kretanja i života. Orkestracijom planova, njihovom kontinuacijom i zbijanjem u sekvence (dramatske jedinice scenarija); montažom filma, tim stiliziranjem i pisanjem filmskog djela, proizvodimo film kao film. Badava sav dekor, svi trikovi, sva osvjetljenja i ozvučenja; badava sam sadržaj i zaplet drame, badava gluma i pjesma — ako propadne i zataji montaža. Iz desetaka i stotina kilometara snimljene trake treba prema objektivnim i subjektivnim kriterijima sastaviti »filmski slijed«, filmski napon i govor, filmsku čaroliju. Montaža je »organizacija i sinteza čitave mase planova, u određenim uvjetima reda i vremena«, kažu stručnjaci Pudovkin i Timošenko. Režiserov genij sluša preporuku Boileaua: »Vingt fois sur le métier remettez votre ouvrage . . . « I po dvadeset puta preradujte svoje djelo, bez prestanka ga dotjerujte, dotjerujte iznova; kadikad ponešto dodajte i često brišite! To je posao montaže. Stapa radnje, razvezuje ili spaja smisao, prebacuje tijek svega na drugi kolosijek, prekida, umeće, premeće; upotrebljava sve vrste filmskih metafora, alegorija, elipsa i drugih »poetsko-filmskih slika«. Montaža je »estetska baza« filma (Pudovkin). Daje filmu sav potrebni ritam, a taj ritam je, kaže Bela Balazs, »duša filma«. Samo taj pokret preko ritma i ravnoteže, preko uspjele koegzistencije slike i sadržaja, može ostvariti emociju (G, Dulac). Montažna veza svih kadenca daje filmu sav čar (Delluc). Montaža otkriva koliko autor filma pozna materiju, vlada okolinom, glumom, svjetlom i zvukom; što zna ostvariti pomoću pokreta i brzine; koliko pozna dubinu ljudske psihe i zakonitost života. Montaža nadasve pokazuje stvaralački genij jednog režisera, koji želi gledaocima dočarati pravu dušu filma, o čemu treba nešto više reći.

»Dušu filma« osjeća svaki gledalac, nek je samo prosječno za to obdaren. Dušu filma opisuju stručnjaci, napose izvježbani i poučeni za specijalni filmski govor. Takve filmske »Kolumbe« nalazimo u redovima filmskih estetičara. Agel je u svojoj krasnoj povijesti filmske estetike pozvao više takvih duša da nešto reknu o filmskoj duši. Nije to, razumije se, neki nezamjenljiv kodeks. Ali njihovih sudova i misli ne treba potcijeniti.

Ne mora nitko s Canudom tvrditi da je raison d'être filma »osjećaj vječno obnavljane egzistencije«, ili s Epsteinom gledati u filmskoj umjetnosti »paralogični kontinuitet« kojim se dolazi do »višestrukosti vremena i umnožavanja stvarnosti«. Ali Riccioto Canudo ima pravo da u »sedmoj umjetnosti« motri ne samo namigivanje ostalim »helikonskim sestrama muzama«, nego stvarni i »totalni prikaz duše i tijela«. Film ne dršće pred granicama tjelesnoga, hrabro ih preskače i dovodi nas do granica nematerijalnog. Delluc to tumači time što film dočarava »istovremene prizore, omogućuje nam da gledamo usporedna unutrašnja i vanjska zbivanja . . . Može povezati i suprotstaviti sadašnjost i prošlost, stvarnost i san — i to je najuvjerljivija mogućnost fotogenične umjetnosti«. Zahtjev Elie Faurea dublji je od analiza Germaine Dulac. Ona se želi probiti do »osjećajnosti« sazvučjem sjene, svjetlosti, ritma i izraza

lica. Za Faurea je film »poema dinamičkih ravnoteža«, tragedija gotovo sveopćeg opstanka, zadovoljenje osnovnih čovjekovih težnji. Po svom punom sadržaju film postaje »grafika nevidljivoga« za René Schwoba. Ona čovjeka provodi do korijena opstanka. Postaje »najčudesnije bućkanje po beskrajnoj muci koju u sebi nosimo«. Umni Židov, konvertita, napominje da je »čudo filma upravo u tome što nam na izgled nudi samo privid, a taj privid je uistinu ona magična riječ koju tražimo... Film nam u svakoj ličnosti otkriva najistinskiji njen lik (dakako, ako je to pravi uspjeli film), i to onaj lik što ga je život sakrio od nas — ono metafizičko biće!« U tom smjeru ide Abel Gance, pjevajući filmu kantik radosti. Film je »muzika svjetlosti«, koja čovjeka vuče u neviđeni i nedogledani svijet. »Došlo je vrijeme slike... Sve legende, svi mitovi, svi osnivači religija pa i same religije, sve velike povijesne ličnosti, svi odsjevi narodne mašte stari hiljade godina, sve to očekuje svoje svjetlosno uskrsnuće, dok se njihovi junaci guraju pred našim vratima... Došlo je vrijeme slike! Veliki film?... Raskrsnica umjetnosti, koje se nakon izlaska iz visoke peći ne mogu više prepoznati i koje se uzalud pozivaju na svoje porijeklo. Veliki film? Evanđelje sutrašnjice! Most snova prebačen iz jedne epohe u drugu! Umjetnost alkemičara: veliko djelo stvoreno za ljudske oči. Došlo je vrijeme slike!« Ovo je uvjerenje u velikom režiseru i kritičaru moglo roditi završnu misao njegova »filmskog credа«: »Vjerujem da je film magični jezik koji može preobraziti duhove...!« Pomoću filma, misli Gance, možemo razoriti dosadašnje misaone navike i stvoriti nove! Pretjeruje René Clair kad maštoviti svijet filma naziva »natprirodnim«! Istina je da film ostvaruje »vizuelnu simfoniju« stapajući emotivni ritam radnje i matematski ritam broja sličica, kako reče G. Dulac. Film se može nazvati i »djevičanskom zemljom umjetnosti«, koja nije opterećena robovanjem sili teže... Ali je krivo tjerati iz filma svaku logiku, ljudski postupak, normalni tijek svijeta. Ako promatramo film s Armandom Cauliezom, jednim iz »avantgarde« kao stalni »panta rei«, onda je taj heraklitovski sud vezan prije svega uz dinamiku slike i pokretnost radnje. Ali to nije nužno i filozofija filma. Filozofski film treba prosuditi kao neke vrste »no man' s land«, napola objektivan a napola subjektivan akt. U njemu prostor i vrijeme, materija i energija vriju. Time film znači hamletovski »biti i ne biti«. On bitak potvrđuje, ali ne skamenjuje. Razvija, ali nužno ne razbija. Film smije podrhtavati od najteže zbilje i zaljubljenosti u biće.

To je bila riječ o duši filma. No ona osim toga znači još nešto. Duša se javlja u »temperamentu« pojedinog filma. Smije se kroz zabavu i komiku jednog Fernandela i Tota, Stanlija i Olija... unosi duboki osjećaj životne nemoći i nesuvislosti preko gesta i izraza velikog Charlota Chaplina... irealna je ta duša i fantastična, puna prikaza i nevjerojatnosti u njemačkom ekspresionizmu (Praški student, Tri svjetla, Niebelungen, Faust, Vampir Nosferatu...) Neobična je i malo zbunjuje u velikim filmovima »Ljepotica i zvijer« od Cocteaua, »Čudo u Milanu« od de Sike

Koliko je mašte u filmovima »science-fictiona«, gdje je mjesto najsmionijoj avanturi, veli Hoveyda. Poigrava se znatiželjom pričajući o neobičnim iznašašćima (»Četverouglati trokut« od W. Templea), ili o putovanjima u međuzvjezdane prostore (»Tajna putnica za Mars« od Beynona i »Alphaville« od Godarda) ili »snima« međuplanetarne ratove (»Sudar svjetova« od Balmera i Wyliea) ili »znalački« otkriva nova bića (»Rat s nevidljivim« od Russela).

Dušu filma može formirati i prava znanost. Uz pomoć 100 000 snimljenih snimki na sekundu može čovjeka dovesti pred jedan potpuno neočekivan svijet materije, prirode, cvijeća i zvijezda...

Film postaje čovjekova slika i opomena kad ga prikaže usred prirode. Preko svoje filmske duše — djeluje na čovjekovu. Naše sitno biće usred prirode može uživati s Flahertyem, Disneyem ili Lamorisseom. S njima šećemo kroz prirodne divote i bogatstva, upoznajemo veličinu i majušnost svijeta, borbu i bijes, nagone i smrt života... Sve to govori u šarolikom panoptikumu svemira o nekom smislu ili besmislu, nagoni na čuđenje i zanos, na zaključke i poniznost.

Ne mora film biti »priča o prirodi« a da ipak priča o prirodi! Sjetimo se samo vesterna i njihove surove, raskošne i raspjevane prirode. Divljeg zapada (J. Ford u »Poštanskoj kočiji«, Huston u »Blagu Sierra Madre«, Stevens u »Shaneu«... koji usput prolaze kroz rijetke ljepote). Nisu li filmovi »Gorka riža« i »Živa voda« opjevali nizinu Pada i pastirsku Provansu? Tko da ne uživa u pravim kadrovima sentimentalne povijesti »Moje pjesme, moji snovi«, dok leti nad alpskim i svježim krajevima?

Duša filma postaje »sangvinična«, ponešto nagla i neproračunata, zbiljski avanturistička čim zavitla pojedinca u mase u povijesno kovitlanje. Da li je to Robin Hood u šumama, lokomotiva Pacific Expressa, mase u Križarskim ratovima, roblje Metropolisa, Tuaregi Atlantide, plava heroina Pearl White u Tajnama New Yorka, časnici Izgubljene patrole, vojnici Doktora Živaga, Barun Münchhausen ili Til Eulenspiegel, Tarzan ili Odisej, Sherlock Holmes ili Tri mušketira — to zapravo nije važno. Njihova je romantika zabavna, štipa i odmara, raspinje napetošću i čovjeka rasterećuje time što neke probleme kuša i riješiti!

Ušavši u prave drame života, u ozbiljne »humane filmove«, diramo još jače dušu filma. Eto pred nama čovjeka istinitijeg i bližeg. Možda je radnja uzeta iz epa ili romana; možda je hvatana u nov i originalan scenario. Gledamo jadnog čovjeka pred golemim i potresno ozbiljnim zadacima. Hvata se u koštac s ratovima i prevarama, sa zlom i sudbinom. Osjećamo vihor povijesti kako kroz Savilleov film »Prohujalo s vihorom« odnosi jednu američku generaciju. S Reedovim »Trećim čovjekom« doživljavamo problem savjesti posred poratnog Beča. Trese nas mučan strah u Clouzotovoj »Nadnici za strah«. U Hustonovu »Mobby Dicku« s kapetanom Ahabom tjeramo beskrajem oceana bijeloga kita, a u Sturgesovu filmu »Starac i more« ulazimo u elementarnu borbu koju nam

dočarava strpljivi Spencer Tracy. Kakvi su nas vanjski i nutarnji obračuni potresali u »Ratu i miru«, »Ben Huru«, »Oklopnjači Potemkinu«, »Doktoru Živagu« — dok smo gledali sudbine pojedinaca i masa, osoba i pokreta, ličnosti i zbivanja?!

Posljednja dimenzija filmske duše — svakako je ljudska duša. Pravi ljudski film nosi teret i svijest odgovornosti. Opisuje čovjekovu sudbinu. Njegov je interes čovjekova sreća i tragika. Uskače na sve ljudske putove. Otvara sve čovjekove perspektive. Kadikad jedna slika takova filma može poučiti srce više nego sto smišljenih govora, kaže H. Amet. Ukaže vam se u velikom planu ljudsko lice. Osvijetljeno i zagledano u vas dobiva nov izraz. Rasja se iznutra i obdari vas dušom! Pogled, mig, suza, smijeh ... i pred vas je izronilo blisko biće. Kakav govor Dreyerove »Ivanke od Arka«! Kakav misterij u predsmrtnom šapatu Wellesova »Citizien Canea«! S usana novinskog magnata čujemo riječ Rosebud. Ali njenu tajnu znade samo Bog. Film prestaje biti zatvoreni monolog. Ne niže suhe prizore života, sve je ožareno dušom stvaraoca. On je od filma stvorio »profani sakramenat«. Njime »posvećuje«, njime svakako humanizira našu dušu.

Filmom koji može strastveno pozanimati čovjeka protkiva se ili optimizam ili pesimizam, vjera ili nevjera, radost ili tuga, čvrstoća karaktera ili njegova ruševina — prema uvjerenju samog režisera i glume. Golem spektar strasti, sav raspon ljudske mizerije i veličine, sja u takvu filmu. »Puno sunce« otkriva prijateljstvo, »Citizien Cane« osamljenost usred bogatstva, »Ivan Grozni« život posred intriga. Kakva drska oholost pederasta u Hitchcockovu »Užetu«! Kakva životna pustoš starog doktora u Bergmanovu »Smultronstalletu«! Nezaboravna je ironija advokata u Wellesovoj »Dami iz Šangaja«, izgubljenost dječjih pogleda u Bunuelovim »Los Olvidados«, rika i nečovječno urlanje u Kurosawinu filmu »Sedam samuraja«! Velike scene prave ili iskrivljene samilosti, prave ili pokvarene ljubavi, prave ili fiktivne ljudskosti ispuniše tolike filmove (Kuća anđela, Moderato cantabile, Zamka za roditelje, Crvena pustinja...) Veliki je Griffith u »Slomljenom cvijetu« i »Putu prema istoku« preko glume Lilijane Gish predočio neizmjernost ljudske patnje i snage. Primjer te žene, koja zrači duseovskom i corneilleovskom tragičnom veličinom, daje nam pravo da iz duše filma prijeđemo na — film duše!

Svi veliki filmovi, otkriće čovječnosti i dobrote, nužno blistaju kao filmovi duše. Čovjeka stavljaju u njegovo pravo stanje, hvataju mu metafizičku težinu, upiljeni su u njegov posljednji udes. Čovjeka, rekli bismo, nanovo zasnivaju i stvaraju — ili barem nanovo do kraja otkrivaju. U njihovu ostvarenju gledamo sami kao sitne stvorove pod nebom, mučena srca u sebi, s velikim željama u tom srcu.

Ovu je temu o filmu duše najbolje obradio H. Agel u knjižici »Ima li film dušu?« Svih pet poglavlja (spoznaja svijeta, čovjekova avantura, spoznaja bližnjega, ljubav, nadilaženje samog sebe) rašlja se kroz život.

Svako nas vodi svojim stepeništem u cankarevske dubine savjesti, uvjerljivo i hrabro.

Prvi susret nek bude s Charlesom Chaplinom. U svijetu filma nema slavnijeg imena, na nebu filmova nema jače galaksije od njegovih djela! Kroz pola stoljeća i više nasmijavao je taj engleski Židov i male i velike. Sebe bi sveo na tobožnju marionetu, da drugima izmami i smijeh i suze. Nije li upravo svojim komičnim situacijama i scenama, gestama i nespretnošću vodio gledaoce nekuda dublje i više? Svaki je njegov dramski film prava drama i film duše. S pravom rekoše da je Charlot i u »Trci za zlatom«, i u »Gospodinu Verdouxu«, i u ostalim ekranizacijama čovjekove tragikomične situacije, »najveći genij što ga je film imao« (Sadoul). Jean Mitry gleda u njemu na okupu sve naše nedovršenosti i sve dnevne protivnosti. Zato njegov smijeh izaziva razmišljanje, a sama ozbiljnost potiče na smijeh. Toliko je to naše i ljudsko! Charlot je često za se govorio da ga satire sudbina i da je to oslikao. Siromašan, nesretan, bez ičega, čist pred svijetom koji ga okružuje i u kome mora živjeti, posvemašnji samotnik kome prijeti sve na svijetu. Njegova je veličina u tome da se opire zlu i nada dobrome. Zato krstari svim putovima svijeta i iz nas izvlači na svjetlo ono što je u nama najdublje — i možda najviše ranjeno.

Evo niza drugih. King Vidor iznosi primjere »američkog«, ali pravog poštenja i solidarnosti (u »Kruhu našem svagdanjem« i u »Citadeli«). Katolik John Ford voli »vječne teme« (osobito u »Plodovima gnjeva«), možda na štetu dnevnih i socijalnih, pripominje Sadoul. Wyler, naprotiv, kalvinistički strogo ali uvjerljivo, izvlači drhtave pokrete duše i ljubavi, volju za životom i plemenitost srca (osobito u »Najljepšim godinama našeg života«). Wellman u »Ex-Bow Incidentu« opisuje linčovanje trojice nevinih ljudi, nad kojima jedan promatrač u svojim očima slika svu tragiku mučene nevinosti. Nije li E. Dmytryk u filmu »Give us this day« (Daj nam danas) zorno orisao dramu talijanske obitelji preseljene u New York (prema Donatovu romanu »Krist među zidarima«). Kako je tu vanjska tragedija i pomirenje s ljudima na sam Veliki petak dirljiva i ljudska! Kakvu je osudu boksa i njegove neljudske brutalnosti oslikao u filmu »Set-Up« Robert Wise? Nije li lik Vere Baranovskaje u ekranizaciji romana Gorkoga »Mati« u posljednjim sekvencama gordo i nadljudski veličanstven (daleko od sentimentalne patetike meksičkog filma »Jedan dan života«). Neće li svatko na kraju »Oklopnjače Potemkin« srcem otpjevati pravu himnu zajednici i međusobnoj ljubavi? Nisu li nam filmovi talijanskog neoverizma, s kulmenom u de Sikinu »Kradljivcu bicikla«, pokazali duše gotovo utopljene u beznađu, da ih izvuče na suho neka ljudska ili Božja milost? Nije li mali Enzio Staiola baš u tom velikom filmu znak one prisutnosti koja je za nas patila, te nam u najbolnijim trenucima govori kao i mališ kradljivcu svojom blizinom: Budi hrabar! Ja sam tu! Francuz Renoir u svojoj »Rijeci« kondenzira francuski humanizam (prilično skeptičan u Feyderovim, romantičan u

Duvivierovim, prepun razdora u Autant—Larinim, agresivan u Clouzotovim, fatalističan u Clémentovim filmovima). Renoir je u potisnutom koloru dočarao sudbinsku rezignaciju Indije. Oko tajni rođenja i smrti svija se krug životnih znakova, kojima se hrani ljudska egzistencija.

Još se spominje dojam što ga je na sve gledaoce izveo Flahertyev dokumentarni i nezaboravni »Nanook of the North« (Nanuk sa sjevera). Ima li što dirljivije od brige tog Eskima, dok traži hranu, gradi »kuću«, živi u obitelji, muči se kroz svjetlo i sumrak sjevera, da se održi pod negostoljubivim nebom? Flaherty je i u druga dva velika filma »ljudskosti« (u »Čovjeku iz Arana« i u »Louisiana Story«) otvorio izvore iskrenih ljudskih osjećaja, koji pečate savjest i društvo. U njegovim filmovima kao da odjekuju Hugoovi stihovi: »S neba se je spuštala beskrajna dobrota!« Spomenimo i titana Eisensteina, uvjerenog dijalektičkog materijalistu, prepunog teških poruga pravoslavlju i popovima. On se gotovo raznježio dok je u Meksiku snimao »Que viva Mexico«, tu nedovršenu epopeju Indijanaca. Tim je ljudima bratski bliz, obukavši njihovu kožu i običaje, gotovo se zaljubivši i u njihovu vjeru!

Za King Vidorovu »Hallelujah« (film iz crnačkog života) reče P. Gilson da »posjeduje potresnu jednostavnost remek-djela osvijetljenih ljubavlju«! Život crnaca nije risan kao u »Čiča Tominoj kolibi« naivno i mekušasto, nego snažno, uvjerljivo i s puno duhovnosti. Misleći na to kako humani film ljude zbližava (čim se udalji od nesretne ideološke i ratne propagande, koja mnoge ranjava, a nikoga ne zadovoljava!) možemo kazati s Moussinacom: »Film će u svom savršenom obliku izreći jedinstvo ljudi!« Otkrije li tajnu neke zemlje i naroda, s običajima i uvjerenjima, naročito s nekom općeljudskom notom, film postaje prava zaraza dobrote i humanosti. Kako su Sucksdorff i Eldrige oslikali svoje gradove — Stockholm i Edimburg! U »Ritmu Grada« i u »Waverley Stepsu« dočarane su realistično susljedne minute — od svanuća do smrknuća. Oba filma dokazuju tezu Steichenove fotoizložbe »Porodica čovjekova«, da se djeca svuda podjednako igraju, mladi traže i ljube, stariji muče i rade, svi žude za srećom.

Nad spoznajom svijeta, nad običnom ljudskom avanturom i upoznavanjem bližnjega — plamsa ljubav! Ova riječ može biti sinonim za filmsku bestidnost. Ima naime na ekranima toliko profanacije, toliko lascivnosti i nemorala, koliko i u bijedi života. Relativno možda i više. Prava se ljubav i u filmu »filtrira« i javlja kao kristalno čudo. Utješno je da se ljubav ne da potjerati iz života, da se uporno probija u sekvence filma.

Na pročelju izlaganja neka sjaju riječi iz Carnéova filma »Večernji posjetioci«, što ih Gilles izriče veoma uvjeren: »Dosta nam je ovo malo što provire iz Boga, i što prije ili kasnije — ako si u biti ne laže — dolazi k Bogu. To je ljubav. Možda će jednom uvjeriti ljude kako je ljubav kao i sve drugo nešto nezamislivo drugačije no što ljudi misle. Ona nije

slabost, nego jakost. A gle, ljudi vole ljubav kao slabost, a ne kao jakost!«

Ne moraju u svakom filmu živa srca kucati u skamenjenim ljudima, kao što je to u Carnéovu djelu. Tu je, po Prévertovim riječima, ljubav »kao ritam usađen u vječnost«. »Portret Jennie« i »Orkanske visine« odišu divnim dahom ljubavi s lica i iz duše. Ta ljubav prožima tamne i zgrčene trenutke života. Agelova primjedba vrijedi za takve filmove: za pravu ljubav u filmu potrebna je poniznost. Koeficijent ljubavi pada s nadutom i oholom atmosferom. »Siromašna ljubav« (Griffithova) i »Svjetla grada« (Chaplinova) svjedoče o takvoj ljubavi siromašnog srca. Figueroa je majstorski u jasnom kriku svog filma »Xochomilco« (Maria Candelaria) zbližio dva siromašna srca, čisto zaljubljena. Ali im ljudska zloba ne da da se vjenčaju, nego ih na kraju ubija. Ljudi imaju nad čim plakati. To je najljudskija tragika, nije daleka od mnogih srdaca. Nešto claudelovski jako i manzonijevski uvjerljivo titra u srcima Lorenza i Marije. Križ, koji osjenjuje mrtve zaljubljenike, i simbol je i opomena. A. Lattuada (u filmu »Senza pietà«) slika najdublju i najistinskiju ljubav jednog crnca i jedne Talijanke. Njihovu nesreću osjećamo kao svoju ranu, jer potpuno osuđujemo nepravdu jednog razdrtog vremena i rasističkih predrasuda.

Novčana i hipermoderna Amerika dala je dobrih filmova, gdje se ljubav prikazuje dostojanstveno i s mnogo realizma. »The good Earth« (Dobra zemlja) Franklinova autentično prikazuje ljubav u kineskoj sredini; Vidorova »Citadela« (prema Croninovu romanu); Wylerova »Gospođa Miniver«; Brownova »Besmrtna strast«; Cromwellov »Iza tvog odlaska« pokazuju neke nedostatke, fleur bleue, s dosta romantike i možda prenježnih boja. Ali nitko toga ne može predbaciti Gremillonovu filmu »Nebo je vaše«. Autor ostvaruje devizu Saint-Exupéryevu, da ljubav ni u filmu nije neprekidno zagledavanje jednog lica u drugo, nego zajednički pogled u nešto veliko i besmrtno pred sobom!

Novo poglavlje o »filmu duše« možemo dogledati tek u vječnosti. Zbiva se u nama i među nama, zapravo uvijek i pred nama i nad nama. To je neopisiv doživljaj kad čovjek raste u svoju završnu i besmrtnu dimenziju. Ostvarenje onog najduhovnijeg i time najčovječnijeg u čovjeku: čovjekove žrtve! To je otkriće potpisa Božjega i Božjega natpisa, koji žari iz svake savjesti i progovara iz svake milosti. U mnogim filmovima o moru, o zračnim visinama i avijatičarima, o pronalazačima i smionim alpinistima riziko bliske smrti unosi notu teške zbilje. To je straža na pragu svakog života. Nije li hrabrost i sučelna neustrašivost odlika Hawkesovih filmova »The Dawn Patrol« (Straža u zoru), »Only Angels have Wings« (Samo anđeli imadu krila) i »Air Force« (Zračna sila)? Ne krije li se u filmu »Die letzte Chance« (Posljednja šansa) čista »simfonija patnje i ljubavi« (Agel). Lindtberg je i u kočijašu i u maloj Talijanki i u glavnom junaku pronalazio sve jače dokaze ljubavi koja se žrtvuje za bližnje! Glavni junak želi otići u Italiju da uživa »slatki život — dolce

vita« ... a ipak se na proboju u Švicarsku žrtvuje za skupinu koju pred vodi ... Nije li nas potresla u Kautnerovu filmu »Romanze in Moll« (Svjetlo ljubavi) sljepoća sina i žrtva majke koja mu daje svoje oko? (»Jedini vrijedan film proizveden u Njemačkoj za vrijeme rata« piše Sadoul).

Svatko bar malo poraste u dobroti i u želji da bude bolji kad vidi kako se sveci naginju nad ljudsku bijedu u Clocheovim filmovima (osobito u »Gospodinu Vinku«) i u Zinnemannovu »Traženju«. Kakav nam se život otkriva u »Doktoru Laënnecu? Svakidašnjica požrtvovnog mislioca, dobrotvora, čovjeka u spletu hipokrizija i zavisti. Sveučilište ljubavi svršio je pred otvorenim bokom Kristovim gdje je ugledao sve bolesnike svijeta i odakle je došao poziv ... Koja srdačnost i toplina u Fordovu filmu »Kako je zelena bila moja dolina« (prema slavnom Leewellynovu romanu)! Kakva snaga obiteljskog neizvjetrenog osjećaja u Baconovu filmu »Imao sam pet sinova«! Talijanski je film osvježen Zavattinijevim, Blasettijevim, Zampinim i Felinijevim djelima. Dobrota sja ko zvijezda u srcu filma »Čudo u Milanu« gdje je »Dobri Toto« otkrio obzorje velike vjere ljudskog srca!

Uđimo i u posljednji krug filmskog svjetla. Ono kao i da nije zapaljeno na zemlji. Objavljuje nam dimenziju svetoga! O tome pišu ne samo katolici. Ali su oni poput A. Ayfrea i Agela u to najviše zaljubljeni.

Riječ »sveto« živi među nama. Kao i riječ »savjest«. Ona je u »nesvetom značenju« posvojila (ili točnije — nju su posvojile) tri stvarnosti: postala je izraz za neke tamne i dionizijske moći (pa je može upotrijebiti i Nietzsche); etiketa je za mračnu vezu poezije i neizrecivoga (u ustima jednog Apollinairea); napokon označuje patetički zanos koji revolucionarno povezuje ljude (ako ćemo vjerovati Malrauxu). To je znak, da heideggerovski smisao svetoga kao nedokučive tajne bocka čovjeka. »Čovjeka mora prisluškivati kraj čudesnog vrela, koje bivstveno u nama šumi; iz kojega probija smisao svega; bez čega bi sve propalo u nepovezanost i kaos« (J. C. Renard).

Prema kazaljki vlastitog srca filmski su stvaraoci krenuli na tlo svetoga. Tako su Orson Welles u »Gospođi iz Šangaja«, Eisenstein u »Aleksandru Nevskom«, Dudley Nichols u »Žalosnoj Elektri« barokom, epikom i tragičnom pompom zaželjeli taknuti tajnu ljudske ličnosti preko straha i drhtanja. U samo predvorje »svetoga« stupio je Orson Welles svojim divnim »Otelom«. Sve moći dobra i zla, svjetla i tame, nevinosti i pokvarenosti spletoše okrutnu dramu oko Desdemone. Nešto je slično postigao Murnau u »Faustu«. Da li se nad gradom širi oblak ili ogrtač Mefistove zlobe? pitate se. I nije li ono svjetlo na nebu simbol milosti za svu vječnost?

Vrhunski film duše, s nepatvorenim odsjevom duha i Prisutnosti, darovan je ljudima u Dreyerovu djelu »La Passion de Jeanne d'Arc« (Mučeništvo Ivanke od Arka). »Ušli smo u duhovnu dimenziju izrazom lica (mlade Falconetti), koje pred nama, samo, titra na ekranu!« piše

Bela Balazs. Falconetti nije lijepa kao Ingrid Bergman u Flemingovu filmu o istoj svetici. Kakva je razlika rastavila te dvije glumice i te dvije glume! Falconetti je produhovljenje koje zrači radošću i vodi u nebo; Bergmanova je ostala daleko i od inspiracije i od vjere. Sama je rekla: »Da sam tada (1948) poznavala Ivanu od Arka, ne bih prihvatila te uloge«. Dreyeru nije stalo do »objektivne drame slika« nego do »objektivne drame duša«, kako reče. Smireni ritam filma (sve se odigrava u jednom danu, danu procesa i osude), disanje nevine duše, u šutnji i na pragu vječnosti, pod savršenim osvjetljenjem i kroz sjaj prekrasnih očiju, preko gesta panike i predanja, daju nam u netaknutoj devetnaestogodišnjoj heroini prepoznati neobični plan Božji.

Duhovni Dreyerov takmac nesumnjivo je francuski režiser Bresson. U svim filmovima bacao je svjetlo na duhovna zbivanja. Čak i u zanimljivom filmu o »magarcu« — Au hasard, Balthasar! Prikazao je i on Ivanu od Arka. No njegov uistinu »duhovni« i »milosni« film snimljen je prema romanu G. Bernanosa »Dnevnik seoskog župnika«. Taj film povlači čovjekov bitak i njegove zakone unutra, u čovjekovu intimu i savjest. Tu se satkiva tkivo duhovne jasnoće i napetosti, Božje blizine i ljudske odgovornosti, neuspjeha pred svijetom i zagrljaj posljednje milosti. To je, piše Agel, duhovna grafika, mistična jednadžba iznad svake ljudske kategorije. Tu se čita trajnost ljudskog bića, veli A. Bazin. Možda je u Bressonu neki dah Juliena Greena, nešto obojeno manihejski i janzenistički? Svakako u filmu manjka ona beskrajno nužna bliskost i nježnost, kojom je Bernanos pratio tragično uzvišeni put svog junaka.

Priznajemo da je »sveto« u filmu rijetkost. Uvijek se pomiješa s profanim elementima tako da ga je teško očistiti i čuvati. Eno Kurosawina »Rašomona« u osvjetljenju sakralne estetike: telurijski i hijeratski elementi, kojima poganstvo, zapadna duhovnost i moderni nemir pune čovjeka, jedva će dočarati pravu svetost. Sveto je iščezlo iz Malaparteova »Zabranjenog Krista«. Malo je svetoga u Fordovu »Bjeguncu«, kome je inače Greenov divni roman »Moć i slava« pružio obilan materijal za duhovnu vivisekciju. Problem svećenika — prognanika nije raspet u dovoljno tragičnoj veličini. »Himlaspelet« (Nebeski put) Alfa Sjöberga miješa realno i fiktivno da pokaže kako mladi Mats Ersson luta, zaveden od svijeta i sotone; kako griješi zbog bogatstva i taštine, da se napokon spasi prisutnošću Marije Djevice, koja ga dovodi k zaručnici u nebo. Da li je Dellanoy u situacijski mutnom filmu »Bog treba ljude« ostvario osjećaj blizine, što ga je Queffélec opisao u svom romanu? Da li njegov sakristan Toma postupa ispravno na zahtjev otočana kad polaže privatno zavjet i počinje vršiti svećeničke čine? I u Molanderovu i u Dreyerovu filmu istog imena i teme »Ordet« (Riječ) duhovno je prisutno, jer vjera djeluje. I švedski i danski režiser daju Munkovu romanu potrebni plasticitet. Evanđelje se ostvaruje preko izgubljene i zadobivene vjere mladog pastora, kojom sebe spasava i tvori čudo. Nekud nam je bliži i prisutniji otvoreno milosni život prikazan u Rossellinijevu filmu (Fran-

cesco giulare di Dio«. Kakva scena kad Franjo u meditaciji pred Božanskim Gubavcem čuje zvono gubavca na cesti, polazi u zagrljaj bijede i započinje najdivniju avanturu svetosti! Duboko se gledaoce doima sveta žrtva sestara za vojnike koji ih ubijaju. Ta žrtva čudesno širi krug milosrđa i na one koji dolaze iza njih. Blasetti je tako u filmu »Un giorno nella vita« osvijetlio misterij posvete i otkupa preko naših suza i krvi. Bazin je proglasio film »Nebo nad močvarom« uspjelim. U njemu je režiser Genina duhovno i milosno djelovanje uočio u nutrini mučenice Marije Goretti, a nije ga »proizvodio« vanjskim dekorom ili glumom. (Kritik revije Esprit napisao je da je taj film »Oklopnjača Potemkin« svetosti!) Priznajemo da mnoga djela Cecile de Millea (Ivana od Arka, Deset Zapovijedi, Kralj Kraljeva, U znaku Križa, Križarski ratovi, Samson i Dalila...) dišu »profanošću bez duše«. Ali je pretvrda Speaghtova riječ, da su to »veoma časne lješine«! Veoma je slab film »Fatimsko čudo« Johna Brahma; nešto je bolja »Pjesma Bernardičina« Kingova; gotovo je uspjela »Fatimska Gospa« Gilova. Teško je hvatati nebo i njegovu poruku u naše fotoefekte! Nebo mora zasjati iz srca u kome stanuje Bog!

Tko pozna život i djelo Charlesa de Foucaulda, odbacit će oba filma Leona Poiriera posvećena herojskom pustinjaku (»Zov šutnje« i »Nepoznati put«). Podjednako prozaično i antispiritualno prikazuje Marcel Blistène svetog arškog župnika u neuspjelom filmu »Nebeski čarobnjak«. Nešto je bolje prošla u Haguetovu »Vatikanskom procesu« sveta Mala Terezija i u Garandovu »Atleti golih ruku« simpatični svetac Michael Garicoïts.

Prešutjet ćemo filmove kao »Quo vadis?«, »Don Camilo«, »Priču o redovnici«... ugodne za publiku, ali neugodne za duhovnu realnost, koja je u njima morala sjati. Zanimljivo je i to, kako ono malo duha, što se u takvim djelima nađe, može »zadovoljiti« i krštenu publiku!

Evanđelisti su bili bolje sreće nego cineasti! Oni su Spasitelja i njegovu bogovijest ugodno opisali (jer su bili nadahnuti Bogom!) Cineasti ostadoše do danas gotovo nemoćni pred Najdivnijim Likom što ga je povijest zabilježila u kronike a čovječanstvo unijelo u srce. Veliki režiseri Gance i Dreyer započeše »Isusov život« i »Božansku Tragediju«, ali djela ne dovršiše. Spretni Ford i spiritualistički Bresson još ništa ne pokušaše. Sve one »pobožne« i ponešto nakazne ekranizacije Kristove Povijesti, kojima smo punili katoličke dvorane, dovoljno su jake da Spasitelja karikiraju. Ipak priznajemo da se ne stidimo odviše Stevensove »Najveće povijesti ikad ispripovijedane« i da smo s egzegetom Leonom Dufourom ugodno iznenađeni »Evanđeljem po Mateju« što ga je marksista Pasolini pošteno i malo zaoštreno formulirao u slici. Čini se da bi samo tako iskren, autentičan i umjetnički zrio postupak spasio najveće svetinje od tužnog neukusa. Možda bi onda De Laurentiis prestao snimati površnu »Bibliju«, a Cecil de Mille je ionako umro...! Superspektakli (poznat je slučaj »Ben Hura« i »Tunike«) nisu mogli spasiti prisutne ljubavi i sjajne milosti, koja žudi za susretom u tišini i sabranosti. »Bog ne bijaše u buri... U lahoru je bio Gospod« saznajemo s prorokom Ilijom. Zato nam je daleko bolje u polutami dvorane motriti Fellinijevu »Stradu« (Put) i pratiti Zampana, taj simbol naše duše, koju otkupljuje žrtva — negoli se snebivati nad montažom sunčanog plesa u »Fatimskom čudu« od Brahma! Više nas prožima Bogom potresno oslikani život religiozne Indije u filmu »Pather Panchali« (Satyijat Rayae) nego slatkasti pobožni razmaz Darèneova filma o Bernardici »Dosta je ljubiti«! Dosta je ljubavi — ali što? Ljubiti se pravo može samo ono što je ljubavi vrijedno! Film je umjetnost — i djeluje kao svaka velika umjetnost. Pravi film duše čovjeka zahvati, zgrabi kao žestoka sudbina, svrdla kroz mezgre i ne pušta srca. To su autentično zrela djela, vizuelno i ritmički potpuna, uronjena u duh i istinu, prožeta plamenom i samilošću, rasplamsana Bogom i Čovjekom. Nisu tek izvana dotjerana, a u sebi bezdušno pusta. Ona su umjetnost i radost, uspon i preporod. Takva su djela i sama prava milost.

»Giottov je Križ svjedočanstvo, Leonardova je Večera sublimna priča«, piše s nešto skepse Malraux. Ali je istina svakog dana da samo film svjedočanstva stojeći na straži duhovnoga može razbiti oklop u koji se uvukla Simone de Beauvoir izrekom: »Na zemlji nikad ne bih mogla spaziti nikakva nebeskog znaka; ako je što naznačeno, to je zemaljsko!« U pravom filmu duše — po pravoj duši filma — i sama zemlja postaje čitka u obasjanju neba, postaje nebeskija i punija smisla. »Car le surnaturel est lui-même charnel — jer je i sama nadnarav uronjena u tjelesno«! ispjeva Péguy. Za to svjedoči Isus Krist svojim Bogoutjelovljenjem; o tome bi morali dostojno Boga i Čovjeka svjedočiti filmovi s dušom i filmovi duše!

1. SONATINA MJESEČINI

Kome to ranim jutrom u očima
različci modri cvatu
i zašto on mačem svjetla oko sebe siječe

U mijeni svega oko sebe
sâm ti ode kroz sunčani stup

Pred suton na grančice ruzmarina
umorni slijeću leptirovi

S visine pada mlaki mrak
plaštem modrim ogrnut

Utkao je netko zvijezde u rubove njegove
i zato krećeš u dolinu Zaborava

A Noć dolazi

Trubači Mjesečevi u svijetli zasvirali su rog

Hladni prsti tvojom kosom prolaze

To Tmine sa planine
u maslinike i bajamnike dolaze

Gotovo se gubi tvoje tijelo
i svi postajemo nevidni

Noć ispija srce i gazi povike

Očima se čini da nikad neće
nikad na zanose pasti modri Mrak

Ganut sklapaš oči
i ponovno vjeruješ u trenutke
što radosti zanosa donose
jer nevidljiv osmijeh iz Daljina
u slapovima nemirnim
na sva stvorenja blagost svoju toči . . .

2. MOJI PSALMI

Uz staze života
naslagano leži kamenje

Svaki kamen
duša je jedna

O
gdje je tvoja

Na dnu gomile srce dušu traži
taj kamen
neoklesani svoj

*

Tajanstven i svijetli vodio te Zvuk

Koračao si tragom Anđela nevidljiva
k Izvorima vodâ

Njihov čaroban očarao je tebe huk

*

U snu hoda nebrojenih sanja niz

Kroz San plovi nepoznati brod
Tiha tišina vjetrovo je oko sklopljeno
i noć je slijepa

Sve sanja mračan san

*

Ti šapćeš tajnu mojoj duši
a ona je daleko otputovala
i mene je napustila

Gnijezdo sam bez nade u rano proljeće

*

U jezgri duše nerečeno plamti

Čekići dana u ljusku nestrpljivo tuku
Htjeli bi oni da oklop njen nevidljiv svuku

Srce ipak zavjete svoje pamti:
U onom što je naslućeno sva se Tajna skriva!

*

Tvoja ruka puna svjetla na mome je ramenu
davno bila drhtava
a s njena probodena dlana
izlila se milost radosti

*

Duh Tišinâ vedro dušu opija

Sva blistava
radosno oko djeteta
na Dlanove hrli
i na Krilo gdje rukoveti cvatu
jantarastih suncokreta

Duh Tišinâ naše Tajne znade
rasape srca i sve šture nade

*

To krik je možda u mjesečastoj noći
Čovjeka koji u knjigama mudrosti našao nije

Na lišće srebrn pada mir
i dah sjena sa planina

Osamljen Čovjek iz sjećanja svojih pije
teško vino
piće Zaborava
onih što hrabriji su nekad bili!

*

Kroz suton zvono kliče

Oblak zvuka dušu tvoju obvija

Oblak bijeli od oluje odvojen

Zvuk zvona često Samoću čedno krijepi
i za zvukom se šire ruke
zanosi srca
svi obnevidjeli i gotovo slijepi

*

O tko da u Noć ovu uđe punu molitava buntovnih
i da Zoru plamnu dočeka

Iz prikrajka osmjehuju se duši
pjesme s. Ivana od Križa

U smireno srce stih za stihom ulijeva zjena
... en la noche serena
con llama que consume y no da pena ...

*

Gle
nad tobom radosno leti jedna lastavica

Krila su joj puna sunca
i sa njom kličeš Njemu

U rosnoj travi osunčan je korak tvoj

*

Znamo
Odjedrit će glasovi svih utopljenika
kroz modrilo i sivoću bure

Kad dolete
na sijedu majčinu kovrčicu
rodit će suze
i
molitvu nijemu
slične dahu čempresovu

*

Zaboravili na zvijezde u noćima gradskim
U očima tih ljudi papirnati cvjeta cvijet
Gorčina korake im prati

Gdje je sitost za sva čula njihova
Siva Zora razbuditi ih ne može
ni miris kruha
što iz skrivenih pekara dopire

Rana zvona za ta srca uzaludno zvone
Ne lome im duše

Osamljeni ljudi
sami ljudi
što su ih zaboravile zvijezde
u noćima tamnim
u noćima gradskim

*

U noći čuješ kliktaj valova morskih
te začas pomisliš
Utamničeno pjesmu sebi pjeva

*

Nad zrenikom morskim prostori radosni
idu
koračaju
sunčanim utrenikom

Ti zastaješ
Lagano stupa duša sama sebe noseći
breme teško slutećí
molitva što tek se u pupoljcima bude

*

Zanesen u trenutku
i samo vječnosti doživjevši dah
stvarnosti se više ne sjećaš

Utonuo si i nestao sam
sa zvukovima svima
što u vremenu se izgube
i tragom nepoznatim nestanu

U neizmjernom izginu kad nas opčine

*

Poslušala duša otkucaje kiše
i otišla u pohode djetinjstvu

Otkrila je samo osmijeh jedan
i prvo slovo zagonetke
što otkupljuje kao sjena čempresova

*

Oblaci vitezovi sutonski
usnut će na konjima
sa sedlima ljubičastim
i odjednom s pepeljastim plaštem nestati

*

Oblaci pahuljnjaci
nad dolinom punom tame
svjetlo nose
pticu očiju žarkih

Slutiš
u zoru odletjeli su gavranovi

Tuga crnog leta sad je uspomena
Možda tražiš usklik svijetla znamena
dok pahuljnjak jedan te zove
pjevajući da već ljubice cvatu
u vrbiku rosnom ove tamne doline

*

Tko Tajnu vjetrova daha znade
što na ljiljanovu odmara se obrazu
onesviješten od bljeska Sunčeva

Zar probuditi se neće
kad u žitu
osmijehom makova bude zvan!

*

Sve si suze ubacio u Sutnju

Zazvoniše zvona
zatim zašutiše Ptice

Daljina siva ukrala im cvrkut
Grumen žarke nade moli u srcu...

(Iz neobjavljene zbirke: Sunčev dlan)

ET BARBARUS LATINE

Omnes dicentes

Insolati dies sole sub ardenti
et cicadae cum cantu vehementi
et mare cum odorosa sua taciturnitate
et piscatores cum curis et labore
et crocei carbasi
et pueri cum puellis in alacritate
et ignoti cum flammeo cordis amore
et pinus luce fessae
et albi lari in undis
in coemeteriis cupressi:
omnes dicentes aestatem venisse

Manus matris

Undique tenebrae
Et mater dixit
in lucem nos venturos

Solus
quaero manum matris meae

Iacet manus matris pallida

In tenebris cum cantu nocturno
noctis hodiernae
forsan stellae volant
in immensitatem
lapsu suo taciturno

Penates

Veniunt saepe Penates
cum lyris in manibus
tantum poëtis visibiles

Venientes narrant flatu purpureo
de peracto tempore

Audio et titubans hoc rumore
in viciniam eo
solus cum hilari corde meo

Intuba caerulea

Iuxta viam plenam pulveris
teneris caeruleisque floribus
intuba humilia florent

Sola spectant serenum solem
mirantia viatores in autocinetis

Intuba humilia
miserantia super innumerabiles turbas
Solas turbas...

Facies Eius

At homo in amaritudine sua solus
calcat viam caliginis plenam
cum tristitia in corde
faciem Eius videns excruciatum in cruce
semiclausis oculis
sed manibus expansis
ad amorem pansis

Missa brevis

Nondum stellae lucent
et
supra altare candelae
timide
timide
flammis fulgent

Sacerdos in alba rubra orat

Martyri hodie gloriam cantat

Cum ecclesia candelae orant
cantum matutinum
gloriae martyri cantant...

Cupressorum cantilenae

5)

Semper lugubres et funebres
in montem trans imbrem eunt cupressus
sicut tristes viduae
At genae earum plenae lacrimarum
nunc fulgent sicut margaritae inflammatae
ut post imbrem rami cupressorum
serena solis luce illucentes

8)

Laetitia profundentes cicadae
in corde altarum cupressorum
ardenti sole incitatae
in valle parva cantant ebriae

Et tota vallis resonat
dum in caelorum fulvo sipario
dies scribit aenigmata sua

At homo
viator fessus forte praetergrediens
sistit hanc solarem admirans vigiliam
memorans amoris
clamans illam ut flos myrtae teneram
pulcherrimam Ameliam...

(Ex libro: *Somnium omnium)*

Radovan GRGEC

BLAŽENI NEMIR

Ponekad nas uznemire ljudi i događaji. Kao da Netko namjerno šalje Buru u naš ustajali mir da rastjera tlapnje i snove, da porazbija i isprevrće stvari koje smo brižno sakupljali i sređivali, ljubomorno čuvali. Tako žarko želimo smiriti se u toplom i mekom krilu navika i užitaka. Navikli na poznate horizonte, bojimo se da nas ne prebace na druge kolosijeke s drugačijim voznim redovima. I očekujemo od Boga da će On biti jamac i čuvar naših tradicija, naše uhodane kolotečine.

Nađe se ponekad čovjek pred stvarnošću izbora i rizika, u situaciji da samostalno i svjesno donese **svoju odluku,** da samostalno i svjesno dade **svoj odgovor.** I nema »zlatne sredine«, kompromisa, izmicanja. I nema uz njega ni pretpostavljenoga, ni roditelja, ni bračnog druga, ni liječnika, ni ispovjednika, da mu umire savjest, da na njih prebaci ili s njima podijeli odgovornost. I nitko umjesto njega ne može reći »da« ili »ne«. Da, zaista se čovjek ponekad nađe u situaciji da bude uznemiren od samoga Boga koji od njega želi **da se sam odluči, da sam odgovori.** U tim povlaštenim trenucima čovjek ima priliku pokazati svoju zrelost i punoljetnost, pokazati da je čovjek. To su časovi Prolaska Gospodnjega, časovi njegova Pohođenja, koji se možda više neće ponoviti.

Mi se tih časova bojimo i od njih bježimo. I od svojih ispovjednika očekujemo da budu profesionalni umirivači savjesti, da sva njihova kazuistika služi isključivo našemu ličnom miru. (Iako s bolesnim, skrupuloznim i nesamostalnim savjestima treba postupati razborito poput liječnika i psihoanalitičara koji u dezorijentirane i izgubljene psihe unosi svjetlo i ravnotežu, ipak je potrebno, kad se radi o zrelim i zdravim ljudima, probuditi u njima svijest o vlastitoj odgovornosti, o autonomiji vlastite savjesti). Silom želimo da u kršćanstvu nađemo opravdanje za naše uobičajene postupke, za ustaljeni red i poredak koji služi našim interesima.

Nije zadaća kršćanstva da čuva naše interese i umiruje savjesti nego, baš naprotiv, da nas iz ustajalog samozadovoljstva tjera u dinamiku životne borbe i ljubavi. Dokle god budemo mi i svijet oko nas daleko od pravde i ljubavi, dokle god bude bijednih, gladnih, bolesnih, nevjernika, grešnika (a toga će biti uvijek, do kraja naše egzistencije, do kraja ljudske povijesti), ne možemo i ne smijemo biti zadovoljni i »mirni«.

Uostalom, nije li Krist rekao da donosi na svijet mač, oganj, nemir? Njegovim dolaskom na zemlju naši su putovi posijani **blaženim nemirom.** Autentično kršćanstvo ostaje u očima svijeta izazov, ludost, sablazan. Pravo kršćansko srce bilo je uvijek sklonije »bezumlju hrabrih« i nemiru ranjenih ljubavlju, nego smirenosti i mlakosti »razboritih«, »umjerenih«, indiferentnih, neangažiranih. »Utinam frigidus esses aut calidus. Sed quia tepidus es, et nec frigidus, nec calidus, incipiam te evomere ex ore meo.« (Ap. 3,15—17).

Oko nas sve vrvi od »razboritih« i »objektivnih« koji hladnokrvno i »nepristrano« prosuđuju situaciju. Zar može biti »objektivna« majka koja ljubi svoje dijete više od druge djece iako je ono možda od njih manje vrijedno? Indiferentnome je najlakše biti »miran« i »objektivan«. Je li on zato više čovjek od nemirnih i nezadovoljnih kojima je srce vezano?

Zar možemo ostati ravnodušni kad oko sebe gledamo materijalnu i moralnu bijedu, nepravdu i zlo? Ako se nađemo pred imperativom akcije, a mi pobjegnemo, tko može naš postupak okrstiti razboritošću? Ako šutimo kad smo morali progovoriti, tko će preuzeti odgovornost za naš kukavičluk? Ako vidimo gladna i bolesna, a zatvorimo svoje srce, koji će ispovjednik moći umiriti i opravdati našu savjest? Ako izbjegavamo svaku dužnost i odgovornost, svaku neugodnost i »uznemirivanje«, kako ćemo se afirmirati kao ljudi?

Zaista se čovjek ponekad nađe u mogućnosti da **donese svoju odluku, da dadne svoj odgovor.** I nema drugoga da preuzme njegovu odgovornost, i nema srednjega puta za izmicanje. U tim odsudnim časovima nalazimo se licem u lice sa svojim Bogom, koji nas pohađa, koji kraj nas prolazi. Ne dopustimo da prođe, **a da nas nije uznemirio!** Odgovorimo mu odmah! Sutra će možda biti kasno.

J. M.

POSLJEDNJI MORNARI
(Odlomak)

Mi smo u rano doba našeg života zatekli mornare sa posljednjih jedrenjaka. Dok pišem ovako ovu rečenicu, zamišljam kako čitalac pretpostavlja da je riješio pitanje naslova. Posljednjim mornarom zovu se zato što su mornari sa posljednjih jedrenjaka.

Rekoh da bi čitalac pretpostavljao kad bi tako mislio. Dakle, nije tako. Naslov: Posljednji mornari — ima sasvim drugi smisao.

Hoću li dospjeti da sve to objasnim, naime to, što su to posljednji mornari i sve ostalo što se povezuje za taj naslov? Mornari su bili, ali nijesu bili samo mornari ili tačnije, jer su bili mornari, bili su i sve ono drugo što slijedi, a to sve drugo, što slijedi, nalazi se u rukopisima, koje prebirem već dugi niz godina. Dakle, na dva pitanja treba odgovoriti. Prvo: u kojem smislu treba uzeti pojam: Posljednji mornari? Drugo: što je to što je slijedilo iz takvog njihova životnog stanja.

Na prvo pitanje dobio sam odgovor čim sam se bio približio starom škrivanu Jozi Markišinu. Odmah mi je bilo jasno, da je tako, i to me uvjerenje nije ostavilo nikad kroz čitav život. Drukčije je sa onim drugim pitanjem. Škrivan ga je iznosio svojim riječima, i ne samo riječima, nego i postupcima, i nijesam mogao uopće da u to uđem. Na kraju mi je predao rukopise. Iz rukopisa sam razumio o čem se radi, ali mi se svijest opirala da bi to, što se nalazi u tim rukopisima, mogao biti život. Zanimljivo je svakako, ali više možda kao studij jednog naročitog stanja čovjekove dužnosti koja se odlikovala u onakvom načinu života, nego kao normalno poniranje u život. Tako sam onda gledao na te rukopise i u neko doba bio skoro gotov da konačno o njima prihvatim takav sud. Ali mi se nekako opirala misao: a kako sam onda mogao doći do uvjerenja da su zaista bili posljednji mornari? Zar iz uvjerenja da su oni zaista bili posljednji mornari, ne treba da proistekne i uvjerenje da je tačno to što su oni zapazili o životu? Potpuno pravilno nije se moglo doduše ovako zaključiti, ali osjećao sam da neka veza misaone dosljednosti između te dvije rečenice negdje i nekako postoji.

Međutim, život je nastavio da teče. Rukopisi su ostali neobjavljeni, ali ja sam ih prebirao i čitao ih ko zna koliko puta. Život me je silio da ih čitam, i svaki put, kad bi život naišao s nekom svojom zagonetkom, prihvaćao sam se tih rukopisa, premda sam njihov sadržaj znao već iz prvog čitanja. Tako mi se sve više otkrivala njihova istinitost, njihova

veza sa životom, dok nijesam konačno progledao i sagledao svu njihovu istinu do kraja. Danas čvrsto vjerujem u njihovu životnu vrijednost. Ti rukopisi su i sada preda mnom. Požutjeli su, istanjili se i skoro je nemoguće više ih čitati. Ali ja ih čitam lako. Samo me je strah hoću li dospjeti da ih do kraja života sve objasnim. Jer prije nego pređem na objavljivanje rukopisa, treba da opišem starog škrivana, koji mi je te rukopise predao i bez čijeg opisa ne bi se moglo shvatiti što oni sadrže. Zato treba najprije prihvatiti se posla da napišem sve što znam o starom škrivanu. I to sada činim. Pišem: Škrivanovu povijest.

Ali, kako ću je početi? Od kad pamtim sebe, pamtim i starog škrivana, i to uvijek istog. Bio je već onda, kad sam ga prvi put upamtio, u poodmaklim godinama. Visok, uspravan, ozbiljna, mrka lica. Stupao je oštro, kao da svakim korakom svladava neku zapreku. Sjećam se da sam to jednom i rekao nekom mladom kadetu sa brodova na paru. On mi je objašnjavao da je to zato, jer život pomoraca na jedrenjacima nije bio kao današnji pomorski život. Jedrenjaci su bili naoružani, pomorci su morali biti i vojnici. Ali zašto je onda bilo drugih starih pomoraca sa jedrenjaka koji nijesu bili kao oni?

Dakle, kadetovo objašnjenje nije me zadovoljavalo. A bio sam onda još dječak.

To je bila prva nepoznanica u mom odnosu prema starom škrivanu. Ali, tada sam ga poznavao vrlo slabo. U obične dane, preko sedmice, malo sam ga kad i vidio. Nije imao običaj, kao toliki drugi stari pomorci s jedrenjaka, da čitave ure sjedi pred kućom, puši i tupo gleda u rezignaciji, koja je izražavala tugu za danima koji su prošli. Radio je i u kući i oko kuće, a govorilo se i da prati nauku i razvoj života uopće, pa čak i da piše. Svakako, davao je siguran utisak jednog radnog čovjeka koji hoće da sačuva radni napon, pa iako je već bio u godinama, kad se je nekomu opravdano moglo činiti, da to nema više smisla. A nije imalo smisla ni zato, što je bio prilično imućan, a obitelji nije imao. Zašto dakle i za koga da radi?

Tako se, eto, on izdavajao od ostalih isluženih pomoraca s jedrenjaka, pa čak i od onih koji su u svojoj starosti sačuvali interesiranje i volju za rad pa se čak bavili i javnim poslovima. Kod njega je bilo nešto drugo. To mi je, dakako, sad potpuno jasno, ali čudnovato je, kako sam i onda to naslućivao. Vukla me je silna znatiželja k njemu. Ta je znatiželja imala sasvim određeni vanjski povod. Vjerovao sam, da on, takav kakav jest, najviše zna o životu i događajima na našim jedrenjacima, koji su tad već bili iščezli. Kad on umre, sigurno je da će iščeznuti i najjači izvor upoznavanja tog predmeta. A nije mene onda taj predmet interesirao radi bilo kojeg studija. Volio sam more naših starih jedrenjaka. Eto, to je bilo. Volio sam ga. Volim i sada more. Ali onda nijesam znao, što znam sada, da more više ne postoji. Možda sam to tek naslućivao jednim dalekim krajem duše kad sam toliko maštao o jedrenjacima. Bilo je slika tih jedrenjaka i u mojoj i u ostalim kućama, i skoro o

svakom tom jedrenjaku bilo je pripovijedanja. Kolike sve borbe na moru... Borili su se ti pomorci na jedrenjacima i slavno pobjeđivali. A bilo je i drugih doživljaja. Upadali su u gusarsko ropstvo. Neki su ondje poginuli, a neki su uspjeli da se oslobode. Kakvih je sve tu bilo događaja... A neki su opet otišli nekud u nepoznat svijet. Brod se utopio. Znalo se da se utopio. Ali poneki se spasio i sad živi negdje u nekom nepoznatom kraju. Zna se sigurno da je tamo. Događalo se da su pomorci susretali brod, za koji su vjerovali da se utopio. Prepoznali su ga. Zvali su, ali se niko s tog broda nije odazvao.

Volio sam jako takva pripovijedanja. Tražio sam osobe što starije, jer su one svojim sjećanjem dublje zahvaćale u taj život jedrenjaka koji je nestao. Imao sam jednu tetku po očevoj lozi. Starica od preko devedeset godina, ali neobično bistra. Koliko je ona znala da pripovijeda... Mislio sam već onda da tu ima mnogo fantazije. Ponekad mi se čak činilo očevidnim da je ima. Ali, tko će mi objasniti, gdje je tu stvarnost a gdje fantazija, i tko bi mi mogao dati jasan i čvrst pogled u život, koji se odvijao na jedrenjacima?

Kad god bih sebi postavio to pitanje, uvijek bi mi iskrsnuo u svijesti lik starog škrivana. U sebi sam gledao njegov jak pogled, čvrst i razuman profil. Tu, jedino tu, je moguće naći odgovor na ono pitanje. Možda je on već bio opazio kako ga pratim pogledom pažljivim i upornim. To se događalo najviše u nedjelju poslije službe Božje. Takav je onda bio običaj. Poslije svršene mise muškarci se zadrže neko vrijeme u razgovoru na ograđenom prostoru pred crkvom. Tada su već bivali sve brojniji mladi pomorci s lađa na paru. Kad bi pripovijedali o nekom napredovanju brodova na paru, o novim tipovima tih brodova, o sve većem usavršavanju parnih strojeva ili tako nešto slično, škrivana je to očito interesiralo. Ali kad bi počeli pripovijedati svoje doživljaje na moru, postao bi sasvim tuđ. Gledao je dalekim pogledom preko glava i ništa nije čuo. Zašto? Možda zato što su ti doživljaji u prosjeku daleko zaostajali za doživljajima pomoraca na jedrenjacima? Točno je. Ali, bilo je pojedinih slučajeva koji nijesu nimalo zaostajali. Bilo je slučajeva da su se i parobrodi potapali. Ili, ako se nijesu potapali, spasili su se samo osobitom umješnošću i krajnjom pomorskom vještinom. Je li to doživljaj? Da li bi i prema takvom slučaju škrivan bio indiferentan?

I baš tada bio se dogodio takav jedan slučaj. Ne mogu pronaći isječak novina koji sam bio sačuvao, ali čini mi se da se je parobrod zvao Arkadija. Dakle, taj parobrod bio je zapao na Atlantiku u ciklon izuzetne jakosti. Nekoliko dana govorilo se samo o tomu, a događaj je bio opisan i u novinama. Mi smo bili oduševljeni. Jedan naš mladi mještanin bio je poručnik na tom brodu. U novinskim izvještajima spominjalo se i njegovo ime. To je podvig, to je podvig... Otimali smo jedan drugomu listove iz ruku. Najedanput je svu našu pažnju zaokupila slava našeg pomorstva i, sasvim naravno, podvig tog parobroda prikopčavao se toj slavi. Zar nije to sve jedno pomorstvo, pa bilo na jedra ili na

paru? Uvjeren sam bio da i škrivan tako misli. U tim danima oduševljenja prošli smo ja i nekoliko mojih drugova mimo škrivanove kuće. On je bio na prozoru. Tad sam ja, pokazujući na novine, rekao svojim drugovima tako glasno da je škrivan mogao sasvim dobro čuti? Još živi stari duh našeg pomorstva. Očekivao sam da će škrivan odgovoriti svojim odobravanjem. Ali on nije rekao ništa.

To još nije što bi trebalo nešto da znači. Možda je i odobrio u duši, samo je propustio da to izrazi. Koliko se to puta dogodi.

Ali onda je nadošlo nešto što me je u mom odnosu prema škrivanu sasvim bacilo iz ravnoteže. Ne može više ovo ovako. Ne. Je li on pomorac? je li on čovjek? O njemu svi govore da je jedno i drugo. U meni se naprotiv počelo lomiti jedno i drugo. Pomorac i čovjek. Pa kako? Kako onda da se sve ovo iole objasni?

Pročulo se, naime, da se onaj naš valjani poručnik sprema na kratki odmor kući. Malo poslije nego se to pročulo, pukao je glas da je već i stigao. Sjećam se, bio je petak. Niko nije išao da ga uznemiruje posjetom. Nek se odmori junak. U nedjelju će doći k misi. Poslije mise svi će se s njim pozdraviti, a onda će početi razgovori zapitkivanja i posjeti. Nestrpljivo sam očekivao nedjelju.

I danas, nakon toliko godina, kad oživljujem u sjećanju tu nedjelju, moram priznati da malo što, ma skoro ništa, imam da ispravim u onom dojmu što ga je na moje dječačke godine učinio poručnik. Došao je u crkvu u običnu građanskom odijelu. Ničim nije htio da se ističe,

Poslije mise, pred crkvom svi su mu pristupili i rukovali se. I škrivan se rukovao. Odgovarajući srdačno i veselo pojedincima na pozdrave poručnik je nesvjesno sve više odmicao prostorom pred crkvom. Kad je došao do sredine, stvorio se oko njega čitav veliki krug. Prestali su pozdravi, a počela su redati pitanja o ciklonu na Atlantiku. Poručnik je stao da objašnjava.

Podigao sam glavu. Svi su se zbili u tom krugu oko poručnika, samo je škrivan ostao na svom mjestu. Sjedio je kao obično u uglu među zvonikom i crkvom i pušio.

Poručnik je nastavio da objašnjava događaj na Atlantiku. Bio je skroman u pripovijedanju kao i u nastupu. Nigdje nije isticao sebe. Svi su bili na svom mjestu. Zapovjednik naročito. A strojari parobroda pokazali su se upravo odličnim.

Dok je poručnik tako pripovijedao, svako sam malo pogledavao na škrivana. Čuje li on ovo? Jasno je, čuje. Pušio je i dalje ne pokazujući nimalo interesiranja za ovo što poručnik objašnjava. Lice mu je bilo ravnodušno s malom primjesom boli, a na momente činilo mi se i podrugljivosti.

Poručnik je u pripovijedanju došao do vrhunca. Brod je zapao u središte ciklona. Poručnik je govorio kao da je slikao. Kroz njegove riječi gledali smo, naprosto smo gledali taj užas. Trenutak, kad ljudi vide da se brod utaplja. Jedan mornar nasrnuo je na boce engleske rakije i

navalio luđački da pije. Ali kapetan je ostao herojski hladnokrvan, i strojevi su odlično radili . . .

Naglo sam pogledao škrivana. Bio je isti kao i prije.

Svršilo je. Poručnik se počeo opraštati. Svi su se s njim srdačno rukovali, obećavali mu posjete i pozivali ga da ih posjeti. Ja sam išao kući s bolom u duši.

Ovako pak nije smjelo da bude. Pa neka je, recimo, opasnost u koju je upao parobrod »Arkadija« samo jedna igra prema opasnostima u koje su upadali jedrenjaci, ipak je ta opasnost bila stvarna. Stručnjaci za pomorstvo ocijenili su je stvarnom, a nisu valjda ni oni svi neznalice. I konačno taj se događaj zbio na moru, na onom istom moru po kojemu su plovili naši jedrenjaci. Nastavlja se, doduše, u izmijenjenom obliku, ali nastavlja se ono isto pomorstvo od nekada.

Pa ovako postupiti, kao što je postupio on . . . Taman kao da se događaj nije zbio na moru, nego u nekoj bari.

Bio sam razočaran i ozlovoljen. Počela se odnekle javljati misao kako škrivan i nije onakav kakvim sam ga zamišljao ja i svi drugi. On je tašt čovjek koji sam sebe ističe.

Prolazili su dani. Nisam imao prigode da ga vidim. Ali dogodilo se da sam pred kraj te sedmice, u subotu poslije podne, morao po nekom poslu proći pored škrivanove kuće.

Bio je na prozoru kad sam prolazio, i dozvao me.

Začudio sam se. Prešao sam dvorištem i ušao u kuću. Čekao me je na vrhu stepenica.

— Bi li otišao do profesora i donio mi neke knjige koje mi je obećao pozajmiti?

Nedaleko škrivanove kuće stanovao je mlad profesor pomorske škole, naš mještanin.

Otišao sam. Profesor mi je natovario u naručje dvije omašne knjige. Jedva sam ih nosio.

Kad sam se vratio škrivanu, potrčao je niz stepenice i uzeo jednu knjigu da mi olakša. Tako sam ja noseći drugu knjigu morao s njim gore, u njegov stan. Uveo me je u malenu sobu i posjeo me za sto, na kojemu su bili pripravljeni slatkiši i voće.

— Umorio si se, jedi, rekao je mirno i čvrsto.

Dok sam jeo, on je prenio knjige u neku drugu sobu. Zatim se vratio i stao pored mene. Osjećao sam da me pažljivo promatra.

— Čujem da dobro učiš — rekao je.

Potvrdio sam.

Stanka. Nastavio sam da jedem. Osjećao sam i dalje da me pažljivo promatra.

— Čujem da voliš more.

Iznenadio sam se. Odakle on to zna?

Potvrdio sam mu i to.

— Dođi sa mnom.

Pošao sam. Bila je tu još jedna omalena soba, a onda smo ušli u veliku prostoriju, pravu dvoranu. Prema istočnoj strani, na zidu, visjela je slika Bogorodice s plamtećim kandilom između dva prozora. Na svim ostalim stranama dvorane visjele su slike brodova. Iznenadio sam se. Vidio sam tih brodova i po ostalim kućama, ali nigdje nijesam imao takav dojam kao u toj dvorani. Kao da me je more zapljusnulo nekim svojim talasom u kojem se ono najneposrednije osjeća. Obuzet tim doživljajima stajao sam neko vrijeme u sredini dvorane bez riječi. Onda sam pristupio slikama da ih pojedinačno razgledam.

Slike nijesu bile postavljene u nekom redu. Visjele su u svakojakim smjerovima, ali se osjećala u svemu jedna cjelina i neki sadržaj. Prikazivale su borbe na moru, oluje na moru, ili kako lađe plove punim jedrima. Ali bilo je i drugih. Takvih još nijesam nigde vidio. Prikazivale su drugačije prizore koje je bilo teško razumjeti i izraziti riječima što prikazuju. Osjećala se neposredna povezanost s raznim stranama mora, koje su nepoznate, a koje su budile negdje u dubini duše sigurno uvjerenje da stvarno postoje.

Sviđa ti se? — upitao me je škrivan poslije izvjesnog mog razgledavanja.

Pogledao sam ga s ganućem. Shvatio sam da je razumio moj odgovor, i zato nijesam ništa rekao.

On me je opet pažljivo promatrao. Najedanput učinilo mi se da je uz tu pažnju izbio jedva primjetljiv izraz podrugljivosti. Imao sam dojam da je nekako vidio onu misao, koja mi se narivavala o njemu poslije onakvog njegovog držanja pred poručnikom, pa joj se podruguje.

Nastavio sam da razgledavam. Osjećao sam se nelagodno. Htio sam sve razgledati što bolje, jer ko zna, kad ću opet imati prigodu da opet uđem u tu kuću, i da li ću uopće ikada više ući. Ali, smijem li ja toliko zadržavati ovog čovjeka i da ga možda ometam u nekim njegovim poslovima?

On, kao da je naslutio tu moju misao, pristupio je k meni i rekao:

— Ostavi sad razgledanje. Skoro će mrak, a imam još nešto da ti pokažem. Odveo me je u pokrajnju sobu koja je bila puno manja i skoro polutamna. Svuda po starinskom pokućstvu bile su naslagane pomorske karte, brodski dnevnici, pisma, pjesme i rukopisi starih pomoraca. Dohvatio sam jedan rukopis. Već po prvim recima zaključio sam da će sadržaj biti neobično zanimiv.

Bio sam iznenađen. »Bogatstvo jedno« — rekao sam.

On se srdačno smijao. Ima još — rekao mi je. Odveo me u drugu sobicu, još manju od ove i jednako polutamnu. S praga mi je pokazao ormar sa zatvorenim ladicama.

— I tu ima — rekao mi je.

Najedanput se s čitavim licem okrenuo k meni:

Slušaj, sutra je nedjelja. Dođi poslije podne, ostani i razgledaj koliko hoćeš.

— Kad ću doći — upitao sam sretno.

Malo se zamislio. »U tri sata« — odgovorio je. Opet se nasmijao i pružio mi ruku.

Sutra u tri sata poslije podne bio sam tačno na vratima njegove kuće. Opet me je dočekao na vrhu stepenica, odveo me u onu istu sobu, u koju i dan prije, i posjeo me za onaj isti sto na kojemu su opet bili slatkiši i voće. Kad sam pojeo, odveo me u dvoranu slika i pokazao mi na otvorena vrata pokrajne sobe. Tad je nastupilo iznenađenje:

— Ostani ovdje koliko hoćeš i razgledavaj koliko hoćeš. Kad svršiš, ne treba uopće da mi se javljaš. U ključanici kućnih vrata je ključ. Otključaj, opet izvana zaključaj, a ključ turi pod vrata.

A onda drugo iznenađenje još veće:

Možeš dolaziti ovamo svako poslije podne, kad god hoćeš. Potraži ključ pod vratima, pa, ako ga nađeš, otvori, uđi i razgledavaj. Kad svršiš, opet zaključaj izvana i turi ključ pod vrata.

Od toga dana počelo je moje prisno približavanje škrivanu, koje je iz dana u dan bilo sve veće. Dolazio sam kad god sam mogao, i uvijek sam nalazio ostavljen ključ pod vratima. Ulazio sam i slobodno u sobe. Kadikad bi i on došao k meni, objašnjavao mi slike, čitao skupa sa mnom brodske dnevnike i odgovarao na moja pitanja. Sve sam ga više volio. Ostao mi je dalje dalek, zagonetan, čudan, ali mi je sve više bilo jasno da sam u njemu našao toliko željeni ključ razumijevanja našeg starog pomorstva. Htio sam i one njegove zagonetne strane da rješavam. Zato mi je sve više navirala u usta riječ da počnemo razgovor o onom njegovom postupku prema poručniku. On me je preduhitrio.

Jednog dana, kad se već počeo hvatati sumrak, sjedio je pored mene u onoj polutamnoj sobici i objašnjavao mi neki junački događaj iz pomorske kronike naših jedrenjaka. Kad je dovršio i kad sam ja zatvorio bilježnicu, u koju sam unosio bilješke, najedanput se sav unio u mene onim svojim pogledom i glasno se nasmijao:

— A sad mi reci ljutiš li se još na mene zbog onog... ciklona na Atlantiku?

Začudio sam se. Odakle on to zna? Kako je mogao vidjeti one moje poglede, usmjerene na njega, dok je poručnik ono objašnjavao, kad je gledao sasvim u stranu? A, eto, znači, vidio je.

U iznenađenju nijesam mu odmah odgovorio.

— Dakle — ponovi on — reci, ljutiš li se ili ne ljutiš?

— Odakle meni pravo da se na Vas ljutim? — odgovorio sam. Ali moram priznati da me je Vaše držanje iznenadilo i ni danas mi nije jasno.

— Što te je iznenadilo? — upitao me je sasvim ozbiljno.

— Iznenadilo me je, jer Vas svi znaju kao čovjeka koji izuzetno dobro poznaje naše pomorstvo i, k tomu još kao čovjeka, vrlo pravična. Nikako to ne mogu dovesti u sklad s onim Vašim držanjem.

— Kako ne možeš dovesti u sklad?

— Mislim da pravičnost zahtijeva priznanje, kako je naš poručnik ipak neki junak.

— Pa ja sam mu čestitao — odvrati on.

— To jeste — odgovorio sam mu. Ali kad je on objašnjavao taj događaj na moru, Vi ste stajali podaleko i gledali ste u stranu, kao da se to Vas ništa ne tiče.

— Nauči se pravilno misliti — odvrati on oštro naglasujući svaku riječ. Ti si rekao da me smatraju čovjekom pravičnim i čovjekom koji poznaje pomorstvo, pa zato da ne možeš dovesti s tim u sklad ono moje držanje prema poručniku. Dakle, što se tiče pravičnosti, ja sam potpuno zadovoljio njenu zahtjevu, jer sam poručniku čestitao. Zato uviđaš li da to nijesi smio unositi u ono tvoje pitanje?

— Da — odgovorio sam tiho uviđajući svoju pogrešku.

— A sad da riješimo onu drugu stvar, stvar velikog pomorskog događaja. Nijesam mu davao važnosti, zato što to nije pomorski događaj.

— Kako? Pa događaj se zbio na moru, nije valjda u bari — htio sam da izrazim svoju misao u čitavom obliku, kako mi se je nametala ovih dana, dok me je mučilo to pitanje.

— Da se zbio u bari, bio bi velik događaj, a ovako nije.

— Zašto?

Približio mi se. Lice mu je bilo čvrsto i izražavalo nepokolebivo uvjerenje. Izgovarajući neobično razgovijetno i naglasujući svaku riječ rekao je:

— Zato jer mora više nema.

Ostao sam bez riječi. U kompleksu čuđenja, koje je škrivan u meni stalno izazivao, počela se javljati misao: Da ovaj čovjek nema napade ludila? Ali lice mu je bilo jednako čvrsto i na njemu je bio jak umni izražaj. Pa kako je onda mogao reći ovako nešto besmisleno i krajnje neodrživo?

Muk. U sobu je dopirao šum morskih valova. More je bilo uzbibano, i jasno se je razabiralo dostizanje valova i njihovo razbijanje o obalu.

— Čujete li ga? — rekao sam mu.

— Ha ha ha — prasnuo je u smijeh i počeo šetati po sobi.

Kako to da mora nema? Pa baš sada, kad sam ja izgovorio tu ludost, ono se oglasuje šumom svojih valova u ovoj istoj sobi, gdje razgovaramo, i jasno pokazuje da ga još ima. To si htio reći, zar ne?

— Da.

— A sad mi reci, dječače, što ti i svi tvoji drugovi, uključujući tu i onog poručnika, mislite, kad čujete šum tih valova?

Šutio sam i gledao ga s radoznalošću.

— Mislite na stroj, koji je već ušao u brod, i mislite kako bi ga trebalo sve više usavršiti. U tom je vaša budućnost. Dakle, ne treba slušati valove. Ni valove ni sve ono drugo što znači more. Današnje pomorstvo znači bijeg od mora. Vi ćete bježati od mora, a mi smo mu išli u susret Eto, to je razlika.

Prišao je prozoru i otvorio ga. Šum valova prosuo se po sobi, ali bivao je slabiji. Stojao je pri prozoru okrenut prema moru. Prošlo je tako valjda čitav četvrt sata. On je s nekom čudnom pažljivošću pratio glasove mora. Prošao je neki čamac na vesla. Negdje iz daljine čula se sirena s parobroda.

Zatvorio je prozor i prišao k meni.

Stajao je bez riječi.

— Dozvolite — usudio sam se reći — ali čini mi se da ne zaključujete pravilno. Zato što je tu stroj, predaleko je zaključiti da je pomorstvo započelo svoj bijeg od mora ili čak, da mora više nema. Stroj je pomogao da se more svlada, i da se pomorstvo daleko bolje razvije. Točno je, doduše, to da pomorstvo nije više onako herojsko kako je bilo prije.

— Ne radi se samo o herojstvu nego se radi i o samom moru.

— Kako?

Opet je prišao k prozoru, zagledao se u daljinu i počeo govoriti kao sam za sebe:

— Bilo mi je dvanaest godina, kad su mi roditelji kazali da sam određen za more. I ja sam to isto htio. Od kako pamtim sebe, igrao sam se po žalu, pravio lađice i puštao ih na more. Ali ipak tog dana, kad je nedvojbeno bilo utvrđeno da se imam posvetiti pomorskom životu, vidio sam more drugačije. U buduće bit će samo to: moj život i more. Nemam kuda da pobjegnem. Bit ću kao dijete na majčinim rukama. Kao što dijete gleda u majku, isto tako sam počeo gledati more. Kasnije sam razumio: ne mogu da budem samo kao dijete na moru, treba da budem i junak na njemu. Ali onog dana počeo sam ga gledati kao dijete mora i počeo otkrivati u njemu izraze koje prije nijesam vidio. To je bio početak. Kasnije sam ga doživljavao sve dublje. Zapadao sam u oluje, i to su bile jedine prave oluje, jer smo ih doživljavali čitave. Trebalo je proći nju čitavu, tu oluju, ne pribjegavajući stroju, da od nje pobjegneš. Trebalo se rvati s uzvitlanim morem, sam, bez pomagača. Nekad je pobjeđivalo more nas, nekad mi njega. I tko je pobijedio, taj je jedini znao pripovijedati što su to oluje na moru. Sad to nitko ne zna i ne može da zna. To ti je ono herojstvo što si ga prije spomenuo, ali doživljavanje mora nije u samom tom herojstvu. Oluje ne dolaze najedanput. One se pripravljaju, ili točnije, na njih se stalno misli. Zato se more stalno prisluškuje i stalno gleda, i kakve su sve ljepote i kakve su sve misli u tom doživljaju! Zato mi nijesmo imali samo prave morske oluje, imali smo i još druge prave morske doživljaje. Imali smo more. Počeo sam ga razumijevati i pratio sam ga sa sve većom pažnjom.

On je nastavio:

— Sad je to sve svršilo i neće se nikad više vratiti. Čak, kad se neko sada i otisne na more samim jedrima, ne doživljava više more, kao što se doživljavalo. Nije to bio doživljaj pojedinca. Doživljavali su ga jedrenjaci u jednoj svojoj skupnosti, koja se neprekidno nastavljala. A sad je to prekinuto. Lovi se samo poneka njegova riječ, ali to je premalo da se nazove život. More je prestalo da govori kao more i da se doživljava kao more. Ono je umrlo.

Okrenuo se od prozora i opet je došao k meni.

Što ti sada misliš u tvojoj mladoj duši? — rekao mi je. Pjesma, je li? Pjesma je ovo jedna. Pjesma moru. Nije, dječače, pjesma, osim ako ne misliš da je život pjesma. Mi smo život predavali moru. Eto, sve je proisteklo iz toga. Drugačije je ako gledaš samo okom i slušaš samo uhom, a drugačije ako sav život stoji iza toga. A takav je bio život na jedrenjacima. Sad se sve više gleda u strojeve, a sve manje u more. Današnje pomorstvo ide suprotnim putom od predašnjeg. Nije to nikakav oblik, nego sušta protivnost. Ovo je bježanje od mora.

Te večeri sam kasno došao kući. Duboko u dušu ušlo mi je uvjerenje koje mi je otvorilo nov vidik i raspršilo nedoumicu prošlih dana. Vjerovao sam da sad razumijem škrivana, i da on ima pravo.

Juraj JURJEVIĆ

AFORIZMI

Aforizmi su misli po kojima smo »kod kuće« u svim dijelovima svijeta i suvremenici u svim njegovim epohama.

*

Mislilac uživa sve prednosti i snosi sve opasnosti ronioca, a plitak čovjek ima sudbinu slamke.

*

Jedina svađa, koja je korisna i kod koje treći ne uživa, jest svađa sa samim sobom.

*

Nemojmo se čuditi, da u čovjeku ne nalazimo čovjeka. Njega su pokrale i međusobno porazdijelile njegove mane i strasti.

*

Budimo tijelo u duši, a ne duša u tijelu!

*

Vrlinama plaćamo umjereni porez, a strastima nemilosrdni danak.

*

Lakše je strast potpuno ukloniti i utamaniti nego je raspoloviti i smanjiti.

*

Lukavost je mreža samo za pličine.

*

Tko misli da je alfa, na žurnom je putu za omegu.

*

Tko je pun sebe? Samo isključivo prazan čovjek.

*

Svađa je predstava koja se uvijek rado gleda i sluša.

*

Ulizica je malenkost, koji bi i najsvetije stvari prodao za malenkosti.

*

I mržnja i ljubav su slijepe: prva za vrline, a druga za mane.

*

Tko živi bez mjere, živjet će po najmanjoj mjeri.

*

Poštenje je zimzelen.

*

Poštenje je jedino gospodarstvo sa sigurnim dohotkom.

*

Opraštanje je žrtveni doprinos za mir u duši i u svijetu.

*

Mržnja je ograda i pred prijateljem, a ljubav most i k neprijatelju.

*

Društvenost traži dvije snage: jednu, da bismo zataškali svoje i drugu da možemo podnositi tuđe »ja«.

*

Poslušnost nas školuje za zapovijedanje nad samim sobom.

*

Prava učtivost je tek ona koja struji iz nas kao emanacija duha pa ne taksira i ne zadužuje one na koje se odnosi.

*

Na obrijanome licu se vidi svaka zaostala dlačica kao i na pošte-nome čovjeku svaka negativna stvarčica.

*

Obucimo svoju dušu u svilu, pa makar zbog toga morali hodati u dronjcima.

*

Nismo za svako vrijeme, ali neka ne bude ni svako vrijeme za nas!

*

Veliki se često osjećaju malenima i time postaju veći, a maleni još češće misle da su veliki, da time postanu još manji.

*

Treba biti uvijek u odori i »pod puškom« za svoj dobar glas.

*

Nada je naš varavi zastupnik, kome ipak stalno produžujemo man-dat i otkazni rok.

*

Znatiželja je veliki plus velikih i veliki minus malenih duša.

*

Nekada je za utjehu dovoljna jedna jedina riječ ili misao, kao i mutežu u čaši ona jedina kap da se razbistri.

*

Sumnja je velika pozitivnost, a sumnjičavost još veća negativnost.

*

Glavu je vrlo lako napuniti, ali ne i isprazniti.

*

Mudar se zadovolji sa svim, a budalu je lako zadovoljiti sasvim.

*

Znanje bez volje je kao zrakoplov bez zraka i lađa bez vode.

*

Volja je motor čovjeka, a ljubav njegovo jedino pravo gorivo.

*

Budi za znanjem lakom, a dijeli ga kapom i šakom!

*

Korijen našemu značaju leži u zavičaju.

*

Ono što je državi zastava, to je čovjeku karakter.

*

Ja nisam tvrdoglav, nego su tvrdoglavi moji principi.

*

Ideali su čudne biljke, koje su tim jače i zdravije što im je klima nepogodnija.

*

Laž nema mira dok ne postane istina.

*

Istina je odmah majstor, a laž ostaje uvijek šegrt.

*

Šutnja je spušteno jedro u oluji.

*

Kad se spusti zastor na usnama, podigne se zastor duše.

*

Slušaj u oceanima, a govori u kapljicama!

*

Jezik ima priključak na pamet, ali ima tu pogrešku, da se lako otkopča, pa radi na vlastiti pogon.

*

Bol rastavlja dušu na sitna vlakanca da bi od njih sastavila jače tkivo i čvršće uže.

*

Dobrima su na pameti zli, a zlima dobri.

*

Razlika je između dobrih i zlih u sljedećem: prvi su sretni kada na opaku čovjeku otkriju jednu vrlinu, a drugi presretni kada na plemenitome stvoru zapaze jednu manu.

*

Kudikamo je ljepše slati darove i pakete nego ih primati.

*

Lako pljevi — u vrevi!

*

Dotle, dok se bojimo da drugi ne znaju za našu dobrotu, dotle još nismo dobri.

*

Samoća je za umišljeno prvenstvo bez utakmice, a za čedne nadogradnja za izjednačenje s boljima od sebe.

*

Bez domovine nema doma.

*

Domovina je viša od majke, jer je majka koja ne može umrijeti.

*

U tamnici pravednik postaje junak a krivac kukavica.

*

Gdje tonu lađe,
eto svađe.

*

Iz parnice
skaču varnice.

*

Prijatelj se bavi s nama kada nemamo, a neprijatelj kada imamo

*

Majčina ljubav bi se tek onda mogla izmijeniti, kada bi nebo postalo toplomjer, a zvijezde njezini stupnjevi.

*

Od svih vrlina Bogu je najdraže oproštenje, a između tolikih mana vrag je izabrao osvetu za svoju ljubimicu.

*

Priroda je pučko izdanje Boga.

*

Prisustvo Boga među ljudima je osigurano zauvijek: tu je čvrsto pokraj onih koji znaju i vjeruju da ih je stvorio; tu je bio i bit će s onima koji tvrde da su oni Njega zbog svojih potreba stvorili.

Ivan GOLUB

PRAZNICI

Prvih dana kolovoza pošao sam na praznike. Zajedno sa drom Kokšom, rektorom Hrvatskog zavoda Sv. Jeronima u Rimu. Ostavivši izgorjele brežuljke rimske okolice, stigosmo kroz bujne maslinike, rodna polja i pomno obrađene vinograde u Livorno. Pazio sam da mi ne umakne oku monumentalni baptisterij i veličanstvena crkva u Pisi s kosim tornjem. Modrikasti, tu i tamo ogoljeli bregovi satkaše impresivnu pozadinu ljupkom Viareggiu. Svojim ozbiljnim zaljevom, bogato nijansiranim raslinstvom svojih bregova, po kojima se poput ovaca raspršiše bijeli ljetnikovci, Rappallo me se doimlje u isti čas veličanstveno i familijarno. U staničnih prodavača u Aleksandriji, što žurno izvikuju svoju robu, osjetih francuski naglasak i nazalni ton.

* * *

Negdje iza ponoći, u tunelu između Bardonecchija i Modanea prešli smo iz Italije u Francusku. G. Rektor me blizu Dijona prodrmao. Otvorivši snene oči ne mogoh se u prvi čas snaći. Prostrana polja, široke livade, natopljene svježom rosom i obasjane suncem, što je — ne tako pospano kao ja — tek provirilo iz noći, podsjetiše me na rodni kraj. Dok na putu Italijom skoro i ne vidjeh sela, u Francuskoj mi je gotovo svaki zavoj pruge otkrio novo seoce sa crkvom visokog krova i uvijek različitog tornja.

Pariz obiđosmo letimice. Dotakosmo panteon i tamnoplavi Louvre, obiđosmo park Luxembourg, prođosmo Elizejskim vrtovima, pogledasmo Eifelov toranj, taknusmo se spomenika Pobjede, vidjesmo glasovitu katedralu. Doista, kao nježna leptirova krila profinjeni podupornji više zidove Notre-Dame.

Katedrala u Amiensu, što je za koji sat iz vlaka ugledasmo, izgleda kao filigranski rad, smješten u otmjeno pletivo razgranatih podupornja. Negdje oko Boulognea opazih, da nema sunca, što je još do pred čas obasjavalo polja, ni oblaka nema, već je sve nebo sivo i tamno

* * *

Tek što se — negdje oko 5 sati — otisnusmo od kopna, iščeznuše nam s očiju onih nekoliko ljudi, što udarani nemilim vjetrom domahivahu prijateljima koje ispratiše na brod. Doskora ne vidjeh osebujni toranj Calaisa, s oka izgubih Kontinent. »Ovakve oluje ne pamtim« — reče g. Rektor motreći snužden nenaklono nam more. »Ovo su brda od valova!« Odlanulo nam kad ugledasmo sive strmine Dovera.

Otok smo našli ogrnut u poslovičnu maglu. Za koji čas nas je zeleni vlak, najudobniji što ga sretoh, pronio kroz još zelenkasta polja i brižno uređene voćnjake Kenta. Za dominantnu crkvu, što se nazirala u daljini, doznah kasnije, da je čuvena katedrala u Canterbury-u. Prolazismo kroz osebujna mjesta — ne mogoh utvrditi jesu li gradovi ili sela satkana od nizova vrlo raznolikih, redovito ne od kat-dva viših kuća, pocrnjelih od tvorničkog dima, no neizostavno ukrašenih cvjetnim vrtom.

Odlazeći u London s Victoria kolodvora na drevnu St. Pancras stanicu usput vidjesmo kraljevski dvor, prođosmo kraj »British Museuma«. Iznenadila me relativna tišina i smirenost kojom se odvija gusti automobilski i pješački saobraćaj. Neobičnom mi se učinila slika kolodvorskih čekaonica s putnicima, koji tek tu i tamo, podignu oči s knjige ili novina, vrlo obazrivo progovore koju riječ.

Raznoliko me se doimlju tri prijestolnice na obalama triju rijeka. Dok me se Rim dojmio kao grad svijetlih građevina i žarkog neba, a Pariz kao grad modrikastih boja i blagog ozračja, London je učinio na mene dojam grada crnosive arhitekture, zelenih vrtova i ozbiljne atmosfere. Na kolodvoru u Leedsu oprostih se s g. Rektorom.

* * *

Boravak u industrijskom Bradfordu, zatim u rudarskom Pontefract tu, u radničkom Sheffieldu i u tihom seocu Bostona Spa, u dvorovima svećenika i u obiteljima vjernika, koji bi me znali povesti u dvorove znanaca i na izlete u okolicu, omogućio mi je da vidim mnogi lijepi krajolik, da zavirim u engleski kućni život, vježbam jezik, i — koliko se to u kratko vrijeme može — da nazrem obrise engleskog mentaliteta.

Unatoč razglašene flegmatičnosti, Englez je — dobio sam dojam — vrlo aktivan. On voli prvenstveno rad, u kome dolazi do izražaja njegova fizička sposobnost i čitava njegova osobnost. Čisto mehaničke poslove on povjerava strojevima i javnom poštenju.

Djelatnost Engleza je — rekao bih — usmjerena na sticanje konkretnih vrednota. Ideje, vizije budućnosti, koje nisu prožete konkretnom stvarnošću, nisu za nj od interesa. Za nj ima vrijednost ono što nedvojbeno postoji. Za Engleza stvar vrijedi toliko, koliko je utvrđena u postojanju i koliko je od značenja za njegov »osobni ja« i — da tako rečem — za njega se »socijalni ja« proteže — kako kod koga — na obitelj, klasu, naciju, Crkvu, čovječanstvo. Etika vrijednosti?! Vrijedno — to je za Engleza normativno. On ima neobično istančan osjećaj za sitne vrijednosti, osobito za vrijednost vremena i malog novca. Od — da se poslužim poredbom — dugih niti vremena i tankih vlakana sitnog

novca Englez će satkati kuću, posjed, novčani fond za svoj »osobni ja«, odnosno školu, Crkvu za svoj »socijalni ja«. Englez ne pita prvotno da li je nešto staro ili novo, već da li je vrijedno. (To me podsjeća na neke misli našega J. Križanića). Ako Englez nešto upozna kao vrijedno, on to zadržava makar bilo staro; to prihvaća ako dolazi kao novo. U kuću je unio tehnička ostvarenja stoljeća, no nije izagnao starih običaja. Sve je elektrificirao, no nije ugasio ognjišta. Doista, on uspješno združuje napredak s tradicijom; konzervativan je i progresivan u isto vrijeme.

Sasvim mi se čini razumljivim da Englez baš zbog prirodne usmjerenosti na konkretnost nije deduktivan, nije tvorac spekulativnih sustava, velikih filozofskih ili teoloških sinteza, već induktivan: vrstan inženjer, okretan ekonom, invenciozan novator, a u misli filozof konkretnog života. Usredotočen na život stvarnosti, u trajnom osluškivanju njenih ritmova u koje se i sam doživljajno uklapa, Englez je — sasvim naravno — umjetnik-književnik. U znanosti Englez je induktivac, u umjetnosti književnik. U životu intuitivac i esteta. Njegova tehnička dovitljivost, okretna ekonomika i urođena monetarna spretnost izraz su njegove intuicije, a bogata književnost, snažne građevine i obične kuće, u koje je salita estetska invencija, trajna su revija umjetničkog talenta u Otočana.

Aktivnost oko sticanja konkretnih vrednota — značajna za Engleza — jest, rekao bih, njegova Samsonova kosa i Ahilova peta, njegova snaga i pogibelj. Smatra li Englez stvarnim samo ono što je tvarno i egzistentnim samo ono što je pojavno, on je do zaprepaštenja dosljedan: on ne drži tada ništa kršćanskoga u ime običaja, on živi konkretno kao onaj kojemu je s grobom sve svršeno. Drži li i područje vjere stvarnošću koja je počela, a Crkva je kraljevstvo Božje u nama. Muževi tridesetih, četrdesetih godina duša su vjerskog života župe. Oni uče djecu ministrirati, oni čuvaju pobožnost od natruha feminizacije, svake nedjelje druga dvojica kod prikazanja u košarici sabrane milodare polažu u ime naroda pred oltar. Nedjeljom sjedaju za volan župskog autobusa i omogućuju vjernicima, koji su daleko od crkve, dolazak na misu. Pristupanje cijele obitelji nedjeljom k Pričesti nije iznimka. Dok se neke protestantske crkve pretvaraju u trgovine i tvorničke prostorije, katolici, kojih imade sve više, podižu nove crkve. Nitko im ne podiže crkvu. Ona niče na njihovim žuljevima. Raste natapana njihovim znojem. Sasvim je razumljivo da je rado posjećuju. Svećenik im nije plaćenik, činovnik. On je njihov. Svaki, koji zarađuje, odvaja svoj tjedni doprinos za uzdržavanje župnika. Župnikovo blagostanje nije povod zavisti, već ponos vjernika. Svećenici, što ih sretoh, ne dopuštaju da darežljivost vjernika u materijalnim dobrima natkrili njihovu velikodušnost u davanju duhovnih vrednota.

Englez traži konkretne vrijednosti ili u tvarnome ili u Crkvi. On više gleda na život kojim njegov susjed interpretira crkvu kojoj pripada

nego na dokaze koje za svoju Crkvu donosi. Sasvim je uvjerljiv odgovor što ga dobih ne jedanput na upit »što je uzrok obraćenja nekatolika«: »Život dobrih katolika«. Poznanstva, prijateljstva s katolicima, pa i pobude sa strane katolika potiču anglikance na razmišljanje. »Poveo sam Hesely u crkvu — pričao mi je moj prvi domaćin za anglikansku djevojku — dao joj u ruke misal, tumačio joj misu. Nisam je ja obratio, misa ju je obratila«. Neki — oslonjeni na Englezu svojstvenu vjeru u intuiciju dolaze u Crkvu. — »Ja znam, obrazlaže jedan Englez svoj dolazak u crkvu — da ću u katoličkoj Crkvi naći ono što nigdje nisam mogao naći«. Mješovite ženidbe, kojih je više nego nemješovitih, također uvećavaju broj katolika. Britanija je misijska zemlja. Hoće li onih nepunih 5 milijuna katolika, od kojih je 60% praktičnih s obiteljima od 4—7 djece biti svijetlom koje tama nije obuhvatila, ili će se izgubiti u neopoganstvu; hoće li katolici biti evanđeoski kvasac, koji će prožeti otok? Bog zna.

Riječ Engleza nije lagana kao riječ Talijana, koji je možda lakše zaboravi, niti je tvrda kao Nijemca, koji joj pod svaku cijenu, pa i pod cijenu razbora, ostaje vjeran. Riječ Engleza je ozbiljna, otvorena, no trajna toliko koliko je trajna stvarnost koja ju je nadahnula. Kad se izmijeni stvarnost u kojoj je donio svoju riječ, kad prestanu razlozi zbog kojih ju je izrekao, Englez se ne osjeća više za nju vezanim, pače, on, izgleda, tada drži s pjesnikom: »Fanatic is one who keeps his word« (H. Belloc).

* * *

Engleski krajolici obiluju prostranim, malo brežuljkastim — redovito kamenitim zidom ograđenim — pašnjacima, s kojih znade blago sići na cestu i umiješati se među automobile. Skupine mladih ljudi, poput jata ptica, koncem tjedna pokriju tamne klisure. Na travi, uz pitomu rijeku mnoga obitelj provodi svoj tjedni odmor (weekend).

Na mnoge lijepe građevine otoka, pocrnjele od tvorničkog dima, mogu se primijeniti riječi sv. Pisma: »Nigra sum sed formosa«. Engleske katedrale nemaju dovitljivih figura rimskih crkvi, niti spiritualnih oblika francuske arhitekture, no u svojoj izvornoj ozbiljnosti kriju nešto od monumentalnosti bazilika Rima i spiritualnosti francuskih katedrala.

* * *

Promjena mjesta boravka dobro mi je došla za sabiranje jezičnog blaga. U obrtničkoj obitelji, mojem prvom prebivalištu, upoznao sam se s izrazima dnevnog života i konvencionalnostima građanske učtivosti. U dvorovima svećenika sam djelomično upoznao pastoralnu terminologiju. Brzo sam se uvjerio, da u praksi gotovo nitko ne primjenjuje izgovor BBC-a već se svaki kraj služi i ponosi svojim izgovorom. Iz knjiga i radija čovjek može naučiti jezik toliko da ga Englez razumije, no ne može

naučiti da on njih razumije. Mora provesti neko vrijeme među Englezima. Govorena riječ varira od identiteta s pisanom riječi do znatnog udaljenja od nje, no redovito nikada takvoga da ne bi pisani glas bio u izgovoru sačuvan, ali na način koji izmiče ne samo transkripcijskim znacima već i redovitim potencijama naših govornih organa. Ponajvredniji kapital nisu samo riječi već i upoznavanje, koje se, kada i kako često upotrebljava. Samo u živom govoru čovjek ulazi u trag bogatoj upotrebi obilnih i nama neobičnih vremenskih konstrukcija, otkriva upotrebu sinonima, ponire u smisao slijeda vremena.

U govoru djece, u propovijedima lijepe dikcije uočio sam kako je engleski tekuć i eufoničan jezik. I jezik je jedan od karakterističnih izražaja engleske psihe. On je sinteza tradicije i napretka. Englez je zadržao staro pismo no pustio riječ spontanosti. On ne potiskuje dijalekata niti forsira jezičnu uniformnost.

Prilično skučeno znanje riječi, a široki interes za razne probleme stavio me u dilemu: ili sačuvati nastojanje oko korektnosti govora, makar morao suziti teme razgovora, ili nastojati ostvariti široku tematiku pa morao se stoga služiti nesigurnim terminima i dvojbenim konstrukcijama. Insistirajući na jezičnoj korektnosti, brzo sam se uvjerio, da ona stvara sigurnost, a ova u običnim prilikama omogućuje lakoću saobraćaja, a u iznenadnim situacijama nadahnjuje invenciju. S vremenom sam počeo u različitim riječima razabirati sličnost i upotrebljavati je za duhovitosti, a u gotovo sinonimnim izrazima uočenu razliku primjenjivati za preciznije izražavanje. Izlaženje na propovjedaonicu i u ispovjedaonicu, jest, uvjerih se, s jezične strane prilika — makar bih radije rekao neprilika — da čovjek integralno aktualizira svoje jezične potencije. Kad Englezi, mjesto komplimenta ,počinju ispravljati čovjeka, znači da je ovaj dobro napredovao.

* * *

U ispovjedaonici i na propovjedaonici mi je došla misao: ti ljudi, razne dobi i izobrazbe, povjeravaju svoju dušu čovjeku, kojega nisu nikada vidjeli; s vjerom slušaju stranca, što se usudio učiti ih kako da žive. U dalekom svijetu, više nego doma, svećenik osjeća univerzalnost svećeništva katoličke Crkve, i osvjedočuje se da ljudi ne slušaju njega, ta ne poznaju ga — nego Krista, koga propovijeda. »Tko vas sluša, mene sluša!«

* * *

London sam ostavio za konac. Nekoliko sam dana sproveo u British Museumu, što u rijetkostima bogatoj biblioteci, što u razgledavanju izloženih znamenitosti. Dok mi je oko prolazilo stupcima sinajskog kodeksa (Codex Sinaiticus), dušom mi prolazila misao: ruku što je is-

pisala ove stupce, dijelilo je od događaja, što ih je registrirala tek kojih 300 godina. Kako li je za nju stvarnost Evanđelja bila vremenski bliska! Prošlo je 1.500 godina otkako su napisani ovi reci. Što li je sve prohujalo u međuvremenu! A oni stoje nepromijenjeni. Evanđelje je doista toliko staro i toliko novo.

Jedan čupavi papiros datiran mjeseca jula 250. godine zapeo mi za oko. Otac izjavljuje za sebe i za djecu da redovito prinose žrtve bogovima. Libelatik za Decijevog vremena.

Pod istim svodom našao se još jedan list — radije lista — s tri samo lakonska retka, no s dva duga stupca potpisnika. »Romanus Epus no habet maiorem aliquam iurisdictionem collatam sibi a Deo in Sancta Scriptura in hoc Regno Angliae quam alius (riječ što ovdje dolazi nisam mogao razabrati) externus epus.« Uzalud sam tražio Johna Fishera među kolegijem engleskih biskupa, što staviše svoje ime pod ova dva i po, za historiju presudna, retka. Biskup iz Rochestera ne nalazi se na ovoj listi.

Pismo Tome Moore-a — od 5. ožujka 1534. — upravljeno Henriku VIII. toliko je ljudsko. Kancelar se pobojao za dušu pa moli Henrika da mu dozvoli napustiti službu radi duše: »for my soul.«

Gledajući Luterova i Kalvinova pisma, čitajući retke što ih je Melanchton upravio Henriku VIII. »admiratio ingenii et virtutis tuae movit«, razgledavajući raskošno uvezane molitvenike, knjige Henrika i Elizabete, pomislio sam: čovjek može sa svetim knjigama u ruci uz laskanje o kreposti pogaziti i svete knjige i krepost.

Stojeći nad autografima čuvenih djela nisam se mogao načuditi da su ti, često grbavi, ispravljani i križani reci, nerijetko bačeni na neuglednu hrpu papira, dali biljeg epohama. Schubert je, eno, cijelu stranicu prekrižio, Borodin umeće još nešto olovkom, Mendelsshon također. Berkeley precrtava čitave ulomke svojih »Principles of Human knowledge«. Ovdje se čovjek oslobodi iluzije, da je »velikima« stvaranje išlo lako.

Onih nešto pisama »velikih«, što sam ih dospio razgledati, pokazuju, kako su i oni koje smo navikli gledati na Olimpu znanosti i umjetnosti, samo ljudi. Victor Hugo se — pokazuje jedno pismo — prepire s izdavačem nekog leksikona. Leibniz zahtijeva da se opozove članak kojim je on neugodno tangiran. David Hume nastoji isposlovati penziju za J. J. Rousseaua.

* * *

Kao rodno mjesto parlamenta Englezi pokazuju jednu staru dvoranu unutar novih, uistinu impresivnih zgrada parlamenta, u koju je nekoć silazio kralj i razgovarao s narodom.

Westminsterska opatija je po svojoj vanjštini stari, svježi hram, no po svojoj unutrašnjosti više služi muzeju nego crkvi.

Sv. Pavao je golema, no ne tako profinjena građevina.

Svojim crveno-bijelim ispruganim, visoko dignutim tornjem katedrala u Westminsteru simbolizira katoličku Crkvu u Engleskoj, koja poput usamljene proročke ruke pokazuje u visinu.

* * *

Kakogod sam morao dobro gospodariti novcem, nisam htio otići iz Engleske a da ne vidim Oxford. Drevna univerza, brojni stoljetni kolegiji prenose čovjeka u vremena kad su tu bili Bacon, Wycliff, Duns Scott. Stare dvorane bi — vjerujem — mogle mnogo toga ispričati o Erazmu kad je tu predavao, o Tomi Mooru koji je tu učio. Sveučilišna crkva je slušala tražilačke propovijedi John Henry Newmanna.

Nije li tu negdje veliki tražilac i mislilac Newmann bacio na papir tražilačku svoju dušu u pjesmi »Lead Kindly Light«:

Keep thou my feet; I do not ask to see
The distante scene; one step enough for me.

* * *

Zbog biblioteke Britanskog Muzeja morao sam ostati još koji dan u Londonu, a vrijeme, za koje sam bio najmio sobu, bilo je isteklo. Tako sam, ne našavši mjesta u katoličkom Westminsteru, zadnje dane boravka proveo u jednoj inovjerničkoj obitelji. Iznenadila me pažnja, što mi je iskazaše kao čovjeku i kao svećeniku. Sin domaćine — upravo je radio disertaciju — svakog jutra bi me autom odvezao do katoličke crkve i čekajući me prisustvovao mojoj misi. Župnik crkve me zamolio da slijedeće nedjelje uzmem župsku misu i propovijed. Spremajući propovijed uz evanđelje o najvećoj zapovijedi, bacih na papir nekoliko misli o kršćanskoj ljubavi. Pozvah Molcolma Eliotta, što je i te večeri nešto pisao (bit će iz disertacije), da mi korigira jezik. Prošli smo par rečenica. On stane: »Nije li to neobično? Katolički svećenik i jedan nekatolik našli su se zajedno u pripremanju propovijedi i to — o kršćanskoj ljubavi. Možda je to simbol onog što bi moralo biti.« Kao suha zemlja upijao je riječi — sve samo odgovor na pitanja nikla u njegovoj meditativnoj prirodi. Njemu Božje djelovanje u povijesti, ljudsko određenje, stvaralačko-soterijska misija čovjekova nisu pitanja što ih nameću knjige, već egzistencijalni upiti. Iza par dana provedenih u toj sredini bolje razumijem Kristovo divljenje pretočeno u riječi: »Takove vjere ne nađoh u Izraelu!« (Ni takove ljubavi prema bližnjemu!)

* * *

Stojeći na palubi motrio sam gostoljubivi Otok, koji nošah u mozaiku dojmova sazdanih u sjećanju. Samo galebovi, samo more, zeleni Otok se više ne vidi. Farewell to England!

Eno neobičnog tornja u Calaisu. Još jednom kroz vagonski prozor pogledah one podupornje amienske katedrale. Pariz ću razgledati — odlučih već onda, kad sam ga na putu u Englesku malo pogledao. Što sam onda bio tek okom dotakao, sad sam nastojao u sitnice razmotriti. Louvru sam posvetio veliki dio vremena; Notre-Dame, koja me više zanosi svojom konstrukcijom i položajem nego ponutricom, optrčah s kamerom u ruci. Nikad nisam vidio prozora tako žarkih boja kao što u St. Germainu i u Ste Chapelle. S trga de la Concorde na četiri se strane otvaraju vidici, koji vode oko u Louvre, na Seinu i na parlamenat,k impozantnim zgradama (za koje ne znam što su) i pred slavoluk Pobjede.

* * *

Nisam pošao istim putom u Italiju kojim sam došao u Francusku. Krenuh kroz Švicarsku. Iz ljepota na platno stavljenih ili u kamen urezanih, što ih s krajeva svijeta i vremena zgrnuše pod svodove British Museuma, Louvre-a i National Gallery, zakoračih u stare i svježe bregove, što ih je Umjetnik stavio pod plavi svod. Nisam osjetio ove dvije umjetnosti kao dvije. Jedna je ljepota — i ona u Louvru, i ona u alpskim vrhuncima. Oko mi se otimalo za Luzernom, gradom na jezerskim vodama, pogled mi je ponirao za Luganom, što je, rekao bih, sa svojim raznobojnim svjetlima sišao u gorske vode. Užurbani vlak nije mario za to i otimao mi oku vidike koji se drugdje ne susreću.

Svjetlo i sjena pravi su umjetnici: iz jezerskih voda, surih vrhunaca izvode neviđene slike. Onaj vrhunac izgleda kao starac, što uživa, kad mu nemirni oblačak, poput nestašna djeteta, miluje sjedine, dok mu noga bezbrižno počiva u omorikama i bijelim kućicama obrubljenoj posudi gorskog jezera.

Zalaz sunca u Alpama! Sjajno se sunce nečujno šulja kroz vitke jele i omorike. Svaku potrepta, svakoj kao da šapne: »Zbogom — do viđenja, sutra!« Za njim se žuri sivi mrak. Hitro pobire boje — i hiti za suncem, što se s vrhuncima upravo oprašta. I zadnju je boju skrio pod tamni svoj plašt, ugrabio i zadnju pojedinost, no za to nam je dao veličajne obrise planina. Paleći, sad jedna, sad druga svoja svjetla, oko crkve natiskane kućice čine se kao ljudi što se u mraku s »lampašima« u ruci kupe oko starca svećenika da čuju riječ. »Din-don«! Mjesec, taj stari znatiželjnik, tek s pola lica proviri iza tamnog brda da vidi što je u doli, a jedna zvijezda, izišavši odvažno na čistinu neba, domiguje drugima u dubini svemira, nek i one dođu. I hiljadu, gle, očiju sa svoda motri alpsko selo, što okupljeno oko crkve sluša njen zvon. Din-don!

* * *

Kao tren učini mi se put preko Alpa. Evo Italije. Sišao sam u Milanu. Katedrala s hiljadu tornjeva i s bezbroj savjesno izrađenih, oku prolaznika teško dohvatljivih kipova. Sjetih se da sam negdje čuo ili čitao kako jedan od kipara ove katedrale čovjeku, koji mu nabaci, što

toliko dotjeruje lik kojeg ionako jedva da će tko moći vidjeti, odgovori: »Vidjet će ga Bog!«

Leonardo je na slici Zadnje večere ostavio dubinu na plohi, tako da čovjek gledajući iz daljega ne može u prvi čas razabrati što je slikana blagovaonica Velikog četvrtka, a što blagovaonica samostana Santa Maria delle Grazie, u kojoj je naslikao da Vinci remek-djelo.

Dugo sam se zadržao pred čuvenom slikom i kad sam došao na kolodvor, vlaka već nije bilo. Iza sat i po čekanja sjedoh u coupé kraj nekog svećenika, koji mi reče, da je i njemu negdje na putu iz Pariza umaknuo vlak, pa mora ići ovim kasnim. »Gdje studirate?«, upitao me. »U Rimu, na Gregorijani«, — odgovorio sam. »Ja predajem na Gregorijani«, reče. Kad mu na njegov upit, nabrajajući profesore iz bogoslovskog fakulteta u Zagrebu, spomenuh dra Đ. Gračanina, živo primijeti: »Dobro ga se sjećam! Bio je moj učenik u Parizu.« »Kad budem jednom profesoru Gračaninu pripovijedao ovaj slučaj, što ću reći, koga sam susreo?« Uručite mu pozdrave od p. Guy de Brogliea.« Kad smo stigli u Bolognu, bilo je kasno i isusovac, koji je dočekao prof. de Brogliea, pozvao me da pođem s njima kako ne bih morao tražiti u te sate »casa di clero«.

* * *

Radeći u arhivu i bibliotekama — tragajući za J. Križanićem, zbog disertacije, koji je dvije godine sproveo na studiju u bolonjskom hrvatsko-ugarskom kolegiju — zadržao sam se par dana u glavnom gradu provincije Emilije. Bolonja me svojim starim kolegijima i univerzom podsjetila na Oxford. Jedinstveno obilježje daju gradu kilometrima dugi drevni trijemovi, te brojne kule, jedna kosa kao toranj u Pisi.

Grob sv. Dominika — rekoh na njemu sv. misu — jest svetinja i umjetnina.

* * *

Za nedjelju me prof. de Broglie — koji se na svom putu za Rim svratio u Bolonju samo zato da mogne posjetiti odanle Ravenu — pozva da pođem s njim u čuveni grad. Ne znam, je li me čuveni učenjak više iznenadio kad mi je ono kod dolaska u Bolonju pomagao nositi teški kofer, ili, kad je, evo, s odlaskom u Ravenu čekao nedjelju, dan kad sam bio slobodan od rada u arhivu, da bih mogao poći s njime.

Svojim bazilikama i bizantinskim građevinama, svojim mozaicima i freskama, Ravena je jedinstven spomenik historijskog susreta Rima i Bizanta, Istoka i Zapada. Ravena je smrtna postelja zapadnorimskog carstva i kolijevka vladavine doseljenih naroda. Tu je pao moćni rod zadnjeg zapadnorimskog cara, tu je Teodorik udario svoje prijestolje. Ravena je dala zadnje počivalište barbarinu Teodoriku, u svoje je toplo

krilo primila tijelo u kojem je prebivao velik Danteov duh. Krstionica neonijanska i krstionica arijanska — obje remek-djelo umjetnosti, a po svojim simbolima i blago teološke misli, davale su ljude, koji su se na areni života međusobno borili. Ravena je spomenik susreta oprečnosti.

* * *

Danteovo rodno mjesto — Firenza — grad je neugaslog sjaja. Stari trgovi čuvaju veličanstvenu katedralu i mramorni baptisterij. Palazzo Vecchio i Palazzo Pitti — sama remek-djela — ispunjeni su nedostignutim ostvarenjima likovnih umjetnosti. Drevni samostan Sv. Marka pušta posjetioce pod ozbiljne trijemove kojima je stupala čvrsta noga Jeronima Savanarole, širom otvorila ćelije u koje je skromni Beato Angelico sakrio svoje spiritualne likove.

* * *

U alternativi — hoću li poći iz Firence u Asizi ili u Sijenu, odlučio sam se da idem u Sijenu. Nisam se pokajao. Vidio sam rodno mjesto Sv. Katarine na gori sagrađeno — civitas supra montem posita. — A Asiz sam, koji dan poslije, ipak vidio. Iz Rima smo, naime, pošli na hodočašće u Franjin grad.

Divne su Umbrijske ravni, okićene maslinama sve u suncu života. Umbrija! — L'Umbria verde — na koju se Franji otvarao vidik sa skromne Klarine terase, što je pokazuju kao rodno mjesto himne suncu, mogla je svojim ritmovima zahvatiti svečevo srce i nadahnuti besmrtne stihove.

Ako je Bolonja drevnost, Ravena ozbiljnost, ako je Firenza umjetnost, a Rim veličanstvenost, onda je Asiz produhovljenost. Snježnobijeli Asiz sliči golubici, što se s umbrijskih ravni vinula na pećinu. U Asizu nije samo Franjino okrpano odijelo, nisu tu samo njegovi autografi, niti je tu tek njegovo u grob položeno tijelo, u Asizu je Franjo, čitav, Franjo, koji je evanđelje uzimao bez »marginala« i »glossa«, siromah, koji je svojom neimaštinom obogatio svijet.

»Kako je divno to siromaštvo«, reče netko tko se tiskao da vidi kroz uski prozor više tamnici nego blagovaonici sličnu prostoriju. »Ali nije divno — odgovorih spontano — što je stjerano pod izložbena stakla i stavljeno pod muzejske ključeve.« I kad je već Asizi bio iza nas, nije me ostavljala misao: siromaštvo stjerano pod muzejske ključeve? Ali, što bi vrijedilo nositi na sebi Franjine prnje, a ne nositi u sebi njegova duha. Duh je, koji oživljuje i prnje i ruho, neimaštinu i obilje.

* * *

Vrativši se našao sam Rim u komemoracijama dviju godišnjica: 1900. godišnjicu dolaska sv. Pavla u Rim proslavili su bibličari međunarodnim kongresom održanim pod onim nebom pod kojim je proveo

Pavao posljednje godine svoga života. Pavlova neka pisma nikla su u sjeni Panteona, koji šutljiv još danas stoji. Djela apostolska, što izvješćuju o Pavlovu dolasku u Grad pod via Appia (Antiqua), kojom još danas koracamo, čine se kao jučer napisana.

Requiemom u Sixtinskoj kapeli pak komemorirala se treća godina smrti Pija XII. Papa Ivan XXIII, bijel i sabran, prisustvuje. »Capella Sistina« snažnim je zvucima udahnula život u ionako do pred sam pokret izvedene likove, što ih je Michelangelo stavio na zid Sikstinske kapele.

»Quantus tremor est futurus
Quando judex est venturus. . . «

Zvuci mi povedoše oko k slici, k Michelangelovu Posljednjem Sudu. Eno Sudac dolazi, uzbuđeni anđeli hite na grobišta.

»Tuba mirum spargens sonum
Per sepulchra regionum
Coget omnes ante thronum . . . «

Idu, zapravo idemo pred suca, osjećam da sam i ja u mnoštvu što je ostavilo grobove.

»Quod sum miser tunc dicturus . . . « zajecaše glasovi, no čovjeku se čini da zajeca mnoštvo oko Sunca zgrnuto, i ja u njem:

»Quid sum miser nunc dicturus,
Quem patronem rogaturus.«

Molećivi, blagi zvuci »Recordare Jesu pie« odvedoše oko s neumoljiva Sučeva lica. Povedoše pogled, koji traži gdje je »Jesus pius — blagi Krist«, k stijeni, na koju Pinturicchio i Ghirlandaio, Botticelli i Perugino uniješe poteze Kristova blagog lica.

Gle blagog Krista gdje počinje svoj put na Jordanu. Eno ga, velikog Osamljenika u pustinji, napastovana od đavla. Traži svoje suradnike, suputnike. Zove Petra, Andriju . . . Prije no što će otići, postavlja, eno, jednog — Petra, — koji će Njegov zamorni put traganja za čovjekom nastavljati kroz vjekove. Petar koraca zemljom već dvadeset vjekova. I danas je tu. Sjedi, eno, pognut — kao ono nekoć umorni Krist — pod ovim svodovima — Ivan XXIII ga zovu.

»Recordare Jesu pie,
Quod sum causa tuae viae . . . «

»Quarens me sedisti lassus
Tantus labor non sit cassus . . . «

Na ulaz svijesti nahrupljuju zvuci »Tamquam reus«; na vrata sjećanja udaraju glasi »Culpa rubet vultus meus«.

»Qui Mariam absolvisti . . . « razlili su se zvuci nade

»Et latronem exaudisti
Mihi quoque spem dedisti . . . «

Zamrli su zvuci »Capelle Sixtinae«, trnu se svjetla u najljepšoj kapeli, Michelangelovi likovi zastaše u pokretu. Dan suda je prošao; dan suda, u zvukom oživjeloj slici, no predstoji dan suda »in igne«.

»Gere curam mei finis
gere curam . . .

* * *

Dugi praznički put utvrdio me je u uvjerenju: zemlja je malena, vijekovi su neznatni; prošlost i budućnost su zapravo »sada« protegnuti u dvije dimenzije. Ono što je svima ljudima isto, neisporedivo nadilazi ono što razlikuje jedne od drugih. Čovječanstvo je zapravo jedna obitelj, što boravi u kući vremena i prostora. Čovječanstvo ima zajedničku baštinu. Naše — naše ljudske obitelji — jest blago umjetnosti i misli, što počiva pod slikanim svodovima Vatikanskih muzeja i Apostolske Biblioteke; naše je sve čime se ponosi British Museum i National Gallery, naše je sve, što čini Louvre biserom Pariza. Naši su kodeksi: čovjekova ih je ruka pisala; naše su knjige: ljudska ih je misao rodila! Slike, kipovi i građevine, obrađena polja i strojevi — sve je to naše: niklo je u ljudskoj obitelji. Ljudi svih vremena i svih krajeva jedna su obitelj s istom baštinom u vremenu, s jednom baštinom u vječnosti.

* * *

Okupljeni sa svih krajeva, svih jezika i kultura — kao ono na Duhove — zazvali smo »Veni Sancte« i počeli novu 1961/62. akademsku godinu.

Zlatko TOMICIĆ

BOGUMILSKO GROBLJE

Mnoge zemlje obiđoh
i doma doidoh
i pošteno postah
i na svoju baštinu
i legoh

1. BOGUMILSKO GROBLJE

Stoji ratnik
oslonjen o mač
podignute ljevice
u znak mira i istine.
Tko će bilig pogubiti
pogubigabog.
Pjeva ptica na grani.
Cvijet nježan i ljubavan
miriše.
Jelen se oslobodi
šume.
Crvena voda
iz korijena izvire.
Troglavi pas
pravdu traži u svom palečku.
Dva crna pijetla
svijet motre neobaznalo.

Bogumilsko groblje crni se
na kiši.
Plače kamen
prezren i ispucao,
slomljen u palim stoljećima.
Stećci koji legoše
ne će se podići.
Mrtvi koji su prokleti
ne će se dići.
Ilirski humci
ponad stećaka
i tračke mogile
snivaju svoj san
u miru dalekih planina.

Burna voda oko
razglednim brdom vodi.
Gole stijene stoje;
s lijeva šuma
od crnog boga hrani,
s desna ništa.

A se leži Tvrdiša Banović
Hrvat sam. Jezik mi trgaše
A ja stoim lip.
Knjigom sam krstjen
Kad mi ruku na čelo

kladoše ja stah
Prah mi moi ne popiraite.

2. TRĒŠNJA

Zemlja se tresla pod planinama,
puklo je srce dubokim dolinama,
rasjele se stijene pod konjima krajiškim:
padoše ljudi po tlu,
kamenje se osulo po glavama.
Samrtnici zazvaše divicu Mariju.
Svjetlo se ukaza na visovima,
krvava voda provrla u virovima,
pade kiša u osjekle pukline.
Dvjesta vrela mrtvih proključalo,
krovovi se soriše.
Voda narasla do tornja.
Tutnjava stoji još danima
od Slivna do Sebišine.
Samostan izgorje, sruši se.
Kokića mlinica, i Sinj pade.
Ljudi koji ostaviše kuće
moliše se u grabovini,
u škrapama se rosiše,
vitezovi i gospe obosiše,
raja pala na gola koljena.
Zmije napustiše legla trnovita,
žuto drvo murvino pozlatilo
rakiju prosutu po ranama;
zbjegari skrućeni na počivalima
ne vidješe dim nad mrtvima.
Kosturi u zemlji se pomaknuše,
prsten od kosti na prstu pukao.

Bog Sylvan u biku je mukao.
Nogama u zlatu okovan
pred kućom stajaše Kulin ban.
Zaklane ovce runo ostaviše,
grad usnu spepeljen.

Kiša pada, prah se spire
s ploča napuštenih.
Sunce, mjesec i križ
ukazuju se u hljebu molitve.

3. IME SVIJETA

Pjevač na obali vode mramorne
među pastirima pjevaše:
Moj glas glasnoviti javljen u samoći
moje najliše riči ucrtane u kamenu,
moje najsvetije misli ostat će u zemlji
zakopane, kao nakit i suđe u grobu.
Uvijek preblizu ljubavi, kao smrti,
u nedohvatnom snu pod ljutim oblacima
vedar i mirisan. Misaon u društvu
s magarcima, i s muhama kraj ušiju,
zaklanjah se drvetom i izvorom.
Vidjeh Boga u dubu pod kojim žrtvovah
pijetla, strijelu i kaljke veprove.
Klanjah se pticama najljepšim
i slušah trave i noći pod mjesecom
ovijen ovnujskim zvonom oko pasa
ovjenčan pavitinom i dračom
tresoh trusnike gole preslice,
u svitak puhah i u uši pasje
u šumi stomornoj kraj smolenica.
Stiskah dojke gljiva i slatkih trava,
u mirisavku prerušen čekah ženu, s nožem.
Grizoše se grčice i crni rep vuge mahao je
dok lisice lasno ispijaše jaja.
Najeznice srkahu sveti sok stabala
obročitih. Lastavice noći lizaše me,
letnica slijepih ptica dodirivaše
steljke, zrila je mliječ javorova.
Zvižduci opleše pčele, bodež je ubio
zemlju, kobila se kotila,
konoplja opletala,
krt je tlo prtio.

Bilo je vrime. Bio je zor
basme rođene u bijesu.
Kokoši pijane na Jurjev dan
vidješe djevojke gole na rijeci
koje se kupahu
bez riječi.
Koturala se česnica pogača,
kisnula na stožeru
dok mrtvog vuka kitiše.

Ja pjevah svoj dan,
svoju noć viđenu u ulju i vinu
i davah ime svijetu koji se rađao.

4. PELIN PJEVA

Kiša pada na gole kamenove.
Did Gosta blagosilje
u stini živi čovjek Mrsni
i Svršenik.
Kiša pada, zemlja plače
i srce se puka usteže.

Djevica iz uha rodi dječaka
koji je bio, ali ne bijaše
od gladi i od kostiju.
Zemlja se otvori i padoše
rđakovići, psi pogani.
Vatra gori, pjevaju Persi.
Gnjev tutnji Iranom.
U Azovu stoji prvi natpis:
Horoatos, Horuatos,
dvista godina po Kristu.

Davno prvo toga
življaše pokraj Tira
narod hrvatski,
imenom *Gebalim*.
U Psalmima su
Davidovim zapisani,
u pjesmi Azafovoj:
Naselja Edomova
i Izmaelovci, Moab
i Agarjani
i *Gebal* uz Amona i Amaleka,
uz Filistejce s Tircima.

I Asur udružen s njima,
postadoše mišica sinovima Lotovim.
podigoše glave i suprot Izraelu
viru uhvatiše
poput Madijana, kao Sizara
i kao Jabin na potoku Cizonu.
U knjizi proroka Ezekijela stoje,
uz stanovnike Sidonske i Aradske
starješine i mudraci *Gebalski*,
opravljahu u velikom Tiru sve što bi se pokvarilo.

Davno prvo toga, u Iranu,
življahu u zemlji Harahvaiti,
koju je stvorio veliki Ahura Mazda,
da stoji s isturenom zastavom
na obrani carstva,
da vlada Babilonom
s braćom Kušanima
i bude blagoslovljena
od Zarathuštre, velikog maga!

Na put će dalek Hrvati
po sinu kraljevskom rođeni i kćerci.
Kruh vrhunaravni
konjanici moljahu,
u šumama i po visovima
gori trava zlatnih predaka.
Sin je Zakon, a kći Ljubav,
nitko ne smije
pasti od ruku čovjekove, nitko
ubiti oko u glavi. Pelin pjeva,
rosi se rosulja, strada u svom sjaju
Bosna srebrna, dere dane Dragovoda.
Mi smo pravi, mi smo sveti,
goni nas Rim i kralj ugarski.
Pjevajmo, braćo, svete nas svi sveti.

Konjici vrište, rote se rotnici,
nema kiše, prše cvijećem prporuše,
mili se mlada nedjelja
ležaj stere, za Josipa, Aseneta;
od Raba do Varcara,
od Like do Vrljike
pišti travom štene materino.
Rajske pčele u srcu se nalaze.
Kralj nam Tvrtko bodri bogumile.

A se leži Vladko Hrvatinić ban.
A se leži, dobar dan

5. NE SAZDA SE CARSTVO

Na blagdan Ivana Preteče
gladne pčele izlaze i mačka Irudica.
Planeta vladarica, stojni Jupiter
u vječnom vjetru iz kog diše *Ruah*,
gospodstvo sile toprv započinje.
Tako mi Tišrija, Jara i Nisana,
tako mi Safera, Redžepa, Šabana,
tako mi Ivana, Luke i Matije
bit će kiša i ribe u jezeru,
znakova ognjenih na obalama.
Noć svemoćna pokrit će tlo.
Sedam spavača će janjce dognati.
Praznik izmirenja će svima prostiti.
Bijaše Potop i kula se gradila.
Zavijao je Rim i dođe razorenje
150 gradova. Agarjani opustošiše
Aleksandriju, Kaldejci Jeruzalem,
Egipat se napuni žabama
a rijeke i potoci u krv.
Gedeon pobijedi Filistejce,
izgorje Sodoma, krsti se sveti
Vladimir u Kijevu; ljeta 993.
pođe na Hrvate.

Pečenezi stoku zgonjaju,
kolju telce, oštre sablje.
Kralj Boleslav poljski
napade Hune i Ungare
Baci baklju na Narde.

Knezovi varjaški nose
na plaštu snijeg sjevera.
Padoše na polja Poljana
u drijeva Drevljana
u bunje Severjana,
duboko raniše Dubno.
Zavojštiše na Radimiće,
Vjatiče i Hrvate,
koji zabubnjaše u bubnjeve srebrne
za nemila
zazvaše Boga silenoga.

Veliki narod Hrvata
razasla ratnu sjekiru
svim plemenima svojim
od Karpata do Sane
od Visle do Tise.
Ali im ne bi sreća ratna,
Nestadoše tvrdi Jizerci.
Drahoslava pobiže.
Slavkovci s Labe izginuše.
Izgori grad Ljubica.
Sruši se Lutomisl i Kladno.
Hrvati iz Norikuma,
Hrvati s Ilirika,
u Alpama, Duklji i Draču
ginuše stoljećima preporećenim.
Na kôcima se glave sušihu.
U mladu nedilju od Zadra
do Zemuna.
Bosna je posna,
Zagora i Hum majku prašahu.
Vezuv se otvori, pade Poljska,
Hrvatska prolipta na Krbavi.

Radujte se zakonima,
molite za kišu
oblazeći hramove.
Svijetli dani zasvijetliše
u jutrima plodova,
a Krist ostade na križu.
Svećenici ispisivahu svoje riječi:
Tohu wabohu. San i svjetlo,
smrt koja se oslanja na ratnike
a pjevači pjevahu uz gusle ljubav,
uz gajde glad goli pastir.
Ne sazda se carstvo.

6. *PAHADH VEFAHATH**

Učinio si nas smećem i gadom među narodima (Sameh 45, III Tužaljka proroka Jeremije)

* Teško prevodljiv hebrejski tekst, igra riječi (znači otprilike: »Strah i grob, uništenje i propast«) — čime se predočavaju posljedice srdžbe božje nad Izraelom — to je krajnji prezir i zapostavljanje, kažnjavanje Izabranog puka po niskim, neprijateljskim narodima.

Povrvješe sinovi pustinjski u svjetove
prokleti od Boga, krivokletnici,
u gradove, gladni golubova
i stada, orača, sluškinja.
Pleme odabrano da obori ploče
zakona, da zamuti tok srebrn
u svetim suvaljama, nevine obale
naroda koji pate i pjevaju.
Pošlo je pleme plameno
zapalivši žrtve paljenice,
predavši desetinu.
Svećenici metnuše ruke
na glavu teocima
da vazam proslave
i oslobode se haljina nečistih.
Pođe puk na put za oblakom.
Trube srebrne trubljahu,
vojska okupljena diže se od šatora.
Sve dobro im bje obećano
u svijetu koji se naprijed prostiraše.
Sažga sve Gospod u okolu Tabere.
Gnjev njegov pade na glad,
koju ostavi čednost i čast.
I zapovjedi da im na nos udari,
da im se ogadi meso
zbog kojeg ga odbacihu.
I dođe dan kada se javiše
Eldad i Medad, na koje sađe duh.
Jozua, sin Nunov, htjede da im se
zabrani, a Mojsije, sin Paloga, ne dade:
Kamo da sav narod Gospodinov
postanu proroci i da Veliki
pusti duh svoj na njih!
Ali se tad diže vjetar Gospodov
i potjera od mora prepelice,
zubi se mesa napuniše
i pomor se pojavi.
Kazna se zbi u Kibrat-Hatavi.
I puk pođe dalje u Hazerot
gladan i griješan. Prokletstvo se otvori.
Živi se žiće za nov plijen i nove pokore;
vojska zločine čini iduć za oblakom.

Iz Hare pođoše plesači, hrvači.
Branioci vire sunčane.
Oklopnici s morskim mačem
i s očima jelenova gorskih.
Prijatelji svih plemena u miru,
pastiri s planina perzijskih,
strijelci iz Suze, s Tanaisa, sarmatski jahači,
neslomivi Skiti, crnomorski Anti.
I Kerketi.
Dobroslobodni druzi s visova
na kojima sunce odabra svoja ležišta.
Nekvarni Hvari oganj nebeski štujući.
Horave koji pjevaju pjesmu Morave,
Ivana, sina kraljevog iz Nitre;
Hurvati koje nitko ne uhvati.

Korbathi što im u rukama zvižde pravde korbači.
Harahvaiti meda stepskog siti.
Od mora do mora sastaviše put
svog života razasjanog,
krvavi trag čela i ruku
ostaviše na svim putovima,
pehar obrane i sjaj proroka posljednjih.

Djevice na biku
pod srcem noseći.

Prođoše kraj braće s istočnog mora:
Kišana, Prekopjenaca, Rujanaca,
pokraj braće s Varnave i Travne,
uz Smoljane i Pomorane,
Ljutiće i Bodriće, koji izgiboše svi
u kasnijim bojevima,
u prokletstvu i bratoubojstvu,
sinovi Kaina i Kalomene.

Duh njihov u bolu je zrio.
Na vratima svijeta stajaše potežiti.
Padaše vojske, sve manje vojena biše.
Nitko ne plati lijevanu krv.
Nitko ne skrati muke naroda koji je snio
o zemlji s dahom vječite ljubavi,
o rodu neukinutom na kamenu svom.
Zavjet davni održaše zasvagda.
Nikada tuđe ne taknuvši više.
Svoji na svom, svoj kraj čuvati ubavi.
Biti čuvari časti, vitezovi krsta.
Na obali mora sniti svoj san.

8. RATNIK S VJEČNIM MAČEM

Mišja subota ne sazna sjeme istinito;
sjevači sjede za stolom, odasvud vjesnici
vjetra, Vlasi, izjedači zmija.
Žive Vidovi potomci, za ljulj i glavnicu,
i vidru u bunaru, za očev povišnjak,
za oslić i maslić, za keru i plazaru.
Za nijem i drijem.
Sve propade. Oružje pod Trojom
čeka ruku koja će ga dići. Mač Ahilov
strojnog baštinika. Agamennon golem
gnjit će u Aulidi: na pragu Nina,
Knina, Solina. A dotle traje studen
u sirotim krstovima. Stoji sjećanje
na ljubav žena koje nestadoše.
Stoji bol oca, bol gola gospodara.
Ratnik s vječnim mačem što strši
iz tijela nesmrtna vatrenim potocima gazi,
gadne ribe i rakove satire.
Nasljednik planine, sijač prvi u plemenu,
pjevač smjeli u plamenu, prorečen
po pjesnicima i prorocima,
slavljen od rodnih dimova
pjeva na putu Humom i Likom,
pokraj pasa i peračica,
u magli i močvarama,
na čunu istrulom;
putovima kojima stupaše
križari, kiridžije,
kola volovska, Mehmedovi Turci,
Tanković Osman i Mujo od Kladuše.
Grču gavranovi po poljima zgaženim,
orli mrcinjaši u gorama listopadnim.
Tresla je proljetna groznica;
junaci s puškom i topuzom
sa sedam rana od sedam sabalja,
svati djevojaka kićenih,
salazeć u Primorje bijelo
na zemlji svetoj umiru;
tresu se sindžiri srebrni
iz Levanta grada,
grive i perčini,
plavi plamenovi.
Tresu se koplja na ramenu
u vojnici Zrinjevića bana.

Roblje put Azije vaik krvari,
uši i glave za plaću sječene.
Tuđi klas raste iz tijela palih u Krbavi.
Dizdar od Udbine rakiju ispijaše,
bez potomka ostade ban Karlović
u gradu Lukavcu na rijeci Ričici
dok Likom lutaše haračlije,
odmetnuti bašibožuci.
Sultan naredi sječu Čengića.
Avdi-bega ugušiše carske hudučije.
Dok cvatoše žuti cvjetovi na bristu,
sjeta sijevala iz vode
dizala se teška ruka Boga
na narod uklet i čist.
Cvjetnice cviljahu i leđa ligahu
pod rzajem i prahom pogodnim.
Slatki sok ljubavi ne vidje krš,
ne vidješe visoke lađe dalmatinske;
trgovci put Dubrovnika, dici od Hrvata,
pjevaju; kuš je cvao i kadulja.
Divlja je raž zrelila
i zemlja kopna gigaćala.
Jabučilo s jabukom u grlu!
Pečal je pekao u prsima.
Iz zvijezda je gatala Udbina;
s koplja stršila medvjeđa je glava;
drinovi klanci karavane snovali.
Zvizga je stala goniča.
Ličevina se bijeli na sužnjima,
sedlo škripi šimširovo.
Granalija iz pazuha granala,
sela preostala lugu i pepelu.
Rakija pušila žežena!
Šljuci se sušiše viteški.
Vino lilo s tulumine,
u mejani kavge zamećale,
zmijska jaja pucala,
smrtna lica s Trokite ne jela.

9. SAN RADIMLJA

Svesnena noć pala na Krajinu.
Gosti i Didovi zovu
kraj putova;
pod gajem ptice koje ne pivaju.

Križ i polumjesec se ne popiru. Kolo se vodí
u krugu sunca i vode,
djevojke u svijet zagledane,
ruka veća od ratnika.
Zvijezde i mačevi na nebu
usnulog Radimlja.
Sloboda se plaća
prevjerom, bolom neugasivim.
Prelaznici oganj rijeka
spoznaše, bose noge u stijeni
ostaše. Jesmo a nismo.

Naša lica suzbi kamen plača.

10. BILINO POLJE

Da li laž bijaše Nežit
kojeg je Krist u goru otjerao
i zmija rođena iz palca?
Noja, koji spasi svijet za zlo,
koje bijaše i koje će doći.
Na Bilinom polju slaga li Kulin ban
i Rastudije otvori li carska vrata?
Odsječena jezika moljahu li strojnici
za dva boga i rukopoloženje?
Da li je zao duh bio anđeo
koji se ukaza Mojsiju na Sinaju?
Što bijaše oganj u kupini?
Je li đavo sačuvao Križ
i Ivan Krstitelj hulu na nebo?

Sirci i Armenci stigoše,
koji se ne žene i ne jedu meso.
Gost Radin bio je radin.
A la li gosta! A la li ratnika!

Krst svjetlosti obasja Bosnu,
posveti Hum, uzljubi Dalmaciju.
Pijetao svetog Petra pjevaše.
Trs je svijet spasio.
Sunce nad križem
i voda vječna
koja silazi s neba.
Vijenac slavi krugove
u djevičnom kolu
i u bolu,
jelen traži svjetlost istoka.

Svijet se rađa čist i savršen.
Mrsni ljudi jedu meso,
slave sir i mliko,
mrse se
i množe.

Tijelo umire
i duh se uskrisuje.
Biće božje riječi
u tijelo se utjelovljuje,
u ljubav i u griješno zbivanje.
Kralj Držislav otvori sve kapije.
Čaše digoše
vojvoda Hrvoje Sandalj
i Stipan Radoslav.
Veliki Starac križ objavi.

Stanko Kromirijan i Hval
blagoslov zapisaše.
Krvnu pravdu poreče
Did Radomir.

Polumjesec i grozdovi,
križ sunčani
blistahu
u novom kamenu.

11. STEĆAK SA ZNAKOM NEBESKIM

Stećak sa znakom nebeskim
pod izvorom Zvizdom
dočekuje kiše,
dane i godine.
Zmije bježe pred tamjanom
i zvonom kravljim.
Dva oka svojom vodom
sa zemlje u nebo gledaju.
Via Romana u kamen se upire
poljem Imotskim, uz Runoviće, do Ledinca.
Koža i vuna, koze se gone
na more. Grčke lađe sjahu
u Hvaru. Crni bubnjevi bubaju
od Cetine do Neretve i Drine.
Šibe se dijele u Šibeniku.
Bijes se obistinjuje
pokraj smješka babunskog.

Makov cvijet uspavljuje svijest
u smrtnom sladoru.
Pasja kost se suši na jeziku.
Bukov list bezumno drhturi.
Na nevistama školjkice,
puca od kositra.
Macići se mace
iz jaja se otrovnice pile.
Vada se u vrisu odziva.
Šetnici tresu tankim perčinom.
Najbolji čauš je vojvoda Lauš.
Pjevač silazi s planine
goreći od ognja natprirodne
ljubavi,
od mržnje neugasive,
od ognja i krvi.

12. U ŽIVOTU NEČISTOM

Kao Petar Crni
sin Gumajov
iz Râta
koji je živio
u životu nečistom
pokraj nekorisnih i ispraznih
stvari
kada je zabluda vladala svijetom
ali kojeg je duh odletio
k zvijezdama.

Kao Džemaz
sin Muhamedov
iz sela Čitluka
koji je vrlo griješio
i umro u kišni dan
i sve mu bi oprošteno.

Sjemena se okusio parakletova!

13. BRAĆA BIJAHU

Braća bijahu. Djeca bijahu.
Krv ne izda, izda sila.

Bogumile, Bogu mio,
što ostavi svijet svoj
za luke i ledine
i za ljubav carsku?

Mijajlo Kulin, svat venedski,
Hidajet-paša s musafom posta.
Tahvil-paša Hrvat
sadr' azam sultanov.

Krviše se braća. Krviše sestrići.
A svatove na Mrkalju
stigoše hadži Mehmed-aga,
Kodić Hurem-aga,
Velagić Selim sa Velova,
od Lipeta barjaktar Lipete,
od Hrvata kule barjaktar Hrvat.

Sječa pade i krv bratska.
Vlaška hila i turska nevira.

14. DO SEDAM JEZIKA

Husein kapetan diže se
na Carigrad. Trešnje i Ratajice
prognaše. Boga moliše čavke
i Bajbuti. Na kosturska bijela vrata
stiže Vid Bolani. Čelebijo Mujo,
Imširbeže, za svoj nâm platiste,
za svoj nâm i za rodni šêr.
Iz Kotara lijest stiže,
iz kotara i s turske krajine.
Goniše se do sedam jezika.
Ja mlidijah bubnik biti
na pridvraćju Zadra grada,
šetnik mladi, ognjem progorio!
Moj Omere, moj očinji vidu,
ti si vlaški sa obadvi strane!
Zemlja ječi, nebo zveči —
Posta Petar đemidžija
Kurta buljuk-baša,
dosta kolajnu od zlata,
kolajnu od zlata i svilene ćakšire.
Turska sila i sila madžarska
a Hrvati dušu ôbraniše.
Oj Halile, Ivin pobratime,
ne znaš šta ćeš od života svoga,
kud ćeš sada, bolan se savio.
Davor, davor, arnaut Osmane
što popali dvore javorove?
Osveta će na tvoje sinove.

Vlaška trka, vlaško posizanje.
Nitko nikog poznat ne mogaše.

Stećci i nišani u zemlji ostaše
A na zemlji puk jednaki.
Sada nam je kao što je bilo.
Od nebrata nebrat nam pomože,
lele nama od sada do vika!

15. ZEMLJA PLAČE OD SADA DO VIKA

Zemlja plače i boluje,
od sada do vika;
na zemlji je bludnja
i zloća, na zemlji su
Đavo i Bog.

Dobri mužje!
Kralj Nemanja
odreza jezik
učitelju vašem u grlu njegovom.
Nečastive knjige spali,
a trikleto ime da se ne spominje!

Neka umru postom kojim poste:
cvijet božji, ban Sibislav;
ratnik ljuti, ban Ninoslav
i veliki vojvoda bosanski
Hrvoje Hrvatinić, herceg splitski,
u Tropolju i u Donjem kraju.

Da su prokleti: Belismenic,
Rastudije, Tvrtko i Dražilo!
Da su prokleti: Voihna, Prijezda
i Nelepic!
Da je prokleta Crkva Hrvatska!
Da oganj sažga sve Dobre Bošnjane
i čestitog Kulina bana!
Da su prokleti Kačići omiški
i knez Osor
i seljaci od Donjeg Miholjca!
Da izgore svi pravi krstjani
na lomači kneza Kolomana!
Od njih mnoštvo duša pogiba!
Od njih, koji vjeruju da je voda zla
i vodokršće ludo i ne oprašta nam grijeh!

Zarad njih su temelji crkava naših
obrasli visokim dračama i bušljom!
Zarad njih, koji ne mole u crkvama
nego u polju, bilo gdje, na zemlju koljena poklečući
Zarad njih, za koje dostojno i pravedno jest,
koji zbore da žiju po glagolu božjem.
I koji blaguju hljeb blagoslovljeni
i Očenaš mole do smrti!
I Krist im je sin inočedni!

Kletvu baciše na Ivana Preteču,
strašnog Vodonosca, anđela Semaelovog
i štuju samo sunčani križ,
Krista koji blagosivlje;
i imaju Duha svetog u sebi
i dvanaest apostola božjih,
u Bosni, strašnom stjecištu svijeta,
u Bosni i u Rami, u Travunji,
što su vatra u Geheni.
Anđeosku mole molitvu,
ne zaklinju se i ne žene.
U tropletu stoje, žedni
vječnog života i milosti,
i lome svoj sveti kruh,
i psuju:
Prokleti da su Hljeb i Vino,
djelo Sotonino, prokleta da je Voda,
koje krst ne daje duši spasa,
a blagoslovljeni da su knjiga
i ruke na prsima!

U bogatoj zemlji uz Hrvatsko more
živi prosti i bezvrijedni svit,
krivovjerci prokleti —
od sada do vika!

Did Veliki i Gost Veliki
u tom svitu svitle kao stinj,
ljiljani u trnju, Savršeni krstjani,
u postu i u pokori vik svoj provode.
Duh sveti je u njima, a Strojnici
poglaviti zemlju obilaze.
Starac Mišljen i Bilko
i Stojan krstjanin i Ratko krstjanin;
Starci u Moištri: Žumbor i Vlčko,
u dvoru bosanskome, mole za dobar Svršetak,
hljeb blagoslovljeni, u crnome ruhu,
s lanenim pasom na golome tijelu.

Obučeni se mole, Boga hvale,
u ime tri Sveta Duha,
u ime Drugorođenog Sina Božjeg,
da svaki krstjanin bude Postan i Svet,
da svi budu dobri i pravi,
da ih blagoslovi Drug Pohoditelj
i da izbave duše naše: od preljuba,
zle misli, laži i slavohleplja.

Krist bijaše naš prvi Did!
Did naš jedini je danas Stijena Gospodinova.
Od Dobrog čovika do Dobrog čovika,
na putu u Dvor nebeski,
od Dida Rastudija do Dragiča;
od Dubrovnika, na vlaškim konjima,
do Ružina, sve do Gosta Milutina,
do Ratković Stipana i do Tvrtka kralja.

16. POVRATAK KRISTU JEDINOME

Ase leži Bogavac
Starac Bolunović s Jame
Ase siče Grubač
Molu se Bože
pomilui me milosti tvoe

Naše duše su zasužnjeni anđeli.
Naša tijela su tijelo vražje.
Naše duše utješene idu u Nebo.

U devet voda operi mi pladanj
i nijedan sat ne živi bez molitve!
I moli, po Svetome Ivanu,
uime sedam zvizda, sedam svitnjaka,
uime sedam truba, sedam gromova,
sedam rogova i sedam rana!

Satana je bez početka
i stvoritelj svega što se vidi
po svom svitu.
Živimo uz anđele zle
i anđele milostne,
rođeni u grlu Adamovu,
u vatrenom dahu rajskom,

pred Drvom života
i Križem sunčanim,
uz Kristov blagoslov
tute, u Banskoj Stolici stojeći,
kraljevskoj Sutjesci,
u Janjiće prognani i u Hum . . .

Prostiraše se po tlu ovi ljudi nemrsni,
poklicaše i moljaše se, opsjednuti,
u tajnosti, turobni isposnici,
pognute glave, u hljebu molitve.

Prokleti i jalovi
odoše;
vratiše se Kristu jedinome,
Sinu Božjem, i Bogomateri,
svetoj ženi od krvi i mesa.

Kralju Tvrtko, sveta biljčice,
Turci stižu, a kralj Stjepan Tomaš plače,
vojvoda roški u gradu Budimirovom
vadi mač.

Ljudi prokaženi, slijepi, ubogi,
ljudi, ajme, hromi, gladni i stari
ostadoše svijeće žeći.

Gost Radin
od plemena Butkovića
iz svoje hiže u Seonici
u Dubrovnik
s krčazima zlata
putuje.

Kralju Tvrtko,
Bosna je tvoja!
Božja Bosna i viteški Hum
i carstvo božje.
Od sada do vika!

17. VODA S JAUKA

Čujte me svi, da vas ne išibam
bičem božjim!
Svi koji sabirete
u žitnice svoje.

Svi koji pijete s Jauka
s mlatom na svojoj mrtvici.
Žedni s točila,
psi okopoljski!
Zar ne čuste
da je Nin u plamenu
i Ivaniš da udara na Imotu?

Paližna proslavi kralja Tvrtka,
koji ni bogumil.

Slavljaše svetoga Savu carigradskog
i Rimu darove predade
da pivaju bratska Bosna,
crni Ras i Bijela Hrvatska,
da kralj bude svojan.
Ali pade.

Biskup Pavle dao je blagoslov.
Hranić Vladko, Hrvoje Ivaniš
na suncu krvave kacige skidaju.
Vojsku vode dva brata Horvata.
Vojsku dižu, do Osijeka stižu.

Sandžaci na sablju zovu.
Idu čete.
Sedamstotina konjanika.
Petstotina pješaca.
Kovčić Murat-beg pjeva.
S čela mu mjesec sijeva.
Blažević Omer polazi
na grob pašin bijelome Travniku.

Venecija vješa,
bez milosti, odmetnike,
zlovidi ratnike hrvatske,
na galije okiva hajduke,
siječe vuke, sokolove —
pravednike smrću neponižene.

Kao što plakaše za ljubom
muž Jerko Kostražić
i onaj kojem ženi
zmije dojke okružiše
da joj ispiju srce
u boli
tako ljubav Garci
i Ugarci
nađoše bezmitnu.

U gladi se jela
kora s drveta,
trava
i meso magarca.
Rat zapovidi
Prvan Kokorić,
vlaški vojvoda.
Stršene u istrulu jasenu,
samotna vuka s planine,
prelijepu ženu s kopitom
vidješe kirijaši
opljačkani.

Brončani prsten pao
s ruke.
Vijenci vjenčani
o klinu drvenu,
perčin razriješen,
pâs otpasan
uoči snijega
koji se nudi vrhuncima.

Tako bijaše:
u puri i plamenu,
od drinka do trišanja,
vodu pijući,
vodu i vino;
tako bijaše
u žiću i nežiću.

Od Prološca do Zmijine gomile
svijetom ovim, nad vodom
i kamenom,
pokraj groba starca Rome
znak se pravi ukazuje.

Od Duvna do Makarske
pjeva strila povijesti,
prvašnja siringa.

Grlice guguću,
u grlu gore.
Gnijezda gola
grade se u oblacima.
Njišu se iz klasa jednovjerna
krvavi kosori.

Stećci kisnu.

Samotni mramori
mrmore u moru
mrsne mjesečine.

A se leži
Vladko Vlavić.
Muka me satra.

Sivi kamen
postaje crn.
Plače i pjeva.

Stoji u zemlji
uime pepela
bezdane prošlosti.

Tko će bilig pogubiti
pogubigabog.

Joja RICOV

ZAPIS NA JEDNOM GROBU

Tko me šalje i gdje?

Bezakonje izmorilo je moj mladi život
Metalna krv.

Titra ova riječ u periferiji mojih žila

Uho koje slušaš
Oči koje gledate
Moja ruko.

Hitaj moje srce!

Smrt je tvoja jedina bezbolna
Svijetla perspektiva:

Nepovratno sunce.

ZABORAVLJENA PRICA

Pričini mi se gdjekada da sam star a vrijeme
ja na izmicaju zora u nekom blagom
otočkome kraju nadohvat maslinika

otvaraju se vrata i preko kamenita praga ulaze
jedan po jedan moji drevni prijatelji da me
pozdrave u krugu. Čas je rastanka i srce
njihovo ja osjećam kako stiskom živo
silazi u moju ruku i otkucava

a pred zamagljenim očima u duginome luku preliječe
moje djetinjstvo visoka školska zgrada na brežuljku
bijela s prozorima u more i Velebit

sirica u masliniku grmovito zečje ostrvo sred
sjevernoga Jadrana u pjeni i u vjetru

s torovima ovaca na jednoj zračnoj uzivisini gdje sam
prvi put sanjario o životu zavaljen u meku
bujnu lipanjsku travu uz jezerce

a stiže jedro lađa tamna
ribarska školjka ljeska se na valu otac je
donio golubove tu pod pramcem zbijeni
u burence Ante i ja ležali smo kao srdele i sve je
bilo lijepo ribe su noću
blistale u mrežama i igrajući preskakivale bi
more lovili smo zvijezde koliko divnih
puževa što smo ih skupljali u džepove sve do
svijetle nedjelje kad smo ostavljali more

dolje na žalu čekala bi majka
selo cijelo svečano kao svadba a jednog dana
otac se nije vratio

plakali su anđeli u ponoć tužno
božićno zvono sjećam se
mati je zavijala ludo i Marko a onda
grunu rat kao vijavica preko brijega

Marko je odselio u nebo

ne znam što se dogodilo išli smo
šutke u nizu teški kao olovo bio sam
robijaš

Milan — tako se zvao mladić koji je
umro s mjesecom u naručju jedne
daleke zdravamarije u osvit lovrinjskome
danu — leševi s produženim životom na dva
na možda jedan dan na uru na jedan
čas gole prašnjave noge čovjeka pomodrjele
prijetile su ispod ćebeta a pod njim lokva
krvi zgrušena pred mojim očima. Nisam
smogao snage da mu pogledam u lice.

Kormilar s nekog obalnog putničkog broda šaputalo se
siromašan bezimeni Sicilijanac. Mamma mia
bambini ... jaukao je nedužan nasred krova presječen
rafalom iz stražareve strojnice i
stropoštao se preko žlijeba na odar
crne zemlje ispod telefonskih žica. Išli smo
mrtvi prema kazanu a iznad glava
urnebesi gvozdene lađe neba paklenski
sijači gdje li će
gdje li će Bože danas da siju grob.

Od stravičnoga šuma tresla se je
zemlja s brdima i s morem i zujala
duboko u ušima i u srcu koje je
udaralo snažno. U zasjedi za mocirama s janjetom
šćućurenim do izranjenih nogu vapili smo
slobodu vječni božji mir.

Majko moja, djeco moja, kako li vas daleko ostavljam

Padaju guste neprovidne pogrebne novembarske kiše.

KRALJEVSTVO BOŽJE JE U VAMA...

SEDAM SCENSKIH ILUSTRACIJA MUKE I SMRTI SINA ČOVJEČJEGA

USPOMENI
SVOG OCA
ČOVJEKA PRAVEDNIKA
PISAC

LICA:

Glas Spasiteljev

Jakov	apostoli	Sudac
Ivan		Vojnik
Petar		Odličan čovjek
Juda		Običan čovjek
Svećenik		Dječak iz kuće sučeve

Djeca jerusalimska — Glasovi dvojice razbojnika — Glasovi naroda — Marija i dvije žene kao nijema lica.

SLIKE: U hramu jerusalimskom — Pred kućom Posljednje večere — Maslinska gora — Dvorište sudnice — Ulica jerusalimska — Golgota — Vrt Uskrsnuća.

Događa se u Jerusalimu i njegovoj užoj okolici, od Cvjetne Nedjelje, 2. travnja (9. nisana) do Uskrsne Nedjelje, 9. travnja (16. nisana), 30-te godine poslije Krista, a 783. godine nakon utemeljenja Rima, kad je Isus Krist navršio 33 godine, 3 mjeseca i 3, odnosno 13 dana.

I

PREDVORJE HRAMA U JERUSALIMU

Cvjetna Nedjelja, 2. travnja (9. nisana) 30. godine poslije rođenja Kristova, a 783. godine nakon utemeljenja Rima. Sunčano popodne.

Trijem u koji se ulazi s raznih strana, vodi desno u sam hram. Ukrašen je pločama zakona, sedmokrakim svijećnjacima, žrtvenicima s kojih se dimi kâd miomirisni.

Nasred predvorja ponosno stoji, raskošno i šareno odjeven i raskrilivši ruke na molitvu SVEĆENIK.

Na čelu i na lijevoj ruci privezani su mu mali svici pergamene s odlomcima iz Svetog pisma.

A u lijevom kutu kleči, siv i neugledan, oborene glave i bijući se skrušeno u grudi, OBIČAN ČOVJEK.

TRUBLJE HRAMA *ječe svečano vani na zidinama.*

SVEĆENIK: *(sa samozadovoljnim patosom)* Gospode Sabaote, veliki Bože Izraelov, čuj molitvu pomazanika svojega, koga si postavio da vodi i uči narod izabrani!

Hvalim Ti, Bože, što nisam kao ostali ljudi: razbojnici, nepravednici, preljubnici ili kao ovaj običan čovjek ovdje, koji se ne usuđuje ni očiju svojih podići k Tebi!

Postim dva dana u tjednu, dajem desetinu od svega što stičem, pa i od posljednje travke, nosim Tvoju riječ ispisanu na čelu i ruci da svatko zna koliko mi je zakon Tvoj u misli i u djelu.

Molim Ti se stojeći nasred zbornicâ i na raskršćima, a kad milostinju dijelim, trubljom dozivam prosjake ulicama da ljudi vide što je pravednik Tvoj, pa da se za mojim primjerom povedu!

Subotnji počinak poštivam, da ni ruku o ruku ne protarem kad se umivam, jer bi i to bio rad i kršenje zapovjedi Tvojih!

Hvala Ti, Gospode, što si me učinio najboljim među najboljima, učini me još i najjačim da mogu smrviti neprijatelje Tvoje, koji s tesarevim sinom iz Nazareta ustaju na Tebe i na nas, čuvare hrama i zakona Tvojega! Amen!

(Ostane raširenih ruku).

OBIČAN ČOVJEK: *(jednostavno, ali iz dna srca)*

Bože, milostiv budi meni grešniku! Sto puta u danu kršim zakon Tvoj slabošću i zloćom svojom, ali Ti milosrdan ne prezri nevolju moju i ne skrivaj lica svojega preda mnom! Jer što sam ja bez Tebe, Gospode? Što mogu, no gorkim suzama žaliti opačine svoje i skrušeno vapiti: Bože, milostiv budi meni grešniku!

(Još dublje se prigne i zaplače bijući se u prsa.
Svećenik je završio molitvu, duboko se pokloni, spusti ruke, pa se okrene da ode i kao slučajno ugleda Običnog čovjeka.)

SVEĆENIK: *(strogo):* Ustaj! Zar se u takvu ruhu dolazi u hram Gospodnji?

OBIČAN ČOVJEK: Časni slugo Božji, nemam boljeg ruha, a srce me vuče kući Gospodnjoj...

SVEĆENIK: *(za sebe)*... ili škrabicama za milodare iz kojih novac tako često nestaje! *(Oštro, kao na nekom preslušavanju.)* Reci, po što si došao u hram?

OBIČAN ČOVJEK: *(iskreno začuđen)* Kako: po što?... Da se pomolim!

SVEĆENIK: *(posprdno)* Da se pomoliš! . . . A znaš li ti uopće kakvu molitvu?

OBIČAN ČOVJEK: *(skromno)* Znam po koju, a jedna mi je od svih najdraža: »Oče naš, koji si na nebesima« . . .

SVEĆENIK: *(ogorčeno prekine)* To je bogohulstvo, a ne molitva! Kako se ti, običan crv, usuđuješ nazivati ocem Gospoda Sabaota pred kojim planine drhću i anđeli strepe? Tko te je tu »molitvu« naučio?

OBIČAN ČOVJEK: *(oklijevajući)* Čuo sam je . . . od Proroka iz Nazareta . . .

SVEĆENIK: *(plane)* Dakako! Svako svetogrđe potječe od njega! *(Prijeteći)* I ti si, dakle, njegov učenik?

OBIČAN ČOVJEK: Zar sam ja vrijedan da budem učenik takva Proroka? Ali, slušao sam što govori i gledao što radi, kao što sam i druge propovjednike i učitelje slušao. I eto: nikad čovjek nije tako govorio i radio kao On!

SVEĆENIK: Kakvu vam duboku mudrost prodaje taj radnik bez nauke i škole?

OBIČAN ČOVJEK: Njegove su riječi priproste, nema u njima ništa zapleteno ni učeno! Hvataju za srce i ulaze u dušu same od sebe . . . kao sunčana zraka ili žar vatre u zimskoj noći! Kakva ti škola treba da shvatiš: »Ljubi Gospoda Boga svojega svim srcem, svom dušom i svom snagom svojom, a bližnjega svoga kao samoga sebe! Veće zapovijedi od ovih nema!«

SVEĆENIK: To već Mojsije nalaže u svojoj petoj i trećoj knjizi!

OBIČAN ČOVJEK: Da, ali Učitelj dodaje: »Ljubite i neprijatelje svoje, molite se za one koji vas progone!«

SVEĆENIK: To je krivovjerje! Za neprijatelje smo dobili zakon: oko za oko, zub za zub! Jer naš je Gospod Bog osvete, sile i pravde!

OBIČAN ČOVJEK: A Učitelj propovijeda samo ljubav, samilost i praštanje! »Kako hoćete da ljudi čine vama, onako činite i vi njima!« Tko mu ne bi vjerovao da je to prava riječ Božja, kad i ne bi pravio čudesa? Ali On uskrisuje mrtve, . . .

SVEĆENIK: *(prezirno mu upadne u riječ)* . . . slijepima vraća vid, uzetima hod, a gluhima sluh, gubavce čisti, vodu pretvara u vino, a zelenu smokvu u suhu — znamo mi sve to!

OBIČAN ČOVJEK: *(iznenađen)* Kako? Znate, a ipak ne vjerujete u Njega?

SVEĆENIK: Ne, jer mi znamo i to da sva ta čudesa radi pomoću đavla!

OBIČAN ČOVJEK: Ta on đavole i z g o n i iz ljudi! Ja sam svojim očima vidio! Kako bi sotona sotonu gonila? Ne! Da on nije od Boga, ne bi mogao ništa uraditi! Ali on sâm reče, kako sve to radi za dokaz da Sin Čovječji ima vlast opraštati grijehe! Jer On oprašta grijehe, svima, koji se kaju!

SVEĆENIK: Vidiš li da huli na Boga! Tko može opraštati grijehe osim Boga jedinoga?

OBIČAN ČOVJEK: *(mirno i zanosno)* On to može, on, Isus, Sin Božji, vlašću koju je od Oca primio!

SVEĆENIK: *(plane)* Nesretniče, u grijesima si ogrezao, pa ti da mene učiš!

OBIČAN ČOVJEK: Odgovorio sam što si pitao! Mislio sam da možda i ti hoćeš postati učenik Njegov!

SVEĆENIK: *(sav se pjeni od bijesa)* Mi smo učenici Mojsijevi, a ti i tebi slični budite njegovi učenici, služite s njime Belzebubu, prokletstvo na vas! Napolje, gubi se iz hrama otaca naših, odmetniče!

(Podigne desnicu i oštro ispruženim kažiprstom pokazuje mu izlaz lijevo.

OBIČAN ČOVJEK pokunjeno se pokupi napolje, a SVEĆENIK još ostane u tom stavu.

Na istoj strani, kamo je izišao OBIČAN ČOVJEK, pojavi se ODLIČAN ČOVJEK, natovaren krletkama u kojima lepeću krilima jarebice i golubovi.

Zastade ugledavši Svećenikov kažiprst i ponizno se pokloni.)

ODLIČAN ČOVJEK: Tjeraš li to mene iz svog doma, časna glavo hrama Gospodnjega?

SVEĆENIK: *(spusti ruku i udobrovolji se)* Ne! Protjerao sam krivovjerca, koji je oskvrnuo ovaj hram svojom bogohulnom »molitvom.« Ti u hramu pošteno trguješ i točno plaćaš određenu daću! Uniđi samo!

ODLIČAN ČOVJEK: *(brzopleto, lukavo i himbeno)* A što ja tu i prodajem? Stoku za žrtvu, od janjaca do govedâ, pa jarebice i golubove za one koji nemaju novaca za veći dar! To i nije trgovina, nego bogoslužje! Pogotovo kad dajem sve po najnižoj cijeni. Sâm skoro ništa i ne zaradim!

SVEĆENIK: Ostavi to! Sve što je na slavu Božju, neka se slobodno radi, pa i trgovanje u hramu! *(Tiše)* Nego, ima li što novo u narodu?

ODLIČAN ČOVJEK: *(primakne mu se i šapće oprezno)* I te kako! Poznaješ li Lazara iz Betanije?

SVEĆENIK: Imućnog posjednika, koji ima dvije sestre, Martu i Mariju? Poznajem!

ODLIČAN ČOVJEK: Eto, taj je Lazar nedavno umro! Baš na mrtvo umro i s dušom se rastao! I zakopali ga po redu i zakonu! I četiri je dana ležao u grobu! A onda je Nazarenac došao na vrata groba, zapovjedio da se odvali kamen, povikao »Lazare, iziđi napolje!«, a mrtvac išetao živ i zdrav kao da je samo malo prilegao, da se odmori!

SVEĆENIK: Tko te je opet tom pričom nakljukao?

ODLIČAN ČOVJEK: Kakvom pričom gospodaru? Ja sam s Lazarom trgovao, kupovao sam od njega med, najbolji u čitavoj okolici! Bio sam mu na sprovodu, znam da je četiri dana ostao u grobu i zaudarao kao

kuga kad su podigli ploču! A jutros ga sretnem: pomladio se i poljepšao kao da je bio na oporavku!

SVEĆENIK: *(naglo)* I sad nema drugog posla nego hodati naokolo i pričati o svom »uskrsnuću«, zar ne?

ODLIČAN ČOVJEK: *(nesmotreno)* Dakako! A tko bi i šutio na njegovu mjestu? Nije to obična stvar vratiti se s onoga svijeta!

SVEĆENIK: Zar si i ti zaveden? Je li u Nazarenca vjerovao tko od nas poglavarâ i farizeja? Nije, nego sam neuki svijet koji ne poznaje zakonâ! To bi vama, boljim ljudima, morala biti opomena da se držite daleko od njega!

ODLIČAN ČOVJEK: Nismo mi uza nj, a nije prije bio ni sav puk. Jedni su za njega govorili »Dobar je!«, a drugi opet »Nije, nego zavodi narod!«

SVEĆENIK: Tako je! To je prava riječ!

ODLIČAN ČOVJEK: Da, samo, treba mu priznati da ima i čime zavoditi mase! Sav je nekako neobičan i drugačiji od drugih ljudi, pa sam na primjer opazio da mnogi ne mogu izdržati njegov pogled. A istina je, u njegovoj se nazočnosti osjećaš tako nekako kao da ćeš se najednom naći sasvim gol pred mnoštvom naroda. Nije to ugodno, daleko mu kuća... Al krasno govori i čudesa radi! Tko zna, kad dođe pravi Krist da li će ih više raditi nego ovaj zavodnik?

SVEĆENIK: *(htio je planuti, ali se svlada i promijeni taktiku)* Kad smo se složili da je zavodnik, reci mi, nisu li tî njegovi uspjesi opasni za mene.... za tebe ,... za pravoga Boga?

ODLIČAN ČOVJEK: *(izmotava se)* Ako je Bogu opasan, Bog će s njim sâm obračunati... A meni od Nazarenca ni vruće ni hladno. Ja gledam svoj posao, a u politiku se ne miješam. Nazarenca je sada čitav narod prihvatio...

SVEĆENIK: Čitav narod? Reci radije šačica prostaka i društvenog taloga!

ODLIČAN ČOVJEK: To je negda bilo! Ali danas ga svi priznaše velikim prorokom i eno ga vode u Jerusalim kao kralja! On sjedi na magaretu, na mojem magaretu... Jutros je naprosto poslao dva svoja učenika ravno pred moju kuću. Rekli »Gospodinu treba!« i odveli životinju! Kao da je privatna svojina ukinuta! Sad jaši na njemu, a oko njega tisuće ljudi kao da su pomahnitali: trgaju stablima grane, prostiru haljine cestom, kud prolazi, guraju se i urliču — svaki čas nagrnut će ovamo! *(Prisluhne)* Eto, vika se već čuje!

ZBOR NARODA *(u daljini pjeva psalme, isprekidane povicima »Hosana!«*

Sve je to u početku daleko i mutno, a onda sve bliže i sve glasnije:)

Gospod je kralj, neka se zato raduje zemlja! Neka se vesele otoci mnogi!

Nebesa navješćuju pravdu Njegovu, i svi narodi gledaju sjaj Njegovi

A Sion to čuje i raduje se: kliču kćeri Judine radi sudova Tvojih, Gospodine!

Velik je Gospod i dostojan svake slave u gradu Boga našega, na svetoj gori svojoj!

Uđite na vrata Njegova sa slavom, u dvore Njegove s hvalom!

Spominjemo se, Bože, dobrote Tvoje u nutrini hrama Tvojega!

Dođite i vidite djela Gospodnja: silne stvari učini na zemlji!

Iz usta djece i dojenčadi pravi sebi hvalu nasuprot neprijateljima svojim!

Bog je Gospod, On nas obasja! Blagoslovljen, koji dolazi u ime Gospodnje!

Ovo je dan, što ga učini Gospod, radujmo se i veselimo se u njemu!

SVEĆENIK: *(izvan sebe od gnjeva okomi se na ODLIČNA ČOVJEKA, bez obzira na pjevanje koje traje sve dok se ne javi Glas Spasiteljev)* Budalo! Tek sad mi sve to kazuješ! To je provokacija, ustanak rulje protiv poretka i vlasti! Ali još smo tu mi i Rimljani, pokazat ćemo Nazarencu kako prži vatra kojom se poigrao!

(Odjuri kao vihor desno, prema onoj strani, otkuda se sve jasnije razabire pjesma, žamor mnoštva i poklici: »Hosana Sinu Davidovu! Blagoslovljen, koji dolazi u ime Gospodnje! Hosana na visini!«

Istovremeno dotrči lijevo OBIČAN ČOVJEK s mnogo palminih grančica u naručju, okružen djecom koja vitlaju zelenilom i sipaju iz skutova svojih haljinica cvijeće na pločnik hrama.)

OBIČAN ČOVJEK: *(sav razdragan)* Hosana! Hosana, djeco, našem Učitelju i Spasu, koji nam dolazi! On je taj za koga Izaija reče: »Javit ću pravdu narodima, i u Njegovo ime položit će puci nadu svoju!«... Sipajte cvijeće Njemu na put, mašite granama Njemu na pozdrav! *(Ugleda ODLIČNA ČOVJEKA.)* Susjede, evo i tebi grančica mira i radosti! Dođi s nama da se pokloniš Sinu Čovječjem! *(Pruža mu granu masline.)*

ODLIČAN ČOVJEK: *(odbija rukom)* Hvala, ne ću, ne volim ja demonstracije. To uvijek loše svrši: ili se ljudi od oduševljenja potuku, pa možeš izvući batine, ili najednom banu stražari, pa se ni kriv ni dužan nađeš s onu stranu brave! Imam ja prečih brigâ!... A i tebi, susjede, preporučam: stišaj malo svoj zanos i budi oprezniji! Oni *(Naglasi tu riječ, pokazujući za Svećenikom)* nisu za tvog proroka! Može još biti svega! Gledaj radije svoj posao! *(Ode žurno desno u hram sa svojom trgovinom).*

JEDNO DIJETE: *(zureći desno, otkuda se sve jače čuje klicanje)* Evo ga, evo! Stigao je pred hram!

DRUGO DIJETE: Sad je sjašio!

TREĆE DIJETE: Uzlazi stepenicama!

PRVO DIJETE: Već je u hramu! Trčimo onamo!

SVI: Hosana! Hosana! Hosana! *(Otrče svi desno).*

OBIČAN ČOVJEK: *(padne na koljena, gledajući sveudilj desno: Spasitelj je zacijelo ušao u susjednu prostoriju hrama).* Gospodine nisam dostojan da pridem u blizinu Tvoju, ali reci riječ, i ozdravit će duša moja!

(Klicanje se stišalo, a Spasiteljev glas, miran i blag, dopire ovamo u predvorje . . .)

GLAS SPASITELJEV: POKORU ČINITE I VJERUJTE U EVANĐELJE, JER SE PRIBLIŽILO KRALJEVSTVO BOŽJE!

JA SAM SVJETLO SVIJETA I DOĐOH NA SVIJET DA NIJEDAN, KOJI VJERUJE U MENE NE OSTANE U TMINI!

JA SAM PASTIR DOBRI, KOJI DAJE ŽIVOT SVOJ ZA OVCE SVOJE, JER SLUŠAJU GLAS MOJ I IDU ZA MNOM!

DOĐITE DAKLE K MENI SVI KOJI STE UMORNI I OPTEREĆENI, I JA ĆU VAS OKRIJEPITI!

ZAISTA, ZAISTA VAM KAŽEM: TKO SLUŠA RIJEČ MOJU I VJERUJE ONOME KOJI ME JE POSLAO IMA ŽIVOT VJEČNI!

JER JA SAM PUT, ISTINA I ŽIVOT!

OBIČAN ČOVJEK: *(duboko tronut)* Hvala Ti, hvala, Učitelju! Zar može još biti nekoga među nama, tko Te ne pozna i ne vjeruje nauci Tvojoj? O, idem, izići ću na ulice i trgove, obići ću kuće i dvorove i svima ću vikati: »Dođite i vidite! Velik prorok ustade među nama i Bog pohodi narod svoj!«

(Otide žurno lijevo.

A desno laganim korakom ulaze Petar i Ivan).

IVAN: Udaljimo se od ljudi, Petre, htio bih te nešto upitati. Vidiš, danas je Gospod uzvisio našeg Učitelja nad sve kraljeve svijeta . . .

PETAR: *(prostodušno)* I pravo je tako: ta On je Krist, Sin Boga Živoga!

IVAN: Vjerujem da će se ovog dana svi narodi dovijeka sjećati. Zašto je onda sâm Učitelj tako žalostan?

PETAR: Snuždilo ga, valjda, ono što je prorekao, ugledavši grad i zlatne krovove hrama: »Jerusalime, Jerusalime, koji ubijaš proroke i kamenuješ one što su poslani k tebi, doći će dani i okružit će te neprijatelji tvoji, i o zemlju lupiti tobom i djecom tvojom, i ne će ostaviti u tebi kamen na kamenu, jer nisi poznao vrijeme pohođenja svoga!«

IVAN: Doista, možda ga je to ožalostilo. No ja se bojim da ga muči ono što je prije toga najavio za sebe: »Evo idemo u Jerusalim, i Sin će čovječji biti predan glavarima svećeničkim i književnicima, i osudit će Ga na smrt. I izručit će ga neznabošcima da mu se rugaju, da ga bičuju i na križ da ga razapnu . . .« Te mi Njegove riječi nikako ne idu iz glave. Peku me kao živa rana! Što je time mislio?

PETAR: Nešto tajno zacijelo . . . jer, zar bi moglo biti, da On, svemogući, najbolji i najsvetiji, doista podnese sva ta poniženja i patnje?

(Vani desno zaori graja i galama: ispremiješani glasovi psuju, mrmljaju, protestiraju . . .)

PETAR: *(preplašeno se trgne i pogleda desno)* Što je to? Zar već dižu ruke na Učitelja?

IVAN: *(također gleda)* Ne, On je digao bič na trgovce u hramu . . . Izgoni sve one što prodavaju i kupuju. Ruši stolove mjenjačima i prosipa

im novce, obara klupe prodavačima, rastjeruje ovce i volove, a golubovima otvara krletke . . .

PETAR: Kako Mu lice plamti, a oko sijeva! . . . Kako udara bičem na sve strane! . . . Takva Ga još nismo vidjeli! . . .

GLAS SPASITELJEV: *(nadjača žamor, koji ipak ne prestaje)*

NAPOLJE IZ HRAMA GOSPODNJEG, SVETOGRDNICI! PISANO JE: »KUĆA MOJA KUĆA JE MOLITVE, A VI NAČINISTE OD NJE SPILJU RAZBOJNIČKU!« . . . NOSITE TO ODAVLE!

IVAN: Gledaj, kako bjesne rastjerani prodavači i kako se küpe oko svećenikâ . . .

PETAR: Spremaju se da Ga napadnu! Pohitajmo onamo!

(Požure se obojica desno.

U isti mah upada iz hrama desno SVEĆENIK, kipeći od uzrujanja i osvrćući se onamo, od kuda je došao).

SVEĆENIK: *(iza sebe, škripeći zubima)* Drskost tog Nazarenca prelazi svaku mjeru! Zar on da nas bičem goni iz našeg vlastitog hrama? *(Više natrag Spasitelju)* Kakav nam znak pokazuješ da to smiješ činiti?

GLAS SPASITELJEV: RAZORITE OVAJ HRAM, I JA ĆU GA ZA TRI DANA OPET PODIĆI!

(Razni glasovi različito reagiraju na tu izjavu: čuju se otegnuti usklici divljenja i kratki porugljivi i protestni krikovi.)

SVEĆENIK: I opet hula! Ali bit će posljednja!

(Galama se pomalo stišala, ali još ne prestaje sasvim. ODLIČAN ČOVJEK dovuče se s desna sav zgužvan i jadan).

ODLIČAN ČOVJEK: *(kuka)* To je nečuvena sramota, nasilje, razbojstvo! Trideset mi je golubova pustio iz krletke, sva mi je leđa bičem išarao, tri pune kese židovskog, grčkog i rimskog novca rasuo mi je kao pljevu ili smeće! Ja sam upropašten, do temelja upropašten! Gdje su stražari?! Kako netko smije ovako zaskočiti čestita trgovca, koji pošteno trguje i sve poreze i daće najtočnije plaća?!

SVEĆENIK: Vidiš li sad, kako ti je od Nazarenca i vruće i hladno u isti mah?! A meni nisi htio vjerovati da nam je svima opasan?

ODLIČAN ČOVJEK: *(gotovo plačući)* Ja sam miran građanin, ne miješam se u politiku, gledam svoj posao, ali kad netko posegne za onim što je moje, stečeno mojim žuljevima, ja ne dam, ne dam — ni svim prorocima od Adama do danas!

SVEĆENIK: *(tiše, povukavši ga u stranu)* Onda združi svoju srdžbu s mojom! Zajedno ćemo raditi da Nazarencu vratimo zajam i da ga se zauvijek riješimo!

ODLIČAN ČOVJEK: *(ipak se nerado upušta u taj savez, pa pita oprezno)* A što bih ja u tom slučaju imao raditi?

SVEĆENIK: Vidjet ćeš! . . . Na primjer: sjećaš li se kakve pogrdne riječi sipa svakom prilikom na mene i na ostale svećenike i književnike?

ODLIČAN ČOVJEK: Kako ne! »Teško vama farizejima, što dajete desetinu od svakog povrća, a zanemarujete što je najznamenitije u zakonu: pravdu i ljubav i milosrđe i vjeru!«

SVEĆENIK: Upravo je tako rekao klevetnik!

ODLIČAN ČOVJEK: Onda opet: »Teško Vama, književnici i farizeji, što ste kao okrečeni grobovi, koji se spolja ljudima vide lijepi, a unutra su puni mrtvačkih kostiju i svake nečistoće!«

SVEĆENIK: *(koji dobro osjeća da Odličan čovjek rado ponavlja te uvrede na njegov račun)* Dosta, dosta, ne viči toliko, vidim da si upamtio!

ODLIČAN ČOVJEK: *(ne da se smesti)* A ona njegova priča o zlim vinogradarima, koji su ubili sina gospodareva kad ga je poslao k njima, na koga je ta ciljala? Opet na vas!

SVEĆENIK: To se ne može reći, ali ne zaboravi ni nju! Trebat ćeš nam za svjedoka! A zasada pripazi, što radi »uskrsnuli« Lazar! Poruči mu da šuti, jer će se inače brzo vratiti u grob, i to konačno! Ne ću da radi njega svijet vjeruje u Nazarenca! A »sin Božji« danas je sâm sebi potpisao smrtnu osudu. Jer, ako ga pustimo da tako nastavi, svi će pristati uza nj, pa će doći Rimljani i otet će nam zemlju i narod. A bolje je za nas da jedan čovjek umre za narod, nego da sav narod propadne!

ODLIČAN ČOVJEK: Bolje, stoput bolje, tako je!... Nego... narod.. narod je... ograničen, voli Nazarenca, bit će na Njegovoj strani! Mogla bi se još iz toga izleći opasna buna...

SVEĆENIK: Što narod?... Stoka, a ne narod... Malo mita, malo batinâ, i sutra će tražiti Nazarenčevu smrt dvaput glasnije nego su mu danas pjevali slavu! Poznam ja to!

ODLIČAN ČOVJEK: Sigurnije bi ipak bilo da ga se potajno dočepate, bez javnog skandala... Možda bi u tome mogao biti od koristi jedan između dvanaestorice Nazarenčevih učenika s kojim imam neke poslovne veze... Ja bih pokušao razgovarati s njime, ako hoćeš. Samo trebalo bi nešto riskirati! *(Pokazuje prstima kao da broji novac).*

SVEĆENIK: Razumijem, dobit ćeš, ako se za tvoj prijedlog odlučimo! Svakako, Nazarenca moramo smjesta uhvatiti i osuditi na sramotnu smrt, pa nek se onda spasi kako se hvasta! Uništit ćemo to drvo s plodom njegovim! Istrijebit ćemo ga iz zemlje živih, da mu se ni ime ne će više spominjati! Dođi sa mnom pred veliko vijeće!

(Uđu obojica u hram desno).

ZBOR NARODA: *(počinje tiho pjevati psalam)*

Pokaži mi, Gospode, put svoj, da u vjernosti idem k Tebi! Upravi srce moje, da se boji imena Tvojega!

Put vjernosti izabrah i naputaka Tvojih ne zaboravih nikada!

Stupovi su prijestolju Tvojemu pravo i pravednost, pred Tobom stupaju milost i vjernost!

Blago narodu koji Te štuje, Gospode, koji ide u svjetlosti lica Tvojega!

Gospone, ne uskraćuj meni milosrđa svojega! Tvoja dobrota i vjernost neka me štiti vazda!

Prijesto Tvoj, Bože, stoji zauvijek i vječno, žezlo kraljevstva Tvojega žezlo je pravice!

Ja sam bijedan i siromah: Svemogući brinut će se za me!... Ti si moj pomoćnik i spasitelj: Bože moj, nemoj kasniti!

OBIČAN ČOVJEK: *(dolazi lagano lijevo s velikim krčagom za vodu, spušta vrč na zemlju i gleda desno.)* Na putu kući moram ga još jednom vidjeti! Gle, prestao je propovijedati, ali narod se ne razilazi. Pjevaju psalme, a i On s njima. O Gospode, tko jednom dođe u blizinu Tvoju, ne će više moći živjeti daleko od Tebe!

(Dok Običan čovjek gleda desno otraga, na istoj strani naprijed pojave se Petar i Ivan.

Vidjevši Obična čovjeka pogledaju se značajno i šapću da ih on ne bi čuo.)

IVAN: Eno čovjeka, za koga Učitelj reče da ćemo ga sresti gdje vodu nosi!

PETAR: I sreli smo ga, točno po Njegovoj riječi! Kako je sve to uvijek iznova čudesno!

IVAN: *(pristupi Običnu čovjeku)* Dobri čovječe, čuj! Učitelj ti poručuje: »Vrijeme moje da umrem, blizu je. Kod tebe ću svetkovati pashu s učenicima svojim!«

OBIČAN ČOVJEK: *(sav zbunjen)* Otkud meni čast, da Učitelj uđe pod krov moj? Ja sam čovjek običan i grešan!

IVAN: On nije došao da zove pravednike, nego grešnike na pokoru. Jer ne trebaju zdravi liječniku, nego bolesni!

OBIČAN ČOVJEK: Onda je danas došlo spasenje kući mojoj! Zahvali Učitelju i reci: Blagoslovljen, koji mi dolazi u ime Gospodnje!... A što je ono dodao o svojoj skoroj smrti?... Nisam te pravo razumio!

IVAN: Sve ćeš naskoro razumjeti, vjerna dušo, jer blizu je veliki blagdan pashe i vrijeme da se žrtvuje janje nevino...

Pjevanje psalma vani postaje jače...

Jasno se razabiru riječi:

U tvojoj je ruci udes moj: izbavi me iz ruku dušmanâ i progonitelja mojih!

Neka bude milost Tvoja, Gospode, nad nama, kao što se uzdamo u Tebe!

ZASTOR SE SKLAPA

II

PRED KUCOM POSLJEDNJE VEČERE

Veliki Četvrtak, 6. travnja 30. g. poslije Krista, 13. nisana po židovskom kalendaru, zapravo 14. nisana, jer je kod Židova novi dan počinjao od zalaska sunca, a sad je već večer.

U pozadini vanjski zid obične, neugledne kuće. U okviru njezinih vratiju šareni se raznobojni prugasti istočnjački zastor. Desno, pod malim zidom, na kojemu raste agava, velik je kameni valov pun vode za blago i za prostije kućne potrebe. Pred njim prosta drvena klupica.

Suton je.

Na klupici sjedi, mrk i zamišljen, naslonivši bradu na ruku i s vidljivom kesom u drugoj ruci spuštenoj na koljeno — apostol JUDA ISKARIJOT.

Iz kuće se čuje kako ostali učenici, okupljeni oko učitelja, pjevaju psalam kojim počinje obredna vazmena večera židovska.

ZBOR APOSTOLA:

Kad iziđe Izrael iz Egipta, kuća Jakovljeva iz naroda tuđega,
tada postade Juda svetinja njegova, Izrael oblast njegova.
Pred licem Gospodnjim dršći, zemljo, pred licem Boga Jakovljeva,
koji pretvori stijenu u jezero, a kamen u vrelo!
Ne nama, Gospode, ne nama, nego imenu svojemu daj slavu!
Gospod se nas spomenuo: blagoslovit će one koji Ga se boje, velike i male!

(Iz kuće izlazi OBIČAN ČOVJEK s košaricom prekritom ubrusom. Hoće otići desno i ugleda Judu.

Ovaj se lecne i sakrije kesu za pojas).

OBIČAN ČOVJEK: Juda! Što radiš ovdje? Svi su učenici odavno u blagovaonici i Učitelj s njima! Zar ne čuješ da već pjevaju psalam prije jela?

JUDA: Boli me glava, a u kući je sparno... Ostat ću još malo na svježem zraku... *(Sumnjičavo)* A kamo ćeš ti?... Što to nosiš?

OBIČAN ČOVJEK: *(zbunjeno)* Znaš,... ima ljudi koji ne dospiju nabaviti svojima za pashu,... a meni je preteklo,... pa sam htio...

JUDA: *(posprdno)* Sirotinja si puka, gladuješ čitavu godinu, a danas pozivaš goste i još drugima nosiš! Nikad ne ćeš ništa imati! Idi, idi, požuri se, već je čitav grad za stolom... *(Običan čovjek pođe, Juda ga najednom zadrži).* Ne će li tko od njih izlaziti napolje?

OBIČAN ČOVJEK: Mislim da ne će kad se prihvate jela. Zar ne kaniš ući?

JUDA: Kad čovjeku nije dobro, radije je sâm...

OBIČAN ČOVJEK: *(gleda)* Uistinu izgledaš bolesno... Da ti skuham kakve ljekovite trave?

JUDA: Nije to takva bolest!

GLAS SPASITELJEV: *(u kući)* VRLO SAM ŽELIO DA OVU PASHU JEDEM S VAMA PRIJE NEGO MUKU PODNESEM...

(Juda se na Učiteljev glas trgnuo i nemirno se ushodao.

Običan čovjek vratio se uzbuđeno prema kući).

OBIČAN ČOVJEK: Opet proriče da će stradati...

JUDA: Teška li proroštva! Već i vrapci znaju da mu se radi o glavi...

OBIČAN ČOVJEK: *(prostodušno začuđen)* O glavi? Njemu? Tko može NJEMU raditi o glavi?

JUDA: Što ja znam, tko... Valjda oni kojima se zamjerio, koje je bez potrebe izazivao...

GLAS SPASITELJEV: SIŠAO SAM S NEBA DA VRŠIM VOLJU OCA, KOJI ME JE POSLAO, DA BI SVAKI, KOJI UZVJERUJE, IMAO ŽIVOT VJEČNI I USKRSNUO NA SUDNJI DAN...

A SAD IDEM K ONOMU KOJI ME JE POSLAO...

(Juda tako očito zatiskuje rukama uši i izmiče u kut da to i Običan čovjek primijeti).

OBIČAN ČOVJEK: Kao da ti i Njegov glas smeta... Juda, zar bi to moglo biti da Ga ne voliš?

JUDA: On mene ne voli. I nitko me od njih ne voli. A znaš li zašto? Zato što samo meni imaju zahvaliti, On i oni, da nisu već sto puta pomrli od gladi za ove tri godine besplatna skitanja, *(Porugljivo)* propovijedanja, drugovanja s bludnicama, carinicima i ostalom fukarom i neprestana zadirkivanja u bogatu i uglednu čeljad, od koje smo s malo spretnosti mogli imati koristi! Mene su sami izabrali da držim blagajnu, a sad me i On i oni nekako prezirno gledaju, kao da sam ja kriv što je većinom prazna...

OBIČAN ČOVJEK: *(sasvim osupnut tom provalom)* Ja sam bio uvjeren da Ga podupiru oni koji slušaju riječ Njegovu?!

JUDA: Dakako, da ga podupiru, i to često vrlo darežljivo. Ali koja korist kad ne dâ da se time pametno raspolaže? Donese kakav bolji simpatizer okruglu svoticu novca, a On odmah Petru i Ivanu, — to su ljudi Njegova povjerenja! — »Razdijelite prosjacima!«... Kakva pobožna žena, Ivana, žena Herodova upravitelja Huse, ili Suzana, ili koja druga od mnogih žena, koje mu služe svojim imanjem, pokloni zlatnu narukvicu ili bisernu ogrlicu, a On opet: »Zamijenite to za hranu udovicama i siročadi!« A nekidan je u Betaniji dopustio nekoj sumnjivoj ženi da Mu maže noge punom posudom najskuplje čiste nardove pomasti, vrijedne najmanje tristo dinara, kakvu možda upotrebljavaju samo Herodova ili Pilatova žena! Zašto nije onda mislio na siromahe, nego me još izgrdio kad sam htio spriječiti tu štetu?

OBIČAN ČOVJEK: Zacijelo nije htio odbiti počast koju Mu je ta nesretnica u znak kajanja iskazala. A onda, prosjake imaš uvijek uza se, a On nam, eto, izmiče... Možda Ga je ona svojom pomašću priredila za ukop...

JUDA: Koješta! Sve su to samo demagoške geste — kao i njegova čudesa! Liječi od najtežih bolesti besplatno, diže čak iz mrtvih bogataške kćeri i onda ne će ništa da primi — a ja sam onomadne morao platiti dinar nekom putujućem vidaru da mi zub iščupa, i to s kakvom boli!
OBIČAN ČOVJEK: Ta On je Božji prorok, Mesija! ... Zar se Božja dobročinstva mogu kupiti ili platiti novcem?
JUDA: Ja u to ne ulazim, samo velim: svaki pokret, stranku, akciju treba organizirati, financirati, stvoriti fond za njezine potrebe. Onda može imati uspjeha. To bi pogotovo trebalo našem pokretu, koji je sebi odredio tako težak cilj. Ali On ne će ni da čuje za to. Kad sam mu jednom, kao blagajnik družine, došao s planom, koji bi čitav njegov rad postavio na čvrste i stvarne temelje, otjerao me riječima: »Odlazi od mene, sotono, jer ne misliš što je Božje, nego što je ljudsko!«
OBIČAN ČOVJEK: Da, treba tražiti samo pravdu Božju, pa će nam se sve ostalo dodati!
JUDA: A, međutim, ja sam onaj koji mora čitavoj četi »dodavati sve ostalo ...« Kad su gladni i poderani, dolaze k meni, pa, ako nemam ništa u kesi, drže se kao da sam ih okrao i prevario! A ja ti velim: ako je tu netko okraden i prevaren, onda sam to samo ja!
OBIČAN ČOVJEK: A tko te je okrao i prevario?
JUDA: On, Učitelj! Kad sam prišao k njemu, obećavao je brda i doline, najavljivao da će uspostaviti židovsko kraljevstvo u kojem smo mi, njegovi najbliži, mogli računati na visoke položaje i prihode ... A što sam od svega toga dobio? Skitnički život s jedinim izgledom svršetka u zatvoru ili čak na konopcu, kao što već kod nas svi »proroci« svršavaju. Ali ja nemam proročkih ambicija, ja ću se na vrijeme ukloniti tome i svoju zadovoljštinu dobiti, ovako ili onako ...
OBIČAN ČOVJEK: *(zaprepašten)* Juda, ... ja nisam učen čovjek i ne znam razlozima pobijati te tvoje optužbe, ali tu u srcu osjećam da imaš krivo ... Bojim se da sotona razapinje oko tebe svoju mrežu ... Čutim neku jezu, neki ledeni dah kraj tebe ... Pomoli se, Juda, idi Učitelju i ispovijedi Njemu što te muči! On će svojim svjetlom raspršiti sumnje tvoje!
JUDA: Odlazi sad, ne dosađuj mi, idi svojim prosjacima, daj im i te krpe sa sebe da te Učitelj pohvali, — ali ja nisam više ničija budala, pa ni njegova!
OBIČAN ČOVJEK: *(iskreno ožalošćen)* Idem, a tebi neka Gospod pomogne da nađeš pravi put ... *(Ode desno).*
JUDA: *(ciničkí)* Ne boj se! Ja sam svoj put već našao ... *(Skoči i prišulja se vratima kuće, odgrne malo zastor i gleda unutra.)* Eto ih! Sve su ovčice okupljene oko pastira, ljubljeni mu Ivan leži na grudima, svi drugi bulje u njega i smješkaju se blaženo, nitko i ne primjećuje da šugave ovce nema u stadu! Zašto ne ćeš da prihvatiš moje usluge, Isuse?! Ja sam ti jedini htio pomoći da zavladaš, jedino od mene mogao si imati koristi ... A što imaš od tih primitivaca koji ništa ne znaju, osim svađati se, tko će od njih biti veći u tvom kraljevstvu? ... Zašto ih, dakle, pretpostavljaš meni? Reci! Odgovori na to pitanje koje me tjera u ludilo!

GLAS SPASITELJEV: *(kao da doista odgovara njemu, premda je Juda tako tiho govorio, sâm sa sobom, da ga nitko iz kuće ne bi bio mogao čuti)*

NE BRINITE SE TJESKOBNO ZA ŽIVOT SVOJ, ŠTO ĆETE JESTI I PITI, NI ZA TIJELO SVOJE, U ŠTO ĆETE SE OBUĆI!

TRAŽITE NAJPRIJE KRALJEVSTVO BOŽJE I PRAVDU NJEGOVU, I SVE ĆE VAM SE OSTALO DODATI!

JER ŠTO KORISTI ČOVJEKU AKO ČITAV SVIJET DOBIJE, A DUŠU SVOJU IZGUBI?

JUDA: I opet izmičeš izravnom odgovoru! Ali dosta je tih tvojih maglâ! Ja ću te prisiliti da odgovoriš jasno i očito ne samo meni, nego čitavom svijetu. Još noćas dat ću ti priliku da dokažeš, jesi li doista onaj za koga se izdaješ, ili si smušen sanjar, a možda i obična varalica ...
ODLIČAN ČOVJEK: *(došulja se desno i zovne ga tiho)* Juda, Juda, moram govoriti s tobom!
JUDA: *(trgne se i pođe naglo k njemu)* Zašto si došao ovamo? Nismo li se dogovorili da ću ja vas podveče potražiti?
ODLIČAN ČOVJEK: Jesmo, ali gazda je nestrpljiv ... Hoće da zna jesi li se odlučio?
JUDA: *(mirno, mračno)* Jesam! Predat ću ga vama!
ODLIČAN ČOVJEK: *(ugodno iznenađen)* Hoćeš? A kada?
JUDA: *(isto kao gore)* Još noćas!
ODLIČAN ČOVJEK: To je divno! Više nego smo se nadali! Idem odmah javiti ...
JUDA: *(prekine ga i zadrži)* Stani malo! Koliko ću dobiti za njega?
ODLIČAN ČOVJEK: Pa, ... kako se pogodimo ... Reci, što ištеš!
JUDA: Reci, što nudite!
ODLIČAN ČOVJEK: Mi smo mislili da bi dvadeset srebrnjaka bila sasvim pristojna cijena ...
JUDA: Dvadeset srebrnjaka? Zbogom, o toj svoti uopće ne razgovaram! *(Hoće tobože otići).*
ODLIČAN ČOVJEK: Ta čekaj malo, što si tako nagao?Nagodit ćemo se nekako!
JUDA: Ja prodajem, a ne prosjačim! ... Za dvadeset srebrnjaka ne bih ti izručio ni starog Petra, a kamo li njega ...
ODLIČAN ČOVJEK: Nemoj tako: Mojsije priča da su braća prodala Josipa trgovcima madijanskim za dvadeset srebrnjaka!
JUDA: Onda je valjda novac više vrijedio, a Josip je bio običan balavac koga se nitko nije bojao. Gdje je to od Učitelja!
ODLIČAN ČOVJEK: Pa dobro, recimo dvadeset i pet!
JUDA: Tebi je do šale, a meni se žuri na neki drugi, ozbiljniji posao ...
ODLIČAN ČOVJEK: Dvadeset osam srebrnjaka! Deset odmah na ruku, a ostalo, kad ga predaš ... Hoćeš li?

JUDA: Reci, susjede, koliko ti kaniš sebi uzeti od te svote koju su oni za mene odredili? Hoćeš li da sâm odem gazdi?

ODLIČAN ČOVJEK: Bog me Abrahamov pretvorio u nečistu svinju, ako i paru sebi prisvajam! Hajde, evo ti trideset srebrnjaka i prestani!

JUDA: Trideset srebrnjaka! Za te se pare jedva može dobiti rob . . .

ODLIČAN ČOVJEK: *(upada trgovački)* . . . prvorazredan rob, najbolja radna snaga na našem tržištu!

JUDA: Možda, ali ipak samo čovjek, zapravo niti čovjek, a ovdje se radi o neobičnom čovjeku, možda i nekom višem, zbog koga svi farizeji i književnici već pune tri godine nemaju têka ni sna. Taj valjda smije biti skuplji!

ODLIČAN ČOVJEK: Nemaš pravo, Juda . . . Za trideset srebrnjaka može se već dobiti i lijepa njiva!

JUDA: *(u smijehu)* Možda ona lončareva, koja je upravo na prodaju? Sâm krš i vododerina! *(Najednom iskreno, tipično trgovačkom povjerljivošću ortaka ortaku.)* Deder, susjede, budi čovjek, odavno radimo zajedno, reci, zar gazda doista ne da više od trideset?

ODLIČAN ČOVJEK: Časna riječ, to je posljednja cijena!

JUDA: *(pruži mu ruku)* Onda udri i daj kaparu ovamo!

ODLIČAN ČOVJEK: *(udari rukom o njegov dlan)* Tako valja, stari druže! Svejedno si dobar posao načinio! Evo ti deset srebrnjaka, a ostatak, kad ga budemo imali u šakama! *(Broji mu novac na dlan)* A sad reci, kada, gdje i kako?

JUDA: Pripravite večeras jaku četu, dobro naoružanu, i čekajte s njom kad zanoća. Ja ću sam doći po vas kad bude vrijeme. A sad se gubi, da sve ne pokvariš!

ODLIČAN ČOVJEK: Idem, idem. Baš sam veseo, što smo to svršili! A neki su se naši već bojali za tebe! »Možda ne će htjeti«, vele, »ipak mu je učenik, jede s njime sol i hljeb već tri godine« . . .

JUDA: Ta idi već jednom . . .

ODLIČAN ČOVJEK: Ali ja sam za tebe jamčio, ja! Nemoj to zaboraviti! Doviđenja noćas! *(Ode desno).*

JUDA: *(sasvim mirno prilazi vratima kuće poigravajući se novcem na dlanu i gledajući prema kući).* Sad nema više natrag ni tebi ni meni, Isuse: ako si Sin Božji, uništit ćeš ove hulje, a sebe proslaviti, opet mojom zaslugom, — nadam se da to ne ćeš smetnuti s uma kasnije! . . A ako nisi, ja ću biti jedini koga ti nije uspjelo do kraja varati, premda si me najmanje cijenio od svih svojih učenika!

(Petar izlazi iz kuće s umivaonikom u ruci.

Juda brže skrije novac i primi se rukom za čelo kao da ga boli glava.)

PETAR: Zar si tu, Juda? Mi smo mislili da još nešto kupuješ za blagdan

JUDA: *(osorno)* Valjda onim novcem što ste mi ga vi dali!

PETAR: Ništa za to, mi već ionako imamo svega dosta! Uđi i ti da večeraš! Zamisli: Učitelj me šalje po vodu, hoće da nam svima noge opere! *(Petar međutim zagrabi iz valova vode u umivaonik).*

JUDA: *(posprdno i više za sebe)* To je najpouzdaniji način da postane kralj židovski!

GLAS SPASITELJEV: NOVU VAM ZAPOVIJED DAJEM DA LJUBITE JEDAN DRUGOGA KAO ŠTO SAM JA LJUBIO VAS.

PO TOM ĆE SVI POZNATI DA STE UČENICI MOJI!

AKO PAK MENE LJUBITE, DRŽITE ZAPOVIJEDI MOJE!

I BUDITE SAVRŠENI KAO ŠTO JE SAVRŠEN OTAC VAŠ NEBESKI!

JOŠ SAM MALO S VAMA, ALI VAM ZAISTA KAŽEM: ŠTOGOD ZAMOLITE OD OCA U MOJE IME, DAT ĆE VAM!

MOLITE, DAKLE, I DAT ĆE VAM SE; KUCAJTE, I OTVORIT ĆE VAM SE!

PETAR: *(tronuto sluša)* Dobri naš Učitelju, ti si doista ljubav koja je samo s neba mogla doći . . . Što veliš, Juda, na to neprestano proricanje svoje smrti? Zar možeš vjerovati da ćemo ga izgubiti? . . . Neka mi Bog oprosti, ali mislim, da bih mogao i ubiti, posegne li tko za Njegovim životom! *(Tiše.)* Otkada ovako govori, nosim uvijek mač sa sobom! Evo ga! *(Pokazuje kratak mač za pojasom.)*

JUDA: Idi, molim te, s tim tlapnjama! . . . Uostalom, dođe li kada do gusta, ti ćeš prvi pobjeći! *(Primi se opet za glavu, jako je uzbuđen).*

PETAR: Kakav si to večeras, Juda? . . . Zar te glava boli?

JUDA: Da, ali već mi je bolje . . . *(Cinički, uživajući, što ga Petar ne razumije.)* Još malo, nekoliko sati, i bit će sve u redu . . .

(Uđe u kuću, a Petar za njim s vodom, vrteći u nedoumici glavom. Već se pomalo mrači.

S lijeva se čuje pjesma dječjih glasova).

PJESMA DJEČJEG ZBORA:

Gospod je pastir moj: ništa mi ne će uzmanjkati!
On krijepi dušu moju, vodi me pravom stazom radi imena svojega!
Moram li i putovati tamnom gudurom: ne bojim se nesreće,
jer si Ti sa mnom!

(Ulaze djeca sa zapaljenim uljanicama u ruci).

PRVO DIJETE: Eto, tu je Učitelj . . . Večera sa svojim učenicima . . . A mi ćemo Ga ovdje počekati da nas prije spavanja blagoslovi!

DRUGO DIJETE: Njegove su ruke tako meke kad nas miluje po kosi!

TREĆE DIJETE: A oči tako mile i lijepe kao u moje majčice, ne, još mnogo, mnogo milije i ljepše! A ja sam uvijek mislio da nitko nema tako krasne oči kao moja majčica!

ČETVRTO DIJETE: Hoće li skoro svršiti večera?

PRVO DIJETE: Strpi se malo! Danas se dulje jede, jer je velik blagdan Pasha!

ČETVRTO DIJETE: *(da pokaže, što sve zna, premda je, najmanje)* Znam, uspomena na onu noć kad je Gospod naše pradjedove izveo iz ropstva egipatskoga!

DRUGO DIJETE: Jest: odlazeći nisu imali vremena peći pravi kruh, pa su na brzu ruku jeli kruh bez kvasca... Zato i mi na pashu jedemo beskvasan hljeb...

TREĆE DIJETE: ... i janje, na uspomenu onog janjeta, kojom su one noći naši djedovi namazali pragove svojih kuća da ih poštedi anđeo osvetnik koji je ubijao egipatsku djecu zbog zločina počinjenih našim pradjedovima!

PRVO DIJETE: To je janje očuvalo od smrti dječicu naših pradjedova u ono davno, davno doba... A nas će od svakog zla očuvati Isus ako budemo dobri!

DRUGO DIJETE: I ako Ga uvijek budemo čekali kao one mudre djevice o kojima nam je pričao.

PRVO DIJETE: Budimo, dakle, dobri i čekajmo!

(Poredaju se sa svojim uljanicama pred vratima u pobožnoj šutnji).

GLAS SPASITELJEV: ZAISTA, ZAISTA VAM KAŽEM: JEDAN ĆE ME IZMEĐU VAS IZDATI!

GLAS JUDIN: Da nisam ja, Učitelju?

GLAS SPASITELJEV: TI SI REKAO! ŠTO ČINIŠ, ČINI BRŽE!

(Iz kuće izleti Juda, držeći komad kruha u ruci, i ostane nasred dvorišta kao okamenjen.

Djeca se okupe oko njega).

PRVO DIJETE: Ujače, hoće li Učitelj skoro doći?

DRUGO DIJETE: Zašto imaš taj kruh u ruci?

ČETVRTO DIJETE: Zar je to nama Učitelj poslao?

JUDA: *(rastreseno i da ih se riješi)* Jest, dao mi je taj zalogaj da vam ga donesem... Uzmite!... Ja moram dalje! *(Više za sebe, mukło)* »Što činiš, čini brže!«... Poslušat ću te! *(Odjuri desno).*

PRVO DIJETE: *(uzima iz ruku četvrtog djeteta kruh, koje je ono ugrabilo iz Judinih ruku.)* Djeco, to nije običan kruh, to je Učiteljev dar, hrana s Njegova stola!... Moramo ga pobožno primiti kao samog Učitelja, kao da On s nama slavi pashu i hljeb nam lomi!... Donesite onu klupicu da nam bude stolom!

(Djeca potrče i donesu klupicu od valova u sredinu dvorišta.

PRVO DIJETE položi na nju svoju uljanicu i uzme kruh u ruke).

PRVO DIJETE: A sada kleknite, da vam podijelim Manu koja nam je večeras s neba pala...

(Sva djeca kleknu oko stola.

Sasvim se već smračilo.

Jedino njihove uljanice stvaraju oko njih sjajan krug mistične svjetlosti.

Prvo dijete stojeći diže polako obim dlanovima prema svojim prsima kruh, kao na podizanje.

U taj čas...)

GLAS SPASITELJEV: JA SAM KRUH ŽIVI, KOJI SAM S NEBA SIŠAO!

UZMITE I JEDITE, OVO JE TIJELO MOJE!...

TO ČINITE NA MOJU USPOMENU!

(Prvo dijete za čas je zastalo s kruhom u visini svojih ustiju, a onda ga polako spusti na stol, razlomi i svakom djetetu daje u usta komadić.)

Djeca primaju klečeći s jednom rukom na grudima, dok u drugoj drže uljanicu...

Kroz to vrijeme...

GLAS SPASITELJEV: PIJTE IZ OVOG KALEŽA SVI, OVO JE KRV MOJA, KRV NOVOGA ZAVJETA, KOJA SE ZA VAS PROLIJEVA NA OPROŠTENJE GRIJEHA...

(Sva su djeca primila kruh.

I Prvo je dijete kleklo, uzevši nakon svih svoj komadić.)

GLAS SPASITELJEV: TKO JEDE TIJELO MOJE I PIJE KRV MOJU, IMA ŽIVOT VJEČNI, I JA ĆU GA USKRSNUTI NA DAN SUDNJI!

PRVO DIJETE: To doista nije običan kruh...

DRUGO DIJETE: Sladak je kao med...

TREĆE DIJETE: Kao cjelov Učiteljev...

GLAS SPASITELJEV: MIR VAM SVOJ OSTAVLJAM, MIR SVOJ DAJEM VAMA...

U SVIJETU ĆETE IMATI TJESKOBU, ALI UZDAJTE SE, JA SAM POBIJEDIO SVIJET!...

A RIJEČI, KOJE SAM VAM JA REKAO, DUH SU I ŽIVOT!

PRVO DIJETE: Zahvalimo, dječice, Gospodu!

SVA DJECA: Hvalimo ga i slavimo u vijeke!

ZBOR DJECE: Kako je mnogo djelâ Tvojih, Gospode!
Puna je zemlja blaga Tvojega.
Izvodiš iz zemlje kruh, koji oživi snagu čovjeku,
i vino, koje veseli srce njegovo!
Ocima našim pade kao dažd mana za jelo s neba
i jedoše kruha anđeoskoga!
Hvalimo, Gospoda, jer je dobar,
jer vječno traje milosrđe njegovo!

(Tiho odjekuje njihova pjesma...
Trepere uljanice kao da i one mole...
Tiho se sklapa zastor...)

KRAJ DRUGE SLIKE

(Ostale slike ove glume bit će objavljene u narednim svescima ovog zbornika. Djelo je napisano prije više godina, ali ga objavljujemo bez ikakve promjene, jer smatramo da mu je poruka aktuelna danas kao i u vrijeme postanka).

BADNJE VEČE

Kroz sumrak gledamo prozore
upaljene kao svijeće na božićnom boru.
Snijeg po dolinama i vrhovima,
čisti, bijeli snijeg, kao Tvoje čelo.
S rukom u ruci smo stali
i otkrivamo borove pod teretom snijega.

Dva velika srca se ljuljaju
jedno uz drugo na jelovoj grani.
Ona izgaraju, a ne gase se.
Ona se vole i sretna su.
I misle na Dijete s najvećim srcem,
koje je večeras sišlo na svijet

ČEŽNJA U SUTON

Sunce je rastalilo jelovu šumu u jezeru:
Zlato se ljulja među plavim površinama
koje vjetar lagano dodiruje.
Sunce se nagledalo gorskih bisera i odlazi,
a zlato lagano nestaje na dnu.
U sutonu se misli smiruju,
jer tiho draga dolazi
i zagleda se u jezero
da uhvati zadnje odsjeve zlata.

PROLJETNA PJESMA

Borove grane na plavom nebu
crne se počešljane kao Tvoje kose.
Ti nosiš smiješak sunca u očima
i onda kada vjetar oblacima prekriva sunce.
Nježno pupaju krajevi grana
i šire se latice cvjetova otvoreno i nevino.

ZAŠTO VOLIM SVETOG FRANU

Ne samo svetoga Franu Asiškoga nego i Svetog Franu na Obali, kako mi obično zovemo samostan konventualaca u Splitu. Ali, jer ovaj bez onog ne vrijedi, najprije moram reći zašto volim prvog, da bih zatim mogao iznijeti svoje uspomene i misli o drugom.

Premda nisam franjevac, volim svetoga Franu, toliko ga volim te se bojim da neću biti u stanju iskazati zašto ga toliko volim. Tko ga voli kao i ja i barem približno poznaje njegov život, razumjet će iz ovo malo riječi što ću ih napisati.

Volim ga, jer je čovjek.

Njegova čovječnost izvire iz njegove pobožnosti za razliku od onih koji svoju čovječnost izgube u krivoj pobožnosti.

Volim ga, jer je kršćanin, koji je najpravilnije shvatio nauk Kristov i najdosljednije ga proveo u život.

Je li u tu svrhu trebalo obući težačko odijelo?

Bezuvjetno!

Da ga nije obukao na sebe, to ne bi bio sveti Frane Asiški, i mi danas ne bismo imali franjevce. Još više: mi danas ne bismo imali svjedočanstvo jedne od najvećih ljudskih pobjeda u povijesti srednjeg vijeka. On je morao obući to neugledno, hrapavo odijelo najprezrenijeg i najsvetijeg staleža na zemlji, u ono doba nekolikih društvenih kontrasta. On, bogataš, zavijen u svilu i kadifu, pun novca i sit uživanja, pošto je upoznao Isusa raspetoga na križu u maloj crkvici svetoga Damjana, morao je skinuti sa sebe zlato i srebro, baršun i brokat te obući prosto težačko sukno i opasati se — konopcem.

On je to morao učiniti, jer je bio čovjek i kršćanin.

Ljudi, braćo! Shvaćate li da je to morao učiniti?

To možemo lako shvatiti mi koji živimo danas, u ovo vrijeme, kad se grade vile u stilu seljačkih kuća i crkve u stilu pojata, kad se istaknuti ljudi trude da dokažu svoje porijeklo od težaka, čobana ili pomoraca.

On je to još onda shvatio.

I učinio!

Mi se danas možemo ponositi, što se našao jedan kršćanin koji je to učinio i što ga je slijedilo na tisuće drugih dobrih kršćana i što se još

i danas, u doba isto tako velikih ekonomskih kontrasta i poplave hedonizma, nosi to staro, grubo težačko odijelo, povezano konopcem.

Taj franjevački habit!

Da li da se i danas nosi?

To bi moglo biti radničko, ili još bolje, farmersko odijelo. Hlače »na zakovice« upravo su u modi.

No pitanje je duha, a ne ruha. Još manje mode!

Ako habit nosi neka ohola i bahata osoba, zaista je to ružno vidjeti. Ali .....

Ako ga netko nosi ponizno, pobožno i dostojno, onda je to odraz najljepše i najznačajnije mode. Ne samo mode, nego neprestane opomene i primjera. Još više: snažni poziv na život prema kršćanskom duhu od kojega su i kršćani još uvijek mnogo udaljeni. Sveti je Frane taj duh poprimio i drugima ga davao. Zato ga volim.

Volim ga i stoga, što je umjetnik.

Umjetnik koji je promatrao svijet kroz srce, i u svakom stvorenju divio se Bogu.

Možda ima i drugih podsvijesnih razloga radi kojih su utjecali na to jače nego ovi navedeni.

Bit će tome uzrok i film o životu svetoga Frane, što sam ga još kao dječak gledao. U njemu je taj svetac bio prikazan, ukoliko se sjećam veoma realistički, u svom pravom ljudskom izgledu koji legende nisu uspjele zastrti ni sakriti, a što se, na žalost, dogodilo mnogim drugim svecima i sveticama. Mnogi bi nam sveci bili draži i bliži kad bi ih oslobodili od srebrnih ukrasa kojima su ih legende okitile kao slike na oltarima, te im se više ni lice ne vidi.

I svetoga su Franu legende pokušale zastrti, ali se njegova snažna ljudska ličnost uspjela od njih osloboditi. One su tek slab ukras podno njegovih bosih nogu, umornih od hodanja za dobrotom.

Nema sumnje da su i »Cvjetići« (**Fioretti**) mnogo pridonijeli mojoj ljubavi prema svetomu Frani. To je, možda, jedina knjiga koju je moj pokojni otac, uz Kačića, Genovevu, Rajčevićev putopis po Africi i još koju, pročitao od početka do kraja. Ali sigurno nijednu s tolikim oduševljenjem i užitkom. Toliko se bio zanio da je sebe nazvao Franom, a nekog našeg dobrog susjeda Leonom te u šali planirao skupa s njime »bijeg u Pustinju«, koju su odabrali tamo negdje u nekoj pećini u Kozjaku, poviše Kaštela.

Kako bilo da bilo, meni su se duboko u dušu usadile lijepe riječi koje je moj otac čitao iz te dobre knjige. Čitao je većinom poslije večere pri stolnoj lampi. Lice mu je bilo osvijetljeno njenim rumenim svjetlom, a mi smo djeca naokolo slušali, poduprijevši čvrsto bradu objema rukama, s laktima na stolu i s koljenima na sjedalicama. Tako smo se divili tom svečanom i otegnutom slovkanju, duboko uvjereni, da se tako mora čitati iz svete knjige.

Poslije, kad sam narastao, sve sam više upoznavao veličinu i ljepotu toga izvanrednog sveca, te mi nije bilo ni najmanje neobično kad sam u »Povijesti umjetnosti« od Emila Faurea pročitao da je sveti Frane **»najljepša katedrala srednjega vijeka«.**

A kad sam u Historiji Tome arciđakona, suvremenika svetoga Frane, čiju je propovijed slušao na trgu nekoga grada u Italiji, gdje je Toma bio na naukama, čitao tako živi i neposredni opis o toj zgodi i o tome, tada neobičnom propovjedniku, drago mi je bilo ustanoviti da je na njega, a to će reći i na sve svoje suvremenike svojom poniznošću i jednostavnošću djelovao isto tako snažno i neodoljivo kao što djeluje i na nas.

Drago mi je da taj isti Toma, njegov udivljeni slušalac iz Bologne, počiva u svom grobu, u samostanu svetoga Frane u Splitu na Obali i tako nas još jednom stvarnom vezom veže s tim svecem i njegovim vremenom, a ovaj samostan s našim narodom i njegovom poviješću. To je, valjda, razlog zašto volim Svetoga Franu na Obali, a i još mnogo više što sve seže u rano djetinjstvo.

* * *

Bit će da mi je bilo svega četiri-pet godina, kad su, poslije prvog svjetskog rata, strici dovozili našim starim »koterom« bijelo brašno iz Splita i pripovijedali kako su ga ukrcali u brod »pod Svetim Franom«.

Šarena »postava«, nestvice i papuče, kupovni kruh, zvan »turta«, po koja igračka, voće, slatkiši i navlastito jabučice umočene u rastopljeni šećer. Sve je to dolazilo »od Svetoga Frane«, tako da je za mene taj izraz bio pojam zemaljskog raja, što je u nama dječacima rađalo živom željom da se i mi jednom iskrcamo »pod Svetim Franom«.

Tu se, naime, pod tim samostanom nalazilo pristanište na kojemu su naši brodovi iskrcavali pijesak i ostale »karge«. Premda se to pristanište zove »Matejuška«, naši ga mornari nisu nikada tako zvali. Matejušku su spominjali samo kad bi se pripovijedalo nešto ružna i neugodna, a sve ostalo, što je bilo lijepo i sretno, sve se dogodilo »pod Svetim Franom«.

Tako se redovito govorilo:

— Svurgali smo pod Svetim Franom na tu i tu uru.

— Iskrcavali smo pod Svetim Franom.

— Iskrcavali smo ispod Svetog Frane juštro u svanuće, kad su fra tri zvonili Zdravu Mariju.

I tako dalje ....

Samo što se u našem poljičko-primorskom govoru kaže: »Pod Svetim Vranún« (sa žestokim naglaskom na zadnjem slogu).

Osim naših pješčara tu su i šoltanski brodovi iskrcavali i prodavali vapno, Bračani drva, Viničani grožđe u doba jematve, a ribari svakog

jutra panere ribe. Stoga je tu uvijek vrvjelo od naroda, mornara, nosača, prodavača, kupaca i magaraca. Tu je pokojni Marko Uvodić doživio poticaj za svoju najljepšu i najdirljiviju humoresku **Bidni naš tovar,** o magarcu ostavljenom na pljusku kiše, dok je sve živo pobjeglo i sklonilo se. Magarac stoički mirno i strpljivo stoji svezan za kandelabar na tom povijesnom prostoru, kojim su prošle sve moguće svjetske sile od Diokleцijana do dana današnjega, na kojemu su se vješali osuđenici i vladari se predstavljali narodu na iskićenim tribinama (za razliku od vješala koja nisu bila iskićena), pobjednici izricali svoje pobjedničke govore i političari svoje predizborne tirade, gdje je nepregledno mnoštvo naroda uzvikivalo svoje uzvike sad ovako, a sad onako. I sve to već preko sedam stotina godina gleda i sluša samostan svetoga Frane na Obali.

To je, dakle, bila kao neka — **Riva dei Schiavoni** u splitskoj luci.

Ja onda nisam znao za sav taj svijetli i tamni realizam. Za mene je onda dok sam bio dijete, gledajući kroz slatkiše i rumene jabučice, što su ih strici donosili i kroz njihove riječi što su ih, spominjući »Svetog Franu«, govorili — za mene je to bila zemlja obećana, Misir i Raj zemaljski.

Čekao sam i čekao kad ću se i ja jednog dana iskrcati »pod Svetim Vranún«, i došlo je vrijeme.

Sjećam se tog jutra. Mora da je puhalo jugo, jer se dizala prašina, i nebo je bilo oblačno. Bio sam obučen u novo neprikladno odijelo, s hlačama do ispod koljena, i obuven u ovelike cipele, koje su se naručivale kod cipelara po pravilu: **»Narešće mali«,** a to znači: **»Narast će dijete«** prije nego izdere cipele. Zato su cipele uvijek morale biti za 1—2 broja veće. Sjećam se da sam uvijek nosio velike, klapave cipele, jer bi se uvijek poderale prije nego bih ja narastao do njihove mjere.

Nešto cipele, u kojima nisam navikao hodati, koje se nikako nisu dale savijati u prstima, a nešto dugačka **skala,** preko koje sam morao prijeći s broda, iznad nečistog i smradnog mora, na iskrivljenu i napuklu obalu, zavaljenu stogovima pijeska i kojekakvim materijalom, bilo je uzrokom, da je moja zbunjenost došla do vrhunca i da sam, sašavši plašljivo sa **skale,** u novim novcatim cipelama zagazio usred hrpe bijele prašine živoga vapna. Ne bih se niti sjetio, u kakvoj se grčkoj vatri nalazim, da nije netko dotrčao k meni te me uhvativši me za uho izvukao iz opasnosti i vrućim me zaušnicama poučio jedanput zauvijek da se u novim cipelama ne smije gaziti po živome vapnu.

Ta neugodnost, nečistoća Matejuške i sumporne kanalizacije, za koju tada nisam znao, ali sam je osjećao, kao i ona zamišljena i užurbana čeljad koja se naokolo vrzala i žurila, sve je to pokvarilo moje raspoloženje. A kad sam se konačno i sa svom sigurnošću uvjerio da je to toliko očekivani i željkovani Sveti Frane, sva se moja zbunjenost odjedanput pretvorila u potpuno razočaranje.

Dogodilo mi se kao malome Whintingtonu, kad je na svoju veliku žalost ustanovio da ulice Londona nisu popločane zlatom, kako je on to

zamišljao, nego blatom i opačinom. Ni za njega nisam tada znao, ali sam otprilike proživljavao iste osjećaje kao i on. I tako je to sve bilo dok se nisam naučio razlikovati misli od stvarnosti, dotično maštu od jave, »crne udovice«, kako je zove pokojni pjesnik.

Tako su se moje djetinjske predodžbe razbile u prvom nastupu o izvanjskom izgledu krute stvarnosti dok nisam naučio i to, da —

»samo u tajni pravo biće živi«
i da se ljepota stvari nalazi u njihovoj nutrini:
»quod intrinsecus latet . . . .«

* * *

Pošto sam u odraslijoj dobi upoznao unutrašnjost samostana svetoga Frane na Obali, njegovo duhovno blago, njegov vjerski i kulturni značaj, onaj ponizni lik divnog sveca koji sjaji dobrotom i pobožnošću pod mramornim baldahinom velikog oltara, one drevne grobnice starih velikana, koje su se tu kroz duga stoljeća nanizale i ostale kao stvarno svjedočanstvo prošlosti i kao dio narodne povijesti, onaj njegov lijepi klostar, koji je uspio sačuvati dašak starine, u kojemu uz ostale, na etruščanski način, leži na svom kamenom sarkofagu i Ante Trumbić, shvatio sam da je to na neki način kutić zemaljskog raja i moja je predodžba o tom samostanu postala sadržajnija i ljepša nego ona iz djetinjstva.

Samo se čudim, zašto na onoj tabli, koja se izdiže iz pročelja samostana, ne piše: MIR I DOBRO. Zar ne bi bilo lijepo da to Splićani svakog dana vide i da se sjete, kako su redovnici toga samostana unatrag sedam stotina godina pod tim geslom svojom krotkošću i dobrotom uspostavili mir između Splita i Trogira, čiji su građani onda neprestano međusobno ratovali, kao što su donedavna ratovala neka plemena u Africi među kojima su u našim danima, na sličan način, uspostavile mir Male Sestre Isusove, utemeljene tek poslije drugog svjetskog rata onako kao što je i sveti Frane u ono davno vrijeme utemeljio svoju Malu Braću. Sad nekako shvaćam zašto je fasada ovog starog samostana tako nova i suvremena: jer je duh što ga u sebi nosi, duh Kristov, uvijek nov, uvijek suvremen i potrebit.

Kad god vidim dokonu čeljad kako sjedi na stepenicama crkve svetoga Frane i sjetim se, kako sam i ja jednom kao dijete skupa s majkom na povratku iz Sinja, sa zavjeta, sjedio na tim istim stepenicama, jeo kruh i ravnodušno promatrao splitsku rivu koju taj samostan promatra već sedamsto i pedeset godina, tada ga osjetim kao sastavni dio našega naroda i svog vlastitog života kao i života svih nas. Nije li i to razlog da se više međusobno ljubimo, da ljubimo sav život i sav svijet, pa da pjevamo skupa sa svim stvarima pjesmu stvorenja Svome Stvoritelju?

Eto, zašto volim svetoga Franu!

Tin KULIĆ

JEDNOSTAVNA PRIČA

Svome sinu

Pomalo pada kiša. Jesenska.
Sumornost je zaplakala.

Ali ja bih Ti, sine moj, baš u ovakvim tihim predvečerjima htio pričati lijepe priče. Bajke.

Tepao bih Ti o suncima koja nisu u meni pogašena, svjetlu novih dana; o novim nadama i vjerovanjima.

Jer dok mi sjediš u krilu milovanja, ne može ni sumorno nebo stegnuti tužnim okvirima moje misli.

Prožima me osjećaj da sam doduše ovdje sam, ali da u dnu mene i oko mene zrači Tvoja prisutnost.

Ne, nisam sam! Jer — volim Te, sine; vezan sam uz Tebe, sa Tobom.

Da si ovdje — pričao bih Ti bajku, otužnu priču jednoga života.

Ti si me to davno molio ...

* * *

Bilo bi lijepo da si ovdje:
čežnja bi za Tobom bila zbiljnost, istina o Tebi i o — meni jer eto ...

kasno je predvečerje; oko mene se rasipaju uspomene.

Na vratima je mrak. Zatvorena su. Ali kroz njih uđoh još poslije podne, željan smirenja,

Tebe i — sebe.

Vani šumi vjetar kroz uvelo lišće, a oko zgrade se šulja noć: tapka tiha, bosonoga.

Vlažna noć
Tiho ...

I vidiš sve je bajka — samo su ravnice iščezle u mraku, a zaspala su već sela i daleki gradovi.

Oko mene se šulja Samoća. Jezovita mi je njena blizina, premda postajem njen dio.

Ne, nisam potpuno sam, jer je sa mnom čežnja za Tobom i bajka koju sam ti davno obećao ... Sjećaš li se?

I odakle bih počeo?

* * *

... Poznavao sam davno jedno plavooko dijete. Maleni dječak ... sam, pomalo čudan i nujan. I skitao se tako svijetom zanesen treptajem zvijezda i željan da nađe dvorac Ljepote ...

(Pričam Ti, voljeno čedo, čudnovatu bajku!)

I lunjao je tako svijetom: često nezbrinut i gladan, *natopljen* vlastitim suzama.

Prolaznici su vjerovali da nema majke i da je jadan, siroče ... Poneki su podigli štap, kad bi im se približio, a spuštali su svoje ruke i lomili prutove, kad su u njemu prepoznali *oživotvorenje* nevolje i tuge.

Za neke je bio zagonetka, upitnik bez odgovora. Zagledali bi mu se u vlažne plave oči i pošli dalje — uvjereni, da zagonetku njegova postojanja nije potrebno odgonetati — jer je *suvišnih* gamadi i onako prepuna zemlja!

A dječak je išao dalje ... često satrven i popljuvan, ali noseći u dnu sebe duboku, nepokolebivu vjeru da će jednom stići u dvore Ljepote.

Išao je dugo, dugo ... Porastao je.

Često ga je trnje greblo, kamenje ranjavalo. No dječak je išao dalje; uvjeren je bio — da sve mora tako biti. A kad je na križanjima pitao kojim putovima stiže u dvorac Ljepote, prolaznici su ga sumnjičavo promatrali; neki su mu šutke dobacivali pregršt svoga *prezira*, drugi su ga *jednostavno* pogrdili i rekli mu — da je uhoda, sumnjivi žbir. A neki (bilo ih je mnogo čiste savjesti!) jednostavno su ga — popljuvali ... Držali su, da je to najčovječniji postupak prema tom čudnom dječaku.

U takvim je trenucima želio dječak majčino krilo, milovanje: bio je *vrlo* sam!

I nitko nije vidio suze, niti čuo jecaj dječakov. — On je ludo vjerovao da će jednom stići u dvorac Ljepote.

Zanesen je išao dalje ... Osjećao je u dnu sebe sve jaču čežnju ...

I — u jednom sretnom trenutku — spazio je da napori neće biti uzaludni kad ga u čudnom dvorcu Ljepote čeka počinak i meko krilo Dobrote ...

A putovi su dječakovi bili daleki. Išao je ...

* * *

Na širini oranica susreo je dva krupna oka. U njima je dječak prepoznao čežnju, prvo razumijevanje i prosutu raskoš ljubavi.

Htio je *smiriti* snagu svoje čežnje na mekim rukama blagosti, u beskrajnim prostranstvima ljudskog srca, u modrini srdačnog pogleda.

Po umornim kosama dječaka prosulo se milovanje ...

I on je ludo vjerovao da je otkrio tajnu ulaza u dvorac Ljepote...

Pospješio je hod, opasao se snagom ...

Ali ...

U jedno predvečerje kasnoga proljeća klonule su drage ruke, ugasile se oči ... Zauvijek.

Dječak je zajecao... I nikada nije toliko plakao...

U predvečerje jednog proljetnog dana ...

Tako bih Ti vidiš, sine, pričao priču...

Da, čudnu bajku. Možda bi me mjestimično izdao glas; zapažao bi suzu u oku.

Jer — volio sam, čedo moje, tog dječaka iz bajke. Valjda sam ga jedini ja shvaćao.

Pričajući tako, zagledao bih se možda u Tvoje oči ... Tvoju bih glavu naslonio na krilo ... Zašutio bih.

Jer — konac moje priče ne bi bio tužan kao ovi sumorni i prohladni jesenji sutoni.

Znam, dijete, da bi i Ti prepoznao toga odrpanog, jadnog dječaka. Tvoja bi ga ručica toplo pomilovala.

Glava bi nekadašnjeg plavookog dječaka počivala na mekom krilu njegove Dobrote. Znaj, da taj davni dječak kraj Tebe duboko vjeruje Sreći, Ljepoti i Dobroti.

Zamjeravaš li mu to?
Nemoj, jer Te silno voli!
Daruj mu sve što imaš:
dugo, dugo Te je silno želio.

* * *

Dođi mi, sine, u ove sutone.

Daruj mi srce, ljepotu i ljubav.

Priču sam započeo, čudnu, u predvečerju — o davnom dječaku...

Da, ako je usput ogrebao ruke i noge, stukao nos, razbarušio kosu — oprosti mu! To su mu njegova subraća pomogla da ne bi imao previše krvi i da se ne bi oholo ponosio zdravljem i snagom!

Oprosti mu,
jer je uspio sačuvati sebe: u vlažnim očima, u dubini srca, u obrani svoga dostojanstva.

Oprosti mu, jer te voli.

U ovim sumračjima priželjkujem Tvoju blizinu, sine!

Kiša i vjetar vani šume, a ja sam u ovoj noći dio — Samoće.

UZALUDNOST

Hitnuh ojađen krik
iz sebe konačnog
niz litičast rub
bezdana.

Ne odziva se nitko,
ni jeka.

Svejedno stojim samotan na rubu
i kričim...
neodzivan...

TRENUTAK SADAŠNJOSTI

Lancem je zazvečao pas i zalajao
na Mjesečev sir.

Rasperajene ribe zaveslaše
u crninu potonulog ušća
da povrate usahnuo vir.

MRTVA PTICA

Na asfaltu
Mrtva ptica.
Premalo krvi
Za opore poglede.

Ptica obrušena
U polijetanju
Na drugo pjevalište.

Reci mi, velika ptico,
Šta to sja
U tvojim mrtvim očima?

Tomislav ANTUNOVIĆ

JERE S KRŠA

Kao da je zvon razglasio, tako se brzo pročulo Oporom da Jere ostavlja Opor zauvijek. A taj glas je odzvonio kao zvon, ali kao mrtvački zvon, do najudaljenijih stanova i rastužio Oporčane, jer Opor izumire.

Mladi odlaze jedan za drugim, nečujno, kao da se noću odšuljaju iz Opora, i tek nedjeljom, pred crkvom, Oporčani primijete da ih je sve manje i manje.

Jere je prvi koji odlazi s obitelji. Dovoljno je da krene jedan i led se probije, a onda će ostali bez ustezanja. I onda će u Oporu ostati samo starci i ženskadija, ne će se čuti dječjeg plača, već jedino starački kašalj i tužna djevojačka pjesma. Kukavni jedni i drugi.

»Koji je ovo vrag ušao u Oporčane, pa kao od kuge bježe od Opora?« — pitaju se starci zabrinuto i jadikujući.

Kad je mrtvac u oporačkoj kući, onda su svi Oporčani na podušju. Kad je ženidba, svi su okupljeni na pirovanju. Te večeri u Jerinoj kući nije bilo mrtvaca, a ni pirovanja. Bilo je nešto treće, što vrijeme donosi i odnosi kao i bujica za nevremena.

Okupili se Oporčani, a da ni sami nisu znali zašto, ostavivši zarana posao u vrtačama, u pojatama i predvraćjima i zbijali se u Jerinu kuću, u kamenu potleušicu. Pod joj utabana zemlja, oteta vrtači. Zidovi, redine odlomljenog kamenja, a na sredini ognjište. Sve su takve kuće u Oporu, u Trnovcu, Docu, u svim selima i zaseocima do Dinare. Kad ne bi bilo popločanog krova kroz koji u zimske dane zavija dinarska bura kao gladni vukovi, a dim se izvlači kao vuna s kudjelje, bila bi vrtača, a ovako je jazbina.

Starci posjedali zabrinuti i utučeni. Suču brkove i misle, a govor im zatomljen. Mlađi i ženskinje ili čuče ili stoje, tajac ih zauzlao u iščekivanju da stariji divan raspredu.

Uz rasplamsalo ognjište prisjela Jerina starica kao nad odrom. Kosa joj raspletena i suza na oku, suza koja nije udomaćena u Oporu. A uz nju dva unuka, kao dva izdanka, kao dvije mladice uz stari posječeni panj, mirni, jer nešto velikoga se događa.

»Ne plači, majko!« — tješio je Jere, kršom i potrebom ispijenu staricu, dok okupljenu čeljad nudi rakijom.

»Ne plači, majko! Nije smrt u kući i podušje . . . A vi, braćo, pijte, dok se mi pripremamo za odlazak . . . Pijte da ne kukamo, jer nema potrebe«. Jerin glas je treptav, zajecan. Da! On ne bi zaplakao, on bi zaridao. On ne bi popio čašicu rakije, već bi se najrađe opio, i to na smrt napio pri spremanju na put. Duša mu pritješnjena, pa ni daha, jer u njemu je od svega ponešto i od svega sve: i od njegova kamenjara koji je skupa s ocem kao dijete proširio to predvraćje, kućni prag, do vrtača i sav trud oko njih. U njemu je taj suri oporački krš, i prostrano oporačko nebo, i pogled na Dinaru za čijim visovima je hlepio od malih nogu, još dok je u košuljku bio. U njemu je od svega toga, od svega što se Opor selo zove, i od svega što je oporačko, a najviše tog krša, vjerujte, dragog i toliko voljenog, bez kojega ne bi bili ono što jesu, bez kojega ne bi znali što je trud i umor, što je glad i oskudica i što je snaga gorštačka. Jer što je krš suroviji, to su i oni suriji: rastu, debljaju, ukorijenjuju se pretvarajući kamen u život i sebe u krš.

»Ne plači, majko!« . . . reče, a misli se raspredu . . . sve to mi nosimo u sebi i sobom, jer to je naše sveto, naših pređa, naše nikada satrto u nama, nikada ugušeno. Izdržali smo ljutu glad i neimaštinu, koje su nicale i klasale u kući, oko kuće, u predvraćju i želi ih u obilju, gazali u njima do ramena, pa niti smo se gladom prejeli, niti nas je glad vodotočno ponio. Izdržali smo, najgore je za nama.

»Najgore je za nama, majko!«

»Tko to zna, sine!« — odvrati starica, a jecaj joj zgusnut kao usireno mlijeko, pa tim mučniji.

»Zbog djece, majko!«

Njima je vrijeme donijelo da se kamenom ne hrane, da s kamenom ne druguju, da o kamenu ne pjevaju i da od kamena ne budu sazdani. Oni ne će znati za širinu neba, ni za visove Dinare, oni ne će znati za vukove, ni kako se kamenu šapće da blag bude u surovosti i da rodi kruhom barem do Božića. Ne će to oni znati, majko, tvoji izdanci, jer je tako suđeno, da je za njih blagoslov iz zemlje krvlju natopljene.

»Je li ovo sve istina?« — pitala je starica u jecaju . . . i nastavila razgovor sama sobom . . . Je li ovo istina, a istina jest. Odlazimo i napuštamo ovo naše. Naše, jer su naši mrtvi i mi u svakoj stopi utabanog krša, u svakom kamenu, u svakoj pukotini i u svakoj kapi znoja. I živili smo na tom kršu, i on je živio u nama. Koje je ovo vrijeme, što je ovo navrelo i zašto ovako? Rat nije? Nije! . . . Nije ni potop? Nije! . . . Ni vatra nije, ni pomor, ni Turci nisu. Nikakvo zlo nije, već sve drago, dobro i poželjno . . . Ej, pa ljudi čemu i zašto ovo? . . .

Starica je mumljala kao da molitvu prebire. I mnogi su mislili da je u molitvi sabrana i da se molitvom jača. Ali, kad je izlanula, kao da je jauk iz nje: »Ej, ljudi, čemu i zašto sve ovo?«. — Ljudi joj se zabrinuto obratiše:

»Što je, Cvito, pa ti tako jaukavo?«

»Ili sam zajauknula?« — smireno će starica vrludajući očima. Kao da je probuđena jezivim snom, pa se ne snalazi.

»Zajokala si, eto ... tebi nekako posve teško«. — odvrati joj stari Lovre, najstariji Oporčanin, a i rod joj po pokojnom mužu.

»Eh, moj Lovro, zajokala sam, a kako i ne bi?! ... Kad ...« — reče Cvita i zatomi u sebi huk naviruće boli. I kao da je negdje u samoći, nastavi mumljanjem, a pogled joj zamagljen, da se jedva držao zaprt u pepelu ognjišta ... Eh, pa što je ovo, ljudi! Što se ovo zbiva kad rat nije, pošast nije i nevolja nije?! Eh, pa što je onda? Vrijeme naopako stiglo i naopako hoda i naopako mimohodi, pa i nas izvrnulo naopačke i naglavačke hodamo. Samo da se mrtvi ne prednu, da im se kosti ne počnu prevrćati — jao prokletstva, ne dao Bog! I da nemir ne uđe u grobove, i da krš ne osjeti izdaju, i ta zemlja škrta i blagodatna, nevoljna ona s nama i mi s njom. Da ne osjete izdaju zbog koje bi se mogli pokrenuti u trešnji prije sudnjega dana. Jer ovo izdaja jest. Izdaja koja vapi, iz dubina vapi za osvetom, a onda jao nama! Svijet se preokrenuo, jao, Bože! Pomozi, jer smo sagriješili i griješimo. Preokrenulo se sve, i u tome svemu i moj Jere, Bog ga blagoslovio. Eto, i on krenuo s vremenom za vremenom.

»Jere, sine, nirtvu ćeš me svakako prenijeti odozdo, da uz svoje mrtve počivam, a da te prokletstvom ne obvezujem.« — molećivo će Cvita, držući pogled zapretan u pepelu ognjišta.

»O čemu ti to, majko! Kao da smo se odrodili, pa ti u kuknjavu. Kao da smo se odrekli Boga i poštenja ljudskoga — oslobodi nas Bog, majko!« »Moja, Cvito«, — prihvati Lovro, »nije ti lako, a niti nam je lako. Eno, u ruke Božje. Tako je vrijeme donijelo, a kako je donijelo tako treba i primiti. Znaj samo jedno: bez pijetla se može osvanuti, ali bez zore nikako.«

»I jest tako, moj Lovre, ali ...« — odvrati Cvita i opet nastavi mumljanjem ... Ni ovaca, ni vune, ni pređe. Ni jagnjadi, ni pilića, ničega. Kao najgora, najsirotnija sirota. Ni kravice, a nu, ničega što radost domu donosi. Svega će biti u Podmorju, ali gdje da se nađe radost telenja, radost kad se pilići izlegu, radost kad se žedan krš natopi. I veselja u vršenju šturog žita i komušanju kukuruza, veselje uz ognjište i pripovijedanje o našim junacima iz Kačića. A potrebu, onu ljutu i onu najljuću, ostavljali smo pred kućnim vratima da je ledunac zaledi, da je britka bura raznese, da je vukovi oglođu. Za najljućeg glada, okupljeni oko ognjišta, najslađe bi zapjevali da se glad zaboravi i utuče, a duh živi. Eto, tako je bilo onda, a danas? Sve je naglavačke, i naglavačke živimo, pa tako i meni, moj Jere, posjekao sve žile koje nas ožilavljeno vezivahu za svoj pustopašni krš, za naš Opor, a da se nije upitao kako će njegova starica sve to preživjeti?! Eto, majci kako jest, samo da djeci bude bolje. Mojim unucima, koji ne će ići naglavačke.

Ne, oni ne će ići naglavačke, a majci kako bude.

»Ne tuguj, majko! — ponavljao je Jere, ne sustajući u spremanju za odlazak, i time ujedno tješio sebe, da sam ne zarida. Jer nije se čovjeku lako otrgnuti odande gdje je ožilavio, pa makar ga i glad umitao. Nije lako. Bitno je da se čovjek ne odrodi i da sramotu ne nanese. A sramota nije što Opor napuštaju.

I Oporčani nisu jedini koji Opor napuštaju i odlaze u tvornice, na gradilišta. Svi se slažu da se tamo živi bez motike i puno bolje, pa jadikovanje obuzelo starce i djevojke.

»Prokletstvo spopalo Opor i sve živo na kršu. Prokletstvo« — ponavljahu starci. A djevojačka pjesma je otegnuta za mladošću:

»Oj mladosti ti prolaziš, što mi, dragi, ne dolaziš? Ooooooooooj!«

Cvita čuvši glas nevjeste upita:

»Je si ti to tek stigla od njih, Stano?!«

»Upravo, majko! — odvrati Stana.

»I što kažu?« — ponovno će Cvita.

»Ništa, majko! Svi šute u mirnom počivanju.«

»Je si li poškropila i Ivanov grob?«

»Dakako. I to prije nego ostale.«

Stana svrne pogled k djeci, osmjehnu im se, da sebi i njima tugu rastjera. Ali joj osmjeh ne odvratiše, jer se nešto velikoga zbiva. Eto, htjela bi se radovati zbog njih, sve je to za njihovo bolje, a uza sve to tuga je mori. I ne samo radi odlaska, već i zbog vrtača u teškom, teškom trudu stvorenih, i zbog Doca koji su prodani, a toliko voljeni, da se namiri suma za kupljenu bajticu u Podmorju, a da starica uopće ne zna.

Srce bi joj puklo u tom saznanju.

»Kako ćemo s ovcama, Jere, sine?! — pitala je starica zabrinuto.

»Ne brini se, majko, sve će biti po ljudsku,« — odgovarao je Jere i skrivao pogled da ga ne oda, jer i ovce su već prodane, — a kao da je dušu prodao. Pred kućom, na stožišću rzali su privezani konji. Nekoliko njih. Oporčani će pomoći Jeri da prenese svoje sirotinjstvo u Podmorje.

U predvraću se okupile djevojke, zabrinute i tugom oblivene, jer u Oporu je još svega desetak mladića, a djevojaka i do trideset bez onih koje će se do proljeća zadjevojčiti.

»I ne odrodi se, Jere! Ni za živu glavu« — ponavljali su starci i zaklinjali Jeru živim Bogom.

»I materi udovolji, da je mrtvu vratiš u Opor, Jere, zaslužila je da otpočine uz svoje mrtve.«

Sunce je bilo upravo zašlo za Malaško brdo, i sigurno negdje tamo nad Trogirom tonulo u more, kad su iz kuće iznijeli Stanin mirazni sanduk, kao da je mrtvački sanduk.

»Hoćemo li, braćo?! — reče im Jere.

I dok su Oporčan prtili na konje Jerino sirotinjstvo, Jere je odjednom nestao, zašavši za sjeverni ugao kuće. Bili su uvjereni da je tamo

skriven srcu dao oduška i isplakao se. A onda je obišao kuću uokolo, dotičući se rukom zida kao da miluje ženu.

Kad su konji bili uprćeni sa svim onim što je krš dao njemu i njegovim predima do unatrag stotinu godina uz ovogodišnju ljetinu: dvije vreće kukuruza, vreću ječma i proje zajedno, neki je zazvao Jeru kad je ušao u kuću.

»Možda će biti najbolje da majka pogasi ognjište« — reče Jere prekoračivši kućni prag, obrativši se svima i nikomu.

»Ne! Neka ognjište živi i dalje« — predusretne stari Lovro i pristupi ognjištu na koje ubaci još nekoliko cjepanica koje su mu se zatekle pri ruci.

»Tako je! Nek i dalje gori. Ima pravo kum Lovre« — prihvati stari Luka koji sve vrijeme nije ni riječi izustio, do kraja utučen Jerinim odlaskom, zavukavši se u prikrajak.

»Neka bude tako« — jedva promrsi Jere i prihvati majku da je podigne ili bolje rečeno, da je otcijepi i otrgne od njenog ognjišta. Cvita zajaukne i zakuka kao da je svaki zglob trga pri dodiru i kroz naricanje zavapi:

»Sine, Jere, kamo sreće da me mrtvu iznosiš.«

Goniči s uprćenim konjima su čekali, Oporčani se zbili jedan uz drugog kao ovca u oboru i pratili Cvitu koja im je suze izmamila.

Kad su Cvitu posjeli na Lukina konja s njenim unucima, Jere je trčeći ušao u praznu kuću. Iz tamnog kuta je izvukao neki stari sić, a s ognjišta podigao goruću cjepanicu i, zadržavši se na pragu s tom cjepanicom mahnu u znaku križa, pa cjepanicu ugura u sić u kojem je bila zemlja: po pregršt iz svake vrtače i dvije s Doca, dio kućnog praga i omanji kamen s obronka Dinare. Svetinja, koju će Jere ponijeti sobom u novi dom.

Majka će u tu zemlju zasaditi par zrna ječma, da ne zaboravi da ih je ta škrta zemlja hranila trudom i gladom jedno, da su tu zemlju prevrtali i znojem natapali, strepili nad njom u sušne dane i burne noći. Da su je voljeli više nego sebe, čuvali je i tetošili, i ginuli za nju, muzući je jalovu. Tu djedovsku zemlju.

»Krenite, ljudi, u Ime Božje!« — povikne stari Lovre, a glas mu jecav.

»Upravo ćete s mrakom u Podmorje, kako ste naumili« — doda starac Luka, a i njemu grč u grlu.

»E, pa zbogom, braćo! Zbogom ljudi!« — jedva promuca Cvita i spusti glavu na prsa. Unuci je promatrahu s bolom, a Rokica joj čak prihvati ruku. Zbogom, braćo, zbogom!« — rastrganim glasom će i Jere, a za njim i Stana. »Zbogom Rokica! Zbogom Ante!« podvikivali su njihovi vršnjaci, a oni uopće ne odgovaraju, kao da ne shvaćaju što se to s njima zbiva.

»Zbogom, i sretno vam bilo« — prihvatiše Oporčani, a dojednom suza na oku, grč u dušniku, jer, eto, Opor izumire. Njihov Opor iako je opor život u njemu.

»Jere, nemoj se odroditi. I ti, Stano! I poučite djecu da su nikli u Oporu, da su svjetlo Božje ugledali tu na kršu, da se ne bi i oni odrodili.«

»I da budu uvijek rodoljubeći i bogobojeći.«

Nastali tajac prekine žvilasta Iva, s pitanjem koje nikomu nije u putila:

»Ma! Ima li igdje na svijetu ovakvog krša i...?«

»Nigdje, djeco moja, nigdje, već samo ovdje u Hrvatskoj zemlji« — — odgovori stari Lovre i promrmlja nerazumljivo, pa ponovi: »Ali uza sve to mi ga bez grižnje napuštamo. Bez grižnje... Bez grižnje.«

Kao da ih je stari Lovre tom izjavom pljusnuo, nasta mučan tajac. Mučan i tjeskoban. Svaki je preo svoje misli utonuvši u njih kao u jamu bezdanku.

A kad Marko, najstariji sin starca Luke, krenuo prvi čvrsto držeći konja za uzdu, a ostali za njim, starci su ih gledal tupo, otvorenih usta i raširenih zjenica, kao da će im sad doviknuti: vratite se, kuda odlazite?! I onda se odjednom okrenuše, ne mogavši izdržati taj odlazak strahom i očajom zahvaćeni, jer bijela smrt trijebi Opor, a oni nemoćni.

Ostali svi krenuše da Jeru prate, kao da se mrtvac ispraćuje, pa im i koraci sprovodni.

Svaki gonič je podržavao svoga konja, Jere zadnjeg pazeći na majku i djecu i da konj ne posrne. A Stana, uprćena zavežljajem teških sukanaca, jedva je držala korak s njima.

»Braćo, vratite se! Čemu nas pratite tako daleko?« — savjetovao je Jere svoje Oporčane, obraćajući im se molećivo.

»Idemo s vama do Kraljeva duba« — odvratiše, a Jozo Krušić plju ne glasno i zamrmlja kao da ga grč zgrabio u dušniku.

Do Kraljeva duba se obično ispraćuju momci kad u vojsku polaze. Kraljev dub kao da je kraj svijeta. Za Oporčane je bilo tako sve do nedavna.

Kraljev dub je udaljen od Opora nešto manje od dva kilometra, a taj put im se učinio i jako dug i odveć kratak, nitko ne prosloviv ši riječi.

Kod Kraljeva duba se još jednom pozdraviše sa suzom na oku, s uzdahom boli, neki jecajući, ali grč srca izdržaše.

»Zbogom!... Zbogom!... Zbogom!«

Tuga odjekuje zubatim kršem i u pjesmi i u molitvi. Tugu vuku za sobom kao lisica rep, tuga ih je oplela kao zmija koja im mladenačku radost ispija. Nikakvo čudo. Opor izumire, pa jadna i kukavna staračka starost, jadna i kukavna djevojačka mladost.

Gledajući za Jerom sve dok je skrenuo na cestu koja vodi preko brda u Podmorje, Jozo Krušić još jednom poviče za njima kričećim glasom:

»Jere, ne zaboravi Opora i navrati kadikad.«

Ostali su mahali rukama.

Vraćali su se pokunjeno. Jerin odlazak ih je zbunio i uzdrmao. Odvajkada su muškarci odlazili iz Opora, pa se i opet vraćali. I opet odlazili, i opet se vraćali, ako ne zbog čega, a ono, ako je mladić, da odabere djevojku iz svog sela. Danas odlaze i više se ne vraćaju.

A djevojke? One su privezane vjekovnim lancima, i ako se koja slučajno otrgne, njoj nema povratka, jer je time sramotu nanijela sebi i domu. A selo ne prašta.

... Pa što da mi selo ne oprosti, razmišljala je vižlasta Iva. I da budem za Opor i krš mrtva, kad sam i ovako mrtva. Još gore, živa zakopana. Momci odlaze čim iziđu iz košuljka, a djevojka mora ostati da je krš uživa. Da! A život se sasvim izmijenio, a djevojke na kršu, u brdu s ovcama ili u vrtači s motikom. Ni čovjeka danima ne vidiš, a dani teku jedan za drugim, svi na dlaku isti, samo što je ono petak, a onaj subota ...

Nitko se više nije osvrtao na cestu, pa nisu ni primijetili kad im je Stana još jednom mahnula, okrećući se za Oporom u kojem više nemaju ništa svojega. Ni Doca, ni vrtača, ni kuće, ni ognjišta. A žile su ostale negdje duboko ukorijenjene.

Večernja tama gustila se potokom koji ih je pratio i obavijala kržljave krošnje ispijenog drveća.

Prešavši Brdo, tu granicu između krša i plodne doline, i plodnu dolinu i tiho more obasjavali su zadnji traci sunca. I grožđe iz doline Podmorja je već mirisalo na mošt, i na jesen, dok na kršu nikad mirisa ni proljeća ni jeseni. Da nije smilja, za mirise, koje donosi proljeće, nikad ne bi ni znali.

Cvita na konju ukipljena, ni glavom da trepne. Jedino su djeca slušala njeno nerazumljivo mumnjanje, valjda se blažila molitvom u boli za napuštenim ognjištem. Rubac joj na glavi otpušten da joj djeci bude put otvoren u novi svijet. I suza na oku, zadovoljna što je večer skriva.

Bilo je u njenom životu crnih dana kao najcrnje noći u zavijanju vukova i teških kao da se na nju Dinara srušila. I kad su dani bili noći, a noći ponornice. I suprotivštine je spopadale kao rojevi otrovnih muha, pa kuda? Zemlja tvrda, a nebo visoko. I da ništa nije toga bilo, već samo dva rata prebroditi, a osobito onaj drugi koji je zobao živote kao da grožđe zoblje, da Bog oslobodi i vuka!, pa se nije makla s kućnog praga. Nije se makla, niti je ikada pomišljala da djedovsko ognjište pogasi, a n smrt ga ne može pogasiti, ni prokletstvo, pa ni istrebljenje. A eto sada odnekud novi zrak, novo vrijeme, pa kao vrtlog zahvatio

i nju, i otrgnuo je od njenog ognjišta, nikad utješena. Zna, to njen Jere, zbog djece da kamen ne glođu, da za vukove ne znaju i da vode ne budu žedni. Kad bi samo to život bio?!

Noć je prela veo nitima tame i Cvitine misli utkivala, pa je i noć bivala tamnija. Djecu je zabavljao lagani topot konja. Stariji Rokica pokušao je brojati korake, ali se nekoliko puta zbunio i iznova počimao, dok nije sasvim zaboravio koliko je puta brojao do sto, i onda sasvim odustao. Mlađi Ante pokušao je zadrijemati, ali osjećaj da je pred njim nešto novo, veliko i nesvakidašnje ispijalo mu je san s očiju i pokušavao brojiti svjetla koja su svjetlila u Podmorju. A kad su zvona sa sedam podmorjanskih sela zazvonila zdravomariju, skupa s babom seznamenovaše ruke u naučenoj pobožnosti: »Sveta Djevice, budi nam na pomoć!«

A nakon zdravomarije noć je prerezao jaki zvižduk parabroda s mora, tuleći kao da stenje pod teretom.

»Bako, zviždili ono parobrod?« — upitaše je djeca.

»Valjda, djeco moja!«

»A je li veliki, veliki parabrod?«

»Valjda, djeco moja!«

»Je li kao... kao... kao naš zvonik?«

»Valjda, djeco moja!«

Jere, koji je po stotinu puta prebirao jedne te ste misli, kao slamu na guvnu, da mu ni jedno zrno žita ne propadne, slušajući kako majka preko volje odgovara djeci, reče:

»Ti si, majko, odveć mrzovoljna?!«

»Što da ti kažem ...« odvrati Cvita umirućim glasom.

»Ne brini se, majko, sve će biti dobro.«

»Dao dragi Bog, sinko, i sve ti se obistinilo kako si naumio. Nitko tad sretniji od mene.«

Umovao sam dane i noći, pomisli Jere, i nije mi bilo lako, a ni sada mi nije lakše. Ali drukčije se nije moglo. Teško je bilo izgubiti iz tog krša najprije sebe, pa sve redom, ostaviti uza sve to dio sebe na tom kršu, ali... Ja nisam kriv da je novi život uzburkao i krš i doline. Nekad je glad sviječom tražio posla, a posla nigdje. Danas se posao nudi da za glad ne znaš. I radi čega da se i dalje glad i neimaština tetoši na tom kršu, i pustoš da se uzgaja, da se druguje s vukovima, a djeca neprosvijetljena, nepismena, pa i mravu pokorna. Zakleo sam se da moja djeca neće gaziti istim stazama, zato je trebalo prelomiti i prelomio sam, pa makar mi krsta prsnula i bol me izcrvotočila. I da mi se naum ne ispuni, i kad bi sve krenulo naopako, i opet ne će biti gore nego li mi je bilo. Ne ću nikada biti u sjeni onako debele neimaštine, pa makar glad i srkao. Jer u Podmorju i glad je drukčiji, lakše podnošljiv Ali dok su ruke zdrave, ne će biti gladi, a obilju se nikad nisam ni veselio. Obiljem se zna čovjek naduti, i lako pukne osiljen.

»Nije li Stana odveć zaostala?« — reće Cvita, pa Jere podvikne:
»Stano!... Stano! Ti si zaostala.«
»Samo ti idi, ja te pratim« odvrati Stana
»Zaostala si odveć.«
»Nisam posve« — opet će Stana trudeći se da ubrza korak grbeći se pod teretom teških sukanaca i još težih misli.

... Jesmo li pogodili što Opor ostavljamo? Moj Jere uvjereno govori o boljitku, dao Bog! Samo ako se bude moglo živjeti na dinaru. Zemlje nemamo da se iz nje dinar izbije, a u Podmorju kad svoga nemaš, i sunce se plaća. I kako da se dan prođe, kad ni ovce nemaš, ni kokoši, ni svinjčeta... Jesmo li pogodili?! Tko to zna! Da je sa suda kao na sud. Sad je svršeno. Krenuli smo, ostavivši Opor u koji se već ne možemo vratiti, jer se nemamo na što vratiti. Jedino mrtvi, jer robovi su ostali. Tko zna?! Možda ipak moj Jere ima pravo. Možda se ubrzo operjamo. Ali ni onda ne će mi srce biti zadovoljno, kao da je sve naše opustjelo, kao da je sve vatra upepelila ili voda potopila. Hvala Bogu! Bit će kako bude. Nek se vrši Njegova sveta volja.

»Stanooo! Pa ti si uistinu odveć zaostala« — podvikne joj ponovo Jere, zadržavši konja da je sačeka. Goniči su odmakli pred njim, ali će ga sačekati na domaku Podmorja.
»Kako ti je majko?! — upita Stana Cvitu čim im se približila.
»Dobro«
»A vi, rano, jeste li drijemljivi?«
»Dobro nam je, majo!« — odvrati Rokica.

Stigavši do klizave nizbrdice, Jere je prešao naprijed i prihvatio čvrsto konja za ular pridržavajući ga svojom snagom. Djeca tiha, svaki u svojoj kofi, samo što nisu zaspala, a Cvita između njih na samaru, kao kazaljka između dana i noći.

I što se više približavahu Podmorju, oluja nije, a oko njih i u njima sve olujno, i potoci kao da su nabujali pa im huk vode u ušima. Tko će izdržati taj ciganski put?! I ono malo mira kojeg su ponijeli sobom odjednom se izgubio u mraku nošen vjetrom koji je vitlao za njima još iz Opora.

Svjetla rasuta Podmorjem dočekivala su ih titrajem. I sat je sa zvonika otkucavao, jedan za drugim, osam metalnih udaraca. Svi su brojali:
»Sedam... osam...«
»Sedam... osam...«
»Osam«
»Osam«

I onda svaki od njih začekićao i smirio se. A kad se otkucavanje još jednom ponovilo, djeca su s veseljem glasno brojala: Jedaaaan, dvaaa, triiii, četiriii, peeet, šeeest, seeedam osaaam. Osam uri. Osam uri.«

Niže Podmorjanskog groblja na kojem su rasli vitki čempresi, lijepi kao momci sa Dinare, srčući čovjeka koji se pretvarao u prah, zastali su goniči s konjima, upravo kad je otkucavao sat sa zvonika.

Konji su se napajali redom iz kamenice u koju su koritom navrnuli vodu iz vrela u potoku, i najstariji ljudi se ne sjećaju kada.

Čekajući Jeru, Marko, Mate, Grgo Ivan i Mijo, pripalili su cigarete posjedavši uz jarak, držeći svaki svog konja za ular, i pokušali zapodjeti razgovor.

»Jere ima pravo, i nema zbog čega da se kaje.«
»Mjesečina mu teče redovito. Još dan i ne omrkne, a njemu kesica teža. Danas potrošio, a sutra se već puni. Niti mu tűča tuče, niti mu žega žeže. Briga njega kad će kiša i kakva će biti godišbina.«
»I ne hrve se po cijeli božji dan s kršom. A da bi zašto.«
»Da, da!«
»Da, da!«
»Sve je lutrija, pa i to. I čovječji život je lutrija.«
»Do đavola. Kako bude bit će.«
»?«
»?«
»?«
»Evo ih« — reče Mate, začuvši topot konja, a Grgo zazviždi.
»Jeste li barem otpočinuli?« — upitao ih je Jere prišavši do kamenice, da konja napoji.
»Kao da nam je ovo prvi put« — odgovori Marko.

Jere je motao duhan u papirić koji mu je pružio Mate, ne puštajući ular konju.

»Sad ćemo u stopu jedan za drugim. Toliko da nismo privezali konje jednog drugom o rep. Ja ću prvi — reče Jere i oslini cigaretu koju zatim pripali.

I Stana je prislonila breme na redinu da se odmori, da ispravi krsta i da pridahne za koji trenutak.

»Stani!« — povikne Jere konju i trzne ularom, a konj đipne i za malo da se Cvita nije srušila s konja. Zato je Jere oprezno krenuo čvrsto držeći ular i pazio na svaki korak, a onda ostali za njim.

U istok Podmorja tutnjila je tvornica, kao podzemne vode, osvijetljena stotinama svijeća koje su privukle dječju pažnju.

»Ćakane, zašto onamo onako puno svijeća?« — upitao je Rokica i kroz tamu podigao kažiprst.

»Ono je tvornica gdje ti ćakan radi« — odvrati Jere i odjednom oplete mislima tvornicu i svoj novi dom.

Izišavši sa stranputice na asfaltiranu cestu topot konja je odjekivao, odzvanjao kroz noć.

Prve kuće su ih dočekale s pogašenim svjetlima i lavežom pâsa. Slučajni prolaznik nije se uopće osvrnuo na njih. Voda iz potoka buč-

no se slijevala u kamenicu iz koje je dalje oticala u dvije manje kamenica za pojenje životinja, a odatle se vodopadno slijevala u dubok zasmrađen potok, što je za čas ublažilo topot konjskih kopita. U Jeri je izgarala želja, da se sada čim prije domogne svog doma. Kad bi mogao preletio bi ulicu do trga, trg i usku uličicu koju mora preći, da uđe nezapažen. A ujutro kad se rastvore prozori i vrata novom, prvom danu u Podmorju, da se tek pročuje da je tu sa svojom obitelji. Zbog svih Podmorjana koji će u ogovaranju pretresati svaki komad sirotinje koji je u kuću unio. Zbog toga što Podmorjani izvrgavaju rulgu sve one koji nisu Podmorjani ili njihovi poguzine.

Prolazeći trgom, na suprotnoj strani, pod isturenom strehom zbornice jedne crkvene bratovštine, stajala je nekolicina njih u lijenom razgovoru. Svjetlo s obližnje kule dvojici od njih, osvjetljavao je zatiljak, ostali su bili u tami.

Jedan od onih u tami reče:

»Vrag me odnio, ako nije i ovaj, još jedan uvozni.«

Ona dvojica s osvijetljenim zatiljkom odjednom čobanski zazviždaše da je mali trg, okružen visokim kućama, odjeknuo lomljavom.

Jere odjednom osjeti gorčinu pljuvačke koju jedva proguta, ali svejedno pozdravi:

»Dobro veče, ljudi!«

Umjesto odgovora, jedan će iz grupe:

»Prenosiš li to ravno iz tvornice?«

»Zaboga, ne bacaj to u more, zacmarit će cijeli zaljev, je si li čuo?« reče drugi, a treći prihvati:

»Ugnjusit ćeš more, rađe zapali, i mi ćemo ti pomoći.«

Jere se nije obazreo, nije uopće odgovorio, pa ni šalom, tobože na šalu. Riječ mu negdje zagropljena u dušniku, a navrelost krvi u potiljku kao sva čeketala ovog svijeta. Promuti mu se utroba i vilice mu zaškripaše, i oči smrknute, pa podigne glavu i duboko uzdahne, pomislivši: takvi su to ljudi u Podmorju. Zemlja im rodna, pa obijesni. Obilje im pomutilo bistrinu uma i ono ljudsko.

Stana ustuknu i bojazan je zatresla, pa se brzo prekrižila, kao da je nečastivi spopao. I umor joj odjednom splasnuo i u stegnima i u križima, brižna za Jerom, jer je Jero nagao.

I upravo kada su imali izići s trga da produže velikom kalom, odjednom se uz njih stvori nekoliko dječaka, kao da su iz zemlje niknuli, pa krenuše za njima kao za cirkusom. I u to će jedan, po rastu najviši, a glas mu zvonak:

»Pogledajte ona dva u kofama, kao dva praščića« — i nasmije se hihotom, pa i drugi za njim udariše u glasno cerekanje.

»Rokrokrok-rokrokroke... rokć rokć...« — roktali su dječaci izrugivanjem, poskakujući uokolo njih.

»Marssssssss« — izlane Stana, kao da je erupcija odjednom iz nje.

»Mrš ti, Vlajino smrdljiva. Gnjusu, ako te udarim kamenom, odmah će ti mlijeko iz sise iscurti« — odvrati onaj najviši i oglasi se smradom, pa ostali bučno zahihoću, držeći stomake.

»Jao meni, majko moja! Ni ovakva što nisam doživjela« — prenaraženo će Stana, ne vjerujući ni svojim očima ni svojim ušima.

»Umukni, Stano! Umukni, majku im ljubim — drekne Jere i bijes iz njega kao vrutak zbog nemoći.

A onda je neki pogodio kamenom Rokicu u glavu, iznenada, da je sav usprednuo, ali nije zajauknuo, zatomivši bol, navikao trpnji.

»Avaj meni, majko moja! — uzdahne Stana« Tko će izdržati u ovoj Sodomi i Gomori?!« — i misli joj navru kao ponornice rijeke: ... eto, nije ih što vidjeti... Još im usta mirišu majčinim mlijekom, pa oni meni onako. O sveta Bogorodice!... Da će me kamenom, i da će mi odjednom mlijeko iz sisa... Kukavni smo, kao što i jesmo. Jadna moja dječica, kako će se moći odnositi s ovakvima. Nije ni u kršu sve nevoljno, i sve nesretno, i sve zlo. Ne cvate li na kršu, i ne plodi li krš onim nečim što dušu izdiže, onim nečim što se ljudsko naziva, onim nečim po čemu je čovjek čovjek?!... Da! Onim nečim po čemu se pozna stariji... i ... Ne ćemo li se možda pokajati što smo svoje napustili? Ne će li moj Jere... Bože, ne daj! da se budemo kajali, jer to bi bilo prokletstvo, a onda jao!...

U tom razmišljanju doleti i njoj odnekud kamen u potiljak. Glava joj pretrnula, a bol svrdlala mozga, i svejedno nije vrisnula, zbog Jere, zbog djece, zbog same sebe. Stisnula je zube i srce. Prešavši rukom po glavi gdje je kamenom pogođena, osjeti na prstima krv, pa kajanje što su ostavili krš, ojača i ujedno se negdje duboko, u dnu srca rodi želja, da se odmore i još prije svanuća da krenu natrag u Opor.

Anđelo BEGONJA

FAMA

O telegrafske žice
objesio se cvrkut laste...

More je poplavilo obale.
Vodostaj raste.

Odletješe zaplašene ptice...

Ljiljana MATKOVIĆ

OTUĐENJE

Možda je netko drugi sve činio
rukama mojim.
I tko zna gdje sam, u stvari,
kad me nigdje nema.
Kao da netko drugi ime moje nosi
i tragove moje ostavlja za sobom.
Kao da sam otišla odavle,
mirna i čista,
bez uporišta,
bez očiju koje prate.
Kao da su drugi došli,
sigurni i tihi,
da se mojim životom nastane.

POMIRENJE

Svaki dan ispraćam sudbine
koje me nisu dočekale
i dane
koji me nisu ponijeli
u svoja zlatna spremišta.
Svakog dana ispraćam riječi
što ih nisu čuli
ni oni koje voljah.
Svaki dan ispraćam svoj život
koji je skupljen u oblaku,
spreman da poleti nebom.

Darko DEKOVIĆ

BEZ NASLOVA

Svojom rukom
gladio sam vjetar
i nadutost lijepog pogleda.
Teklo je vrijeme,
učili su me neobuzdani,
bio sam otet.

POKOLJENJA

Koraci na stepenicama napuštene kuće daju život zidova sa kojih je već odavno skinuto hodanje.

Josip BADALIĆ

MARKO MARULIĆ

Nedokučive daljine svemira, sa svim neiskazanim gibanjem i svom snagom, njegova ljepota i tajanstvenost, sve to zapanjuje i zanosi um i srce. Što je sve to, odakle i kamo?

No ta moć uma i duha još je čudesnija, jača i zagonetnija od fizičkih daljina, atomskih zbivanja i kretanja u vremenu i prostoru. A još je daleko čudesnija i privlačnija prividna nemoć srca i duše u divljenju, čežnji, poklonu i hvali, sve prožeto dobrohotnošću prema svakom biću, sve osvijetljeno i uzdignuto zanosom i predanjem za početak i temelj svega onoga nečega Apsolutnoga i Beskonačnoga, a što je za nas ujedno Ljubav, Dobrota i Otac.

Sve to upoznati, proživjeti, prema svemu zauzeti stav i u djelo provoditi veličanstvena je zadaća života. I pozitivne znanosti i filozofija, i teologija, i religija, i dar vjere treba da u tome pomažu, vode do cilja i njegova ostvarenja.

Veliki dio čovječanstva uvijek je u povijesnom zbivanju nalazio odgovor na ta pitanja u ostvarivanju životnog cilja po vjeri i predanju Bogu.

U novim povijesnim prilikama treba da tom cilju služe neki novi oblici i neke jače naglašene misli, ali za to treba upotrijebiti sva sredstva, na svim područjima života pa i umjetnosti i književnosti koje su od vajkada u povijesti bile u prvom redu plod kulta i pobožnosti, i opet veoma snažna pomagala za jačanje vjere i službe Bogu. Pa i u našoj hrvatskoj povijesti veliki dio svega znanja i umijeća usko je povezan s vjerom i Crkvom.

Takav je velikan na području duha, uma i srca, bio lik Marka Marulića. U sličnoj prekretnici i lomljavi svjetova, kao što je to u naše doba, on je zauzeo jasan i odlučan stav te ga provodio svom dosljednošću čitav život.

Srednjevjekovnom je čovjeku u centru života i zbivanja bio Bog, milost, natpriroda, krepost i zajedničko dobro. »Nove spoznaje« skrenule su pažnju od Boga na čovjeka, koji je sada postao glavna točka i središte njegova promatranja: »Homo sum et nihil humanum a me repudio — Čovjek sam i ništa čovječje ne odbijam od sebe« — humanizam. A ideal čistog čovještva činio im se najsnažnije ostvaren od sta-

rih klasičnih pisaca, zato njih proučavaju u tančine, nasljeduju u mislima i načinu pisanja, preuzimaju dapače potpuno i samo njihov latinski jezik i sve njegove forme, premda ga time ukoče i učine mrtvim dok je inače bio živ jezik i razvijao se, i bio bi možda postao univerzalan jezik svijeta ili bar Evrope.

Takvo »ovozemno« gledanje provedeno u umjetnosti naziva se Renesansa iliti Preporod umjetnosti, ali i svih područja i čitavoga života. I Marko se Marulić našao na toj prekretnici povijesti i svoga osobnoga udesa. Mlad, sposoban, bogat kao da je zaplovio općom i snažnijom strujom suvremenoga života uživanja. No iskusio je, čini se, čas potresa i preokreta poput Augustina, Pascala, Foucaulda. Zahvatila ga je milost, te on odsad živi u svijetu, ali pod njezinim vodstvom i sjajem, provodi život molitve i odricanja, muž je knjige i stvaranja te rada za opće dobro zajednice.

Marulić je prije svega muž molitve, natprirodnog shvaćanja. Svjetovnjak, no milost krštenja uzima u svoj dubini te provodi snažan duhovni život, te prestaje upravo poticaj i opomena svojoj okolini, pa i svećenicima i redovnicima. No duh je njegova kršćanstva potpuno suvremen, i za naše prilike, On je muž liturgije koji dolazi prvi u crkvu a posljednji iz nje izlazi, te pribiva u dubokoj pobožnosti kod više misa što se tu prinose; kod njega vlada prije svega duh evanđenja, misala, himana, duh Crkve. Do tog je napretka iza svjetla milosti došao produljenom i produbljenom molitvom, razmatranjem, pokorom i odricanjem kako je iznio u tolikim svojim nabožnim djelima i poticajima, a što je sve najprije sam provodio — kako uvjerljivo svjedoče suvremenici.

No Marko Marulić nije samotnik prvih kršćanskih vjekova koji bi pobjegao od ljudi u egipatsku pustinju, nego je član društva i zajednice, za koju uz molitvu i žrtve djeluje, radi i muči se, ali veseli se i raduje s njom. On je čitav život ljubitelj i stvaratelj knjige: mnogo čita, uči, bilježi i pamti, gleda život i njegove potrebe te to iznosi u čitavom nizu nabožnih djela pisanih latinskim jezikom prema običaju svoga humanističkoga doba, ali koje je ujedno i univerzalno, te Marulić misli na čitavu kršćansku zajednicu. Djela su mu se proširila po čitavoj Evropi, u neku ruku do na kraj svijeta, i bila tiskana i po 20 puta na latinskom, a prevođena na desetak jezika, a ti su prijevodi obnavljani i u desetak izdanja, po mnogim gradovima Evrope.

Čime je Marulić tako uspio kod suvremenika? On je dubok kršćanin, a piše s uvjerenjem, srdačno, proživljeno. Nije samonikao učenjak ni u čemu: ni u teologiji ni u filozofiji, ni znanostima, nema posebnog i provedenog sistema nego je to proživljavanje Evanđelja izrečeno toplo i uvjerljivo, pa je djelovalo na srca i osjećaje suvremenika. A bila je to i u prevratno humorističnko doba čista kršćanska nauka. Marulić je poprimio od starih klasika formu i jasnoću, pazio na stil i pravilnost, ali od duha renesanse, od onoga u čem se je ona udaljivala od kršćanstva,

zanemarivanje natprirodnoga, naglašavanje poganskoga uživanja, težnja za svim novim a proti nauci Crkve, Marulić neće da zna. On je srednjevjekovni, bolje evanđeoski, mislilac koji razumije suvremene probleme i njima se prilagođuje ali u duhu Crkve i kršćanske tradicije. »Bit ću zadovoljan svojom naukom samo ako se nikad ne udalji od vjerovanja naše Crkve.« On nije ni mistik u potpunom smislu, koji bi bio svladan i ponesen samo djelovanjem milosti, nego je borac za ostvarenje duhovnih ideala na sebi, koji se pomažu naporom, odricanjem, ascezom, da pročisti srce i sve biće te ga pripravi za doživljavanje u liturgiji i onda za potpuno predanje milosti. On živi u svijetu i sa svijetom, te u njemu provodi duboku krsnu milost i ostvaruje na sebi lik i biće Krista raspetoga a u isti čas uzvišenoga u slavi.

Toplo i jasno kršćanstvom i pobožnošću proživljena djela, sasvim u duhu Crkve prihvatili su iza njegove smrti kao pravovjerni izraz kršćanske nauke suvremenici, osobito isusovci onoga doba širom svijeta te su uvijek iznova poticali na tiskanje i prevođenje tih djela, preporučivali u školama i prema njima odgajali pojedince i čitave zavode. Tako je i neumrli Franjo Ksaverski jedino njegovu nabožnu knjigu »O uređenju dobroga i blaženoga života« uz brevir nosio na svim životnim putovima do Indije, Japana i umro gotovo u ruci s njom pred vratima Kine. A zanimljivo je da je znatan dio Marulićeve književne baštine s isusovačkim knjigama dospio u Vatikansku biblioteku upravo među »Jesuitica«.

Pod utjecajem milosti i Evanđelja Marulić ljubav prema Bogu ostvaruje poslije čina kulta i djela direktne pobožnosti sasvim suvremeno u nesebičnoj i širokogrudnoj ljubavi prema bližnjemu. On je plemić, iz vrlo ugledne aristokratske obitelji, ali do toga ne drži mnogo, te iza pohoda milosti postaje najdosljedniji demokrata, ponizan, jednak svima drugima, ne oblači plemićke odjeće, nego se želi približiti i biti od pomoći svima.

U tom duhu ljubavi, dobrohotnosti i želje za općim dobrom niče u njemu snažno hrvatsko rodoljublje građeno na kršćanskim idealima i svijesti narodne zajednice. Zato je sav tako uzbuđen od straha za opstanak svoga naroda, ugrožena od Turaka, te izriče najsnažnije svoje lirske osjećaje u molitvi suprotiva Turkom: »Nastupaju na nas, a nas je strah ubil.« Zato i piše te izdaje djelo Judita »u versih hrvatski složena«, da je razumije i mali hrvatski puk, » i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke«.

U istu svrhu piše poslanicu papi Hadrijanu VI i zaklinje ga neka složi kršćanske vladare da pomognu i spase hrvatski narod. »Tvoju će dobrotu u toj stvari pripovijedati gradovi hrvatski i Liburnije, što ih je ostalo ... Ne možeš ništa izvesti što bi bilo za Tvoju Crkvu spasonosnije, ništa za sebe pohvalnije, ništa Bogu ugodnije«, veli on.

Dobrohotan je i dobroćudan prema svojoj sestri benediktinki i drugim redovnicama te im slaže za razonodu, no ujedno i duhovni poticaj, šaljive pjesme i prizore. Stoga prevodi prvi put na hrvatski jezik duboko nabožno djelo Tome Kempenca »Od naslidovanja Isukrstova.« Briga za prošlost i ljubav prema narodnoj zajednici potiče ga da prevede obratno na latinski jezik glasovitu staru hrvatsku kroniku Popa Dukljanina i piše čitavu raspravicu u kojoj se trudi da dokaže kako je sv. Jeronim naš, rođen u dalmatinskom gradu Stridonu. Smisao za zemaljske vrijednosti i ljubav prema narodnoj povijesti vodi ga do divljenja ljepoti Dioklecijanove palače te osjećaju prošlosti u slavnim solinskim natpisima, kad kliče: »Fuimus Troes« — i mi smo nekad bili slavni i snažni, nosioci kršćanstva — a sad je pogibao da sve propadne pod turskom silom.

Sve što je čovjeka dostojno, Marulića zanima, te je uz misaonost vješt i okretan slikar koji je dakako zaokupljen prije svega božanskim i uzvišenim mislima Evanđelja, ali prizore iz njega uz pobudno tumačenje također stavlja kao ilustracije u slikama na papir. Kao što je on uopće bistra oka i pogleda te govoreći o svojim likovima i njihovim zgodama zapaža oblike, pokrete i boje te živo riše i prikazuje prizore i pojedinosti. Marulić je uz misaonost i duhovnost također umjetnik, koji ima smisla za ljepotu i osjećaj. Nije u tom doduše premac Danteu ili Shakespearu, ali on zna zakone suvremene i stare umjetnosti, pazi na oblik, unosi slike i osjećaje, stvara poredbe i metafore, i to »po običaju naših začinjavac« — pobožnih pučkih pjesnika iz narodnoga života, kao i »po zakonu onih starih poet« — starih klasika u humanističkom ruhu. Ima umjetničkog smisla i duha.

Marulić je »homo universalis«, ideal humanističkog i renesansnog čovjeka, polyhistor, poznavalac Božje riječi, poganskih i kršćanskih filozofa, povjesničar, jezikoslovac, geograf, astronom, pun želje za novim spoznajama, ali također skladan, smiren i vedar duh, imajući jasno pred očima konačni duhovni cilj kršćanina, kojemu podređuje sve povijesno i prolazno. I upravo to naglasuje, te je prije svega uzvišen i strog etičar koji sve upravlja prema Bogu, stvoritelju i gospodaru, te stvara snažnu pjesmu Hymnus ad Deum, misaonu poput one Preradovićeve Bogu, sa slavljenjem Božje veličine u ljepoti stvorenja kao kasnije Nazor u odi Svet, svet i tolikim drugima. Po Božjem zakonu valja upraviti sve uređenje svijeta i svemira prema Bogu te suvremenim pogledima humanizma i renesanse provesti upravo obnovu kršćanstva. Papini je doduše odlučno tvrdio da su humanizam i renesansa išli za obnovljenim kršćanskim životom, Marulić je svakako to provodio u svemu kao čovjek i pisac.

Njemu je u središtu svega kršćanstva i zbivanja glavni lik Krist kao titan i vođa sve povijesti, kojega je prikazao u desetak djela, osobito u veličajnom epu o Davidu, sretno pronađenom u naše dane te izdanom od Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, i ponovo bogatije opremljenom

izdanju sveučilišta u Venezueli. Ali Krist živi u Crkvi te u svim udovima i plodovima tj. svecima, u sakramentima, u crkvenoj hijerarhiji ali koja bi često morala biti dostojnija svoga položaja i službe, te on, premda svjetovnjak, ali takva ugleda i tolike nutarnje slobode duha da neuvijeno kudi svjetska raspoloženüa i težnje, te potiče predstavnike Crkve na odricanje i svetost te odlučno traži celibat i veli: »I čist treba da bude svećenik, treba da živi u beženstvu.«

A sve to Marulić iznosi u umjetničkom i lakom ruhu, zabavljajući i poučavajući, te postaje pravi prorok ali i umjetnik. Snažan poticaj za nas kršćane poslije koncilskog doba, kad se lome svjetovi i nazori kao za Marulića u doba humanizma i renesanse, reformacije i pripremanja tridentskog koncila za katoličku obnovu.

No mi danas nemamo iscrpive i potpune monografije o Maruliću. Mnogo toga iz njegovih djela nije još ni načeto. A to bi bila vrijedna i sjajna doktorska dizertacija, dapače dostojna životna zadaća koja bi iznijela hrvatskog velikana i dala mu pravo mjesto koje ga ide. Marulić bi bio i divan uzor na oltaru, no čini se da je vremenski odviše daleko od nas te ne možemo naći toliko uvjerljivih i sitnih zgoda iz njegova života da budu pravi poticaj i primjeri za nasljedovanje; draži bi nam bili likovi iz bližega vremena: Barbarić, Vošnjak, Eckert, Lang, Merz. No Marulićevo djelo kao pouka i umjetnost, njegov duh i shvaćanje, vjernost Bogu, Kristu, Crkvi, Božjoj riječi, predaji, domovini, dobrohotnosti prema zajednici i braći ljudima još je uvijek snažan poticaj i putokaz.

Za 400-godišnjicu Marulićeve smrti izišla je lijepa knjižica od 32 strane s naslovom: »Učitelj svete umjetnosti« (Zagreb 1924. Tiskom Glasnika Srca Isusova), a koju ne navodi nijedan od Marulićevih bibliografa. Pisac završuje tu knjižicu otprilike ovako: Hrvatska katolička književnost treba da ovog najvećeg hrv. kat. književnika (M. Marulića) uzme za svoj program, da što bolje usvoji jezgru njegovih djela i na njemu nastavi svoj život i razvitak, na zdravom panju naše prošlosti u kojoj je sve značajnije posve kršćansko i narodno...

Eto i ovaj je almanak zrno u tim brazdama...

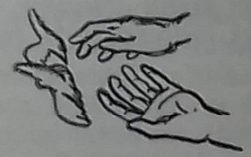

Andrija VUČEMIL

ODRONILI SMO SE

odronili smo se
od velikog prostora zakarpatskog
i počeli
jedno novo padanje

kao goli kamen ljubuše
planine

vrana čvrsnice
na polje duvanjsko

na ledinu
svježu brazdu oplećansku

zaneseni
slučajem toka nekog okreta

da se bude tu

o naša prsa
lupnuo je
težak mlat zidarski
rasprsnu se čelo vjerom
proročanstvo blijedog mjeseca neispunjeno
dok su djevice prinosile svoju nevinost
za kap rose na jabuku livadu
da hajdučki tragovi ne uvenu

odronjeni
u crno izvrnuto vjedro zemlje
s prsima kao lemešem
zrno je ječmeno kliznulo s prstiju
proklinjale su nježnosti
strukovi djevojački
s bjelinom prsiju okupanih
u ogledalu smirenog toka šujice

Radovan GRGEC

U SPOMEN DRA JOSIPA ANDRIĆA

7. prosinca 1967. umro je u Zagrebu dr Josip Andrić, hrvatski književnik, glazbenik i javni radnik. Bio je svijetao primjer hrabroga ispovijedanja kršćanskoga nazora na svijet, neumorni i plodni radnik na njivi Gospodnjoj. Možemo slobodno reći da je ovaj katolički laik svojim svestranim djelovanjem zadužio Crkvu i Hrvatsku.

Na sprovodu, što ga je vodio zagrebački nadbiskup i kardinal dr Franjo Šeper, veliko je mnoštvo vjernika i svećenika svojom prisutnošću i molitvom odalo posljednju počast smrtnim ostacima čovjeka za kojega čvrsto vjerujemo da je nakon radnoga, patničkog i plodnoga života na zemlji ušao u kraljevstvo zajedničkoga Oca. U tom svjetlu žalost nad gubitkom dragoga pokojnika pretvara se u nadu koja nas preko naših križeva i agonija vodi u radost uskrsne zore.

I sa sasvim ljudskoga stanovišta životni je put dra Andrića bio plodan i uspješan. Iako danas sedamdeset i tri godine života ne predstavljaju visoku starost, taj je put bio dug, pun i bogat. Pokojnik ga je ispunio predanim i požrtvovnim radom za kršćanske ideale. Ovaj svestrani intelektualac, marljivi radnik i uporni borac radio je tako reći do posljednjega daha. Još donedavna pripremao je za štampu jubilarno izdanje Katoličkog godišnjaka prigodom stogodišnjice osnutka Društva sv. Jeronima. Zaista, njegova predanost, požrtvovnost i upornost u poslu nije poznavala granica. Zato je i ostavio neizbrisiv trag u našoj religioznoj i kulturnoj sredini koju je obogatio vrijednim i trajnim prinosima na raznim područjima gdje su dolazile do izražaja njegove svestrane sposobnosti.

Nakon završetka Pravnoga fakulteta u Zagrebu, Trgovačkoga fakulteta na Tehničkoj visokoj školi u Pragu i tečaja skolastičke filozofije u Innsbrucku, dr Andrić posvetio se novinarskom i književnom radu. Kao glavni urednik Društva sv. Jeronima, Knjižnice dobrih romana, časopisa Obitelji, Naše Gospe Lurdske, Luči i Mladosti postavio je temelje suvremenoj katoličkoj izdavačkoj djelatnosti kod nas. Briga za brojnu obitelj nije ga sprečavala u njegovim najraznovrsnijim aktivnostima. Surađivao je u gotovo svim hrvatskim katoličkim listovima, časopisima, kalendarima, zbornicima. Njegovi članci, feljtoni, kritike, životopisi, putopisi, pripovijesti i romani odraz su naših interesa i preokupacija u tom razdoblju. Znanje stranih jezika omogućilo mu je da prati publi-

cističku djelatnost i literaturu i u drugim zemljama. Prevodio je s njemačkog, francuskog, slovačkog, češkog, a i neka njegova djela prevedena su na strane jezike. Pisao je i knjige s ekonomsko-političkog i pravnog područja.

Valja svakako spomenuti i njegov muzički rad. Kao glazbenik, kompozitor i dirigent doživio je zapažene uspjehe. Istakao se na području tamburaške glazbe koju je marljivo promicao. Dao je vrijedne doprinose kao pionir na polju stvaranja novih narodnih pjesama.

Neumoran i svestran bio je i kao organizator najrazličitijih kulturnih i religioznih manifestacija, priredaba, izložaba, hodočašća, putovanja, itd. Učinio je vrlo mnogo za širenje pobožnosti bl. Nikoli Taveliću. 1936. priredio je izložbu naše katoličke štampe u Vatikanu. Poznat je i njegov film »Hrvati u Sv. Zemlji«. Mnogo je putovao. Naročito je volio Slovačku, Irsku, Palestinu, Siciliju, Gradišće i rodnu Bačku.

Još za života primio je mnogo priznanja za svoje djelovanje na književnom, glazbenom i organizacionom polju. I papa Pavao VI podijelio mu je g. 1964. odlikovanje komendatora reda sv. Grgura.

Premda svi ti vanjski uspjesi i priznanja ne mogu dati pravu i potpunu sliku o dru Andriću kao čovjeku i vjerniku, ipak su oni radovali sve one koji su znali cijeniti vrijednost njegova rada. Stvaralačka strast, neiscrpna energija, upornost i dosljednost karakteristike su toga rada koji nije mogao ostati bez ploda. Kao zrno koje, istrunuvši, donosi obilan plod, tako i ovaj u radu potrošeni i izgorjeli život obasipa svojim plodovima sredinu u kojoj je dr Andrić djelovao. Želimo da se u toj sredini nastavi njegovo djelo.

Savjesno radeći i energično nastojeći provesti u djelo određene konkretne zadatke, dr Andrić ostavio je primjer kasnijim generacijama, koje često svoje uspjehe i afirmaciju zahvaljuju baš pripremnom radu svojih prethodnika. Sreća je što su ovdje, na našemu terenu, u danom historijskom trenutku, postojali katolički laici od formata koji su dosljednim prakticiranjem kršćanskih načela u svagdanjem životu, u svojim obiteljskim i profesionalnim ambijentima, ostavili trajan spomen nasljednicima.

Na horizontu hrvatske duhovne kulture javlja se lik dra Andrića kao velika figura katoličkoga laikata. I on pripada broju onih katoličkih intelektualaca koji nisu prestali raditi niti su se ustručavali ispovijedati svoje uvjerenje ni onda kada to nije bilo lako. Oni koji su dočekali povoljnije prilike za rad sačuvat će uspomenu na njega sa zahvalnošću i priznanjem. Danas, kada se nakon II Vatikanskog koncila otvaraju novi vidici, nećemo zaboraviti one koji su svojim radom pripremali sadašnju situaciju. Iako pravo kršćanstvo nije stvar nasljeđa ni tradicije, nego u prvom redu slobodnoga osobnog izbora, ne smije se potcijeniti ni prekinuti kontinuitet tradicije u koju ulaze junaci i sveci kršćanske prošlosti, sadašnjosti i budućnosti na hrvatskom tlu.

Sprovod dra Josipa Andrića bio je znak toga jedinstva i povezanosti u vremenu i prostoru. Neka njegova smrt donese blagoslov našemu radu za zajedničke ideale. Znamo da je za te ideale radio ne štedeći svoje snage ni sposobnosti. Zato čvrsto vjerujemo da je i on, kao onaj sluga iz Evanđelja koji je dobio pet talenata i vratio dvostruko, doživio blaženi čas da čuje božanske riječi:

»Dobro, slugo dobri i vjerni. Bio si vjeran u malome, zato ću te postaviti nad velikim. Uđi u veselje svojega Gospodara!«

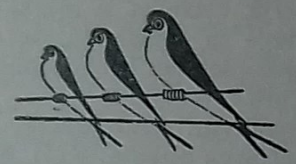

Jeronim ŠETKA

MOLITVICA »DVANAEST APOSTOLA«

U svojim narodnim pjesmama, među ostalim, pjeva naš pučki pjevač i o Bogu, o Sinu Božjem Isusu Kristu, o Majci Božjoj, o svecima, o različitim vjerskim istinama... U tim pjesmama izražava svoje vjersko znanje, svoja vjerska čuvstva, odanost i ljubav prema Bogu, Majci Božjoj... ali moli za različite svoje duhovne i vremenite potrebe. Ovakve pjesme sačinjavaju posebnu skupinu narodnih pjesama — hrvatsku religioznu pučku poeziju. Sam narod zove te pjesme molitvama, molitvicama, jer su mu one duhovna zabava i molitva.

Sadržajem nisu sve molitvice sasvim u skladu s naukom Katoličke crkve, dogmatski sasvim ispravne. U njima ima puno pobožnoga pričanja, legenda, praznovjerja, ostataka iz pretkršćanske starine... Ima opet i takvih molitvica koje su dogmatski, po svom postanku, sasvim ispravne, ali su kasnije prenošenjem iskrivljene, pa se uz njih povezala kojekakva praznovjerna pričanja...

Jedna je od takvih molitvica »Dvanaest apostola«. U njoj se stavljaju (djetetu) vrlo jednostavna pitanja: Kaži, dijete, što je jedan, dva, tri itd. (redovno do dvanaest); a odgovori sadržavaju nešto što odgovara spomenutom broju iz područja kršćanskog nauka, vjerskih istina... Tako se kršćanske istine lako ponavljaju i pamte. Vjerojatno je pjesmu sastavio neki redovnik, svećenik, kao što su redovnici-svećenici auktori i mnogih drugih molitvica. Kasnije se prepričavanjem nespretnih kazivača ponešto iskvarila. U mašti neukog puka povezala se s praznovjernim pričanjem i dobila magičnu moć. Budući da je molitvica — kako ćemo niže reći — svagdje raširena, pa i među Gradišćanskim Hrvatima, možemo s pravom zaključiti da je vrlo stara, možda i više vjekova.

Evo jedne varijante te molitvice iz mojega Zbornika (1), koju je o. Dominik Radić kao đak čuo u Baškoj Vodi kod Makarske (g. 1948.), od Marte Babić. Donosim je u štokavskom ikavskom govoru, kako je u Zborniku zapisana.

Molitvica je vrlo raširena po svim našim krajevima. Zabilježili su je već davno: Smičiklas (2), Lovretić (3), Kurjaković (4), Jardas (5) i dr. U mojemu Zborniku ima devet varijanata iz različitih dalmatinskih mjesta. I Gradišćanski Hrvati vrlo dobro poznaju molitvicu. Dobrovich je zapisao više varijanata i melodija (6). Za molitvicu narod ima razli-

čite nazive: Dvanaest apoštola (Č 160, Š 332), Dvanaest Božjih apoštola (Š 110), Trinaest riječi (Š 613), Deset izreka (Š 582), Jedinstvo (Kurjaković), Molitva svetega Martina (Jardas)... U nekim se varijantama na početku kaže da pitanja postavlja sam Bog (Č 145), a u nekim đavao (PN 176, 236). Uglavnom jednako počinju: Što je, dite, jedinstvo? (Š 108); Kaže meni, dite, što je jedinstvo? (Kurjaković); Povej mane, dete, ča je jedan? (Jardas); Povi meni, brate ti — Ko je prvo na nebi? (Dobrovich 76 s.); Bratac ljubljeni, povi mi jedan (Dobrovich 77 ss.)...

Na postavljena pitanja odgovori su različiti, ima također iskrivljenih naziva imena i stvari, kako ćemo niže vidjeti. Na prvo pitanje odgovara se da je jedan Bog, ali redovno uz različite dodatke: Jedan je sam Gospodin Bog — I ta slavni sveti križ njigov. — A ti slavni sveti Martine, moli za nas: (Jardas i Smičiklas); Jedan Bog je na nebi, — Ki se j' rodio na zemlji, — Ta kraljuje svrhu svih: (Dobrovich 76). — U odgovoru na drugo pitanje izraz »cabla« (stabla) stoji mj. »tabla«. Pri tome se misli na dvije »table«, ploče Mojsijeva zakona. Druge varijante imaju: Dva su stabla Mojsijeva (Č 145); Dvi su table svete i slavne (Š 332); Dvi su tajne Božje slavne (Č 160, Š 110); Dvi tavne Božje slavne (Š 582); Dvi table kamenite (Lovretić); Dva su stabla pod Bogom (Kurjaković)... Kao u molitvici, koju donosim, tako u svakoj varijanti: iza pojedinih odgovora ponavljaju se svi prethodni odgovori.

U odgovoru na treće pitanje mj. »Prorok« u drugim je varijantama Abram (Abraham). Lovretić mj. »Tri patrijarha« ima »Tri osobe u Bogu«. — Na četvrto pitanje odgovori se slažu. Na peto pitanje odgovori su različiti. Pet rana Isusovih (Š 108); Pet crikvenih zapovid (Dobrovich 78 i 79)... — U šestom odgovoru mj. »vodu nose« vjerojatno je izvorno »vodonosnih«, a misli se na posude za pranje u Kani Galilejskoj, u kojima je Isus pretvorio vodu u vino. To se vidi iz Dobrovicheve varijante (77 ss.): Šest vidric vina 'z vode. Druge varijante imaju: Šest kamena kalidorskih (PN 136); Šest je vidric' vodonosnih (Č 145); Šest kamena vodonosnih (Č 160); Šest je kamena vodenih (Š 110, 582)... — I na sedmo pitanje odgovori su različiti: Sedam žalosti i radosti svete Deve Marije (Jardas); Sedam sakramentov (Dobrovich 77). Najviše se varijanata slaže s molitvicom koju donosim. — Od navedene molitvice razlikuju se u odgovoru na osmo pitanje: Osmara su blaženstva (Dobrovich 77); Osam blaženih poljubljenih (Š 613); Osam diva umoljenih (Š 332); Osam diva umiljenih (Š 582); Osam je vrata nebeskih (PN 176); Osam kori anđeoskih (Č 160, Š 110)... — Većina se varijanata slaže s navedenom molitvicom u odgovoru na deveto pitanje. Udaljuju se: Devetera nebesa (Č 160); Devet je diva umiljatih (Š 110); ... — Na deseto se pitanje skoro sve varijante slažu u odgovoru. — U odgovoru na jedanaesto pitanje mj. »Jedanaest divica umivenih« imaju druge varijante jasnije: Jedanaest diva umiljenih, tj. poniznih (PN 176); Jedanaest divica kriposnih (Lovretić); Jedanaest tisuć divic (Dobrovich 77)... Što se misli pod ovim djevicama? Možda pučki pjevač misli na one djevice ko-

je spominje Spasitelj u prispodobi o deset djevica. U molitvici ih je jedanaest možda zato što je broj deset zauzet od Deset Božjih zapovijedi... Neke varijante ovdje imaju drugačije, osobito ako »dive« dolaze pod drugim brojem: Jedanaest je sudi brez sudi (Š 332); Jedanaest suda presuditi (110). — Na dvanaesto pitanje skoro sve varijante jednako odgovaraju. S tim pitanjem varijante redovno i završavaju. Malo je varijanata koje imaju samo deset ili jedanaest pitanja, pa je onda i odgovor različit. Ako u nekim varijantama prelazi broj dvanaest, to nije posebno pitanje ni odgovor: Trinaesto Bog, koji na nebu sidi i na zemlji sva otajna vidi (Lovretić); Trinajst je sam Bog — I ta slavni križ njigov. — A ti slavni sveti Martine, moli za nas (Jardas, Smičiklas); Trinaest je sam Gospodin Bog, — na visoku sidi, na široko vidi, — svojim svetim križem križa, po sve vike vikov. Amen. (Kurjaković); Trinajsto: Bog sjedi na visoku i on gleda po svem svijetu široku. (PN 176); A trinaesto je: U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen. (Š 110, 613).

Sličnu pjesmu našoj molitvici nalazimo među Nijemcima u Austriji. Oni su je vjerjatno preuzeli od Gradišćanskih Hrvata. Njemački tekst, koji objavljuje Suppan (7), slaže se s našom varijantom iz Gradišta, samo što se pitanja stavljaju do broja deset. Uvod je malo drugačiji: Dobri prijatelju, ja te pitam. — Dobri prijatelju, što me pitaš... (Guter Freund, ich frage dich. — Guter Freund, was fragst du mich...)

O postanku molitvice postoje u narodu različita pričanja. M. Bilođerić iz Glavica kod Sinja (PN 236) veli da je molitvica nastala ovako. Siroče sjedilo kraj puta i prstom činilo križiće po prašini. Došao đavao da ga opsjedne, ali nije mogao do križića, pa ga je stao iskušavati stavljajući mu pitanja. Bog je prosvijetlio dijete, i ono na sve odgovori. Đavao mu nije mogao ništa. — M. Nimac iz Lišana kod Benkovca čuo je od Marte Nimac ovo pričanje (PN 176). Došao đavao u slici ljudskoj k jednom čovjeku te ga obladao da mu proda za skupe pare ono za što on ne zna u kući. On pristane. Došavši kući, čovjek sve pripovjedi ženi. Ona se dosjeti zlu, jer je bila noseća. Od tada je uvijek molila Boga da joj dijete sačuva. Bog ju je uslišao. Čim se dijete rodilo, dođe đavao te mu stane postavljati pitanja, a dijete je sklopljenih ruku odgovaralo. Poslije tih odgovora vrag je pukao. I sada, kad se molitvica izreče, jedan vrag pukne. — S ovim se ponešto slaže ono što je meni kazivala A. Čović iz Lučana kod Sinja kad mi je izrekla molitvicu (Š 613). Njoj je majka pričala kako je neki otac bio u velikoj potrebi, pa je prodao za torbu novaca dijete koje će se roditi. Kad se dijete rodilo i ponaraslo, išlo je u školu. Bilo je vrlo pametno. Jednom ga srete sv. Nikola i ispita »dotrinu« (kršćanski nauk), a zatim »trinaest riči« (tj. ovu molitvicu). Dijete je sve znalo. Sv. Nikola dade mu svoj štap, jednu »balotu« (kuglu), svete soli i vode... Veli mu neka ide za balotom dok ne stane. Kad stane balota pred paklenom kućom, neka stane i on. Neka onda škropi vodom, posiplje solju i traži da ga izbrišu iz svoje knjige. Dijete tako učini i spasi se.

Ne treba se čuditi ovakvim pričanjima. Ne smijemo reći da su takva pričanja znak vjerske zaostalosti našega naroda. Slično vjerovanje postoji od starine i kod drugih naroda. Osnovica je skoro ista: čovjek zapadne u bijedu bez svoje krivnje. Đavao obeća da će mu dati novaca ako odgoneta značenje brojeva, najviše do dvanaest. Bijedniku obično pomogne neki svetac ili dijete Isus, pa on daje odgovor, kojega duhovni sadržaj đavla zastidi (8). Sva ovakva pričanja potječu izvorno iz pretkršćanske mistike i simbolike brojeva, a od srednjega vijeka poznata su kod svih evropskih naroda.

Molitvica »Dvanaest apostola« moli se u nekim krajevima nad bolesnikom prije smrti. Možda je to u početku nastalo tako da bi se time na neki način izmolila ispovijest vjere, što se redovno čini prije smrti. Kasnije je nadošlo praznovjerno uvjerenje i molitvici se stala pridavati posebna magična moć. U Otoku (Slavonija) moli se ona nad bolesnikom kad ne koriste bajanja. Ako se molitvica šapćući točno izmoli, bolesnik će ozdraviti; ako se molitelj smete i zbuni, bolesnik će umrijeti (9). U nekim se mjestima misli da će bolesnik umrijeti čim se molitvica izmoli. Ako se moli Sv. trima kraljima, bolesnik će znati 8 dana unaprijed kad će umrijeti. Velik je grijeh moleći pogriješiti. Koliko se puta pogriješi, toliko se »novih vrazi u paklu učini«. Negdje se moli još kad grmi. Grom neće u kuću u kojoj se moli (10).

Neka nas ne čudi ovo pridavanje magične moći molitvici. Slično vjerovanje u magičnu moć nekih riječi, brojeva, molitava i sl. susrećemo i kod ljudi primitivne kulture drugih naroda, pa i u praznovjerju modernoga doba.

Što je, dite, jedinstvo?
Jedinstvo — sam Gospodin Bog.
Pomoga nas on,
Slavni križ njegov.
Što je, dite, *dva?*
Dva cabla Mojsijeva.
Jedinstvo — sam Gospodin Bog.
Pomoga nas on,
Slavni križ njegov!
Što je, dite, *tri?*
Tri patrijarha:
Izak, Prorok i Jakov.
Dva cabla Mojsijeva.
Jedinstvo — sam Gospodin Bog.
Pomoga nas on,
Slavni križ njegov:
Što je, dite, *četiri?*
Četiri evanđelista:
Ivan i Marko, Matej i Luka.
Tri patrijarha...
Što je, dite, *pet?*
Pet rana Isusovi(h).
Četiri evanđelista...
Što je, dite, *šest?*
Šest vidrica vodu nose.
Pet rana Isusovi(h)...
Što je, dite, *sedam?*
Sedam žalosti blažene
Divice Marije.
Šest vidrica vodu nose...
Što je, dite, *osam?*
Osmera nebesa.
Sedam žalosti blažene
Divice Marije...
Što je, dite, *devet?*
Devet kora anđeoski(h).

Osmera nebesa...
Što je, dite, *deset?*
Deset zapovidi Božji(h).
Devet kora anđeoski(h)...
Što je, dite, *jedanaest?*
Jedanaest divica umiveni(h).
Deset zapovidi Božji(h)...
Što je, dite, *dvanaest?*
Dvanaest apoštola.
Jedanaest divica umiveni(h).
Deset zapovidi Božji(h).
Devet kora anđeoski(h).
Osmera nebesa.

Sedam žalosti blažene
Divice Marije.
Šest vidrica vodu nose.
Pet rana Isusovi(h)
Četiri evanđelista:
Ivan i Marko, Matej i Luka.
Tri patrijarha:
Izak, Prorok i Jakov.
Dva cabla Mojsijeva.
Jedinstvo — sam Gospodin Bog.
Pomoga nas on,
Slavni križ njegov!

Geno R. SENEČIĆ

A. G. M.

Dvije slike iz života pjesnika najdražega grada

Osobe:

Antun Gustav Matoš (1873.—1914.)
Karlek Freudenreich
Lacko Vidrić, Milan Ogrizović, Oskar Dürr — njegovi prijatelji
Desades Lucija
Gospodin savjetnik, njen otac
Matejna
Činovnik na magistratu, Knjigovođa, Krojač — purgeri iz Gornjega grada
Peterlinček
Arpad Török, šef stanice u Velikoj Gorici
Željezničar Štef
Fančika
Imbro Falaček, seljak
Jaga, Bara — seljanke
Francek Futač, kočijaš
Kočever
Šegrt

1. slika: Krčma »Kod Matejne« u Gornjem gradu u Zagrebu
2. slika: Čekaonica III. razreda na kolodvoru u Velikoj Gorici kraj Zagreba.

Radnja se odigrava od 9 sati na večer do 6 sati ujutro jedne noći, kasne jeseni god. 1905.

Neka mjesta u dijalogu uzeta su iz Matoševih feljtona.

Praizvedba: Hrvatsko narodno kazalište 28. IX. 1934, u povodu 20-godišnjice Matoševe smrti, a u režiji Hinka Nučića.

1. slika

Krčma »Kod Matejne« u Gornjem gradu. Godine 1905. Večer kasne jeseni. Niska soba s drvenim gredama na stropu. U pozadini mala sobica bez vratiju. Tamo četvorica igraju karte. Lijevo od sobice vrata u hodnik i kuhinju. Šank je desno od sobice. Ulazna vrata odmah kod rampe desno. Lijevo kod rampe uza zid velika zemljana peć. Kod velikog stola desno sjedi sam Oskar i pregledava neke rukopise. Prije zastora čuje se pjesma »Poleg navade stare, društvo se zestalo je«. To pjevucka društvo lijevo uz peć: činovnik, knjigovođa i krojač. Kad se zastor digne, krojač i dalje pjevuši, a između činovnika i knjigovođe razvija se tipični purgerski razgovor.

KNJIGOVOĐA (iskapi i počne): Znaš, gda ti ja pijem ovo Matejnino vino, ja ti sjajno spim. Prešel sam dosta toga i iskal, ali nigde ti ni kak tu. V subotu sem bil dole pri Klajdariću vu Vlaškoj vulici. Niš mi se ne dopada vino.

Nemreš posle mirno spati. Celu noć se hičeš po krevetu. I onda za peške ti je predaleko, a za tramvaj prekratko. Sedneš vu onu črlenu tramvajsku škatulu, moraš platiti groš i slušati onaj prokleti zvonec na konjskom vratu.

ČINOVNIK: Zbilam, taj Klajdarić ima mizerabilno vino. Kaj se kuhinje dotikavle nemre se prigovoriti. Ipak, najbolše je tu, pri našoj staroj Matejni.

KROJAČ: Kaj ste čuli za novu spametnu naredbu magistrata? Vergli ne smeju na vulicama igrati prije 10 vur v jutro. V Ilici i na Jelačićplacu uopće ne smeju igrati. A ti vergli, Muhvićeva domobranska mužika i orkestrion vu švemi Buđejovičke restauracije i onak je sve kaj imamo na polju mužike.

ČINOVNIK: To si ti čital vu Zyr Xapuli. Drugo ti ne čitaš vu novinama.

KNJIGOVOĐA: Pa kaj onda? Vrag nek nosi tu politiku. Se je navek isto. Baš nas glava boli za rusko-japanski rat, za Port Artur ili da je Ferenc Jožef prešel na francusku rivijeru. a z Pešte došel predsednik Justh.

ČINOVNIK: Pak nebuš valda rekel da te niš ne zanima ni Riječka rezolucija? Pa o tom izdajstvu se sad na veliko debatira.

KROJAČ: Pusti, prosim te, tu Riječku rezoluciju. Glavno je da mi imamo kupicu i da se ovak lepo po staroj navadi zestanemo. Se znaš kak je.

MATEJNA: (60 godina, slaba i pognuta žena, bijela kosa unatrag počešljana. Ušla je iz kuhinje. Razgovor prestaje i svi pozdravljaju staricu »Dobar večer mamica«. Ona ljubazno odzdravlja svima, a onda sjedne k Oskaru).

KROJAČ: Bumo za našu mamicu Matejnu onak lepo po tiho zapopevali. (On počinje, a ostala dvojica se pridružuju) Kolko kaplic tolko let, daj joj Bog na svet živet. Lirum lirum larica, nek nam živi mamica ...

MATEJNA: Fala lepa, gosponček. Samo ne preveč glasno. Već je deveta vura.

PETERLINČEK (ušao je za vrijeme pjevanja i pošao šanku, za kojim stoji konobarica Fančika. Nadstražar je u uniformi sablja mu se vuče po podu. Ušavši, salutirao je svima, posebno Matejni).

MATEJNA: (se digla od Oskara i prišla šanku) Fančika, daj gosponu nadstražaru kupicu, naj se okrepi. (zatim je opet pošla u kuhinju.)

PETERLINČEK: Fala lepa, mamica, ali ja sam ovdje službeno.

MATEJNA: Nikaj zato, samo vi lepo popijte, kak da niste službeno. (ode).

FANČIKA: (toči mu) Izvolite, gospon Peterlinček! (Fančika je mlađa osoba, ali puklava i šepava. Ona češće tokom radnje odlazi u kuhinju, pa opet za šank).

KROJAČ: Pak sednite se k nam, gospon Peterlinček če vas ni sram purgerskoga društva. Naj dostoju! (Peterlinček sjeda) Mi smo vam pošteni gornjovaroški purgeri. (zove) Fančika, donesi litricu i apatovačku!

PETERLINČEK: Znam, znam, pak vas poznam kak poštene purgere. Ali ja sem vre i najvekšu gospodu, hočem reči, tolvaje raskrinkal. Pa i sad se nisem došel zabavlati. Ja sem tu službeno.

SVI: Kak službeno?

PETERLINČEK: (povjerljivo i tiho) Došel sem uapsiti jednog človeka.

ČINOVNIK: Koga za pet ran Božjih?

PETERLINČEK: Gustla Matoša.

KNJIGOVOĐA: Matoša? A to je onaj pisar z Jurjevske vulice, koji piše po novinama.

PETERLINČEK: (uvriježeno) Kakav pisar? On je hrvatski književnik. Ja sam čital njegove članke. I ja ga poznam. Mi smo se kak deca igrali, hočem reči noreli, a takaj i zvoneli pri Svetom Marku, gdi je njegov otec orguljaš. Sečam se, jemput je skoro zletel z turna. Štel je zvoneti »Devicu«, a ja sam

mu rekel da je on za to prebedast, hočem reči preslab, jer je »Devica« najvekši i najteži zvon Svetoga Marka. On ni štel slušati, navek je bil svoje glave, potegnul je i »Devica« ga je hitila čez oblok. Još dobro da je čvrsto držal za štrik, drukče bi bil opal z turna.

ČINOVNIK: Dobro, pa kak ga bute uapsili? On uopće ni v Zagrebu. Ja ga vre par let nis videl. Čujem da ophaja negde po svetu.

PETERLINČEK: V Zagrebu je. Došel je potajno. On vam je vojni begunec. Leta 1894-toga je vušel z Petrovaradinske tvrđave, gdi je bil zaprt radi desterstva. Preplival je Dunav i prebegel v Srbiju, vu Beograd. Tam su mu izdali lažnu putnicu na ime Dragiša Lapčević. Danas su na Korpskomandi dobili kratki avizo: »Matoš ist in Agram. Speist beim »Kaiser von Österrech«.

KNJIGOVOĐA: No pri »Caru austrijanskom«. A vi ga tu iščete.

PETERLINČEK: Ja znam da bu on sim došel. (značajno se okrene prema Oskaru) On je k Matejni navek rad zahajal.

KROJAČ: No, pak v redu. Onda lepo tu počekajte, a dotle se bumo zabavlali.

ČINOVNIK: Tak, sad je društvo vekše, sad si bumo lepo zapopevali, a Fančika nek nam donese duplak. (zove) Fančika, Fančika jen duplak i još jenu apatovačku.

KROJAČ: (digne se i želi nazdraviti) Vite, prijateli, ja vam velim, nema nikaj lepšega, nego ovak ze starimi pajdaši ... (prekida se, jer u krčmu ulazi njegov mali šegrt, prilazi i saopćuje)

ŠEGRT: Gazda, gospa su poručili da je vre pol deseta i nek dojdete zmesta doma. Drugač dojde ona po vas.

KROJAČ: Reči gospi, da taki dojdem, samo dok zovem platiti. (društvu) Ste videli babu. Neda ona meni mira. Taki bu tu. Znate kaj? (nakon što je šegrt otišao) Idemo dole k Juliusu u kavanu na črnu kavu. (zove) Fančika platiti!

KNJIGOVOĐA: (Fančiki koja dolazi) Azo, kaj smo imali. Jedna, dve, tri, pet litri i jednu polovicu i dve vode. (Svi plaćaju)

FANČIKA: Još je ostala za platiti jedna voda.

KROJAČ: Kaj me briga. Nek plati ko hoče. Bilo ih je još pri stolu.

PETERLINČEK: Mi se čini da ovaj šajba na mene. Kak ne? Ko je još videl da stražar plaća pijaču (digne se i odlazi napolje)

(Svi odlaze, a činovnik kao zadnji na vratima pozdravlja Karleka, koji ulazi)

ČINOVNIK: O, gospon Freudenreich! Dobar večer im želim.

KARLEK: Bog daj, već doma? Kak to?

ČINOVNIK: A kaj bi doma, idemo dole na promenadu k Juliusu. Znate, babe su nam za petama. (ode)

KARLEK: (prilazi Oskaru, svlači kaput i rukuje se) Buš oprostil Oskar, kaj nis točen, ali najmlajši sin nekaj mi je zbetežal, žena je v brigi pa nis mogel mam prejti z doma. Al kak vidim nema još ni drugih.

OSKAR: Ja sam se čudil da te nema. Pozoveš me nek dojdem v deveti, a nema te do deset. Sad bar nemaš posla vu tijatru, kad si besposleni i na vulicu hičeni glumec. Nego, Karlek, kaj je na stvari? Zakaj smo se zestali?

KARLEK: Taki buš sve čul, Oskar. Samo se lepo čvrsto sedni da se preveč ne iznenadiš. Nis ti štel prije reči, jer se to po Zagrebu ne sme raspripovedati. Alzo, slušaj: Došel je Gustl!

OSKAR: (vidljivo začuđen i obradovan) Nemoj? Gustl! Naš Gustl. Age Matoš v Zagrebu nakon toliko let! (sjeti se da je Matoš vojni bjegunac) Je, a kak? Kaj sme? Kaj ga više ne nateravaju? Kaj bu sad ostal doma? Kad je došel?

KARLEK: Slušaj! Došel je potajno. Ne bu ostal dugo. A dopelal se je danas v jutro z Beograda. Znaš, idem ti ja prije podne po Frankopanskoj vulici i najemput me neko zgrabi za rame. Bil je on. Nis ga mam prepoznal, slabo zgledi i jako je suh. Vidi se da mu bogcu ne ide dobro. I mi ti mam prejdemo proslaviti njegov povratak Kaufmannu u »Imperial« na gablec. Koga ti tam najdemo Lacka. I pazi kaj ti se dogodilo. Ja ti onak vu razgovoru povem kak sam se posvadil v tijatru i kak sem sad na vulici, a treba hraniti ženu i tri sina i kak bi se prijel kakvog god posla. Dojde ti k stolu Kaufmann, vlasnik »Imperijala«, i Gustl ti ga mam pita ako treba konobara, pa veli: Tu imate Karleka. Zemite njega, on je bez posla, a celi Zagreb bu dohajal k vama kad se bu zeznalo, da pri vami slavni glumec Freudenreich dvori. Kaufmann je zpočetka mislil da Gustl dela hec onak kakov on već je, no nato je Gustl rekel da je stvar čisto ozbiljna, onda je pomogel i Lacko, i stvar ti se sad ima tak: Ja sam angažiran v restauraciji »Imperijal« kak konobar od druge subote na tri meseca za probu. Imal bum 50 forinti plaće, doma bum si nosil koštu za ženu i decu, i zato bum moral držati ob svom trošku četiri novine: Obzor, Hrvatsko pravo, Agramer Tagblatt i Agramer Zeitung. Nekaj bu i trinkgelda pa se bu zišlo.

OSKAR: Odi, Karlek, kaj ozbiljno govoriš?

KARLEK: Najozbiljnije. Ja bum ovima v tijatru pokazal da morem živeti bez njih.

OSKAR: Je, onda ti čestitam.

KARLEK: Vidiš i to moram Gustlu zafaliti. Ja sam ne bi nigdar došel na takvu ideju.

(Otvaraju se vrata ulaze Milan i Lacko. Svi se pozdravljaju i sjedaju, a onda Oskar počne)

OSKAR: No, dečki, kaj velite na ovo iznenađenje da je došel Gustl?

MILAN: Šta priča? Kako mu je bilo? Sigurno je bio više gladan nego sit.

OSKAR: To se razme vu stranom svetu, ko bi mu kaj dal. Beograd, München, Ženeva, Pariz, Aix le Bains! To je čovek! To mi se dopada! Prejti v svet bez rajnčka vu žepu. Veliju, lahko je biti bohem kad ima ljudi od kojih se more napumpati penez. Sejedno, Gustl je dobar i pošten čovek. Navek je dugove vraćal onima koji su imali toliko koliko on.

KARLEK: Pa Gustl ne bi ni bil ono kaj je, on ne bi bil Age Matoš da ima penez, da je negde nameštен vu kakvom uredu ili da je postal vojnički veterinar kak je štel njegov stari. No kaj! Našim starim purgerima ne de v glavu da se more roditi dečko, koji bu u sedmom razredu gimnazije prvo pojeće imal odliku, a drugo šest drugih redov i treći red iz logike, i koji bu već kak gimnazijalec delal huncutarije po Zagrebu.

MILAN: Tko zna zašto je Gustl poduzeo tu kuražnu i opasnu pustolovinu da prijeđe granicu Austro-Ugarske i dođe u Zagreb. Vojni bjegunac, to nije mala stvar. Možda je došao jer se zaželio Zagreba, možda zbog majke, možda zbog prijatelja, ili zbog svoje Desades, zbog Lucije. A možda je dojurio da obračuna s onim huljama, koji ga tako podlo napadaju po novinama. Neki dan sam bjesnio kad sam pročitao te svinjarije. Zovu ga robijašem, ubojicom za polić rakije lopovom, čovjekom bez građauske časti, proglašuju ga moralnom i fizičkom ruševinom i bolesnikom, kao da je bolest sramota.

OSKAR: Fino im je Gustl odgovorio v »Hrvatskom pravu«. Zakaj ga napadaju? Zato, jer on zna pisati, a drugi ne znaju, a on se vufa svima reći da ne znaju. Tko istinu gudi, gudalom ga po prstima biju. Praf je rekel Gustl, da sad razme kak je teško biti književnik nezavisan i iskren i da mu je jasno, kak se tu pri nama mogel dogoditi bojkot ljudi kakvi su Kovačić i Ante Starčević.

KARLEK: Dobro ih je Gustl speglal. Al ni dost revanžirati se s perom, treba tu odgovoriti i s batinom. Ak je došel da ih malo sprehari, onda se već unapred veselim. Ali, morti je došel, kak ti Milan veliš radi Lucije. Moglo bi biti. V jutro, v »Imperijalu« je pital za nju. Kaj ne, Laco?

LACKO: Puca ga ima strašno rada. I već toliko let. Još kak deca su se spoznali. Velika je to i čist poetična ljubav. Znate da ju on zove Desades i da je svoj »Impromptu« njoj posvetil. Da, da, v jutro je Gustl nekaj i nju spomenul. Ali ni štel puno govoriti. Rekel je da bu probal da se uopće ne zestaneju. Veli da mu je teško, i da bi za nju bilo bolše da ga zaboravi.

OSKAR: Ja sam ju baš neki dan zestal na Kipnom trgu. Žurila se je v školu samo mi je onak uz put rekla...

MATOŠ: (pojavi se na vratima, ulazi s velikim gestama, s batinom u ruci. U crnom haveloku i sa širokim šeširom na glavi. Maska po slici iz Pariza iz god. 1900. koja se nalazi na omotu novih izdanja njegovih djela. Sjeda k stolu ne skidajući ništa, tek na poziv skida havelok i šešir. Donji mu je kaput iz sameta. Visoki, šterkani okovratnik. Vanredno je raspoložen i sretan zbog tog sastanka. Matoš miješa kajkavštinu i štokavštinu, kao što je običavao u životu) Servus, dečki! Zdravo! Servus Oskare i ti Milane! Zdravo, Karlek, Laco! Evo me, došel sam k vama! (svi su se digli i opkolili ga. Matoš se izljubi s Oskarom i Milanom, koje prvi put susreće, dok Karleku i Lacku stegne ruku. Sastanak je vanredno srdačan) Dečki, to je lepo da ste tu baš vi koji ste mi navek bili najbliži. Da se prvu večer, kaj sem opet doma, napijem z onima koje imam najrajše. Dajte mi kupicu da ispijem u zdravlje vas, našeg sastanka i mojeg Zagreba. No, kak ste kaj, dečki? Kolko imate penez? Sjednimo! Kucnimo se! Em smo Horvati! (svi sjedaju, Matoš u sredinu, tapka po leđima Milana i Oskara koji sjedaju do njega) Dakle, tu sam. Nakon toliko godina opet doma u mojem Gornjem gradu, gdje je sve ostalo isto, jednako drago i moje. I ta sto let stara birtija, gdi su pili još Jelačićevi oficiri, i te drvene grede i Fančika, i vi, dečki... (ušla je Matejna) i naša draga mamica Matejna (diže se i pozdravlja se s njom srdačno) Falen Bog, mamica, Bog vas poživi, mamica! Vaše zdravlje dobro? A posli? Čujte mamica, je li ste vi meni još kaj dužni?

MATEJNA: (sjela je načas k stolu) O, Gustl, naš gornjovaroški dečec! Dobro nam došel! Malo si se posušil. Dugo te ni bilo. Već si bil sigurno čist na nas pozabil.

MATOŠ: Nisam, mamica, nisam. Sve se može zaboraviti ali pravu ljubav, iskrene prijatelje i Zagreb nikad! Zagreb, ljepši od Pariza i jadniji od slobodnog švajcarskog sela, rodni grad Kvaternikov, dragi i prokleti naš Zagreb, ljubljen tolikom mržnjom i mržen tolikom ljubavlju.

MATEJNA: Gustl, Gustl, isti si kak nekad. Malo si se posušil, malo si bol špičast, ali govoriš isto, glas ti jednak zvoni oči ti se jednak svetiju.

MATOŠ: Mamica, draga mamica, i vi ste mi jedan dragi komad mojeg Zagreba, mojega Griča, mojega Gornjeg varoša. Kad sam danas nakon nekoliko godina stupio na posvećeno gričko tlo, pređe mi mekana blaga ruka preko čela, preko očiju, preko srca, te zaboravih prošlost, patnje sve, sve... I plakati zaboravih. (prene se iz snatrenja) No, pustimo to, pijmo dečki, em smo Horvati! (kucaju se i piju)

KARLEK: Gustl, zakaj se ne slečeš?

MATEJNA: Pa da, Gustl, sleči se, pri meni ti je toplo. Peć je zakurena a bum ti skuhala glivajna, ako hočeš. Kaj sediš v haveloku kak da mam kaniš oditi.

MATOŠ: Mamica, ja sam v Zagrebu potajno. Ne smem ostati dugo ovak javno vu birtiji, mogel bi me netko videti. Prosim vas mamica, a i vi, Fančika, pazite da nitko niš ne dozna.

MATEJNA: Samo se sleči, Gustl. (Fančiki) Daj obesi gosponov kaput. Niš se ti, Gustl ne boj, dok si pri meni. (Matejna odlazi u kuhinju).

MATOŠ: (svlači kaput i skida šešir) Nekako se uvijek teško rastajem s tim mojim havelokom, koji me nikad nije u Parizu napuštao, ni onda kad sam »švarc« čamio na bulevarskoj klupi sa bijednicima i bohemima.

MILAN: Kako ti je bilo u Parizu? Pričaj nam, Gustl.

OSKAR: Daj, daj, pripovijedaj. Pisal nam nisi i onak nigdar. Kak ti je išlo? Sigurno slabo.

KARLEK: I onda ono v Petrovaradinu. Kak si pobegel z rešta. Pucali su za tebom dok si plival preko Dunava.

MATOŠ: (prekine ih odmah) A kaj bi plival, kakvo pucanje. Niš nisu pucali za menom i niš nisam plival. To sam ljude nasamaril. Čisto lepo sam prešel preko mosta, a s tvrđave čujem hitac, znak da je utekao robijaš. Dotrčao sam do stupa na mostu, kad preda mnom osvane oficir, koji je upravo polazio u tvrđavu. Zaustavim dah, prislonim se još jače uz stup i oficir prejde, a da me nije videl. Prejdem sretno prek i zgubim s v kuruzi. (sjeti se) Ali, dečki, ja sam vam gladen. Moramo nekaj pojesti. (zove) Fančika, Fančika

FANČIKA: (dolazi) Prosim, oni zoveju gospon Gustl.

MATOŠ: Napravite veliku zdelu safalade s lukom, octom i uljem. Deset petnaest, dvadeset safaladih. Gospon Lacko poziva. I donesite litricu i kiselu vodu! (vraća se na pitanje) A Pariz, pitate? Dečki, to se nemre reći sa malo reči. O tome se može samo pisati. Pariz je Francuska, najevropskija Evropa. Grad, gdje sam se ponovno rodio, gdje sam se zasitio duševne hrane do iznemoglosti, gdje sam našao ostatak dima Verlaineovog duhana, taj dim slave, ljepote i znanja. Pariz s njegovim šampanjcem u gladni želudac, Pariz sa kavanicama gladi, čuvenosti, bohema i talenata... Ludo ljubim Pariz, taj ocean na kopnu, grad svih današnjih sloboda i svih drskih modernizama, gdje prvi put osjetih gordi ponos što nisam barbar, što sam Evropejac, kulturan čovjek, i gdje sam po gostionicama krao ubruse i upotrebljavao ih u nestašici čarapa kao obojke. (Svi se smiju)

OSKAR: (smije se) Sjajan si, Gustl. Navek si isti i nikad nebuš drukči.

MATOŠ: Dečki, zlo je bilo, a samo retko, jako retko dobro. A ja nis mogel nego tak. Pa valda nis mogel postati pasji dentist, pileći bakteriolog i kravlji geburtshelfer. Ipak, najteže dane i najteži glad pretrpel sam u Ženevi. Dan na dan sam čekal novce, koje sam imal dobiti poštom i koji nisu nikak dolazili.

FANČIKA: (je donijela veliku zdjelu safalade i svi jedu iz iste zdjele).

MATOŠ: Hajde dečki, idemo! Ak sam bil gladen v Ženevi, ne bum gladen pri Matejni, kad Lacko plaća.

KOČEVER: (ušao je u krčmu, prošao u stražnju prostoriju. Jadna figura, molećivo nudi) Par, nepar. Hajd zemite, gospon, par nepar, ili tri pet sedam ili ako hoćete tri ispod sto. (Iz stražnje prostorije ga otpremaju).

MATOŠ: (opazi ga) Ha, još si živ, ti stari, ti bogec, ti siromak, ti bledi Lazar, ti mesnata hiža, ti mučenik (digne se od stola) ti bokčarija, ti jamerpepi, kaj svoj celi dučan nosiš zmir na trbuhu. Hodi sim, ne bumo mi igrali par, nepar, dobiš rajše kupicu vina, no hodi sim! (poljubi ga i dade mu svoju punu čašu)

KOČEVER: (je tronut, ispija i neprestano zahvaljujući odlazi)

LACKO: (smije se sa svima ostalima) Kak si to rekel, Gustl? Mesnata hiža i jamerpepi, kaj celi dučan zmir nosi na trbuhu?

MATOŠ: A, bogec stari, poznam ga. Sve kaj zaradi i onak zapije. (vrati se k stolu).

OSKAR: I Jurica Tkalčić je neko vrijeme bio u Francuskoj?

MATOŠ: A z Juricom sam istom spelaval prave komedije. Ali v Aix le Bainsu smo u igračnici obadvojica naseli. Za pol vure ni jedan ni drugi ni imal ni centima. Morali smo pešice natrag v Pariz.

MILAN: Pa pisao si za sarajevsku »Nadu«. Valjda su ti nešto honorara poslali.

MATOŠ: Da, poslali su. No to je bilo malo. Znadeš i sam kako se honorari potroše. No bilo je veselih zgoda, kao na primjer ona s bukinistom na obali Seine. Pregledavao sam knjige kod antikvara, koji su se poredali tamo sa svojim štandovima i kod jednog mi upalo u oči naročito izdanje Baudelairea. Znadete kako sam ja lud za Baudelaireom. Strašno mi se svidjela ta knjiga, i ja je uzmem u ruku samo toliko da vidim koliko stoji. Dođem antikvaru i pitam »koliko«. On pogleda, prelista i veli: 16 franaka. Pa nemojte, počnem se ja pogađati. Ajde, dobro, neka bude 20 franaka. Tako sam prodao knjigu, koju sam htio kupiti.

KARLEK: Da, moj dragi Pariz, tam se ima i kaj videti. A vidiš, mi ti tu po starom: Konjski tramvaj, blato, kriza vu tijatru, borba za operu, švapčarenje i madžaroni. Kojiput imamo i kakav vekši događaj, rečimo da v »Orfejumu« zaplešeju frajlice iz Ćirićeve operete.

MATOŠ: Joj, dečki, da vidite ženske u Parizu. Tamo se parovi ljube po ulicama. (zaneseno) Ah, dečki, divne su pariške žene: Nikad ne bijah gladniji i nikad ne bijah sretniji sa ženama. A jedna mi je dala i svoj stručak kose. Još ga sad nosim uza se. (vadi nešto iz lisnice i pokazuje) Pogledajte!

OSKAR: Idi, molim te, Gustl! Pa to je konjski rep!

PETERLINČEK: (ušao je u krčmu. Konsternacija. Matoš vidi da mu ne koristi izmotavati se, nakon što je Peterlinček prišao k njemu, kucnuo ga po ramenu i pozvao u stranu) Ko ste vi, dragi gospon?

MATOŠ: Tko sam, pitate. Drage volje, amice domine. Potomak sam slavne obitelji i svojta velemožnoj gospodi Uliksu, Eneji, Hamletu i plemiću Don Kihotu.

PETERLINČEK: Ne razmem kaj pripovedate. I ne poznam tu gospodu. Nemojte slagati nikakve rebuse. Kak se vi zovete?

MATOŠ: Zar je potrebno ime? Prava imena žive inkognito.

PETERLINČEK: Lepo, lepo. A s čim se bavite, ak smem pitati?

MATOŠ: Lovom. Lovim ljude kao apostol i tražim ih svjetiljkom kao cinik. Pecam ih kao ribar ćutanjem i strpljivošću. Mene ljudi, kao i vas, zanimaju i pošto znam da lažu, nastojim kroz ljusku riječi uhvatiti jezgru misli. Zato mi je bolest viriti kroz ključanicu jezika i mimike. Primaknem se nepoznatom stolu i tobože drijemam. Mijenjam odijela kao germanski imperator. Sada sam socijaldemokrat, umjetnik i patriot, jer me vrlo zanimaju tajne tih krugova.

PETERLINČEK: Nemojte noreti, dragi gospon. Kaj mi vraga tu brblate nekšne hecarije i filozofije, kak da sem ja bedast kak štoplciger i kak da sem ova leta kaj služim pri stražarom tintu pil i vesla cical. Ja jako dobro znam ko ste vi, i vi se nebute zvlekli s tim vašim filozofijama.

MATOŠ: Pa što me onda pitate, kad znate. Ako ste došli po mene, evo me: Ja sam Antun Gustav Matoš!

PETERLINČEK: Pst! Čkomite! Nemojte kričati. (mirno) Vi niste Matoš. Kaj bi vi bili Matoš.

MATOŠ: Ipak, kad vam kažem, ja sam...

PETERLINČEK: Vi niste Matoš! Ste me razmeli? I ni reči više da niste zinuli, drukče vas z sablom zasekam na komade, da ih bu od vas kak Hartmannovih kolendarov (potpuno drugi ton) Kaj si me vre pozabil ti betek vlaški? Kaj me više ne poznaš. Otpri gupčec i člabekuj, pasja verica. Vrag te skelil suh si kaj trta i špičast kakti virđinija. Pa kaj me zbilam ne poznaš?

Kaj si pozabil kak smo, hoču reči, krali cukerle v grajzleraju »K paradajzu« v Jurjevskoj vulici, kako smo se na Kipnom trgu igrali raubera-pandura, kako smo šošteru Augustu Floku deli vu vino Volanijevu lužinu i kak smo zvoneli pri svetom Marku?

MATOŠ: (koji ga je konačno prepoznao) Peterlinček! To si ti, dragi moj stari Peterlinček! Ko bi te prepoznal vu toj carskoj uniformi. (padaju jedan drugome u naručaj). Viš vraga! Taj ugodni sastanak nakon tolikih let. I čist si već lepo avanziral. Kaj misliš? Nadstražar! No i baš ti si me moral dojti uapsiti.

PETERLINČEK: Čkomi! Kaj bi te došel uapsiti? Došel sem ti reči kak stvari stojiju, pa da se znaš ravnati.

MATOŠ: A tak! Onda se sedni k nama, stari moj. To su ti sami moji dobri prijateli. Pjesnik Lacko Vidrić, glumac Karlek Freudenreich, profesor Milan Ogrizović i književnik Oskar Dürr. Dečki, to vam je Peterlinček, moj stari Peterlinček z Jurjevske vulice, koji je sad k meni došel kak prijatel, makar je vu toj neugodnoj uniformi.

PETERLINČEK: (sjeo je k stolu uz dužno poštovanje) Naj oprostiju gospoda, kaj se ja, obični stražar, hoču reči, nadstražar, rivam vu tak fino i preštimano društvo. Ja se sam ne bi nigdar vufal. Nego, Gustl, on vam je već takov. Dopela v društvo koga god i sedne se makar komu.

MATOŠ: (tapše ga po koljenu) Pa kak si kaj, Peterlinček? Kaj ima novog vu Zagrebu?

PETERLINČEK: Pitaš me kaj ima novoga vu Zagrebu? Niš izvanredno. Babe su pričele služiti pri militeru, a najviše pri kavaleriji. Kojn je zajahal Jelačića bana, zmaj progutnul svetog Jurja i daje se natečenoga trbuha birati v Maksimirski sabor. Mandalica služi mešu, a kaptolonski gospon Ivič čiha perje i veli da bu gledal da ti mesto njega postaneš kanonik.

MATOŠ: Vrag te dal, kak si samo zgoden. To si moram zapamtiti. Bog zna ak nebum to jemput med retkima prodal »Savremeniku« ili »Obzoru«.

PETERLINČEK: Gustl, sad bi trebalo i ozbiljno govoriti. Meni je strašno žal da je tak, ali ja sem došel da te upozorim, da nebu dobro ak još dugo ostaneš v Zagrebu.

MATOŠ: Kaj to govoriš? Opet oditi u tuđi kraj, sad kad sam nakon toliko let napokon došel doma?

PETERLINČEK: Budi spameten Gustl. Se znaš kakvi su ljudi. Ima ih svakakvih. I dobrih i odurnih. Jedni te imaju strašno radi i hočeju ti pomoći, a drugi bi te ftopili v žlici vode. Da si došel v Zagreb, zeznalo se odmah. Neki ljudi na policiji, makar znaju da si tu, i makar su te videli i zestali na vulici, delaju se kak da niš ne znaju. No ima ih puno koji te hočeju vništiti. Znaš da si se celom svetu zameril, kad si tak bedast pak pišeš istinu. Ja sem danas na Korpskomandi čist sigurno doznal da bu zutra rano v jutro došla po tebe patrola da te uapsi kakti vojnog begunca. Gustl, ti se moraš zmesta zgubiti iz Zagreba. Nemoj se šaliti. Znaš da oni sve moreju. Zutra v jutro došli buju po tebe bajunet auf. Beži, dok ni prekasno!

MATOŠ: (slušao je sve mirno, no onda najedanput plane. Lupi šakom po stolu da čaše i boce popadaju po podu. Dotrčale su Matejna i Fančika) Tako, dakle! Ti madžarski cigani žele uništiti, streljati, ubiti mene, prognanika, emigranta, samca i siromaha. Da, da, ja sam opasan za presvetu krunu svetog Stjepana, ja potkopavam temelje apostolskoj monarhiji ja sam uhoda, kajkavska dušica, literarni Argus, meni je krv otrovana pariškim životom, meni se suši hrptenjača, mene su uzdržavale žene. Da, mene treba streljati, jer sam se vratio u svoj stari, divni grad, jer previše ljubim svoju domovinu, koja za njih nije ništa drugo nego pandurska pljuvačnica!

(Matejna i Fančika opet su se povukle)

MILAN: (blago) Umiri se Gustl, ne koristi bjesniti. Sada si ti vojni bjegunac i tebe proganjaju. Sutra ujutro doći će da te uapse. Čitavu noć još imaš vremena da pobjegneš. Bježi iz Zagreba, prijatelji te neće zaboraviti, a doći će i dan kada će i tvoji sadanji neprijatelji uvidjeti tko si ti i što znači za našu književnost i svoj narod, kad će ti dati satisfakciju za sve nepravde koje su ti nanijeli, jer te nisu razumjeli. Već se rađa sunce novoga dana, kad će..

MATOŠ: (prekida) Sunce? Da, a to sunce, sunce Homerovo izdiše u smrti koja se zove i opet jedan dan bliže onome mjestu, na kojemu će naše kosti. Bog zna za koga nađubriti ovu zemlju politike bez političara, literature bez književnika, seljaka bez grunta, prava bez obrane, ordena bez zasluga, zemlje bez naroda, naroda bez zemlje. Hrvatske bez Hrvata!

DESADES-LUCIJA: (ušla je u krčmu. Društvo je ostalo bez riječi. Licejka, kći gornjogradske gospodske obitelji, dolazi noću sama u krčmu čovjeku koga ljubi. I sam Matoš dugo ne može da se snađe, no onda odjedared poviče pošavši prema Luciji)

MATOŠ: Lucijo, Lucijo moja Desades Lucijo, ti dolaziš ovamo, k meni? Sama? Usred noći (ljubi joj ruku. U tom susretu je nešto veće i čišće no u običnom susretu dvoje ljubavnika)

LUCIJA: (ne govori ništa, već ga miluje po kosi dok joj ljubi ruku)

MATOŠ: Dečki, evo došla nam je usred noći sreća, da sjedne u naše društvo (njoj) Lucijo, ti poznaš moje prijatelje. A da, Karleka sigurno samo sa pozornice, (Karlek se nakloni) a Peterlinčeka se ne trebaš plašiti (Peterlinček se pomaknuo na kraj stola da mjesto do Matoša ostane prazno za Luciju, i naklanja se i ponaša se nespretno) on je moj stari pajdaš, koji mi dobro želi.

LUCIJA: (tek je sad progovorila) Dobra večer gospodo! Ne ljutite se na mene što sam došla da prekinem vašu zabavu. (prema Matošu glasom punim zaklinjanja) Gustl bježi, bježi. Spremaju ti zlo. Uapsit će te! Bacit će te u tamnicu! Bježi Gustl, ne ostaj više ni časa u Zagrebu! Pa ti valjda ništa ne znaš što te čeka, kad ovdje ovako bezbrižno sjediš. Bježi Gustl, ja te molim, ja te lijepo molim.

(Društvo kvartet iz stražnje sobice pjeva skladno »Nikar, nikar se me ne boj«)

MATOŠ: Znam draga. Sve mi je poznato. Upozorio me je prijatelj Peterlinček. No nije to tako važno. Važnije je da si ti došla, da si ti tu, kod mene, sada u času kad sam tako slab i umoran i tako potreban mira.

LUCIJA: (vadi iz torbice pismo i pokazuje Matošu) Ovo pismo donio je malo prije u tvoju kuću Zvonimir Vukelić. Poslano je anonimno na uredništvo »Hrvatskog prava«.

PETERLINČEK: (koji se od dolaska Lucije ponašao prilično nespretno, upada) Da, to sam ja pisal.

MATOŠ: (čita, na glas samo konac)... pa zato neka uredništvo »Hrvatskog prava« koje će sigurno znati Matoševu adresu, njemu javi, da se smjesta iz Zagreba izgubi, dok ne bude prekasno. (Peterlinčeku) Pa to si se ti usudio napisati?

PETERLINČEK: Za tebe, Gustl.

MATOŠ: (stegne mu ruku) Hvala ti Peterlinček! Ti si pošten čovjek. (duboko se zamisli. Onda obuhvati rukom Luciju i sve koje dohvati, i zapita glasom izgubljena čovjeka) Dakle šta? Prijatelji moji, recite mi što da radim. Pomozite mi, osim vas nemam sad nikog drugoga. Recite da li da pođem, da li da bježim, da ostavim Zagreb i sve što volim u njemu, roditeljsku kuću, majku, vas prijatelji (Pogled mu se zaustavlja na Luciji) tebe, najljepšu pjesmu moje mladosti! Ne, ne mogu, ja ne idem, ja ostajem, ja ostajem!

LUCIJA: Gustl, ti se igraš sa svojom slobodom. Ako ti već nije stalo do samoga sebe, a ti pomisli na ostale, na majku i na nas, na one koji te vole.

MATOŠ: Zašto si došla? Da te nisam vidio, da ti nisam čuo glas, još bih se možda odlučio. No sada, zar da te ostavim? Ne, ja neću, ja sam i suviše slab kad sam sam, ja neću da odem, ja neću i ne mogu da budem opet sam.

LUCIJA: (u kojoj je sazrela velika odluka) Gustl, ti ne ćeš biti sam. S tobom će poći jedan tvoj prijatelj. Jedan tvoj veliki i iskreni prijatelj.

MATOŠ: (ne shvaća ju) Kako? Ne ću poći sam? Jedan prijatelj će poći sa mnom. Tko, tko?

LUCIJA: Ja ću poći s tobom. Ja te ne ću napustiti. Ja ću biti tvoja mala, dobra drugarica. Ja ću podijeliti s tobom i zlo i dobro.

MATOŠ: Ti... ćeš... poći... sa mnom? U progonstvo? Ti... ti... Desades — Lucijo? (Kad mu je Lucija pružila ruku i kad je u njenim očima pročitao tu veliku odluku, Matoš je zasjao, postao onim časom odlučan, velik, veseo, beskrajno sretan. Nije rekao ni riječi. Kratka misao prohujala je s njime poput munje. Dignuo se naglo, povukao sa sobom Luciju, potrčao do klinčanice navukao na se havelok, nabio šešir, uzeo štap, prihvatio Luciju opet i zaviknuo:) Pođimo! (onda se kanda sjetio i na prijatelje, koji gledaju sve ovo posljednje kao maljem udareni po glavi, prišao do stola, povukao Karleka na stranu i zapitao ga gestom i glasom tipično matoševskim) Ti Karlek, a kaj je s onih pet krun kaj si mi dužen?

KARLEK: (koji mu naravno ništa ne duguje, ne snalazi se odmah, no onda shvati i izvadi novac, te ga dade Matošu) A je, imaš praf, Gustl, ja sam ti dužen pet krun.

MATOŠ: (priskače do Lacka) Lacko, Ti si najbogatiji daj mi pozajmi dva forinta (Lacko mu ih daje), ja ti svečano obećajem da ti ih ne ću nikada vratiti. (povukao je Luciju do vratiju, da se ni s kim od prijatelja nije posebno oprostio, jer mu se najednom strašno žuri. Sa vratiju): Dečki zbogom, ostajte mi zdravo! Ja odlazim. Plačem od tuge, jer ostavljam Zagreb i kličem od radosti jer sa mnom polazi ljubav. Vječna, nepobjediva ljubav. I vjera u spas, budućnost, oslobođenje i uskrs, koji mora doći. Dajte mi vina dečki, još jednu čašu da ispijem za ljubav! (priskače do stola i na dušak ispija punu čašu) Zbogom, mi odlazimo. (Kad svi u jedan glas zapitaju zabrinuto): Kamo Gustl, pazi što radiš, promisli malo. Ne, ne, ne zadržavajte nas, ne pitajte ništa, mi polazimo na put, u sreću jer — i Antun Gustav Matoš smije biti sretan! Zbogom dečki, pozdravite mi majku, moj Grič, toranj Svetoga Marka i recite im da ću im služiti i da ću ih ljubiti do svog zadnjeg daha. I onda kad ću možda negdje za plotom krepati. Zbogom, zbogom, dečki, i poljubite umjesto mene moj Zagreb! (odlazi naglo)

(Isto tako naglo zastor pada)

2. slika

Čekaonica III. razreda na kolodvoru u Velikoj Gorici. Pola 5 ujutro. Seljaci i mljekarice čekaju vlak prema Zagrebu. Poslije 6 sati dolazi ovamo vlak iz Zagreba u pravcu Beograda. Tim vlakom će u Beograd poći Matoš, koji je sa Desades Lucijom došao iz Zagreba pješice, da bi tako zavarao progonitelje, koji su mu na zagrebačkom kolodvoru htjeli eventualno onemogućiti bijeg. U pozadini lijevo staklena vrata na peronu, na kojem gore piše »Čekaonica III. razreda« hrvatski i madžarski. Velika željezna peć, klupe, a desno

osvijetljeni šalter, ispred kojega je kratka željezna ograda. Iznad šaltera natpis »Blagajna«, također i na madžarskom.

Na sceni Jaga, koja sjedi na klupi, uz nju prtljaga. Kod peći stoji že ljezničar Štef i grije se, držeći upaljenu svjetiljku u ruci.

ŠEF STANICE: (ušao je bijesan sa perona i kune) Üssön meg a ménkö, utálatos disznó, büdös horvát hólyag István! Prokleto glupan seljački! Jelentkezett a Sziszek? Je li se javio Sisak? Mi van a vagon krumplival. Do vraga neka si vigyék el taj krumpir. Bude tu pri nama počela nyölni, ize, rasti. Telefonáltál a zágrábi fütöházba? Jesi telefoniral u ložiona Zagreb?

ŠTEF: Jesem, gospon šef!

ŠEF: És mit mondtak, elküldték már a mozdonyt? Jesu poslala stroj?

ŠTEF: Veliju da buju poslali sa 23. Dok zeme vuglen i vodu.

ŠEF: (opet kune) Iz ištenit neki nalunk is van viz. Kakvu vodu? Prokleti idioti. Voda imamo i tu. Huszonhármassal késön lesz. Sa 23 je prekasno. Ja im idem telefonalni. A szamaruk istenit buta állatok! (Štefu koji pođe prema peronu) Ti sad ideš Ištvan u moja sobaba. Nahkastliba zaboravil sam ize doza. Mellette doza, kraj doza je paket ötven-ötös. Hozd ide! (za njim viče na peron) Halot! Četrnajst ćemo prije pustiti na treći! (Obojica izlaze na peron).

IMBRO FALAČEK (ušao je seljak, koji nosi na leđima vrhom napunjeni ruksak. Zaustavi se kod Jage) Čujte, kuma, kaj je vre daval karte?

JAGA: Ni, Samo je fest klel po madžarski.

IMBRO: (sjedne do Jage i nakon pauze, skinuvši ruksak) Ni teretnjak još ni prešel?

JAGA: Ni, još ima cajt. Ni bilo potrebno da smo tak fletno išli. Ja doma nis ni deci dala jesti kak sem bežala. (pauza) Znate, s tom trgovinom je za ponoreti. Vlečeš saki den vu Zagreb kak kojn. A kaj imaš od tega? Cug, placovina i poječ, pa kaj ti ostane. Vre sem par put rekla da me više plac nebu videl. Rajše bum dala kuruzu svinjami požderati. Fala dragom Bogu i srcu Isusovom još moremo živeti z onim, kaj si pridelamo.

IMBRO: Je, nekak slabo se kaj trži. Čovek si komaj profitijera za paklec drajera i flašu petrijola.

JAGA: Ljudi još nisu pregledali, pak se daju od gospode varati i bedaka iz sebe delati. Nego, kak ste vi kume bavili na sejmu? Ste kaj dotirali?

IMBRO: Kiša je padala kak iz škafa, pak nisem kupil niš. Nego prošli tjeden sem dobro kupil kravu vu Sisku.

KOČIJAŠ FRANCEK: (ušao je s bičem u ruci) Kum Imbro dobro jutro želim. Dobro da sem nekog poznatog našel. Hočete mi dati duhana da si sfrčem cigaretlin?

IMBRO (daje mu, no ipak prigovara) Ti bi si Francek mogel baš i kupiti duhana.

FRANCEK: Ja vas kum Imbro ne bi iskal da morem kupiti duhana. Još je se zaprto, a pušiti mi se strašno hoče. Zaprto je, ali ja imam penez. Baš sem malo predi dobil krunu kaj sem povezel nekakvog gospona i njegovu ženu. Moraju biti nekšni mužikanti. A, je to fini gospon. Pušiti mi ni mogel dati, mu se je zdošlo, neg mi je dal krunu. Našel sem ih na cesti posle Odre. Žena mu ni mogla dale, rekli su da ideju pešice iz Zagreba.

IMBRO: Pešice iz Zagreba? Gospoda kaj ideju pešice iz Zagreba? Valda nemaju penez za cug.

FRANCEK: Kak ne bi imali penez, gda su meni dali celu krunu za on mali komaček kaj sem ih prepelal. (odbija dimove) Nek, kume, duhan vam je

zbilam dober. Kaj je to »drajer«. Znate da vam ima žmah kak on fini švercani bosansko-hercegovački. (Prekida se, jer su u čekaonicu ušli Matoš i Lucija) To su vam oni, kaj sem ih vozil.

MATOŠ: (nosi pod pazuhom čelo. Dovodi Luciju do peći i smješta ju na klupu. Ona se od umora naslonila na njega. Matoš gleda u peć, koja slabo gori, i traži oko peći drva kojih nema).

FRANCEK: (pozdravi i ode) Zbogom, gospon, zbogom kume.

LUCIJA: (tiho) Gustl, hladno je. I ja sam gladna.

MATOŠ: Ljudi, kaj nema tu drva. Pa to ni za zdržati. Kaj mislite. Mlada ženska, a naťčena na toplo.

IMBRO: Je, kaj čete. Za nas lehko. Glavno kad je tam (pokazuje na šalter) gosponu Arpadu Töröku toplo.

MATOŠ: (priskače do škrinje za drva, i njen poklopac prelomi na koljenu na nekoliko dijelova i baci u peć. Jedna mlađa seljakinja izašla je napolje i donijela Matošu komad grane za peć. On zatim prilazi do Jage) Suseda, prosim vas imate kaj za jesti? Gladna je. Celu noć hodamo, a niš ni jela.

JAGA: (pripravno) Če vam je sir i koružnjak dober, to imam. (vadi i daje) I mleka vam morem dati, ali ni kuhano, a gospoda nečeju piti sirovo mleko. Veliju da bi zbetežali.

MATOŠ: Samo ga dajte. Kakva gospoda! Ja sam vekši bogec neg vi, draga suseda. Vi imate bar svoju hižicu i svoj dom.

JAGA: Je, nekak. Hižicu imamo. Al preveč je dece. I siromaki smo. Se prejde na štibru. (Daje Matošu bocu mlijeka i obraća se Imbri) Kume, vi imate rakije, dajte gosponu, nek si malo potegne.

IMBRO: (vadi iz džepa bocu) Nate, gutnite malo, bute se zgrejali. Ni najbolša, al sejedno žari. Drožđjenka je. Šlivovice je slabo ovog leta. Šlive nisu nikak rodile. Samo potegnite, bu vam toplejše vu črevima. A znam ja kak je z umetnikima. Človek hoda od mesta do mesta pa se sprezebe. Vi igrate bajs, kaj ne, a vaša gospa valda bisernicu. Pa kak vam kaj ide? Tu vu našim krajima nemaju baš ljudi preveč vole za mužiku, kaj ne?

MATOŠ: Fala vam, dragi ljudi, za sve kaj ste mi dali. Ja sam, hodajući ovak po svetu z ovim mojim »bajsom« sigde čul kak su naši muži siromašni ali pošteni i dobri ljudi. Navek sem rajše igral po selima nego vu gradu. Ak sem bil gladen, ak mi je trebalo prespati, prešel sem k mužu. Pri vami, pri našim mužima dobil sem navek sve. Našel sem srce i dušu, ono kaj sem zabadaf iskal v gradu, gdi su me znali stirati i z nogom vudreti kakti cucka. Tu na selu, pri vami sem ja doma, pri vami, koji čuvate ovu našu svetu zemlju i naše stare pravice...

IMBRO: Pravice? Kakve pravice? Muž je kmet gorši neg je bil vu ono staro doba, gda su naši oci hodili na tlaku... Gospon dragi... (prekida se, jer je šef stanice otvorio šalter i opet viče)

ŠEF: A szamoruk istenit buta állatok. Hát koji vrag čekate? Ideme, ideme, nemam ja, ize, vreme čekati. (ljudi se dižu i polaze jedan za drugim na šalter) Ste se opralo, ste oblekli čiste košulje, büdös horvát hólyag. Hát, nek mi ne dolazi ko nije opran, ko, ize, smerdi.

IMBRO: (polazi na šalter i završava prijašnje) Čujte ga. To su vam naše pravice.

(Seljaci na šalteru traže »U Zagreb«, a šef stalno viče i psuje madžarski, udarajući štambiljom)

ŠEF: Ne Zagreb, nego Zagrab!

MATOŠ: (je donio Luciji hrane i sjeo do nje. Ona pije mlijeko)

LUCIJA: Hvala ti, Gustl, Ti si tako dobar.

MATOŠ: Draga, sad vidiš kako je teško poći sa bohemom i bjeguncem. Ja sam ti govorio još putem da se vratiš. Ti to nećeš moći izdržati, ja ti neću moći pružiti ništa dobra. Ti ćeš se pokajati što si pošla sa mnom.

LUCIJA: Ne govori to, Gustl. Ja sam tako htjela i ja ću to izvršiti. Malo sam bila slaba, priznajem, nisam se držala hrabro ove noći. Nikad još nisam toliko pješačila. No ja ću odsada biti jaka, znat ću snositi sve što me bude, što nas dvoje bude snašlo. Gustl, ja vjerujem u tebe. Ja sam uvijek vjerovala u tebe.

MATOŠ: Vjerovala si u mene? Bohema? U čovjeka, kojemu ne daju da se smiri na jednom mjestu, koji i kad bi smio, ne bi mogao da bude kao drugi. Lucijo, u mome srcu je taj ludi imperativ da ne vjerujem ni u šta, ni u ljude, ni u položaje, ni u karijeru, ni u novac. Tek u momenat. No ti, ti ne spadaš sa mnom, ti ne možeš da budeš bohem. Samo zbog tebe, Lucijo, htio bih da budem bogat.

LUCIJA: Ne, ne, Gustl, ne treba nam bogatstva. Ne mislimo mnogo na budućnost. Ostavimo sve vremenu. Neće nam usud donijeti boli. Zašto? Pa ti nisi učinio nikakvo zlo. A ja? Ni ja. Zar je zlo poći sa čovjekom ,koji je velik kao što si ti, Gustl?

MATOŠ: Da, Lucijo, zlo je, jer ti i ne znaš što znači danas u Zagrebu ime A Ge Matoš. Taj divni i prokleti grad drukčiji je sada nego što je bio. On mene više ne poznaje, on mene više ne prima kao svoga. Ja sam to jasno osjetio jučer kad sam došao. Dotrčao sam nakon tolikih godina lud od sreće, bio sam kadar kleknuti ko u crkvi na tlo Zagreba, grada koji ljubim više no da sam se u njemu rodio. No nije to više moj Zagreb. Svuda, na svakom koraku ja sam to osjećao. I zvijezde tako gostoljubive i nasmijane još u noći kada ih gledah iz vagona, dođoše mi tvrde, ledene, ledenije i tvrđe od zvijezda u tuđini.

IMBRO: (prilazi Matošu i pažljivo) Kaj si nebute zeli karte? Posle vam ih više nebu štel dati. Kad Török jemput zapre šalter, onda ga više ne otpira.

MATOŠ: Mi imamo još cajta. Mi idemo dole prema Brodu. Nego rečite vi meni dragi prijatel, kak to da vi za mene tak skrbite.

IMBRO: Znate, kak bi vam rekel? Ja vam uopče imam rad mužiku i mužikante. Onda nekak mi se vidi da ste naš človek. Gospon ste, a niste mađaron. Takvi su današnji dan jako retko posejani.

JAGA: (ulazi u razgovor, prema Matošu) Kak se je videl vašoj gospi sir? Je bil dober? Možbit joj je bil preslani. Ovoga sem malo bol posolila. Nek ak gospa hoče bum joj dala čist friškoga. Denes v jutro sem ga scedila z sirutke.

MATOŠ: Fala im suseda, dober je bil. Najte se niš više brinuti. I onda, kaj sam ja vami dužen za taj sir i mleko?

JAGA: Ote zbogom, kaj norite, kaj bi mi bili dužni. Se nismo na placu. Sad smo još doma, pri meni.

MATOŠ: Znam, znam, no ja vam ipak moram platiti. (Jaga energično odbija) Vi bi to na placu prodali. (Kad ona neće ni da čuje) No dobro. Onda bum vam nekaj dal za uspomenu. (Vadi iz unutarnjeg džepa tanku knjigu i daje je Jagi) Kaj vam deca ideju v školu?

JAGA: (prima knjigu) Je. Jožek je lani zvršil tri razreda. Sem ga štela zvaditi van, pak ni načelnik dal. Dosti je v školu hodil. Pisati i čitati se je navčil, a doma je trijeb na pašu hoditi. (Prišao je Imbro i čita naslov knjige, riječ po riječ)

IMBRO: Novo... iverje... A... G... Matoš.

MATOŠ: (Jagi) Dajte Jožeku, pa nek si čita na paši. To vam je knjiga tak nekak kak kolendar. Ima nutri i pripovesti z vašega kraja tu oko Save. Ja

poznam toga kaj je tu knjigu napisal. Dobar čovjek je i bogec jednak kak i vi.

(Međutim je istodobno, kako je Matoš dao Jagi knjigu ušla kroz dvokrilna vrata u čekaonicu seljakinja Bara sa košarom na glavi. Zakasnila je i žuri se, jer zamalo će doći vlak. Propitala se kod ostalih da li je Török davao karte, i zabrinuta je, jer znade kakav je šef, da više neće da dade karte kad je zatvorio šalter. No ipak, premišljavajući neko vrijeme odlučila je. Prišla šalteru i prilično dugo jako plaho kucala na prozor. Konačno kad Matoš završi »jednak kao i Vi« Török razjaren otvori šalter i provali u strašan bijes).

ŠEF STANICE: Nema karte! Hat, gde si bila prije, krava seljačka. Kak se izé usudiš lupati na šalter? Te marha... hogy mersz szemtelenkedni? Buta állat. Bolond alatok! (zalupi šalter)

MATOŠ: (se za to vrijeme vidno bori sam sa sobom da pritekne Bari u pomoć, te da se zgrabi sa šefom. Čitava njegova narav sili ga da se umiješa, i on želi potrčati do šaltera)

LUCIJA: (koja jako dobro pozna Matoša u takvim prilikama i zna da bi takav istup upravo sada bio najmanje potreban) Gustl, molim te pusti (zadrži ga) ti si bjegunac tebe proganjaju, šuti, savladaj se, nemoj se odavati

BARA: (Prišla je do sredine, do ostalih i do Matoša i proklinje bijesno Töröka sa gestama prema šalteru) Strela Božja vudrla vu te! Da Bog da ne videl sunca današnjega. Ni mi dal karte. Bum morala v cugu platiti štrof. Ste ga čuli kak je lajal? Kad bi mati Božja dala da mu presahne taj prokleti madžarski gubec.

MATOŠ: (Elektriziran i zanesen priskočio je do Lucije, koja je još od kako su ušli sjedila na klupi) Čuješ li Lucijo, to je moj narod! To nisu kletve to je religija. To su velebne svete riječi iz seljačkih ustiju. (Vraća se do seljaka i obuhvaća ih rukama) Vi muži, selo a ne grad je onaj bedem, koji nosi budućnost, ono naše,zdravo i pozitivno može se naći samo pri vama, muži ma, iz vaših ustiju nikad neće izaći odurna mađarska riječ, u vašim žilama teče krv starih Hrvata na vašim ispaćenim licima stoji suza Matije Gubca, ta žuhka suza slatka kao »kaj«. Braćo gledajte po brdima ruševine kamenite kosture naše slave i našeg junaštva, gledajte kolibe brata nam seljaka, gledajte župne i plemićke dvorove, sve je to naša zipka, naš otac i majka naša domovina. Braćo budite svijeće i trube budnice, ljubite taj grob i tu zipku braćo, budite Hrvati!

(Na te Matoševe riječi nastaje tišina bez reakcije. Vani tutnji vlak Ulazi u stanicu. Neki od ljudi su već izašli na peron. Vrata ostaju otvorena. Sa perona čuje se glas željezničara Štefa)

ŠTEF: Proč od štreke, nejdite na štreku. Cug ide!

(Svi iz čekaonice izlaze na peron. Dolazak vlaka svakako je važniji nego Matoševo oduševljavanje, koje može biti i lijepo no ipak sada nema zato nitko vremena. Kroz čekaonicu je prošlo nekoliko na gradsku obučenih ljudi, koji su ušli na dvokrilna vrata. Posljednji izlaze Imbro i Jaga).

IMBRO: (pruža Matošu ruku) Je, znate gospon, moramo na cug. Pa zbogom želim! I srečno!

JAGA: (koja bi izgleda još nešto htjela reći, prilazi Luciji i prilično neodlučno) Bi ih prosila gospa, da bi mi vrnuli flašu. Ne mleko, popijte ga ili zlijte ak imate kam, nego flašu. Znate do flaš je teško dojti. V štacunu moramo platiti zekser za flašu. (Lucija joj dala bocu i Jaga je izašla, zatvorivši za sobom vrata koja vode na peron).

(Još nekoliko sekunda i u stanicu s desna ulazi vlak. Prozori su mu osvijetljeni. Vani vlada buka, čuje se vika i neko dozivanje. Konačno

nakon pol minute žvižduk i truba konduktera i vlak odlazi u pravcu Zagreba (lijevo). U čekaonici sjedi samo jedna seljanka, a kad je vlak otišao uđe mladi seljak iz perona i sjedne u protivni kut i pomalo drijema).

MATOŠ: (je bez riječi stajao kod vratiju i kanda zamišljeno promatrao odlazak vlaka. Na to je sjeo sjetan do Lucije. Nakon nekog vremena, kad ga je ona pomilovala po kosi): Otišao je vlak. U Zagreb. U moj Zagreb. Oni se sada voze put tog najdražeg grada, a ja čekam vlak koji će me odvesti u progonstvo.

LUCIJA: (blago) Nemoj misliti Gustl, na to.

MATOŠ: Pusti me da mislim. Ne uzimaj mi tu moju jedinu životnu nasladu koju mogu potpuno osjećati. Misao pretvara i bol u nasladu.

LUCIJA: (uzela je polako njegovu glavu i naslonila na svoje rame.) Vidiš Gustl, tako sam se i ja, za vrijeme tih nekoliko godina otkad smo jedno drugome posljednji put stegli ruku, često zanosila mislima kako bi možda tebi trebao netko, tko bi te onda, kad si sam i tužan, pogladio po kosi i šapnuo ti mnogo mnogo toplih riječi. Ja dugo u noćima ne spavam, dugo, mislim na tebe. Vidiš to je zaista čudno. Sada kad sam opet s tobom, ja ne mogu to da pokažem, da osjetiš, da vidiš, ne znam čak ni da kažem ono što bih htjela, a onda kad si bio daleko, dala bih bila život da možeš čuti bar samo jednu riječ, da mogu da ti pogledam u oči.

MATOŠ: Draga, ja ne znam što ti to govoriš. To je ljubav, zar ne? No, ja ne mogu ljubiti, jer nema žene koja mi nije smiješna to jest u kojoj ne vidim karikature. Lucijo, ti mi jedina nisi smiješna. Ti imaš u sebi nešto duboko. Privlačiš me kao smrt. U tvojoj prisutnosti ja sam drugačiji nego inače. Samo s tobom sam ja onakav kakav doista jesam. Vidiš, mene nitko ne poznaje. Kažu Matoš je bohem, veseljak, duhoviti humorista, cinik, opasni, oštri cinik. Da, tako to i jest. Tako to možda izgleda. No u meni su dvije duše. Onu moju prvu bolnu dušu osjećam da mogu otkriti tek tebi.

LUCIJA: Gustl, ja sam mnogo trpjela kad mi nisi dugo pisao. No shvaćala sam da ti u buci Pariza nemaš vremena za malu djevojčicu iz Gornjeg grada. Ipak ljubila sam te i bila u mislima uvijek s tobom. Sjećam se zabave u vrtu Kola. Jedan »feldvebl« svirao je našu simfoniju, sa toliko srca da sam se rastužila. Sjetila sam se one večeri, kad smo na Vrazovu šetalištu slušali tu simfoniju, koja je dopirala kroz prozor one prizemne kuće, sjetila sam se tebe, pomislila sam: vidiš ti se sada tu zabavljaš, a on možda nema gdje da prespava.

MATOŠ: (sjeća se) Šubertova simfonija! Bila mi je ona često večera u mojoj hladnoj sobici u ulici Mazarine (pogleda na čelo u kutu i pomiluje ga) Kad nisam imao što da jedem, uzeo sam svojeg najvjernijeg prijatelja, moje čelo, da prosviram ručak ili večeru. Obično sam svirao Šubertovu simfoniju. Moje me čelo tješilo, grijalo na dugačkim putevima i stradavalo sa mnom. Lucijo, ti ne možeš razumjeti što je čelo meni. Njemu ja pričam sve što me boli, s njime ja razgovaram kad sam osamljen i tužan, u tonove njegovih žica predajem ja svu tugu svog srca.

(U čekaonicu je kroz dvokrilna vrata ušao željezničar Štef sa upaljenim fenjerom u ruci da prođe na peron. Zaustavi se časkom i pogleda ovo dvoje i na to ga Matoš zapita)

MATOŠ: Molim vas, prijatelju, koliko je sati? Hoće li skoro vlak prema Brodu?

ŠTEF: (pogleda na uru) Pol šest je prešlo. Cug dojde za frtal vure. Ili čekajte, točno za 19 minut. Sad bu taki daval karte.

MATOŠ: (opaža da treba i o putu ozbiljno govoriti) Za četvrt sata odlazimo. Treba kupiti karte. (vadi iz svih džepova novac i sitniš, broji ga i onda) Uzet ćemo karte samo do Broda. Nemam više novaca. U Brodu ćemo biti o podne. Tamo ćemo izaći. Imam ja prijatelje u Brodu. Već ćemo nekako dalje.

LUCIJA: (prihvaća svoju torbicu, jedino što ima uza se) Gustl, ti imaš samo do Broda? Imam i ja nešto. Evo tu je 20 kruna. (vadi novac i daje mu)

MATOŠ: (prima iznenađen i obradovan) I ti imaš novaca? Čitavih 20 kruna? Pa to je sjajno! Pa mi smo bogati (sjeti se nečega i zamisli) Ti si, Lucijo, znala da ćemo putovati? Ti si se spremila za put i uzela novaca? Ti si već prije odlučila da pođeš samnom? Ti si znala da ću ja htjeti otići iz Zagreba?

LUCIJA: (neodlučno) Gustl, kako da ti kažem, ja se nisam spremila za put. Ja nisam mislila bježati od kuće. Ja sam došla k Matejni samo da te vidim, i da te upozorim da bježiš. I donijela sam ti bila ovih 20 kruna.

MATOŠ: Ti si mi došla pokloniti 20 kruna? Svoj novac htjela si da mi dadeš?

LUCIJA: Nije moj. To je tvoj novac. Zapravo, sakupljen je za tebe.

MATOŠ: Sakupljen za mene?

LUCIJA: Da. Tih 20 kruna sakupile su za tebe licejke. Moj razred i neke iz sedmog razreda. Tvoje dvije knjige »Iverje« i »Novo iverje« išle su iz ruke u ruku. Sve smo bile oduševljene tvojim feljtonima. I stalno se govorilo o tebi. Onda smo mi neke, koje smo znale kako ti teško ide u tuđini, predložile neka se sakupi nešto, pa da ti pošaljemo. A jučer kad je došla vijest da si u Zagrebu, tražila sam te posvuda, no nigdje te nisam mogla naći. Na to sam naveče krišom izašla iz kuće i došla Matejni da ti predam novac i da te sklonem da bježiš. A kada si rekao da ne ćeš da opet ostaneš sam, ja sam odmah odlučila: i ja ću s tobom! Evo me Gustl. Ja se ničega ne bojim, ja ću biti uz tebe i onda kad će te napustiti svi.

MATOŠ: (je impresioniran posljednjim Lucijinim riječima naročito zbog tih 20 kruna, koje su sakupile licejke, a koje su krune sada došle kao dar s nebesa i zbog Lucijine nagle odluke, kojom je kod Matejne odlučila da ide s njime a sada mu to priznaje. On vidi u njoj nešto slično sebi. On ne želi razmišljati kako će to biti, i da li će njihov daljnji zajednički život uopće biti moguć. Tu se jasno vidi Matoševa glavna karakteristika: čovjek momenta): Lucijo, ti si onaj svjetli najsvjetliji momenat moga života, ti si moj prijatelj, moj najzgodniji prijatelj (misli). Ja zapravo ne bih smio primiti tih 20 kruna. Novac koji mi daju žene. No kad si mi ih ti donijela, onda je časno, jer u nama dvoma imade nešto sličnog, nešto donkihotski plemenitog. Mi smo plemeniti i onda kad smo hulje.

(Šef stanice otvorio je šalter da izdaje karte. Na šalter su došli mlada seljanka i mladi seljak, koji su sjedili svako u svom kutu a i neki stariji čovjek koji je došao sa perona. Sve troje su, kad su izvadili karte, izašli na peron)

MATOŠ: (je ustao ustala je i Lucija. Matoš polazi na šalter. Usput svečano, vedro i optimistički) Za ovih tvojih 20 kruna uzet ćemo karte do Vinkovaca. Posjetit ćemo Srijem, fruškogorske vinograde i Tovarnik moje rodno mjesto. (otišao je na šalter i čuje se jasno kako je zatražio) Dvije karte, Vinkovci, treći razred.

LUCIJIN OTAC: (ušao je u čekaonicu kroz dvokrilna vrata u času kad je Matoš sa kartama u ruci pošao prema Luciji. Dolazak oca djeluje kao strašni udarac sudbine, naročito na Luciju. Ona je vidno prestrašena. Stala je do Matoša i privila uz njega kao da kod njega traži zaštitu. Matoš ju je prihvatio. Lucijin otac oštro i energično) Dakle ipak! Tu si. Nisam došao prekasno! (Prema Matošu strogo i službeno bez rukovanja ili kakvih formalnosti) Vi ste gospodin Matoš! (kad Matoš mirno i sabrano potvrdi): Držim da me poznajete. Ja sam otac ove djevojke, koju ste vi ovako mladu i neiskusnu zaveli i oteli.

MATOŠ: (oštro i mirno) Gospodine savjetniče! Ja nisam zaveo i oteo vašu kćer.

OTAC: Želite li time reći da je ona sama, od svoje volje pobjegla od kuće i pješačila s vama od Zagreba do Velike Gorice? (kad Matoš želi nešto da kaže, on ga zaustavlja) Sve mi je poznato. Ne trebate pokušavati ništa uljepšavati, i ne želim ništa da mi objašnjavate. Dosta me ova noć stajala živaca. Voziti se otvorenim kolima u lov za vlastitom kćeri, zaviriti u svaku birtiju počam od Matejne pa do ove ovdje kod kolodvora, slijediti kao pas bjegunce, gospodine dragi, ja nakon toga nisam raspoložen ni za kakva tumačenja. Djevojku, koju ste oteli, smjesta ćete na mirni način ostaviti, i odvesti se sam, prvim vlakom tamo kamo ste odlučili. U protivnom slučaju znat ću kako treba postupiti sa vojnim bjeguncem kojega potražuju vlasti.

MATOŠ: Gospodine savjetniče, ima stvari koje vi ne možete razumjeti i koje se ne mogu svrstati ni pod kakve paragrafe. Postoje ideje, ideali, savjest, nešto ljepše i više no sve ono oko čega se vi brinete.

OTAC: O savjesti ćete vi meni govoriti gospodine Matoš! I upravo vi, kao da ne čitamo novine, i kao da nam nije poznato tko je Matoš, na koji način piše, i šta je svrha njegove pamfletističke literature. Zašto ste šutjeli na posljednji napadaj?

MATOŠ: Da, odgovorit ću. No, ne o literaturi. Odgovorit ću kao sin jednog starog, časnog i poštenog oca, starca, koji nije ničim zavrijedio da se iz njegova imena prave cirkusade. Ja se ne zovem August moje je ime Antun Gustav, a s gospodom, koja se s imenom mog oca Augusta služe u svojim cirkusantskim usporedbama, ja ću znati obračunati. I to batinom i revolverom, a ne perom.

OTAC: Molim, molim, ne ćemo sada debatirati. Mene se ne tiču vaše polemike. Ja sam ovdje samo otac, i budući da me se ne tiču vaše ostale afere, nemam razloga u koliko ostavite moju kćer, da vam škodim. Ako pristanete da se sve mirno riješi, pustit ću vas da pobjegnete. Inače, žandari su u mjestu, oni će vas svezanih ruku otjerati natrag u Zagreb. Ja sam ovdje samo otac koji je došao po svoju kćer (želi da Luciju povuče za ruku sebi, no ona se još više privila uz Matoša. Kad to vidi, plane). Tako, dakle Lucijo, ti se odvraćaš od svog oca i pretpostavljaš meni ovog pustolova, čovjeka bez morala, čovjeka, koji se dade kupiti, koji imade lica primiti novac od onoga koga će već sutradan podlo napasti.

MATOŠ: (zaletio se podignutim šakama na oca, no Lucija ga zadržala molećim pogledom) Šutite, ne vrijeđajte me pred ovom djevojkom do čijeg mi je mišljenja jedino stalo. Inače ću... (no ipak se savladava i nešto mirnije, no ipak živo) Laž je da sam primao potpore od ljudi koje sam kasnije napadao. Da mi rođeni otac napiše glupost, ja bih ga nemilosrdno napao.

OTAC: (upotrijebio je zanos kojim je Matoš govorio posljednje riječi i trgnuo mu grubo Luciju i povukao je za ruku k sebi. Čitavo vrijeme je drži. Na Matoša poviče) Ni riječi više da niste izgovorili! Ne šalite se sami sa sobom! Ne zaboravite da samo od moje uviđavnosti ovisi vaša sloboda.

LUCIJA: (Htjela bi ona nešto da kaže, ma da je čitavo vrijeme drhtala od straha i uzbuđenosti) Oče, dragi oče, dopusti mi da ja govorim, da ti kažem kako je bilo, da čuješ da sam ja sama pošla, da sam to htjela, da Gustl nije ništa...

OTAC: (grubo) Šuti, ne želim ništa da znam. Ako ti je do romantike, čitaj knjige. Život je nešto drugo nego lirika, loša lirika, ovakve gospode piskarala, kojima nema mjesta u Zagrebu.

MATOŠ: (bjesni) Da, da, mi smo piskarala u tom polukulturnom gnijezdu. Vi tjerate svoje najbolje ljude i preporučujete za život samo očajni mediokritet, dok je svaka etička i intelektualna superiornost kao nešto suvišno abnormalno i neprirodno...

OTAC: (prekida Matoša jer se približava tutanj vlaka) Gospodine Matoš, vrijeme je, vlak dolazi. Pustite. sad oduševljavanje za stvari koje nemaju smisla.

MATOŠ: (shvaća da je kraj. Gleda Luciju dugim svijetlim pogledom. U stanicu s lijeva dolazi vlak).

LUCIJA: (bori se sama sa sobom, onda joj navru suze, hoće da pođe prema Matošu, no otac ju drži) Gustl, moj Gustl!

OTAC: (kao zapovijed) Idite, idite!

MATOŠ: (je naglo odlučio i uzeo čelo). Idem, moram ići. Lucijo, ne plači, nije vrijedno. (prišao je i steže joj dugim stiskom ruku) Ti si mlada, tebi se smiješi život. Ne plači, Lucijo, zbogom, čekaj me, ja ću doći, ja ću se vratiti ako ne prije, doći ću u moj grad umrijeti. Živjeti se može svuda ali samo kod kuće se dade umrijeti. (prema ocu) Danas sam pobijeđen. No nije pobijeđen moj duh. Moje tijelo mogu oni bacati, ono će istrunuti, no duh, ideje, one će ostati da potpaljuju žar mladih, onih koji dolaze. Jer dok je duha bit će ljubavi, dok je krvi bit će nacije, dok je srca bit će i Kroacije! (istrčao je naglo na peron. Odmah odlazi i vlak).

(Konac II slike)

Dragan LENDIĆ

PJESMA BEZ NASLOVA

Oči gore
mole
i luduju
nemira pune
oči već putuju.

Noćas je nebo režalo
i pljuvalo na grad
jutros je asfalt osvanuo
uvredljivo golišav

nema ni jednog suhog čika.

Josip ANTOLOVIĆ

ZAHVALNICA JEDNOG LITERATE

Kada je ono asiški Poverello prije 700 i nekoliko godina zapjevao svoj divni hvalospjev suncu, bilo je to u duhu i stilu vremena visokog srednjeg vijeka, koji je sav odisao Bogom i kršćanstvom. Ali kada se u naše dane čuje nešto slično, i to iz redova literata, onda to uistinu zaslužuje da se čuje, da se čita i da se pamti. Zašto zaslužuje? — Zato, što prema mišljenju luvenskog sveučilišnog profesora, velikog poznavaoca suvremene literature Charles Moeller-a »u dobrom dijelu moderne literature normalna je klima Božje neopstojanje. Ateizam je polazna točka te literature...«

Ipak je jedan literata dvadesetog materijaliziranog, tehniciziranog, atomskog i profanog vijeka napisao nešto tako lijepo i pobožno, da se može mjeriti ljepotom i pobožnošću samoga Poverella. To je američki romanopisac Louis Bromfield (1896.—1956.), koji je u svojim romanima tako uvjerljivo opisao život u Americi i u Indiji. To su: Early Autumn — Rana jesen (g. 1926.), The Rains Came — Velika kiša (g. 1967.), Colorado (g. 1948.), Mister Smith (g. 1952.).

Bromfield je sastavio molitvu zahvalnicu Bogu, u kojoj se poput djeteta jednostavno, ali tako toplo zahvaljuje za sve što je u životu primio i doživio. Eto te njegove pjesme u slobodnom prijevodu:

* * *

»Gospodine, zahvaljujem Ti za privilegij života u svijetu punom ljepote i grozničavih slutnja, u svijetu beskrajne raznolikosti.

Moj Bože, zahvaljujem Ti za radosti koje mi donosi glazba i za one koje mi donose djeca; zahvaljujem Ti za užitak koji osjećam otkrivajući misli drugih ljudi, bilo slušajući ih, bilo čitajući njihova djela uz domaće ognjište ili u krevetu dok kiša udara po krovu ili snijeg zavija iza mojih prozora.

Hvala Ti za dar što mogu ljubiti i biti ljubljen; zahvaljujem Ti za prijateljstvo, razumijevanje i ljepotu životinja bilo onih na farmi ili po šumama i močvarama; zahvaljujem Ti za zelenilo drveća, šum vodopada i munjevito plivanje pastrva u gorskoj bujici.

Zahvaljujem Ti za ljepote naših četiriju godišnjih doba te za one crkava i kuća, koje sagradiše ljudi, moja braća, a koje nose tokom vjekova svjedočanstva naših želja i naše intuicije ljepote.

Zahvaljujem Ti što si dao našem duhu sposobnost da pronalazi u istraživanju svemira neiscrpivo vrelo interesa i čara i što si nam dao

razumijevanje mnogovrsnih elemenata, koji čine život tako dagocjenim.

Zahvaljujem Ti za svojih pet osjetila, koja su Tvoj dar i za radosti, koje mi donose; zahvaljujem Ti za samo svoje tijelo, taj stroj blagotvorne i čudesne složenosti.

Zahvaljujem Ti za osmijeh žene, stisak prijateljske ruke, smijeh djeteta, zadovoljstvo psa koji maše repom zbog dodira svoje hladne njuške s mojim licem.

Zahvaljujem Ti za osmijeh žene, stisak prijateljske ruke, smijeh za ljudska bića, jer njihova dobrota i razumijevanje beskrajno ih uznosi iznad njihovih mana, zavisti i izdajstava.

Napokon hvala, moj Bože, za život bez kojeg bi svemir bio bez smisla.«

* * *

Kao i kod Poverella i ovdje ljepota poezije služi rasplamsanoj ljubavi prema prirodi s kojom se pisac, tako reći, brati. Kao i Poverello Bromfield postaje Božji trubadur, koji slavi Božju ljubav raskošno izlivenu u stvorenjima. Za njega je svako stvorenje odskočna daska k Stvoritelju. Njegova je zahvalnica glasnik pobjedonosne radosti u vremenu u kojem ima toliko pesimizma, straha i tjeskobe. Zato zaslužuje da se mnogo čita, meditira i pamti.

Josip ANTOLOVIĆ

SLAVENSKA LITERATURA U KATOLIČKOJ ENCIKLOPEDIJI

Ima tome kakvih desetak godina kako Francuzi počeše izdavanjem enciklopedije za katoličku publiku XX stoljeća. Enciklopedija nosi naslov »Je sais — Je crois« — »Znam — Vjerujem«. U 150 malih svezaka sadržano je sve što može zanimati suvremenog katolika bilo s kojeg područja religije, znanosti i kulture. Pojedine teme obrađuju kompletni stručnjaci na jasan, suvremen i svima pristupačan način. Dvostruka je dakle odlika ovog uistinu velikog pothvata francuskih katolika: znanstvena solidnost i pristupačnost najširoj publici.

119. svezak ove enciklopedije nosi naslov »Christianisme et Lettres Modernes (1715. — 1880.)« — »Kršćanstvo i moderna literatura (1715. — 1880.)«. Neka nas ne začudi termin »moderna«, jer je to uzeto u širem smislu, u koliko ipak obuhvaća veliko razdoblje novog vijeka. Auktor je ovog sveska pisac brojnih djela André Thérive. Prikazujući evropsku literaturu obradio je i literaturi slavenskih narodi ispustivši, dakako, nas Hrvate, jer smo mi na žalost u Francuskoj još uvijek veoma malo popularni. Ali ne samo nas, nego i druge manje slavenske narode, ograničivši se na Rusiju, Poljsku i Češku. Usput budi spomenuto, da je i Madžarima posvetio jednu stranicu.

Oslanjajući se dakle na André Thérivea, prikazat ću rusku, poljsku i češku literaturu u prvom razdoblju novog vijeka. Ne slijedim ga ropski, već zadržavam slobodu osobnog gledanja, mišljenja i prosuđivanja.

1) Ruska literatura

Kao i u drugim zemljama tako i u Rusiji literatura započinje pisanjem svetačkih životopisa i kronika, koje su gotovo isključivo pisali monasi, u staro doba jedini nosioci pisane kulture. U svojoj klasičnoj dobi Rusija upravo ropski i naivno slijedi zapadnu modu, nadasve onu u Francuskoj. Budući da auktor promatra literaturu u odnosu prema kršćanstvu, to uopće ne spominje velike ruske romatičare Ljermontova i Puškina. Spominje ponajprije *Platona Levšina*, koji je umro g. 1812. kao moskovski nadbiskup. On je bio veliki propovjednik, naučitelj i povjesničar svog naroda. Njegov veliki traktat pravoslavne teologije izišao je u doba kad su u Francuskoj cvali Rousseau i Diderot, dakle u predvečerje velike francuske revolucije. Levšinova velika povijest ruske crkve izišla je gotovo u isto vrijeme kad u Francuskoj Chateaubriand izdaje pjesničku obranu katolicizma »Génie du christanisme — Kršćanski genij«, to jest g. 1802.

Religiozni je romantizam našao u Rusiji naročito plodno tlo i u njoj dulje cvao nego u ostaloj Evropi. Bez poznavanja i razumijevanja ovoga religioznog ruskoga romantizma ne možemo pravo shvatiti ni najvećih ruskih romanopisaca *Dostojevskoga* i *Tolstoja*. A u čemu se sastoji taj religiozni romantizam? — U ljubavi koju naučava i propovijeda Evanđelje, osobito učenik ljubavi Sv. Ivan, auktor četvrtog Evanđelja; u napastovanju od grijeha ili dapače opsjednuću od samog đavla. Stoga nalazimo u velikim romanima

Dostojevskoga »Demoni« i »Braća Karamazovi« toliko čisto teoloških problema o kojima su kasnije napisani brojni komentari. Neke su opet scene velikog Tolstojeva romana »Rat i mir« i drugih njegovih remek-djela, kao što je na primjer »Uskrsnuće«, pune misticizma, religiozne tajanstvenosti. Kršćanstvo, kojim su toliko obojena djela Dostojevskog i Tolstoja, nikad ne odskače u čistome stanju. Stoga nam ni najplemenitiji likovi tih romana, bili oni plemići, intelektualci ili seljaci, ne mogu služiti kao uzor svetosti, pa niti duhovne uravnoteženosti. Oni su samo dobrovoljci u kršćanskoj vojsci, gdje nema ni štaba ni kvalificiranih instruktora, premda se uvijek smatraju kao centar svijeta, a svoju domovinu Rusiju kao jedinu zemlju u kojoj je križ temeljito usađen. Ovo samoljublje i ponos, koje donekle valja respektirati zbog literarnih efekata iz njih izvedenih, veoma umanjuju vrijednost njihovih dobrih nakana. A koliko je bilo opravdano uvjerenje o jednoj zemlji s duboko usađenim križem, najbolje je pokazala povijest XX stoljeća.

Thérive izriče veoma strog sud o ruskoj literaturi prije Maksima Gorkog, da je, naime, više favorizirala intelektualni nered i zbrku nego mudrost. Na taj je način većma rađala tako zvane nihiliste negoli prave vjernike. Ti »nihilisti« ipak nisu urotnici, buntovnici ili krvavi anarhisti, nego ljudi koji stvarno vjeruju da je ljudsko društvo do u srž zlo, a svijet propao i stoga potajno žele da propadne i jedno i drugo.

Sam je Tolstoj prema godini 1875. već razvijao neko kršćanstvo bez dogma, bez obligacija i sankcija, neku vrstu divljeg pobožnjaštva, koje su počeli naveliko širiti reformatori ruskog seljaštva koje se je uvijek nekako krilo u ruskom kršćanstvu. Već su naime u tom smislu g. 1840. započeli agitaciju duhobrorci, koji su veoma sličili na američke Kvekere. Ideje, da Bog neprevarljivo prosvjetljuje jednostavne duše, da pojedinačna savjest uvijek opći s Duhom Svetim, da je ljudska narav čista, nevina i da je istočni grijeh samo škodljiva fikcija, uvijek se nalaze više ili manje prikrivene kod svih velikih Rusa. Razni oblici stare gnoze, pelagijanizma i kasnije nauke Jean Rousseaua ostaviše u Rusiji veoma duboke naplavine.

Iz ovog se prikaza vidi da nam Thérive zapravo malo govori o ruskoj literaturi, koja je u XIX stoljeću dostigla vrhunac i svjetske razmjere. On se zadovoljava da iznese samo neke njezine značajke u vezi s kršćanstvom, kroz prizmu, gotovo bismo rekli, stroge teologije. Valjda je to jedino smatrao svojom zadaćom, premda bi čovjek želio još više svjetla i jasnoće u toj stvari, a to bi tražilo opširnije, a ne samo enciklopedijsko izlaganje, koje po naravi teži za kratkoćom i jezgrovitošću.

2) Poljska literatura

Poljska kultura XVIII stoljeća gravitira prema Francuskoj. Prelat *Ignacije Krasicki*, koji je umro g. 1801., jest mali poljski Boileau, koji živi za književnost. Isusovac *Peter Woronicz*, koji postaje varšavski nadbiskup i umire g. 1829., predstavnik je katoličkog romantizma. Usred nedaća u kojima se nalazila njegova domovina, izriče mesijansku vjeru u budućnost patničke, razapete, porobljene i među velike sile raskomadane Poljske. Njegova je umjetnost ipak nekako hladna i konvencionalna.

Budući da je rimokatolicizam bio veoma duboko ukorijenjen u tkivo poljske narodne duše, to za Poljake vjernost narodnosti, rasi i rimokatolicizmu bijaše jedno te isto. Zato poljski romantici ispovijedaju ovu dvostruku vjernost vjeri i naciji, i na taj način gotovo svi više ili manje pripadaju katoličkoj literaturi.

Juliusz Slowacki (1809. — 1849.) poljski pjesnik, emigrant u Engleskoj, Francuskoj i Švicarskoj, jest poljski Baudelaire i Byron. Prema njegovoj pravovjernosti valja ipak zauzeti neke rezerve. I on je dijelio mišljenje kao i

Mickiewicz i mnogi drugi da je Poljska »Krist naroda« i da ona poput Krista svojim patnjama otkupljuje grijehe svijeta. U tom uvjerenju, doduše, ima neka veličina, no ono je rodilo i neki nesređeni misticizam.

Najveće ime poljske literature jest *Adam Mickiewicz* (1798. — 1855.). Kao nejako i slabo dijete slučajno je jednom pao majci koja ga je držala na prozoru. Čudno spasenje malog Adama u ovom nesretnom slučaju porodica je pripisivala pomoći slavne Ostrobramske Bogorodice kako se razabire iz njegova najvećeg djela, koje mu je donijelo slavu, »Pan Tadeusa«. Ovaj epohalni ep opisuje civilizaciju jedne stare kršćanske zemlje u kojoj su običaji i duše prožeti vjerom i pobožnošću. Ep započinje ne zazivom Muze već Presvete Djevice, svoje moćne zaštitnice. Osnovna rodoljubna ideja izražena je u liku svećenika Robaka, koji posvećuje život domovini i gine. I najveće je Mickiewiczevo publicističko djelo: »Knjige naroda i hodočasništva poljskoga« pisano kao nekim biblijskim stilom, puno kršćanskih shvaćanja i nauke. U njemu ističe zadaću koja u budućnosti čeka mučeničku Poljsku.

Zygmunt Krasinski (1812. — 1859.), auktor romantične drame »Nie — boska komedija — Ne božanstvena komedija«, proveo je velik dio života u Francuskoj. Zanosio se humanitarnim snovima htijući nadoknaditi svu onu štetu koju je prouzročio racionalizam XVIII stoljeća. I on upravo religiozno mistički vjeruje u preporod Poljske ispovijedajući mesijanističke ideje o povijesnom poslanstvu svoga naroda.

Kraszewski, koji je umro g. 1887., čudesan je slikar nacionalnog života. On je davno prije Sienkiewicza, auktora »Quo vadisa«, izdao roman o Rimu pod Neronom ispoređujući svoj vlastiti porobljeni narod s prvim kršćanima, koje su progonili pogani.

Thérive u svom prikazu smatra da je Poljska najvećma latinska od slavenskih zemalja, a to zato što je ostala vjerna katolicizmu. Ovo primamo sa stanovitom rezerviranošću jer ne odaje poznavanje literature drugih slavenskih katoličkih naroda. Svakako je njegov prikaz poljske literature daleko iscrpniji od prikaza ruske literature, a i pisan s mnogo više topline i simpatije. To ćemo razumjeti, jer su mu Poljaci po vjeri bliži od Rusa.

3) Češka literatura

Češkoj je bilo potrebno više vremena, dok se osamostalila u literaturi. Dugo je, naime, stajala pod njemačkim utjecajem, a njezina je inteligencija rado govorila i pisala njemački.

Glasoviti isusovac *Koniaš*, koji je umro g. 1760., malo pred ukinuće svog reda, gomilao je brojna polemička djela protiv otvorenih reformatora, protestanata ili prikrivenih husita. Djela odaju žestinu auktora koja je često pretvrda i opora. Stoga u njima nema neke posebne čiste estetske, stilske vrijednosti. Piscu i nije sigurno bilo stalo do stila, nego da što jače pobije protivnika s kojim polemizira.

Grof *Sporck* (umro g. 1738.) bijaše oštar apologet, malo obojen janzenizmom, koji je imao ambiciju da parira Pascalu. Zanimljivo je spomenuti da je on osnovao prvu slobodnozidarsku ložu u habsburškom carstvu s najčišćom nakanom kakva će biti i slavnog Josipa de Maistrea. Nakana je bila: neka masonerija vodi borbu protiv skepticizma, ateizma i »naravnog kršćanstva« deista, koji su naučavali da je Bog prepustio svijet samome sebi i da ne vodi o njemu nikakve brige ni računa.

Početkom XIX stoljeća, kad se i u Češkoj i Slovačkoj malo slobodnije disalo, prodre i u ove zemlje religiozni romantizam.

Svećenik *Bernard Bolzano* (umro g. 1848., ime mu odaje tirolsko podrijetlo, naime iz južnog Tirola) bijaše auktor lijepih religioznih poema, pjesa-

ma. Smatrali su ga vođom političkog liberalizma i nekog filozofskog katolicizma, ako se može upotrijebiti takav pojam. U nekom se smislu može, jer je Bolzano nastojao kako bi podatke, koje nam pruža vjera, na neki način pomirio s filozofskim sistemima njemačkih mislilaca Leibniza, Kanta i Kristijana Wolffa, jer su takozvani pijetisti, to jest oni, koji su se isključivo oslanjali na vjeru, ljubomorno izbjegavali racionaliste, koji su opet prešli u drugu krajnost, zabacujući Božju objavu.

Netolerantnost austrijskih vlasti, manjak kultivirane elite izvan velikih gradova većma su tolerirali zablude nego istine. Veliki auktor ovog razdoblja *Čelakovsky*, folklorista i jezikoslovac, uz stotinu književarskih posala i briga bavio se i prevođenjem Sv. Augustina. On je ne malo pridonio također mitu panslavizma izmišljajući lažne ruske legende i stvarajući male apokrifne epopeje. Umro je g. 1851.

Između generacije, koja je iščeznula tridesetih godina prošlog stoljeća valja spomenuti pjesnika *Kamaryta*, svećenika i auktora pučkih crkvenih popijevaka; zatim *Jablonskoga* (umro g. 1881.), koji pripada kasnijoj generaciji. On je bio prior jednog samostana u Krakovu a pisao je i poljski i češki didaktičke i pobudne komade. Ovima valja pribrojati kanonike *Vinagitskoga* i *Stulza*, te teologe *Sušila* i *Zahradnika*. Kanonici bijahu većma konzervativni, a druga dvojica progresivni; no ne može im se osporiti jednaki patriotizam, jer bijahu proroci i propovjednici češke slobode, češkoga jezika, misije slavenstva i nacionalnih svetinja.

Svi su ovi češki pisci vrijedni udivljenja, jer su, premda podvrgnuti mnogim napastima materijalne sreće i blagostanja, sačuvali neokrnjenu duhovnu baštinu u zemlji koja je bila šibana suhim racionalizmom francuskih enciklopedista i konfuznim idejama njemačkih filozofa i na taj način prenijeli duhovne vrednote kasnijim pokoljenjima.

Thérive i u prikazu češke literature nijednom riječju ne spominje velike pisce Jana Kollára i Boženu Nemcovu. Valjda i kod njih nije pronašao posebnu vezu s kršćanskim idealima premda za Kollára znamo da je jedno vrijeme bio pastor evangelističke zajednice u Budimpešti, a Nemcova je u svome najpopularnijem djelu »Bakica« opisala skladan patrijarhalni život sela u sjeveroistočnoj Češkoj u prvoj polovini XIX stoljeća, a u taj je život spadalo bez sumnje i kršćanstvo.

Na koncu ne želim donositi sud o prikazu André Thérivea gledom na kršćanstvo i slavensku literaturu kroz dva stoljeća: XVIII i XIX; ne želim mu osporiti kompetentnost, ali svakako bi čovjek želio obilniji i isrpniji prikaz. Zato je ovaj njegov prikaz samo kao neki putokaz za daljnje proučavanje slavenske literature u odnosu prema kršćanstvu. Tko želi dublju i temeljitiju spoznaju predmeta, mora ići na same izvore i čitati i studirati djela samih slavenskih pisaca. Iz prikaza čovjek uvijek dobije samo neki sumaran pregled, panoramu, kao neki pogled na krajolik s vrhunca. Detaljno poznavanje krajolika traži spuštanje u dolinu i promatranje iz bliza.

Josip BUTORAC

STOGODIŠNJICA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG DRUŠTVA SV. JERONIMA

Širenje prosvjete i kulture kod raznih narodnih slojeva odvija se na razne načine. Ako se prosvjeta i kultura širi kod naroda pisanjem i izdavanjem knjiga i časopisa, onda to mora biti na razne naične. Matica Hrvatska prva je počela kod nas sistematski pisati i izdavati knjige za hrvatsko građansko društvo zatim Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti za visoko školovane ljude i konačno od 1868. Društvo sv. Jeronima za seljački i radnički svijet.

Tlo je za ovu duhovnu sjetvu bilo tada dobro pripravljeno. Od g. 1836. hrvatski narodni pokret i književni preporod zahvaća sva hrvatska sjemeništa i osvaja sve mlađe svećenstvo. Jedan od nekada najoduševljenijih »Ilираca«, Tomo Gajdek, postaje 1868. predsjednik Društva sv. Jeronima i okuplja oko sebe rodoljubne svećenike dra Fr. Ivekovića, dra J. Posilovića, J. Lehpamera i Stj. Tadića. Društvo pomažu materijalno i moralno svi hrvatski nadbiskupi i biskupi: Haulik, Strossmayer, Vitezić, Smičiklas, Dobrila i dr. Čim su se pojavila prva jeronimska izdanja, župnici i kapelani knjige raspačuvaju a narod ih s oduševljenjem prima i čita. U tom rodoljubnom poslu sudjeluju i mnogi učitelji.

Plemeniti svetojeronimski rad za narod i njegovo prosvjećivanje poduprli su mnogi ugledni pojedinci i obitelji: pukovnik Ivan Trnski, grofovi Jelačić, Janković i Pejačević, baruni Molinari, Ožegović i Frandak, ban Ivan Mažuranić i mnogi drugi.

Kao pisci starijih jeronimskih knjiga ističu se: Ivan Trnski, Ivan Tkalčić, Mijo Kišpatić, Dr S. Mađarević, Dr J. Stadler, J. Derenčin, Dr B. Šulek, Petar Bučar, Dr F. Iveković, Šimun Balenović, Dragutin Stražimir, Mijat Stojanović, a osobito Dr Vjekoslav Klaić, sveuč. profesor i akademik. Spomenuti pisci pišu pučke poučne knjige o ratarstvu voćarstvu, povrćarstvu, livadarstvu, vinogradarstvu, stočarstvu, pčelarstvu, svilarstvu, šumarstvu, knjige iz povijesti i zemljopisa, životopise svetaca itd. Osobito je postao popularan svetojeronimski kalendar »Danica« koji je prvi put tiskan g. 1869. u 3000 primjeraka, a g. 1918. prigodom 50-godišnjice Društva, u 100.000 primjeraka.

U posljednjih 50-godina sudjeluju u svetojeronimskom izdavačkom radu kao pisci uglavnom javni radnici iz Hrvatskoga katoličkog pokreta. To su svećenici Dr Ferdo Rožić, Dr Pavao Lončar, Dr Lovre Katić i dr., a od katoličkih svjetovnjaka: Dr Josip Andrić, Velimir Deželić stariji, Dr Velimir Deželić mlađi, Dr Ljubomir Maraković, Dr Mate Ujević, prof. Petar Grgec, prof. Antun Matasović, prof. Marko Vunić i mnogi drugi.

I u ovom razdoblju Društvo izdaje svake godine kalendar »Danicu« i po nekoliko poučnih knjiga iz raznih grana života, opće kulture i znanosti, te povijesti, odgoja i vjere itd., kao i iz beletristike. Međutim, Društvo je sada svoju djelatnost uvelike razvilo i proširilo te se odvažilo i na izdavanje nekoliko časopisa (tjednik »Obitelj«, mjesečnici »Naša Gospa Lurdska«, »Kri-

jes«, »Mladost«, »Mala mladost«, »Hrvatska prosvjeta«, »Jeronimsko svjetlo«, te almanah »Selo i grad«). Društvo je također pokrenulo izdavanje dobrih domaćih i prevedenih katoličkih romana u seriji »Knjižica dobrih romana«, zatim beletristiku za djecu u »Knjižnici dobre djece«, pa niz dramskih izdanja u »Pučkoj pozornici«, pa »Knjižnica općeg znanja« itd. Tako je Društvo sv. Jeronima postalo zaslužna hrvatska katolička izdavačka kuća, koja je mnogo doprinijela duhovnoj kulturi hrvatskoga naroda.

Svetojeronimsko je društvo svojim 100-godišnjim kulturnim i književnim radom učinilo vrlo mnogo dobra u hrvatskom narodu osobito u seljačkim i radničkim obiteljima. Jeftine jeronimske knjige lako su mogli kupiti i oni najsiromašniji. Te su knjige na lak način davale pouku o naprednom gospodarstvu i tako poticale i pomagale seljaku dizati se iz gospodarske zaostalosti i domoći se boljega života. Te su knjige poticale ljude na rad, red, čistoću i čuvanje zdravlja, a pobijale narodne mane: nemar, pijanstvo i dr. U nacionalno ugroženim krajevima, kao što je bila Istra, razni dijelovi nekadašnje Ugarske, jeronimska su izdanja budila i čuvala hrvatsku nacionalnu svijest. U bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji, kada su Hrvati bili razjedinjeni u razne pokrajine da bi vladajući narodi, Nijemci i Madžari, mogli lakše provoditi politiku odnarođivanja, jeronimsko je Društvo uspješno podržavalo svijest o hrvatskom narodnom jedinstvu i tako spremalo narod za njegovo političko oslobođenje od vjekovnih tlačitelja.

U obiteljima, gdje su čitatelji jeronimskih knjiga bili osobito revni i vrijedni, postoje i danas kućne obteljske knjižnice s pedeset do petsto knjiga. Te su knjige očevi sačuvali djeci, a djedovi unucima. Pojedini čitatelj pročita neku knjigu i po nekoliko puta. Ako je u selu više takvih kuća, onda se to i pozna po vanjskoj urednosti sela i kuća, po slozi ukućana i seljana, po obiteljima s brojnom djecom, po revnom vršenju vjerskih dužnosti. U doba Drugog svjetskog rata djelatnost Društva sv. Jeronima svedena je na najmanje, a i poslije rata se teško oporavilo. Iako se društvo odlikovalo rodoljubljem, nije nikada zašlo u šovinističke vode već se držalo načela: Tuđe poštuj, a svojim se diči!

Od g. 1946. društvo radi pod imenom »Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda«. U zadnje vrijeme rad Društva iz godine u godinu sve se više razvija i napreduje u duhu onih načela koja su utemeljitelji postavili, a razni naraštaji tokom stotinu godina provodili u život.

SADRŽAJ

Makso PELOZA: »Historijski opis Hrvatske« predan Grguru XVI god. 1834. 5
Gabrijel GLAVNIK: Značajan historijski nalaz u Hercegovcu . . . 24
Zvonimir MILKOVIĆ: Noću — Opet kišni dan — Jutro uz pjev dvaju slavuja 34
Silvije SACHER: Strah 35
Petar GRGEC: Jesenski pejzaž — Zeleni Juraj — Iz ciklusa soneta »Bijeg u djetinjstvo« 36
Stanko DOMINIĆ: V Gornjem Gradu 39
Karlo JURIŠIĆ: Franjevački samostan u Zaostrogu i ostavština starca Milovana 40
Ivo BALENTOVIĆ: Zemlja 48
Ivan BACH: Zlatarski rad F. Emplmanna u Pazinu 63
August ĐARMATI: Nikako riječi — U blizini našoj 67
Mirko VALIDŽIĆ: Tajna bijelih krovova — Razgovor sa životom — Žubori nestašno rijeka 68
Petar KREML: U jesenje jutro — Noćna kiša 70
Radovan GRGEC: U časovima boli — Pronunciamento 71
Zoran HUDOVSKY: O muzičkoj kulturi Zagreba od XI do kraja XVII st. 73
Tomislav PRPIĆ: Od Kristuševa naročenja vitija 82
Ivan-Zvonimir ČIČAK: Tajna 100
Ivan KUJUNDŽIĆ: Gospodine, otvori oči moje 100
Zvonimir REMETA: Neodređena vježba 101
Josip NAGY: Dubrovnik 107
Tin KULIĆ: Držićev jubilej 113
Julije ŠOLTIĆ: Zagrepčanin Matoš o Zagrebu i Zagrepčanima . . . 122
Sida KOŠUTIĆ: Zlatni par 127
Smiljan VELEBIT: Estetski odgoj u povijesti odgojne djelatnosti . 133
Bogo JAKOPIĆ: Slovensko religiozno pjesništvo 142
S. Marija od PRESV. SRCA: U dane blagdana — Bijeli biserni slap — Iz ciklusa »Cvjetovi moga djetinjstva« — Šume bijeli slapovi — Zastala sam na uzvisini 153
Branislav ZELJKOVIĆ: Malovjernik i Hrist — Izabela 156
Josip BERKA: Oči, oči, oči. — Ima dana 158
Hrvoslav BAN: Blagdan u čovjeku 160
Matko MARONIĆ: Mrtvi mlin — Objavljenje 161
Mira PREISLER: Nemoj da mimoiđem 162
Juraj LONČAREVIĆ: Poezija Ante Jakšića 163
Ante JAKŠIĆ: Slutnja — Čitaocu — Pred pjesnikovim spomenikom — Mrtvom prijatelju 185
Veljko VUČETIĆ: Molitva — Ljubiti — Klečao sam pred tajnama . . 189
Željko HABERŠTOK: Nokturno moje samoće 190
Mato BLAŠKOVIĆ: Samoća 190
Mara ŠVEL: U kući samotnika 191
Ton SMERDEL: Leopardijev lirizam 219
Zvonimir WYROUBAL: Sadržava li likovna umjetnost svoju vrijednost samo u likovnoj kvaliteti 230
Joja RICOV: Srednjovjekovna sakralna umjetnost Hrvata, Makedonaca i Srba 235
Serafin MIČIĆ: Raspela 252
Mirko VALIDŽIĆ: Ante Starčević 255
Stjepan KRČMAR: Jabuka 258
Mirjam PEHAR: Kao dijete — Sjena 266
Josip M. JANKOVIĆ: Noć — Čekanje — Mrtav pas 267
Gašpar BUJAS: Karinski triptih 269
Cvite ŠKARPA: Moja lira — Masline — Breza i šturak 271
Pere DULČIĆ: Lozno — Tri mije puta 273
Mijo ŠKVORC: Duša filma i film duše 278
Ton SMERDEL: Sonatina mjesečini — Moji psalmi — Et Barbarus latine 290
Radovan GRGEC: Blaženi nemir 298
J. M.: Posljednji mornari 300
Juraj JURJEVIĆ: Aforizmi 310
Ivan GOLUB: Praznici 316
Zlatko TOMIČIĆ: Bogumilsko groblje 328
Joja RICOV: Zapis na jednom grobu — Zaboravljena priča . . . 349
HIERONYMUS: Kraljevstvo je Božje u vama 352
Nedeljko TRAVLJANIN: Badnje veče — Čežnja u suton — Proljetna pjesma 370
Ante SKOBALJ: Zašto volim svetog Franu 371
Tin KULIĆ: Jednostavna priča 376
Ante ŠIMUNIĆ: Uzaludnost — Trenutak sadašnjosti — Mrtva ptica . 379
Tomislav ANTUNOVIĆ: Jere s krša 380
Anđelo BEGONJA: Fama 391
Ljiljana MATKOVIĆ: Otuđenje — Pomirenje 392
Darko DEKOVIĆ: Bez naslova — Pokoljenja 392
Josip BADALIĆ: Marko Marulić 393
Andrija VUČEMIL: Odronili smo se 398
Radovan GRGEC: U spomen dra Josipa Andrića 399
Jeronim ŠETKA: Molitvica »Dvanaest apostola« 402
Geno R. SENEČIĆ: A.G.M. 407
Dragan LENDIĆ: Pjesma bez naslova 424
Josip ANTOLOVIĆ: Zahvalnica jednog literate — Slavenska literatura u katoličkoj enciklopediji 425
Josip BUTORAC: Stogodišnjica HKD Sv. Jeronima 431

1968